

СРПСКИ ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ, УМЕТНОСТ

Филолошко-уметнички факултет
Крагујевац

СРПСКИ ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ, УМЕТНОСТ
Зборник радова са IX међународног научног скупа
одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу
(24 – 25. 10. 2014)

Књига I

СРПСКИ ЈЕЗИК – ОД ВУКА ДО ДАНАС

ПРОГРАМСКИ ОДБОР

Међународног научног скупа *Српски језик, књижевности, уметности*

Председник програмског одбора

Проф. др Иван Коларић, декан

Пошћредседници програмског одбора

Проф. др Милош Ковачевић

Проф. др Драган Бошковић

Чланови програмског одбора

Доц. др Никола Бубања, Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
Доц. др Владимир Поломац, Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
Доц. др Часлав Николић, Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
Проф. др Бранка Радовић, Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
Доц. др Сања Пајић, Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
Проф. др Божинка Петронијевић, Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
Проф. др Анђелка Пејовић, Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
Проф. др Мирјана Мишковић Луковић, Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
Проф. др Катарина Мелић, Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
Проф. др Персида Лазаревић ди Ђакомо, Универзитет „Г. д Анунцио”, Пескара, Италија.
Проф. др Ала Татаренко, Филолошки факултет Универзитета „Иван Франко”, Лавов, Украјина.
Доц. др Зринка Блажевић, Филозофски факултет, Загреб, Хрватска
Проф. др Миланка Бабић, Филозофски факултет Универзитета у Источном Сарајеву, Босна и Херцеговина
Проф. др Михај Радан, Факултет за историју, филологију и теологију, Темишвар, Румунија
Проф. др Димка Савова, Факултет за словенску филологију, Софија, Бугарска
Проф. др Славка Величкова, Филолошки факултет, Универзитета „Пајсије Хиландарски”, Пловдив, Бугарска
Проф. др Јелица Стојановић, Филозофски факултет, Никшић, Црна Гора

Уредници

Проф. др Милош Ковачевић (одговорни уредник)

Доц. др Јелена Петковић

Рецензенти

Проф. др Милош Ковачевић
Проф. др Радивоје Младеновић
Проф. др Никола Рамић
Проф. др Мирјана Мишковић Луковић
Проф. др Анђелка Пејовић
Проф. др Сања Ђуровић
Проф. др Јелена Филиповић
Доц. др Ана Јовановић
Доц. др Ивана Вучина Симовић
Др Марија Мандић, научни сарадник
Доц. др Милка Николић
Доц. др Јелена Петковић
Доц. др Владимир Поломац

СРПСКИ ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ, УМЕТНОСТ
Зборник радова са IX међународног научног скупа
одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу
(24–25. X 2014)

Књига I

СРПСКИ ЈЕЗИК – ОД ВУКА ДО ДАНАС

Крагујевац, 2015.

*Издавање овог зборника финансијски је подржало
Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије*

ТРИ ТОМА ЗБОРНИКА СА IX МЕЂУНАРОДНОГ НАУЧНОГ СКУПА СРПСКИ ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ, УМЕТНОСТ

IX међународни научни скуп *Српски језик, књижевности, уметности* традиционално је одржан последњег викенда у октобру, сада је то било 24. и 25. октобра 2014. године. Скуп је имао четири тематске целине – лингвистичку, књижевну и две уметничке: једну посвећену изучавању музике, а другу изучавању ликовне уметности. На овом научном скупу, у оквиру четирију наведених секција, било је пријављено 155 реферата, с тим да је на скупу поднесено 135. Од тога је из Србије, највише са различитих универзитета и института, било 120 учесника, а из ближег и даљег иностранства (из Бугарске, БиХ, Црне Горе, Италије, Хрватске и Аустрије) 15 учесника.

Тема **лингвистичког дела** скупа била је: СРПСКИ ЈЕЗИК – ОД ВУКА ДО ДАНАС, и обрађивана је у седам подтема, разврстаних у шест секција: 1) 200 година (од Вукове *Писменице српскога језика*, 2) Интеграциони и дезинтеграциони процеси у српском језику, 3) Карактеристике спољашње и унутрашње историје српскога језика, 4) Српски језик и српско питање на Балкану (100 године од почетка Првог светског рата), 5) Структурне и стилистичке карактеристике српскога језика, 6) Српски језик у типолошким и контрастивним истраживањима, 7) Туђице и посуђенице у српскоме језику, и Српска језичка дијаспора. Лингвистичка тематика скупа предмет је првога тома овога зборника.

Тема **књижевног дела** скупа била је: РАТ И КЊИЖЕВНОСТ, са 55 пријављених реферата, од којих се у зборнику штампа чак 45. У рефератима се међуоднос рата и књижевности разматра из готово свих научно релевантних аспеката, узимајући посебно у обзир различите књижевне периоде, правце и врсте, најчешће на корпусу поетских или прозних дела појединих домаћих и страних писаца. Књижевна тематика скупа предмет је другог тома овога зборника.

Основна тема **музичког дела** скупа била је: МУЗИЧКА ТЕОРИЈА У КОНТЕКСТУ АНАЛИТИЧКЕ ПРАКСЕ, која је обрађивана у 20 реферата разврстаних у три секције. Музичка тематика скупа обрађивана је још у три секције, насловљене: 1) Музика и медији, 2) Странаца из историје српске музике, и 3) Јубилеји, са 16 поднесених реферата.

Ликовни део научног скупа бави се двама темама: 1) Рат и ратничко као тема у ликовној уметности, и 2) Уметност у рату, са укупно седам пријављених реферата. Музичка и ликовна тематика скупа предмет је трећег тома овога зборника.

Ово трокњижје, дакле, доноси преко стотину научних радова, који ће бити незаобилазна литература свима онима што су заинтересовани за лингвистичке, књижевне, музичке или ликовне теме којима се бавио IX међународни научни скуп *Српски језик, књижевности, уметности*.

Крагујевац, септембра 2015.

Уредништво

О ЛИНГВИСТИЧКОЈ КЊИЗИ ЗБОРНИКА

На IX међународном научном скупу *Српски језик, књижевности, уметности*, одржаном 24. и 25. октобра 2014. на ФИЛУМ-у, лингвистичка тема скупа била је: *Српски језик – од Вука до данас*. Та тема део је проблематике пројекта 178014: *Динамика структуре савременог српског језика*, који се у оквиру основних истраживања изводи на ФИЛУМ-у, а финансира га Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије. Основна тема подразумевала је проблематику двестогодишњег развоја српског језика везану за седам подтема: 1) 200 година (од) Вукове *Писменице српског језика*, 2) Интеграциони и дезинтеграциони процеси у српском језику, 3) Карактеристике спољашње и унутрашње историје српског језика, 4) Српски језик и српско питање на Балкану (100 године од почетка Првог светског рата), 5) Структурне и стилистичке карактеристике српског језика, 6) Српски језик у типолошким и контрастивним истраживањима, и 7) Туђице и посуђенице у српском језику. У оквиру лингвистичке теме скупа одржан је и тематски комплементаран округли сто: *Српска језичка дијаспора*, са осам референата, чија су излагања у овом Зборнику заступљена са шест радова. Округли сто је имао све подтеме, одржане у оквиру двеју секција 1) Српска језичка дијаспора: одржавање језика и идентитета говорника у мигрантским условима, и 2) Настава српског као завичајног језика. Овај округли сто, чија тематика такође улази у тематику пројекта који стоји у подлози лингвистичког дела скупа, дао је нов квалитет самоме скупу, јер је анализирао данас врло актуелна и идентитетски незаобилазна питања што их намеће проблематика статуса српског језика у дијаспори.

Како се и на основу самих подтема може закључити, циљ скупа је био да се из перспективе актуелног савременог стања српског језика осветле главне његове развојне карактеристике, и то најпре социолингвистичког типа, оне што припадају његовој спољашњој историји (што их подразумевају подтеме о интеграционим и дезинтеграционим процесима у српском језику, и о улози српског језика у решавању српског питања на Балкану, потом оне што припадају унутрашњој историји српског језика (што их подразумевају пре свега подтеме о структурним и стилистичким карактеристикама српског језика, и статусу туђица и посуђеница у српском језику), и на крају оне које указују на однос српског и других језика (који подразумева пре свега подтема о статусу српског језика у типолошким и контрастивним истраживањима).

У разради дате опште теме – у оквиру наведених седам подтема, од којих је свакој била посвећена најмање једна секција – учествовала су 52 истраживача са 46 реферата, међу којима су готово половину учесника чинили истраживачи са датог пројекта, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Лингвистичка књига зборника *Српски језик – од Вука до данас* доноси четрдесет и један штампани рад разврстаних у шест тематских целина: 1) Историјскојезичка и дијалектолошка проучавања, 2) Акцентолошка, морфолошка и творбена истраживања, 3) Лексиколошка и фразеолошка проучавања, 4) Синтаксичка и стилистичка проучавања, 5) Прагматичка и примењенолингвистичка проучавања, и 6) Округли сто: Српска језичка дијаспора.

У рефератима су, применом различитих лингвистичких метода, разматрана готово сва битна питања спољне и унутрашње историје српскога језика, од њиховог теоријског осветљења, преко анализе у јединицама различитих нивоа (морфолошком, лексичком, синтаксичком, текстуалном), и у контрастирању са различитим језицима (француским, енглеским и бугарским пре свега).

Реферати су – применом различитих како интегралних тако и интерференцијских лингвистичких теорија и метода – осветљавали у првом реду различите (не)предвидиве токове спољне историје српскога језика и њихов утицај на (де)стабилизационе процесе у његовој структури.

Због свега наведеног, и не само због тога, прва књига зборника посвећена проблематици развојних токова књижевног српског језика и његових битних актуелних карактеристика биће незаобилазна литература свакоме ко се бави србистиком у најширем смислу, као и контрастивном лингвистиком – од студената, докторанада, до дисциплинарно различито усмерених филолога.

Крагујевац, септембра 2015.

Уредник

САДРЖАЈ

ТРИ ТОМА ЗБОРНИКА СА IX МЕЂУНАРОДНОГ
НАУЧНОГ СКУПА СРПСКИ ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ, УМЕТНОСТ / 5

О ЛИНГВИСТИЧКОЈ КЊИЗИ ЗБОРНИКА / 7

I ИСТОРИЈСКОЈЕЗИЧКА И ДИЈАЛЕКТОЛОШКА ПРОУЧАВАЊА

Милош М. КОВАЧЕВИЋ
ПУТЕВИ И СТРАНПУТИЦЕ СРПСКОГ ЈЕЗИКА
ОД ВУКА ДО ДАНАС / 13

Радовоје М. МЛАДЕНОВИЋ
ОД ЗНАЧЕЊА КА ОБЛИКУ – ИЗ ДИЈАЛЕКАТСКЕ
(МОРФО)СИНТАКСЕ ГОВОРА ПРИЗРЕНСКО-ЈУЖНОМОРАВСКОГ
ТИПА МЕТОХИЈСКО-КОСОВСКО-СИРИНИЋКОГ АРЕАЛА / 31

Илијана Р. ЧУТУРА, Јелена Љ. СПАСИЋ
СРЕТЕН АЦИЋ У ИСТОРИЈИ РАЗВОЈА СРПСКОГ
ЈЕЗИКА И СРПСКЕ ПЕДАГОГИЈЕ / 41

Марџин С. СТЕФАНОВ
СРПСКИ И БУГАРСКИ КЊИЖЕВНИ ЈЕЗИК НА ПРЕЛАЗУ ИЗ 19. У 20. ВЕК / 57

Бојана М. ВЕЉОВИЋ
ОБЛИЦИ АОРИСТА У ГОВОРУ ТУТИНА И ОКОЛИНЕ / 67

II АКЦЕНТОЛОШКА, МОРФОЛОШКА И ТВОРБЕНА ПРОУЧАВАЊА

Никола И. РАМИЋ
НОВИЈЕ МОДИФИКАЦИЈЕ АКЦЕНТА ИМЕНИЦА А-ОСНОВА / 83

Сања Ж. ЂУРОВИЋ
МОРФОЛОШКА АНАЛИЗА ГЛАГОЛА ЗНАТИ У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ / 91

Штефан ТОДОРОВИЋ
МНОЖИНА ГРАДИВНИХ ИМЕНИЦА У НАУЧНОМ
СТИЛУ СРПСКОГ ЈЕЗИКА / 103

Нашања КИШ
ОСНОВНА ФОРМАЛНА И САДРЖИНСКА СВОЈСТВА ДЕАДЈЕКТИВНИХ
ИМЕНИЦА СТРАНОГ ПОРЕКЛА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ / 117

Герѓана ПЕТКОВА
ЗА СРЂБСКИТЕ ЖЕНСКИ ЛИЧНИ ИМЕНА, ОБРАЗУВАНИ
ОТ РИМСКО РОДОВО ИМЕ / 129

Милена НЕЦОВА
АНГЛИЈСКИ ФАМИЛНИ ИМЕНА, МОТИВИРАНИ ОД НАЗВАНИЕ
НА ЗАНАЈТ ИЛИ ПРОФЕСИЈА, СВЪРЗАН С ОБРАБОТКА НА
МЕТАЛ (В СЪПОСТАВКА С БЪЛГАРСКИ И СРЂБСКИ) / 139

III ЛЕКСИКОЛОШКА И ФРАЗЕОЛОШКА ПРОУЧАВАЊА

Тања ТАНАСКОВИЋ
РЕГИОНАЛНЕ И СТАНДАРДНОЈЕЗИЧКЕ ЛЕКСЕМЕ КАО
КОНТЕКСТУАЛНИ СИНОНИМИ У РОМАНУ ПЕТРИЈИН
ВЕНАЦ ДРАГОСЛАВА МИХАИЛОВИЋА / 151

Неђо Јошић

ЗБИРКЕ РИЈЕЧИ С ПОДРУЧЈА КОСОВСКО-РЕСАВСКИХ ГОВОРА И
ЊИХОВО МЈЕСТО МЕЂУ ИЗВОРИМА *РЕЧНИКА САНУ* / 163

Драгана РАДОВАНОВИЋ, Нина АКСИЋ

ТЕРМИНОЛОГИЈА КУЋЕ И ПОКУЋСТВА У ВУКОВОМ РЈЕЧНИКУ (1852) / 171

Тијана АШИЋ

О НЕСПАЦИЈАНОМ ЗНАЧЕЊУ ГЛАГОЛА *СТИБИ* И ЊЕГОВОГ
ФРАНЦУСКОГ ЕКВИВАЛЕНТА ГЛАГОЛА *ARRIVER* / 179

Анђелка ПЕЈОВИЋ

ПАРЕМИЛОШКИ КОНТИНУУМ ОД ВУКА ДО ДАНАС / 193

Видан В. НИКОЛИЋ

ТРАГОМ ИЗРАЗА *СКИН СЕ С КОЊА ПА УБИ ПАУКА* У СРПСКОЈ ТРАДИЦИЈИ
(ЕТНОЛИНГВИСТИЧКИ И КУЛТУРОЛОШКИ АСПЕКТИ) / 203

Милена МАРОЈЕВИЋ

ЕКОНЕМА *ДЕНЊГИ* У РУСКОЈ ЈЕЗИЧКОЈ СЛИЦИ СВЕТА / 215

Борјан ЈАНЕВ

КРАСОТАТА В БЪЛГАРСКИЯ, СРЪБСКИЯ, АНГЛИЙСКИЯ И НЕМСКИЯ
ЕЗИК (наблюдения върху когнитивната същност на *образниите сравнения* като
измерения на *езиковата интуиция* и *езиковата компетенционност*) / 225

IV СИНТАКСИЧКА И СТИЛИСТИЧКА ПРОУЧАВАЊА

Димка САВОВА

ПРЕДИКАЦИЈСКА СТРУКТУРА И РЕД РЕЧИ ПРОСТЕ
РЕЧЕНИЦЕ У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ / 237

Ана М. ЈАЊУШЕВИЋ ОЛИВЕРИ

ЗАВИСНОСЛОЖЕНЕ РЕЧЕНИЧНЕ СТРУКТУРЕ У ПРВОЈ
КЊИЗИ *СЕОБА МИЛОША ЦРЊАНСКОГ* / 247

Веселина В. ЂУРКИН

О СЛОЖЕНОМ ВЕЗНИКУ *БЕЗ НАМЈЕРЕ ДА* / 257

Тања З. РУСИМОВИЋ

КАТАФОРИЧКО УПУЋИВАЊЕ КВАНТИФИКАТОРА У
АНТЕЦЕДЕНТУ АДЈЕКТИВНЕ РЕЛАТИВНЕ КЛАУЗЕ / 267

Веран Ј. СТАНОЈЕВИЋ

О ИНДИКАТИВНИМ И РЕЛАТИВНИМ УПОТРЕБАМА ГЛАГОЛСКИХ
ВРЕМЕНА У СРПСКОМ И У ФРАНЦУСКОМ ЈЕЗИКУ / 277

Јелена Л. ПЕТКОВИЋ

МНОЖЕЊЕ НЕГАЦИЈА У РЕЛАТИВНИМ РЕЧЕНИЦАМА / 293

Јелена Р. ЈОВАНОВИЋ СИМИЋ

‘МЕЛИОРАЦИОНА’ НЕУТРАЛИЗАЦИЈА РОДА У ВУКОВОЈ
‘ПЈЕСНАРИЦИ’ ОД 1814. – И ПОВОДОМ ТОГА / 305

Ивана Б. ПАЛИБРК

МАЈУСКУЛНИ ГРАФОСТИЛЕМИ У ЗБИРЦИ „ИЗ НЕБЕСКЕ
ЗЕМУНИЦЕ” БРАНКА БРЂАНИНА БАЈОВИЋА / 313

Milana DODIG

LE POTENTIEL SERBE ET LE CONDITIONNEL FRANÇAIS
DANS LES PHRASES HYPOTHETIQUES / 323

Тiana М. TOŠIĆ LOJANICA
NEGLAGOLSKA DOPUNA OBJEKTA:
KONTRASTIVNO ISTRAŽIVANJE / 337

Милка В. Николић
СТИЛИСТИКА ДИЈАЛОГА У ДРАМИ *НОЂ ПУНОГ*
МЈЕСЕЦА ЈОВАНА СПРЕМА / 347

У ПРАГМАТИЧКА И ПРИМЕЊЕНОЛИНГВИСТИЧКА ПРОУЧАВАЊА

Савка БЛАГОЈЕВИЋ, Марина ЈАЊИЋ
УПОТРЕБА МАРКЕРА ЗА АУТОРОВУ САМОЕВАЛУАЦИЈУ У
СРПСКОМ И ЕНГЛЕСКОМ АКАДЕМСКОМ ПИСАЊУ / 359

Јелена М. СТЕВАНОВИЋ
ОБРАДА ИНТЕРПУНКЦИЈЕ У ПРАВОПИСИМА СРПСКОГ ЈЕЗИКА / 369

Даница Б. НЕДЕЉКОВИЋ, Никола Д. ВУЧИЋ
О ТРАНСКРИПЦИЈИ НЕМАЧКИХ ИМЕНА
У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ / 383

Гордана Д. ДИМКОВИЋ ТЕЛЕБАКОВИЋ
ENGLISKI U GOVORNOM SRPSKOM JEZIKU MLADIH / 397

Аница КРСМАНОВИЋ, Кајтарина АКСИЋ
МОТИВАЦИЈА И СТАВОВИ СТУДЕНАТА СРБИСТИКЕ И АНГЛИСТИКЕ
ПРЕМА УЧЕЊУ ЕНГЛЕСКОГ ЈЕЗИКА, С ОСВРТОМ НА ПИТАЊА
ИНТЕГРАТИВНОСТИ, ЕТНОЦЕНТРИЗМА И СТРАХА ОД АСИМИЛАЦИЈЕ / 407

Даница ЈЕРОТИЈЕВИЋ ТИШМА
УТИЦАЈ ТРАНСФЕРА, ИНДИВИДУАЛНИХ СКЛОНОСТИ И ВРСТА ТЕСТОВА
НА УСВАЈАЊЕ ЕНГЛЕСКИХ НАЗАЛА КОД СРПСКИХ УЧЕНИКА / 417

VI ОКРУГЛИ СТО

Јулијана Ј. ВУЧО
КАКО ДО СРПСКОГ КАО НАСЛЕДНОГ / 435

Јелена М. ФИЛИПОВИЋ, Јован В. ФИЛИПОВИЋ
ПРОСТОРИ, МЕСТА И ЈЕЗИЦИ СРПСКЕ ИНТЕЛЕКТУАЛНЕ
ДИЈАСПОРЕ У САЈБЕРСПЕЈСУ / 443

Марија Д. ВУЧКОВИЋ
СРБИ У СЛОВЕНИЈИ: СТАРА И НОВА ДИЈАСПОРА / 455

Марина М. НИКОЛИЋ
СРПСКИ ЈЕЗИК У БАВАРСКОЈ – УЧЕЊЕ И ИЗУЧАВАЊЕ
(СЛУЧАЈ МИНХЕНА) / 465

Ана ЈОВАНОВИЋ, Ивана ВУЧИНА СИМОВИЋ
НАСТАВА СРПСКОГ КАО ЗАВИЧАЈНОГ ЈЕЗИКА: КО
СУ УЧЕНИЦИ ЗАВИЧАЈНОГ ЈЕЗИКА? / 475

Кринка ВИДАКОВИЋ ПЕТРОВ
ЈЕЗИК У ДЕЛУ ПЕТРА М. ЛУБУРИЋА,
СРПСКОГ ПИСЦА ИЗ САД / 487

Милош М. КОВАЧЕВИЋ¹
 Филолошки факултет, Београд
 Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац

ПУТЕВИ И СТРАНПУТИЦЕ СРПСКОГ ЈЕЗИКА ОД ВУКА ДО ДАНАС

У реферату² се, из перспективе Вукове стандардизације српског језика и спољне историје српског језика, прати развојни пут српског језика од *Писменице српскога језика* као првог Вуковог граматичког списка, и времена Вукове стандардизације српског језика за све Србе без обзира на разлику у њиховом „вјерозакону“, до данашњег времена, у којем је српски језик по својој симболичкој функцији, тј. именован престао бити (опште)српски, не само због хиперординираности критеријума „вјерозакон“ лингвистичким идентитетским критеријумима, него и због надређивања политичких лингвистичким идентитетским критеријумима, и када је све више угрожен глобализацијским англицизацијским процесима. У реферату ће се, дакле, пратити „мијене“ српског језика условљене прије свега друштвено-политичким околностима што су обиљежиле сав 20. вијек, а посебно посљедњу његову деценију, и почетак 21. вијека.

Кључне ријечи: Вук Караџић, српски језик, правопис, ћирилица, преименовање језика, англицизација, варијанте језика, Писменица српског језика

1. Писменица сербскога језика – почетак борбе за српски народни као књижевни језик

Ове 2014. године навршава се тачно двјеста година од *Писменице сербскога језика по говору једнога народа* написане Вуком Стефановићем Сербинанцем, у Виенни 1814. године. То је први граматички спис Вука Караџића, дјело које представља почетак Вукове борбе за увођење српског народног језика у књижевност. Зато је двјестогодишњица *Писменице* добра прилика да се подсетимо „путева и странпутица“ које је прошао српски језик од *Писменице* као реформског почетка до данас. А кад се говори о двјестогодишњем развојном путу српског језика, онда се он мора посматрати из два аспекта: а) стандардизацијског аспекта, и б) национално идентитетског аспекта. Почетак обају аспеката везан је управо за Вукову *Писменицу*. Писменица је, наиме, прва – истина дјелимична, непотпуна – граматика народног језика (написана „по говору простога народа“) и прва граматика која у наслову има СРПСКИ ЈЕЗИК (Писменица „сербскога језика“).

2. Вуков пут стандардизације српскога језика

Вук стандардизацију српског језика, тј. превођења српског народног у српски књижевни или стандардни језик, започиње управо 1814. године *Писменицом српскога језика*. У развоју стандардолоских Вукових идеја *Писменица* озна-

1 mkovacevic31@gmail.com

2 Рад је урађен у оквиру пројекта 178014: *Динамика структура савременог српског језика*, који у оквиру основних истраживања финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

чава почетак, јер на дневни ред ставља рјешење двају најзначајнијих стандардношких питања: а) питање српског правописа, и б) питање морфолошке структуре српскога језика.

У *Писменици* је Вук формулисао темељно правописно начело као основу реформе српскога правописа, а које – општепознато је – гласи: *Пиши као што говориш, а читај као што је написано*. Вук је био свјестан да ће његова *Писменица* управо због тог правописни принцип бити највише критикована, што најбоље потврђује следећа његова (пр)оцјена дата у предговору *Писменице*: „Прва и највећа критика која ће срести ову моју Писменицу, бит ће сверху начина правописања: и ја сам истина о овоме много сумњао и размисљавао, но најпосле ми се учинило да ће овако најлакше дотерати Србско Правописање под оно заглавље: П и ш и, к а о ш т о г о в о р и ш; а ч и т а ј, к а о ш т о ј е н а п и с а н о” (Караџић 1814: XI). Иако дато начело, као правописни идеал, припада њемачком филозофу Аделунгу, Вук га је очито преузео од Саве Мркаља, на чију се реформу ћирилице директно у *Писменици* позива. Вук, наиме, за реформу азбуке коју је дао Сава Мркаља у књизи *Сало дебелој јера либо азбукойпрошрес*, штампаној у Будиму 1810. (Мркаљ 1810), каже да „ово рјешење Г. Меркаила (које је тако истинито, и тако јасно дага сваки Србљин који здрав разум има, и беспристрастно судити оће, мора одобрити) нашло је људи којима се недопада. Но шта се до сад, и шта ли ће се и кад свим људма допасти? [...] Ја сад овде имајући за наміерење успјех Србскога Књижества не могу друге Азбуке употребити него Меркаилову, јербо за Србски језик лагша и чистија не може бити од ове” (Караџић 2014: 5).

А управо у *Салу дебелога јера* Сава Мркаљ наглашава да „од данас све наше правописане под ово долази начало: *Пиши како што говориш*.” (Мркаљ 1810: 18).

У *Писменици* ће, међутим, Вук указати и на могућност побољшања Мркаљевих рјешења, при чему ће уз „Раздјелене писмена” дати и посебну „Приметбу” поводом три графеме: а) графеме *ѣ*, образлажући како треба да се изговара *ѣ* „пред самогласним”, а како „после самогласног”, графему *ф*, за коју констатује да „писме *Ф* само је за тудје риечи, а Србске ни једне риечи нејма гди би оно требало; и зато га прости Србљи у говору, свуд готово, промијенују на *в*”, и графему *х*, чији статус најшире освјетљава: „Писме *х* Србљи просто верло тешко изговарају; него или га сасвим изоставе [*Рисѣос, ођу, ора*] или га промијене у друго какво писме [*убиѣ, наѣвоѣ, доѣвоѣ*]. Зато ово писме *х* кад стоји у почетку пред самогласним писменом, или у среди међу два самогласна, онда се може у Србскоме језику изоставити [може се писати: *ођу, маовина, дуовник*]. Или, могло би се учинити, да се пише свуда, гди се год у Славенском језику находи, али да се неизговара тврдје него Њемецко *н* без *с*; и на тај начин могло би нам (*х*) на много мјеста од велике потребе и од помоћи бити” (Вук 1814: 11–12).

Из дате „приметбе” јасно је да Вук потпуно прихвата Мркаљев став о *Ф* – „*Ф* е за странне рѣчи” (Мркаљ 1810: 17) – али зато проблематизује Мркаљев став о статусу *х* – „За *Х* селъани Србљи не знаду; но мало уљудни почти свегда га изговарају, и ја га за то употребљавам” (Мркаљ 1810: 17). Управо око наведених трију графема Вук ће имати и највише дилема у коначној реформи српске ћирилице. Наиме, Вук ће у *Српској грамаѣници* штампаној уз *Српски рјечник*, из 1818, гдје је први пут досједно примјенио своју реформисану ћирилицу, навести да „у Српском језику има 28 прости гласова” (Караџић 1987: XXIX), при чему под „простим гласовима” подразумијева само оне који имају дистинктивну функцију, тј. гласове у функцији фонема (Ковачевић 2011: 13), с тим да свакоме гласу у ћирилици одговара посебно слово, односно графема. Међу словима (графема-

ма) што су неподударана с Мркаљевим рјешењима – а Мркаљева је азбука имала 25 слова, и то 24 слова за српске ријечи, једно за стране ријечи, те један умекшавајући знак (Мркаљ 1810: 13-14) – Вук у својој ћирилици има шест нових слова: Љ и Њ (које је направио спајањем Н и Л с меким полугласом Ђ), затим Ћ (које је унио из старе ћирилице), Ѓ (које му је начинио Лукијан Мушицки), Џ (које је узео из руминске ћирилице) и Ј (које је преузео из латинице). Од тих шест слова пет су нова рјешења у односу на Мркаља, а самим тим и у односу на писмо којим је штампана *Писменица*. Само је једно слово замијењено: умјесто Мркаљевог десетеричног *ї*, које и Вук у *Писменици* употребљава и у „промјетби” посебно коментарише његову „вриједност”, Вук уводи из латинице слово Ј. У *Српском рјечнику* и уз њ штампаној *Српској грамањници* нема, међутим ни гласова ни слова Х и Ф, будући да им Вук не даје статус „простих српских гласова”. Гласу Ф Вук даје стаус књижевног гласа у *Озледу српског буквара* у „Даници” за 1827. годину, док гласу х књижевни статус даје тек у предговору *Пословицама* из 1836. године, наводећи да х пише „свуда ће му је право мјесто (по *етимологији*) па читаћеи нека га изговарају како је коме обичније и повољније” (в. у Ковачевић 2011: 11-12). А о таквом рјешењу за глас х Вук је, како смо видјели, размишљао још у *Писменици* 1814. („могло би се учинити, да се пише свуда, гди се год у Славенском језику находи”). Што га је примијенио тек 1836, и тиме комплетирао како списак књижевних гласова (фонема) тако и списак ћириличних слова којима се они исписују – разлог је у томе што је Вук тада постао свјестан чињенице „да се неувођењем гласа х ремети (изневјерава) једна од најсуштаственијих морфолошких црта српскога језика – *завршетак именичких основа на сугласник*. Једино би именице чија се основа завршава на х заправо имале самогласничке основе” (Ковачевић 2011: 13).

Осим правописног начела – као руководећег принципа којим се Вук руководио све до коначне реформе српске ћирилице и српског правописа³ – *Писменица*, посматрана из перспективе резултата коначне Вукове реформе српскога језика, доноси само дио граматике који се тиче образаца деклинабилних и конјугацијских ријечи, или како сам Вук у предговору *Писменици* каже: „Ова је моја Писменица само један први опит, у којему сам се ја потрудио, по силама знања мога, само нека правила о с к л а њ а њ у и м е н а и м њ е с т о и м е н и њ а и о с п р е з а њ у г л а г о л а у једно саставити” (Караџић 1814: IX). Како је Вук описао обличка правила српскога језика, можда најбољу потврду даје Љ. Стојановић, који каже: „У Вуковим облицима се и данас мало шта може исправити. Онако како је он фиксирао важи и данас. Али то није све [тј. опис није потпун – МК]. Има доста речи, а нарочито именица, а још више глагола, чији облици не подилазе у свему под дате обрасце” (Стојановић 1924: 81). И заиста *Писменица*, како је и сам Вук навео, доноси „само нека правила” деклинацијских и конјугацијских ријечи српскога језика. Пут од тих почетних, „неких” правила до потпуног описа лексичко-граматичког система српскога језика био је и дуг и „неправoliniјски”. На његовом почетку стоји *Писменица*, а на крају Вуков превод *Новога завјешта*.

3 Интересантно је да се датог принципа, иако га је истакао као основно начело, Вук у *Писменици* не придржава, како се то лако и из наведених цитата види. У *Писменици*, наиме, Вук слоготворно Р пише као „ер” (као нпр.: *сербски*, *Сербљин*, *швердње*, *перви*, *верло* и сл.) иако се тако у народу не изговара; осим тога у великом броју случајева нема једначења по звучности (као нпр.: *примјешба*, *лашка*, *наблашке* и сл.) иако се оно досљедно врши у народном језику. А то нису једина одступања од правила „пиши као што говориш, а читај како је написано” (в. нпр.: *бесиритрашно*).

А суштина Вуковог рада на стандардизацији структуре граматичког система српског језика готово да призива антимаетаболички исказ: Вук је рушећи градио и градећи рушио⁴. Рушећи тадашњи и дотадашњи тип славеносрпског језика, Вук је градио српски књижевни језик на народној основици, а градећи српски књижевни језик, Вук је рушио (и срушио) славеносрпски. У првом периоду Вукова похода (до 1818) на сцени је Вукова градња рушењем, а како поход одмиче, тако у први план иступа рушење градњом. И у рушењу и у грађењу Вук наступа с два темељна критеријума - *критеријумом грађе* и *критеријумом структуре језика*. Иако се критеријуми грађе и структуре комбинују у готово свим Вуковим текстовима, ипак у почетној и на почетку средишње фазе Вукове реформе критеријум грађе надређен је критеријуму структуре, док је у завршној фази реформе критеријум структуре у други план потиснуо критеријум грађе. Друкчије речено, у свом рушилачком походу Вук се првенствено користио критеријумом грађе, а у свом градитељском походу много му је битнији критеријум структуре.

Вук ће у првој фази свог похода изаћи са захтјевом да је једини начин превазилажења хаотичног стања у језику славеносрпском, који је „обична бесправилна смјеса Српског и Руско-Славенског” „да почне писати свакиј Списаатељ онако, као што се говори у оном предјелу, гдје се он родио”. А колики значај Вук у тој фази реформе придаје аутентичности грађе, најбоље потврђује његово признање о критеријуму уврштења ријечи у Српски рјечник из 1818. године: „Будући да је моја брига и намјера била да се покаже народни језик какав је и да би се читаатељ управо могао ослонити да заиста онако народ говори као што ја кажем, зато сам волио много народнијех ријечи изоставити (јер сам знао да их онако све не могу покупити) неголи међу њих узети једну коју народ не говори”. А све што се говори у народу припада народном језику, и чак је подједнако добро. Јер, „док народ нема особитога књижевног језика, дотле не може имати ни *предјелнијех* ријечи, које се у књигама *не могу уиоћребљавати*. У таквоме је стању и наша данашња књижевност. Данас је у нас свака ријеч народна, која се у народу говори, макар и у једном селу”.

Инсистирајући на домаћим изворима грађе за књижевни језик, Вук заправо инсистира на инхерентним јој правилима, инсистира на њеним својствима, јер се тек преко њих стиже до књижевног језика. Аутентична грађа подразумева постојана имплицитна правила њене употребе, а та правила на путу грађења књижевног језика треба и експлицитирати. И Вук од првога дана свог рада „истражује и утврђује” правила народног језика, стандардизује његову граматичку структуру. Да је утврђивање граматичке структуре српског језика основни циљ Вукове реформе, види се и по комплементарности његових „рушилачких” и „градитељских” поступака. У полемикама од Видаковића до Хаџића Вук критикује готово искључиво непознавање правила српског језика. Непознавање народног језика Вук изједначава с непознавањем његове граматичке структуре. Тако ће Видаковићев највећи грјех бити: а) што не зна које су ријечи кога рода,” б) што „не зна склањати имена”, в) што „не зна спрезати глагола”, и г) „што не зна синтаксиса”; а присуство неколика деклинацијска и конјугацијска ненародна (црквенословенска) облика у језику Јована Хаџића, самога Хаџића, по Вуку, „постављају у ред онијех списатеља који не знаду склањати имена” и „који не знаду

4 Овај дио реферата представља скраћени и дјелимично престилизован текст „Српски језик први пут са Србима – заслугом Вуковом”, објављен у Ковачевић (1999: 31–46). Зато у овом дијелу нећемо упућивати на извор цитата из Вукових дјела, пошто је то урађено у наведеном раду.

спрезати глагола”. Не знају, нормално, по правилима народног језика, јер су она неподударна с правилима „славенског” језика, а правила се тих двају језика не смију мијешати, јер мјешавина доводи до правила бабе Смиљане, тј. до славено-српског језика”.

Пут Вукове стандардизације српског језика најбоље одражавају његове ријечи из 1848. год.: „Ја сам се трудио и једнако се трудим да бих језик (наш) и то колико је могуће свега народа Српскога, показао *какав је*, и да бих *правила његова скупио и у ред намјестио*”.

Темељно дјело које је прави почетак кодификације новог књижевног језика и почетак науке о нашем језику јесте Вуков *Српски рјечник* из 1818. године. У *Српској граматици* коју Вук штампа уз *Рјечник* имплицитна норма народног језика преводи се у експлицитну, уједначује се и кодификује. *Рјечник* и *Српска грамика* уза њ истовремено су прва и дескриптивна и прескриптивна дјела српскога књижевног језика. У Вуковом *Рјечнику* и *Српској граматици* прекида се та традиција да Срби „још ни у каквој књизи немају свога правога језика”, нуди се искључиво грађа чистога народног језика и описује његова граматичка структура. *Српска грамика*, остајући вјерна материјалу народног језика, нуди све оно што је релевантно за дати језички систем.

У *Граматици* Вук ипак не нуди све облике варијације које постоје у народним српским говорима. Граматички систем српскога језика Вук изводи из источно-херцеговачког дијалекта. У граматици Вук заправо врши валоризацију језичких чињеница.

Послије појаве *Рјечника*, свјестан чињенице о разликама између појединих српских говора, Вук мијења и свој однос према грађи: сва грађа није више подједнако вриједна, јер ни сви говори нису једнако вриједни у погледу исправности. Зато Вук излази с тезом да књижевници „у граматичким предметима, који су код народа неопредјелијени, изабери оно, што је правилније”. Књижевници више не могу писати сваки говором свога краја, како је то у предрјечничкој фази Вук заступао. Јер, књижевни се језик разликује од народног. „Сад списатељ наш мора да се труди распознати чисти народни језик од онога што се говори покварено”. А покварено је све што се не уклапа у граматичку структуру српскога језика дату у *Српској граматици* (1818), у *Главним разликама између данашњега славенског и српског језика* (1826) и *Главним свршивањима сушњестивителни и прилагателни имена у српском језику* (1828), у тим трима дјелима у којима је Вук представио граматичку структуру српскога језика у чијој је подлози источнохерцеговачки дијалекат.

Књижевници више не само да не смију да се држе властитог *вкуса*, него се у потпуности не могу ослонити ни на народни говор свога краја, јер постоје и дескриптивна и прескриптивна дјела која репрезентују структуру „неповареног” народног језика. Вук, наиме, већ послје *Рјечника* из 1818. експлицитно наводи шта сматра базном стандардизацијом, тј. шта сваки списатељ мора знати ако жели писати народним језиком: „да садашњи наш списатељ а) мора знати *склањати* сва имена и мјестоименија; б) да мора знати *спрезати* глаголе; в) да мора знати по Српском *синтаксису* из ријечи разговоре састављати... и) да мора имати тврду и постојану *једнакост* у писању ријечи”. Друкчије речено, списатељ који пише народним језиком мора знати правила његове граматичке структуре и мора се држати српскога правописа.

Интересантно је да међу условима знања српскога језика Вук списатељима не поставља ниједан у вези с лексиком. А управо је лексика био највећи „камен спотицања” између Вука и његових противника. Вук као да је био свјестан да

се битка за српски књижевни језик не добија на плану лексике, него на плану граматичке структуре. Током свог цијелог похода ка стандардном језику Вук се придржавао принципа „опћене правилности” мада је тај принцип он касно теоријски уобличио - тек 1845. године. Критеријум структуре рано постаје и остаје надређен критеријуму супстанције (грађе) из које је изведен. Будући да је граматичка структура одраз аутономне грађе, и сва остала грађа мора се повинovati законитостима структуре. Она не може структурно одударати од темељне народне супстанце. За Вука се суштина књижевног језика своди на стандардизацију његовог система; полифункционалност тог језика секундарније је постављена и везана првенствено за лексику. Пошто је полифункционалност зависна од граматичке структуре, проширење основног градива језика мора се вршити у складу са законитостима те структуре. Тако Вук ријетко кад устаје против лексема као таквих, против њихове неподобности зато што не припадају народном слоју лексике. Лексеме су неподобне утолико уколико се не уклапају у лингвистичке законитости структуре народног језика. Валоризација лексике код Вука се врши опет према критеријуму структуре: подобна је она лексика, без обзира из ког је извора, уколико се по својим гласовно-граматичким особинама може „помијешати” са народном лексиком. Или, како би Вук рекао, неподобне су само оне ријечи које гласовно и облички „стоје између српских ријечи као јунад између оваца”. Проширење основне (наслијеђене) супстанције могуће је дакле из било ког извора уколико та лексика не ремети фонолошко-граматичку структуру српскога језика, односно уколико се у њу уклапа.

Свјестан чињенице да „у писању не можемо са свијем бити без Славенскијех и без новијех ријечи”, Вук је у народном језику пронашао принцип њиховог укључења у лексички фонд српскога језика. „Писао сам - вели Вук - и ријечи туђе које се у народу говоре... и што сам налазио да је која *џуђа ријеч више изврнућа и џосрбљена*, то сам је радије писао”. Користећи се народним искуством „посрбљавања”, Вук ће направити принципе (које ће експлицирати у предговору превода *Новоџ завјешта*) богаћења основног лексичког фонда српскога језика: преузимањем лексике структурно сагласне с народном, посрбљавањем структурно несагласне стране лексике и творбом нове лексике у складу са структурним законитостима основне (народне) грађе. Тако је Вук на готово безболан начин ријешивши питање богаћења лексичког фонда српскога језика, а уједно сачувао компактност његове граматичке структуре. „Умозрителне ријечи” којих није било у народним говорима могле су се слободно уносити из других извора уколико не одударају од фонолошко-граматичке структуре српскога језика. На тај начин је стандардизацијом граматичке структуре и њене надређености типу супстанцијалног елемента разријешено питање односа наслијеђене и стечене супстанције књижевног језика, тј. питање проширења супстанцијалне основе: у њу сад улази сва народна и ненародна грађа која се повинује структурним законитостима српскога језика.

Оно што је зацртао *Писменицом* Вук је завршио преводом *Новоџ завјешта*: потпуно је стандардизовао лексичко-граматичку структуру српскога језика. Све касније структурне модификације српскога језика вршене су у складу и са захтјевима и потребама функционалностиске диференцијације српског књижевног (стандардног) језика, чије тек заметке нуди Вукова стандардизација и проведени стандардолошки поступци.

3. Вуков српски језик као идентитетски национални критеријум

Писменица је прва граматика српскога народног језика, и у њеном наслову је то и истакнуто термином *српски језик*: Писменица *српскога језика по говору простиога народа*. Из наслова заправо проистиче да Вук успоставља знак једнакости између српскога језика и српскога народа. А то је потпуно сагласно романтичарском схватању одређења нације. Наиме, готово све европске нације – од њих педесет и девет чак њих педесет и шест – за основни идентитетски критеријум, уз компактност територије, „има језик као основу културе” (Стојковић 2008: 116). Тој огромној већини прикључују се и Срби, чија је интелектуална елита од самих почетака „сагледала нацију као ‘заједницу језика’, где је језик представљао чинилац обједињавања и повезивања свих припадника друштва. Концепт лингвистичког типа нације био је присутан већ у просветитељском раду Доситеја Обрадовића, где је на тај начин одређена српска нација”, с тим да је „дефинитивно обележје нације као „заједнице језика” – и то у духу немачког романтизма – утемељио истраживачки лингвистичко-етнографски рад Вука Караџића” (Пишев 2013: 28-29).

Ако се Вук у својој реформи ћирилице и правописа директно ослањао на Саву Мркаља, онда се у језичко-националном одређењу Срба у првом реду ослањао на схватања Доситеја Обрадовића. Наиме, Доситеј и Вук готово да су потпуно сагласни у томе да је језик основни идентитетски критеријум Срба⁵. Срби су и за Доситеја и за Вука сви они који говоре српским језиком. Па пођимо од Доситеја, пошто он Вуку претходи. Кога, дакле, Доситеј подразумева кад говори о Србима? „Србљи се” – вели Доситеј – „по различним краљевствима и провинцијама различно називају: по Србији Србијанци, по Босни Бошњаци, по Далмацији Далматинци, по Херцеговини Херцеговци и по Црној Гори Црногорци. Свуда једнако говоре, совршено се и ласно разумевају, разве што се мало у провинцијалном изглашенију распознају и по гди којој речи које су у Турској од Турака, а у приморју од Талијана приобикнули и присвојили. [...] А најпростији Србин из Баната или из Бачке, он је у Србији, у Босни и Херцеговини, у Далмацији, поготово у Хорватској, у Славонији и у Срему, у своме истом рођеном језику и народу, био он восточнога или римскога исповједанија” (Обрадовић 1989: 363).

Из Доситејевог „омеђења” Срба види се да се они готово нигдје не зову Србима, него за се користе назив покрајине (мјеста) у којој живе. Заједнички им је језик („Свуда једнако говоре”), али не и религија („Србин... био он восточнога или римскога исповједанија”). „Ко не зна да житељи црногорски, далматински, херцеговачки, босански, сервијски, хорватски (кромје мужа), славонијски, сремски, бачки и банатски (осим Влаха) једним истим језиком говоре? Говорећи за народе који у овим краљевствима и провинцијама живу, разумевам колико грчке цркве, толико и латинске сљедоватеље, не искључавајући ни саме Турке Бошњаке и Херцеговце, будући да закон и вера може се променити, а род и језик никада. Бошњак и Херцеговац Турчин он се Турчин по закону зове, а по роду и по језику, како су год били његови чукундедови, тако ће бити и његови последњи унучи: Бошњаци и Херцеговци, догод бог свет држи. Они се зову Турци док Турци том земљом владају, а како се прави Турци врате у свој вилајет откуда су произашли, Бошњаци ће остати Бошњаци и биће што су њихови стари били. За сав дакле

5 О односу Доситејевог и Вуковог схватања српског језика в. опширно у Ковачевић (1999: 15-30), одакле и преносимо овдје презентиране основне закључке.

српски род ја ћу преводити славних и премудрих људи мисли и совјете, желећи да се сви ползују” (Обрадовић 1989: 49-50).

Да је код Доситеја језик основни идентитетски критеријум нације, најбоље се види из његовог поређења Срба са другим словенским народима, са „Слави-ма или, боље рећи, Славјанима”. Доситеј, наиме, каже: „Слави или, боље рећи, Славјани, то је всеопште име: под овим именом узимају се Руси, Пољаци, Боџи, Хорвати, Словаци или Тоти у Мађарској, Србљи и Болгари. Ових свију народа мати је језик славјански, који је сад у благополучној Росији у всевисочајше со-вершенство доведен, будући да онде царствује; све високе науке и знања на њему се издају. Сви ови народи не могу се ласно међу собом разумевати”. (Обрадовић 1989: 363-364).

Кришеријум разумљивости, или како би се лингвистички данас рекло, кому-никацијни кришеријум, за Доситеја је, како се види, основни кришеријум иден-тификативна језика, а кришеријум језика основни кришеријум идентитетски народа или нације.

Нигдје Вук није толико подударан с Доситејем колико у националном од-ређењу и „омеђењу” Срба. Педесетак година после Доситејевог „Писма Ха-ралампвију” (1783) и двадесетак након „Мезимца” (1818), Вук ће – 1836. – написа-ти текст „Срби сви и свуда” с намјером да га те 1836. године штампа као својевр-стан предговор својој књизи „Црна Гора и Бока Которска”, али ће се тај текст појавити тек у *Ковчежићу* за 1849. годину. У том тексту Вук ће, истина много шире и са јасним критеријумима разграничења Срба од сродних а сусједних на-рода, потврдити Доситејеве ставове о томе ко све потпада под појам „Србин”.

Узимајући језик као темељни критеријум националног диференцирања јуж-нословенских народа, Вук ће устврдити „да се јужни Словени сви осим Бугара по језику дијеле на троје: прво су Срби, који говоре *шћо* или *шћиа* (и по томе се према *Чакавцима* и *Кекавцима* могу звати *Шћокавци*), и на крају слогова имају о мјесто *л*; други су Хрвати, који мјесто *шћо* или *шћиа* говоре *ча* (по чему се зову и *Чакавци*) и на крају слогова не промјењују *л* у *о*, а у осталоме се врло мало раз-ликују од Срба; трећи су *Словенци*, или како их ми зове *Крањци*, који мјесто *шћо* говоре *кај* (по чему их наши и *Кекавцима* зову), који се и од Срба и од Хрва-та по језику много више разликују него Срби и Хрвати између себе, али су опет међу њима ближи него и једноме другом Словенскоме народу” (Караџић 1997: 138). Сви Срби као *шћокавци* „говоре јединим језиком, али се по закону (религији) дијеле на *шроје*”: Србе „закон Грчкога”, Србе „закон Римскога” и Србе „закон Турскога”. При том – наставља Вук – само први, они „закон Грчкога”, „зову се данас Срби или Србљи, а остали овога имена не ће да приме, него они закон Турскога мисле да су *шрави Турци*, и тако се зову, премда ни од стотине један, не зна Турски, а они закон Римскога *сами себе* или зову по мјестима у којима живе, н.п. *Славонци*, *Босанци* (или *Бошњаци*), *Далматинци*, *Дубровчани* и.т.д., или као што особито чине књижевници, старинскијем али Бог зна чијим именом, *Илири* или *Илирци*; они пак први зову их у бачкој *Буњевцима*, у Славонији и у Хрватској *Шокцима*, а око Дубровника и по Боци *Лајтиними*” (Караџић 1997:125-126).

Уочавајући да сви Срби Србина неће да зову, и да то име користе само пра-вославци, тј. Срби „грчкога закона”, Вук указује на ирелевантност религиоз-ног критеријума у националном одређењу код других вјерски раздијељених али национално хомогених народа. Кад – пореди Вук – „човјек помисли нпр. да Маџара има и Римскога и Калвинскога закона, па се сви зову Маџари; или Није-маца има и Римскога и Лутеранскога и Калвинскога закона, па се опет сви зову

Нијемци, мора се чудити како се барем сви Срби закона Римскога неће Срби да зову” (Караџић 1997:126). Јер – наставља Вук – ако они „неће да су Срби, они немају никаквог народнога имена. [...] Да реку да су *Хрваџи*, ја бих рекао да ово име по правди *припада* најприје само *Чакавцима*” (Караџић 1997: 128). И Вук показује да је религиозна подијељеност разлог „за што је код нас мимо остале народе (а особито мимо Арнауте) могла у овоме догађају постати оваква мрзост, да народ и на своје име омрзне” (Караџић 1997: 126).

Одговарајући десетак година касније (1861) на полемички текст Богослава Шулека (из 1856. године), Вук ће написати да на питање „које су Срби које ли *Хрваџи*, ја другачије не знам казати него овако: *Хрваџи* по правди могу се звати: 1) Сви Чакавци; 2) Кекавци у краљевини Хрватској који су се на то име већ обикли.

Срби по правди могу се звати сви Штокавци макар које вјере били и макар гдје становали; и они се, осим мањијех разлика, од Хрвата разликују тијем: 1) што не говоре ни *ча* ни *кај* него *иџио* или *иџа*, а 2) што на крају слогова *л* претварају у *о*, н. п. мјесто *коџал*, *казал*, *жеџелци*, говоре *коџао*, *казао*, *жеџеоци* и т. д.

Ако Хрватски родољупци не пристају на ову на разуму основану диобу, онда се за сад у овоме ништа друго не може учинити него да се подијелимо по *закону* или *вјери*: ко је год закона Грчкога или источнога онај се макар гдје станао неће одрећи Српскога имена, а од онијех који су закона Римскога нека каже да је *Хрваџи* који год хоће. Истина да би се иностранци могли насмијати овакоме нашем дијељењу народа у данашње вријеме, али шта ћемо кад смо несрећни људи те се другачије не може” (Караџић 1997а: 149). Годину дана пред смрт (1863) Вук ће поновити да сматра „да су Срби само они који говоре српскијем језиком без разлике вјерозакона и мјеста становања” (Караџић 1997б: 150).

Не уважавајући критеријум „вјерозакона” Вук је у Србе, како се види, убрајао не само оне „закона Римскога” него и Србе мухамеданце, тј. оне „закона Турскога”, констатујући да „од оних пак Турскога закона не може се још ни искати да мисле што о овоме сродству; али како се међу њима школе подигну, макар и на турскоме језику, и они ће одмах дознати и признати да нису Турци него Срби” (Караџић 1997: 129).

Вук је, дакле, још експлицитније од Доситеја српски језик одредио као основни идентитетски критеријум српскога народа. Српски језик је најсуштественија диференцијална црта Срба према другим словенским и несловенским народима.

Вук је, према томе, Србима оставио реформисану ћирилицу, најсавршенији и најједноставнији правопис, рјечник и граматику. Оставио им је и стандардизован српски језик као основни идентитетски национални критеријум. Сматрао је да је српски језик само онај којим говори народ српски, и да других српских језика нема нити може бити.

Након Вукове смрти почеће, међутим, борба за промјену имена српскога језика. Хрвати ће изаћи са захтјевом да – будући да и они употребљавају српски језик – треба у називу српскога језика ставити и њихово име. Хрвати у потпуности прихватају Вуков језик, али не и његово српско именовање, него српском имену у називу додају и своје, тако да језик постаје двоимен: *српски или хрватски*, односно *српскохрватски*. Иза таквог имена стоји нова хрватска „*етимологингвистичка теорија*”. Основана начела те теорије дао је педесетих година 19. вијека Богослав Шулек, док је саму теорију научно осмислио у другој половини 19. вијека „патријарх славистике” и привидни Вуков сљедбеник, а заправо само велики кроатиста – Ватрослав Јагић.

Иако га готово сви сматрају вуковцем, Јагић је творац антивуковског и анτισрпског филолошког програма, чије се финале одиграло у последњој деценији двадесетог вијека. Одмах по Вуковој смрти Јагић, који је у политичком смислу био сљедбеник Штросмајерове идеје југословенства, даје филолошко оправдање тој идеји. Јагић ту идеју филолошки поткрепљује „у тексту *Југословени*, који је објављен 1864. године у Прагу на чешком језику. По тој идеји Југословени, односно ‘Хрвато-Срби’, један су народ, иако имају два имена, јер, наводно, говоре једним језиком. Да би се та конструкција оправдала, Јагић је проповедао став да је језик којим говоре ‘Хрвато-Срби’ један и да има три нарјечја: чакавско, кајкавско и штокавско. А пошто у том јединству учествује један народ са два имена, Срби и Хрвати, и име језика којим они говоре мора да буде двочлано: српскохрватски, хрватски или српски језик” (Милосављевић 2000:228). Јагић је, дакле, Србе и Хрвате сматрао једним народом по језику, јер је то био најлакши начин да се оправда хрватско преузимање Вуковог српског књижевног језика за свој књижевни језик. Али Јагић те своје ‘Хрвато-Србе’ није сматрао једним народом и по вјери, него је Србима сматрао само православце, а Хрватима све католике, па и штокавце. Ту се његов и Штросмајеров програм подударало с илирским програмом, јер „од појаве илирског покрета почиње преименовање Илира у Хрвате”. (Милосављевић 2000:204). Тако се и идеја илирства и идеја југословенства и Јагићева идеја „Хрвато-Срба” свела на стварање Хрвата штокаваца, односно на превођење Срба католика у Хрвате. А да би та идеја успјела, било је неопходно да и Срби прихвате Јагићев филолошки програм, за који је услов свих услова било преименовање српског у српскохрватски језик.

А за остварење тог циља Јагић је изабрао најбољи могући, заобилазни, пут. Као члан аустријске делегације у заједничком парламенту Двојне Монархије 18. 06. 1896. године у Бечу Јагић стаје у одбрану Калајево језичке политике у Босни и Херцеговини и самог назива „босански језик”, који је био основа цијеле те политике. Без обзира на све покушаје, Калај „ни с лучем” није могао пронаћи ниједног лингвисту од имена који би стао иза његовог „босанског језика” као основног критеријума за стварање босанске нације. На то је једино пристао Јагић, и то очито с далекосежним циљем. Јагић је на тој сједници одобрио Калајев назив „босански језик” аргументацијом да се тиме избјегава спор између Срба и Хрвата око назива језика у БиХ. Јагић тај аргумент „подупире” ставом да је то „исти онај језик што га Срби зову српским, а Хрвати хрватским”. Јагић је, као што се види, за језик који се у Вуково доба звао само српски и који је етнички само српски, а који је непосредно пред Калајев долазак у Босну у Хрватској постао двоимен *српско-хрватски*, односно *хрватски или српски*, захваљујући прије свега Јагићу и Ђури Даничићу (в. о томе опширно у Ковачевић 1999), – прихватио да се у БиХ зове „босански”, оправдавајући то спором који изазива алтернативност (којој је сам свјесно и циљно кумовао) српског и хрватског имена у називу тога језика у Хрватској. Пошто је то етнички и етнолингвистички био само српски језик, најбољи ако не и једини начин његовог однарођења било је преименовање: у Хрватској је то урађено дјелимично јер је у називу језика српскоме имену додато као алтернативно и хрватско, док је у БиХ већ називом требало потријети везу тог језика са српским. Ставаљајући на позорницу признање назива „босански”, Јагић на посредан начин оправдава хрватски (и свој) чин преименовања српског језика. Добитник у бици за „босански језик” тако могу бити само Хрвати и „хрватски језик”. Јер, њихов чин двоименовања српског језика показује се много мањим злом од чина истискивања српског имена из назива језика у БиХ.

Србе треба придобити (присилити) да пристану на мање зло као на властиту побједу. Зато је Јагићева подршка на бечкој делегацији не подршка „босанском језику”, него преко „босанског” подршка његовом „српско-хрватском”, а заправо хрватском удјелу у „српско-хрватском” језику. Ако би назив „српско-хрватски” превладао и у БиХ, онда би распрострањавање тог термина било далеко веће неголи термина „српски језик”. Зато је Јагић морао очекивати да ће се, након побједе његовог програма у БиХ, и Србија прикључити том називу језика, пошто је он прихваћен код Срба свих трију вјера, тј. Јагићевих ‘Хрвато-Срба’, у свим покрајинама мимо Србије.

И Јагић се није прерачунао. Добро испланиран начин проводбе хрватског као српскохрватског филолошког програма резултирао је његовим брзим прихватањем и у БиХ и у Србији. Наиме, врло брзо после Јагићевог прорачунатог иступа у подршку „босанском језику” на бечкој делегацији, Калајева језичка политика у БиХ доживјела је потпуни неуспјех, који је истовремено значајно и потпуни тријумф Јагићевог великохрватског филолошког програма. Јер, већ 1907. године Земаљска влада издаје наредбу о потпуном напуштању назива „босански језик” и наметању назива „српско-хрватски језик”. Тако је у БиХ за вријеме аустроугарске окупације тријумфовала Јагићева „теорија” о српском као српско-хрватском језику. Срби су, исцрпљени борбом против „босанског језика” и са свијешћу приближавања тренутка уједињења са Хрватима тај двоназив свога језика прихватили као нужно зло, али много мање од оног које су им препоручивали Калај и (експлицитни) Јагић, сваки из свог разлога. Тако је борба за тзв. босански језик била заправо борба за остварење прве фазе хрватског филолошког програма, чији је утемељитељ и главни протагониста у том периоду био Ватрослав Јагић. Било је само питање „тренутка” када ће тај програм заживјети и у Србији.

А до тога је дошло вјероватно раније него што се и сам Јагић надао – већ пред Први свјетски рат. Најбољу потпору том програму дао је Јован Скерлић, прихватајући без остатка темељне поставке Јагићевог програма, и доводећи их до крајњих негативних консеквенци идејом о српскохрватском као једноизговорном и једноазбучном језику, тј. о српскохрватском као „латиничној екавици”. Скерлић у (готово пијаном) заносу идејом југословенства⁶ на жртвени олтар, зарад туђег а несрпског програма, приноси обје најсуштаственије особине Вуков(ск)ог језика: и ијекавицу и ћирилицу, представљајући то, да апсурд буде већи, подједнаким жртвовањем Срба и Хрвата.⁷

Иако у времену покретања Скерлићева идеја није међу Србима добила подршку, она је потпуно остварена код Срба у XX вијеку. Најприје су се у Првом свјетском рату дјеловање српске интелигенције, а прије свега Јована Цвијића и Александра Белића – у пракси потврдиле Јагићеве и Скерлићеве идеје о Србима и Хрватима као истом, само двоименом народу (што онда за логичну посљедицу има и прихватање српског као истог, само двоименог, језика који употребљавају Срби и Хрвати).

А те су се идеје уклопиле у ратни циљ Србије, најбоље исказан Нишском декларацијом, у којој је наведено да је „Влада Краљевине Србије, образована проширивањем радикалског кабинета и састављена од представника највећих

6 В. о томе врло информативно и са низом мање познатих и непознатих чињеница о Скерлићевом жртвовању за југословенство у Крстић (1999:161-184), поглавље: „Јован Скерлић о Хрватима и Југословенству”.

7 В. исцрпно о томе и покушају реактивирања Скерлићеве идеје код Срба у посљедњој деценији 20. вијека у Ковачевић (1999:139-180), поглавље: „За и против српске ијекавице”.

српских грађанских странака, дала је 7. децембра 1914. године у народном представништву изјаву у којој је речено да ће у времену које долази све своје силе ставити ‘у службу велике ствари СРПСКЕ ДРЖАВЕ и Српско-Хрватског и Словеначког Племена’. Уверена ‘у решеност целог српског народа да истраје у светој борби за одбрану свог огњишта и своје слободе’, истакла је ‘као свој најглавнији и у овим судбоносним тренуцима једини задатак да обезбеди успешан свршетак овог великог војевања које је, у тренутку кад је започето, постало уједно борбом за ослобођење и уједињење све наше неослобођене браће Срба, Хрвата и Словенаца’, (Радојевић, Димић 2014: 146). И српска Пашићева је одмах око тог југословенског програма окупила научнике који су ту идеју могли да бране поузданим аргументима. А међу њима најзначајнију улогу су имали Јован Цвијић и Александар Белић.

Наиме, „Цвијић је још у години 1914. радио на брошурама насловљеним ‘Јединство Југословена’ где је, на основу својих дотадашњих теренских истраживања настојао да образложи да географска целина Југославије (подељена у три природно и економски нераздвојна појаса) заједно са сродношћу језика и народа (сврстаном у неколико етнопсихичких група насталих миграцијама и асимилацијом становништва) чине полазну основу за тумачење јединства Јужних Словена” (Пишев 2013:129). Цвијећ ће у опширној расправи писаној за потребе српске владе *Јединство и психички везивни динарских јужних Словена* нагласити да сам географски фактор, поред свега осталог што је њена модерна историја показала, одређује Србију да буде центар Југославије.

Од Цвијићевог научног доприноса образложењу идеје југословенства по својој непосредној политичкој примјени чак је значајнија научна студија Александра Белића *Србија и јужнословенско везивање*, која је такође штампана „као рукопис” у ограниченом тиражу, у Нишу 1915. године, а гдје се питање језика узима за основно при одређењу статуса српског и/или српскохрватског питања уопште. Зашто је то тако, одговор даје сам Белић, констатацијом да је „језик несумњиво најјаснији знак једне етничке целине. Традиције, обичаји, историска прошлост и све друго не говоре никад тако поуздано о блиским везама по пореклу, по крви – као језик. Само је увек питање, који се критеријум узима за одређење целокупности једног језика (Белић 1915/1991: 15). Посматран из данашње перспективе, Белићев критеријум „целокупности једног језика”, оvdје српског или српскохрватског, више је него споран, више је политички неголи лингвистички, више ради одбране прокламованих циљева Владе Србије, неголи одраз научних чињеница и на њима темељених истина. Јединство српскохрватског језика Белић, наиме, образлаже на следећи начин: „Како штокавским дијалектом говоре и Хрвати и Срби, а чакавским само Хрвати, то ја називом српскохрватски језик не означујем штокавско-чакавске дијалекте него један језик по пореклу, чијим данашњим дијалектима говоре они који се називају Србима и Хрватима. Из овога се види да је назив српскохрватски језик врло релативне вредности. Ми њиме називамо групу оних народних говора који при поређењу са оближњим словенским језицима чине по свом, пореклу целину. Тако *чакавско-штокавски заједнички дијалекат стоји према словеначком језику*” (Белић 1915/1991: 20). На основу тако издвојеног и образложеног језичког критеријума Белић закључује да „у национално-језичком правцу Босна и Херцеговина са Славонијом, Хрватском и Далмацијом чине један комплекс, који једним својим делом улази дубоко у данашњу Краљевину Србију и потпуно обухвата Црну Гору” (Белић 1915/1991: 30).

Тако Белић, држећи се доброно насилно изведеног „штокавско-чакавског јединства” као темељног критеријума, „Србе и Хрвате није сматрао – у духу времена и пре свега научних уверења о јединственом језику Срба и Хрвата – за два народа, већ као два племена једног истог народа, слично схватањима и размишљањима и неколико других истакнутих Срба и Хрвата тога времена (Ј. Цвијић, Ст. Новаковић, Валтазар Божишић, Иван Мештровић, Вагрослав Јагић, Ј. Скерлић и др.). ‘То нису – цитира Белића В. Стојанчевић – два дела једне целине са засебним називима, него два назива исте целине’, (Стојанчевић 1915/1991: 134).

Прокламовано језичко јединство, које је значило укидање српског зарад српскохрватског језика, укидање Вукове србситике зарад Јагићеве и Белићеве сербскохрватске⁸ у потпуности се остварује не у краљевском југословенском времену, него у титовском југословенском добу – што је политички верификовано Новосадским договором 1954. године. А као кључне и по србистику најштетније тачке Новосадског договора, које је негирала данашња лингвистичка србистика, учесници су округлог стола „60 година након Новосадског договора: Српска језичка политика данас”, одржаног 10. децембра 2014. године у Новом Саду – издвојили: „а) термин српскохрватски није лингвистички утемељен – он представља преименовани српски језик и у србистици га треба задржати само у подсећању на време доминације политичких над лингвистичким критеријумима; б) Новосадски договор је погрешним схватањем равноправности писама суштински допринео одумирању српске ћирилице”.⁹

Новосадски договор је, чини се, означио почетак краја српске ћирилице. Наиме, за сто година ћирилица и латиница употребно су код Срба потпуно замијениле мјеста. Латиница, која је код Срба православаца дошла тек са стварањем Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, стално је потискивала ћирилицу док је није довела до самог затирања, одумирања. У томе су, чини се, двије чињенице биле одлучујуће. Прво, подршка званичне политике ширењу латинице на рачун ћирилице, а за који најеклатантнији примјер наводи В. Клефтакис: „1950. године, у сусрету са америчким амбасадором Џорџом Аленом, југословенски министар просвете [Родољуб Чолаковић?], на амбасадорово питање: „Па, ако *школова* желите да се одвојите [од Стаљина/СССР], *зашто не кажете да ће се школовање обављати ћирилицом и латиницом, и да ћете постепено елиминисати ћирилицу, како бисте показали да сте раскинули са Русијом?*”, одговорио је: „*Ми обезбеђујемо да сва деца у Југославији науче латиницу, и то ће постепено, на дуже стазе, само од себе довести до тога.*”[тј. елиминације ћирилице] (Клефтакис 2012). С наведеним је у потпуном сагласју и опсервација П. Ивића – на жалост негативно непрокоментарисана – о једном од битних разлога потискивања ћириличног латиничним писмом и код самих Срба. Ивић, наиме, каже да „не би било реалистично порицати да је надирању латинице погодвала и добронамерност људи који су у њему гледали чин приближавања Хрватима, безболну, тиху концесију, корак на путу ка све потпунијем јединству. То је на одговарајућем месту тако и оцењено: ‘Протућирилички став једно је од типичних дистинктивних обиљежја унитаризма’, написао је Далибор Брозковић” (Ивић 1971: 210). И друго, Новосадски договор, који је, како смо већ навели, закључили

8 О мјесту А. Белића и П. Ивића у одржавању, односно одбрани Новосадског договора в. исцрпно у Ковачевић (2014: 11-42).

9 <http://www.nspm.rs/hronika/skup-srpska-jezicka-politika-danas-novosadski-dogovor-prevario-srbe-ugrozio-cirilicu.html>

учесници округлог стола „Шездесет година након Новосадског договора: Српска језичка политика данас”, одржаног 10. децембра 2014. године у Новом Саду, „погрешним схватањем равноправности писама суштински допринео одумирању српске ћирилице”, при чему је пренебрегнута чињеница да је „ћирилица идентитетска карактеристика српског народа и као таква мора се сачувати”¹⁰.

Смисао Новосадском договору, односно његова одредба о равноправности ћирилице и латинице, по мишљењу Радомира Лукића, једног од највећих српских правних стручњака, „није у одређивању подједнаке употребе оба писма на српскохрватском подручју него у констатацији да су, језички гледано, оба писма равноправна, тј. да подједнако добро изражавају српскохрватски језик (што није сасвим тачно, пошто у латиници може да буде нејасно како треба читати двојна слова). Ако се схвати у смислу подједнаке употребе језика на поменутом подручју, онда ми у Србији кршимо тај договор јер смо скоро сасвим напустили ћирилицу, а у Хрватској се он крши у супротном смислу, јер скоро да се не употребљава ћирилица. Уколико се договор схваћен у овом смислу жели спровести, треба да га обе стране поштују. Он нема смисла ако га ни једна ни друга страна не поштују” (Лукић 2013: 141). А ни једна ни друга страна не поштују га у истоме – у запостављању ћирилице.

Преименовање српског Вуков(ск)ог у српскохрватски језик отворило је пут негације српског етничког карактера српскога језика, односно пут негирања српског језика као српског националног идентитетског критеријума. При крају 20. вијека, тачније у посљедњем његовом десетљећу, Срби су му врадили (Вуково) српско име, али су га Хрвати и муслимани именовом потпуно расрбили: први су га назвали „хрватским”, а други „босанским књижевним језиком”. На њих су се почетком 21. вијека и Црногорци угледали – па су га преименовали у тзв. црногорски књижевни језик. Јасно је, међутим, да према лингвистичким критеријумима идентитета језика (генетском, структурном и комуникативном) ниједан од тих језика не представља језик. Друкчије речено, ти су језици језици само по несрпском имену, по имену које су им, мимо било каквог научног критеријума, изгласали политичари – гласајући за уставне одредбе с новим именованом језика не према научним критеријумима него према „националном хиру”.

Зато „језици” названи хрватски, босански и црногорски, које су њихови политичари прогласили номинацијском „замјеном” за „распадути” српскохрватски, не могу бити ништа друго осим преименовани српски језик. Они, дакле, на неки начин јесу равноправни српскохрватском, јер представљају преименовање српског, али нису нити могу бити равноправни српском, јер је српски њима суперординиран, или речено терминима лексичке семантике: српски је њима хипероним. Сви ти политички илити, према строго лингвистичким критеријумима, назовијезици само су варијанте српскога језика. Зато термин *српски језик* данас у (социо)лингвистици мора да има два значења: он је хипероним и кохипоним терминима *хрватски*, *бошњачки/босански* и *црногорски језик*. Као хипероним он једини има статус лингвистичког језика, док су сви остали само политички језици (језици само по имену), док су лингвистички искључиво варијанте српскога језика.

Српски књижевни (стандардни) језик по своме је обиму и садржају и данас подударан српском књижевном језику како га је дефинисао његов творац Вук Стефановић Караџић. Али Вуково српско име језика више не покрива све његове

10 <http://www.nspm.rs/hronika/skup-srpska-jezicka-politika-danas-novosadski-dogovor-prevario-srbe-i-ugrozio-cirilicu.html>

употребе. Српски Вуков језика данас је само именов нејединствен лингвистички језик – јер се јавља под четири имена: под именом српског, хрватског, босанског и црногорског језика.

4. Српски књижевни језик 200 година након Писменице

На двјеста година од Вукове *Писменице* као почетка стандардизације српскога књижевног језика може се рећи да су обје у *Писменици* наглашене суштинске карактеристике, а то су његово „српско име” и његова „српска народна граматичка структура” доведене у питање.

Српски језик нема више заједничке норме. Он се данас, према критеријуму норме, остварује у четири варијанте: српској, хрватској, бошњачкој и црногорској. Наиме, свака од тих варијаната на нормативном плану има неке специфичности које су само показатељ различите реализације истога језика, а никако критеријум негирања лингвистичке истости српскога језика. Уз структурну истост српски језик је и на комуникативном плану (на плану разумљивости његових говорника) такође један језик. Али он је, због своје националне и територијалне „некомпактности” нужно варијантно раслојен језик. Зато се он, с обзиром на структурну истост а варијантску раслојеност, остварује и као *српски језик* и као *српски језици*. Као *српски језик* он представља структурно јединство варијаната и српску као посебну нормативну варијанту. Као *српски језици* он подразумемијева своје именов несрпске варијанте, које ће се у будућности нормативно самоодређивати. Тако се, из данашње перспективе језика као националног идентитетског критеријума, српски језик само под српским именом може сматрати таквим – јер они који су му промијенили српско име не могу се језички национално идентификовати зато што несрпско политичко име српскога језика не ништи његову српску лингвистичку суштину.

Што се пак тиче народне граматичке структуре српскога језика, чију је стандардизацију Вук у *Писменици* започео (пр)описом деклинацијских и конјугацијских парадигми, мора се рећи да је и она почела да се унеколико преобраћа у „несрпску”. Наиме, данашњи српски језик, посматран и у цјелини и као систем варијаната, изложен је веома јакој *англицизацији*. „У протеклих десетак година, код нас (али не само код нас) догодила се права експлозија језичке англомањије. Она сада прелази у свој екстремни стадијум – *језички англохолизам*, који се може описати као опијеност неконтролисаним уношењем свакојаких елемената и појава из енглеског језика у српски” (Прћић 2005:183). „Крајњи резултат овакве културне и образовне климе огледа се у све већем продору енглеског језика у српски и у све упадљивијој хибридизацији српског језика, односно у настанку нечега што се може назвати англосрпским језиком: то је један нови урбани социолект, првобитно својствен људима млађе генерације, који представља врсту српског језика који (све више) одступа од својих норми и (све више) бива употребљаван према нормама енглеског језика” (Прћић 2005:185). Англицизација српског језика „се већ сада јасно уочава на плану речи, структура/образца, значења и употреба” (Прћић 2005:185). Тако она, на примјер, „у „популарној женској периодици упечатљиво, незауостављиво и стихијски разара структура српског језика” (Јањић, Чутура 2012:94). Данас англицизација пријети (у) ништењу темељних вриједности српскога језика. Актуелна истраживања, наиме, показују „да је речник средњошколаца пун нових англицизама, али да њихова рецепција најчешће не одговара семантичким еквивалентима у енглеском јези-

ку. Присуство неадаптираних англицизама у говору младих (и не само њих) део је процеса спонтане акултурације, који се интензивно намеће као доминантан друштвени контекст у условима светске глобализације. Сасвим је извесно да ток овог процеса неумитно води ка стварању језичке хибридизације, која се за сада испољава у виду такозваних србоанглицизама, односно англосрбизама, тј. неадаптираних сирових англицизама” (Јањић, Чутура 2012:79). А посљедица тога је – што је најгоре – да се „највећа национална вредност, еманација духа народа – његов књижевни језик – не препознаје као пожељни систем комуникације међу младима” (Јањић, Чутура 2012: 64)

Литература

Белић 1915/1991: Александар Белић, *Србија и јужнословенско пишање*, Фототипско издање из 1915. године, Београд: Библиотека града Београда, 1991.

Ивић 1971: Павле Ивић, *Српски народ и његов језик*, Београд: Српска књижевна задруга, 1971.

Јањић, Чутура 2012: Марина Јањић, Илијана Чутура, *Простор, време, друштво – сусрети у језику*, Јагодина: Педагошку факултет у Јагодини, 2012.

Караџић 1814: *Писменица србскога језика по говору простог народа*, написана Вуком Стефановићем Србијанцем. У Виенни, 1814.

Караџић 1987: Вук Стеф. Караџић, „Српска граматика”, у: *Српски рјечник* (1818), Београд: Просвета, Нолит, 1987, XXIX-LXXI

Караџић 1977: Вук Стеф. Караџић, „Срби сви и свуда”, у: *Срби и њихов језик: хрстиомашија*, приредио Петар Милосављевић, Приштина: Народна и универзитетска библиотека, 1997, 125-141.

Караџић 1997а: Вук Стеф. Караџић, „Срби и Хрвати”, у: *Срби и њихов језик: хрстиомашија*, приредио Петар Милосављевић, Приштина: Народна и универзитетска библиотека, 1997, 146-149.

Караџић 1997б: Вук Стеф. Караџић, „Очитовање”, у: *Срби и њихов језик: хрстиомашија*, приредио Петар Милосављевић, Приштина: Народна и универзитетска библиотека, 1997, 150.

Клефтакис 2012: Василије Клефтакис, „Затирање ћирилице – план или случај”, *Нова српска политичка мисао*, б. 1. 2012. <<http://www.nspm.rs/kulturna-politika/zatiranje-srpske-cirilice-%E2%80%93-plan-ili-slucaj.html?alphabet=1> (приступ: 3. 7. 2015)>

Ковачевић 1999: Милош Ковачевић, *Уодбрану језика србскога – идаље*, Београд: Требник, 1999.

Ковачевић 2003: Милош Ковачевић, *Српски језик и српски језици*, Београд: СКЗ, БИГЗ, 2003.

Ковачевић 2005: Милош Ковачевић, *Против неистина о српском језику*, Источно Сарајево: Српско просвјетно и културно друштво „Просвјета”, Просвјетино књижевно коло б, књ. 16, 2005.

Ковачевић 2011: Милош Ковачевић, „Значај Дубровника за стандардизацију српскога књижевног језика”, у: *Грамашичка пишања србскога језика*, Београд: Јасен, 2011, 9-22.

Ковачевић 2014: Милош Ковачевић, „Међуоднос Белићеве и Ивићеве књиге у колу Српске књижевне задруге с обзиром на њихов значај у историји и култури српскога језика”, у: *Српски језик у огледалу Српске књижевне задруге*, уредник Драган Лакићевић, Београд: Српска књижевна задруга, 2014, 11-42.

Крстић 1999: Василије Ђ. Крстић, *Знаменити Срби о Хрватима*, Нови Сад: Прометеј, 1999.

Лукић 2013: Радомир Лукић, „За и против ћирилице”, у: *У одбрану српске ћирилице: хрстиомашија*, Пале: СКПД Просвјета, 2013, 141-145.

Милосављевић 2000: Петар Милосављевић, *Српски филолошки програм*, Требник, Београд: Требник, 2000.

- Мркаљ 1810: Сава Мркаљ, *Сало дебелога ера либо азбукопротрес*. У Будиму Граду, 1810.
- Обрадовић 1989: Доситеј Обрадовић, *Избрани списи*, Нови Сад: Матица српска, 1989.
- Пишев 2013: Marko Pišev, *Politička etnografija i srpska intelektualna elita u vreme stvaranja Jugoslavije 1914-1919: Slučaj Jovana Cvijića*, Београд: Филозофски факултет, 2013.
- Прћић 2005: Твртко Прчић, *Engleski u srpskom*, Нови Сад: Змај, 2005.
- Радојевић, Димић 2014: Мира Радојевић, Љубодраг Димић, *Србија у великом рају 1914-1918*, Београд: СКЗ, Београдски форум за свет равноправних, 2014.
- Стојановић 1924: Љубомир Стојановић, *Живош и рај Вука Стеф. Караџића*, Београд-Земун: Штампарија графичког завода „Макарије”, 1924.
- Стојанчевић 1915/1991: Владимир Стојанчевић, „Александар Белић и његова студија ‘Србија и јужнословенско питање’”, поговор књизи А. Белића, *Србија и јужнословенско питање*, Фототипско издање из 1915. године, Београд: Библиотека града Београда, 1991, 133-138.
- Стојковић 2008: Branimir Stojković, *Evropski kulturni identitet*, Београд: Службени гласник, 2008.

WAYS AND BYWAYS OF THE SERBIAN LANGUAGE FROM VUK KARADŽIĆ TILL TODAY

Summary

This paper traces the two-hundred-year development of the Serbian language. The occasion is the bicentenary of printing the first grammar book of Vuk Karadžić called *Grammar of the Serbian Language According to the Speech of the Common People*, published in Vienna in 1814. The Grammar holds a great historical and symbolic significance for the Serbian literary language and its reform. This was the first time that Vuk Karadžić called a language Serbian in a book title and announced the basic principle of the Serbian orthography: Write as you speak and read as is written. It was in the Grammar that Vuk introduced the ideas of further reform of Sava Mrkalj's Cyrillic alphabet and first offered the paradigms of declension and conjugation of the people's Serbian language.

This paper follows Vuk's trail of standardizing the Serbian language from the *Grammar* to the *New Testament* translation. It also describes the external history of Serbian by shedding light on the conflict about the naming of the language and attempts to rename it. We follow the development from Vuk's pure Serbian language to modern times, in which the Serbian language, in its symbolic function, i.e. its name, has ceased being (generally) Serbian due to both linguistic and political criteria of identity. The paper remarks that today's Serbian is increasingly jeopardized by the globalizing processes of Anglicization, both on the lexical and structural level.

Keywords: Vuk Karadžić, Serbian language, orthography, Cyrillic script, renaming of languages, Anglicization, variants of languages, *Grammar of the Serbian Language According to the Speech of the Common People*

Miloš Kovačević

Радивоје М. МЛАДЕНОВИЋ¹
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Катедра за српски језик

ОД ЗНАЧЕЊА КА ОБЛИКУ – ИЗ ДИЈАЛЕКАТСКЕ (МОРФО)СИНТАКСЕ ГОВОРА ПРИЗРЕНСКО- ЈУЖНОМОРАВСКОГ ТИПА МЕТОХИЈСКО-КОСОВСКО- СИРИНИЋКОГ АРЕАЛА²

У прилогу се разматрају неке (морфо)синтаксичке балканистичке иновације у призренско-јужноморавским говорима метохијско-косовско-сиринићког ареала. Укупном дијалекатском конфигурацијом говори овога ареала представљају посебан поддијалекат у оквиру призренско-јужноморавског дијалекта. За (морфо)синтаксичка преобликовања од посебног је интереса морфолошко раздвајање Нмн. (*муџи, синови*) и ОПмн. (*муџе, синове*) именица м. р. на -о, које доводи до продора ОПмн. у неке конструкције у којима значење и облик нису подударни.

На настанак (морфо)синтаксичких иновација балканистичког типа, иначе несвојствених осталом делу српске дијалекатске области, утицала је језичка периферија, зона контаката двају словенских дијалекатских комплекса – српског и македонског, дуготрајна словенско-словенска и словенско-несловенска миксоглотија. Овакав утицај огледа се пре свега на фонолошко-фонетском плану и низу (морфо)синтаксичких иновација: плурализацији збирних именица и неких заменица, конгруенцији; егзистенцијалним конструкцијама; пасивним конструкцијама; предлозима за антериорност; перлативним предлозима; линеаризацији енклитика итд.

Лингвогеографски распоред и укупна језичка структура српских говора у којима је облик највише кренуо за значењем упућују на значај миксоглотије за ширење једноставнијег модела у коме значење и облик нису конфронтирани. Иновације у српским говорима анализираног ареала водиле су по правилу приближавању површинске структуре дубинској.

Кључне речи: метохијско-косовско-сиринићки, призренско-јужноморавски, (морфо) синтаксичке иновације, приближавање значења и облика

УВОД

1. Прилог у коме се разматрају (морфо)синтаксичке иновације балканистичког типа у призренско-јужноморавским говорима метохијско-косовско-сиринићког ареала представља синтезу ауторових истраживања појединих питања из (морфо)синтаксе у поменутом ареалу. Говори ове области – значајно разорени изгоном српског становништва 1999. године са Косова и Метохије – у убрзаној су разградњи, посебно уколико су његови носиоци изван матичне области. Ове 2015. године у јужној Метохији српско становништво присутно је само у Великој Хочи и Ораховцу. Иако проређени, опстају на својим огњиштима. У Косовској котлини из највећег дела насеља Срби су прогнани – у јужном делу Срба практично више нема, у централном делу, посебно у Грачаници, српско станов-

1 radivoje.mladenovic@gmail.com

2 Рад је настао у оквиру пројекта Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије *Дијалектолошка истраживања српског језичког простора* (број 178020).

ништво опстаје у нешто већем броју. Из северношарпланинске жупе Сиринић исељен је мањи део Срба, тако да је у овој жупи аутохтони дијалекатски систем и најстабилнији.

Дијалекатски ареал обухваћен овим истраживањем захвата јасно дефинирану географску област, у којој је оформљен посебан поддијалекат призренско-јужноморавског дијалекта³. Овом поддијалекту припадају јужна Метохија (ЈМГ; призренски говор, подгорски говор, подримски говор, ђаковачки говор), јужно (ЈКГ, јужнокосовски говор) и централно Косово (ЦКГ, централнокосовски говор), затим говор оформљен у северношарпланинској жупи Сиринић (СиГ), који се географски и дијалекатски наслана на јужну Метохију и јужно Косово.

1.1. На коначно уобличавање овога поддијалекта пресудно су утицали његов географски положај – слободно кретање становништва у котлинама без географских препрека, затим близина Шар-планине, једне од најзначајнијих пашњачких области на Балканском полуострву, са које се вековима кретало становништво ка Метохијској и Косовској котлини⁴.

1.1.1. Контакт са косовско-ресавским суседством на северу препознаје се у морфолошким средствима и степену очуваности флексије – у говорима метохијско-косовско-сиринићког ареала број падежних дистинкција највећи је у призренско-тимочкој области. Довршено уопштавање двојинског *-ма* у Дмн. свих именица, развијање множинске опозиције Нмн. (*синови*) и Амн./ОПмн. (*синове*), облици личних заменица, развијање нових наставака простих претерита (*имадасмо*, *имадасџе*; *дођосмо*, *дођосџе*), али и низ других крупнијих и ситнијих морфолошких особености говора ове области – у непосредној су вези са истим или сличним појавама у суседним говорима косовско-ресавског типа.

1.1.2. Језичка периферија, зона контаката двају словенских дијалекатских комплекса – српског и македонског, дуготрајна словенско-словенска и словенско-несловенска миксоглотија, подстакли су настанак низа иновација балканистичког типа, иначе непотврђених у осталом делу српске дијалекатске области. Овакав утицај огледа се пре свега на фонолошко-фонетском плану и низу (морфо)синтаксичких иновација, несвојствених другим деловима српске дијалекатске области. Овде се мисли, најпре, на слабљење и брисање граматичког типа акцента и настанак нефонолошког ритамског пенултимског акцента у јужнијем делу јужне Метохије и у Сиринићу, затим на формирање парадигматског акцента граматичког или семантичког типа – који је међуетапа између граматичког и ритамског акцента – у делу јужне Метохије и говорима јужног и централног Косова. Смањење палаталности предњонепчаних сонаната /љ, њ/, замена опозиције по палаталности африката опозицијом по звучности (свођење *ћ*, *ч* и *џ*, *џ* на појединачне јединице флукутирајућег изговора) део су преобликовања балканистичког типа.

1.1.3. У низу иновација у (морфо)синтакси – плурализацији збирних именица и неких заменица, конгруенцији; егзистенцијалним конструкцијама; пасивним конструкцијама; предлозима за антериорност; перлативним предлозима; линеаризацији енклитика итд. – препознаје се сродност са стањем у балканизираним словенским (македонски) и несловенским идиомима (арумунски, албански). Управо је део оваквих иновација предмет интересовања у овом раду.

3 Више о разлозима оваквог дефинисања поддијалекта, в. Младеновић 2013: 405–406.

4 Више о формирању дијалекатске области на југозападу Косова и Метохије в. у Младеновић 2004.

Разлоге за балканистичке иновације у (морфо)синтакси треба тражити у дуготрајној етнобиолошкој симбиози како у области у којој је оформљен метохијско-косовско-сиринићки дијалекатски тип тако и у оближњим западномакедонским и северозападномакедонским областима: најпре рана словенско-романска, потом српско-турска, у новије време српско-албанска, значајнија у јужној Метохији због компактне територије албанских насеља западно од Белога Дрима.

РАЗМАТРАЊЕ МАТЕРИЈАЛА

2. Лингвогеографски распоред и укупна језичка структура српских говора у којима је облик највише кренуо за значењем упућују на значај миксоглотије за ширење једноставнијег модела у коме значење и облик нису конфронтирани. Иновације у српским говорима анализираниг ареала водиле су по правилу приближавању површинске структуре дубинској.

ПЛУРАЛИЗАЦИЈА ЗБИРНИХ ИМЕНИЦА И НЕКИХ ЗАМЕНИЦА

2.1. Слабљење лексичко-граматичке разлике између опште и збирне множине и приближавање збирне множине општој, узроковано је заједничким означавањем скупина од више ентитета. Слабљење и / или нестанак збирних именица показује да је у анализираним говорима дистинкција / *један* ~ *више од један* / примарна, а да је дистинкција / *бројиво у скупу* ~ *небројиво у скупу* / редувантна за значење скупине од више истих ентитета. Уосталом збирна множина није 'права множина', већ некаква 'множинска једнина' или 'јединска множина' (Младеновић 2011: 224).

На значај језичког контакта и вишејезичности за плурализацију збирних именица и плурализацију конгруенције неких заменица упућују сличне тенденције и слични резултати у трима дијалекатским разнородним и удаљеним говорима: у балканизираним српским дијалектима, у банатским говорима шумадијско-војвођанског дијалекта (Ивић–Бошњаковић–Драгин 1997: 409–411), у говору Мрковића (Вујовић 1969: 284–285).

2.1.2. Иако је плурализација неких именица захватила призренско-тимочку дијалекатску област у већој или мањој мери, иако плурализацији нису у потпуности одолели ни неки косовско-ресавски говори, посебно они у северном делу Косовске и Метохијске котлине (Букумирић 2003: 251), знатним обимом плурализације говори метохијско-косовско-сиринићке зоне представљају јединствен ареал у оквиру српског дијалекатског простора⁵. На наведену констатацију упућује и дијалекатска грађа других истраживача говора метохијско-косовско-сиринићког ареала (Реметић 1996: 470, Стевановић 1950: 102–105).

2.2.1. Увођењем збирних именица у општу јединско-множинску парадигму елиминишу се две категорије множине. Смањење броја обличних дистинкција део је опште тенденције ка смањењу броја јединица у морфологији балканизираних језика, дијалеката и говора.

Збирне именице и неке заменица обликом једине имплицирају множину. Несагласје између семантике и граматике у говорима метохијско-косовско-сиринићког поддијалекта отклања на два начина – морфолошким прекрајањем, затим синтаксички – семантичком конгуенцијом.

5 О овоме се детаљно расправља у Младеновић 2005, Младеновић 2011.

2.2.2. Морфолошко преосмишљавање збирних именица на *-је*, које није доследно пошто се као факултативни срећу и облици типа *црње* (Младеновић 2005: 172–173, Младеновић 2011: 209–211, Младеновић 2013: 203–205), остварује се на два начина:

а) заменом наставака једнине с. р. јд. наставком м. р. мн. (имало *црвѐни жáрљи*, да се осушу *наши дубљи*, узимало се *мокри прѹћи* ЦКГ; в. и примере у Младеновић 2005: 172–173, Младеновић 2011: 209–211, Младеновић 2013: 204);

б) приласком збирне именице на *-је* семантичкој једнини с.р. (= једна јединка) према којој се развија нов множински облик с. р. на *-а* (ка[д] *до̀и у оне сно̀ља*, *пруч`а за сно̀ља*, *жáрља се мѣтну* у во́ду ЖКГ; в. и примере у Павловић 1970: 79, Младеновић 2011: 210, Младеновић 2013: 204–205).

Морфолошки тип Нмн. им. типа *сно̀ља*, који је у вези са некадашњим облицима збирних им. на *-је*, представља неутрумизацију увођењем регуларног једнинско-множинског однос им. с. р. после преосмишљавања збирне множине именице *сно̀ље* у регуларну једину.

Снага морфолошке плурализације већа је у јужнијем делу ареала (ЈМГ, ЖКГ, СиГ), док је у ЦКГ број потврда мањи.

2.2.3. Збирне именице на *-а* различитих семантичких скупина захваћене су различитом обимом плурализације. Оно што карактерише све ове именице је парадигматски суплетивизам, који се остварује кроз присуство једнинских односно множинских облика у различитим падежним значењима: облици једнине именица срећу се у Н и А односно у ОП, затим В, док се множински облици јављају у другим зависним падежима. Иако је оваква плурализација захватила српске говоре од Шар-планине до Баната, оно што говоре метохијско-косовско-сиринићке зоне издваја у посебан ареал је синтаксичка плурализација, пошто су конгруентне речи увек у множини, независно од броја контролора конгруенције⁶.

2.2.4. Збирне бројне именице на *-ица* (*двоица*, *цроица*) и збирне именице по унутрашњем значењу (*родбина*, *својшћина*, *дружина*) показују одређену паралелу с односима у парадигми именица *деца* и *браћа*, с напоменом да је доследност остварене расподеле облика и множинске конгруенције уз им. *деца* и *браћа* стабилна, док је плурализација датива и плурализација конгруенције уз бројне збирне именице и збирне именице по унутрашњем значењу факултативна (Младеновић 2011: 218–222, Младеновић 2013: 208–212). Овакво ширење множинских морфолошких обележја и семантичке конгруенције последица је јачања семантике мношта у овим именицама. Пошто је семантика мноштва најочљивија у именицама са значењем сродника, број потврда типа *мѣма родбинама*, *њигѣма својбинáма* највећи је управо у овој скупини (Младеновић 2011: 219–222, Младеновић 2013: 211).

2.3. Именичке заменице за лица односе се на свеукупност по присутности односно одсутности. Због морфолошког необележавања значења мноштва, када су именички употребљене, ове заменице у конгруенцији показују склоност ка факултативној плурализацији предиката. Оваква плурализација потврђена је у ЈМГ (сваки *мо̀гл`е* да ти *укра̀днеф*, *не́ко` не зна̀в* за стра́), ЖКГ и СиГ (в. и примере у Младеновић 2011: 222–223), док у ЦКГ – према материјалу којим располажемо – није уочена.

6 Више о овоме и примере в. у Младеновић 2005: 170, Младеновић 2011: 212–216, Младеновић 2013: 205–208.

2.4. С обзиром на то да је плурализација конгруенције уз збирне именице, без обзира на граматички број облика именице, довршена уз збирне именице неких семантичких типова, уз неке скупине је факултативна, може се сматрати да је неутрализација категорије збирне множине умногоме поодмакла у метохијско-косовско-сиринићком ареалу. Оваква плурализација захвата атрибут, али и придевски и глаголски предикатив⁷.

ПАСИВНЕ КОНСТРУКЦИЈЕ

3. У већини говора метохијско-косовско-сиринићког ареала употреба конструкција са Нмн. односно ОПмн. у пасивним реченицама факултативна је, а присуство пацијенса субјекта (= Нмн.) односно десубјективизованог пацијенса (= ОПмн.) у појединачним говорима различита је. Пацијенс у ОПмн. највеће је снаге у призренском, ђаковачком и јужнокосовском говору, док у осталим говорима доминирају потврде са пацијенсом у Нмн. Пацијенс у Нмн. најстабилнији је у СиГ и ЦКГ.

Два потврђена модела пасивних реченица представљају само површинске алтернативе исте дубинске структуре различитим морфолошким експонентима, а могућност двоструке интерпретације исте семантичке структуре дозвољава коезистенцију конкурентских синтаксичко-семантичких средстава у истом систему. Напоредна употреба Нмн. и ОПмн. у овим примерима могућа је пошто се међа синтаксичка слика реченице, али се подаци о субјекту и објекту чувају, пошто семантички садржај остаје.

Употребом ОП за пацијенс у пасивним реченицама приближене су пасивна и активна реченица.

Основни подстицај за измене наслеђене конструкције у говорима јужне Метохије и јужног Косова стигао је из средина изразите миксоглотије, пошто контакт више језика има за последицу стварање једноставнијег (морфо)синтаксичког система, са тенденцијом високе подударности облика и значења (Младеновић 2012: 162).

3.1. Преобликовање конструкције и ширење ОПмн., потврђено само у овом делу српске дијалекатске области, могуће је, пошто праћење морфосинтаксичке стабилности Нмн. им. м. р. на -*o* подразумева морфолошко раздвајање Нмн. (*муџи, синови*) и ОПмн. (*муџе, синове*), а у говорима овога ареала остварено је управо такво раздвајање. Иновација, иначе несвојствена осталим призренско-јужноморавским говорима, остварена је као заједничка иновација са косовско-ресавским говорима северног дела Метохијске и Косовске котлине⁸.

3.2. У говорима метохијско-косовско-сиринићког ареала потврђене су три конструкције пасивне дијатезе:

3.2.1. Конструкције са партиципским пасивом⁹:

а) Нмн.: *миќнате су њ'омови, волови били нарањети, мостови биле попрљани* ЖКГ;

б) ОПмн.: *афтобусе биле забрањете, станове* ка да ги биле поклон'ете, *мостове* су бомбардуване ЖКГ.

7 Више о овоме в. у Младеновић 2011: 213–216.

8 Детаљније о овоме в. у Младеновић 2012, Младеновић 2013: 151–168.

9 Наводе се само примери из ЖКГ. Више примера в. у Младеновић 2012, Младеновић 2013: 160–161.

3.2.2. Пасивне рефлексивне конструкције са личним глаголским обликом (предикат конгруира у роду и броју са субјективизираним објектом):

а) Нмн.: *кумови* се поштували, се зовију *пријатељи*, се месиле *лебови*, *тањир* се турају на астал ЈКГ;

б) ОПмн.: *девере* се поштујеју, *адете* се ч'увају и овде, *кревете* се купујеју у предавнице ЈКГ.

3.2.3. Обезличено-пасивне конструкције са безличним глаголским обликом (конгруенција предиката изостаје):

а) Нмн.: *сватови* се викало са[с] здравицу, се гостило *војници*, *братанци* се помага увек;

б) ОПмн.: *дукате* се давало за девојку, *добре гроздове* се турало, *разне граове* се сејало у Неродимље ЈКГ.

ЕГЗИСТЕНЦИЈАЛНЕ КОНСТРУКЦИЈЕ

4. Тенденција мешања модела егзистенцијалних конструкција са оствареном конгруенцијом и модела са безличним обликом предиката обележје је свих говора метохијско-косовско-сиринићког ареала. Тако се као напоредни јављају: *имало људи* у Оптерушу : *било Рафч'ани* за у војску : *имава калу'ери* у Деч'ане : у наш крај *бил'е зидари* : *имало авијоне* на небо : *било* и *срушене гробове* : *имал'е сватове* шо гл'едал'е младицу : *динаре бил'е прѐ* – ЈМГ¹⁰.

Безличних конструкција са ОПмн. има више у ЈМГ него у ЈКГ и ЦКГ, док су у СиГ непознате. Оваква конструкција највеће је снаге у ЈМГ – у призренском и подримском говору, док је у косовским говорима уочено да је ОПмн. највеће присутности у најјужнијем делу, док особина слаби како се иде од југа ка северу.

4.1. Флукутирање модела последица је више фактора: међусобни утицај личних и безличних егзистенцијалних реченица; богата семантика глагола *habere*; утицај контактних језичких система – супстратног романског типа и албанског, пошто се у њима јављају егзистенцијални глаголи *esse* и *habere*, са употребом у личним и безличним егзистенцијалним конструкцијама. Приближавање персоналних и имперсоналних конструкција довело је до напоредне употребе различитих облика предиката, без икаквих последица на семантичко-синтаксичком плану.

4.2. Именичка јединица у безличним конструкцијама јавља се – пре свега у множини – у номинативу и у општем падежу. Присуство номинатива као падежа субјекта нападнуто је продором општег падежа под утицајем посесивног значења глагола „имати”. Облици са општим падежом, међутим, могу бити и траг претходних конструкција са генитивом, што је мање вероватно, с обзиром на то да дијалекатско окружење око говора метохијско-косовско-сиринићког ареала познаје стабилизацију номинатива.

4.3. Експанзија *habere* и његова скоро довршена генерализација у егзистенцијалним конструкцијама у делу словенских говора југоисточног дела Балканског полуострва, олакшана је тиме што се и у перифрастичким глаголским конструкцијама и у егзистенцијалним конструкцијама *habere* десемантизовало и граматикализовало. Миксоглоотија, као обележје југоисточног дела српске етнојезичке области, доводи до слабљења семантичке разлике између посесив-

10 О егзистенцијалним конструкцијама у говорима метохијско-косовско-сиринићког ареала, али и у другим словенским и несловенским балканским идиомима, расправља се детаљно у Младеновић 2014. Примере в. у Младеновић 2013: 164–167, Младеновић 2014.

ности и егзистенцијалности глагола „имати”, што за последицу има експанзију личних егзистенцијалних реченица. Експанзија једнога глагола („имати”) олакшана је тежњом да се смањи број конкурената и тако упрости језичка структура.

ПРЕДЛОЗИ ВРЕМЕНСКОГ ЗНАЧЕЊА ПРЕД + И ПРЕ +

5. Свођењем два временска предлога *ћред* + и *ћре* + на један (*ћред* +), говори метохијско-косовско-сиринићког ареала део су шире зоне призренско-тимочких и једним делом косовско-ресавских говора, али и део веће балканске области коју чине несловенски и словенски језици у јужном и источном делу Балканског полуострва. Присуство два темпорална предлога за антериорност у српским говорима односно њихово свођење на један, последица је различите концептуализације времена у овим дијалекатским областима¹¹.

5.1. „Сиромашнија” концептуализација простора и времена у говорима анализиране зоне може се објаснити ареалним принципом, пошто се у балканским језицима у непосредном контакту или онима који су близу али контакта нема (румунски, арумунски, албански, грчки, македонски, бугарски), заправо остварује иста концептуализација времена и простора: у овим језицима уопштава се по један предлог за антериорност, по један предлог за простор са предњом позицијом локализатора према предмету локализације.

У дијалекатској зони српског језика која је претрпела балканизацију у већем или мање обиму, којој припадају и говори метохијско-косовско-сиринићког ареала, дошло је до редукције темпоралних предлога, пошто се антериорност, са дистинкцијом неодређеност / временска блискост локализатора и објекта локализације (Дођи *ћре* зоре : Дођи *ћред* зору) своди на један предлог (Дођи *ћред* зоре). Овакво преобликовање резултат је концептуализације времена у којој је антериорност симетрична постериорности – пошто постериорност не зна за блискост / неодређење локализатора и објекта локализације, одсуство дистинкције преноси се и на антериорност. Семантички концептуално приближавање леве стране времена (= антериорност) десној страни (= постериорност) огледа се и у избору просторног предлога *ћред* + у призренско-тимочкој дијалекатској области за општи предлог антериорности, што је довело до елиминације примарно временског предлога *ћре* +.

ПЕРЛАТИВНИ ПРЕДЛОЗИ НИЗ +, УЗ +, КРОЗ +

6. Знатне варијације у језичкој реализацији спацијалних односа одраз су различитог остваривања односа човек – простор, у коме је проблем природе односа између језика и простора заправо део проблематике односа између човека и простора (Пипер 1997: 11). Пошто је семантичка категорија простора једна од најразвијенијих, ово има за последицу присуство бројних јединица за денотирање просторних односа, али и варијантност денотирања.

Говори метохијско-косовско-сиринићког ареала нашли су се у широј зони словенско-словенског и словенско-несловенског контакта. Овакав контакт имао је за последицу варијације у реализацији спацијалних односа. За разлику од оближњих западномакедонских говора, у којима је нова концептуализација простора – унеколико настала под утицајем контактних несловенских идиома

11 О предлозима за антериорност у говорима М-К-СГ ареала детаљно се расправља у Младеновић 2013 а. О овом питању в. и Младеновић 2012 а: 36–37

– довела до радикалне измене употребе перлативних предлога *низ* +, *уз* +, *кроз* +¹², у говорима метохијско-косовско-сиринићког ареала – осим у подримском и ђаковачком говору, у осталим идиомима сва три перлативна предлога релативно добро опстају, уз напомену да се и овде спорадично као конкуренти јављају предлози *преко* и *по*.

Једини говор метохијско-косовско-сиринићког ареала у коме нису посведочена сва три перлативна предлога је подримски говор, пошто је предлог *кроз* у потпуности замењен предлогом *преко*. У овом говору, такође, уочава се експанзија *преко* и у предлоге са локализатором доле односно горе, тако да је у подримском говору препознатљива тенденција стварања једног перлативног предлога, који се – када покрива значење *низ* и *уз* – среће у предлошком изразу с обавезним прилогом. Овакво преобликовање наслеђеног стања последица је вишевековног контакта са албанским језиком, у коме постоји тенденција свођења перлативних предлога на један¹³. Скоро редовна употреба *тако-горе* / *тако-дол*'е уз предлоге *низ*, *уз* сведочи да је семантика ових предлога нападнута¹⁴.

У значење сва три предлога продира и *по*, са обавезним прилошким изразом *тако-горе* / *тако-дол*'е, који елиминише вишезначност предлога када он значи кретање ка горе / доле. Употреба предлога *по*, уз који се иначе флексија релативно добро чува у јединици у метохијско-косовским говорима (Реметић 1996: 451, 461, Младеновић 2004: 228, Младеновић 2013: 144–145, Павловић 1970: 72–73), утиче на избор облика локатива.

Литература

Букумирић 2003: М. Букумирић, *Говори северне Метохије*. Српски дијалектолошки зборник Л. Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ.

Вујовић 1969: Л. Вујовић. *Мрковићки дијалект*. Српски дијалектолошки зборник XVIII. Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ, стр. 73–399.

Ивић–Бошњаковић–Драгин 1997: П. Ивић, Ж. Бошњаковић, Г. Драгин, *Банатишки говори шумадијско-војвођанског дијалекта*. Друга књига: морфологија, синтакса, закључци, текстови. Српски дијалектолошки зборник XLIII. Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ.

Младеновић 2004: Р. Младеновић, Дијалекатска диференцијација српских говора на југозападу Косова и Метохије, Ј. Планкош (ред.), *Зборник радова са Међународног научног скупа „Животи и дело академика Павла Ивића”*, Суботица: Градска библиотека, Београд: Српска академија наука и уметности, Нови Сад: Филозофски факултет, Београд: Народна библиотека Србије, Нови Сад: Матица српска, Београд: Институт за српски језик САНУ, 209–249.

Младеновић 2005: Р. Младеновић. Граматичка основа именица са номинативом множине на -и (мужи, синови, дедови, пружи, јарићи) у јужнометохијским и северношарпланинским говорима. *Јужнословенски филолог* LXI, Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ, стр. 147–177.

12 О овоме в. у Младеновић 2014 а.

13 Смештена између Дрима и Топлуве, Подрима се налази у контакту са компактном територијом албанских насеља западно од Дрима. Историјске околности учиниле су да српско-албанска миксологија на овом простору буде дуготрајна и интензивна.

14 В. примере у Младеновић 2014 а: 209–211.

- Младеновић 2011: Р. Младеновић. Морфолошка и синтаксичка плурализација збирних именица и неких заменица у говорима југозападног дела Косова и Метохије. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* LIV/1. Нови Сад : Матица српска, стр. 205–226.
- Младеновић 2012: Р. Младеновић, Пасивне конструкције метохијско-косовских говора призренско-јужноморавског типа, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* LV/2. Нови Сад: Матица српска, 153–167.
- Младеновић 2012 а: Р. Младеновић. Флексија и аналитизам именица на -а у говору јужно-косовског села Гатње. *Јужнословенски филолог* LXVIII. Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ, стр. 27–47.
- Младеновић 2013: Р. Младеновић, *Говор јужнокосовског села Гатње*, Монографије 18. Београд: Институт за српски језик Српске академије наука и уметности.
- Младеновић 2013 а: Р. Младеновић. Предлози временског значења пред+ и прет+ у призренско-јужноморавским говорима метохијско-косовско-сиринићког ареала. *Зборник радова са VII међународног научног скупа Српски језик, књижевност, уметност, одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу, (26–27. X 2012). Књ. 1, Традиције и иновације у савременом српском језику* [одговорни уредник Милош Ковачевић]. Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет – Скупштина Града, стр. 91–99.
- Младеновић 2014: Р. Младеновић. Егзистенцијалне конструкције призренско-јужноморавских говора у Метохијској и Косовској котлини. *Јужнословенски филолог* LXX. Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ, стр. 151–171 .
- Младеновић 2014 а: . Радиоје Младеновић. Перлативни предлози НИЗ+, УЗ+, КРОЗ+ у говорима југозападног дела Косова и Метохије у ширем балканском простору. *Зборник радова са VIII међународног научног скупа одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу (25–26. X 2013). Књ. 1, Вишезначности у језику* / (одговорни уредник Милош Ковачевић). Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, стр. 201–227.
- Павловић 1970: М. Павловић. *Говор Јањева*. Нови Сад: Матица српска.
- Пипер 1997: Р. Piper, *Jezik i prostor*, Beograd: XX vek, Čigoja štampa.
- Реметић 1996: С. Реметић, *Српски призренски говор I*. Српски дијалектолошки зборник, XLVII, Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ.
- Стевановић 1950: М. Стевановић. *Ђаковачки говор*. Српски дијалектолошки зборник XI, Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ

FROM MEANING TO FORM: THE (MORPHO)SYNTAX OF THE PRIZREN-SOUTH MORAVA DIALECTS OF THE METOHİJA-KOSOVO-SIRINIC LINGUISTIC AREA

Summary

This paper discusses certain (morphologically triggered) syntactic innovations, otherwise characteristic of the Balkans, in the Prizren-South Morava dialects of the Metohija-Kosovo-Sirinic linguistic area. On the basis of their general configuration, the considered dialects represent a specific subgroup within the general Prizren-South Morava group.

A particularly salient feature of the (morpho-) syntactic formation process is the morphological distinction between Npl. and OPpl for the masculine-gender nouns ending in -ø (e.g. *muži* and *sinovi* vs. *muže* and *sinove*, respectively ('husbands', 'sons')). In consequence, the use of OPpl has been extended to constructions in which there is no matching correspondence between the meaning and form. The cases in point are pluralisation of common nouns, passive and existential constructions. Moreover, a novel conceptualization of time, which aims at adjusting the anterior and posterior aspects, has led to a semantic reduction in temporal prepositions; viz. two anterior prepositions – *pred* and *pre* ('before') – have become conflated under the preposition *pred*.

These innovations, which are not typical of other Serbian dialects, have been due to the influence of a linguistic periphery, more precisely, to the contacts of two South Slavic languages – Serbian and Macedonian – and to a protracted exposure to the Slavic-Slavic and Slavic-Non-Slavic mixoglossia

Key words: Kosovo-Metohija-Sirinicki, Prizren-South Morava dialect, (morpho)syntactic innovation, convergence of meanings and forms

Илијана Р. ЧУТУРА, Јелена Љ. СПАСИЋ¹

*Универзитет у Крагујевцу
Педагошки факултет у Јагодини
Катедра за филолошке науке*

СРЕТЕН АЦИЋ У ИСТОРИЈИ РАЗВОЈА СРПСКОГ ЈЕЗИКА И СРПСКЕ ПЕДАГОГИЈЕ²

У раду се, са аспеката функционалне стилистике и лингвостилистике, анализирају необјављени списи (1912–1915) Сретена Ацића, једног од оснивача модерне српске педагогије и првог управитеља Мушке учитељске школе у Јагодини. Време највеће Ацићеве активности спада у оквире развоја „београдског стила”, а његова делатност на различитим пољима друштвеног живота резултирала је функционалностилски разнородним текстовима који се чувају у легату на Педагошком факултету у Јагодини.

Кључне речи: дневник, аутобиографско, Сретен Ацић, лексика, терминологија

1. Уводне напомене

Предмет рада јесте указивање на место Сретена Ацића у развоју српске модерне педагогије, али и покушај да се дефинише његов однос према српском језику и култури изражавања. Први аспект је у педагошкој литератури делимично присутан, те ћемо у најопштијим цртама на њега указати.

1.1. О Сретену Ацићу

Корпус рада су дневничке забелешке Сретена Ацића (1856–1933), чија је улога у развоју српске педагогије најмање двострука. Прва се тиче теоријског, научног и стручног рада, а друга – практично примењених и брижљиво негованих резултата, остварених првенствено у јагодинској учитељској школи чији је управник био у првом периоду њеног постојања и најплоднијем, двадесетдвогодишњем, времену свога рада (практичне методе наставе, школско пољопривредно добро, интернатско уређење по моделу општежитија и сл.). Ацић је један од интелектуалаца који су поставили основна савремена педагогија. Иза њега је остао низ стручних и научних текстова: у периоду од 1886. до 1890. објавио је 10 радова, а од 1890. до 1900. његов опус састоји се од 23 рада, „од тога 20 објављених у Београду, један у Новом Саду и два у Нишу” (Недовић 1998: 7). Касније, од 1900, „објавио је осам радова, који се већма односе на рад Учитељске школе [у Јагодини] – годишњи извештаји, нека питања везана за ту Школу, каква је *Пошребка интернатна* 1907. године, те појава *Васиљичевих забележака* 1909, после *Учићевих забележака*, објављених 1894. године” (Исто, 7). Објавивши још осам

¹ ilijanacut@yahoo.com, elentsche@yahoo.com

² Рад је настао у оквиру пројекта 178014 *Динамика структура савременог српског језика*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

радова – оригиналних или допуњених и измењених – Ацић завршава публиковање својих стручних текстова 1931, радом *Југословенска национална школа*.

Осим научних и стручних текстова, као да је својим многим и обимним писањем свесно „расписивао” свој матерњи језик, Ацић је, предано и систематки, водио белешке разних врста. Тематски, белешке се односе на подизање парка око школе, на Први светски рат, на педагошки рад и сл. Ацић је накнадно дотеривао сопствени текст, што сведочи о пажњи коју је посвећивао неговању језичког израза. Сачуване су и његове административне забелешке, дописи, извештаји. Дакле, иза њега су остали текстови који припадају различитим функционалним стилевима (административном, публицистичком, књижевноуметничком), те ћемо се посебно посветити анализи функционалностилских карактеристика дневничких текстова који припадају другој деценији двадесетог века.

Ацићева писана заоставштина представља изузетан документ, до сада недоступан јавности, те корпус рада посматрамо и као писану заоставштину стручњака који је препознавао значај неговања књижевног језика и устаљивања терминологије за национални и друштвени развој, једног од оних који су, после школовања и усавршавања у западноевропским и скандинавским земљама (в. Недовић 1998: 15–38) улагали велике напоре у развој српског школства пре свега практичним радом, али и преданим писањем и превођењем.

1.2. О корпусу

Корпус истраживања у овоме раду јесу Ацићеве рукописне свеске које за основну тему имају школски парк јагодинске Мушке учитељске школе. Настале у периоду од 1912. до 1915, писане су графитном оловком, писаним словима ћирилице. Забелешке у свескама нису функционалностилски и жанровски сводиве на једну одредницу, с обзиром на то да садрже наративне делове, текстове контемplatивног и поетског карактера, текстове „техничке” природе о уређењу вртова, белешке о посетиоцима и њиховим реакцијама, о биљкама и животињама, преводе сегмената из ботаничке литературе, изводе из стручне литературе, али и из књижевних дела. О томе сведоче и поднаслови свезака: „Биљчина душа” (св. 11 из 1914), „Крупнији научни подаци, упоређења, слике и др. и др.” (св. 14 из 1914), „Ситнији научни подаци, упоређења, слике и др. и др.” (св. 15 из 1914), „Крупни научни подаци” (св. 16 и 17 из 1914), „Краљ Петар I у школину парку, 6. VI 1915.” (св. 20 из 1915). Поред тога, у свескама су заступљена и преписана званична и полузванична писма и телеграми као репрезенти административног стила, те по сећању пренети дијалози (вероватно најзначајнији са краљем Петром Првим и индустријалцем Клефишом као репрезенти високозваничног разговорног дискурса). Забелешке су, међутим, везане за микролокалитет школског парка који се кроз све свеске појављује као тематски кохезивни елемент, интегративни чинилац функционалностилски разноврних текстова.

Због своје функционалностилске несводивости, свеске нису организоване хронолошки као целина, већ Ацић раздваја интимне од стручних белешки, те се повремено враћа и, на страницама које су између појединих тематских области остављене празне, дописује мање белешке. То чини чак и по одласку из Јагодине, мада ови накнадни коментари чине готово занемарљив део текста.

Дневничким их чини организација унутар свезака, најчешће по датумима, али и намера која се открива у уводном тексту прве свеске:

„Појединости и лепе и корисне описивају овде поступно, као утиске, ... Давно сам ово желео.” (св. 1, 26. 10. 1912)

2. Аџићеви ставови о значају језичке културе

Аџићев рад и његова писана заоставштина обухватају период „брзог напретка књижевног језика крајем XIX и почетком XX века” (Ивић 1998: 268), устаљивања образаца интелектуалног стила (Исто: 268) и постизања пуне „функционалне поливалентности” језика (Милановић 2006: 137). Објавио је преко тридесет стручних радова у последњих петнаестак година деветнаестог века, управо у оном периоду који представља „наше брзо улажење у европску културу. Наше културно мишљење се брзо развија, а са њиме и израз његов – наш књижевни језик. Имајући у свом арсеналу многострука средства, књижевни се језик цепка у безброј стилова за сваку потребу културног израза” (Белић 1999а: 82). С друге стране, анализирани свеске (дневничке забелешке) временски су везане за велике историјске преокрете. У том смислу, за нас су посебно значајни Аџићеви ставови о језку и језичкој култури, посебно према српском језику и заједници његових говорника.

Аџић на једном месту, заступајући тезу о потреби неговања научнопопуларне продукције,³ записује:

Хај, да знате чега све ту још има занимљивог и пунога – да не одвојите књигу од очију кад је почнете читати и разгледати, уз то оне многе слике, у боји и иначе! Али на превелику нашу жалост свега тога нема на нашем језику. У садање доба нашег књижевног укуса душевне наше потребе задовољавају пуне шушпине дневна живота и припадности француски и италијански[...] подлисци и романи. Природне науке за нас у данашње доба и не постоје за народ.

Тешимо се, да је ово само прелазан, неизбежан период нашег умног народног развитка, и да ће скоро доћи природни, нов, бољи, трезвенији период, где ће се тражити и научна забава, умна наслада вишег ступња.

И баш сада, то ће бити неопходно потребно. А тада ће бити и ових књига о плођењу и размножавању биљака, које ће нас уводити у тајне Природине, и које ће нам отворати очи за разумевање Природе која нас окружава, у којој се крећемо. Та ће нам књижевност узвити душу и ум на виши ступањ, куда стреми цело човечанство, али у ком је правцу остали део културног човечанства знатно од нас измакао, за време од пет векова нашег робовања под некултурним завојевачем, који је баш сада [...] на свагда, ако Бог да! (свеска 2, 25. 3. 1913)

О његовом односу према језичкој култури говори Недовић који, служећи се богатом архивском и стручном грађом, износи податак да је свака учioniца имала „ормаре за разредну књижницу”: „Вуков Речник, дела В. С. Карацића, реч-

3 Аџићево велико жаљење што нема адекватне литературе на српском језику свакако је плод његовог одличног познавања тадашњег стања, о чему говори и Богдан Поповић: „У својим програмским списима Поповић је угледање на развијеније прокламативно означио као најважнији задатак тренутка: ‘Страна књижевност је данас српској најпотребнија’. У таквом ставу одзвањала је свест тадашњих водећих српских интелектуалаца о томе да мала земља која се касно нашла на почетку стазе успона не може себи дозволити луксуз да сама, самуочки, осваја тековине које други одавно имају” (Ивић 1998: 265).

нике за стране језике, важна педагошка дела, удбенике за учитељску и основну школу” (Недовић 1998: 35). Поред тога, Аџић је 1899. у опширном чланку „Пластично причање у народној школи” поставио „правила о пластичном причању” „од којих су нека, у измењеним формулацијама и са нешто другачијим интерпретацијама, опстала сто година после Аџића, у савременим методикама матерњег језика и разредне наставе” (Недовић 1998: 162).

Из свезака, али и друге заоставштине, могу се извући и посредни, али поздани закључци о Аџићевим ставовима о важности неговања културе изражавања: брижљиво бележење, разврставање и архивирање, накнадне интервенције у текстовима, упућивање на сопствени текст и литературу, превођење и посвећеност читању. Као илустрацију за последње, навешћемо два кратка примера:

У „Планини” од Е. Ребли-ја („Српк. Књ. Задруга 64) стр. 70-77 у чланку „Магла и Олуја” има о магли ових лепих места (види овде стр. 250). (св. 4, 18. и 24. 5. 1913);

Зимске су студије ванредно интересантне, на лишћарском шибљу и дрвећу. Од њих су нека чак и стручњацима се измакле, тј. ожиљци од листова на леторастима. У књизи *St. Olbrich, Vermehrung und Sahmitt de Ziergelölze*, (Stuttgart 1910. E. Ulmer), на стр. 214 до 222. изложено је пет шест врста тих штудија, које ћу и ја морати предузети, са цртежима и мерењима и лупом у руци. (св. 1, 17-19. 1. 1913)

Аџићеве националне ставове⁴ довољно илуструје један сасвим кратак одломак из текста о птицама певачицама, сведочећи о томе да на овом пољу он инсистира на очувању јединства Србана националној, а не верској основи, односно на идеји оличеној у Вуковој формулацији о Србима „трију закона”:

Један Србин, муслиман из Приштине кад га проводих кроз врт предвече, застаде усред разговора, послушну и рече:

– Булбул!... Ах, овде ујутру рано да изиде човек!...

– То и радим чешће – рекох.

Он ме погледа, као кад би хео рећи „Зар још и то?!”

– У Солун нема овако, рече... Ни у Цариград, у царску башту – јок!... Џенет-рај!... (10. IV 1913. На Велику Среду)

3. Функционалностилска и жанровска хибридикација текста

Аџићеве забелешке организоване су као дневнички записи, а основне одлике дневничког текста јесу „тежња ка документарности, склоност ка рефлексивности и исповести, те бележењу најситнијих и најбезначајнијих ситница” (Поповић 2007, под *дневник*). Документарност је у овоме жанру специфична, „провучена” кроз индивидуалне ставове и веровања, те тврдње и ставови више су гаранције истинитости него *искрености* (KorthalsAltes 2008: 109). Кључно дистинктивно обележје дневника јесте временска блискост догађаја и бележења, које нема у другим аутобиографским жанровима:

4 У контексту националног напретка Аџић је сагледавао и улогу образовања: „Српској основној школи Аџић 1891. године поставља три задатка: да гаји идеју о српском уједињењу; да потпоможе привреду и индустријски напредак; да негује телесно здравље и духовну одважност српске омладине” (Илић 2007: 322).

„Може ли аутобиограф да се ослони на памћење, нагризено наталоженим годинама? Да ли дистанца омогућава објективност изнесеним чињеницама, како нас учи теорија о епу, па и историографија?” (Стефановић 2010: 13)

Ацићеве дневничке забелешке, додатно, показују висок степен индивидуалног ауторског доживљаја и личног става, иако обилују конкретним подацима који чине да се лични став преплиће са објективним чињеницама. Овај међуоднос М. Стефановић проблематизује на следећи начин:

„Да ли несумњиво постојање личног става о нечему, о некоме – и о себи, свакако – значи битни елемент онога што би се утало у појам аутобиографског, будући да је у њему изражена индивидуалност? Примера за овакву дилему има и у свакодневном животу: објективна чињеница коју показује термометар, да је у овом моменту, док причам с пријатељем на улици, 17° Целзијуса, мени значи како је пријатно свеже, а моме саговорнику – да је хладно, већ наводи на лично виђење. Да ли је и оно из домена аутобиографског у смислу индивидуалног, јединственог? Аутобиографски текст би у том случају указивао на реторику поступака и став говорника у опису стварности, објективно постојећих реалија” (Стефановић 2010: 38)

Наведени пример као да се заснива управо на анализи Ацићевих свезака, у којима више пута – будући да је реч о променама у природи – текстови почињу управо нумеричким подацима о температури и опису временских прилика (што је одлика аутобиографске прозе „која је обавезна према чињеницама из стварности” (Љуштановић 1998: 241), а настављају се литераризованим пасажима, на пример:

Априлски снег прошле, 1912., године, априлски снег ове, 1913. године! Лани је освануо снег 2. априла, ове године 1. априла; а 2. априла је [...] Лани је било 2. апр. све разлистало и све у цвету, ове године све скоро у пуном листу, а много веће прецветало. Лани је се снег отопио до 10 сати пре подне по парку, ове године се снег од 1. априла отопио, не сав, тек предвече 1. априла, али је тада већ одпочео други, у сумрак падао као у јануару, а ноћу нападао дебео грдан снег. Лани је пао снег 6-8 цм. дебљине, ове године првог дана [...] а другог је освануо снег од 25 цм. дебљине. Лани није било скоро никакве штете ни од хладноће, ни од тежине; ове године од хладноће готово нимало, јер се држао термометар између +1 до 3 Ц., док су од тежине снега биле штете и многобројне и велике.

И минуле јесени освануо је 26. октобра велики снег, који је по парку све засуо дебелим слојем, меког, скоро сувог, перјастог снега, и дао оку необичне призоре. Овогодишњи априлски снег их је дао по необичности још много и много више. Велим по необичности, али по лепоти облика није овај ни принети оном октобарском, осим на четинарима.

По необичности је овај већи, јер је било све у листу, те је снег, скоро влажан, притиснуо све начине, шибље на земљу скоро, а дрвећу гране оборио доле, начинио их стрмогледима па их и повукао – али које се на први поглед није могло видети.

[...] Чудновато је изгледао данас наш лепо парк. До јуче свеж и мио, пун цвећа и мириса, данас суров и дивал, чудноват. (св. 3, „Априлски снег 1913”)

Доминација индивидуалног јасна је и у самом избору тема. Наиме, иако је време писања уједно и време драматичних историјских збивања, Аџић за ову серију свезака бира, скоро искључиво, тематски оквир парка и природе. Микро-локалитет који тематски обједињује разнородне текстове на тај начин постаје и ауторово уточиште. Он помиње рат веома ретко, као да мимо граница школског врта нема дешавања. Међутим, пратећи текст открива много, као у случају када потписује датум испод опширног текста о узимљавању ружа на следећи начин: „Ноћу 26–31. октобра завреме јаке ратне кризе код нас, да бих сузбијао свакојаке туробне мисли” (св. 13).

3.1. Научни стил у хронологији сопственог живота

Једна од основних одлика Аџићевих свезака свакако је функционалностилска хибридизација. Изабравши подизање и неговање парка за тему свог дневника, аутор се трудио да са различитих аспеката сведочи о том, у то време у нас пионирском, процесу. Стога и не чуди што се текстови стручног карактера смењују с текстовима у којима се интимни доживљај парка и природе уопште комбинује са контемплативним секвенцама – мислима о природи, о човеку као неодвојивом делу природе, о животном циклусу као неминовном природном процесу. Тиме се *хибридизација* у великом броју случајева своди на смењивање текстова – као оделитих целина – у којима преовлађује или стручни или белетризовани језички израз.

Као научник и убеђени просветни мисионар, Аџић (вероватно инспирисан делом Јована Цвијића) јасно артикулише и бележи своју намеру да стручне белешке о парку обједини у књигу,⁵ чиме још једном потврђује да је апсолутно свестан тога да у ондашњој Србији влада мањак оригиналне научне, стручне и научно-популарне литературе. Тако ће на самом крају прве свеске записати:

О свему овоме треба устрајати засебну књигу, пак ревносно прикупљати одлике и бележити их. Књигу бележака на горњих 8 одељака па у њих одмах уписивати опаске. Цртежи, мерења и др. треба да буду стални пратилац ових студија. И прикупљање слика нарочито у боји треба да дође овде. И бележење где има чега обраће-нога опширније доћи ће овде.

Кад би се ова штудија извела као што треба у свој опширности и са потребном тачношћу и документовано, за шибље и дрвеће што расте у Србији (старе границе) могла би поднети и за издања Академијина. (крај прве свеске)

Није ретка ни стилска хибридизација у границама истог текста, где се смењују фрагменти различитог (функционално)стилског тоналитета. Тако ће, на пример, један текст почети изношењем чињеница, објективним освртом на свет око аутора, делимично прожетим његовим утиском о промени времена:

5 Аџић неретко у текстове интерполира и секвенце које садрже карактеристике публицистичког стила (а којима дневници делимично припадају као „незванично хронолошко бележење” (Тошовић 2002: 259)): информативну и пропагаторну функцију, али увек засновану на едукативном циљу, који је за публицистику секундаран: „publicist style merely ‘aids’ the performing of the function of instructing and educating (and broadening the public’s horizons)” (Chloupek 1993: 115).

Онај крупни снег од пре три недеље давно се отопио, под утицајем многих киша, а и југоисточног ветра. Ведрих дана скоро није скоро ни било. И какво сад благотворно утичу ова два красна сунчана дана без ветра. Ноћу 2–3 степена испод нуле, а дању необично лепо, благотворно сунце са 11–12 степени Ц топлота у хладу.

Међутим, одмах потом Ацић почиње да „прича причу” у којој доминира крњи перфекат. Најпре овај глаголски облик, али и именовање актера (чика-Шћепа), стварају утисак литерарног текста. Утиску о доминацији књижевнومتничког стила доприноси и лексика, пре свега деминутиви: *ливадице, шумарци, лопатица, шравице*:

Чика-Шћепа пограбуљао још раније па склонио лишће са ливадица и склонио га у шумарке, да труне и храни биљке. Ливадице се сад зазелениле као у пролеће, те их је милина на сунцу погледати (јутрос беху као посуте сићушном сољу).

И са стаза пограбуљао чика-Шћепа лишће и склонио, а потом лопатицом посекао по стазама травице у корен а ситном грабуљицом разграбуљао песак, те су стазе ка парку ванредно лепе са оштрим ивицама према ливадама.

Све мирише од свежине а нога потања у танак слој разграбуљаног песка, те за пролазником остаје траг. (св. 1, 14. 11. 1912)

3.2. Лексички показатељи „хибридизације” – од стручне до експресивне лексике

Ацићев избор стручне и експресивне лексике један је од показатеља функционалностилске „хибридизације” анализираних забелешки. Веома пажљив у избору речи, Ацић је, како смо већ напоменули, неретко уносио у свој рукопис корекције. И иначе је приметно да његове списе, чак и оне педагошког карактера, на лексичком плану одликују инвентивност, раслојеност, велики број лексема које активно користи, педантност избора. Стога су чак и педагози, проучавајући његове стручне текстове, посвећивали сегменте својих истраживања доминантним лексемама, као, на пример, В. Недовић (пето поглавље, „Васпитање и лексика Сретена Ацића” у монографији *Педагошки огледи Сретена Ацића*). За илустрацију ћемо навести само један од бројних примера где Недовић примећује да се Ацићева просветна филозофија огледа и у избору доминантних речи:

„Њему је била омиљена употреба глагола *гостити*! Он је напредак Србије, и школе у Србији, најчешће видео у достизању европских школа, европске писмености просвете неких протагонистичких земаља у Европи итд. То остварити у Србији, извести је на ниво образованости, променило би из основа живот српског народа. Школа је за њега, врло слободно речено, нека врста социјалног ‘органа’ за стварање будућности. Видевши западно друштво, и школу у њему, био је уверен да је школа више учествовала у стварању тог, престижног друштва, него обрнуто, друштво у стварању школе” (Недовић 1998: 85)

У овом делу рада пажњу ћемо посветити лексемама које припадају готово крајњим функционалностилским половима – стручној терминологији и експресивној лексици – те у истом тексту (или систему текстова, какве су анализирани

свеске) представљају крајње тачке својеврсних стилских континуума *научно-по-
етско* и *објективно-лирско*.

4.1. Стручна лексика

Стручна, научна и „техничка” лексика у најприметнија је у терминологији као основном скупу средстава за вербализацију научних података (Симић Јовановић 2002: 116), што укључује и веома фреквентне латинске називе за биљке и, ређе, ситне животиње.⁶ Ботаничка терминологија и латински називи кореспондентни домаћим терминима дати су најчешће у парентези, на пример:

Мирис понеког шибља и дрвећа, јако је карактеристичан за распознавања, нпр. миришљаве тополе (*Populusbalsemifera*), *Calicanthus*, софора (*Sophora*) јапанска, црна рибизла (*Ribesnigrum*), зановет (*Laburninavulgare*), мирика (*Muricacerifera*) и др.

Плодови или суве семене чаурице, које у многог жбуња и дрвећа остају преко целе зиме на гранама, чине да се понеко шибље и дрвеће може распознати. У ове долазе: украсне јабучице (*Malus*), глогови (*Crotaegus*), смрдљиковина и др: *Sarbusu*, дуњарица (*Catoneaster*), бисерсци (*Lumpharicarpus*), руже (*Rose*), козине погачица (*Evonimus*), дивљи карпат (*Viburnum opulus*), платан (*Platanusorientalis*), јавори (*ctcer*) четинари многи (нпр. јела и смрча, туја *orientalis* и *occiejentalio*), а посјековина (*Ligustrum*), берберице (*Berberis vulgaris* и др., *aguifolium*), зове (*Sanbucenigra, racemusa*), клека (*Juniperus*), сиба (*Carmussagaknea*), бршљан стари (*Pederallelix v. arbarea*), магрива (*Prumusmalaleb*), руј (*Rhuscofinus*), повит (*Clematis*), пајасен (*Rhusglabra*), [...] багрен, чалија, гладич, каталта, пуцилина, бреза, жока.(св. 1, 17–19. 1. 1913)

Латински називи, међутим, нису присутни само у текстовима чији је циљ стручни опис парка и распореда биљних врста у њему. Вероватно у недостатку прецизних српских назива за одређене биљке, али и са циљем да буде прецизан, Ацић изневерава једну од основних карактеристика „правих” дневничких текстова – да њихов интимни карактер искључује објашњења намењена читалачкој публици, која није подразумевана (упор. Росић 1994: 12–14). Он, наиме, чак и у белешкама о одређеним догађајима, наративног карактера, прецизира ботаничку терминологију латинским терминима у парентези. То показује почетна секвенца текста о посети краља Петра:

У то време, мислим крајем септембра или почетком октобра 1914., деси се те оде у Тополу М. Бозољац, средски економ ср. беличког, овдашњи, одневши Краљу поклон од Мике Косовљанина, индустријалца овдашњег, неколико окалемљених дудића врстом „шан-дуда” (*Morus Nigra Konstantinopolitana*) са грдно широким листом. (св. 20, стр. 4)

Још је интересантније присуство латинског термина у репродукованом дијалогу између краља и Ацића, где се може претпоставити да је термин у парентези накнадно додат у реплику, односно да није ни био оригинални део реплике:

6 У овом одељку рада нећемо анализирати стручну и „техничку” лексик у оним свескама које су првенствено замишљене као „научни подаци” и стручне забелешке (св. 14–18), већ искључиво у оним у којима је дошло до преплитања и смењивања функционалностилских карактеристика.

Ова је овде, Величанство, од тамарике, африканске биљке, а она је онамо даље од наше биљке пасјаковине (*Sigustrum*). (св. 20, стр. 11–12)

У маниру научника по образовању и природњака по интересовању, Аџић објекте култивисане природе именује употребом ознака стране света (именица, придевских и прилошких лексема). Такво одређење свакако се прикључује лексици научног функционалног стила. Чак и када је реч о лирским одломцима, аутор ове лексеме не избегава, будући да оне за њега пре свега представљају термине или називе, те се не укључују у речи којима би се нарушила стилска кохерентност текста, на пример:

Прва пољска учионица на јужнозападној страни да је човек не позна. Гле, тамо даље натраг, [...] према западнојкапији, пут сасвим закрчен, и то тако да се без мотке апсолутно не може отрести снег само дрмањем. [Пошав] северној ливадици [...] избих чак код друге северозападне пољске учионице, потом и ту беше према раскрсници пут препречен. [...] На улазу у ту праву југоисточну стазу скро цела велика дафина савила се преко стазе [...] Дивно изгледаше северна ливадица, са безбојним, необичним облицима под засутим снегом [...] Из павиљона поглед низ праву стазу која иде на југозапад... (св.1, 26. 12. 1912)

Осим наведених стручних израза, уплив лексике карактеристичне за научни стил видљив је и у лексемама и конструкцијама које не спадају у терминологију, али представљају типске одлике стручних текстова. То су или појединачне лексеме (*сразмерно*, *пирамидални*) или – што је знатно чешће – устаљени обрти и конструкције. Међу њима се издвајају декомпоновани прилози и придеви (у сваком *дашом* *пиренушк*у, у *мрсној боји*) или текстуални маркери, и данас уобичајени у специјалним функционалним стиливима (*с једне стране ... с друге стране*), на пример:

Ту се могло *факти* ући под тај шумски и дубоки снег као у тунел и лепо стајати под њим... (св. 1, 26. 10. 1912); Осим зимзелених шибља и дрвећа занимљиво је посматрати *блиске* *сјенице* *истисог* *рода*. (св. 1, 3. 1. 1913); Морам настати да се ослободе овог терета, те да не би за свагда изгубиле свој лепо *пирамидални* облик. (св. 1, 26. 10. 1912); *С једне стране* та *обилности* *разноврсности* у *подели* *сенке* и *светлости* на ливадицама у сваком *дашом* *пиренушк*у, а *с друге стране* *неограничен* број *промена* у *штоме* *према* *промени* *сунчева* *положаја* прекодан и мењање осветљења ливадица, у нашем је *сразмерно* *малом* врту толико мотива за снимање, да школа има из њега, заједно са делом парка у дворишту, досад са *више* *од* *седамдесет* *фотографских* *снимака* и *шеснаест* *слика* у *мрсној* *боји*, и још нису исцрпљени сви лепо изгледи и ефекти на њима, где наше ливадице и њена уоквиреност играју *веома* *видну* *улогу*. (св. 2, „Наше ливадице”, 29. 3. 1913, ујутру у кревету).

Да је осциловао између књижевног и научног, исповедног и документарног (в. Митровић 1998), аутор показује и накнадним корекцијама текста. Тако ће елиминисати „техничке” изразе и сегменте текста – у наредним примерима то су лексема *објективно* и клауза која се односи на прецизан податак о температури:

Заиста се чини да је само човек у стању да у њима ужива да се њима *објективно* одушевљава, непрестано. (св. 2, „Свадебни дани код биљака”, Благовести, 25. 3. 1913);

После необично благих дана у средини јануара, стиже ~~опет~~ хладноћа крајем месеца. (и северца спусти температуру само на неколико (4-6) степени над тачком мржњења) (св. 2, „Звони – устајте!... – на Сретење 1913”).

На свест аутора о потреби за успостављањем равнотеже и (функционално) стилске адекватности и кохерентности указују и накнадни записи у којима Ацић бележи „ауторецензентске” примедбе, типа:

У предњем је опису уопште мало субјективних осећаја општег чула, унутрашњег и спољашњег. То треба допунити. (св. 4, 18. и 24. 5. 1913)

4.2. Лексика „литераризације”

Лексика којом Ацић белетризује текст и пребацује га у домен књижевно-уметничког стила није једноставно сводива на морфолошко-семантичке групе. Међутим, применом морфолошког критеријума можемо издвојити неколико категорија које је Ацић свакако сматрао стилогеним. То су: оноματοпејске лексеме, узвици деминутиви. Додатно, са аспекта савременог српског језика, низ прилошких лексема спада у јединице архаичног призвука.

4.2.1. Како ове свеске за тематски оквир имају парк, нису ретке оноματοпеје, које су посебно заступљене у описивању птичјег свега у врту. Заступљени су глаголи оноματοпејског порекла (а), имитације птичјег оглашавања (б) и – знатно ређе – оноματοпеје које не подражавају птичје певање (в):

(а) Бивало је прилика, кад га опазе друге свраке, па се зачас окупе око њега по пет, шест их, страшно цекећући, али се оно склањало од њих, па и бежало у кућу. С њима није хтело летети. (св. 1, 13–14. 1. 1913 ноћу); Ћук – ћук – ћуре – ћук! – заћукта и прну у шипражије лево стари косић, црн као угљен, а са као круном жутом као восак, безбрижно се наслађивао бобицама првих ружа. (св. 1, 26. 12. 1912);

(б) Њихово весело: цр, цр, цр! разлеже се по некад по целом врту. [...] Сваки час мига, врти репом, обрће се, скацка, и све могуће покрете врши, уз непрестан цр, цр, цр! [...] И оне се могу видети често како пролете с гране на грану, с дрвета на дрво, – хуи, хуи! [...] И њина кратка весела песмица: хочић, хочић! често се разлеже по врту, те га оживљава и изазива у нама илузију пролећа. (св. 1, 13–14. 1. 1913); Моја му жена вели: „Свраче, моје, шта радиш?” – оно дговара: „Крекек, крекек!” (св. 1, 13–14. 1. 1913);

(в) Цин-цин-цин!... хајде, хајде, журно на посао; истекло је време одмору!... (св. 2, „Звони – устајте – на Сретење 1913”).

4.2.2. Употреба узвика сводива је на сигнал емоционалне реакције. Најчешћа емоционална реакција је изненађење или одушевљење самог аутора или посетилаца током обиласка парка:

Хај, па данас је Сретење! (св. 2, „На Сретење”); Хај, тамо даље, код клупе испод стрмоглавог јасена, савило се шибље с обе стране... (св. 1, 26. 12. 1912); Ај, како је ово необично, како лепо, како величанствено! (св. 1, 26. 12. 1912); Ај, па оне лепе, многобројне сивкасто-жућкасте куглице, које онако необично висе, на својим дугим, кончастим петеркама... (св. 1, 14. 11. 1912); О, колико је овде интересантности и у овој зимској једноликости... (св. 1, 26. 12. 1912); Али, ах! По парку се није могло ићи по стазама. (св. 3, „Априлски снег 1913”); Е!.. Е, ово је баш лепо... Ех, ех!.. Па овде још на средини мали леп сточић... (св. 20, стр. 17).

4.2.3 Употреба деминутива у Аџићевим забелешкама, осим у случајевима када се деминуција користи као термилошка разлика (*ливадица*, *јабучица* и сл.)⁷ доследно је реализована као уобичајена са прагматичког становишта (деминутивно-хипокористичка), односно одражава позитивни став (Ристић 2004: 228–229). Нарочито је тај позитивни став видан у односу према биљном и животињском свету, где Аџић изражава нежност према живим бићима, као, на пример, у дужем тексту о *сврачети*у које је, припитомљено, изазивало чуђење и весеље целе Аџићеве породице. У тексту га аутор доследно именује деминутивом, сведочећи да се птица чак и одазивала на „свраче”. Поред тога, Аџић, као велики заљубљеник у природу, присписује сврачету и својства мислећег бића које „се разговара” или схвата да је некоме потребно „чинити друштво”:

Еле, ухвате служитељи школски, при сасацању брестова, једно поодрасло *свраче* и донесу ми га, да се деца играју њиме. [...]Најзад је долазило на позив, слетало деци и мојој жени на раме, и пробављало по читаве сате на разбоју и око њега док је моја жена ткала, весело цвркућући, као да се разговара. И разговара се. [...]Једном оболела моја жена неколико дана, а како је било лепо време те су деца била са служавком већи део дана напољу, свраче јој је по читаве сате чинило друштво. Долетало би на гвоздену шипку од кревета више главе и весело јој кркетало на њена тепања. (св. 1, 13–14. 1. 1913 ноћу);

У потпуном сагласју с таквим схватањем живог света као јединства јесу и бројне персонификације у Аџићевим забелешкама, те оне нису само наивни стилски украс текста, већ и сигнал ауторове најдубље филозофије, можда најјасније исказане у тексту „Биљчина душа” (свеска 11).⁸ Међутим, бројна су места у *свескама* за која се може рећи да користе деминутиве као средство наивне, готово дечје литераризације, као у следећем примеру:

Хајде дајите прашка гладним *пчелицама*! [...] Хајте и ви лакокрили комарци, хајте мушице и *буице*! (св. 2, „Звони – устајте!... – на Сретење 1913”).

Аџић неретко у синтагматску везу доводи деминутивну именичку лексему и придев *мали* (у функцији конгруентног атрибута), чиме плеонастички истиче семантичку компоненту „мало”, али и синтагми даје хипокористично значење:

Човек мора доћи на мисао да ова **мала мрко сива, пургаста *пчеличица*** мора бити и ноћу, при спавању мрда и окреће се. (св. 1, 13–14. 1. 1913 ноћу); Прошле и предпрошле године била је једна **малена *пчеличица*** у багремару, која је ваљда више од два месеца, по цео боговетни дан, без прекида, цвркулала неку тиху *песмицу* – али потпуно без прекида. (св. 3, 10. 4. 1913); Успут му свратих пажњу на **мали *гајић*** багремар. Краљ је застао и више минута посматрао кроз *гајић* на *ливадицама*... (св. 20, стр. 18).

Честу употребу деминутива можемо илустровати и секвенцама из текста о спирејама, тим пре што текст нема елементе контемплативног, нити има израже-

7 О функцији деминутива као термилошки дистинктивних лексичких јединица говорили смо на Међународном конгресу слависта у Вукове дане (2014), у реферату „Дневничке забелешке Сретена Аџића”. Рад је предат за штампу у зборнику са конгреса.

8 О пантеистичко-аниматистичкој слици света која свој језички сигнал има у деминуцији говорили смо и у раду „Дневничке забелешке Сретена Аџића” (в. претходну напомену).

ну уметничку интенцију. У њему се описују порекло, изглед, напредовање и начин неговања неколиких врста ове биљке:

То је *шибић* од метра висине, са дугим тананим *гранчицама*, елегантно савијених у лепом луку, а свака тако обасута као снег белим простим цветом, а загаситијом тачком у среди, да их се човек не може нагледати. Ко је пак види мора застати, да је дуже посматра и да јој се диви. Диане добију вољу да један *прушић* са цвећем обавију око главе као диадему.[...] Шиб не стреми увис, већ се многобројни танани *прушићи* повијају к земљи на све стране, у елегантним луковима[...] Друге две, следују за овом, са малим размаком, у дивним белим, пуним *цветићима*, ванредне лепоте. [...] Цвеће је и у ових спиреа многобројно, али нешто мало мање падају уочи од оних од *Sr. arguta-e*, јер се шиб већ заодене листом, кад цвета. Али су зато њини цветови тако у растреситим гроздовима, да је сваки за себе једна мала *кићица*, *букешић*, која се одмах може прикачити на груди и довољан је украс. Даме заиста ове цветове, чим их добију, са неодољивом тежњом одмах чиодама утврђују на груди.[...] То нису биле више оне упола олистале спиреје, по три у троуглу посађене, већ два снежна смета, два ванредно бела *брежића*. Листа је било нестало, већ је свака *гранчица* била прикупљена белим цветовима, да се више нигде нису виделе ни *гранчице*.(св. 3, 19. 4. 1913)

4.2.4. У систему лексема које имају одређени стилски потенцијал, издвајају се прилошке лексеме као специфичан тип. Прво, оне своју „необичност” дугују времену у којем су забелешке настале; данашњи читалац их доживљава као специфичне лексеме са архаичним призвучком.⁹ С друге стране, њихов је архаични тон видљив са барем два аспекта – са лексичког (г) и правописног (д):

(г) Проћи се не може другче мањ *побаушке*.; прutowи се и гране савију у благом луку ка земљи, а тање се гранчице сасвим окрену *сирмогледо* (св. 3, „Форзитија”, 6. 6. 1913); Како је цветом форзитија *несравњено* лепша од дрена, то је она знатно и подеснија за вртове. (св. 3, „Форзитија”, 6. 6. 1913).

Са становишта данашње правописне норме, али и уобичајености неких лексема (нпр. *пођесен*), најспецифичнији су случајеви предлошко-именичких спојева *с/у/на/пог/преко* + именица са значењем годишњег доба. Ове спојеве Адић готово доследно пише састављено (примери (д1)),¹⁰ уз знатно ређе друге конструкције типа „предлог+именица” (д2), на пример:

(д1) Дирвиља цвета често, у мањој мери, и *пођесен*. (св.4, „Дирвиља и деуција”, 25–28. 5. 1913); Веома је пријатно туду пропутовати *упролеће*. (св. 3, 11. 4. 1913); Други опет остављају *сиролећа* саксије у леденицу одакле их износе у јулу, те онда имају расцветалих јоргована о Св. Илији. (св. 3, 11. 4. 1913); Цвета врло много *упролеће*, па доцније све мање. (св. 4, 11. 5. 1913); У пролеће су лепе шаренилом, а *преколећа*

9 Оваквих лексема нема много у Адићевим дневничким забелешкама, што је и очекивано с обзиром на време у којем су настајале. О односу тадашњег и савременог српског књижевног језика Павле Ивић каже: „Посредно, и београдски стил много дугује победи Вуковог начела *Пиши као што говориш*, само што је остварење тог начела сада имало нов садржај: победу урбаног језика уз престанак угледања на сеоски начин казивања. Тако се књижевни језик коначно удаљио од стања кад су се у њему сусретале компликована и гломазна немачка реченица и неразрађена, често неспретна фолклорна. Из доба владавине београдског стила потичу први прозни текстови чији језик и данас звучи савремено – ни старински, ни народски, ни натегнуто” (Ивић 1998: 267).

10 Ради се о конструкцијама / лексемама чија је нестабилност потврђена изменама правописних решења и коментарима нормативиста све до данас (в. Чутура 2013).

и с јесени једноставнијим зеленилом после кошења, које се врши четири, па и пет и шест пута за једно лето. *Сиролећа* је доста разноврсног ливадског цвећа, а највише детелине беле, жуте и црвене, а маслачка и красуљака, па беле раде, враниног лука и др. и др. (св. 2, 29.3. 1913. ујутру у кревету); Да, морамо их *преколетати* по двапут подшишавати спреда, да се може прилазити до клупе и посматрати с ње. (св. 2, 1–4. апр. 1913); Он цвета скоро *дојесени*, а тако и ова два овде... (св. 2, 1–4. апр. 1913);

(д2) У оној мелодичној вреви осталих певача ови појединачни узвици ове тице, који се понављају *с времена-навреме*, прави су контраст, и изазивају илузију, да смо у каквом великом гају, у некој старој тавној, прашуми. (св. 3, 10. 4. 1913); За једно десет дана морао сам их *издана-удан* прегледати, и увек сам на буквалама налазио по две, три и више гусеница. (св. 4, белешка без датума, испод белешке од 11. 5. 1913); *Ус-шрану* се крошњи више. (св. 4, 11. 5. 1913)

Није чудно што Ацић у неким случајевима посеже за различитим правописним решењима, посебно ако се има у виду да управо у то доба „[н]апредак књижевног језика није био праћен одговарајућом кодификацијом, оличеном у речницима, граматикама и другим приручницима који би тадашње стање описали и нормативно утврдили” (Ивић 1998: 268).¹¹ Одсечак посткодификацијског периода којем припада и време настанка анализираних свезака управо је „период консолидовања правописне нормe” (Брборић 2008: 44), односно период између дефинитивне победе Вукових језичких и правописних решења (1868) и појаве целовитог правописа српског језика (1923)” (Исто: 46).

5. Закључак

У раду смо анализирали дневничке необјављене забелешке (рукописне свеске) Сретена Ацића, једног од најзаслужнијих педагога у историји српске модерне педагогије, и то са два аспекта. Прво, покушали смо да издвојимо његове експлицитно изречене ставове о српском језику и култури изражавања, али и оне имплицитне који се, на основу Ацићевог начина писања, те карактеристика и садржине текстова, могу уочити. У том смислу, једна од најбитнијих чињеница јесте његова педантност у писању и неговању властитог језичког израза. Осим тога, јасно је да је Ацић улогу просвете сагледавао у националном контексту духовног напретка народа, а да се неговању језика посвећивао и на личном и на професионалном плану.

Иако су анализиране белешке писане у време великих историјских догађаја (1912–1915), оне су у највећем делу везане за подизање и неговање парка; ратна збивања остају потпуно по страни и присутна су тек у назнакама. Са језичког аспекта, кључно је то што период писања свезака пада у доба доминације београдског стила и коначног уобличавања модерног књижевног језика. На функционалностишкој плану, свеске су вредне проучавања јер представљају својеврстан функционалностишког и жанровски преплет најмање два стилска система – научног и књижевноуметничког.

У том контексту у раду је анализирана лексика која репрезентује ова два опречна стила. С једне стране, то сустручна и „техничка” лексика: пре свега латински и домаћи стручни ботанички термини, у текстовима фреквентни приде-

¹¹ О правописним приручницима и решењима у време настанка Ацићевих свезака в. и Белић (1999: 302–311).

ви изведени од назива страна света и у научним текстовима устаљени изрази и обрти. С друге стране, издвојили смо и одређене групе лексема (углавном према морфолошко-семантичком критеријуму) којима Аџић белетризује текст: онома-топејске лексеме, узвике, деминутиве и лексички или правописно архаичне прилошке лексеме (односно предлошко-именичке прилошке изразе).

Може се закључити да готово да нема текста који би имао карактеристике „чисто” научног или чисто уметничког, те је хибридикација текста у (функционално) стилском смислу готово константна карактеристика Аџићевог писања. Међутим, овај рад са својим закључцима представља више него скроман почетни допринос изучавању рукописне заоставштине Сретена Аџића, која свакако представља пажње вредан корпус за истраживаче различитих научних области.

Извори

- Св. 1: I Школин парк [нема поднаслова] (1912–13)
Св. 2: II Школин парк [нема поднаслова] (1913)
Св. 3: III Школин парк [нема поднаслова] (1913)
Св. 4: IV Школин парк [нема поднаслова] (1913)
Св. 11: XI Школин парк [поднаслов је нечитак – избледео; вероватно: Биљчина душа, што је и наслов првог текста у свесци] (1914)
Св. 12: Школин парк [нема поднаслова] (1914)
Св. 13: XIII Школин парк [нема поднаслова] (1914)
Св. 14: Школин парк. Крупнији научни подаци, упоређења, слике и др. и др. (1914)
Св. 15: Школин парк. Ситнији научни подаци, упоређења, слике и др. и др. (1914)
Св. 16: Школин парк. Крупни научни подаци (1914)
Св. 17: Школин парк. Крупни научни подаци (1914)
Св. 18: Школин парк. Крупни научни подаци (1914)
Св. 20: Школин парк. Краљ Петар I у школину парку, 6. VI 1915.

Литература

- Белић 1999: Александар Белић, *Историја српског језика*, Изабрана дела Александра Белића, том 8, прир. Александар Младеновић. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
Белић 1999а: Александар Белић, *Око нашег књижевног језика*, Изабрана дела Александра Белића, том 7, прир. Александар Младеновић. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
Брборић 2008: Вељко Брборић, Српски правопис у двадесетом веку, *Зборник Мајнице српске за славистику* 73, 43–55.
Ивић 1998: Павле Ивић, *Прејелд историје српског језика*, Павле Ивић: целокупна дела, прир. Александар Младеновић, књ. VIII. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижевна Зорана Стојановића.
Илић 2007: Александра Илић, Педагози у краљевини Србији о нацији и националном васпитању, *Педагогија* LXII/2, 313–325.
Korthals Altes 2008: Liesbeth Korthals Altes, Sincerity, Reliability and Other Ironies – Dave Eggers’ *A Heartbreaking Work of Staggering Genius*. In: E. D’hoker, G. Martens (Eds.) *Narrative*

Unreliability in the Twentieth-Century First-Person Novel, Berlin – New York: Walter de Gruyter, 107–128.

Љуштановић 1998: Јован Љуштановић, Аутобиографска проза Бранислава Нушића: однос „Листића” и „Аутобиографије”. Научни састанак слависта у Вукове дане 27/1 *Српска аутобиографска књижевност*. Београд: Међународни славистички центар, 241–248.

Милановић 2006: *Крајика историја српског књижевног језика*, Београд: Завод за уџбенике.

Митровић 1998: Марија Митровић, Словеначки добровољци о Балканским ратовима – однос исповедног и документарног. Научни састанак слависта у Вукове дане 27/1 *Српска аутобиографска књижевност*. Београд: Међународни славистички центар, 224–232.

Недовић 1998: Велизар Недовић, *Педагошки огледи Срејена Аџића*, Јагодина: Учитељски факултет.

Поповић 2007: Танја Поповић, *Реџник књижевних термина*. Београд: Logos Art.

Ристић 2004: Стана Ристић, *Експресивна лексика у српском језику*, Београд: Институт за српски језик САНУ.

Росић 1994: Татјана Росић, *Произвољност дневника. Романџичарски дневник у српској књижевности*. Београд: Институт за књижевност и уметност.

Симић–Јовановић 2002: Радоје Симић, Јелена Јовановић, *Основи теорије функционалних стилова*, Београд: Јасен.

Стефановић 2010: Мирјана Стефановић, *Аутобиографија*, Београд: Службени гласник.

Тошовић 2002: В. Тошовић, *Funkcionalni stilovi*, Грац: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität.

Chloupek 1993: Jan Chloupek, Publicist Style. In: J. Chloupek, J. Nekvapil (Eds.), *Studies in Functional Stylistics*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 112–126.

Чутура 2013: Илијана Чутура, Правописна норма као (нестабилни) регулатор разликовања прилога и предлошко-именичких конструкција. У: Милош Ковачевић (ур.), *Традиција и иновације у савременом српском језику*, зборник радова. Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 73–82.

SRETEN ADŽIĆ IN THE HISTORY OF SERBIAN LANGUAGE DEVELOPMENT AND SERBIAN PEDAGOGY

Summary

The paper analyzes, from the aspects of functional stylistics and linguo-stylistics, unpublished writings of Sreten Adzic (1912-1915), one of the founders of modern Serbian pedagogy and first director of the Men's Teacher Education School in Jagodina. Time span of Adzic largest activities fall within the scope of „Belgrade style” development, and its activities in various fields of social life resulted in functional stylistically diverse texts that are stored in the legacy of the Faculty of Education in Jagodina.

Key words: diary, autobiographical, Sreten Adžić, lexic, terminology

Ilijana R. Čutura
Jelena Lj. Spasić

Мартин С. СТЕФАНОВ¹

*Софијски универзитет „Св. Климент Охридски“
Факултет за словенске филологије
Катедра за словенску лингвистику*

СРПСКИ И БУГАРСКИ КЊИЖЕВНИ ЈЕЗИК НА ПРЕЛАЗУ ИЗ 19. У 20. БЕК

Важност процеса који се одвијају у српском и бугарском књижевном језику на прелазу из 19. у 20. век истиче се с обзиром на промењене друштвено-политичке услове. Уклапање Бугарске и Србије у нове цивилизацијске токове условљава и формирање модерних књижевних језика који морају одговарати пораслим потребама (економским, политичким, културним, научним). У овом раду се разматрају путеви развоја српског и бугарског књижевног језика на граници између векова. У светлу теорије *Прашке школе*, у компаративном плану анализирају се социокултурне прилике и језичка ситуација, функционално-стилско раслојавање, књижевнојезичке норме и кодификацијска литература.

Кључне речи: књижевни језик, српски језик, бугарски језик, 19. век, 20. век

Уводне речи

Друштвено-политичке прилике на прелому 19. и 20. века условљавају уклапање Краљевине Србије и Кнежевине Бугарске у европске цивилизацијске токове. Како у српским тако у и бугарским крајевима ослобођење се претвара у снажан покретач политичког, економског, културног и научног развоја, што је неминовно имало утицаја и на књижевнојезички развој – све више се истиче потреба за обликовањем модерних полифункционалних књижевних језика који би одговарали новим цивилизацијским потребама. Зато тај период заузима посебно место у књижевнојезичкој еволуцији српског и бугарског језика с обзиром на свој велики значај за формирање модерних стандарда.

У складу са поставкама *Прашке школе*, овај текст представља покушај да се расветле следећи аспекти у развоју двају књижевних језика на прелазу из 19. у 20. век: 1) социокултурне прилике и језичка ситуација; 2) функционално-стилско раслојавање; 3) књижевнојезичке норме; 4) кодификацијска литература.

Српски књижевни језик крајем 19. и почетком 20. века Социокултурне прилике и језичка ситуација

Крај 19. и почетак 20. века је период општег духовног и културног успона, о чему сведочи, између осталог, развој просвете, периодике, високог образовања, домаће и преводне књижевности. У овом периоду отвара се велик број школа (основних, средњих и специјализованих), вишеструко се повећава и број ученика. Почетком 1905. године законом је гарантована аутономија Велике школе и њен статус Универзитета, а ова промена подстиче и интересовање за високо

¹ slavistika@yahoo.com

образовање, па је у наредних десетак година број студената троструко порастао. Од свих преко тристо српских периодичких издања у Србији излазе скоро две трећине, од којих опет приближно две трећине – у Београду. Активну делатност развија низ културних и научних институција, а крајем прве деценије 20. века интензивнији духовни живот осећа се у свим крајевима с компактним српским становништвом који су остали ван граница краљевине (Скерлић 1914: 443-456).

Крајем 19. века Београд је већ постао главни економски, политички, научни и културни центар. То је период настанка тзв. „београдског стила” – појаве која се често повезује са обликовањем модерног српског књижевног језика. Њен настанак у претходним деценијама наговестили су аутори из различитих српских крајева – Ј. Илић, Љ. Ненадовић, М. Глишић, Л. Лазаревић. Ради се заправо о новој етапи на истом развојном путу којим је српски језик кренуо стабилноставањем демократске књижевнојезичке концепције Вука Караџића. Ова развојна етапа претпоставља оспособљавање српског језика за промењене цивилизацијске прилике. Тако се на граници између двају столећа обликује еластичнији књижевни израз који је највише промена доживео у сфери синтаксе и лексике, а његово ширење убрзава процес културне хомогенизације. Овај период карактерише снажан француски културни и језички утицај у српском друштву. Велике заслуге за то имају француски ђаци Б. Поповић, П. Поповић, Ј. Скерлић, чија су имена повезана са радом на Универзитету (Ивић, П. 2000; Милановић 2004).

Одвијање ових важних промена у књижевном језику на прелазу из 19. у 20. век засведочено је и у односу савременика према језику у овом периоду. Тако нпр. приликом поновне публикације студије „О васпитању укуса” Б. Поповић ревидира свој став о „нетачности”, „неправилности” и „некњижевности” српског језика који је изнео недавне 1896. године. Уп.:

1896. године: *Људи који живе у крајевима где се ђокварено ђовори науче ђокварено ђоворићии. Људи који живе у оћиличиијем друћиићу науче се оћименијем језику, Французи и Енглези који чиићају више, и боље ћисане стћвари но ми, ђоворе и ћишу ћравилније и боље од нас; код њих ћеће доићиа ретћко кад наћии на оне ћирађове велике ћећисменостћии која је ћиако ћестћиа у нашој кћижевностћии.*

1914. године: *Ова наћпомена, ћачна ћре двадесетћ година, данас срећом није више ћачна. Данас се у нас, све у свему узевши, ћише с мнођо више корекције, и скоро сасвим корекћиио. Тај усћех је, мећућиим, ћосћиићнућ баћ истћиим начином који се овде ћрећоручује. Данас се у нас стћране кћижевностћии мнођо више чиићају, и угледу у нашој властћиићој кћижевностћии су знаћиио чеећии и бољи.*

1896. године: *Мимоћред буди речено, сам језик наћи је јоћи некћижеван; ако стће ма и једанћућћ имали нећиио да ћреводииће са срћскођ, на ћримећ на француски, моћли стће се увериићии колико наћи језик изосћиаје у ћачностћии и корекцији од францускођ; час ћо, ћа ћреба какав неодоћрећен израз замениићии прецизнијим, или какву нећоћћкушену, нећоћћћуну или некорећкћуну реченицу развићии у ћен ћоћћћунућии, или ћоћравиићии у ћравилнијии облик.*

1914. године: *Ни ћоо више није ћачно као ћре, и има разлођа наћи да ускоро неће бићии уоћћииће ћачно; наћи кћижевни језик, и ћоо свом речнику и ћоо својој фразеологији, усавршава се свакић даном. (Поповић 1914: 31-32)*

Начелно, у критиковању обрађености књижевног језика полази се са еволуционистичких критеријума и наглашава још увек кратка традиција у књижевнојезичком и литерарном развоју.

С друге стране, критички однос литерарне критике (нпр. Љ. Недића и Ј. Скерлића) према језику неких аутора из епохе романтизма и реализма, иако одсликава одређене естетске ставове, на једнозначан и категоричан начин показује колики је пут прошао језик на граници између 19. и 20. века у односу на претходни период. Највише су критиковани несрећни покушаји у творби речи, дијалектизми и непознавање књижевне норме.

Функционално-стилско раслојавање

Веома важна карактеристика књижевног језика у овом периоду јесте његова функционална поливалентност. Захваљујући блискости између књижевног језика и шумадијско-војвођанских говора и говора северозападне и југозападне Србије, језик образованих средина у културним центрима (Београду и Новом Саду) се у пракси успоставља као разговорни стил књижевног језика. Још у почетној етапи развоја „београдског стила” обликују се стилске особине израза у лепој књижевности (као добар пример могу се узети дела Л. Лазаревића), изразито активно се развијају научни и публицистички стил, а значајну улогу у том процесу одиграла је литерарна критика (Милановић 2004).

У сфери терминологије осећа се недостатак системског рада на њеном формирању и укључивању у одговарајуће терминолошке системе, што је карактеристично за српски језик током читавог 19. века. Као основна мана може да се издвоји неуједначеност условљена немогућношћу да се правремено оцени мноштво термина који продиру у српски језик, једним делом насталих и у хрватској средини. Важан чинилац у томе су страни језички утицаји – раније у 19. веку преовладавају руски, рускословенски и немачки елементи, а на прелазу између столећа – француски. Француска лексика углавном попуњава празнине у сфери културе (*поенџа, њејсаж, ојскуран, рељеф, сиче, фељшон, есеј, жанр, њишорескан, нијанса, жанр, ансамбл* и сл.), али је такође помодна у „салонском” речнику модерног друштва (*деколџе, шарманџан, бриљанџин, серкл, жур, бонџон, џоза, џарфем* и сл.) (Ивић, П. 2000).

Књижевнојезичке норме

Средином 19. века српски књижевни језик налази се на развојном путу ка стабиловању демократске књижевнојезичке концепције Вука Караџића. Процеси нормализације и унификације у сфери фонетике, граматике и лексице одвијају се с великим интензитетом. Тако на пример при унификацији неких фонетских и граматичких норми, захваљујући престижу који уживају, значајну улогу одиграли су говори Војводине. Под њиховим утицајем, у резултату дугог процеса нормирања праћеног различитим праксама, у књижевној норми успоставља се екавски изговор. Ипак, у периоду од 70-их до 80-их година фонетска и морфолошка норма српског језика су већ стабилизоване (Ивић П. 2000; Ивић П., Кашић 2000).

У другој половини 19. века успостављају се начелна решења у лексичкој сфери – даје се предност домаћој лексици, ограничава се руски и рускословенски утицај и прихвата начело отворености према европској цивилизацијској лексици.

ци. Позајмљенице попуњавају празнине углавном у специјализованим сферама, врши се ревизија и престилизација једног дела дијалекатске лексике и слоја турцизма. (Ивић П. 2000; Ивић П, Кашић 2000).

Највише промена на прелазу из 19. у 20. век извршено је у сфери синтаксе и поготово у хипотакси – нормира се употреба везника и корелативних везних средстава, уденутих делова (Милановић 2004).

Међутим, у овом периоду још увек се могу наћи појединачни примери одступања од фонетске и граматичке норме – углавном дијалекатског порекла – у вези с реализацијом вокала јат, с неким глаголским и именским наставцима (уп.: *видијши, хладнијши, седили, колеба, ладан, саранијши, променуо, изменуло, изгору, сво време шојал, окони, сломије, снабду, познаду, могадне* итд.). У ограниченом броју случајева, вероватно под утицајем славеносрпског књижевнојезичког типа, реализују се облици који упућују на рускословенску традицију, за које се може претпоставити да су били схватани од савременика као ијекавизми (уп.: *џивев, поколење, приљежање*).

Дијалектизама и славенизама има и у сфери лексике (уп.: *њин, шеница, њица, међ; брајија, васељенски, часиј, учасијвовати, целъ, исцелена, двери, сопсѣвеник, чувсѣво, угрожена, полезна, излишан* итд.). Међутим, поготово што се тиче славенизама, може се тврдити да је једним делом овај лексички слој имао стилогене функције. Наравно, да би се утврдиле ове функције, потребан је дубљи увид у већи број текстова из различитих функционалних стилова. Друга карактеристична особина у лексичком плану јесте већа дублетност условљена широком дијалекатском основицом књижевног језика и процесима позајмљивања, што начелно упућује на већу еластичност норме.

На прелазу из 19. у 20. век запажа се неуједначеност у сфери правописа – с једне стране, с обзиром на прилагођавање стране лексике (уп.: *физиогномија, џишар, рембрандѣски, маѣриал, диалог; версија, философија, сенсуалнија, универсалан, универсиѣтѣи, но и филозофски, филозофија, универзиѣтѣи* итд.), али исто тако и с обзиром на представљање неких група сугласника у домаћој (или одомаћеној) лексици (уп.: *подохрањује, поццењују, одхрањен, предхришћански, бесѣиво, но и прѣшходник, наѣшприродни; подаци, но и изузѣтѣици, недостѣтѣици, ѣренуѣтѣици; истѣориски, белѣиски, азиски, библиски, но и истѣоријски, алеѣоријски* итд.). Ову неуједначеност условила су два чиниоца: 1. Вуково решење да у норми учврсти одступања од доследног примењивања фонолошког начела у правопису у корист морфофонолошких решења и 2. чињеница да је питање прилагођавања стране лексике и страних имена остало без одговарајућих нормативистичких препорука. (Стефанов 2013).

Почетак 20. века је време када су практично нормирана логичка начела у интерпункцији. За њихово прихватање одлучујућу улогу одиграли су ставови угледних појединаца попут Љ. Недића – *О правопису и инѣрѣјункцији* (1894) и *Правопис и инѣрѣјункција* (1895); Б. Поповића – *Теорија „реда по ред“* (1910), *Начело инѣрѣјункције* (1904); С. Новаковића – *Срѣска ѣрамаѣѣика* (1894), а на тај процес утицај је имао и француски језик.

Кодификација

Последња четвртина 19. века раздобље је у којем се ствара обимна граматичка литература у духу филолошке критике. Ради се, углавном, о школским граматицима које објављују следбеници Ђ. Даничића – Ј. Бошковић, Ј. Живановић, С.

Новаковић, Љ. Стојановић. Можда најрепрезентативнија граматика с краја 19. и почетка 20. века јесте *Српска граматика* С. Новаковића (1894, 1892). Све те граматике одиграле су важну улогу у стабилизовању норме и иако се не удаљавају знатно од Вукових традиција, ипак у њима су приметни неки мали помаци. Међутим, њихова адекватност у кодификацијском погледу постепено опада.

Лексикографска обрада српског језика такође не може да прати динамику процеса који се одвијају у лексикону. У овом периоду (1898) излази треће издање Вуковог речника (у редакцији П. Ђорђевића и Љ. Стојановића) које се, међутим, скоро не разликује од другог. Двадесетак година раније (1880) почиње да излази и *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* Југославенске академије знаности и умјетности који је по својој суштини историјски речник.

На хрватској страни под крај 19. века излазе три важна кодификацијска приручника у духу Вукове концепције – *Hrvatski pravopis* (1892) Ивана Броза (1892), *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnoga jezika* (1899) Томислава Маретића и *Rječnik hrvatskoga jezika* (1901) Фрање Ивековића и Ивана Броза.

Бугарски књижевни језик крајем 19. и почетком 20. века Социокултурне прилике и језичка ситуација

Крајем 19. и почетком 20. века, након ослобођења и уједињена, друштвено-политичка ситуација у Кнежевини Бугарској и Источној Румелији се побољшава што погодује бурном развоју у свим сферама живота – просвети, науци, култури, економији. У Кнежевини и Источној Румелији бугарски је званични језик, али ствари не стоје тако у другим крајевима са компактним бугарским становништвом, где се и даље воде борбе за организовање самосталних културних и просветних институција. Веома важну улогу у тој борби одиграла је Бугарска егзархија у Цариграду, али исто тако и угледни културни радници попут Д. Талева, П. Јаворова, С. Радева, С. Михајловског. Па ипак, у свим крајевима с бугарским становништвом број бугарских школа и ученика повећава се вишеструко. 1888. године отвара врата прва Виша школа у Бугарској, која 1904. године добија статус Универзитета. Основан је и низ других културних и научних институција: Народно позориште, Народни музеј, Ликовна академија и мноштво других. Прави процват доживљава и периодика, укључујући и научну (нпр. *Марица*, *Денница*, *Мисъл*, *Периодическо списание*, *Наука*, *Училищен преглед*, *Български преглед*, *Сборник за народни умотворения, наука и книжнина*). Објављују се и школски приручници, развија се књижевна продукција и преводна књижевност (Првев 1982; Историја 1989).

До уједињена (1885) главни културни центар, с важном улогом у књижевнојезичком развоју јесте Пловдив, али својом важношћу истичу се још Трново, Русе, Свиштов. Након 1885. године повећава се престиж главног града Софије. Пресељење државног и културног средишта има утицај и на књижевни језик, чија се општенародна основа проширује и стабилизује. Након ослобођења у књижевном језику преовладавају правописна начела Трновске школе, а важно место заузимају трновски градски говор и говор централних балканских крајева и Пловдива. Услед уједињења, као резултат промењене социолингвистичке ситуације и утицаја књижевних радника из Македоније и Тракије, у књижевној норми учвршћује се низ западнобугарских језичких особина (уп. заменичке енклитике *ме*, *ше*, *се*, које имају ослонац и писаној традицији, као и глаголски прилози на *-ајки*, *-ејки*, *-јјки*). Почетком 20. века књижевни језик добија јасније об-

рисе и боље изражени карактер, ограничавају се контакти између дијалеката и књижевног језика (Првев 1982; Историја 1989; Русинов 1999).

У деценији након ослобођења наставља се развој изражајних средстава на лексичком, творбеном, граматичком и стилистичком нивоу. Убрзава се одвијање интеграцијских и унификацијских процеса што је условљено сложенијим и разноликијим функцијама књижевног језика. Снажан утицај на књижевни језик након ослобођења имају и различити ванлингвистички чиниоци – социјални, културни, субјективни, демографски, етнолингвистички, религиозни, административни итд. (Првев 1982, 1992; Русинов 1999).

Функционалностилско раслојавање

У разматраном периоду продубљује се стилска диференцијација књижевног језика. Научно-популарни, публицистички и административно-правни стил развијају се и пре ослобођења, али тек у првим двема деценијама након тога они добијају свој карактеристични облик. Почетне етапе у обликовању административно-правног стила сежу у трећу четвртину 19. века и стоје у вези са ширењем револуционарног покрета. Главни извор за његово обогаћивање тада јесте рускословенски језик, који је имао неопходни престиж, а одиграо је важну улогу и у редуцирању турских елемената. Након ослобођења, захваљујући делатности руских службеника, успоставља се боље изражени руски утицај у административној сфери који је касније ограничен, а на прелазу из 19. у 20. век повећава се удео француских и немачких елемената. У последњој деценији 19. века обликује се научни стил, што стоји у директној вези с радом Софијског универзитета (Првев 1982; Русинов 1999).

С научним радом на Универзитету повезује се и развој терминологије. Снажан утицај и у тој сфери има руски језик чији су трагови видљиви у војној, научној и административној терминологији. Крајем 19. и почетком 20. века у војној терминологији повећава се утицај француског и немачког језика (Андрејчин 1952; Првев 1978; Русинов 1999). Међутим, француски утицај у сфери војне, трговачке и културне терминологије осећа се још у првој половини 19. века када се различитим путевима позајмљују углавном књишке речи – директно из француског језика, преко неког од словенских или балканских језика или од европских пресељеника у европском делу Османског царства. Карактеристична особина ове лексике је чињеница да је она подложна поновном преузимању из других језика на каснијој етапи (Ванков 1966).

Књижевнојезичке норме

У последњој деценији пре ослобођења бугарски језик представља сложени, богати и добро развијени систем, али систем без општеобавезних за читаву нацију норми. Постоји неколико књижевнојезичких и правописних школа (Пловдивска, Трновска, Каравелова, Дриновска) и варијантских реализација њихових пројеката. Након ослобођења успоставља се низ правила у књижевној норми а, генерално, однос између узуса, норме и кодификације прати снажна напетост – с обзиром на динамичност процеса. Своје решење налази низ правописних, морфолошких, синтаксичких и лексичких питања. И према су проблеми правописа и проблем језичке чистоће заокупљали пажњу у дискусијама у научној и јавној

сфери, од великог значаја за књижевни језик је управо успостављање неких морфолошких и синтаксичких норми.

Након дугих и опсежних дискусија и неспоразума током скоро једне деценије, 1899. године прихваћен је први званични правопис бугарског језика (тзв. Дриновско-Иванчевски), који углавном одсликава правописну праксу које се држала интелигенција до тада. Пронађена су решења за нека кључна фонетска питања као што су изговор вокала *јати*, изговор група *џр/рџ*, *џл/лџ*, „јасни” изговор неакцентованих вокала (Историја 1989: 284–300).

У сфери морфологије успостављају се важна правила у вези са употребом члана и неких врста заменица (заменице за треће лице и присвојне заменице), оцртавају се главне темпоралне категорије (чему доприносе граматике М. Иванова и А. Теодорова-Балана), учвршћују се палатални наставци код глагола I и II конјугације. Изграђује се целовит систем партиципа (активни партицип презента је у процесу ревитализације; облици пасивног партиципа презента се не успостављају), обликује се глаголски прилог садашњи (кључну улогу у нормирању западних облика има И. Вазов), постепено се изјашњава и карактеристика одглаголских именица на *-не* и *-ние* (такође под утицајем рада И. Вазова) (Првев 1982).

Веома важан аспект књижевнојезичке еволуције јесте успостављање основних синтаксичких норми у простој и сложеној реченици. У оквиру прости реченице нормирају се категорије и конструкције карактеристичне за књижевне језике као што су уденути делови и разноразна средства за изражавање различитих смисаоно-синтаксичких односа којима се постиже детаљзирање израза. У оквиру сложене реченице развијају се и стварају различита књишка везна средства. Особито наглашен је развој зависносложене реченице – процес који се уклапа у опште тенденције к интелектуализацији језика. У вези с тиме веома важни су инфинитни глаголски облици попут глаголских прилога, партиципа, одглаголских именица, који су у процесу активног развоја у овом периоду (Историја 1989: 287–300, 426–440).

Крајем 19. и почетком 20. века настављају се и процеси нормализације у сфери лексике. Утицај на тај процес имају народни говори и разговорна пракса; развија се продуктивност главних творбених типова. Није прихваћен крајњи пуризам што погодује позајмљивању специјализоване лексике из руског, француског, немачког и дугих језика. Турцизми се успостављају као додатно средство стилизације књижевно-уметничког и публицистичког стила (Првев 1982).

Према мишљењу В. Станкова, норме новобугарског језика формирају се на основу принципа постепене унификације у току књижевнојезичког развоја. Питање дијалекатске основе решено је спонтано и на демократски начин, а у свом савременом облику она се формира крајем 19. века. Постигнута је равнотежа између источнобугарских и западнобугарских елемената, а крајем века утицај на неке норме књижевног језика има и софијска којне (Станков 2003: 73–86).

Кодификација

Граматику које излазе у првим деценијама након ослобођења имају углавном карактер уџбеника. У овом периоду граматика И. Момчилова доживљава два поновна издања (1879, 1881), а граматички приручници објављују и: С. Панаретов (1881), С. Кесјаков и П. Горов (1882), С. Илиев Смирнов (1888, 1893), Т. Икономов (1881, 1883), А. Илиев (1887, 1888), А. Теодоров-Балан (1898, 1999,

1900). Ове граматике одиграле су важну улогу у стабилизовању низа фонетских и морфолошких норми. Па ипак, очигледан је недостатак адекватног граматичког одраза промена у језику који условљава потребу да се у проблеме завршавања стабилизационих процеса и успостављања јединствености у бугарском књижевном језику умеша и субјективни чинилац чија је важност особито наглашена у случајевима када дата категорија није позната на читавој језичкој територији (Прев 1964: 66). Крајем 19. века утицаја су имали различити фактори – ставови угледних писаца и књижевника (понајвише И. Вазова, али и других), периодичка штампа, делатност појединих лингвиста (нпр. А. Теодоров-Балан, Љ. Милетич, Б. Цонев).

Својим приступом и представљањем лексичког блага „живог бугарског језика” речник Н. Герова (1895–1904) заузима важно место у формирању речничког фонда. Мора се нагласити чињеница да је Н. Геров био свестан чврсте везе између књижевног језика и народних говора. Његов речник одиграо је важну улогу у даљој културној историји па низ писаца и књижевника признаје да су се користили њиме (И. Вазов, П. П. Славејков, Е. Багрјана, Е. Станев и др.) (Русинов 1999).

Закључци

Што се тиче социо-културних прилика на чијој се позадини развијају српски и бугарски књижевни језик крајем 19. и почетком 20. века, оцртавају се неке типолошке сличности. С једне стране, то долази до изражаја у консолидовању нације у оквиру двеју држава и усмеравању напора на додатно развијање књижевног језика. Међутим, и даље постоје велике компактне групе бугарског и српског становништва изван граница двеју држава чији културни развој негују различите културне институције. С друге стране, и у Бугарској и у Србији врши се пресељење основног културног, политичког и економског центра што неминовно утиче и на књижевни језик. У том погледу процеси у српској средини почели су да се одвијају нешто раније. Ове чињенице огледају се у јачању улоге „београдског стила” у српском језику и западних бугарских говора (али и књижевне традиције) и софијске којне у бугарском језику.

У оба језика у току су процеси функционално-стилске диференцијације. Наставља се развој разговорног, научног, публицистичког и књижевно-уметничког стила, а у бугарском језику веће промене доживљава административно-правни стил што стоји у вези са административним уређењем младе бугарске државе. Развијају се и одговарајући терминолошки системи на чију стабилизацију утичу две универзитетске институције – Универзитет у Београду и Софијски универзитет. Међутим, у оба језика овај процес развија се више несистемски, а избор се врши на основу конкуренције међу језичким облицима и уз вођење рачуна о главним путевима у развоју лексике. У овом периоду у српском језику израженији је француски утицај док су руски и немачки елементи ограничени. У бугарском језику посебно наглашен је руски утицај, али су своју улогу одиграли и француски и немачки.

Што се тиче граматичке и правописне норме, истичу се још неке разлике између оба језика. Српски језик одликује стабилнија и унифициранија правописна, фонетска и морфолошка норма, иако се још увек наилази на незазанемарив број одступања (поготово у правопису). У бугарском језику правописна, фонетска и морфолошка норма унифициране су и успостављене након ослобођења.

У овом периоду оба књижевна језика се активно развијају у синтаксичком и лексичком плану, што стоји у вези са глобалним специфичностима њиховог развоја током периода.

С друге стране, и српска и бугарска кодификацијска литература не могу пратити процесе нормализације. Та чињеница условљава и повећану улогу субјективног фактора (делатност угледних књижевника и научника) у књижевнојезичком градитељству. У научним, али и у јавним срединама у Бугарској и у Србији у средишту пажње су прописна питања.

Литература

Андрејчин 1952: Л. Андрејчин. Ролята на руският език в развитието на съвременния български книжовен език. – *Български език*, II, 3-4, 1952, 173-182.

Ванков 1966: Л. Ванков. Ранните заемки от френски език в български. Анализ на лексиката (1800-1856). – В: *Годишник на Софийския университет. Факултет по западни филологии*, т. LX, София: „Наука и изкуство”, 1966, 135-197.

Ивић П 2000: П. Ивић. Језичке прилике. – У: *Историја српског народа. Шестта књига, други том. Од Берлинског конгреса до уједињења 1878-1918*. Уредник шесте књиге А. Митровић. Београд: Српска књижевна задруга, 2000, 257-291.

Ивић П., Кашић 2000: П. Ивић, Ј. Кашић. О језику код Срба у раздобљу од 1804. до 1878. године. – У: *Историја српског народа. Пета књига, други том. Од првог устанка до Берлинског конгреса 1804-1878*. Уредник пете књиге В. Стојанчевић. Београд: Српска књижевна задруга, 2000, 311-381.

Историја 1989: *Историја на новобългарският книжовен език*. София: БАН, 1989.

Милановић 2004: А. Милановић. *Крајшка историја српског књижевног језика*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2004.

Недић 1929-1932: *Библиотека српских писца XI. Љубомир Недић. Целокућна дела. Књ. 1-2* (прир. Вл. Ђоровић и Б. Недић). Београд, 1929-1932.

Поповић Б. 1914: Б. Поповић. О васпитању укуса. – У: *Огледи из књижевности и уметности I*. Београд: Издање С. Б. Цвијановића, 1914, 1-46.

Прев 1964: Х. Първев. Установяване на дееспричастие в съвременния български книжовен език. – В: *Из историята на българския книжовен език (помагало за студенти по българска филология)* (съст. Л. Андрејчин). София, 1964, 53-66.

Прев 1978: Х. Първев. Руското езиково и културно влияние като фактор в играждането развитието на новобългарският книжовен език. – *Български език и литература*, 1, 1978, 31-39.

Прев 1982: Х. Първев. Българският книжовен език след освобождението – обстановката в края на XIX и началото на XX век. *Език и литература*, 4, 1982, 59-67.

Прев 1992: Х. Първев. Културно-историческа и социално-политическа обусловеност на следосвобождението наше книжовноезиково столетие. – *Съвременни езиковедски студии*, 3, 1992, 143-150.

Русинов 1999: Р. Русинов. *Историја на новобългарският книжовен език*. Велико Търново: Абагар, 1999.

Скерлић 1914: Ј. Скерлић. *Историја нове српске књижевности* (потпуно и илустровано издање). Београд: Издање С. Б. Цвијановића, 1914.

Станков 2003: В. Станков. *За българският книжовен език през Възраждането научни факти и исевојонаучни тези*. София: Македонски научен институт. 2003.

Стефанов 2013: М. Стефанов. За някои колебания в нормата на сръбския книжовен език от края на 19. и началото на 20. век в контекста на неговото развитие. В: Време и история в славянските езици, литератури и култури. Сборник с доклади от Единадесетите национални славистични четения 19-21 април 2012 г. Том първи. Езикознание, София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2013, 460-466.

SERBIAN AND BULGARIAN LITERARY LANGUAGES AT THE END OF 19TH AND BEGINNING OF 20TH CENTURY

Summary:

Taking in consideration the changes of social-cultural conditions, the importance of literary language development of both – Serbian and Bulgarian languages is significantly stressed. As Bulgaria and Serbia follow the line of europeanisation, it causes a greater need for establishing of modern standard languages which have to answer the requirements of economical, political, scientific and cultural development. This article is a contribution to the researches on the development of Serbian and Bulgarian literary languages at the end of 19th and beginning of 20th century. The development of both languages is observed through the methodology of Prague linguistic circle and the following topics are presented: social-cultural conditions and language situation, the development of the functional styles, the literary norms and the codification texts.

Key words: literary language, Serbian language, Bulgarian language, 19th century, 20th century

Martin Stefanov

Бојана М. ВЕЉОВИЋ¹
 Универзитет у Крагујевцу
 Филолошко-уметнички факултет

ОБЛИЦИ АОРИСТА У ГОВОРУ ТУТИНА И ОКОЛИНЕ²

У раду се анализирају облици аориста у говору Тутина и околине. Анализом је утврђено да је на испитиваном ареалу присутна знатна стабилност у погледу наставака овог глаголског облика. С друге стране, знатнија варијантност уочава се на плану аористних основа. Уочено је, наиме, присуство облика са елементом *-ну-*, пореклом из III глаголске врсте, с једне, и оних без тог форманта с друге стране (*сѣтанусмо* : *сѣшасмо*). Даље, у напоредној употреби су и форме са елементом *-г-* и краћи облици (*дадасмо* : *дасмо*), те глаголи типа *ѣренијесмо*, односно *ѣренесомо*. Стање у тутинском говору пореди се са ситуацијом у другим дијалектима како би се утврдила ареална распрострањеност појединих облика.

Кључне речи: зетско-сјенички дијалекат, тутински говор, аорист, наставци, основе

1. Увод

1.1. У раду се са морфолошког аспекта анализира аорист у говору Тутина и околине.

Говор Тутина и околине, посматран у ширем ареалу који чине говори зетско-сјеничког дијалекта, припада делу штокавске територије који се карактерише добром очуванашћу аориста. У тутинском говору позиција аориста у четворчланом систему претерита стабилна је – у приповедању прошлих радњи то је жив глаголски облик, а подједнако је чест како од свршених тако и од несвршених глагола. Висока фреквентност у употреби, широк дијапазон функција, те богатство форми одлике су својствене углавном свим говорима поменутог дијалекта. Аорист се, наиме, добро чува у староцрногорским говорима (Пешикан 1965: 171–174), у Бјелопавлићима (Ђупић 1977: 170), Врачанима (Петровић 1973: 214), поибарским говорима (Божовић 2008: 81–83), те у говору Горњих Васојевића (СТИЈОВИЋ 2007: 177), с тим да је у већини говора обичнији аорист перфективних глагола. Слабије је очуван у студеничким говорима (Драгин 2006: 449–454). Стање у осталим дијалектима српскога језика углавном се слаже – у односу на имперфекат, аорист има знатно стабилнији положај у систему прошлих времена. Даље, одликује се релативно живом употребом, с тим да се у већини говора облици овог глаголског времена граде готово редовно од перфективних глагола. Тако се, на пример, у горанском говору и говору села Гатња чува само аорист свршених глагола (Младеновић 2001: 420; Младеновић 2013: 333), док су глаголи несвршеног вида резервисани за грађење имперфекта. Иначе, видска диференцијација обележје је свих говора призренско-тимочке зоне (Белић 1905: 356).

¹ bojana1919@hotmail.com

² Рад је настао у оквиру пројекта *Динамика језичких структура савременог српског језика* (178014), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

У банатским говорима шумадијско-војвођанског дијалекта аорист је жив, али је инвентар његових облика редуциран (Ивић и др. 1997: 177); у колубарском говору аорист се слабије чува (Б. М. Николић 1969: 52). Говори централне и источне Шумадије добро чувају аорист (Реметић 1985: 316; Бошњаковић 2012: 200). У србијанским говорима херцеговачко-крајишког дијалекта аорист свршених глагола жива је категорија, док се аорист имперфективних глагола ретко може чути (Николић 1972: 680–681; Николић 1991: 476), док говоре истога дијалекта у Црној Гори одликује углавном подједнака фреквентност аориста од глагола оба вида (Вуковић 1940: 89). Најзад, у говорима косовско-ресавског дијалекта у употреби доминира аорист свршених глагола (Јовић 1968: 142; Симић 1972: 386; Букумирић 2003: 260).

1.2. Стање у погледу аористних наставака на зетско-сјеничком терену одликује се знатном уједначеношћу. Раслојеност се, пре свега, тиче присуства, односно одсуства гласова *-к* и *-џ* на месту ишчезлог *-х* у наставцима првог лица јединине, где се уочавају два ареала. С једне стране су говори у Црној Гори, у којима се заменици елиминисаног велара готово редовно јављају (Пешикан 1965: 178–179; Петровић 1973: 214; Ђупић 1977: 93), док се с друге стране у истој позицији у србијанским говорима, поибарским (Божовић 2008: 82) и студеничким (Драгин 2006: 450), потом и у тутинском говору јавља нулти наставак.

Нешто друкчија ситуација уочава се у вези са новијом прерасподелом наставака облика у једнини. Према стању које одликује веома мали број примера продора аористних наставака за 3. л. јд. у облике 1. л. јд., тутински говор чини целину са говорима у Црној Гори (в. Пешикан 1965: 179; Петровић 1973: 214–215; Ђупић 1977: 93; Ђупић 1977а: 280). Студенички и поибарски говори, међутим, ту појаву познају у већој мери (Драгин 2006: 452; Божовић 2008: 81), те се они тако приближавају неким говорима косовско-ресавског типа (Јовић 1968: 141). Даље, одсуство старијег наставка *-(х)мо* у 1. л. мн. карактерише говоре зетско-сјеничког дијалекта у Црној Гори и говор Тутина (в. Пешикан 1965: 179; Петровић 1973: 214–215; Ђупић 1977: 93; Ђупић 1977а: 280), док у студеничким и поибарским говорима исти наставак доминира (Драгин 2006: 452; Божовић 2008: 81). Различитог обима је и појава укрштања аористних и имперфекатских наставака.

Неуједначеност се нешто више очигује у погледу основа глагола у аористним облицима, те се тако однос основа глагола са елементом *-ну-*, пореклом из III глаголске врсте, и без њега (*сѣтанусмо* : *сѣтасмо*), потом глагола са елементом *-г-* и краћих облика (*гадосмо* : *дасмо*), те глагола типа *ѣренијесмо* : *ѣренесосмо* разликује на нивоу појединачних говора.

У раду ће, поређењем ситуације у различитим говорима, поменуто стање бити детаљније размотрено.

1.3. Циљ овога рада је утврђивање инвентара аористних облика који функционишу у систему тутинског говора. У анализи морфолошких средстава, пажња ће најпре бити посвећена аористним наставцима. Осим прегледа наставака који учествују у грађењу овог глаголског облика, разматраће се и специфичности које се тичу односа основа. Од посебног значаја биће утврђивање обима претходно наведене варијантности у односу аористних основа код појединих група глагола. Имајући у виду да на прерасподелу основа некада утичу не само морфолошки већ и значењски фактори, случајеви утицаја семантичких момената на морфолошке биће посебно издвојени.

Уочено је да су, када је аорист у питању, акценатске алтернације често повезане са морфолошким, односно семантичким факторима. Стога, случајеви међу-

утицаја морфолошких и прозодијских средстава такође ће бити предмет интересовања у овом раду.

1.4. Стање у тутинском говору анализира се на материјалу прикупљеном теренским истраживањем које је обављено током 2013. и 2014. године. Грађа је добијена из педесет пунктова³ на територији Тутина.

Осим утврђивања стања на истраженом микропростору, циљ рада је и сагледање места тутинског говора унутар ширег ареала који чине говори зетско-сјеничког дијалекта, и ареалне распрострањености појединачних облика имперфекта, коришћени су подаци презентовани у монографским описима ових говора (в. Стевановић 1933/34; Пешикан 1965; Барјактаревећ 1966; Вујовић 1969; Петровић 1973; Ћупић 1977; Ћупић 1977а; Јовановић 2005; Стијовић 2007), те појединачним радовима (в. Драгин 2006; Божовић 2008).

Од посебног значаја за праћење стања у другим говорима јесте рад *Синтитаички поглед на творбу аориста и ареал наставака у штокавском наречју*, у коме се, на репрезентативном корпусу, даје детаљан преглед аористних наставака у српским говорима (Бошњакковић и Радовановић 2011).

2. Анализа грађе

Аорист је у говору Тутина жива категорија. То се очитује како у његовој високој фреквентности, и то од глагола оба вида, тако и у знатној стабилности грађења облика.

2.1. За разлику од стања на већем делу штокавског терена, у зетско-сјеничком дијалекту очуван је аорист несвршених глагола. Наведено важи за староцрногорске говоре, говор Врачана, Бјелопавлића, те поибарске говоре (Пешикан 1965: 171–174; Петровић 1973: 214; Ћупић 1977: 170; Божовић 2008: 81–83). У студеничким говорима пак аорист несвршених глагола сведен је тек на појединачне примере (Драгин 2006: 449–454).

У говору Тутина облици аориста од перфективних и глагола несвршенога вида готово подједнако су чести:

Дођо, уђо у кћу, налџи форуну, наврх гџдинџ рџди тџ чџру, кад јџ један пџт га уфџти, јџ се сџти, јџ се уфџти за онџ рџклеве, јџ се дџго, џн џдрџжа јџданџс и по гџдџнџ, дџђе с рџбијџ, сџстра от тџ ми стрџнџ прџђе џде, кобајџги ме дџде, пџ ме зџбол'е рџка, набаџџа је пџну, њџму се онџ син рџзведе, дџђе те гађа грџм, онџ сџви, џн се наџсмија кол'ико мџре, прџђе тџ, џн каџа, дџђе грџднџ Станџмџрка, та ми зџт џмрије, џва мџла џстрошџ некџ трошџце, онџ дрџга џмрије, смрџчи се, џн ми се свџде, дџђе тџ, џна ти џзџ једне чарџпе, пџвџче прџмаја џдовџт, бџга ми мџне прџђе, тамо пџчџ да се градџ, џн кџпџ онџ, одвоџсмо се, догово- рџсмо да ми је дџ, нођџсмо, и помџрџсмо се, узџсмо се тџ, дџдоше ме, навр хџфту дџна дџђџше, узџше ме, запџстџше је у Пазџр, дџђџше џни у пџтак.

Јџ кџси л'ивџду, јџ им један дџн комџша, тај Пунџша што прџча, нџси црвџну марџму, џбџашџџа, јџ јџ прџча, та Ёља што ви јџ прџча, џна ме пџта, џви

3 Истражени пунктови: Биохане, Блаца, Бороштица, Брегови, Врба, Вруџца, Глухавица, Годово, Глоговик, Гујрџдијеље, Делимеђе, Детане, Добри Дуб, Добриња, Долово, Дулебе, Ђерекаре, Ервенице, Жирче, Жупа, Кељепоље, Коваче, Конице, Кочарник, Лескова, Липица, Мелаје, Митрова, Мојстир, Набоје, Островица, Паљево, Пероше, Пленџбабе, Попе, Пресло, Пружањ, Рамошево, Рачиће, Рудница, Руђа, Саш, Сврачиће, Смолућа, Старчевиће, Струмце, Суви До, Црниш, Шароње, Шипче.

мусл'имани *затїскѣше*, *звѣше* не на свѣдбу, овѣ што *оде сѣде*, *јўтрѣс рѣзговѣ ра* сѣ мнѣм, тў прет кўћу на кѣња *нї*, овѣ што *ради* у шкѣлу, пѣ се *нѣрод кўпї* у Дел'имѣје, овѣ чѣра *јусисѣвѣ*, *сїјѣ* се онѣ духѣн, до дрўгѣ гѣдинѣ *їде*, *нѣ иде* јој нешто шкѣла, он *дѣлази*, *дѣлази* онѣ са сѣла, онѣ се дрўгї двапўт *жѣнї*, он се *нїта*, онѣ негѣва жѣна онде *нїта* се са нѣма, богами *жїве* деведесѣт и нешто гѣдїнѣ, јѣдан се *нѣ скїда* с кѣња, *проводїсмо* рѣзговѣрѣ, мї је *не дїрѣсмо*, *говорїсмо*, богами *носїсмо* пѣре, *носїсмо*, *дѣвѣсмо* у Бѣград.

2.2. У говору Тутина аорист се гради од инфинитивне основе и две групе наставака. Глаголи са основном на самогласник у аористу имају наставка: *-ѣ/-х*, *-ѣ*, *-ѣ*, *-смо*, *-сїе*, *-ше*, док се глаголи са инфинитивном основном на сугласник творе додавањем наставака: *-ѣ/-ѣх*, *-ѣ*, *-ѣ*, *-осмо*, *-осїе*, *-оше*. Наведено важи за највећи број глагола.

2.2.1. Иако се систем тутинског говора одликује добром очуваношћу гласа х, у облицима аориста финални велар из наставка 1. л. јд. елиминисан је у највећем делу примера⁴. Забележен је мали број потврда са наставцима *-х* и *-ѣх*:

Убїх те, брѣ, *нѣ убїх* те, *повїх* је, *прїчѣх* ти, за њў *полўдѣх*, *убѣдїх* је да ми кўпї опѣнке, *досѣдїх* ви јѣ тў, јѣ богме *насмїјѣх* се, *обрнїх* ти хрѣбат, *рѣкох* се.

Сви остали примери у 1. л. јд. имају наставак *-ѣ* или *-ѣ*:

Сѣт *дѣђо*, што *рѣко* тѣ, *дїго* се, јѣ докл'ѣ *прїђо* тел'ѣфѣну, *дѣђо* тў, јѣ *їдо*, јѣ пѣсл'ѣ *нѣђо*, *прѣђо* овѣмо, кад јѣ *вїдо*, јѣ је кѣсно *вїдо*, *испѣко* л'ѣбѣве, јѣ *не покушѣва* да вѣдїм пѣсош, јѣ *дођо* за н'ѣм, јѣ *стїго*, л'ѣго на онѣ.

Не испрїчѣ ви, *гл'ѣда* у овѣ кўћу, *закўка*, јѣ се *искїда* жїва, *кўпи* оде педесѣт мил'їонѣ овѣ, посл'ѣ *кўпи* јѣдан мѣбр, јѣ му *кѣза*, јѣ *показа*, *испрїѣа* чарѣпе, тѣмо *осѣти*, јѣ *спўшти* онў слўшалицу, јѣ *не дїза* овѣ крѣвет, сѣк јој *спрѣми* по онїјема, јѣ му *цўка*, ѣво овѣ што *ради*, *дїра* пѣтѣс, тѣ те *узѣ*, *узѣ* л'ѣкѣвѣ, јѣ се *ознѣђи*, *цўка* тѣ, *нї* тѣ, јѣ *скѣђи*, што *не испрїѣа*, прѣшкѣве *нї*, *нї*, *намѣшїи* гѣрњў вїл'їцу, *дѣтѣра*, тѣ ти *заборѣви* рѣћ, *помѣга* некѣ дрѣва Сѣфѣту, јѣ се *наљўти*, јѣ је *дїза*, чў да се Слѣва лўтї, сѣд се *сѣти*, јѣ *дѣђо* на тў кўћу тѣ Бѣл'ѣ, *поглѣда*.

Примери са гласовима *-к* или *-ѣ* на месту ишчезлог *-х*, присутни у другим зетско-сјеничким говорима (в. Пешикан 1965: 178–179; Петровић 1973: 214; Ђупић 1977: 93), нису бележени. Исто стање одлика је и студеничких говора (Драгин 2006: 450).

2.2.1.1. Код аориста вишесложних глагола примећена је појава двојаких акценатских ликова, па се поред: јѣ се *оптѣрѣти*, *иштѣти*, *ознѣђи се*, *бегенїса* дѣвѣјку, јѣ *болѣва* и сл., који су обичнији, јављају и форме са акцентом на слогу испред: *оптѣрѣти се*, *иштѣти*, *дѣзноји се*, *бѣгенїса*, *бѣлова*. Примери друге групе настали су највероватније у резултату акценатског уједначавања унутар парадигме (према акценту 2. и 3. л. јд.) (види тачку 2.4.). Двојакѣ облике, даље, имају и глаголи типа *почѣт*, *насўт*: *пѣче*, јѣ *почѣ*, *нѣсу* му, *насў*, потом глаголи типа *їспѣћ*, *пѣмоћ*, *одвўћ*: *испѣко* л'ѣбѣве : јѣдва и[х] *їспѣко*; *помѣга* јој да *дѣђѣ* : *пѣмога* јој нешто; *одвўко* онѣ дрѣва : јѣдва се *дѣвўко* до тѣмо.

2.2.2. У 2. и 3. л. јд. бележени су наставци *-ѣ* и *-ѣ*:

Кѣко ранијѣ *нѣ дѣђѣ*, *ђѣ* ме *нѣђѣ* бѣш сѣт, шта јој *рѣче* тї?, *їспѣче* л'ѣбѣве?, *нѣђѣ* л'ѣје? *ђѣ дѣђѣ* дѣнас, како *прѣђѣ*?

Дѣбро бѣш што ни *кѣза*, такѣ ни *нѣ кѣза*, што *нѣ скувѣ* те кѣфе, што је *јубї*?, тї гѣтѣво на крѣвў *пѣгоди*, тї *прїча* о конѣпљи, што *се смїјѣ* тѣмо.

4 У облицима имперфекта, међутим, стање је обрнуто – готово сви бележени примери су са очуваним веларом (в. Вељовић 2014: 164).

Дође њн навр петнаес дана, њна ми *рече*, *дође* за казанскѹ, *узѣ*, Ралѡв сѣн *узѣ* муслиманку, тѣ *нађе* овакѡ л' њјепу девојку, *нѣ прѡђе* три дана, *дође* она саш њѣм, *ѡде* та ѡблак, *нѣ прѡђе* три четѣри дана, један испектор *дође*, *умрије* она дѣчко, *разведе се* тамо, *ѡде*, *виде* ме, ѡн ме *пѡведе*, богами *прѡједѣ*, *умрије* јој даѣца, ѡн *умрије*, те ме *изведе* код њѣ, свѣ живѡ *изгоре*.

Она ти *фѣкну* прет Жѣљка, како Тѣто *искочи*, мајка ме *прати* у гости, ѡн *на бави* прашак, ѡн *упрти* уз брѡ, ѡна ѡдма *скѡчи*, *искочи* ми нѡфчаник, ѡн *извади* нѡфчаник, *уби* грат ѡвѣ годинѣ, ѡн *направи*, свѣкрва ми *пѡви* тѡ дијете, те је *прѣвари*, мајка ми *тѹри* онѣ конопљѣ, ѡна ме *нагна*, тѣ *пѡчѣ* да причаш, кад ме *спѡдѡби* један брат, ѡтац ми *вика*, дѡбро се *ѡжени* Раѡван, како та Раѡдан вѣсел' ѣ *ѡзвол'* и такѡ.

2.2.2.1. Глаголи са краткосилазним акцентом у облицима инфинитива (*скѡчит*, *ѡжѣнит се*, *скѹват*, *ѹбит* и други) у 2. и 3. л. јд. аориста тај акценат задржавају, с напоменом да су бележени и у ликовима са послеакценатском дужином и без ње. Примери другог типа су бројнији:

Њн *ѡѡније* и тѡ, Стоја грдна *нѣ мога* да дочѣка ни пѣнзију, и тѡ ме богами *ѹдари* једно двапѹт, она што *уби* онѹ жѣну, ѡн ти *се заљ'ете*, па ме *пѡљѹби* а *загрл'* и, желѹдац се *напѹни* онија л' њјекѡва, ѡн се *ѡжени*, она је Тѹнѡва чѡра *нашминка*, *отрѡва* не ѡна, *прати* ми ѡна, како се ѡн онѡ *изигра* са њѡм, хѣ шта *се* тѣ *намучи*, ѡна *пѡгна* ѡтуд, *направи* ми шѣрбет, *тѹри* ми, ѡн *чиѡта*, *чиѡта*, *уфа ти* не мрак, она *пѡсѣ ѡстави* ми тѹ дѣцу, ѡн ми тѡ *прѣви*, девојку *уби*, ѡна *се за мери* ѡнда са њѣма, *ѡдѡби* ѹпалу жѹчнѣ кѣсѣ, тѡ ми *се ѹжѣри* свѣ овуда, јадама мѡј буразѣр *растера*, мѣне је жѡ што се ѡвѡ сѡт *распѣѡа*, та је *ѡспроси*, она и ѡна *напусти*, *превари* се.

Она пијѣтаѡ криљѣма тѹ, тѹ, тѹ – *запѣва*, ѡн *ѹфати* да бежѣ, *пѹшти* не учѣ телѣ ис шкѡл' ѣ, *прѡпѣ се*, ѡна га *напусти* и ѡде, један ѡде ме *пѣчи*, *навади се* и ѡна да пѹшѣ, Јѹла *изгубѣ* сѣна, *мѡл'* и *се* један ис иностранства, те ме *намехѣи*, па *на мехѣи*, ѡн *пѡсѣ прѡти* тѹ чѡру, ѡн *извади* Слѹжбени гласник ис ташњѣ, *пѡтрефи* је дрѹги ѹдар.

Исти глаголи најчешће се јављају се у оба акценатска лика: *звѡни* ми на врата и: данас *звѡни* тел' ефон; *ѡстера* га с пѡсла, и: што га *ѡстерѡ* и сл.

Глаголи са дугоузлазним акцентом у инфинитиву бележени су без дужине на финалном вокалу:

Ал' тѡ се *пѡдрѹче расформѣра*, *пѡсл' ѣ се бѡтѡл'* и, *ѡсприча* ѣстѡ онѡ, *бѡтѡл'* и тамо, те годину *дана живе*, *сравни* свѣ тѡ, свѣ *пѡравни*, *гаѣа* му у један плас, *запѡл'* и га, ѡпѣт *загрме*, *ѡсприча* ѡн, *ѹжѹте* ка вѡсак, те ми *прѣписа* некѣ табл' ѣте, *разговѡра*, *ѡва ѡсприча* л' ви шта гѡре?, кат ѡн *спрѣми* онѣ сѣнове, ѡн јој *ѡва* некѣ л' ѣкѡве, *зѡврѣши се*, *намери се*, *ѡгради се* пѹт, ѡн *кѹпи* тѹ имање, *наста ни се* тѹ крѣт дѡбро, *најѹри* ми та сѣн жѣну, *пѡрѹчи* му, тѡ *навал'* и *нарот*, нѣ знам тѹ скѡро кѡ *прича*.

2.2.3. У 1. л. мн. редовно се јавља новији наставак -*смо*, односно -*осмо*:

Мѣ га *прѡбѹѡдѣсмо*, *задржѡсмо* вас, *вѣчѣрасмо*, мѣ *помѣнѹсмо* онѣ жѣне, *јѣдѡва погодѣсмо* пѹт, *испрѡтисмо* онѹ малѹ, *ѡдвойсмо се*, *дорѹчкѡвасмо*, док и *испрѡтисмо*, *пѡгорѣсмо*, *убѣсмо* му трѣнѣс дрѹгѡва, *спрѣмѣсмо*, *пѡљѹбѣсмо се*.

Прѡћѡсмо, *ѡтиѡдѡсмо*, мѣ *пѡсѣн ѡћѡсмо*, *јѣдѡсмо* и свѣ, *стигѡсмо* на сѹфур, те *ѡћѡсмо*, *сѣдѡсмо* тѹ, ѡн за Тугѣн га *пѡведѡсмо*.

Старији наставак -(*х*)*мо*, присутан у највећем делу косовско-ресавског, смеѡдеревско-вршачког и призренско-тимочког терена (в. Бошњаковић и Раѡванѡвић 2011: 185), као ни наставак -*имо*, који се јавља у западнијим говорима шу-

мадијско-војвођанског дијалекта (Бошњаковић и Радовановић 2011: 187), тутинском говору нису познати. Ова особина говор Тутина приближава говорима зетско-сјеничког типа у Црној Гори, у којима је редовно *-смо* (Пешикан 1965: 171–173, Петровић 1973: 214, Ћупић 1977: 93). Присутво наставка *-(х)мо*, међутим, одлика је севернијих говора зетско-сјеничког дијалекта, какви су поибарски и студенички (Божовић 2008: 81; Драгин 2006: 452).

2.2.3.1. Као и у 1. л. јд., и овде се код неких глагола срећу двојаки акценатски ликови: *отїдосмо* за несвесту : тамо кад *отїддосмо*; *пребїцисмо* се кол'има : *пребїцисмо се*. Ликови *отїдосмо* и *пребїцисмо* највероватније су резултат аналогije према акценту непрефиксираних глагола (*їдосмо*, *бацисмо*).

Такође, бележени су и ликови са кратким (као обичнији): *жѣна ми и ја се пензионїсасмо*, *испратїсмо* је јучер; и са дугим финалним основинским вокалом: *обрзавоасмо* ја и буразер, *позаваћасмо се*. Поменуто је одлика превасходно свршених глагола, док се несвршени јављају без дужине: *ми кўцасмо*, *кўцасмо*, ти не чўјеш, *кдпасмо* ово врта, највероватније са циљем избегавања мешања са имперфекатским формама, које се (када су у питању глаголи овога типа) од аористних разликују само по присуству ненаглашене дужине.

2.2.4. 2. л. мн. има редовно *-сїе*, *-осїе*:

Он рече: „Фала, обрас ни *догнасте*.“, што *не шћесте* кћхву?, шта *прїчасте* онџ саш њїма?, валѣ се ви *ишїтасте* данас.

Како ни *наїћдсте* крос сѣло, не *сѣдосте* ма̀ло, *наћдсте* л' Љўцу гѣре?, без нїшта *отдсте*, рѣко му *развўкодсте* га кѣ опўту, вїдїм *дѣћдсте* овѣмо код нас, ја пита: „Да л' *бї* овѣ наша девојка тол'їкѣ дѣбра што чѣк та̀мо *дѣћдсте*, те је *узѣсте*?“; вїдїм ви *изаћдсте* гѣре.

2.2.5. Наставак 3. л. мн. је *-ше*, *-оше*:

Вїкнўше, *цумбўсїше*, *осўдїше се*, *затарѣбїше* тѣ, ѣни *се насмијаше* свї, *прегл'ѣдаше* га, богами га *спѣсїше* у Беѣграт, *аперисѣваше* га, не *правїше*, пѣ *убїше*, *упўтїше* је за Позѣр, *искѣше* ме у Рїбарїше, *поломїше се* онѣ чѣше, *сколїше* га, *завїкаше*, *затворїше* ни вѣду посвѣ, ѣни ми *зборїше*, *уговорїше* да дѣћу, пѣслѣ *кўпїше* црвѣну марѣму, овѣ *потўрише* трупїну да се убарабарѣ, те ми *превїше* ѣде овѣ, вїшѣ га не *осўдїше*, *покўпїше* пѣре, онў тѣтку *пўштїше*, кад је *изнїјеше*, *остѣше* на јѣдно дїјете, *истѣрѣше* га с пѣсла, свѣ се *усрѣћїше*, онѣ му се дѣца не *оженїше*, *дѣћдше* једни ис Краљѣва, такѣ *нарѣдїше*, *вїкнўше* овомѣ, *умријешѣ* јѣ, *забрѣдїше* ме, *обўкдше* ме, па ме нѣге *забол'їше*, *порўчїше* нек дѣћѣ ѣтац ми, *напўдїше* је, *позвѣше* у мил'їцију, овї *запријетїше*, валѣ докл'ѣ *помрїјеше*, *упўтїше* је дѣл'ѣ, *препїсѣше* ми двѣ ма̀ста, *узѣше*, *одијел'їше* се, *прѣћдше* трї деѣака, овудїјен *прѣћдше*, *полўдѣше*, ѣни га *враћаше* ѣпѣт, ѣни је *искѣше* двѣ-трї пўт, ѣни се *исмијаше*, *звѣше* ме у Рїбарїше, *погодїше се*,

Богами ме *одвѣдоше* свѣтови, не *дѣдоше* ни мѣне ни брѣту, дѣца и ѣна *отѣше*, *јѣдоше* сѣд, кѣњи *дѣћдше*, *довѣдоше* ме, не *повѣдоше* јѣ рачўна ранїјѣ, те ме *повѣдоше* за Рожѣе, *извўкдше* га, свѣ *отїдоше*, свѣ четїри та̀мо *отїддше*, *крѣдоше* хи, Србїјѣ *дѣћдше* овї глѣвнї, *обўкдше* ме, *свѣдоше* ме, ѣни *доходїше*, *наћдше* је, сѣт кат *їдоше* за Тўрску, па му *одвўкдше* ѣвѣјку, што се *одвојїше* репўбл'їке.

2.2.5.1. Двојаки акценатски ликови забележени су од глагола *отїћ/отїс* и *укѣпат*: *отїддше* за девојку : у Нѣмачкў *отїдоше*; бѣга ми хи *укѣпаше* : *укѣпаше* га сўтрадѣн.

Поред чешћих облика са кратким вокалом основе, јављају се примери са дужином:

Отѣраше ме у бѣлницѹ, онѣ жѹрке *обрѣзоваше*, те ме *остѣвише* тѹ, те ме *остѣвише* у Позѣр, ѡни *осѣтише*, *присѹствоваше*, *растѹрише* Југослѣвију, па хи *истѣраше*, нѡ ме *остѣвише*, *остѣвише* мѣјку,

Посл'ѣн *отѣрѣше* ме у бѣлницѹ тѣмо, вѣлѣ га јѣдва *уфѣтѣше*, ѡндѣ га *оп'ѣчкѣше*, *дотѣрѣше* ме, те хи *отѣмѣше*, *бегенѣсѣше* га.

2.3. Стање у погледу аористних наставака на читавој територији тутинског говора углавном је уједначено.

2.3.1. Једино се код глагола *мѡћ/мѡј* уочава колебање, имајући у виду његову двојаку парадигму, односно присуство оба типа аористних наставака: *мѡго(х)*, *мѡга*, *мѡга*, *мѡгосмо*, *мѡгосте*; и: *мѡга(х)*, *мѡга*, *мѡга*, *мѡгасмо/могѡсмо*, *мѡгасте/могѡсте*, *могѡше/мѡгаше*:

Јѣ не мѡго, *не мѡго* да дѡћѣм, *не мѡгосмо* да држѣмо, *не мѡгоше* да је нѡћѹ, ништа *не мѡгоше* да му учѣнѹ.

Јѣ сам бѣла хѡрна сѣд да ѡдѣм па *не мѡга*, *не мѡга* сѣма да је дѣгнѣм, *мѡга* л' да потрѣфѣш?, *нѣ могѣ* вѣшѣ, *нѣ мога* ѡн ништа да испрѣчѣ, ништа *не могѡсмо* учѣнет.

Претпостављамо да су примери другог типа имперфекатског порекла, с тим да се мешање са облицима имперфекта у 1. л. једине и множине и 2. л. множине искључује, будући да су облици изоморфни на морфолошком али не и на прозодијском плану (аорист: *мѡга*, *мѡгасмо/могѡсмо*, *мѡгасте/могѡсте*; имперфекат: *мѡгѡх*, *мѡгѡсмо*, *мѡгѡсте*).

У употреби је и *помѡго* и *помѡга*.

Најзад, облици трећег лица бележени су као: тек Бѡг *пѡмогѣ*, ништа јѡј нѣ *помѡже*.

Глагол *мѡћ/мѡј* има и облике са елементом *-ѡ-*, као, уосталом, и неки други глаголи (види тачку 2.7.5.).

2.3.2. Глагол *вѣдет* у аористу гласи: *вѣдо(х)*, *вѣде*, *вѣде*, *вѣдосмо*, *вѣдосте*, *вѣдоше*. Нема облика *видех*, *видесмо*, *видесте*:

Прѣви дѣн је *вѣдо*, јѣ *вѣдо* нѣмѣ ми пѣрѣ, јѣ је *вѣдо*, *вѣдо* кѡла, јѣ га и јѣ *вѣдо*, *вѣде* л' снѣхѹ?, ѡна тогѣ мѡмка *вѣде*, *вѣдосмо* да ѣмѣ мерѣк, љѹтѹ мѹку што *вѣдосте* са њѡм.

Развој облика *вѣдо(х)* (уместо *виде(х)*) могао је бити подстакнут потребом да се, услед изоморфизма насталог испадањем *-х*, 1. л. јд. морфолошки диференцира од 2. и 3., или пак аналогijом према другим глаголима са истом оснoвом.

Облици овог глагола са *-ѡ-* јављају се у говору Пиве и Дробњака, студеничком говору и у поибарским говорима (Вуковић 1940: 71; Драгин 2006: 452; Божовић 2008: 82;). Облик *вѣдо*, са наставком *-ѡ(х)*, који се додаје на општи део, поред забележеног *вѣде*, присутан је и у горанском говору. Његово присуство објашњава се као резултат аналогijе према глаголима са оснoвом на сугласник (Младеновић 2001: 422). Двојство форми карактерише и говор Бјелопавлића (Ћупић 1977: 93). У трстеничком говору забележено је само *ја вѣде* (Јовић 1968: 141).

2.3.3. У само једном примеру забележен је облик *ѹзо* уместо *узѣ* у 1. л. јд.: *ѹзо* онѣ фиљѣн.

2.4. Имајући у виду да је замена лица у аористу (пре свега мислимо на употребу 3. л. једине и множине уместо осталих) својство говора у којима је аорист у повлачењу (Бошњакoвић и Радoвановић 2011: 191), што није случај са говором Тутина и околине, таквих потврда у грађи има мало. Свега је неколико забележених примера употребе трећег лица уместо првог: *ѡде* јѣ тѣмо, *ѡѡше* јѣ, јѣ јѣдамѣн *пѡше*, јѣ *прѣше*.

Продор 2. и 3. л. јд. у 1. л. јд. одлика је и других говора зетско-сјеничког дијалекта. Нема је у говору Бјелопавлића (Ћупић 1977: 93), као ни у врачанском говору (Петровић 1973: 214–215). У говору Зете Д. Ћупић забележио је само два примера од глагола *дѣис*: *Ја ђде* и *ђде ја*, немѢте ме чѣкат (Ћупић 1977а: 280). М. Пешикан наводи једино појаву продора имперфекатског наставка *-ху* у 3. л. мн. аориста (Пешикан 1965: 179). У студеничким говорима, с друге стране, продор облика 2. и 3. л. јд. у 1. л. јд. аориста уобичајена је појава (Драгин 2006: 452). Морфолошко уједначавање облика аориста у једнини познаје трстенички говор (Јовић 1968: 141), исто стање одликује и говор шарпланинске жупе Гора, где се „учава факултативни продор наставка *-е* из 2. и 3. л. јд. У 1. л. јд., чак и онда када је сачувано *-х* (*нѢрастех*)“ (Младеновић 2001: 422). С друге стране, у северношарпланинским и јужнометохијским говорима дистинкција се добро чува (Младеновић 2004: 454).

У говору Тутина је, с друге стране, нешто чешћа појава акценатског уједначавања облика једнине унутар парадигми појединих глагола. Наиме, након испадања финалног *-х* из облика једнине аориста, форме за сва три лица морфолошки се уједначавају. Таква ситуација подстакла је тежњу да се осим на морфолошком, облици аориста почну уједначавати и на прозодијском плану. Ту пре свега мислимо на примере када се акценат из облика 2. и 3. л. јд. преноси и на 1. л. (*пѢчѣ* ум. *почѣ*, *Ѣставѣ(х)* ум. *остѢви(х)*, *нѢправѣ(х)* ум. *напрѢви(х)*):

Ја јој *пѢчѣ* причат, ја *Ѣзгуби* (: *изгѢби*), ја се *нѢсмѣја* (: *насмѣја*), ја *пѢкѢза* (: *покѢза*), ја *ѢсприѢа* тѢ, ја му валѢ *кѢтира*, ја *Ѣзвади*, па је *Ѣбори* ја, замѢло ти ја тѢ *пѢгинѢ*, готѢво *ѢкѢти* на мѢсто, ја је *пѢљѢби* Ѣ рѢку, хтѢла ѢпѢт да наставѢм па нешто *нѢ настави*, ја *Ѣстави* један пѢт сѢр, ја *Ѣборави*, док *ѢѢби* несвѢсу, *ѢзѢ* једнога Ѣре код БѢрѢнѢ, тѢ *Ѣмочи* пѢсте, ја ве *пѢгѢѢши*.

Ређе се прозодијско уједначавање јавља када се морфолошки облици разликују: ја посѢнке *ѢзѢѢо*, *ѢтѢдо*.

Процес прозодијског уједначавања акценатских типова у једини забележио је Душан Јовић у трстеничком говору. Замена односа *ја запѢва*, *ти зѢпева*, *он зѢпева* односом *ја зѢпева*, *ти зѢпева*, *он зѢпева* подстакнута је, према мишљењу аутора, губљењем финалног *-х*, које је узроковало уједначавање форми трију лица у једнини (Јовић 1968: 142), а то је узроковало и прозодијско унифицирање. Ово, међутим, није одлика свих говора косовско-ресавског дијалекта. Тако је, на пример, у говору Левча присутна „семантичка и обличка разграниченост појединих лица оба броја“, те се тако, и након испадања *-х* из 1. л. јд. запажа „велика конзервативност у погледу изједначавања овог облика са облицима 2s и 3s, јер се, на једној страни, у 1s акценат жилаво држи непренесен чак и на ултимима, док у 2s и 3s, на другој страни, запажамо тежњу учвршћивања акцента на првом слогу“ (Симић 1972: 386). Исто важи и за говоре северне Метохије, где се 1. л. од 2. и 3. разликује по акценту код већине глагола (Букумирић 2003: 258). Исти акценат у свим лицима једнине аориста јавља се у банатским говорима шумадијско-војвођанског дијалекта (Ивић и др. 1997: 180). Ова појава захватила је подримски говор, с тим да је бележен мањи број примера (*ја му дѢнесо*, па *Ѣтидо*) (Младеновић 2004: 454). У описима говора зетско-сјеничког дијалекта нисмо наишли на помене ове појаве (Пешикан 1965: 178–179; Петровић 1973: 214; Ћупић 1977: 93–94; Ћупић 1977а: 80; Драгин 2006: 451–453; Божовић 2008: 81–83; Стијовић 2007: 177–180).

Ваља истаћи да су поменути процесом у тутинском говору обухваћени пре свега свршени глаголи. У случају несвршених дошло би до изједначавања са им-

перфектом, па је зато: ја се *спрѐма* (*спрѐма̄* би био имперфекат), ти се *спрѐма̄*..., односно: ја *вѐза* (: *вѐза̄* у имперфекту).

Употребљени облик 3. л. мн. аориста уместо форме једнине у примеру: *убише* му ов^а војска друга, резултат је семантичке конгруенције – у подлози промене јесте утицај природног броја именице *војска*, те је стога дошло до појаве множинске форме⁵.

Варијантност акценатских ликова аориста у свим лицима једнине и множине, која је, као што је показано, присутна у тутинском ареалу, позната је и другим говорима. У говору јужнокосовског села Гатње, на пример, у коме место акцента има дистинктивну функцију, присуство различитих акценатских ликова у аористу јавља се једино када је другим језичким средствима отклоњена могућност појаве хомонимије са другим глаголским облицима. Тако на пример, место акцента није релевантно у 1. и 2. л. мн., имајући у виду да хомонимију онемогућава комбинација свршеног вида и наставака *-смо/ -осмо*, те су стога присутни различити акценатски ликови (Младеновић 2013: 338). С друге стране, код глагола VII и појединих глагола IV Белићеве врсте акценат на крају основе обележје је аориста (*укисели* млеко), док се пенултимски акценат избегава, пошто је код ових глагола пенултима акценатована у презенту и императиву (Младеновић 2013: 336). У трстеничком говору већи број глагола у 1. л. јд. има двојак акценат: *плѐто* : *плѐто̄*, *на̄су* : *насӯ*, *запѐва* : *запѐва̄*, *обр̄ну* : *обрнӯ* и др. (Јовић 1968: 142).

2.5. Анализом грађе уочена је упадљиво мања фреквенција облика за друго лице оба броја у односу на остала лица. Несразмера у употреби облика условљена је самом семантиком овог глаголског времена. Имајући у виду да се аористом саопштавају прошле доживљене радње, ретке су ситуације у којима ће у разговору бити употребљени облици који значе уочене/доживљене радње лица са којима се говорници најчешће први пут сусрећу. Дакле, услед самог карактера дијалекатског записа, односно семантичких особености аориста, готово сви облици за друго лице једнине или множине представљају примере аориста којима се саопштавају непосредно уочене радње, (из)вршене пред самим моментом говора (*Вӣ ма̄лоприје, чинӣ ми се, прђђђсте*), потом модалног аориста (П^ази, *идђијена панто̄л`е*), или пак или уобличеног у форми питања (Шта *рѐче* ти онђ ма̄лоприје?). Такође, један део облика ексцерпиран је и из ситуација преношења туђег говора од стране говорног лица (П^ат^а га ђна један д^ан: „Што *нѐ отера* жѐну кад ти не веља?“). Слично је и са облицима имперфекта, с тим да се код имперфекта наведеним придружују још неки други фактори синтаксичко-семантичке природе.

2.6. Експанзија форманта *-ну-* из глагола III Белићеве врсте неједнако је присутна како у појединим глаголским облицима, тако и у оквирима глаголских врста које учествују у њиховом грађењу.

2.6.1. Глаголи на *-ћи* и *-сти* облике аориста у говору Тутина најчешће граде по I Белићевој врсти:

5 Имајући у виду да бележимо само један пример са предикатом у аористу, остаје да се на остатку материјала провери степен присутности поменутог процеса на испитиваном терену. Ово напомињемо превасходно због тога што појаву плурализације збирних и бројних именица познају и други говори на српском етнојезичком простору. Тако, на пример, у вези са примерима истога типа, за косовско-метохијски ареал важи следеће: „Семантика збирности именица са значењем колектива које према себи немају множину ослабљена је јачањем значења мноштва, што доводи до употребе конгруентних речи у множини“ (Младеновић 2011: 218). На косовско-метохијском говорном простору поменути процес је ширег обима, те су њиме обухваћене и остале збирне именице и заменице које једином имплицирају множину (о томе детаљније у: Младеновић 2011: 205–226).

Ја јој *помдога*, ја у себe *пѹко* ђ[д] смијеха, изјутра се *диго*, ја *подиго* нека дрва, тѹ *седо*, само се *диже* један ђблак, кѹлко крвѡва *паде*, *рече* л' ти из Бѹковице си?, брѹт јој *маче* шѹмију, ђн ми је *маче*, *пѡдиже* ми се од страха притисак, ђн *пѡтеже*, *пѡбеже* за дрѹгога, *пѹче* она равњача преко хрѡтата, бивша Југославија *прѡпаде*, *стиже* ђн, *паде* ми мѹлак нешто, те *маче* тѡ, *маће* онѹ шѹмију, *стиже* Јусо, ђн *стиже*, *седе* до нас, ѡде једна *пѡбеже*, ѡде ми дѹша *пѹче*, не знаш ѡткѹт ти *пѹче*, а ђна се *диже*, *пѡбеже* Нѹска, л' *ѡгосмо* тѹ, *рѡкосте* ми нешто, *стигосмо* једну вѡду, ѡчи ми *испадоше* глѡдајући, *макоше* га ис школ'ѡ, *стиже* једна старѹ жѡна, они *дигоше* пѹнику, *рѡкоше* овѹ Тутинци, *пѡбегоше*, *макоше* тија радника млѡго, *стигоше* ти овѹ, *затѡкоше* нѡге, браћа *стигоше*, не *макоше* му бѹбрек, *испадоше* тѹ гѡре, *срѡтоше* ме.

Ширење форманта *-ну-* из облика глагола III врсте у облике аориста наведених глагола није присутна у великој мери:

Ја *испању* на врата, *макнѹ* је ти, сад ми *пању* н[а] ђм, срце ми *прѡпукнѹ*, *седнусмо* мѹло, што не л' *ѡгнусте* раније?, ул' *ѡгнуше* на врата, *потѡкнуше* вѡде, док је *макнуше*, *дигнуше* крѡв на кѹћу, *потѡкнуше* вѡде.

Двојство форми у говору Тутина најприсутније је у облицима инфинитива *дигнут*, *стагнут*, *рѡкнут*, *помѡгнут* (: *дић/диј*, *стаг*, *рѡћ/рѡј*, *пѡмоћ/пѡмој*), где готово сваки глагол осим по првој врсти има облике и по трећој. Даље, за разлику од аориста, продор форма *-н(у)-* знатно се чешће јавља у облицима који се творе од презентске основе – императиву и трпном глаголском придеву (и то код глагола I врсте који трпни глаголски придев граде од презентске основе), што упућује на чињеницу да је продор поменутог форманта у овим случајевима вероватно подржан и облицима презента (*потѡкнѡм*, *сѡднѡм*, *помѡгнѡм* и сл.). Тако се јављају императивни облици: *потѡкни* (: *потѡци*), *сѡдни* (: *сѡди*), *помѡгни* (: *помѡзи*), *рѡкни* (: *рѡци*); потом у ТПП: *(по)дигнѹт* (: *(по)дижен*), *стегнѹт* (: *стежен*), *макнѹт* (: *мачен*).

2.6.2. Иако глаголи V врсте типа *ѡат*, *ѹдат*, *знаг*, *ваљат*, *имат* и сл. имају презентске, некада и инфинитивне форме по III врсти (*ѡѡд(н)ѡм* : *ѡѡднут*, *ѡѡд(н)ѡм*, *знаѡд(н)ѡм*, *ваљѡд(н)ѡм*), нису бележени примери типа: **ѡѡдну(х)*, **имаднусмо*, **ѡѡднуше* је и сл. Редовно је:

Знаде л' у шѡљу да гл'ѡдаш?, *смеде* л' прѡћ овудѹјер од кѹчета?, *ѡѡде* ми шѡћер, *ѹмеде* да ти исприча, *познаде* га, *ѡѡдоше* је, *ѡѡдоше* адвокѡту, не *ѡѡдоше* дѹлѡ, заведе *ѡѡдоше*, пѡнзију ни *ѡѡдоше*, *имѡдоше* двије чѡре, *ѡѡдоше* је за онога грѡба.

Осим приказаних, поједини од наведених глагола имају и облике без елемента *-ѡ-* (в. т. 2.7.1.).

2.6.3. Неки глаголи III врсте имају двојке облике аориста, са формантом *-ну-*, који се јавља и у инфинитиву, и без њега. Такви су глаголи *киснут*, *скинут*, *прекинут* и сл.:

Јѡдва *прогѹта*, што не *скиде* тѡ чѹзѹма?, *скиде* се са онога пласта, ене ѡе се *пѡпѡ*, *надѡдосмо* јој ѹме по бѡби, *пѡсл'ѡ прекидоше* посѡ, *прекидоше* посѡ, *искисоше* она сѹјена, *пѡпѡше* ме на једнога кѡња, *замрзоше* вѡде.

Ис онѡ вѡде ја три пут *прогѹну*, не *скину* овѹ марѡму, *скину* се та ферѡца, она ми *зѡмрзну*, она се *прѡпнѹ*, *прекинуше* сваки разговѡр, *вала* јој *надѡнуше*.

Глагол *погѹнут* има два низа облика: *погѹну*, *пѡгину*, *пѡгину*, *погѹнусмо*, *погѹнусте*, *погѹнуше*; и: *погѹбо*, *пѡгибе*, *пѡгибе*, *погѹбосмо*, *погѹбосте* и *погѹбоше*: *пѡгибе* у сѡбраћај, гѡтѡво *пѡгину*, *изгѹбоше* кѡњи пријетелски, *изгѹбосмо* живи од врућине; ааааа *пѡгину*, сѹн ми *пѡгину*, *погѹнуше* замѹло, један *пѡгину*.

Неки од ових глагола могу имати само облике по трећој врсти: валā се *крѣ нѹше* ѿфце, *крѣнѹше* да бежу, *пѡкрѣну се* свѣ овѡ, *пѡкрѣну* ми се кāmен у бѹбрѣк, *ѹскрѣну* онѡ да прѡспѣ, *искрѣнѹше се* нā стрāн (нема облика *-крѣте*, *-крѣтоше*), ја га *притѹсну*, *притѹснѹше* је да продā овѡ (нема *притисох*, *притисоше*), а ја *стрѣкну*, ја му *мāхну*, они га *рѹхнуше*, ѡн ме *ѡбрну*, ѡна *ѹгнѹ* рамѣнима, *зѹтну* овакѡ за сѹкњу ѡде, *ђе ѡн пѡмѣну тѡ*.

Глаголи типа *почѣт* : *пѡчнѣм* редовно имају облике: *поћѣ* ти прићат, *пѡчѣ* кѹша да пāдā, онā једна кā *пѡчѣ* помāло, ѡн *пѡчѣ* да причā, *пѡчѣ* ѡн да збѡри, ѡн посѣ *пѡћѣ*, *почѣше* сāмо овакѡ, *почѣше* да ме мāmѹ.

2.6.4. Поред двојакних облика инфинитива и презента глагола *сврāтит* и *врāтит* (*сврнѹт* : *сврāтит*; *сврнѣм* : *сврāтѣм*; *врнѹт* : *врāтит*; *врнѣм* : *врāтѣм*), присутно је и двојство аористних ликова: ѡни ме *врнѹше*, *врнѹ* им ѡн пāре, *сврнѹше* тѹнāке, *не сврнѹ* код нѣ : *врāтѣше* је ѡдмā нѣзѣйнијема, *сврāтѣше* мāло, ѡна се *нѣ врāти*.

2.7. У вези са присутношћу елемента *-ду-* у тутинском говору однос је различит у појединим групама глагола, с тим се у највећем броју случајева срећу дублетне форме. Тиме се тутински говор уклапа у стање које карактерише штокавски дијалекат у целини, имајући у виду да се на целој територији срећу како краћи облици, тако и форме са аналошким проширењем (Бошњаковић и Радовановић 2011: 192).

2.7.1. Глаголи II, V и VI Белићеве врсте углавном имају двојачке облике аориста, дуже, са елементом *-д-* и краће, без њега, с тим да су дужи облици обичнији:

Пошто се ја *удāдо*, ја се *удāдо*, *мѡрāдо* да трпѣм, ја *остāдо* тѹ сām, ја *остāдо* да чѹвām ѿфце, ја *мол'ѣдо* да ми нарумѣни дѣјете, *рāзумѣде* л' ме?, што му *ѡстаде*?, ѡн ме *ѹпознаде* дѡље у кāхву, Зѣнифа *ѹдаде се*, ѡна *зāвол'ѣде* мѣне, па *зāвол'ѣде* ми овѹ девојчицу, дѡбро се *ѹдаде*, *дāде* им бѡк једно дѣјете, она *се ѹдаде* у Позār, ѡдмā *пѡзнаде* порѣјекло, те га *прѡдаде*, она *се ѹдаде*, *ѹпознаде* ме, ѡна не нāвишиѣ *ѹпознаде*, ѡн *прѡдаде* једно пāрче земљѣ, *нѣ удаде се*, пѡсл'ѣ *мѡраде* да плаћā л'ѣчење, *ѡстаде* и дāн дāнас тѹ; *ѡстаде* дваес дѡвѣ гѡдине, *ѡстаде* сāmа, *ђе стāдосмо*?, у Мйтровицу *не продāдосмо*, ми *мисл'ѣдосмо* кѹћѣ мāло да направѣмо, ми *мислѣдосмо* дрѹгѡ је, у Истѡк *не продāдосмо*, вālā *остāдосмо* му дѹжни, пā *остāдоше* пѣторо децѣ, *нестāдоше* нам вѡде, тѡ земљѣ *продāдоше*, ѡне ме *завѡљѣдоше*.

Тѣ се *мѡл'и*, кāко се *мѡл'и*, тол'ѣкѡ ми је *ѡста* нешто жāо, кāхва *ѡста*, а тā ми сѣстра *ѡста*, ѡн *ѡста* тāмо да зѣјевā, ѡн је *пѡзна*, док мѡја стāрā *нѣ извол'ѣ* онѹ вѹну да турā, *мѡл'и* се онā, ѡн *мѡл'и* се да га доведѹ овāмо, тол'ѣкѡ ми тѹ Стѡју *ѡста* жāо, и мѣ се тѹ *познасмо*, *удāсмо* је ѡдмā, свѣ *продāсмо*, ми *остāсмо* сиромāси, *остāше* на једно дѣјете, четвѡро децѣ *остāше*, док ми се ћѡре *не разудѡше*.

2.7.2. Двојачке форме глагола *дāт*, *знāт*, *смѣт*, а потом и *ѹмет* бележене су само у множини:

Дāдосмо јѡј нешто пāрā, ништа *не знāдосмо*, испричāсмо како *знāдосмо*, не *дāдосмо* му ни прић, *дāдосмо* и онѡ нāше, *дāдосмо* је нѣму, што дадѡсте нѹ?, *не дāдоше* хим, да ми *дāдоше* д[а] ѡдѣм, овѡ што ми *дāдоше*, *не дāдоше* ми да продāм зѣмл'у, водѣ ми *дāдоше*, кāко *смѣдоше* такѡ да урāдѣ?, *не смѣдоше* ни прић.

Значѣ *дāсмо* му девојку, ништа јѡј *не дāсмо*, ми ни *не знāсмо* што је ѡна дѡшла, *не смѣсмо* валā, такѡ ти и *знāсмо*, *не умѣсмо* ни отић тāмо, *дāше* ми је, *не дāше* ми да преговѡрѣм.

У јединици су у употреби једино облици са -д-, и то највероватније са циљем избегавања свођења глагола на једносложну форму:

Ја *не смѣдо* вишѣ да идѣм, *не умѣдо* да ви испричам, *не умѣдо* да се помѣ рѣм с тел'ефона, ја кол'ико *знадо*, што *дадо* три онѣ кутѣје, посл'ен је ја *дадо* баш томѣ сѣну, ја *не смѣдо*, *знаде* л' ти онога Мѣца?, ти добро *знаде*; *смѣде* л' се провѣћ овудѣјер от кѣчета?, како *смѣде* тѣ да кажѣш?, *знаде* л' ти онога Карла, њн хѣм *даде* чоколадно онѣ, њн *даде* љпут за Бѣдграт, *даде* ми шѣпке дѣбре, њна *даде*, *не даде* ми мајка да ѣдем, *даде* Бѣк, мѣне *даде* ова стрѣц у Жѣчу, њн ми *даде* пѣт напалѣна тија пара, *не даде* ми, њн ме *даде*, нешто жѣтѣ сѣтно ми *даде*, *не даде*.

2.7.3. Глагол *хѣт/шѣт* има два низа облика:

Ја *ћѣдо* јучѣр да дѣћѣм, ја тѣ *не ћѣдо* да трѣпѣм, та снаха *не ћѣде* да ми седѣ, шта му *шѣде* тѣ да радѣ, *не шѣдосмо*.

Ја *не шѣе* тѣ нѣшта да рѣкнѣм, шта ти *ћѣе* за вашке да причаш?, што *не шѣе* сѣк, она *не кѣе* да седѣ ѣде, *не кѣе* да седѣ, ова *не шѣе* да љзмѣ, шта њн *не шѣе*, *не ћѣе*, *не шѣе* ни да радѣ у кѣхву, њн *не кѣе*, ал'и *не кѣе* да је љзмѣ, што *не шѣѣсте* кѣхву?, њни посл'ѣ *не шѣѣше* без мѣне, њни *не шѣѣше* да ме љзмѣ.

2.7.4. Од глагола *ѣмат* забележено је само неколико примера без форманта -д-:

Жѣна *ѣма* љдѣр, та сѣн ми *ѣма* два сѣна, *ѣмѣсмо* пара тад.

Немадо га ћѣ, *ѣмѣдо* мл'ѣјека кѣселѣ, *ѣмаде* л' мѣмака?, *ѣмаде* двѣје ћѣрке, *ѣмаде* љдес у мозак, сѣт овога Бајрама га *немаде*, *ѣмаде* жѣну тамо, *ѣмаде* дѣјете тамо, *немаде* шта, како *ѣмѣдоше* дѣшу такѣ.

2.7.5. Глагол *мѣћ/мѣј* има такође двојакѣ форме: *не могаде* да бѣднѣ, *не мѣга* да остѣвѣм.

2.8. Напоредна употреба облика са основама старог сигматског и новог сигматског аориста бележена је у примерима:

Ѣна *ѣнесе* сѣдове, *дѣнесе* парѣ, тѣ ми *дѣнесе*, *не понѣсосмо*, *понѣсоше* му пѣнудѣ,

Изѣѣје му, нѣшта *не дѣѣје*, *пѣѣје* тамо, па јѣј *дѣѣје* укѣснѣѣ, њн *дѣѣје* и тѣ, *дѣѣје* ми једна жѣнска, њн *дѣѣје* да јѣј дѣдѣ, *изѣѣје* га одѣнѣт, ми га *пѣѣѣје-смо*, кад је *изѣѣјѣше*, *дѣѣѣјѣше* ми метрѣжѣ, *пѣѣѣјѣше* звѣк, *дѣѣѣјѣше* ми мѣт.

2.9. Што се односа основа код осталих глагола тѣче, ваља поменути да глагол *ѣтѣћ/ѣтѣс*, када значи 'напустити неко место, удаљити се, уклонити се, доћи, доспети' и сл. има у аористу облике: *ѣдѣше/ѣтѣше* и *ѣтѣдоше...*:

ѣдо ја тамо, *ѣде* за Рѣсију, она *ѣде*, свѣ *ѣде*, њн *ѣде*, њн *ѣде* у вѣјску, посл'ѣ *ѣде* дѣље, *ѣде* за Швѣцкѣ, *не ѣде* на дијал'ѣзу, аутѣбус *ѣде*, *ѣде* дѣл'ѣ.

Ми *ѣтѣсмо* овамо, кат *ѣтѣсмо* дѣл'ѣ, *ѣтѣсмо*, *ѣтѣсмо* за дѣвѣјку, без нѣшта *ѣтѣсте*, послѣн *ѣтѣше* за Банѣт, те *ѣтѣше* те је дѣдоше, *ѣтѣше* за Љѣскѣву.

ѣтѣдо сѣмо мало код нѣ, *ѣтѣдо* тамо, јѣдан *ѣтѣде* у Тузѣѣње, она *ѣтѣде*, *ѣтѣдосмо* до кѣћѣ, дѣца *ѣтѣдоше*, свѣ четѣри тамо *ѣтѣдѣше*.

У говору Тутѣна и околине нема облика *ѣтѣћо*, *ѣтѣћосмо*.

Када се казују радѣе које се тек намеравају вршити, најчѣшће облицима провѣ лица, у упѣтеби је облик *ѣдо* (не *ѣтѣдо*):

ѣдо с чѣвѣком да вѣдѣм сѣд, *ѣдо* кѣхву да тѣрѣм, сѣд *ѣдо* да се убѣјѣм, бѣга ми, сутра *ѣдо* ѣдавѣ, *ѣдо* да дѣнѣсѣм нешто слѣтко да се послѣжѣте, нѣшта га сѣтра не тражи, *ѣде* њн.

Исти је случај када глагол *omih/omis* не значи кретање, промену места, и остало претходно наведено, већ се употребљава у значењима 'пропасти, нестати, изгубити (се), потрошити (се)' и сл.:

Млџо ми брашна *ođe*, убише га – *ođe* топљџа за пџјетла, те ми *ođe* један бџ брек, *ođe* ми прџтџасак на двџста, дџјете *ođe* на очи, млџо пџра *ođe* на невџсту, *ođe* на она свџјет, свџ *ođe* љ љавола свџ пџре ми *ođoše* на тџ.

2.10. Двојаке основе неких глагола присутне у инфинитиву и презенту, јављају се и у аористу.

2.10.1. Такви су глаголи *izah/izih, yh/yuh/yuc*:

Одоздџ *izaho, izahe* овџ Душан, дџста ми ракијџ *izaho, izahe* она прџшак, сџт у Тутџн то *izahe*, посџн *izahe* му, *izahe* овџ лијџек, *izahosmo* ис Краљџева, *izahosmo* ис Таћка, некџ пџре нџвџ *izahoshe*.

Izhe Мил'џва грднџ, видџм ви *izihoste* гџре, *izihoshe* џвце гџре, *izihoshe* ми некџ красте.

Uhe она полџко, на врџта *uhe*, кат ти џна *uhe, uhe* валџ, *yhosmo* у Краљџџво, *yhoshe* на врџта.

Куд јџ *uho*, и џна *yuhe*, јучџр *yuhe* у сџбу и пџта, *yuhe* Дрџгица, мајка *yuhe, yuhe* у станицу, што *ne yihoste* ову дџјер?, *yihosmo* у Таћак, *yihosmo*.

2.10.2. Варијантност инфинитивних ликова *uchinet, uchijet* и *uchinit*, праћено је и различитим формама у аористу истог глагола:

Јџ *uchini* овакџ, *uchini* ми се џн дџбар, *uchinosmo* му чџре.

Uchine бџљџ, џто ти шта *uchine* од сџбе, џјма се *uchine* миран млџо, џто овакџ ми нџге се *uchinoshe*.

Енџ шта *uchinoshe*, шта *uchinoshe* овџ од мџне?, *uchinoshe* млџо злџ.

2.11. Најзад, глагол *bit* у аористу има облике:

Јџ *bi* једанпџт у Краљџџво, цијџелу нџј тџнџ *bi*, мџне *bi* жџо, да ми *bi* да се то спџсџм, нешто ме *bi* срџм, мџне *bi* срџм, бџљџ ми *bi*, јџ најмањџ нешто *bi*.

Кџко ти *ne bi* грџко да полџџбиш Мил'џву љ рџку?, кџко ти је *ne bi* жџо?.

Једно дџјете ми слџбо *bi*, овџ Дрџги свџтскџ рџт *bi*, сџн ми *bi*, прџје Мирко тџнџ *bi*, кџко *bi* на сџбор?, кад *bi*, мџја мајка вел'џ, да *ne bi* тогџ учџтелеџа, ништа, шта *bi* овџ?, такџ и *bi*, кџкџ мџне шта *bi*, *ne* знам овџ гџдинџ кад *bi*, најзадњџ врџме кат *bi*, *bi* сџдбина, *bi* л' џјџепо, ***bi*** једна млада дџктџрка Емина, дџ л за Иљџзом џна *bi*?, онџ *bi* она инфлџација, шта *bi* тџ, тџмо *bi* шџџ гџдинџ, шта тџ *bi* са тџбџм?, *ne* знам шта му *bi* оно мџ детџту, богами такџ *bi*.

Ми *bismo* да нам џна прџча о томџ, *bismo* ми код њџ, *bismo* код овџ нџнџ, *bismo* у сџт, *bismo* у хлџт.

Рџгови *bishe, bishe* кџше љ прол'џџе.

Форме глагола *bit* у једнини, као што се из приложених примера читује, могу имати двојак акценат (мџне *bi* жџо : цијџелу нџј тџнџ *bi* и сл.).

У аористу су у употреби и множински облици *bexosmo, bexoste, bexoshe*: *bexosmo* код њџ трџ гџдинџ, ми *bexosmo, bexoste* л' ви код њџ кад гџј?, они *bexoshe* маљо џде. Исте форме, и то знатно чешџе, могу имати и имперфекатско значење, што је последица укрштањџ аористних и имперфекатских облика (о томе више у Вељовић 2014: 172–175).

2.12. Глагол *reh/rej*, када значи 'помислити, наумити' у аористу најчешџе остаје без акцента:

Јџ хџџо ал' *reko* дрџги пџт џу, јџ *reko* да принџсџм нешто, бџш *reko* да л' је овџ Зџрица, јџ *reko* она џе ве џбит са онијџм кџлима, *reko* од мџкџ да наћџм и тџ чџј да пџјџм, кџпи овџ *reko* спџсџйџе ме, јџ *reko* да видџм да л' шта мџже пџмџј.

Често је то случај и када се глагол нађе у дидаскалији, у случајевима прене- сеног говора:

„Е кукӯ мѣне“, *реко, реко*: „Јеси л’ тѣ, Раѣле, звѣо пријен пѣла сѣта?“; *реко*: „Извѣни, зѣ шта је овѣ л’ инцӯра?“; *јѣ реко*: „Вѣзира, јѣ сам нешто бѣл’ есна“; *реко*: „Причѣкѣ мѣло“; „Кѣкијѣ“, *реко*, „Двѣес хѣљѣдѣ?“; „Јѣс валѣ“, *реко*, „од мӯкѣ“, *реко*: „Такѣ и такѣ“, *реко*: „Да те сѣмо пѣтѣм нешто“, *реко*: „Мѣк се хѣјде уѣи у сѣбу“, она му *рече* „Дѣђи“, она судѣја *рече*: „Преговѣри, ѣмѣм јѣш стрѣнѣкѣ“.

Јѣ ѣндѣ чѣвѣку *рѣко*: „Подѣ је нек идѣ“, *јѣ му валѣ рѣко*: „Ђе си бѣи, Ысо?“; *рѣко* јѣ јѣ тѣчно: „Имѣ мѣмѣкѣ“, „Пѣ“, *рѣко*, „јѣ сам Уѣкиѣ“, полагајно *рѣко*: „Ђетр- нѣстѣ, дѣкторѣ“, ѣн му *рече*: „Версѣјѣ је криминѣл“, *рече*: „Што уѣбѣ ѣвѣкѣ?“.

3. Закључак

Анализа грађе показала је да је у тутинском говору у погледу аористних на- ставака присутна знатна уједначеност. Осим ишчезавања финалног -х у већем делу примера облика 1. л. јд., и присуства новијих наставака -смо, -сѣи у 1. и 2. л. мн., систем наставака није доживео знатнија реструктурирања. Стабилност аориста у систему облика на испитиваном терену читује се како у изостанку појаве продора како наставака других облика (пре свега имперфекта) у парадиг- му аориста, тако и у занемарљивом броју примера мешања аористних форми унут- тар парадигме у једнини. Наиме, употреба једне форме за сва лица једине, по- зната неким другим говорима, није својствена тутинском говору, имајући у виду да је забележено свега неколико потврда. То, међутим, не упућује на изостанак тенденције таквог типа, будући да је појава прозодијског уједначавања облика у једнини знатније узнапредовала.

Осим утврђивања наставака, анализа је подразумевала праћење стања које се тиче односа аористних основа. Показало се да тутински говор одликује ва- ријантност у погледу степена присутности трију појава: а) присуство елемента -ну- пореклом из III Белићеве врсте; б) присуство форманта -г- у основама гла- гола; те в) однос глагола типа *понѣјесмо* : *понѣсосмо*. Утврђено је да у највећем броју случајева исти глаголи одговарајуће глаголске врсте могу имати двојаке облике (са елементом -ну- и без њега, односно форме са елементом -г- и краће облике и сл.), али са разликама у фреквентности. С друге стране, у одређеном броју случајева показало се да се код појединих глагола у систему усталио један тип грађења аористних ликовѣ. Како је анализом утврђено, немогућност двојак- ог образовања аориста код таквих глагола узрокована је пре свега морфолош- ким (избегавање свођења на једнословну форму код глагола типа *ѣѣт*, на при- мер, где су у свим лицима једине бележени једино облици са -г-), али неретко и семантичким моментима (као код примера аориста глагола *ѣмѣћ/ѣмѣс*, где је се- мантичким факторима условљен одабир краће или дуже форме).

Утврђивање односа према другим идиомима зетско-сјеничког показало је да се према неким особинама говор Тутина слаже са говорима у Црној Гори, док се према другима приближава србијанским говорима зетско-сјеничког дијале- кта. Овакво стање је очекивано имајући у виду територијални положај испити- ваног ареала, који му у извесном смислу даје карактер прелазног говора пози- ционираног између говора зетско-сјеничког типа у Црној Гори и говора истог дијалекта Србији, који су услед контакта са говорима косовско-ресавског дија- лекта на рубном подручју доживели извесна реструктурирања, или је пак у пи- тању супстрат који је био близак косовско-ресавском типу.

Литература

- Барјактаревић 1966: Данило Бајрактаревић, Новопазарско-сјенички говори, *Српски дијалектолошки зборник XVI*, Београд: Институт за српскохрватски језик, 1966, 1–177.
- Белић 1905: Александар Белић, Дијалекти источне и јужне Србије, *Српски дијалектолошки зборник I*, Београд, 1905, 1–715.
- Божовић 2008: Маринко Божовић, Инфинитив, аорист и имперфекат у поибарским говорима, у: Срето Танасић (ур), *Зборник Института за српски језик САНУ I (Посвећено др Драгу Бујићу поводом 75-годишњице животоа)*, Београд: Институт за српски језик САНУ, 2008: 79–89.
- Бошњаковић и Радовановић 2011: Жарко Бошњаковић и Драгана Радовановић, Синтетички погледа на творбу аориста и ареал наставака у штокавском наречју, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику књ. 54/1*, Нови Сад: Матица српска, 2011, 181–204.
- Бошњаковић 2012: Жарко Бошњаковић, Морфолошке особине говора источне Шумадије, *Српски дијалектолошки зборник LIX*, Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик, 2012, 1–381.
- Букумирић 2003: Милета Букумирић, Говори северне Метохије, *Српски дијалектолошки зборник L*, Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик, 2003: 1–351.
- Вељовић 2014: Бојана Вељовић, Облици имперфекта у говору Тутина и околине, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику 57/2*, Нови Сад: Матица српска, 2014, 161–178.
- Вујовић 1969: Лука Вујовић, Мрковићки дијалекат, *Српски дијалектолошки зборник XVIII*, Београд: Институт за српски језик, 1969, 73–400.
- Вуковић 1940: Јован Вуковић, Говор Пиве и Дробњака, *Јужнословенски филолог XVII*, 1940, 1–114.
- Драгин 2006: Гордана Драгин, Имперфекат и аорист у говорима Студенице, *Српски језик 11/1–2*, Београд, 2006, 447–456.
- Ивић и др. 1997: Павле Ивић, Жарко Бошњаковић, Гордана Драгин, Банатски говори шумадијско-вијођанског дијалекта. Друга књига: морфологија, синтакса, закључци, текстови, *Српски дијалектолошки зборник XLIII*, Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик, 1997, 1–571.
- Јовановић 2005: Миодраг Јовановић, *Говор Пашићровића*, Подгорица: Универзитет Црне Горе, 2005.
- Јовић 1968: Душан Јовић, Трстенички говор, *Српски дијалектолошки зборник XVII*, Београд: Институт за српскохрватски језик, 1968, 1–241.
- Младеновић 2001: Радивоје Младеновић, Говор шарпланинске жупе Гора, *Српски дијалектолошки зборник XLVIII*, Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ, 2001, 1–606.
- Младеновић 2004: Радивоје Младеновић, Глаголски облици у северношарпланинским и јужнокосовским говорима, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику XLVII/1–2*, Нови Сад: Матица српска, 2004, 445–474.
- Младеновић 2011: Радивоје Младеновић: Морфолошка и синтаксичка плурализација збирних именица и неких заменица у говорима југозападног дела Косова и Метохије, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику 54/1*, Нови Сад: Матица српска, 2011, 205–226.
- Младеновић 2013: Радивоје Младеновић, *Говор јужнокосовског села Гашиње*, Београд: Институт за српски језик САНУ, 2013.
- Николић 1972: Мирослав Николић, Говор Горобиља, *Српски дијалектолошки зборник XIX*, Београд: Институт за српскохрватски језик, 1972, 619–146.

- Николић 1991: Мирослав Николић, Говори србијанског Полимља, *Српски дијалектолошки зборник XXXVII*, Београд: Институт за српскохрватски језик, 1991, 1–549.
- Николић Б. М. 1969: Берислав М. Николић, Колубарски говор, *Српски дијалектолошки зборник XVIII*, Београд: Институт за српскохрватски језик, 1969, 1–73.
- Петровић 1973: Драгољуб Петровић, Морфолошке особине у говору Врачана, *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду XVI/1*, Нови Сад: Филозофски факултет, 1973, 201–235.
- Пешикан 1965: Митар Пешикан, Староцрногорски средњокатунски и љешански говори, *Српски дијалектолошки зборник XV*, Београд: Институт за српскохрватски језик, 1965, 1–217.
- Реметић 1996: Слободан Реметић, Говори централне Шумадије, *Српски дијалектолошки зборник XXXI*, Београд: Институт за српски језик, 1996, 1–555.
- Симић 1972: Радоје Симић, Левачки говори, *Српски дијалектолошки зборник XIX*, Београд: Институт за српскохрватски језик, 1972, 1–618.
- Стевановић 1933/34: Михаило Стевановић, Источноцрногорски дијалекат, *Јужнословенски филолог XIII*, Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ, 1933/34, 1–128.
- Стијовић 2007: Рада Стијовић, Говор Горњих Васојевића, *Српски дијалектолошки зборник LIV*, Београд: Институт за српски језик, 2007, 1–323.
- Ђупић 1977: Драго Ђупић, Говор Бјелопавлића, *Српски дијалектолошки зборник XXIII*, Београд: Институт за српскохрватски језик, 1977, 1–219.
- Ђупић 1977а: Драго Ђупић, Преглед главнијих особина говора Зете, *Јужнословенски филолог XXXIII*, Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ, 1977, 265–285.

AORIST FORMS IN THE SPEECH OF TUTIN AND ITS SURROUNDINGS

Summary

The paper analyzes the aorist forms in the speech of Tutin and its surroundings. The analysis showed that in the investigated areal considerable stability in terms of the affixes of this verbal form was preset. On the other hand, more considerable variance can be seen on the plan of the aorist basis. It was observed, namely, the presence of forms with the affix *-nu-*, originating from the third verb type on the one hand, and from those without that formant on the other (*stanusmo: stasmo*). Furthermore, in the use are forms with the element *-d-* and shorter forms (*dadosmo: dasmo*), and verbs of the type *prenijesmo* i.e. *prenesosmo*. The situation in Tutin speech is compared with the situation in other dialects to determine the areal distribution of certain forms.

Keywords: Zeta-Sjenica dialect, speech of Tutin, aorist, affixes, bases

Bojana Veljović

Никола И. РАМИЋ¹
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет

НОВИЈЕ МОДИФИКАЦИЈЕ АКЦЕНТА ИМЕНИЦА А-ОСНОВА

У овом прилогу² предмет разматрања су новије измјене акцента у облицима именица женскога рода. Различити подаци о стању акцената појединих облика различитих ријечи које припадају истим Даничићевим акценатским парадигмама свједоче о промјенама које се у оквиру тих парадигми непрестано одвијају. Разматрају се и препоруке за правилан изговор у Нормативној граматици српског језика, у којој се акценатским дублетима проглашавају ликови који нису дублети, па се на примјеру именица женскога рода настоји указати на узроке јављања дублетизма и начине њиховога разрјешавања. Констатије се да се такви развојни процеси увијек одвијају по законитостима која омогућавају систему да функционише.

Кључне ријечи: дијалекат, стандардни језик, акценатски систем, дублетизам, нормирање

1. У разматрањима прозодијске проблематике, која полазе од подјеле гласовних феномена на инхерентне и прозодијске, свакако треба уважавати истину да на нивоу фонологије ријечи „инхерентни феномени носе главни терет дистинкција” (Ивић 1998: 590), док се прозодијским приписује другостепени значај. Међутим, у живој ријечи, они функционишу симултано, што значи да је потпуни опис тога новиоа језичке структуре могуће постићи само ако се узимају у обзир оба слоја – сегментни и супрасегментни. То опет значи да у захватима у језик који се односе на његову стандардизацију област акцената није оправдано заобилазити, нити на било који начин маргинализовати.

2. У новијим нормативистичким приручницима акценат се не третира систематично. Када се о овој проблематици и говори, јер је незаобилазна због тога што владање нормама књижевнога језика у његовој усменој и писаној форми подразумијева и знања о ортоепским правилима, онда је то, утисак је, као узгред³, анекада и неутемељено. Неутемељеност нормативних препорука огледа се у одсуству критеријума, јер се не узимају у обзир ни законитости историјскограматичког развитка језика, нити се провјерава говорна пракса.

Да се не уважавају развојне законитости које обезбјеђују системност нашем ионако компликованом акценатском систему показује то што се у нормативној граматици наводе примјери акцендовања које на логичан начин није могуће довести у везу са претходним стањем. Наводе се, један поред другога, примјери преношења *нѣ знѣ* и *нѣ дѣ* (Пипер – Клајн 2013: 25), и оба се препоручују као нормативно прихватљиви – а остаје нејасно да ли се акценат на негацију помјера у

1 nikola_ramic@yahoo.com

2 Рад је урађен у оквиру пројекта 178014 *Динамика структуре савременог српског језика*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

3 У *Нормативној граматици српског језика* (1 – 582) П. Пипера и И. Клајна *Акцентима* су посвећене свега четири стране текста (25 – 29) (Пипер – Клајн 2013).

метатаквичком или у метатонијском духу. Под говорном праксом подразумева се оно што је у „свакодневном говору”, па је тако „одлика разговорног функционалног стила” (И: 26), или „у данашњем градском говору”, па иако „није одлика узорног изговора, којем треба тежити, али се то не може сматрати неприхватљивим него акценатским дублетом [sik!] који се допушта” (И: 27). Нпр. проглашавају се нормативно допуштеним дублетима ликови *жене* (Гјд)⁴, поред *жѣнѣ* исл. са образложењем да флективни наставци у отвореном слогу у градском говору имају кратак самогласник, а превиђа се да је ту дужина морфонолошко средство и да диференцира Нмн и Гјд⁵, затим, нормативно се допушта изједначавање *читамо* са *читāмо*, а овај први лик (*читамо*) проглашава се дублетом (И: 27), иако се зна да је и *читāмо* секундаран и нормативно прихваћен дублет због стабилизације аналогичном (историјскограматички исправан лик је *читāмо*, како је и према вук-даничићевској норми), допушта се „*сѣди* (придев м. р.)”, у компаративу *црњи* (И: 26) иако су тзв. сталне дужинеитд.⁶ Истина је да нека питања у вези са акценатском нормом заиста треба рјешавати, и норму у неким сегментима поступно мијењати – јер и тај ниво језичке структуре, као и све друго у језику, постепено се мијења, али је неприхватљиво нормативно допуштеним дублетима проглашавати примјере који и нису дублети, јер се дублетизам формира на други начин и регулише углавном унутарсистемским развојним законитостима.

2.1. Прозодијски феномени јесу мање примјетни у односу на инхерентни слој, на којем је тежиште информације, али су увијек присутни, макар као додатно средство уобличавања исказа. Они посебан значај добијају тек при реализацији језика говорењем, али и тада веома варирају и теже се перципирају. Ипак, и овај сегмент ортоепије захтијева непрестано праћење и верификацију прихватљивих типова, нарочито у сфери акцената појединих категорија. Чињеница је да категорије и акценатски типови функционишу по системским правилима, али се и ту одвијају процеси који доводе до помјерања односа, па је промјене потреб-

4 „Увести у систем ортоепије скраћивање дужина и у облицима где оне имају своје семантичке функције, у ген. иманица женског рода, нпр. и другде, за нас би значило скоро што и прописати укидање падежних наставака” (Стевановић 1969: 310).

5 Осим тога, овдје је неопходно нагласити често истицану констатацију П. Ивића о савршено очуваном односу између појединих акценатских типова, у новијим и старијим системима, по којем сваком старом типу одговара по један нови. Тако број акценатских форми ријечи остаје исти и након преношења акцента (Ивић 1998: 127). Посматрање историјскограматичког развоја прозодијског система, или просто поређење стања у народним говорима у којима функционише новоштокавска политонија и говора са старијом акцентуацијом, јасно показује еквиваленцију, нпр. помињани примјер *жене* ~ *жене* (или *жене* < *жене*; акутски интониран пре акценатски слог јесте импулс развоја новоштокавске политоније), а дужина припада слогу. Еквиваленције између система нема, нити има системности која обезбјеђује лако овладавање четвороакценатским системом, уколико би се уважиле препоруке акценатског лика у Гјд *жене* (са кратким посљедњим слогом), а парадигме би биле нејасне и тешко упоредиве, јер су модели који су претходили новоштокавским (још очувани у говорима у којима није било ликвидације окситонезе) Нјд *жена*, Гјд *жене*.

6 За илустрацију тога колико је тешко разумјети (и да ли је то уопште могуће разумјети?) поједина тумачења стања акцената у стандардном српском језику аутора Нормативне граматике наводимо њихово објашњење преношења акцента на проклитику “које је општеприхваћено у савременом српском књижевном језику” (Пипер – Клајн 2013: 28), када издвајају двије категорије: (1) испред облика инструментала од личне замјенице *ја* (са *мног*, *нада* *мног*, *года* *мног* и сл.), и (2) случајеве када се одрична рјечца *не* нађе испред глаголских облика. У првом случају примјери преношења уопште нису акценатовани, а у другом случају, осим тога што акценти углавном изостају, и тумачења се некада илуструју неодговарајућим примјерима, или нетачно (в. нпр. тврђу да је узлазни акценат, не каже се који, на првом слогу у *не госађуј*[sik!], да „у презенту, према силазном *пишем* имамо одрични облик *не пишем*” [!?] и сл.) (И.).

но процјењивати. Појављују се нови типови, који увијек по правилима система смјењују старе акценатске типове. Извјесно вријеме они функционишу напоре-до, као дублети, а разрјешавању дублетизма, поред природног развоја, некада су потребни и нормативистички захвати, али они који су у складу са темељним принципима система.

3. Познато је да је број акценатских дублета у морфологији стандарднога српског језика изузетно висок (исп. Ивић 1998: 484). Више узрока је томе. Сложен акценатски систем условио је јављање велокога броја регионалних варијација. Иако су новоштокавски модели на идеалан начин смјенили староштокавске, због појаве аналошких акцената умножен је број акценатских парадигми. Природна је тежња упрошћавању, па се морфолошком аналогijом – и у оквирима једне парадигме и међупарадигматским утицајима, формирају разноврсни акценатски ликови. То значи да се при кодификацији морају узимати у обзир не само правилности проистекле из историјскограматичког развоја – што се огледа у слиједу модела у дијахронијској перспективи, него и аналошки процеси који воде уједначавању. Број нормативно признатих дублета увећаван је и због дугогодишње језичке политике да се регионални модели олако озваничавају, с једне стране, и, са друге стране, због односа према Вук-Даничићевској норми: модели које су идентификовали Вук и Даничић нису замјењивани новима, него су допуњавани управо допуштањем дублета, уз чување старог модела. Али, треба имати у виду да се суштина одбране Вук-Даничићевог акцента сводила на очување система, а не чување детаља унутар тога система.

У развоју језика дублетизам се и појављује и уклања, и увијек по правилима – у супротном, систем неће функционисати на задовољавајући начин. На крају, и читави системи се смјењују на законит начин. Горе разматрани примјери из *Нормативне граматице српског језика* нису дублети, нити су у оквирима система, па нису нормативно прихватљиви – ни са становишта историјскограматичког развоја, нити са становишта распрострањености акценатских ликова који се у тој граматици промовишу. Могуће их је разумјети као варијације које настају због брзине комуникације, или због тога што се супрасегментни слој често непрецизно реализује, а то се може манифестовати, у мањој или већој мјери, на сваком од нивоа језичке структуре, не само на прозодијском.

4. У том смислу упутно је прокоментарисати дублете у оквиру акценатских парадигми именица женскога рода на *a*, једносложних основа. Потребно је осврнути се на то како је у оквиру те парадигме дублетизме могуће идентификовати, објаснити узроке њиховога јављања, и указати на начине разрјешавања двојства у процесу поједностављења система. Ове именице су и раније навођене као примјер гдје се огледају разноврсне могућности, па и начини одступања од Вук-Даничићевих акцената⁷, и увијек је остајала могућност додавања нових појединости – било због спознаје новог материјала из новоштокавских народних говора, било због сазнања о измјенама у начину реализације појединих облика тих именица. Асим Пецо је прокоментарисао богату дијалекатску грађу забиљежену на новоштокавском подручју, и поредио то стање са рјешењима која се наводе у граматицама (Пецо 1962: 12-24; Пецо 1962а: 233-245).

Међутим, то опет није потпуно, јер за многе од ових именица нема поузданих података о томе са којим акцентом се изговарају у појединим облицима. Тако је због тога што се у неким падежима оне тешко могу чути, јер изостају такве ре-

7 Исп. нпр. Стевановић 1950, Јонке 1961/62, Пецо 1962. и др.

ализације у живој ријечи. И Даничић је скретао пажњу на то, када нпр. у именица типа *глава* издваја само три које у дативу јединице имају дуги силазни акценат - *глави*, *руци* и *души*⁸, у именица акценатског типа *вода* опет само три са старим акценатом у дативу — *води*, *зѐмљи* и збирну именицу *дјеци* (Даничић 1925: 6), итд. То значи да је отворена могућност колебања између старог акцента и акцента номинатива. Упркос томе, при кодификацији, све именице морају се сврставати у акценатске парадигме, а паридигме се опет разликују, и тако постоје, управо према томе који тип акценатских алтернација се у њима остварује, ако су са помичним акценатом, или не остварује, ако је акценат непомичан.

4.1. Историјскограматички, именице женскога рода једнословнихоснова које у номинативу јединице имају узлазни акценат карактерише тзв. превучени акценат у дативу и акузативу јединице, и у номинативу и акузативу множине. То значи да је, према Сосировом закону, у овим падежима стари акценат⁹ – *глави* – *главу* – *главе*, *води* – *воду* – *воде* итд., а у осталим падежима, осим вокатива, који се на неки начин само придружује парадигми, и генитива множине који се акценатски понаша на специфичан начин због његовог специфичног гласовног уобличавања и законитости да су два посљедња слога свих облика генитива множине на -а дуги¹⁰, у новоштокавским говорима, и у стандардном језику, јесте пренијети, метатонијски акценат узлазне интонације (*глава* < *глава̄*, *вода* < *вода̄* и сл.). У падежима са старим акценатом није било помјерања на наредни слог, јер није био акутски интониран. То је формирало тзв. кардиналну алтернацију.

4.1.1. Међутим, та алтернација се у новоштокавским говорима остварује у различитом степену, када је обим материјала у питању, и не захвата подједнако све облике. То значи да ми данас, поред именица у чијој промјени налазимо алтернације, имамо низ примјера у којима се алтернација не остварује због тога што се силазни акценат у поменутих падежима замјењује узлазним, односно акценатом номинатива. Тако је могуће, према рјечницима, да се говори *вода* – *води* – *воду* – *воде* (са алтернацијом), али и *суза* – *сузу* – *сузе* (без алтернације), као и са дублетима *магла* – *магли* и *магли* – *маглу* и *маглу* – *магле* и *магле*, или *рука* – *руци* – *руку* – *руке* (са алтернацијом), и *моба* – *моби* – *мобу* – *мобе*, као и *торба* – *торбу* и *торбу* – *торбе* и *торбе* итд. При томе, најчешћи су примјери који показују да се алтернација не остварује подједнако у свим падежима који су обухваћени Сосировим законом, нпр. *грѐда* – ак. *грѐду* и *грѐду* – ном. ак. мн. *грѐде* и *грѐде*, а нема информације о акценту датива, затим *зима* – у дативу дублет *зими* и *зими*, акузатив и номинатив множине само са старим акценатом *зиму*, *зиме*, и тако код многих именица овога типа.

Само на основу ових примјера могуће је закључити да су акценатске парадигме формиране на различите начине, јер се у неким огледа само историјскограматички развој и досљедна примјена Сосировог закона, у другима је

8 „Ја мислим да би се овако у овоме падежу акценат промијенио у свију ријечи у којих се вин. овако мијења, само што се оне остале ријетко говоре у овоме падежу” (Даничић 1925: 4-5). А са дугосилазним акценатом у акузативу Даничић наводи још *војску*, *главњу*, *грану*, *грѐду*, *зиму*, *пећу*, *среду* (*сриједу*), *стирану*, док су дублети *браду* и *браду*, *врбу* и *врбу*, *клуцу* и *клуцу*, *стиену* (*стијену*) (И: 4).

9 „Тамо где је данас превучен акценат (како га ми данас називамо) – у ствари имамо акценат на старом месту (наравно, са потоњим слогом циркумфлексног карактера), а где је акценат на другом слогу, ту имамо акценат пренесен” (Белић 1972: 48).

10 „Повлачење акцента у вокативу исте је природе као и код именица мушког рода; а сем њега, још и природа ген. мн. којом се стварно ове именице не разликују од именица мушког рода” (Белић 1972: 47).

сасвим превладао акценат номинатива због аналошког уопштавања, а у трећима се манифестују колебања. Ово значи да је кодификацијом обухваћен материјал из новоштокавских говора који свједочи о старом акценту у поменутиим падежима, а нови акценатски ликови, они који су са акцентом номинатива јединине, који су и сами регионална варијанта, накнадно се озакоњују, чиме се дублетизам умножава. Тако је могуће да се појављује дублетизам неједнаког карактера и код именица истога акценатског типа.

4.1.2. Ако упоредимо групу дублета, нпр. у акузативу, типа *грáну* и *грáну*, *грéду* и *грéду*, *óвцу* и *òвцу* са онима из групе *брáду* и *брáду*, *тòрбу* и *тòрбу*, *врбу* и *врбу*, *клúпу* и *клúпу*, да се приметијети да се ликови са старим акцентом из друге групе *тòрбу*, *врбу*, *клúпу*, *брáду* данас тешко могу сматрати општеприхватљивим, иако се не може утврдити да су неисправни са становишта историјскограматичког развоја и уопште могућности јављања, јер су и они, према подацима из дијалектолошких радова, широко потврђени. Међутим, овдје је, чини се, неопходно укључити и додатне критеријуме процјењивања погодности за кодификацију.

Наиме, уколико се погледа потврђеност у везама са приједлозима, види се да се акценат или не преноси – у *брáду*, у *тòрбу*, на *клúпу*, што свједочи о стабилности узлазног акцента, или се преноси по метатонијским правилима – у *тòрбу*, у *Рíку*, што може бити показатељ да је лик са силазним акцентом акценатогене ријечи новијега поријекла; за разлику од несумњиво чврстих веза у *гла̀ву*, *пòд пèту*, *зà рúку* и сл., са старим преношењем на проклитику. То, истина, отвара могућност тумачења разлика у поријеклу силазних акцената у појединим категоријама – да ли су исконског циркумфлексног поријекла, или су ти слогови некада били акутски интонирани, што је првенствено питање историје језика, и мање је важно за стандардизацију. Овдје јесте несумњиво у питању стари циркумфлекс, али су парадигме под утицајем новог преношења и понашају се као оне које имају силазни акценат акутскога поријекла, због чега се при преношењу јавља узлазни акценат. Али, ни ово неће бити сигуран путоказ како се определијелити за промовисање појединих ликова, јер и оне именице које имају непомични акценат, и у чијој промјени нема било каквих алтернација, преносе акценат на проклитику метатонијски: *прèд кућу*, *пòд шљиву*, у *цр̀кву* и сл.

4.1.3. Занимљиво је како те законитости функционишу, према подацима Јован Вуковића, у говору Пиве и Дробњака. Тамо је нпр. различит акценат акузатива именице *чèла* када означава појединачног инсекта – *чèлу*, и када означава кошницу – *чèлу*, затим се наводи да се иманица *р̀ђа* колеба, *р̀ђу* и *р̀ђу*, када се овим другим означава „лош човјек”, дакле однос живо ~ неживо (Вуковић 1940: 227). Познато је да се слична расподјела врши код једносложних именица мушкога рода, па је тако и нормирано, в. нпр. односе у локативу јединине на *скúпу* ~ *о зèту* (или *ò зету*) и сл. Међутим, код именица женскога рода које су са дугим слогом у основи то није примјењиво јер се ту алтернације боље чувају, вјероватно због израженије проминентности слогова са дугим акцентом у односу на кратке, нпр. стабилно је *вòјци* - *вòјску* – *вòјске*, *ср̀ну* – *ср̀не*, али *зúје* и *зúје* итд. (И: 229 – 230).

4.1.4. Када се посматра материјал у што је могуће потпунијем обиму, и пореде рјешења која се наводе у студијама и у рјечницима, примјетно је да се акценатски ликови са силазним акцентима у наведеним падежима повлаче пред онима са узлазном интонацијом. Нпр. у рјечнику стандарднога језика често нема указивања на облике са алтернацијом, које налазимо код Даничића, па онда и Речнику САНУ, као што су *брáду*, *брáде*, *клúпу*, *клúпе*, *змѝје*, *мúхе* и сл., а, на супрот томе,

истичу се алтернације *г̀лаву*, *з̀иму*, *г̀лаве*, *з̀име*, *в̀оду*, *в̀оде* и др. Мада се у уводу рјечника стандардног језика истиче да он није и акценатски рјечник, види се да аутори наглашавају алтернације онда када су сигурни да се оне остварују, а не изјашњавају се о онима за које нису сигурни да су и данас широко заступљене. (Друго је питање то што модерна лексикографија таквим рјечницима, који треба да су активни рјечници, задаје да пружи све податке који, поред тумачења значења, омогућавају и правилно формулисање и ортотонијски исправну реализацију исказа.)

5. Различити подаци о стању акцената појединих облика свједоче о промјенама које се непрестано одвијају, што оставља утисак стања које је хаотично, иако су све промјене закономјерне и објашњиве. Упркос томе (или због тога?) догађа се да се некада промовишу нормативистичка рјешења без ослонаца на стање које је процијењено према јасно утврђеним критеријумима. Такав приступ није оправдан, јер се промјене, које су непрестано присутне, увијек одвијају по правилима (чак и оне промјене које доводе до потпуне смјене једног система другим; уп. нпр. функцинисање система у којем су потрвени сви квантитетски контрасти, али се чува старо мјесто акцента) која омогућавају систему да функционише. Осим тога, те промјене увијек показују јасне тенденције. Основна тенденција јесте упрошћавање система, и разрјешавање дублетизма уклањањем оних ликова у којима се алтернације остварују. Морфолошка аналогија дјелује изразитије у оних облика који се рјеђе употребљавају, па када се и употријебе, морфема настоји да сачува једнообразност када год акценатска разлика није неопходна да се нагласи диференцирање. Па и онда када је акценат разликовни знак, опет је отворена могућност уједначавања због тога што разликовну функцију могу преузети друга језичка средства, која треба идентификовати и описати, али ће и тада бити у тијесној системској вези са прозодијским средствима, јер дјелују симултано.

Литература

Белић 1914: Александар Белић, *Акцентнајске студије*, Београд 1914.

Белић 1972: Александар Белић, *Историја српскохрватског језика, књ. II св. 1: Речи са геклинацијом*, Београд 1972.

Вуковић 1940: Јован Л. Вуковић, *Акцентнај говор Пиве и Дробњака*, Српски дијалектолошки зборник, књ. X, Београд 1940.

Даничић 1925: Ђуро Даничић, *Српски акценати*, Београд - Земун 1925.

Ивић 1998: Павле Ивић, *О фонологији*, Целокупна дела X/1, Сремски Карловци - Нови Сад 1998.

Јонке 1961/62: Ljudevit Jonke, *Akcenatska problematika hrvatskosrpskoga književnog jezika danas*, Jezik, Zagreb 1961/62.

Николић 1970: Берислав М. Николић, *Основи млађе новошћокавске акценцијације*, Библиотека Јужнословенског филолога, НС 1, Београд 1970.

Пецо 1962: Асим Пецо, *Акцентнај именица женског рода шћија г̀лава, вила*, Наш језик XII, н. с., Београд 1062.

Пецо 1962а: Асим Пецо, *Акцентнај именица женског рода шћија вода, коза*, Наш језик XII, н. с., Београд 1062.

Пешикан 1969: Митар Пешикан, *О основима шћокавске акценцијације*, Јужнословенски филолог XXVIII/1-2, Београд 1969.

Пипер – Клајн 2013: Предраг Пипер – Иван Клајн, Нормативна граматика српског језика, Матица српска, Нови Сад 2013.

Речник САНУ 1959-: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, САНУ – Институт за српскохрватски језик САНУ, Београд 1959- .

Речник СЈ 2007: *Речник српског језика*, Матица српска, Нови Сад 2007.

Стевановић 1950: Михаило Стевановић, *Неки акценатски дублети*, Наш језик III, н. с., Београд 1950.

Стевановић 1969: Михаило Стевановић, *За Вука и против њега*, Наш језик XVI, н. с., Београд 1969.

RECENT ACCENT MODIFICATION IN THE NOUNS WITH BASE ENDING IN -A

Summary

The subject of this paper is to review recent changes of the accents in the forms of feminine nouns. Various data on the state of the various accents of certain words forms belonging to the same Daničić's accentual paradigms testify that the changes within these paradigms are constantly taking place. Recommendations for the proper pronunciation in the Normative Grammar of the Serbian language are discussed, in which for the accentuation doublets are proclaimed characters that are not doublets, and thus on the case of a feminine nouns we try to point out the causes of the doublets occurrence and the manner of their dismissal. It is noted that such development processes always take place according to the laws that allow the system to function.

Key words: dialect, standard language, accent system, doublets, normatization

Nikola Ramić

Сања Ж. ЂУРОВИЋ¹
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Катедра за српски језик

МОРФОЛОШКА АНАЛИЗА ГЛАГОЛА ЗНАТИ У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ²

У раду је на примеру конјугације глагола *знати* показано које су морфолошке карактеристике овог глагола који има стандардне дублете у већини облика. Морфолошка анализа показала је у којим се облицима у конјугацији јављају дублети и какве су тенденције. Анализирани су само прости глаголски облици, а анализа је спроведена на корпусу из књижевности XX века.

Кључне речи: морфологија, конјугација, глагол, глаголске врсте

1. Велики број базичних глагола у српском језику у појединим глаголским облицима има дублетне облике. Некада је један облик нормативан, а други није, а некада су разлике условљене дијалектолошким разликама. Те облике потврђују и нормативне граматике и речници. Код већине глаголских дублета направила се диференцијација и само се један облик усталио као стандардни, али ипак има и стандардних дублета.

Дублети се најчешће јављају као резултат укрштања глаголских врста и то се најчешће јављају код најфреквентнијих глагола у српском језику, а један од таквих глагола је и гл. *знати*.

Циљ рада био је да се изврши морфолошка анализа гл. *знати* и преиспита статус дублета тако што ће се упоредити оно што је наведено у речницима са резултатима које смо добили екцерпирајући грађу из књижевности XX века.

2. Према РСАНУ³, гл. *знати* има следеће облике: *знам (знамо, знаће, знају)* и *знадем (у служби футура II знадем и знадбудем)* (имп. *знај* и *знади*; дијал. *знадни* и *знадбуди*); аор. *зна* и *знаде*; импф. *знах, знадијах* и *знађах* (дијал. 3. л. јд. *знадише*); пр. сад. *знајући* и *знадући*; трп. *знан* и *знаи*.

У РМС: *знам* и *знадем* (импф. *знах, знадијах* и *знађах*; аор. *знах* и *знадох*; имп. *знај* и *знади*; прил. сад. *знајући* и *знадући*; трп. прид. *знан* и *знаи*).

У *Правовису српског језика* МС (2010) стоји: *знам (знадем), знајући (знадући), знај (знади), знадијах* и *знах* (имперф.), *знах, зна* и *знадох, знаде, знао, знала, (по)знавши, знан (знаи)*.

Префиксалне творенице са гл. *знати* имају све исте облике осим у трпном гл. придеву где немају дублете већ имају или само облик са -т: – *йознаи, признаи*, или само облик са -н: *дозван, йозван* и сл.

А. П р е з е н т с к и о б л и ц и

а) Презент

1 sdjurovic74@gmail.com

2 Рад је урађен у оквиру пројекта *Динамика структуре савременог српског језика*, број 178014 који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

3 РСАНУ- Речник српског књижевног и народног језика, Српска академија наука и уметности.

По петој врсти:

Знам ја то и без тебе, Маркане (Кочић 1972: 22); Иако не **знам** – рекао сам – шта му је мајка (Савић 1998: 8); Не **знам** сине, колико су пута кренули [...] (Лубарда 1979: 218); Осим тога, не **знам** шта би на све ово рекао аутор, дотични [...] (Петровић 2001: 9); Откад те **знам**, гад си (Булатовић 1984: 19); **Знам** једно: власт није вечна [...] (Николић 2006: 10); **Знам** шта хоћеш (Николић 2006: 96); Ја не **знам** шта да кажем (Петровић 2001: 109); Ја о смрти не **знам** ништа, само знам да ћу умрети у 12 и пет (Павић 1997: 15); **Знам** да пишем писмо које не може стићи свом адресанту (Ђопић 1983: 19); [...] све **знам** што треба да знам (Селенић 1981: 160); Ја **знам** само једно: ред и закон (Андрић 1989: 64); **Знам** да вам није мило [...] (Андрић 2003: 97); Само ја **знам** да је Доротеј стигао овамо да ме излечи (Ненадић 2005: 15); Она ме никад, колико **знам**, није сачкивала изненађењима [...] (Арсенијевић 1995: 11); Ја **знам** какве жене често мењају кошуље [...] (Ђосић 1970: 51); Не **знам**, само **знам** да не може (Пекић 2004: 40); Мислио сам да **знам** све његове књиге, али ето за ту нијесам **знао** (Лалић 1983: 14); **Знам** да се јуче у паркиралишту терминала 2 десило убиство (Пекић 2004: 269); Распитивали су се о возовима, толико **знам** (Тишма 2001: 168); Ја **знам** шта си ти (Ђосић 1970: 37); Ја треба да видим даље, **знам** више и умем да постојим убиственије од људи моје класе (Давичо 1952: 66); Ја не **знам** да се смејем (Капор 2002: 15); Једино ја **знам** истину (Стевановић 1986: 11); Не **знам** да ли је у моме гласу осјетила несигурност, колебање, сумњу (Селимовић 1979: 32); Само, **знам** да за то треба доста времена (Огњеновић 2000: 104); Колико **знам**, у војсци се одмах разуме! (Исаковић 1996: 86); Не **знам** (Ковачевић 2004: 10); Ја **знам** шта о мени мисле (Ђосић 1969:119); **Знам** да није (Ненадић 2004: 101); **Знам**, све знам (Ковачевић 1990:10); Као да не **знам** шта кријете од мене! (Ковачевић 1990: 15); Не **знам** зашто баш хоћу да говорим о томе [...] (Пантић 2004: 19); [...] још то не **знам**, гледам само [...] (Радовић 1992: 66); Треба да **знаш** да не смеш да ми се противиш (Булатовић 1984: 13); Ти **знаш** како иде? (Ковачевић 1990: 14); За њу нико не **зна** (Пекић 2004: 27); **Зна** он и да је даровит (Ненадић 2004: 85); А ко **зна** да ли би уопште неко лукавство овде помогло (Ненадић 2004: 38); Свакој причи се, привидно, **зна** почетак и крај (Савић 1998: 5); [...] ко **зна** кад пристиглог у овај дивљи крај (Марков 2003:9); Најнеугодније је што **знамо** да оне знају више него што показују (Селимовић 1979: 19); **Знате**, ја **знам** ко је убио оног радника на путу из Земуна (Ковачевић 1990: 54); Сви остали то **знају** и баш тако раде (Ненадић 2004: 68); **Знају** да се то баш тако и није десило (Ненадић 2004: 72); То јест, **знају** да већ петнаест година нисам штампао ништа (Д. Николић 2005:32); Нипошто није изгледало да **знају** куда ће (Пекић 2004: 38).

Морам да **признам** да ништа не **знам** о српској литератури (Савић 1998: 134); [...] да **сазнам** нешто више нису уродили плодом (Павловић 1993: 109); [...] тек што их назрем, а нисам успијевао да **сазнам** ни оно што ме је највише мучило [...] (Лубарда 1979: 84).

По првој врсти:

И сам **знадеш** добро да је година издала а у сиротиње се не налази [...] (Лубарда 1979: 287); Ето шта све докон измислити **знаде** да риба у кући живи ко чељаде (Радовић 1992: 79); Свет се дели на оне који све тајне **знаду** и на гулију која не зна ни путе ни ветрове [...] (Марковић 2004: 10); [...] али бар **знадем** зашто (ЕК); **Знадем** уживати (НИН, ЕК); Да само с висина за поноре **знадем** (ЕК, Политика); Хтео бих мало и уживати, а **знадем** уживати (ЕК, НИН); [...] већ поприлично **знаду** читати, писати и рачунати (ЕК, Политика).

По трећој врсти:

Ако он не **знадне** што – не знам ко ће (Глиш. РСАНУ); Ако га **знаднем**, и ви ћете га добити (ЕК).

Презент се јавља убедљиво најчешће по петој врсти.

б) Императив

[...] знај да добра наћи нећеш, немају га ни за себе [...] (Лубарда 1979: 247); Једно **знај**: будеш ли уз мене [...] (ЕК); **Знај** да нећеш довека бити млад. (ЕК); [...] онда **знај**, да се зове зорњача (ЕК); Синко, знај, ја сам слабо писмена, али ти верујем (Петровић 2001: 104); Знај да си мртав! (Киш, Ноћ и магла); Знајте да ћу од ових скела касапницу сејменску направити! (Андрић 2003: 48); Знајте, ако ви покренете Пруску против мене [...] (Глишић 1965: 33); [...] али **знајте** да је огромна и дубока (ЕК); **Знајте** да немамо ништа против (Политика, ЕК); **Знајте** да се зовем Триглав (ЕК).

Императив се јавља само по петој врсти. Само у Електронском корпусу (ЕК) преко двеста примера за облик *знајте*. Облик *знади* није засведочен.

в) Глаголски прилог садашњи⁴

Рађала је децу, сељакала се, али не **знајући** никад ни куда ће, ни зашто (Црњански 1996: 99); **Знајући** да се ту нешто мрси и замантава [...] (Ненадић 2004: 70); [...] ни сам не **знајући** зашто [...] (Глишић 1965: 233); Ни сама не **знајући**, изговори она некакве учтиве француске речи [...] (Глишић 1965: 482); [...] не **знајући** да ли да се радује или да је жали (Селимовић² 1979: 188); [...] **знајући** о поретку у свету једну нову појединост (Марковић 2004: 28); Не **знајући** куд се упутио и докле жели да стигне [...] (Булатовић 1984: 69); [...] не **знајући** шта ради, појури прозору (Станк., РМС). Понекад [...] готово изван себе, **не знајући** шта ради, појури прозорима [...] и почне да их цима (*Станк.*, РСАНУ).

Гл. прилог садашњи јавља се само по петој врсти.

Б. И н ф и н и т и в с к и о б л и ц и

а) Аорист

По првој врсти:

О, Истрефе, ја додуше **знадох** твоје мисли [...] (Селенић 1981: 180); И не **знадох** како да га сетујем (Лубарда 1979: 101); Одмах **знадох** да није (ЕК); Странац му не **знаде** ништа рећи, већ се сав зацрвени (Кочић 1972: 213); Не **знаде** се кад нам прође стара ни кад поче нова година [...] (Лалић 1983: 400); **Не знадосмо** броја оним које беху поклали ко волове на мостарској чаршији (Лубарда 1979:

⁴ Само ћемо напоменути нешто о гл. добијеним тзв. „секундарном имперфектизацијом од префинираних глагола на *-знајти*” (Николић 2006: 66) типа *познавајти* и сл., који у глаголском прилогу садашњем поред стандардног облика *познајући*, имају и широко распрострањен нестандардни облик *познавајући*. Кроз примере из књижевности и науке, М. Николић (2006), поред наведених облика, указује и на нестандардне облике *признавајући*, *сазнавајући*, *упознавајући*. Закључак је, наравно, да ове облике не треба прихватити као регуларне, јер без обзира на распрострањеност, не треба нарушавати граматички систем и не треба избацити облик *познајући*.

90); Једна кауркиња, која вели да је добро **знадеш**, заклиње те да изађеш на двор (Том., РСАНУ); А она му ништа не **знаде** одговорити (РСАНУ).

И ја, слушајући га **дознадох** причу коју сам одавно знао боље од њега (Павић 1997: 57); Стево **дознаде** име мађионичара [...] (Лалић 1983: 101); **Познадох** му грло (Кочић 1972: 103); Ја те, Николићу, не **познадох** (Лалић 1983: 99); Неки људи, међу којима Ненад **познаде** подворника и домаћина Сликарске школе [...] (Ђосић 1969: 30); Глас јој одмах **познаде** (Булатовић 1984: 37); Тргнувши се од оваквих мисли, господин капетан от Виткович **препознаде** изненада у стаклу вагонског прозора [...] (Павић 1997: 30); [...] једва га **препознадох** (Ђопић 1983: 93); [...] једва се **препознадох** у води извора. (Стевановић 1986: 83); И ко зна колико би још киснуо да не наиђоше људи који га **познадоше** (Булатовић 1984: 75); Све сам заборавио – **признаде** тихо Кајица и брада му задрхта (Булатовић 1984: 33); После неколико дана **Сазнадох** тајну [...] (Исаковић 1996: 278); [...] кад за свог века не **сазнадох** ни какво је моје уистину мњење (Марковић 2004: 37); Прометеј **сазнаде** да су се по селима појавили многи који се представљају његовим именом (Савић 1998: 96); Сутрадан чаршија **сазнаде** с великим чуђењем да је отишао (Андрић 1986: 50); Кад је госпођа отерала и кад то **сазнадосмо** по повратку са војне против разбојника са Усоре, отворише нам се очи (Ненадић 2005: 33).

По петој врсти:

Не **знах** откуд се знамо (Културни додатак, ЕК); Ко да веселник **знаше** да се у мени раскол ума и срце зачео још на веће ме стављајући муке рече (Лубарда 1979: 100); Једва га **познах** (Лубарда 1979: 120); Дешавало се чудо које дуго не **познах** (Лубарда 1979: 350); [...] те мирне душе могу устврдити да оца својега одиста не **упознах** (Селенић 1981: 99).

Аорист се јавља много чешће по првој врсти, а у овом корпусу примери за облик аориста по петој врсти јављају се само код два писца - Лубарде и Селенића. Ипак, код оба писца срећемо и облик аориста по првој врсти.

б) Радни глаголски придев

Ја сам то **знао** и тад (Арсенијевић 1995: 21); **Знао** је да је направио омашку (Пекић 2004: 159); **Знао** сам да је то неоснована замисао [...] (Тишма 2001: 142); Нико није **знао** одакле су кицоши [...] (Марков 2003: 246); О умирању у својој породици већ је доста **знао** (Марков 2003: 18); [...] није **знао** шта да пише (Ковачевић 2004: 81); Богдан је **знао** да ће се баш то и догодити (Ненадић 2004: 59); Хрњец је **знао** да ће Зовкова Ленка помрачити кад је буде видела (Ненадић 2004: 84); Аха, нисам **знао** (Ковачевић 1990: 11).

Радни гл. придев јавља се само по петој врсти.

в) Трпни глаголски придев

Према нормативним граматицама српског језика, трпни глаголски придев гради се од презентске основе, додавањем на њу обличког наставка *-ен* [-*ø*, -*a*, -*o*...] код глагола I, IVa и VI врсте, а од инфинитивне основе, додавањем на њу обличког наставка *-н* или *-ић* [-*ø*, -*a*, -*o*...] за глаголе II, IVb, V и VII врсте.

Глагол *знаћи* припада глаголима V Стевановићеве врсте и трпни глаголски придев гради од инфинитивне основе и наставака *-н* и *-ић*, па тако имамо дубле-

те: *знан/знайи*.⁵ Интересантно је да иако основни глагол има дублет, код префиксалних твореница, најчешће, имамо само један облик, или ако се јавља дублет, најчешће је један облик за глаголску, а други облик за придевску функцију. Оба глагола су несвршеног вида и прелазни, а префиксалне творенице су свршеног вида и прелазни.

У РСАНУ постоји посебна одредница *знан*, *-а*, *-о* у значењу *који се зна*, *познаји* и *знаји*, *-а*, *-о* у значењу *знан*, *познаји*. Објашњење значења преко *познаји* указује на надређену лексему која се данас користи уместо *знан/знаји*.

У РМС и РСЈ постоје посебне одреднице за *познаји*, *-а*, *-о* и *познаји*, *-а*, *-о* што сведочи да су постали прави придеви, с тим што уз *познаји* стоји трпни придев од *познаји*. Да су постали прави придеви доказује и пример из РМС где овај трпни придев има и компарацију: Старији и *познајији* људи уче [их] и саветују како ће се владати и понашати у далеком, туђем свијету. (Коч. РМС).

Облици са *-н*:

Стара груба справа давно ми је **знана** (Рак. Мил., РСАНУ); Поче да се помаља наш други, само нама **знани** живот (Андрић, РСАНУ); [...] чинило му се да чује за нешто **знано** (Давичо 1952: 135); Мада често спомињан, кућен, клет и пован, Мевлудин је и дан-данас остао **незнан** и недоказан (Лубарда 1979: 204); Сутоњ је био давно прошао а свакоме је **знано** да се по мраку градска капија никоме не отвара (Ненадић 2004: 91); [...] цео стан мирише на добро **знану** њихову свађу [...] (Радовић 1992: 196); [...] у књижевности **знан** као Милош Светић (Културни додатак, ЕК); То само на њима **знан** начин [...] (Политика, ЕК); [...] надалеко **знан** по безбројним екстравагантним [...] (ЕК); Њихов земљак, у свету **знан** као српски милијардер [...] (ЕК); [...] а не само онај панонски круг који ми је толико **знан** да ми је већ додијао (Политика, ЕК); Остатак екипе нам је добро **знан** (Политика, ЕК); Бетула, **знан** и као аутор програма „Чаша воде са извора“ [...] (Политика, ЕК); Јер, новинар Бранислав Радновић, **знан** и као фудбалски судија (Политика, ЕК); [...] био је **знан** и као хотел у чијим салонима се играо и шах (ЕК); [...] у млађим генерацијама **знан** и као „мунзе конза“ (Политика, ЕК); [...] у граду **знан** и као власник кафане „Коларац“ (Политика, ЕК); Најновије анализе откриле су податак мало **знан** и широј домаћој јавности (Политика, ЕК); **Знан** је био Љубиш као једно од најразвијенијих златиборских села (Политика, ЕК); Од првог дана како је изграђен **знан** је као један од најлуксузнијих београдских хотела (ЕК); Међу својим присталицама **знан** је као „праведни краљ“ (Политика, ЕК); Пут пише **знан** је од шибенског до [...] (Културни додатак, ЕК); [...] први став трећег дела ове симфоније **знан** као Адађето (Културни додатак, ЕК); Петак 22. јун **знан** је као датум летње дугодневице (Политика, ЕК); [...] или детаљ из Дантеовог „Пакла“ **знан** као „Историја Павла и Франческе“ (Политика, ЕК); Јован Хаџић у књижевности **знан** као Милош Светић (Политика, ЕК); Мачкат, подно Златибора, био је **знан** као невелико село добрих домаћина (Политика, ЕК); Свуда је био **знан** као тих и миран човек (Политика, ЕК); Директор Влада Рибникар је свесрдно то помагао тако што је **знан** као врсни познавалац српског [...] (Политика, ЕК); Барем је по томе Београд био **знан** (Политика, ЕК); [...] и после толико година у ноздрвама се осети добро **знан** мирис, који побуђује жељу за путовањима (Политика, ЕК); Разлог за то је једноставан и добро **знан** на тржишту (Политика, ЕК); За то ће се већ побринути, на неки само њима **знан** начин (Политика, ЕК); Разлог за овакав поглед никоме није **знан** (Политика, ЕК); Његов до тада **знан** обичај да под прозорима чини серенаде [...] (ЕК); Чувени и готово свима **знан** одговор академика Дејана Медковића [...] (Политика, ЕК); Резултат досадашњег рада је свима **знан** (Политика,

5 Детаљније о облицима трпног придева види у раду С. Ђуровић, НССУВД 2013.

ЕК); Назив Рујно одавно је **знан** овде (Политика, ЕК); Шпанац који нам је раније такође **знан** [...] (Политика, ЕК); Овај Хор, познаваоцима **знан** по особеном извођењу српске, руске и грчке духовне музике (Политика, ЕК); Један је Јово Тарабић, најстарији потомак пророка Митра, **знан** по томе да је наговестио петооктобарску промену (Политика, ЕК); То је добро **знан** положај на европским дворовима (ЕК); Тај рукопис на грубом лицу велеграда, видљив и **знан** само нама (Политика, ЕК); Проблем је био стари и добро **знан** (Политика, ЕК); [...] да им слика изађе у новинама и да њихов патриотизам буде свима **знан** (Политика, ЕК); Занат одвајкада **знан** у овом крају [...] (Политика, ЕК); Њена прва **знана** адреса (Политика, ЕК); Ако се не запостави добро **знана** чињеница [...] (Политика, ЕК); Митровац је одавно добро **знана** дестинација (Политика, ЕК); ... која је у земљи свима била **знана** и блиска (Политика, ЕК); У америчким војним круговима **знана** и као [...] (Политика, ЕК); [...] **знана** и **незнана** песничка породица (ЕК); **Знана** и по томе што је била седиште КУД „Абрашевић” (ЕК); [...] али њима **знана** и блиска сећања [...] (Андрић, На Дрини ћуприја, ЕК); **Знана** је била и по томе што су ту гостовали познати певачи (ЕК); **Знана** је многим зграда ужичког музеја [...] (ЕК); Френца нам је **знана** као град уметности и културе (Политика, ЕК); Драгана Варагић надалеко **знана** као Јагодинка Симоновић (ЕК); [...] у народу **знана** као звезда Даница (ЕК); **Знана** колоквијално као Палата федерације (ЕК); У учионици их нису сачекала **знана** лица (ЕК); Добро **знана** научникова реченица [...] (ЕК); Већ су **знана** озбиљна настојања Владе [...] (ЕК); кафана данас **знана** као „Знак питања” (ЕК); Ако је реч **знана**, посао је лакши (ЕК); Али јесте **знано** да грађане нико ама ништа о томе не пита (Политика, ЕК); Добро је **знано** да је страх велика историјска тема (Политика, ЕК); Из историје нам је **знано** [...] (Политика, ЕК); Одавно је **знано** да онај ко на брду стоји види боље (Политика, ЕК); **Знано** је да занат прелази са оца на сина (ЕК).

Облици са наставком *-и*:

Њој се само учинило да јој је он **познат** (Давичо 1952: 184); И, због тога је **познат**? (Капор 2002: 29); [...] али је излазак **познат** до танчина (Савић 1998: 6); [...] него се заустави код улаза у разговору с **познатим** генералима (Глишић 1965:230); Глумац **познат** по улози вукодлака (Вечерње новости, ИК); Орбовићев одговор биће **познат** 1. марта (Вечерње новости, ИК); Није **познат** коначни изглед власти у свим општинама Србије (Вечерње новости, ИК); Бококорски залив **познат** је као турско подручје (Вечерње новости, ИК); Певач **познат** и као „славуј из Мрчајевца” (Вечерње новости, ИК); узрок несреће за сада није **познат** (Вечерње новости, ИК); **Познат** по свом хумору и изузетном шарму Ноле је гостујући на ТВ РАИ [...] (Вечерње новости, ИК); **Познат** му је (Б. Ђосић, ЕК); Ти си **познат** послован човек (Б. Ђосић, ЕК); Нешто **познато** беше у том имену (Б. Ђосић, ЕК); Претпостављам да су имали најбољу намеру да не тестирају, добро им **познат**, Анђелин темперамент (*У пошћу-лубљу*, ЕК); Звао се Хајрудин и брзо је постао **познат** целој вароши и далеко дуж границе (Андрић, *На Дрини ћуприја*, ЕК); Овај јој је нешто **познат** (ЕК); Тај је невољник био сувише **познат** да би могао да се појављује у јефтним крчмама (ЕК); [...] него сам само навео један **познат** и еклатантан пример ... (Киш, *Час аналитике*, ЕК); [...] и Елијас Леви, звани Хаџи Лиачо, јеврејски хамбаша, **познат** и надалеко изван касе [...] (Андрић, *На Дрини ћуприја*, ЕК); [...] био је **познат** и у имућној, угледној кући (Ђосић, *Сеобе*, ЕК); Да нам нису **позната** сва његова мучна лутања [...] (ЕК); **Позната** вам је анегдота о Стаљину и Черчилу [...] (ЕК); Исто тако је познат и виђен у касабима домаћин те кућа Авдага Османовић [...] (Андрић, *На Дрини ћуприја*, ЕК); Његов даљи пут је мање-више **познат** [...] (Киш, ЕК); [...] до опозиције која средњем веку не бејаше све дотле **позната** (Киш, *Varia*, ЕК); За новог папу је изабран досадашњи кардинал Родриго Борџија, познат као папа под именом Александар VI (Ан-

дрић, *Проклетша авлија*, ЕК); По тим провалијама веје **познат** мирис жениног тела (Ђосић, *Корени*, ЕК); Испрекидан лавез паса, познат му и увек исти [...] (Ђосић, *Сеобе*, ЕК); Малена, **позната** рука полази ка Нихиловом лицу [...] (ЕК); [...] и то је неки непознати језик у коме тек одјекне по која **позната** реч (ЕК); А сада стоји пред њом, и сваки детаљ њене личности који открије, **познат** му је, интиман [...] (Б. Ђосић, ЕК); Преда мном се пружао дан, **познат**, неузбудљив али тежак (ЕК); [...] одговорила је **позната** особа (ЕК); Ковалски није био ни плодан ни **познат** писац (ЕК); Околина му није била **позната** (ЕК); Прва **позната** места [...] (ЕК); Претпостављам да вам је **позната** моја књига [...] (ЕК); Знате да је Фокнер постао **познат** посредством Париза (ЕК); Ти ћеш постати **позната** личност (ЕК); [...] непознати језици у којима препознајеш неке **познате** улице, **позната** лица, познате језике (Киш, ЕК); **Позната** је пословица [...] (ЕК); Неколико година био је првак у рвању, **познат** у целој Турској (Андрић, *Проклетша авлија*, ЕК); То су Вери **позната** имена (ЕК); Такав случај није ми **познат** у историји ратовања (ЕК); То су била **позната** имена (ЕК); **Позната** градска лица са улице (ЕК); Катарина, не превише **позната** балерина из Београда [...] (ЕК); Међу њима се налазила **позната** фаца (ЕК); [...] који је као што је **познато** презирао скеле и скеледије (Андрић, *На Дрини ћурија*, ЕК).

Ниш је **препознат** као права локација због аеродрома (Политика, ЕК); Турбо-фолк све више постаје идеолошки **препознат** као претња вредностима (НИН, ЕК); Не желим да будем **препознат** као јавна личност (Политика, ЕК); Најбитније је да ако је већ **препознат** као таленат [...] (Политика, ЕК); Пошто је наводно **препознат** као учесник догађаја [...] (Политика, ЕК); Морамо се запитати због чега Винавер у данашњој Србији није **препознат** као великан (Политика, ЕК); [...] а негде нови грип неће ни бити **препознат** (Политика, ЕК); [...] уколико не буде од самог болесника и његове околине **препознато** као механизам одбране (ЕК); Али тамо то није **препознато** као национализам (Политика, ЕК); Зло **препознато** као Добро (Кутурни додатак, ЕК); Ако је нешто од моје прозе и приповедачке уметности **препознато** као андрићевско [...] (Политика, ЕК); [...] да смо њоме упутили европску поруку која је **препозната** и поздрављена (Политика, ЕК); Болест није на време **препозната** и није адекватно лечена (Политика, ЕК); Имала сам среће што сам глумица која је била **препозната** (Политика, ЕК).

Вук је **признат** свугде у свету (РМС); Ловачка удружења [...] службено су **призната** 1721. (ЕК); Полазећи од чињенице да је Република Србија међународно **призната** држава [...] (ЕК); Надлежност суда чија одлука треба да буде **призната** [...] (ЕК); [...] под условом да жиг на тој пријави буде **признат** (ЕК); Бајазит је био старији и срећнији, већ примљен и **признат** за владара у Стамболу (Проклетша авлија, ЕК); [...] област или природни предели којима је **признат** заштићени статус (ЕК); **призната** је једино политичка одговорност министара пред парламентом (ЕК); ... јер је наука о електромагнетним појавама данас **призната** као основа наших сазнања о феноменима физике (М. Пупин, *Са паишњака до научењака*, ЕК); Како цивилни брак није био **признат** у Аустрији [...] (ЕК); Принцип локалне самоуправе биће **признат** у домаћем законодавству [...] (ЕК); Сва отписана, исправљена и друга потраживања која су **призната** као расход [...] (ЕК); Филип Петен јесте, несумњиво, био званично **признат** победник верденске битке (ЕК); Турђу је **признат** само чин капетана (Ђосић, *Сеобе*, ЕК); Страна сорта уписује се у Регистар сорти ако је сорта **призната** од надлежног органа државе (ЕК); [...] који је **признат** од стране надлежног органа (ЕК); Скуп конвенција **признат** од већине људи (Б. Ђосић, ЕК); [...] да је ова Декларација **призната** од стране међународне заједнице (ЕК); Дозвола мора бити **призната** од стране надлежних органа (ЕК); Будући председник мора да буде одређен кроз демократски поступак и **признат** од стране целе заједнице (Политика, ЕК); Сертификат о акредитацији добијен у складу са овим законом или сертификат **признат** од европске агенције надлежне за акредитацију (ЕК); [...] чиме је свакако **признат** њихов та-

ленат (Политика, ЕК); [...] захтев да буде **признат** као први међу боговима (ЕК); Изложби је званично **признат** међународни карактер (ЕК); Решења којима су **призната** права из пензијског и инвалидског осигурања (ЕК); Данас су освештана и **призната** правила изборне борбе (Б. Ћосић, ЕК); Многи појединци би могли бити у искушењу да уклоне неког ко је већ **признат** као клинички мртав (ЕК); Тај његов патриотски став би **признат** и од државе (Б. Ћосић, ЕК); Србима је **призната** верска слобода [...] (Историја књижевности, ЕК).

Џењен, **признат** у страном научном свету више но иједан Србин [...] (Историја књижевности, ЕК); Инспектор рада може да наложи да се спроведе и опште **призната** мера [...] (ЕК); [...] да он не буде и у најширим круговима **признат** писац (Б. Ћосић, ЕК); Она је констатовала да је дотични писац постао **признат** писац (ЕК); [...] који је у свету **познат** и **признат** по слободарству, патриотизму, поносу и борби за правду (Политика, ЕК); Кеплер је већ сада **признат** научник (ЕК); То је наша **призната** одлика, господине грофе (ЕК); [...] лице које обавља преглед или **призната** организација дужна је да [...] (ЕК); Када овлашћени инспектор или **призната** организација установе стање [...] (ЕК); Овај занат је **признат** и џењен [...] (ЕК); [...] прихватају опште **призната** схватања (ЕК); То је опште **призната** ствар (ЕК); **Признат** интерес Западне Европе данас лежи у [...] (ЕК); [...] а српском патријарху је **призната** титула (ЕК); Органи наведени у тачки 1. могу да пренесу на **призната** тела надлежност (ЕК); [...] да би на крају био **признат** и слављен (ЕК); Сертификат ће издавати **признато** званично тело [...] (ЕК); Највећу дозвољену масу пуњења утврђује званично **признато** стручно лице (ЕК); Уколико друга средства која **признато** класификационо друштво у контексту Споразума [...] (Политика, ЕК); Давид се случајно опио и све их волео, као и они њега, и био све оно што је одувек желео да буде **признат**, и једнак, и слушан, и важан (ЕК); [...] **призната** уметничка дела (ЕК).

Да је слобода не само **сазната** нужност (ЕК); Сазнавајуће биће допушта да се **сазнато** биће манифестује [...] (ЕК); Тај начин да се **сазнато** бивство лиши његове другости [...] (ЕК); Описно коментарише виђено, **сазнато** и запамћенон [...] (Политика, ЕК); Све оно што може бити **сазнато** мора већ бити у нама (ЕК); У коме се сазнање и **сазнато** подударарају (ЕК); Потребу новопеченог суграђанина да **знано** и **сазнато** растумачи и разуме (ЕК); Он је, у исти мах, онај који сазнаје и оно **сазнато**, субјект сазнајне активности [...] (ЕК).

Трпни гл. придев код основног глагола *знайи* јавља се у овом корпусу само у облику *знан*, док се префиксални глагол *познаји* јавља у облику трпног гл. придева само са наставком *-и* (*познаји*). Сви примери са *знан* су стилски маркирани (ради се заправо о књишкој форми), а у свакодневном говору облик трпног придева гл. з н а т и (и *знан* и *знаји*) ретко се употребљава. Трпни придев *знан* у савременом српском језику замењен је обликом трпног придева *познаји* и потврда је да и РМС као посебну одредницу издваја *знан*, *-а*, *-о* у значењу *познаји*.

Важно је истакнути да се код префиксалних глагола не јављају дублети у трпном придеву, већ један облик врши и глаголску и придевску функцију.

Трпни придев свих префиксалних твореница са *знаји* је само са *-т* (*познаји*, *препознаји*, *иризнаји*, *сазнаји*). Јављају се и у глаголској и у атрибутској функцији. За разлику од гл. *даји*, овде немамо семантичких разједначавања, већ један облик покрива све функције.

г) Имперфекат

По првој врсти:

Сви то на обом скупу **знадијаху**, па му се чуђаху што се мало не вине по сабору, и части своје пријатељице медовином (Божовић 1926: 73, 116, 124 – 125, 127, 154); И само име Његош, док више ништа о њему **не знадијаш** бјеше ми неки тамни вилајет (ЕК).

По петој врсти:

[...] који нашки **не знађаше** ни ријечи (Лалић 1983: 36); У први мах **не знађаше** шта им је чинити (Киш, Енциклопедија мртвих); И **не знађаше** шта му је чинити (Киш, Складиште); Најпре сви чуше свирку за ухо врло угодну, за чији се извор **не знађаше** (Пекић 2004: 11, 33); Лаушани већ **знађаху** да је Сталета ту на преноћишту (Божовић 1926: 49); У први мах **не знађаше** шта му је чинити (Киш 1997: 75); Била изговори пред Блаженом све молитве које **знађаше** (РА, Матавуљ); [...] премда се **знађаше** да госпођа Олга, за живота, због ваљевских заједања не би кришом плакала (Марковић 2011: 66, 223, 247, 265); Себе за блага **знађаш** (Настасијевић 2011: 20); Она као да **не знађаше** колико је изгубила (Веселиновић 2011: 128).

Најпре сви чуше свирку за ухо врло угодну, за чији се извор **не знађаше**. (Пекић, 11, 33); Лаушани већ **знађаху** да је Сталета ту на преноћишту. (Божовић, 49); У први мах **не знађаше** шта му је чинити. (Киш, 75); Била изговори пред Блаженом све молитве које **знађаше**. (РА, Матавуљ); [...] премда се **знађаше** да госпођа Олга, за живота, због ваљевских заједања не би кришом плакала. (Марковић, 66, 223, 247, 265); Себе за блага **знађаш** (Настасијевић, 20); Она као да **не знађаше** колико је изгубила (Веселиновић, 128).

Иако према РСАНУ постоје тројаки облици имперфекта гл. *знаџи* - *знах*, *знадијаш* и *знађаш*, у овом корпусу јављају се првенствено примери са обликом *знађаш*. Имперфекат се употребљава у књижевноуметничком стилу и у оквиру овог стила не може се говорити о његовом одумирању.

3. Према речницима гл. *знаџи* има двојаке облике презента, тројаке облике имперфекта и двојаке облике аориста. Резултати анализе корпуса из књижевности XX века показали су да су у презентским облицима (облицима који се граде од презентске основе) тенденција облици по петој врсти (*знам*, *знај*, *знајући*) и да се може очекивати укидање дублета. Дублети у презентским облицима су дијалекатског типа.

У инфинитивским облицима (облицима који се граде од инфинитивне основе) ситуација је другачија и дублети се бележе у корпусу. У аористу је много чешћи облик по првој врсти (*знадох*) док се облик по петој врсти (*знах*) у овом корпусу јавља само код Лубарде и Селенића. Интересантно је да ни код ових писаца није доследно у употреби само облик по петој врсти, већ се јавља и облик по првој. Тиме се може претпоставити да је облик аориста по првој врсти тенденција. Радни гл. придев нема дублета и само је по петој врсти. Трпни придев *знан* у савременом српском језику замењен је обликом трпног придева *познаш*. Код префиксалних глагола са (-)*знаџи* не јављају се дублети у трпном придеву, већ један облик врши и глаголску и придевску функцију. У имперфекту се јављају

тројаки облици и морфолошки је овај облик најинтересантнији, али с обзиром на сужену употребу овог глаголског облика и невелик број примера не могу се дати прецизни резултати. На овом корпусу тенденција је облик *знађах*, али се јављају и два примера за облик *знадијах*.

Може се закључити да се у савременом српском језику број дублета смањује и да је то општа тенденција. Дублети и даље постоје најчешће само тамо где имају функцију семантичког или функционалног одвајања.

	презент	имп.	аорист	имперф.	радни гл.придев	трпни гл.придев	гл.прилог прошли	гл.прилог садашњи
знати	знам знадем знаднем	знај знади	знадох знах	знах знадијах знађах	знао, -ла, -ло	знан (-)знат	знавши	знајући

Извори:

Андрић 1986: Иво Андрић, *Пријоветике*, Рад, Београд.

Андрић 2003: Иво Андрић, *На Дрини ћуприја*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд.

Арсенијевић 1995: Владимир Арсенијевић, *У њошталубљу*, Библиотека Пешчаник, књ.11, Време књиге, Београд.

Божовић 1926: Григорије Божовић, *Пријоветике*, СКЗ КОЛО XXIX, бр. 191, Београд: За друга штамп. радника „Родољуб“.

Братић 2003: Радослав Братић, *Најлепше приче Радослава Браћића*, избор и предговор: Рајко Петров Ного, Београд: Просвета.

Булатовић 1982: Миодраг Булатовић, *Црвени петлао лећи према небу*, Београд: Просвета.

Веселиновић 2011: Јанко Веселиновић, *Божична легенда; Измирење*. У: Најлепше српске приче, Крагујевац: Империа књига.

Глишић 1965: Лав Н. Толстој, *Рај и мир*, књ. 2, Просвета, Београд, превели с руског: Станка и Милован Глишић.

Давичо 1952: Оскар Давичо, *Песма*, Просвета, Београд.

ЕК (Електронски корпус, Д. Витас)

ИК (Интернет корпус, Google Србија)

Исаковић 1996: Антоније Исаковић, *Господар и слуге*, Просвета.

Киш 1997: Данило Киш, *Енциклопедија мртвих*, Београд: Књига-комерц.

Киш: *Сабрана дела Данила Киша*, Електронско издање; Сабрана дела приредила: Мирјана Миочиновић, диск приредили: Александар Лазић и Предраг Јаничић, софтвер: Александар Гогић и Небојша Васиљевић (консултант)

Ковачевић 1990: Душан Ковачевић, *Балкански штијун и друге драме*, БИГЗ, Београд.

Кочић 1972: Петар Кочић, *Пријовијетике*, Свјетлост, Сарајево.

Лалић 1983: Михаило Лалић, *Докле гора зазелени*, Нолит, Београд.

Лубарда 1979: Војислав Лубарда, *Преображење*, Напријед, Загреб.

Марков 2003: Младен Марков, *Укој оца*, Народна књига, Београд.

Марковић 2011: Радован Бели Марковић, *Госпођа Олга*, Београд: Еврођунти.

Ненадић 2004: Добрило Ненадић, *Десјош и жртва*, Политика: Народна књига, Београд.

Ненадић 2005: Добрило Ненадић, *Дорошеј*, Политика: Народна књига, Београд.

- Николић 2005: Данило Николић, *Власници бивше среће*, Народна књига.
- Николић 2006: Видан Николић, *Уклећи извори*, Легенда, Чачак.
- Павић 1997: Милорад Павић, *Унутрашња страна ветра*, Дерета–Просвета, Београд.
- Павловић 1993: Живојин Павловић, *Лапош*, СКЗ, Београд.
- Пекић 2004: Борислав Пекић, *Беснило*, Београд.
- Петровић 2001: Горан Петровић, *Ситничарница „Код срећне руке“*, Народна књига, Београд.
- Радовић 1992: Душан Радовић, *Антологија српске поезије за децу*, СКЗ, Београд.
- Савић 1998: Милисав Савић, *Ожиљци тишине*, Рашка школа, 2 издање.
- Селенић 1981: Слободан Селенић, *Пријатељи*, Матица српска.
- Селимовић 1979: Меша Селимовић, *Дервиш и смрт*, Сабрана дела, јубиларно издање поводом тридесетогодишњице стваралаштва, Београд.
- Стевановић 1986: Видосав Стевановић, *Тестаменти*, СКЗ, Београд.
- Тишма 2001: Александар Тишма, *Најлепше приповејке*, Просвета.
- Ђопић 1983: Бранко Ђопић, *Башића сљезове боје*, Сарајево.
- Ђосић 1969: Бранимир Ђосић, *Покошено поље I*, Рад, Београд.
- Црњански 1996: Милош Црњански, *Сеобе*, Прозаик: Моно, Београд.

Литература

- Белић 1999: Александар Белић, *Историја српског језика: фонетика, речи са деклинацијом, речи са конјугацијом*, Изабрана дела Александра Белића; т. 4, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд.
- Ђуровић 2009: Сања Ђуровић, О неким глаголима на *-ати* у савременом српском језику, у: М. Ковачевић (ред.) *Српски језик, књижевности, уметности*, књ. I: Српски језик у употреби, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 227–239.
- Ђуровић 2011: С. Ђуровић, Примери двојакних глаголских форми у језику штампе, у: Зборник радова са научног скупа *Наука и полијтика*, Универзитет у Источном Сарајеву, Филозофски факултет Пале, књ. 5, том 1, 213–223.
- Ђуровић 2013: Сања Ђуровић, О облицима трпног глаголског придева глагола (-)дати и (-)знати, у: *Научни састанак слависта у Вукове дане* (42, 2012; Београд): Интралингвистички и екстралингвистички чиниоци у формирању и развоју српског стандардног језика, 1/42. научни састанак слависта у Вукове дане, 12–14. IX 2012. Београд: Међународни славистички центар, (Београд: Чигоја штампа), 257–268.
- Mrazović – Vukadinović 1990: Pavica Mrazović – Zora Vukadinović, *Gramatika srpskohrvatskog jezika za strance*, Sremski Karlovci, Novi Sad.
- Николић 2006: Мирослав Николић, Познавајући vs. познајући, *Српски језик* 11/1–2, година XI, Београд.
- Правопис 1960: *Правопис српскохрватског књижевног језика*, Матица српска Матица хрватска, Нови Сад – Загреб.
- Правопис 2010: *Правопис српског књижевног језика*, Матица српска, Нови Сад.
- РМС 1967–1976: *Речник српскохрватског књижевног језика*, Матица српска, Нови Сад.
- РСАНУ 1959–: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, Београд, Српска академија наука и уметности, Београд.
- РСЈ 2007: *Речник српског језика*, [израдили Милица Вујанић и др.; редиговао и уредио Мирослав Николић], Матица српска, Нови Сад.

Стевановић 1991: Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик I и II*, Научна књига, Београд.

MORPHOLOGICAL ANALYSIS OF THE VERB *ZNATI* IN THE SERBIAN LANGUAGE

Summary

On the example of the verb *znati* conjugation, morphological characteristics of this verb have been shown, which has standard doublets in most of its forms. Morphological analysis showed in which conjugation form doublets occur and with what tendencies. We analyzed only simple verb forms, and the analysis was conducted on the corpus from the twentieth century literature.

Key words: morphology, conjugation, verb, verb types

Sanja Djurović

Стефан ТОДОРОВИЋ¹

Крађујевац

МНОЖИНА ГРАДИВНИХ ИМЕНИЦА У НАУЧНОМ СТИЛУ СРПСКОГ ЈЕЗИКА²

У литератури је познато да под утицајем терминологизације језика науке градивне именице у својим множинским облицима прелазе у општи језик. У раду се преиспитује бројивости градивних именица у научном стилу као и у ком степену је дошло до њихове категоријалне трансформације. Рад почива на два претпоставка: најпре на чињеници да и упркос томе што граматички и семантички оне не могу исказивати однос једнина–множина, оне могу добијати множинску парадигму, а потом и на чињеници да оне могу исказивати множинско значење управо добијањем множинских наставка, при чему долази до рекатегоризације њихове семантике у значење 'врста'. Не улазећи у проблем другог типа исказивања плуралности (партикуларизација), испитују се типови именица који остварују однос једнина–множина, са посебним освртом на то у ком степену је дошло до њихове трансформације и колико је терминологизација као општа тенденција језика науке допринела томе.

Кључне речи: српски језик, научни стил, семантика, бројивост, градивне именице, множина

1. Увод

Избројивост градивних именица могућа је уколико именица промени своју категоријалну семантику прелазећи у класу заједничких именица, па тада семантички више не исказује неизбројиву материју, већ оно што се може препознати као појединачни ентитет ('врста'). Ђ. Оташевић (1988: 133) истиче да у србистичкој литератури није прецизирано на које се све градивне именице ово односи, што илуструју именице које су већ ушле у општи језик управо из научног/ стручног језика. Под овом претпоставком, у овом раду испитује се употреба множинских облика по правилу небројивих градивних именица, на корпусу научног стила српског језика у домену природних наука.

Циљ рада јесте утврдити могућност бројивости градивних именица и творења њихових множинских облика у овом функционалном стилу, при чему је главни задатак испитати већину лексичко-семантичких група које омогућавају образовање множинске парадигме појединих именица. Степен семантичког трансформисања под утицајем терминологизације, који је очекиван, биће дат у неким општим цртама, кроз описивање именица које се јављају као категорије 'градивности' у језику науке.

Анализи се приступа са аспекта лексичке семантике који доминира код неких аутора (Јесперсон, Ивић, Зника). Пошто је у питању описивање појаве на нивоу научног стила, лексичко-семантичком критеријуму, који ће припомоћи да

¹ stodorovic@rocketmail.com

² Рад је урађен у оквиру пројекта 178014: *Динамика структуре савременог српског језика*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

се семантички сродне групе класификују, помоћни критеријум у анализи биће функционалностилистички, јер је реч о језику науке и њених дисциплине. Корпус овога рада чине српски научни и стручни часописи доступни на интернету.³

2. Преглед литературе

2.1. Градивне именице и њихова (не)избројивост у домаћој литератури неједнако су описане. Т. Маретић (1963: 486) ове именице назива 'материјалним', напомињући да се користе у једнини. Кад је реч о множини, он не говори о семантичкој промени директно, нити о промени морфолошке структуре, већ да оне имају семантику 'врста'. Појаве везане за категорију броја Маретић посматра као неконвенцијалне множине градивних, збирних и апстрактних именица, тумачећи ту употребу као 'дистрибутивну', под коју он сврстава замену плуралних облика сингуларним и обратно (в. 1963: 483–488).

За М. Стевановића (1964) градивне именице „истим обликом означавају сваку, највећу као и најмању, количину материје” (1964: 181). Пошто се односе на материју, оне увек једином означавају сваки део те материје, ма колико делова та материја поседовала, док се у множини не употребљавају за именовање више делова материје. Ипак, нагласиће Стевановић, могућа је употреба множинских облика ових именица, с тим да оне тада „не казују множину онога што именица значи у једнини, него означавају већи број врста дотичне материје” (1964: 182), а тада оне нису градивне, већ заједничке именице.⁴

У граматици Р. Симић и Ј. Јовановић (2007), аутори напомињу да градивне именице по правилу имају множину, наглашавајући да се многе употребљавају у двострукој служби: да означе материјал и сл. (као градивне) и да означе предмете или врсте и тада је њихова множина очекивана (в. 2007: 89).

Занимљиво је да у сербокроатистичким граматицама постоје слична тумачења као код Стевановића и Маретића: плурана форма могућа је у значењу врсте (в. Бабић и др. 2007: 305; Барић и др. 1997: 100, Чигрић и др. 2010: 69).

2.2. У већини граматика градивним именицама није посвећена довољна пажња, нити је појава њихових множинских облика подробније описана⁵, готово на нивоу језика науке где је то очекивано⁶, што се може рећи и за саму 'бројивост'. Наиме, у сербокроатистичким граматицама не постоји критеријум бројивост приликом класификације именица, за разлику од граматика других језика, попут енглеског, где је бројивост релеватна категорија, с обзиром на то да утиче на избор детерминатора.⁷ Одговори на питања о множинским облицима градивних именица и о бројивости, дати су код страних аутора (Јесперсен), али и у радовима М. Ивић и М. Знике.

3 Часописи обухватају различите научне, техничке и технолошке области (пољопривреда, шумарство, водопривреда, биохемија, инжењерске науке, архитектура, грађевина, технологија итд.). Пошто сајт *Српски цитатини индекс* (www.scindeks.ceon.rs) више не нуди већи избор часописа, мора се напоменути да је корпус био преузет у тренутку када су часописи били доступни (2013. године).

4 Исп. и Станојчић и Поповић (2002: 80).

5 Неки граматичаро нису се бавили множинском употребом (Силић–Прањковић 2007, Клајн 2005).

6 Множина градивних именица не спомиње се ни у функционалностилистичкој литератури.

7 Пошто је критеријум бројивости последица семантичког критеријума, ваљало би га повезати са семантичким на основу кога се именице деле на заједничке, збирни, градивне (в. Ломпар 2004).

2.2.1. Бројивост, како се то истиче у многим радовима, потиче од О. Јесперсена (1935, 1949), који свет дели на ‘бројиво’ и ‘небројиво’. Изучавајући категорију броја именица у енглеском језику, Јесперсен је уочио бинарну групу бројиве/ небројиве именице (countables и uncountables), истичући да је у вези са овом појавом велика разлика између језика у свету⁸ (в. 1935 199–200, 1949: 114–115). Јесперсен сматра да градивна именица може бити бројива уколико је реч о некој врсти (‘a kind of’). За Јесперсена то је процес *рекаџеџоризација* у коме значење прелази у количинску или појединачну јединицу, када ‘речи за материје’ (mass-words) постају ‘речи за ствари’ (thing-words). Друкчије речено, рекаџеџоризација је померање у значењу помоћу којег неограничена ствар постаје ограничена бројива именица (в. Corbett 2000: 81). Лајонс (2001: 282) тај процес назива *секундарном рекаџеџоризацијом* (secondary recategorization).⁹

2.2.2. За М. Знику, бројивост је семантичко обележје које утиче на синтаксичке изборе при конструисању исказа. Према овој ауторки (2005: 40, 2007: 469) категорија бројивости темељи се на лексичком значењу именице, што је однос *једно* ≠ *мноџо* (уп. и Пети 1998: 292). Садржај категорије бројивости чине обележја [\pm бројиво], а израз се огледа у категорији броја и његовим морфолошким средствима. Ово претпоставља да се „uključivanjem leksičkog značenja imenice i njegovim suprotstavljanjem izrazu dotične imenice, može se zaključiti je li neka brojiva ili nije, bez obzira na oblik u kojemu stoji” (Зника 2005: 41). Другим речима, Зника бројивост посматра као бинарно категоријално обележје лексичког значења именице, које истовремено представља и узрок граматичке небројивости.¹⁰ Множинску употребу градивних именица, Зника ће, надовезујући се на Јесперсена, назвати ‘секундарном прекатегоризацијом’, која, према ауторки, „omogućuje da se uz imenicu u tako promijenjenu značenju stavi oznaka [+ brojivo]” (2007: 474).

У односу ових именица према њихових морфолошкој структури, истиче се постојање непотпуне морфолошке парадигме, односно према Бодаренку *дефектностии* (Зника 2005: 41). Градивне именице, заправо, имају потенцијалну морфолошку парадигму, уз одређене значењске промене: „Zapreke su samo značenjske naravi: imenica voda u značenju ‘tekućina za piće’ nije brojiva, nije strukturirana tako da jednome stoji u opreci mnogo.” (Зника 2007: 471). Стога, на плану израза не може стајати множински облик.

2.2.3. Полазећи од лексичке семантике именице, М. Ивић (1983) као услов бројивости поставља опредмећеност значења или значење врсте. Избројивост одликује појаве „које poimamo kao otelotvorenje u vidu pojedinih, jasnih uobličених

8 В. и Јесперсен (1935: 189). Поређење прави и Вјежбицка (1988: 501–502). Она сматра да су начини концептуализације различитих материја специфични за различите језике (рус. *горох, горошек* и *фасоль* – енгл. *peas* и *beans*; рус. *рис* и *мука* – енгл. *rice* и *flour*). И иначе, ауторка цело поглавље посвећује градивним именицама, упоређујући енглески и руски језик и објашњавајући разлику која потиче од различитих концепата (в. 1988 499–560). Занимљиво је погледати и монографију о бројевима (Корбет 2000), у којој аутор пореди бројивост као категорију у многим језицима света.

9 Још један термин јесте и *reclassification* (Кверк и др. 1972: 120), који такође подразумева упућивање именица на различите врсте неке супстанце или неку количину у изванјезичкој стварности (‘kind/ type/ form of’). Лејзерсон (2011) говори о историјату овог проблема и терминолошком разрешењу, истичући термине *distributive reference* и *divisive reference*. Да се различита семантичка својства приписују небројивим именицама, упућује и В. Станојевић (2009), наводећи нека терминолошка решења: *дисџрибуџивна референџија*, *кумулаџивна референџија* итд. *Кумулаџивну референџију* спомиње и М. Ивић (1983).

10 Да је тако, показује и преглед општије литературе у којој се аутори у већини случајева држе лексичке семантике (нпр. Ивић 1983, Тафра 2007, Прањковић 1984, Лајонса 2001, Корбет 2000).

entiteta – konkretnih stvorova i konkretnih stvari” (1983: 9). Друкчије речено, бројивост одликује материјализоване појмове. Међутим, не одликују се сви материјализовани појмови избројивошћу, па тако ни градивни појмови, који се у језику именују као градивне именице: „Pod gradivnim pojmom treba, dakle, razumeti sve ono što se percipira kao nekakva masa, a ne kao uobličen predmet [...]” (Ивић 1983: 16). Да би се стекло својство избројивости, потребна је одређеност у виду издиференцираних ентитета, а градивне именице, иако представљају материјализовани вид, то нису јер се односе на масу.

Логичари су запазили да се градивне именице понашају као ‘сортални’ називи, уколико се уз њих стави нека друга именица која ће им то омогућити (Ивић 1983: 22–23). М. Ивић унеколико додаје да се на генеричком нивоу исказивања избројавање ипак може вршити. Тада, градивна именице не ступа у непосредан контакт с квантификатором, већ индиректно, посредством посебног ‘партикуларизатора’.¹¹ Израз *врста*, у српском језику обавља управо такву функцију (Ивић 1983: 34). И не само та именица, већ и неке друге, попут *сорта*, *род*, *култура* и сл. са сличном категоријалном семантиком.¹²

3. Анализа корпуса¹³

3.1. Из прегледа литературе за овај рад битне су две чињенице. (1) Прва претпоставка је та да градивне именице као граматички и семантички небројиве не могу исказати однос једнина–множина зато што је њима множинско значење непрототипично, односно, категоријална семантика не дозвољава бројивости. Теоријски гледано, оне немају формалних ограничења у погледу творбе множинске парадигме, што значи да је сасвим могуће извести множинске наставке. (2) Друга претпоставка указује на то да градивне именице могу исказивати множинско значење на два начина: (а) граматичком множином, када долази до рекатегоризације њиховог значења па добијају категоријалну семантику ‘врста’, или (б) лексички, употребом партикуларизатора, када именица остаје у свом облику јединине, а детерминатор испред ње одређује множинско значење. У овој анализи акценат је на преиспитивању оних именица које добијају множинске облике градећи парадигму, без партикуларизација. Испитују се типови оних именица које су рекатегоризацијом своје семантике из значење ‘градивног’ у значење ‘врста’ постале бројиве, добивши то тада потенцијалну множинску парадигму. Испитују се и ниво рекатегоризације тог значења, као и то у којем је степену терминологијација утицала да неке именице изгубе стару семантику.

3.1.1. Најфреквентније употребљена у множинским облицима свакако се јавља именица *вода*, означавајући одређену врсту. Уз ову именицу често се употребљава одређени придев као конгруентни атрибут који показује припадност

11 У свом другом раду, М. Ивић (1980) разматра избројиве ентитете исказане заједничким именицама и њихов однос према градивним, па за њу партикуларизација представља могућност уочавања појединачног, а језичка средства којима се врши зову се *партикуларизатори* (Ивић 1980).

12 У корпусу је забележен велики број примера, од којих ће овде бити наведено неколико: *биљне врсте* (ЧПТЕП1, 5); *врста* из *рода Paulownia Siebold et Zucc* (ГШФ3, 269); у *засади*ма јабука, *сорта* јабука (ГШФ5, 90); на *врстама* из *рода Paulownia* (ГШФ1, 91); на *културама Paulownia* (92) итд.

13 Због ограниченог простора овог рада, биће наведено по неколико примера за сваку појаву, иако је корпус донео десетоструко више примера од оних који се у раду наводе. Детаљан списак скраћеница које су коришћене у тексту дат је на крају рада у поглављу *Извори*.

врсти, или порекло (*речне, плавне, језерске, ошћадне* и сл.). Ако се у обзир узму *ошћадне воде*, оне заиста могу подразумевати различите типове водâ (индустријске отпадне воде, отпадне воде из домаћинства и сл.) и оне се могу замислити, опредметити као издиференцирани ентитети.

У зависности од утицаја подземних и површинских *вода* [...] (ГШФ4, 42); [...] где се плавне *воде* неки пут задржавају [...] (69); [...] и појави киселих рудничких *вода*. (ГШФ3, 36); [...] наливана је подлога агар-*вода* [...] (115); у хидрауличкој вези са речним *водама*. (125); [...] директна хидрауличка комуникација речних и изданских *вода*. (128); Кретање подземних *вода* у водоносном (доњем) слоју [...] (130); [...] режима нивоа подземних *вода* [...] (132); Највиши нивои изданских *вода* [...] (133); [...] добијају се нивои подземних *вода* у површинском слоју (134); [...] везе подземних *вода* у алувијалним седиментима и површинских *вода* Саве. (134); [...] издвојених станишта групе биотопа копнених *вода* [...] (171); [...] описује само у топлијим стајаћим *воданама* Војводине. (ЛНРПФ1, 39); [...] повећања концентрације нитрата у подземним *воданама* [...] (103); Режим *вода* (атмосферских, површинских и подземних) на подручју Војводине [...] (148); [...] представља појава великих *вода* [...] (151); [...] први систем биополја за преčiшћавање отпадних *вода* [...] (ЛНРПФ2, 53); Стална контрола квалитета површинских *вода* [...] (ХИ2, 187); [...] концентрација mangana (МДК) у пијачим *воданама* [...] (ХИ4, 381); Из атмосфере, земљишта, *вода* (површинских и подземних) [...] Олово из *вода* за пиће [...] (403); [...] ukoliko dopru do површинских и/или подземних *вода* [...] (ХИ6, 729); [...] анализу великих *вода* [...] (В1, 13); [...] система за пречишћавање отпадних *вода*. [...] Azot се у отпадним *воданама* [...] (79); [...] да раве и у чиштим и запријаним *воданама*. (В2, 106); [...] природним *воданама* [...] (127); [...] studija malih *вода* [...] (151); За одрживо пречишћавање отпадних *вода* [...] (249); [...] prolaskom padavinskih *вода* [...] (ОБИ, 228); [...] kolektor отпадних *вода* [...] (ЗРГАФ1, 179); [...] regionalizacija prosečnih *вода* [...] (ЗРГАФ2, 1); [...] izložene dejstvu подземних, површинских и атмосферских *вода*. (215); Sulfati mogu biti prisutni u подземним *воданама* [...] (233); Oriјentacioni vodni bilans површинских *вода* за подручје RPP [...] (ЗРГАФ3, 10); Rastvarajući minerale, подземне *воде* се обogaчују [...] (ХИ3, 263).

Занимљива је чињеница да множински облик ове именице често улази у састав званичних назива институција или неких пројеката, а често иде уз одређене именице које означавају процесе: „Slovačka kompanija za upravljanje *vodama*”, „Centralni biro za *воде* i životnu sredinu”, Institut za заштиту животне средине i upravljanje *vodama*” (В1, 89).

3.1.2. Једна од највећих семантичких групација градивних именица, које се највише користе у техничким и технолошким наукама, водопривреди, архитектури, грађевини и сл. свакако су оне именице које означавају одређену материју/ грађу. То су таква именована која денотирају појмове настале смесом, тј. справљањем различитих материјала, па добијају облик масе. Оно што је специфично код ових именица јесте да оне добијају множинске облике онда када означавају различите врсте/ производе што уопштено, што према номенклатури. Ту су пре свега именице *бетони*, *малтери*, *цементни*.

Betoni u kojima je samo крупна фракција менјана овим агрегатом [...] *Betoni* u kojima je менјана i крупна i sitna фракција [...] odgovarajući *betoni* sa природним агрегатом [...] (ГМК1, 6); [...] *betone* sa најманјом чврстоћом [...] (12); [...] a *betoni* sa рециклираним крупним i sitним агрегатом имали су [...] (17); [...] да се добију *betoni* na бази рециклираних агрегата [...] (18); [...] *betoni* sa рециклираним агрегатом BRA [...] (34); [...] испитивања различитих *betona* [...] (58); *Betoni* sa сувим i zasićenim рециклираним агрегатом [...] u

slučaju lakoagregatnih betona (59); Betoni spravljani sa agregatom [...] (74); Za sve vrste polimera i monomera koji se koriste u cementnim kompozitima - malterima i betonima [...] (94); Modifikacija cementnih maltera i betona lateksima [...] (95); Betoni modifikovani lateksima [...] (96); Modifikovane maltere i betone ne treba ugrađivati [...] (97); Betoni i malteri modifikovani polimerima [...] kao i klasični betoni i malteri. (100); [...] pa je njihova upotreba ograničena na betone niže i srednje čvrstoće. (ГМК2, 33); Nedestruktivne metode ispitivanja vatrostalnih betona [...] (ГМК3, 36); Čvrstoća pri pritisku vatrostalnih betona C i B [...] (38); [...] betoni visokih svojstava (HPC) [...] u odnosu na klasične betone [...] (ГМК4, 43); [...] svojstva upotrebljenih cemenata. (45) [...] i njegova primena u betonima standardnih čvrstoća [...] (ГМК6, 35); [...] upotreba odgovarajućih vrsta cemenata [...] (ЗРГАФ1, 72); U tu svrhu mogu se koristiti poliuretani, malteri od epoksidnih smola, akrilik malteri i fero betoni. (95); U principu betoni visokih čvrstoća se mogu spravljati sa većinom cemenata na bazi portland cementnog klinkera [...] Iz navedenih razloga pojedini CEM II, kao i CEM III do CEM V cementi ne bi bili najbolji izbor. (99); Preporučene količine mineralnih dodataka, tj. zamene cementa, u betonima visokih čvrstoća [...] (100); Pod pojmom zeleni betoni podrazumeva se [...] (ЗРГАФ2, 91).

3.1.3. U ovu grupu treba svrstati one imeniце које су по пореклу заједничке, али у оваквој употреби добијају градивни карактер, с обзиром на то да се користе као извесна врста грађе у изради одређених конструкција. То су: *шишке, траке, греде, блокови, илоче, кавези, цеви, шруици, лимови*. Ови појмови настали су извесном изградњом (у њихово творење је ушла грађа), али овде се функционално преобликују и њихова именовања добијају градивни карактер. Именица типа *жица* градивног је карактера када се у обзир узме одређена количина. Међутим, када се огледа као врста, она добија множину. Именице као што су *азрегаши, панели, шииови* такође представљају извесну грађу, с тим да су оне термини из грађевине. Именица *vlakna* слично подлеже трансформацији.

Ovakvi temelji се вишеслежу од temelja на групи šipova а мање од temeljne ploče bez šipova. (ГМК3, 3); Agregati су имали различит granulometrijski sastav [...] (38); Temeljenje zgrade је највероватније извршено путем kamenih trakastih temelja. (62); [...] razvijeni су за elektrolučно zavarivanje aluminijuma i čeličnih limova [...] (ЗИЗК3, 84); [...] а tanke limove [...] (89); [...] punjene žice visokolegirane за navarivanje [...] (ЗИЗК6, 98); Čelici повишене čvrstoće [...] (ЗИЗК7, 147); [...] obloženih elektroda, punih i punjenih žica, punih i punjenih šipki, punih i punjenih traka, sinterovanih traka, sinterovanih i livenih šipki i metalnih praškova. (ЗИЗК9, 119); [...] jeste upotreba čeličnih kaveza. Ova tehnika се састоји од stavljanja čeličnih ugaonika на svaki ugao AB stubova i zavarivanja čeličnih traka за ugaonike. (ГМК6, 3); [...] ponašanja ab greda на bazi BRA [...] (ГМК1, 6); Koristi се за određivanje sposobnosti prolaza betona kroz armaturne šipke. (28); [...] može biti u obliku šipki ili traka, uglavnom sastavljenih od ugljeničnih CFRP ili staklenih GFRP vlakana. (63); [...] koriste се uglavnom platna ili trake sastavljene od aramidnih (AFRP), staklenih (GFRP) ili karbonskih vlakana (CFRP) (63); Kod armiranobetonskih greda [...] (ГМК2, 17); [...] termoizolacioni fasadni paneli, blokovi за spoljašnje zidove, blokovi за pregradne zidove, prefabrikovani pregradni zidni paneli, međuspratne ploče, krovne ploče [...] (37); УФ адхезиви, састављени од различитих смола, пуниоца и катализатора [...] слепљене у узорак тако да су им паралелна дрвна vlakna. (ГШФ1, 34); Израђен је од двоструко плетене челичне жице, обмотане полипропиленским vlaknima [...] (ГШФ2, 45); После сече групаца [...] групи су природно сушени. (ГШФ3, 69); [...] у односу на правац дрвних vlakana [...] (70); Perforirani materijal од staklenih vlakana [...] (ЗРГАФ2, 123).

Као што показују поједини примери, није чест случај да се у загради даје и скраћеница према номенклатури која указује на одређену групу ових предмета као материјала.

3.1.4. Следећа група уско је повезана са именицама које означавају грађу, а то су именице које номинују извесне материјале који се користе у изради одређених грађевинских конструкција и елемената, хемијских производа, које творе одређене типове земљишта и сл. То су именице *пескови*, *шљункови*, *муљеви*, *прашине*, *гелови*, *моле*, *глине*, *прашкови* и сл. Њихови множински облици такође имају значење врсте, с тим да оне и даље задржавају функцију градивности, односно, везивног елемента у творењу неке материје. Слично њима, именице које су превасходно заједничке (*смеше*, *слојеви*, *наслаге*, *премази* и сл.), добијају елемент градивности иако употребљене у множини, уз значење врста. Ове именице служе као хипероними одређеним продуктима који се користе у одређеним индустријским гранама.

Najveći broj organskih *smola* [...] (ГМК1, 70); [...] укључујући прашинаста тла, неке врсте глина, као и разне врсте *пескова* и *шљункова*. (82); У групу течних *smola* спадају полиестарске *smole*, епоксидне *smole* [...] (94); Марински седименти су представљени тамносивим *muljevima*, *pjeskovima* са шљунком различитог петрографског састава и праšinастим *glinama*. (ГМК9, 67); Испуcale laporovite *gline* kore raspadanja [...] (ГМК10, 46); У sitnozrnim врстama тла (*prašine* и *gline*) она је значајна [...] док су крупнозрна тла (*пескови* и *шљункови*) управо из ових разлога мање агресивна. (ЗРГАФ1, 72); [...] речно-барским алевритима са прослојцима *пескова* [...] (129); За алуминијум-оксидне *gelove* жарене на температури [...] (ХИ4, 357); [...] процеса сinterовања и фазних трансформација алуминијум-оксидних *gelova*. (361); [...] и код *praškova* за заваривање [...] (ЗИЗК9, 115); *Praškovi* за заваривање се испоручују [...] (118); У раду су представљени агломерирани *praškovi* за заваривање [...] израђивали топлјени *praškovi* [...] (ЗИЗК6, 97).

Коришћене су комерцијалне травно-легуминозно *смеше* [...] (ГШФ2, 43); Наношење темељних *слојева* и завршног слоја акрилног премаза обављено је у протоку на лакирној линији за наношење *премаза* ваљањем. (ГШФ4, 12); [...] могућ у дубљим деловима лесних *naslaga* и у зони веће издјелјености laporovитих *gline*. [...] Lesne *naslage* (I), праšinасто-глиновите [...] (45); [...] где су дебљине лесних *naslaga* највеће [...] (49); [...] учествују квартарне лесне *naslage* [...] терцијарне испуcale laporovите *gline* kore [...] (52); [...] обично се минимизирају применом анти-рефлексионих *premaza* на површини сочива. (ГМК9, 86).

3.1.5. Именица *стакло* поседује градивни карактер, стога се користи у јединици, али када се оформи као готов производ, или као врста, она добија множински облик *стакла*. Код ових именица, што показују примери, могуће је да градивна именица буде употребљена и у загради као опис одређене врсте.

[...] добивању *stakala* већих механичких карактеристика [...] (ГМК6, 45); *Stakla* са изразитом рефлексijом [...] (48); Low-E-STAKLA (*stakla* за контролу изласка toplote), Solar Control Glass (*stakla* за контролу улaska свjetлости и toplote) и COOL-LITE (*stakla* која имају карактеристике и Low-E stakla и *stakla* за контролу улaska свjetлости и toplote). (48).

3.1.6. Именица *челик* у множини означава врсту. Да је тако, потврђује употреба различитих придева или синтагми (па и реченица) у функцији конгруентног или неконгруентног атрибута, који носе категоријалну сему 'врста' (*нерђајући*, *нисколегирани*, *сијнозрнасти* и сл.).

Razvoj mikrolegiranih i niskolegiranih čelika povećane čvrstoće [...] (ЗИЗК1, 3); [...] to su čelici poznati kao P91, P92 [...] (10); Dupleks nerđajući čelici [...]; Kako dupleks čelici pokazuju [...] (21); [...] na spojeve niskolegiranih čelika povišene čvrstoće [...] (ЗИЗК2, 43); [...] visokolegiranih čelika sa hromom sa nisko legiranim čelicima. (62); [...] tokom spajanja galvanski revučeni čelika [...] (ЗИЗК3, 83); [...] topljenja bazičnih, metalnih i punih žica za zavarivanje sitnozrnatih čelika (116); [...] veličina izrađenih od pet različitih čelika industrijskih komponenti [...] (ЗИЗК4, 135); Čelici povišene čvrstoće [...] (141); [...] razvoj visokočvrstih čelika za cevovode X100 i X120 [...] (ЗИЗК5, 53); [...] da pri TIG dressingu zavarenih spojeva od niskougljeničnih i niskolegiranih čelika ne dolazi [...] [...] visokočvrsti čelici imaju određene nepovoljne osobine [...] (ЗИЗК7, 123); [...] dobijeni zavarivanjem trenjem Č 7680 sa čelicima Č 1730 (Č 1530 ili Č 4730) [...] (132); [...] bez primjene različitih legiranih čelika, a posebno austenitnih nerđajućih čelika. (ЗИЗК8, 5); Od svih visokolegiranih čelika najširu primjenu u izradi zavarenih konstrukcija imaju austenitni čelici. (13); [...] za navarivanje manganskih čelika i raznorodnih čelika. (ЗИЗК9, 121).

3.1.7. Именице типа *горива* и *гасови*, које номинују градивне материје што се користе у многим индустријским секторима, такође добијају множинске облике у значењу ‘врста’, али ипак задржавају значење градивности, јер се употребљавају као градивни елементи. Слична је ситуација и са именицом *ђубрива*, врло често коришћена множински у пољопривреди и шумарству ради означавања врсте.

[...] mogu biti različiti po svojoj nameni, prirodi (struja, gas, vodena para, fosilna goriva) [...] (216); [...] upotreba fosilnih goriva [...] [...] korišćenja čvrstih mineralnih đubriva (granulata) uslovlja je celovitu analizu procesa mineralnih đubriva [...] (239); [...] smeštaj različitih komponenti mešanih đubriva [...] (242); [...] primene mineralnih đubriva [...] (243); smanjenjem učešća fosilnih goriva [...] (328); [...] kao što su fosilna goriva [...] (ЧИП-ТЕП1, 45); Temperatura izlaznih (dimnih) gasova u stacionarnom režimu (83); Imajući u vidu ograničene količine fosilnih goriva [...] (ГМК8, 28); [...] te se moraju unositi kroz đubriva [...] (ЛНППФ1, 58); [...] značajan uticaj ima i primena azotnih đubriva. (73), [...] nedovoljne upotrebe organskih đubriva [...] (85); Primena azotnih đubriva značajno povećava [...] (89); Zaoravanje organskih đubriva [...] (103); Promena odnosa hraniva u đubrivima u korist azota [...] industrije azotnih đubriva [...] (ЛНППФ2, 34); [...] gotovih fosfornih i kalijumovih đubriva [...] [...] sirovina za proizvodnju P-đubriva (35); Mogu da se koriste kao organska đubriva [...] (ЛНППФ2, 46); [...] ukazuje da će mikrobiološka đubriva zauzeti značajno mesto [...] (80); [...] od primenjenih količina azotnih đubriva, odnosno organskih đubriva [...] (121); [...] sa povećanjem primenjenih mineralnih đubriva [...] (121); [...] уношењем минералних и органских *ђубрива*. (ГШФ3, 41).

3.1.8. Семантичка група градивних именица која обуквата производе у прехранбеној индустрији такође твори множинске наставке. Због ограничености корпуса, забележено је неколико примера множине: *ракије*, *хлебови*, *вина*. Било би врло занимљиво испитати одређене именице овога типа, за које нису забележени облици: нпр. како гласи множинска парадигма именице *млеко* (Н=А. млека, Г. млекâ, Д=И=Л. ?). Оно што се свакако са ове тачке гледишта може рећи јесте да и код ових именица долази до стварања множинских облика онда када оне преформулишу семантику у значење ‘врсте’.

[...] koriste za proizvodnju etanola i pića (vino, pivo, voćne rakije) [...] (ОБИ, 22); u proizvodnji etanola i žestokih alkoholnih pića (voćne rakije). (344); U proizvodnji slada, piva, žitnog alkohola, vina i rakija [...] (407); U radu su ispitani uzorci hlebova [...] ocenjivana na kori i sredini hlebova preko više pokazatelja [...] utvrđena i razlika između

teksture hlebova zavisno od vrste [...] (ЧПТЕП4, 303); [...] što je doprinelo proizvodnji vrlo kvalitetnih вина sa pomenutih područja [...] (ЛНРПФ1, 43).

3.2.1. Велика група именица, више термиолошког него општејезичког карактера, долази из области шумарства, водопривреде, географије, рударства и сл., и именујући различите типове земљишта, стена, руда и сл.: *амфиболити*, *андезити*, *глине*, *глинци*, *дацити*, *иловаче*, *кречњаци*, *пескови*, *пешчари*, *седименти*, *серпентинити*, *стене*, *филити*, *црнице*, *шкриљци* итд. Дакле, и код ових се именица множински облици стварају како би се исказала одређена врста, с том назнаком да су и даље у питању градивни појмови, с обзиром да су то одређене материје, непрепозантљивих карактеристика.

Због специфичног утицаја кречњака [...] издвајају се два типа карбонатне кречњачке подлоге: једри кречњаци и меки, лапоровити кречњаци. (ГШФ1, 75); [...] налазе се еруптивне стене и на последњем месту метаморфне [...] састављен од тријаских и делимично јурских кречњака [...] Осим кречњака појављују се и разне врсте серпентинитских стена и серпентинити и перидотити, палеозојски и варфенски шкриљци, дијабаз роњачка формација, пешчари, амфиболити, глинци, делувијално-алувијалне наслагае и др. (77); Серпентинити на истраживаном подручју заузимају знатно мање површине од кречњака. Знатно се разликују од осталих силикатних стена [...]; Кречњачке црнице представљају примарне развојне стадије земљишта на једрим кречњацима. (79); [...] тип шуме на ливадским/ритским црницама [...] (ГШФ3, 84); Црнице (калкомеланосоли) образују се на једрим кречњацима [...] (102); Најстарије стене на Тари настале су у палеозооку, односно у периоду карбона: органогено-барски седименти, пролувијални застори и речни седименти. [...] Масив Таре је углавном састављен од тријаских и делимично јурских кречњака, док је већи број истакнутих висова и јужних страна од серпентинита (103); У неогеним седиментима се пескови и песковито-шљунковити слојеви [...] непропусним наслагама лапорца, лапора и глина [...] таложени су прво крупнозрни шљунковити и песковити седименти [...] (129); [...] песковито-глиновите иловаче, иловаче и глиновите иловаче. (ГШФ4, 105); Геолошка подлога у овом делу профила су: шкриљци, филити, серпентини, перидити, кристаласти шкриљци, андезити, дацити. (ГШФ5, 100).

3.2.2. Хемијска, биохемијска, биолошка индустрија и сродне дисциплине познате су по својим специфичним термиолошким системима. У овим областима дошло је, наиме, до транспозиције семантике, оне су се термиологизовале и добиле друкчија значења од оних која имају у општем лексикону.¹⁴ Док у општем језику ове именице имају градивно значење, јер представљају неку материју, у терминологији та њихова семантика ишчезава. Овде добијају множину, скоро доследно оним именицама у општем језику које означавају врсту. То су именице: *киселине*, *масии*, *масноће*, *алкохоли*, *шећери* и сл. – с тим да именице *уља* и *воскови* у неким другим дисциплинама имају друкчији карактер, сличан нетермиолошким. Поред тога, ту су и именице *квасци*, *илесни*, *љиве*, означавајући одређене микроорганизме, с тим да ове именице губе статус градивних именица.

[...] масних киселина у улју [...] (ЧПТЕП1, 8); [...] која sadrži šećere, skrob ili celulozu. (45); [...] a sadržaj redukujućih šećera (glukoze) je određivan na osnovu prethodno definisa-

14 „Na kategoriju broja djeluje promjena značenja, odnosno prelazak iz nebrojivoga u brojivo zbog širenja polisemične strukture, ili obratno, kad se opći leksik upotrebljava u terminološkom značenju.” (Таффа 2007: 224)

ne standardne krive. (46); [...] promjene udjela ulja i slobodnih masnih kiselina [...]; Prehrana stanovnika danas je nezamisliva bez proizvodnje ulja i čvrstih biljnih masnoća [...] (ЧПТЕП3, 210); Ova promjena sastava masnih kiselina [...] danas sadrži eruka kiselinu samo u tragovima, 5-8% zasićenih masti, 60 - 65% mononezasićenih masti i 30-35% polinezasićenih masti. (211); [...] u kome je sadržano 100 g belančevina [...] Pri gajenju mikroorganizama (kvasaca, nekih plesni i bakterija) [...] (ОБИ, 10); Pri gajenju kvasaca u biološkom reaktoru [...] (11); [...] proizvode se brojne hemikalije: organske kiseline, ratvarači i alkoholi. (12); Eukariote uključuju biljne i životinjske ćelije, kvasce i gljive (fungi), alge i protozoe. (21); [...] i transformišu CO₂ u šećere; Gljive su veoma rasprostranjene u prirodi [...] Najvažnije grupe su kvasci i plesni. [...] glukoza, glutamin, esencijalne i neesencijalne aminokiseline, serum (konjski ili teleći) i mineralne soli. (32); [...] podesean za enzimsku hidrolizu do fermentabilnih šećera (402); [...] i delimično se uklanjaju ulja i masti. (412); Pored organskih kiselina [...] kao na primer niskomolekularne alkohole. (430); [...] напада инсеката, патогених гљива [...] (ГШФ2, 23); [...] од инсеката и фитопатогених гљива [...] (ГШФ3, 96); [...] пресудно је утицало на пораст примене природних материјала за површинску обраду дрвета – уља и воскова. (85); [...] поседују Bronsted-ове i Lewis-ове kiseline. (ХИ1, 39); [...] изложеност бору, борној киселини или solima бора [...] (ХИ2, 191); [...] воде се обогаћују минералним solima [...] (ХИ3, 263); [...] везани у комплексним solima. (297); [...] који са металима у раствору гради soli [...] (298); [...] при чему се мења са водом и раствореним solima [...] (ХИ4, 373); [...] до глицерола и масних kiselina. (ХИ6, 667); Хемijsка дејства (загађена вода, раствори, уља, kiseline, и др.) [...] (ГМК1, 68); [...] soli од одлеђивања. (ГМК8, 50); [...] свежих и сувих cvasti [...] (ЛНППФ2, 73).

Ове речи у контекстима добија одређене атрибуте (*органска киселина*), или префиксоиде (*амино-киселина*), па онда несумњиво спадају у термине (в. следећу групу).

3.2.3. Осим терминологизованих именице општег језика, овде треба напоменути и велики број стручних термина, интернационалног порекла (номенклатура) који такође имају градивни карактер, јер представљају неку врсту материје која учествује у творењу одређене конкретне материје, а по себи су врло апстрактни појмови па је та семантика непрозирна. Такође, битно обележје и њима управо је категоријална сема 'врсти'. То су термини: *алдехиди, алкалије, бромиди, диетерпени, ензими, естри, етони, липиди, пептиди, пестциди, пилесни, преоксиди, проитеини, силикони, скрбови, сулфати, сулфонати, угљоводеници, феноли, флавоноиди, фосфати, хидрати, хлориди, шећери*.

[...] organska jedinjenja: ugljene hidrate, belančevine i aminokiseline, alkohole, organske kiseline, ugljovodonike itd. (ОБИ, 23); Za tu svrhu se koriste: alkoholi, estri, masne kiseline, silikoni, sulfonati itd. (28); Organske supstance uključuju: ugljene hidrate, masti, proteine, površinski aktivne supstance, pesticide [...] (405); Najznačajniji puferi su fosfati [...] jer proteini, peptidi i aminokiseline imaju puferski kapacitet. (26); [...] proizvodnjom mikrobnih proteina [...] sadrže više od 50 % punovrednih belančevina. (10); [...] bez primene pesticida. (ЧПТЕП2, 146); Visokog sadržaja sulfata i hlorida [...] (ГМК1, 55); Agensi oksigena, jake alkalije, bromidi i vlažni hloridi remete efekte smole. (69); Najozbiljniji tretman zahtevaju uticaji hlorida, čiji izvor mogu biti soli [...] (ГМК8, 46); [...] dejstvo sulfata i kiselina [...] (51); [...] mogu se dobiti ugljovodonici, zasićeni aldehidi i zasićeni i nezasićeni alkoholi. (ХИ1, 37); Fenolna jedinjenja prisutna u ekstraktu ruzmarina mogu se podeliti u tri grupe: fenolni diterpeni, flavonoidi i fenolne kiseline (81); Uglavnom fenoli i alkoholi ispoljavaju najjače inhibitorno dejstvo na rast bakterija, zatim slede aldehidi i ketoni [...] (ХИ5, 586); kao što su ugljeni hidrati, nukleinske kiseline i proteini [...] (ХИ4, 424); [...] neophodno je da se celuloza razloži do glukoze (saharifikacija) korišćenjem kiselina ili enzima. (ХИ2, 108); [...] kao što su ozon, kiseline,

alkalije, peroksidi i organski rastvarači. (106); Влажно и суво таложeње сумпорних и азотних *оксида* [...] (ГШФ2, 96); [...] могу имати и tzv. локалну концентрацију sulfata у близини извесних индустријских отпада [...] (233); [...] састоји од песка, муља, *ширита*, заосталих *сулфида* [...] (ГШФ3, 36), [...] садржи доста *карбоната* [...] (41); [...] која се односе на осећаје које изазивају садржај *влaге* и/или *липида* [...] (ЧПТЕП4, 303), [...] долази код свих *скрoвова* који садрже амилозу изузев код скрoба из кромпира. (ХИ6, 647).

3.3. На крају, треба истаћи једну врло занимљиву појаву у научном стилу, а која се тиче градивних именица: одређене лексеме, могу, што у својим множинским облицима, што у облицима јединине подлећи 'експлицитној категоризацији' (Кликовац 2008). У питању је процес функционалностилског разлагања (декомпоновања) на именичку лексему опште семантике (*творевина*, *смеша*, *материјал*, *маса*, *структура* итд.) и придев у функцији атрибута који чува градивна својства или својства врсте (*бетонска*, *малшерска*). Како се може приметити, и ове јединице имају извесну семантичку нијансу градивног. Ово се питање поставља само у назнакама, што не значи да неће предмет будућег истраживања. Интересантно је преиспитати да ли се овај процес може сматрати још једним начином да се, сада већ функционалностилски, исказује бројивост градивних појмова.

бетонских мешавина (ГМК1, 34); pločaste tvorevine СН (35); бетонске мешавине, folijastim tvorevinama C-S-H gela (36); бетонских мешавина. (ГМК4, 47); cementne matrice (55); malterske мешавине (60); vlaknastih elemenata (68); бетонске структуре (ГМК1, 24); prašinstih čestica (25); praškastih čestica (33); prašinstih čestica (54); kolovozne konstrukcije. (ГМК5, 24); asfaltnih мешавина (ГМК5, 23); asfaltne мешавине (24); бетонским мешавинама (ГМК6, 35); бетонским мешавинама (ГМК7, 39); asfaltnih мешавине (ЗРГАФ2, 166); asfaltnih мешавина (167); бетонске мешавине (ГМК3, 43).

4. Закључак

У раду су испитивани множински облици градивних именица, њихова избројивост у научном стилу, при чему је главни циљ био опис и делимично тумачење тренутног стања. Иако се у сербокроатистичкој граматичкој литератури ишчитава мало интересовања за ову тематику, као подлога рада послужили су теоријски постулати о избројивости Јесперсена, М. Ивић и М. Знике, па је са аспекта лексичке семантике говорено о функционалностилској употреби множинских облика неких именица.

У корпусу научног стила примећен је велики број градивних именица које добијају множинске облике. Заједничка карактеристика овим именицама јесте та да оне у множинској функцији модификују своју основну семантику (долази до рекатегоризације), што им омогућава да морфолошки творе, семантички нетворебене облике множине. Та семантика најчешће се може описати категоријалном семом 'врста' (што је у литератури и било познато). Па ипак, у овом раду је на неколико места било покушаја да се покаже како неке од ових именица и даље чувају значење градивности, сада већ као подређену сему у оквиру свог лексичког значења, што доводи у питање да ли су истодобне заједничким именицама са прототипичном категоријалном семантиком опредмећености. У питању су лексеме попут *воде*, *челици*, *бетони*, *цеменети*, *стакла*, *малшери*, *хлебови* итд.

Такође, у раду су осветљени и они случајеви терминологизације градивних именица које у новом, терминолошком систему у који улазе из општег јези-

ка добијају множинске облике, па, попут заједничких именица, али и оних правих термина из језика науке и њених појединачних дисциплина, оне губе везу са својој прототипском категоријалном семантиком 'материја' (*соли, алкохоли, киселине* итд.). Такође, поједини термини, ускостручно везани за одређене дисциплине, који имају семантичку нијансу градивности, такође добијају множину. Међутим, наглашено је да су то у питању најчешће лексеме страног порекла добијене према номенклатури и да у систему одређених дисциплина оне немају категоријално значење 'материје', већ 'врсте', из тих разлога оне и јесу готово по правилу у множини (*сулфати, беланчевине, липиди, угљоводеници* и др.). Оформиљени у језику науке, ови термини имају повратни трансфер у општи језику, због чега долази и до продора сличних стручних израза у множинском облику.

На крају, у научном стилу уочен је и процес експлицитне категоризације на плану плуралне и сингуларне употребе градивних именица. Примећено је да се одређене лексичко-семантичке групе градивних именица (*асфалти, цемени, бетон* итд.) декомпоновају, при чему категоријалну семантику носи именица, а придев значење градивности (*асфалтине мешавине*). Овај процес до сада није био описиван (бар колико је аутору познато), па би представљао засигурно неко будуће преиспитивање. Он отвара и питање да ли је то још један од начина исказивања бројивости.

Извори

В(1, 2): *Vodoprivreda*, Beograd: Jugoslovensko društvo za odvodnjavanje i navodnjavanje, 43/ 1–3; 43/ 4–6 (2011).

ГМК(1–11): *Građevinski materijali i konstrukcije*, Beograd: Društvo za ispitivanje i istraživanje materijala i konstrukcija Srbije. 52/ 1–4 (2009); 53/ 1–4 (2010); 54/1, 54/3, 54/4 (2011).

ГШФ(1–4): *Glasnik Šumarskog fakulteta*, Beograd: Šumarski fakultet, 99, 100 (2009); 101, 102 (2010); 104 (2011).

ЗИЗК(1–9): *Zavarivanje i zavarene konstrukcije*, Beograd: Društvo za unapređivanje zavarivanja u Srbiji, Zavod za zavarivanje, Zavod za grafičku tehniku Tehnološko-metalurškog fakulteta, 54/ 1–4 (2009); 55 2–3 (2010); 56/ 1,3 (2011).

ЗРГАФ(1–3): *Zbornik radova Građevinsko-arhitektonskog fakulteta*, Niš: Građevinsko-arhitektonski fakultet, 24, 25, 26 (2009).

ЛНРПФ(1, 2): *Letopis naučnih radova Poljoprivrednog fakulteta*, Novi Sad: Poljoprivredni fakultet, 33 (2009); 34 (2010).

ОБИ 2009: J. Baras i dr., *Osnovi bioprocenog inženjerstva*, Leskovac: Tehnološki fakultet Leskovac.

ХИ(1–6): *Hemijska industrija*, Beograd: Savez hemijskih inženjera, 65/ 1–6 (2011).

ЧПТЕП(1–4): *РТЕП – časopis za procesnu tehniku i energetiku u poljoprivredi*, Novi Sad: Jugoslovensko društvo za procesnu tehniku i energetiku u poljoprivredi, Poljoprivredni fakultet, 13/ 1–4 (2009).

Литература

Вежбица 1988: A. Wierzbicka, *The Semantics of Grammar*, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

- Бабић и др. 2007: S. Babić, D. Brozović, I. Škarić, S. Težak, *Glasovi i oblici hrvatskoga književnoga jezika*, Zagreb: Nakladni zavod Globus.
- Барић и др. 1997: E. Barić, M. Lončarević, D. Malić, S. Pavešić, M. Peti, V. Zečević, M. Znika, *Hrvatska gramatika*, Zagreb: Školska knjiga.
- Зника 2005: M. Znika, Kategorija brojivosti u hrvatskom jeziku, *FLUMIMENSIA: časopis za filološka istraživanja*, 17/1, 39–52.
- Зника 2007: M. Znika, Pokazatelji brojivosti, *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 33/ 1, 469–477.
- Ивић 1980: М. Ивић, О ‘партикуларизаторима’ *Јужнословенски филолог*, 36, 1–12.
- Ивић 1983: М. Ивић, *Lingvistički ogledi*, Beograd: Prosveta.
- Јесперсен 1935: О. Jespersen, *The Philosophy of Grammar*, London : Allen & Unwin,
- Јесперсен 1949: О. Jespersen, *A Modern English Grammar: on Historical Principles*, Part II, Copenhagen: E. Munksgaard.
- Кверк и др. 1972: R. Quirk, S. Greenbaum, G. Leech, J. Svartvik, *A grammar of contemporary English*, London: Longman.
- Клајн 2005: I. Klajn, *Gramatika srpskog jezika*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Кликовац 2008: D. Klikovac, *Jezik i moć*, Beograd: Biblioteka XX vek.
- Корбет 2000: G. G. Corbett, *Number*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Лајонс 2001: J. Lyons, *Introduction to Theoretical Linguistics*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Лејзерсон 2011: P. Lasersohn, Mass Nouns and Plurals, <http://philpapers.org/archive/LASMNA.pdf>.
- Ломпар 2004: В. Ломпар, О класификацији именица у сербокроатистичким граматикама, *Научни саставак слависта у Вукове дане*, 34/ 1, 177–183.
- Оташевић 1988: Ђ. Оташевић, Множина градивних именица, *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику*, XXXI/2, 133–135.
- Пети 1998: М. Peti, Којој skupini imenskih riječi pripadaju pluralia tantum?, *Rasprave: Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 23-24/ 1, 289–312.
- Прањковић 1984: И. Прањковић, Збирне именице и категорија броја у хрватском или српском језику, *Научни саставак слависта у Вукове дане*, 13/1, 171–175.
- Силић–Прањковић 2007: J. Silić, I. Pranjković, *Gramatika hrvatskoga jezika: za gimnazije i visoka učilišta*, Zagreb: Školska knjiga.
- Симић–Јовановић 2007: Р. Симић, Ј. Јовановић, *Мала српска граматика*. Београд: Јасен, НДСЈ.
- Станојевић 2009: В. Станојевић, Члан , аспект и време у француском језику, у (ур. М. Ковачевић): *Настава и наука на универзитету*, 3/1, Пале: Универзитет у Источном Сарајеву, Филозофски факултет, 121–134.
- Станојчић–Поповић 2002: Ж. Станојчић, Љ. Поповић, *Грамадика српскога језика*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Стевановић 1964: М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик*, I, Београд: Научно дело.
- Тафра 2007: В. Tafra, Broj i rod ispočetka, *Filologija*, 49, 211–233.
- Чигрић и др. 2010: А. Ćirgić, I. Pranjković, J. Silić, *Gramatika crnogorskoga jezika*, Podgorica: Ministarstvo prosvjete i nauke Crne Gore.

THE PLURAL OF MASS NOUNS IN SCIENTIFIC STYLE IN SERBIAN LANGUAGE

Summary

In this paper, we examined the plural forms of mass nouns, with the aim of description and interpretation of current situation. As the basis of this work, we used the theory of countability as proposed by Jaspersen, M. Ivic and M. Znika, so we discussed the functional-stylistic use of the plural forms of some nouns, from the aspect of lexical semantics.

In order to create plural form of mass nouns, the re-categorization of categorical semantics from 'mass' to 'type' is necessary. Some of these nouns still have the meaning of mass, but this time as a subordinate class in the within the framework of their meaning, which leads us to question if they represent the same thing as collect nouns with prototype semantics of 'object' (*воде, бетонни, цементни, стакла* etc.). The paper exposes the cases when a noun from a general language becomes a term, and by losing its previous semantics, it gets a plural form and signifies a species (*соли, алкохоли* etc.). The same applies to many legal terms which are loanwords, and which were obtained by nomenclature (*сулфидни, лигиди* etc.). Formed in science language, these terms have reverse transfer in general language, wherefore there occurs a breakthrough of similar scientific terms in plural forms. Finally, there has been observed a phenomenon of explicit categorization of some plural forms of mass nouns (*бетонске структуре*).

Key words: Serbian language, scientific style, semantics, countability, mass nouns, plural forms

Stefan Todorović

Наташа Киш¹
Универзитет у Новом Сагу
Филозофски факултет
Одсек за српски језик и лингвистику

ОСНОВНА ФОРМАЛНА И САДРЖИНСКА СВОЈСТВА ДЕАДЈЕКТИВНИХ ИМЕНИЦА СТРАНОГ ПОРЕКЛА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ²

У овом раду биће анализиране деадјективне именице страног порекла са циљем да се утврде основни творбени модели, те да се укаже на неке њихове лексичко-семантичке и синтаксичке карактеристике. Задатак је да се издвоје основне семантичке класе и поткласе којима припадају посматране деадјективне именице као инеке особености њихове синтаксичке реализације, пре свега рекцијски потенцијал. Овако широко постављени задаци треба да упуте на одређене проблеме употребе деадјективних именица страног порекла и поставе основе за будућа истраживања на различитим нивоима анализе.

Кључне речи: деадјективна именица, творба, лексичка семантика, синтакса, рекција, позајмљенице, српски језик

У овом раду биће посматране деадјективне именице страног порекла које су у српски језик ушле из различитих језика, пре свега из латинског и грчког језика, затим из француског, турског, италијанског, немачког, енглеског и руског језика. Задатак рада је дасе утврде одређене морфолошке карактеристике ових именица, првенствено најпродуктивнији творбени модели, као и да се представе неке од њихових лексичко-семантичких и синтаксичких особености. Циљ нам је да се укаже на међузависност анализе одређених врста речи на различитим језичким нивоима, чиме би се пружио њихов детаљнији опис на синхронном плану.

Грађа за ово истраживање прикупљана је у две фазе. Најпре су из једнотомног Матициног *Речника српског језика* по потреби изшестотомног *Речника српскохрватског књижевног језика* Матице српске (у даљем тексту РСЈ и РСМ) издвајане све деадјективне именице страног порекла, укупно 703 именице.³ Други део корпуса обухвата примере употребе ових именица у различитим стиловима савременог српског језика преузетих првенствено из електронског *Корпуса савременог српског језика* Душка Витаса (www.korpus.matf.bg.ac.rs/korpus/login.php).

1 natasakis14@gmail.com

2 Рад је настао у оквиру пројекта *Стандардни српски језик: синтаксичка, семантичка и прагматичка истраживања* (178004), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије (2011–2014).

3 У ексцерпираној грађи нашло се 398 деадјективних именица пореклом из латинског језика, 162 из грчког, 68 из француског, 24 из турског, 20 из италијанског, 14 из немачког, а најмањи број деадјективних именица позајмљен је из енглеског, девет, и из руског, само осам. Из РСЈ преузети су подаци о пореклу именица без обзира на то да ли се ради о непосредном или посредном позајмљивању, односно, да ли је именица преузета директно или преко језика посредника (Филиповић, 1986).

Полазећи од анализе на морфолошком нивоу, може се уочити да се деадјективне именице страног порекла у савременом српском језику најчешће изводе додавањем суфикса *-остӣ*, *-ција*, *-ишӣетӣ* и *-ија* на придевске основе.

У деривацији ових именица свакако је најпродуктивнији суфикс домаћег порекла *-остӣ* којим се изводе именице од придева, у овом случају страног порекла, а чија је једина функција поименичавање придева (Клајн 2003: 178). Суфикс *-ција* је латинског порекла и у језику даваоцу такође служи за деривирање именица од придевске основе. Овом приликом нисмо се бавили питањем да ли су именице типа *ароганција*, *елеганција*, *елоквенција* и сл. директно позајмљене из латинског језика (лат. *arrogantia*, *elegantia*, *eloquentia*), или је пак најпре позајмљен придев, а онда у језику примаоцу секундарно изведена именица, на шта указује Иван Клајн наводећи да се суфиксом *-ција* изводе именице од придева чија се основа завршава на *-шан*, уз промену т > ц (Клајн 2003: 250). Знатно ређе уочава се употреба суфикса *-ишӣетӣ* који је од француског *-itê* ушао преко немачког *-ität*. Клајн наводи да овај суфикс служи за извођење апстрактних именица од придева латинског порекла. Овај суфикс је по значењу је еквивалентан домаћем *-остӣ* тако да понеки пут наилазимо на синонимију као код именица *релативишӣетӣ* и *релативностӣ*, *легишӣимишӣетӣ* и *легишӣимностӣ* (Клајн 2003: 345). Насупрот томе, именице као што су *имунишӣетӣ*, *електрицишӣетӣ* и сл. немају еквивалент са одговарајућим домаћим суфиксом, док код неких парова долази до семантичке диференцијације: *специјализишӣетӣ* у ресторану, често и фигуративно, док је *специјалностӣ* у медицини и другим струкама (Клајн 2003: 345). У свега неколико случајева суфиксом страног порекла *-ија* изводе се именице као што *сусиметрија*, *синонимија* (Клајн 2003: 235).

На лексичко-семантичком плану деадјективне именице страног порекла не разликују се од оних домаћег порекла. Овим се именицама апстрактног значења именује постојање неке особине или стања, а према својем лексичком значењу наведеном у РСЈ⁴ могу се поделити у три семантичке класе: именице којима се означава нека особина, именице са значењем стања, анајвећи је број оних којима се именује стање и(ли) особина истовремено.⁵ Уочава се, међутим, да је у значајном броју лексикографских одредница деадјективних именица страног порекла ова семантичка подела недовољно прецизно извршена. Тако се, на пример, може поставити питање какво стање или стање којег појма је означено именицом *информативностӣ*,⁶ у којим се ситуацијама именицама *неадекватностӣ*, *пропорционалностӣ* или *робусностӣ*⁷ денотира особина, а када стање неког појма. Управо стога овом приликом представимо једну могућу семантичку класификацију ових именица засновану на анализи њиховог системског значења као и *остӣваре-*

4 Значења именица у овом раду навођена су према *Речнику српског језика* (2007).

5 Навешћемо само неколико примера који то илуструју:

реалистичност, -ости ж лат. *особина онога што је реалистично*.

моралност, -ости ж лат. *особина онога који је моралан, онога што је морално; схватање морала; морална вредност; морална свест; честитост, пошћење*.

окупираност, -ости ж лат. *стање, положај онога што је окупирано, онога који је окупиран*.

инкомпатибилност, -ости ж лат. *стање онога што је инкомпатибилно, неслаганост*.

6 информативност, -ости ж лат. (инстр. -ошћу) *стање, онога што је информативно*.

7 неадекватност, -ости ж лат. *особина или стање онога што је неадекватно*.

пропорционалност, -ости ж лат. *особина, стање онога што је пропорционално, сразмерност; склад, робус(т)ност, -ости ж лат. особина или стање онога који је робустан*.

ног *текстуалног* значења,⁸ при чему се као важан параметар издваја природа носиоца особине или стања који може имати ознаке живо+ (људско+) или живо-.

Све именице овога типа могу се сврстати у три основне семантичке класе: деадјективне именице са значењем особине, именице са значењем стања и именице са релационим значењем. У оквиру ових класа може се издвојити већи број поткласа. Обим овога истраживања ипак не дозвољава издвајање свих потенцијалних семантичких подтипова, чему би требало посветити засебну студију, већ ће бити издвојени само они најтипичнији.⁹ Ради веће прегледности семантичка класификација биће табеларно представљена.

1. ОСОБИНЕ	Именице
А) ЉУДСКЕ ОСОБИНЕ	
а) физичке особине	корпулентност, корпуленција, рудиментност, рудиментација, екстраваганција, екстравагантност, елегантност, елеганција
б) психофизиолошке особине	
трајне карактерне особине	амбициозност, генијалност
привремене особине испољене у одређеној ситуацији или при вршењу какве радње ¹⁰	експедитивност, еластичност, енергичност, изричитост, индолентност, индоленција, девијантност
особине типа способности, значаја или важности	квалификованост, компетентност, компетенција, предиспонираност, потентност, потенција
особине условљене одређеним начином понашања усмереног ка објекту	коректност, толерантност, фамилијарност, арогантност, ароганција, препотентност, препотенција
особине еквивалентне глаголској радњи	инсолвентност, инсолвенција
„штетност” појма	фаталност
Б) ОСОБИНЕ НЕЖИВИХ ПОЈМОВА	
а) физичке особине	конзистентност, екстраваганција, екстравагантност, елеганција, рудиментност

8 Под појмом *системско значење* подразумеваћемо значење које се везује за лексему у (апстрактном) семантичком систему језика лишеном контекста, док је *текстуално значење* везано за лексему употребљену у конкретном контексту (Прћић 1997: 27).

9 Важно је нагласити да постоји један број деадјективних именица страног порекла, а то се односи и на именице домаћег порекла, које се могу истовремено наћи у различитим класама и поткласама, а у зависности од значења које дата именица развија у датом контексту.

10 Од конкретног контекста веома често зависи да ли ће особина бити одређена као трајна или као особина која се испољава само у одређеним ситуацијама или при вршењу одређене радње.

особине неживих појмова испољене у одређеној ситуацији или при вршењу неке радње	ефикасност, конкурентност, фасцинантност, перфектност, перфекција
особине приписане неживом појму што га чини (не) погодним за одређену намену	адаптивност, адекватност, ирелевантност, стимулативност
„штетност” појма	фаталност

2. СТАЊА	
А) ЉУДСКА СТАЊА	
психофизиолошка стања	анксиозност
психофизиолошка стања изазвана појмом у функцији допуне	имунитет, интолерантност, резистентност, толеранција, резигнираност, фасцинација, фрустрираност
осећања/расположења усмерена ка неком појму	анимозност, индиферентност, индоленција, интолерантност, интолеранција, лојалност, резервисаност, резистенција, суревњивост, толеранција, фрустрираност
психофизиолошка стања проузрокована појмом у функцији допуне, а истовремено усмерена ка том појму	пасионираност
именице са значењем става или мишљења	концентрисаност, концентрација, скептичност, солидарност, фамилијарност, спекулативност
Б) СТАЊА НЕЖИВИХ ПОЈМОВА	
физичка стања неживог предметног појма изазвана појмом у функцији допуне	резистентност, резистенција, толерантност, толеранција

3. РЕЛАЦИОНЕ ИМЕНИЦЕ	
А) РЕЛАЦИЈЕ ИЗМЕЂУ ОСОБА	
именице којима се успоставља однос између појмова заснован на хијерархизацији друштвеног или неког другог положаја или неких социолошко-психолошких односа	инфериорност, супериорност
издвајање карактеристичне појединости	карактеристичност, специфичност
именице са значењем социјативности	интимност, солидарност

Б) РЕЛАЦИЈЕ ИЗМЕЂУ НЕЖИВИХ ПОЈМОВА	
именице којима се успоставља просторни однос	вертикала, хоризонтала, паралела, симетрија
именице којима се успоставља једнакост	конгруентност, адекватност, еквивалентност, конкорданција, конформност, кореспондентност, синонимија, хомологност, пропорција, симетрија, конкурентност
именице за исказивање односа различитости или супротности	контрадикторност, контрарност
именице којима се успоставља аблативни однос	дивергенција
именице којима се исказују различити други односи у које ступају предметни и апстрактни појмови	априорност, инкомпатибилност, компатибилност, комплементарност, корелативност, суплементност, кохерентност, кохеренција

Досадашња бављења синтаксичко-семантичким особеностима деадјективних именица¹¹ која обухватају и именице страног порекла показала су да се оне могу појавити у свим синтаксичким позицијама у простој реченици.¹² Истраживање проведено у оквиру студије *Деадјективна именица као средство номинализације (у публицистичком стилу стандардног српског језика)* (Бугарски, 2004) показало је да се ове именице најчешће појављују у функцији допуна раличитих семантичких типова, потом у функцији граматичког субјекта, док се знатно ређе употребљавају у позицији лексичког дела предиката или као површински експонент следећих базичних реченичних значења: *узрока, значења праитеће оклоности, средства, начина, временског значења, значења „основа”* или *„критерија”, допунског значења, циља, услова, последице* и значења *сујрошности*, док се клаузе са значење места не кондензују помоћу деадјективних именица.

У овом раду биће посматран рекцијски потенцијал деадјективних именица страног порекла у односу на рекцију придева који су као примарне позајмљенице ушли из језика даваоца.¹³ Притом, предмет анализе неће бити рекција тих

11 Видети у: Бугарски, 2006; Киш, 2007, 2014; Радовановић, 2006.

12 *Релевантност за европско шржиште рада* треба да се одрази на различите начине на наставне планове и програме, ... (субјекат); ... без контекста *нема релевантности*... (логички субјекат); Можда је инсистирање на биографском детаљу и његовој верификацији једна од ретких слабости Мерзбургерове монографије, најпосле тамо где то није од посебнорелевантности... (предикат); Војни колегијум руског Врховног суда одбацио је релевантност те уредбе у фебруару. (објекат); Максима релевантности каже да доприноси треба да се јасно односе на сврху размене. (допуна именици); Некад је приступ такав да ће се све врсте веза узети у обзир, а некад (због мањих трошкова, због релевантности у истраживању итд.) ће се везе узорковати и узети само оне релевантне. (прилошка одредба).

13 Под појмом рекција подразумева се „посебан, граматикализован, облик зависног односа који се првенствено сагледава на синтагматском нивоу, између две пунозначне (аутосемантичне) речи. Једна граматички доминантна реч – глагол, именица, придев – без обзира на то у ком је облику употребљена, управља датом везом, а друга је регирана” (В. Ружић у: Пипер et al., 2005: 537). „У

именица у језику даваоцу, већ првенствено у савременом српском језику будући да су оне прошле процес синтаксичке и семантичке адаптације.

Најпре ваља нагласити да се већина деадјективних именица страног порекла које добијају допуне различитих типова, а то важи и за оне домаћег порекла, може реализовати и без допуне, што је условљено значењем које ове именице имају у датом контексту, тачније њиховим текстуалним значењем.

Уколико се именицом исказује особина у општем смислу, ако се ради о не-референцијално употребљеној именици, допуна изостаје, док се при референцијалној употреби истих именица допуна експлицира.¹⁴ Допуном се тада исказује домен или ситуација у којој се особина реализује, или пак долази до промене семантичке класе именица, односно, деадјективна именица више не означава особину, већ психофизиолошко стање или расположење упућено неком објекту и сл. Именица *сентименталности*,¹⁵ на пример, употребљена без допуне има значење особине, док је у примеру у којем се реализује са одговарајућом допуном објекатског типа њоме означено стање, односно, осећање или расположење.

... можда овај сликар мало из сентименталности претерује.
... *према њима* не гаји нимало сентименталности...

Засебна студија посвећена овом проблему свакако би допринела, између осталог, прецизнијем опису њихових значења приликом лексикографске обраде у речницима.

Надаље, спроведена анализа показује да више од половине ексцерпираних именица има исти рекцијски потенцијал као и придеви од којих су деривирани:

Она је такође, како је рекао, и инкомпатибилна са интешграционим процеси-ма у Европи и глобализацијом у свим сферама у свету.

Штавише, сам лек утиче на смањење стреса при наглом повећању температуре. Осим тога, није позната инкомпатибилност са било којом другом компоницијом у сточно јхрани.

Када је био млад (и сада је) био је пасиониран екстремним спортовима.¹⁶

Он је био пасиониран за зоологију, те смо стога тај предмет најпреданије учили, и могу слободно рећи:

Једноставно ми је пасионираност борбеном техником све даља и даља, када врхунску машину, попут АХ-64Д, користе цивилизоване, учене демократе...

Исту или још већу пасионираност од жена из моје махале за своје филмове Индијци показују деценијама.

рекцијској вези којом управљају одређени глаголи, затим именице изведене од њих или придева, као и неке семантичке групе придева, именском речју у одговарајућем падежном облику денотира се предметни или непредметни садржај који је тако укључен у семантички потенцијал управне, граматички доминантне речи да га спецификује и проширује" (В. Ружић у: Пипер et al., 2005: 538).

14 Видети детаљније о томе у: Танасић, 2001.

15 сентименталност, -ости ж лат. (инстр. -ошћу) *својство, стање онога који је сентименталан, осећајности, бољивости, сладуњавости*.

16 Придев и именица могу се, као што је већ речено, употребити и без допуне, при чему долази до промене у њиховој семантичкој категоризацији: А кад дође до тога (а увијек дође ако је човек стварно пасиониран) онда се догађа он што сам горе навео. Зближава још и нешто друго – дубина вере, стремљење да се досегну корен и духовности, љубавка Русији (Авидгор је одрастао овде), пасионираност, ...У наведеним примерима и придев и именица имају значење особине, док реализовани са допунама, имају значење психофизиолошког стања.

Разлика у рекцијском потенцијалу испољава се превасходно у различитој формализацији истог типа допуне, најчешће у случају исказивања објекта упућивања неког расположења или стања, кад тај објекат бива експлициран слободним дативом или дативом са предлогом *према*, или у случају када се успоставља однос једнакости између два или више појмова, а други учесник у релацији може бити исказан било слободним дативом било инструменталом са предлогом *са*:

Немања је избегао рат, преговарао је са царем, одведенјеу Цариград, алисе вратио као византијски вазал и остао је дојалан *цару* Манојлу до његове смрти 1180. године.

Да би доказао дојалност *новим власћима*, Мецед је изнад тезге са алвом, баклавама и кадаифом, окачио огромне фотографије читавог Политбироа.

Носиоци власти пречесто под лојалношћу подразумевају дојалност *према њима самима*.

Домена 3 хомологан је *Игдомену*, слично као и б2-микроглобулин.

Перфорин је структурно хомологан *са Ц9 компонентом*, комплементарноја је главни састојак МАК-а.

... онда се ваља досетити Лукачевихи Голдманових теза о хомологности структуре грађанског друштва *са сѝрукѝуром* романа као вишег и сложенијег епско-наративног облика.

Насупрот томе, уочава се један број именица које не добијају допуне за разлику од придева од којих су деривирани. Код релационих придева често је други елемент у релацији исказан допуном (Дат, СА + Инстр, У ОДНОСУ НА + Ак), док именице тог семантичког типа обично немају допуну већ су учесници у релацији исказани субјекатским генитивом:

Пошто су нацртани сличним стилем, то би могло указати на једнакост или реципрочност *њихових предшћава*.

Ова замисао је привлачна зато што претпоставља згодну симетричност *између фазе ширења и фазе сажимања*.

Симетричност *значањских суйројности* и читав поступак језичких редукција Симовић тумачи управо са становишта смисла поетске творевине...

Који је, у другом покушају портретисања српских хардкор-маскота, одустао од кабаретске травестије на тему "полна симетријарашника и *интелекѝуалица*" ...

Код инфлаторног ширења може се очекивати да ће симетрија *између сила* коначно бити нарушена, баш као што се супер охлађена вода на крају ипак увек смрзне.

Међутим, да се ради само о тенденцији, а никако правилу показују именице *паралелности*, *комплементарности* које се реализују са одговарајућим комплементизатором.

У браку, религиозна личност остварује љубав у комплементарности *са другим ѝолом*, никаквим покоравањем и агресијом.

Јапан ће такође препоручити принцип комплементарности у *ѝрикуѝљању средшћава* помоћи, како би се приватне донације удружиле са средствима влада.

Посебну пажњу посветићемо ситуацији кад у савременом српском језику постоје две деадјективне именице страног порекла. Заправо се може говорити о директном преузимању придева и именице страног порекла, најчешће су у питању интернационализми, а потом извођења друге именице додавањем домаћег наставка –осић на основу коју представља придев страног порекла.

Тако осим придева *компетентан*¹⁷ који је преко француског дошао из латинског језика заједно са именицом *компетенција*, у српском језику имамо и облик *компетентности* истог значења као и именица *компетенција*. Придев смо сврстали у две групе, међу придеве са значењем *способности појма за вршење неке радње* и са значењем *значаја/важности појма за вршење неке радње или у некој ситуацији, за неку намену*. У оба случаја придев добија допуну у виду конструкције *за + акузатив или допунску клаузу*. Према РСЈ именице *компетенција* и *компетентности* нису потпуни синоними јер се значење именице *компетентности* поклапа само са другим значењем именице *компетенција*, али се у Великом речнику страних речи и израза Ивана Клајна и Милана Шипке (2006) наводе као именице истог значења.

Наша анализа потврђује да се не ради о две апсолутно синонимне именице, а први показатељ јесте разлика у њиховој рекцији. Наиме, именица *компетенција* у семантичкој је вези са придевом у његовом првом значењу (= значај/важност) и као рекцијске допуне добија конструкције *над + инструментал, у + локатив* и допунску клаузу. Именица *компетентности* значењски је повезана са придевом у његовом другом значењу (= способност) и реализује се са допуном у облику локатива са предлогом *у*. Иначе, обе именице, као и сам придев, могу се употребљавати и без допуне.

Нисам компетентан за *ту врсту исцртавања*.

Господин Жижић није компетентан да даје као председник владе већ само лично.

Наводе изнете у написима нисам компетентан да *коменширишем*.

Неукост се односи на тезе о суверености, ..., компетенцијама у *конституционим пословима, међународним релацијама републике, декомпозицију оружане силе и инјеренцијама у шом погледу, ...*

„Све тврдње од стране УНМИК и Кфора да имају компетенције да одлучују о свом *стајану* нетачне су”.

Кад је реч о покојном Влајку Стојиљковићу, ја такође нисам имао никакве командне компетенције *над МУП-ом Србије*, на чијем је челу био он.

... изјавио је јуче да је потребна „веома озбиљна реконструкција владе Србије”, јер извршна власт није показала компетентност у *решавању многих питања*.

17 компетентан – 1. који има власт, овлашћење да нешто решава, оцењује, суди, надлежан, меродаван. 2. који располаже с довољно знања, који је упућен у каквој области знања компетенција лат. 1. надлежност, делокруг власти једне установе или особе; меродавност. 2. призната способност, стручност којом ко располаже. 3. припадљености (посебно у нарави, у натури) које некоме припадају. компетентност – особина онога који је компетентан, компетенција (2)

Сличну појаву уочавамо и када су у питању придев *имун*¹⁸ и именице *имунитети*¹⁹ и *имуности*²⁰. Придев у првом свом значењу *припада специјалној лексици, док је у другом значењу део опште лексике, на шта указују и две именице изведене од овог придева. С једне стране, именица имунитети* (у семантичкој вези са придевом у његовом првом значењу) употребљава се као термин у две различите научне области, док се именица *имуности* (у семантичкој вези са придевом када се овај употребљава у свом другом значењу) може сврстати у општу лексику. Да постоји оваква семантичка диференцијација две деадјективне именице потврђује и разлика у рекцијској способности.

Придев *имун* употребљен у првом значењу:

... упозоравају да „Балкан још увек није имун од вируса који угрожава евроатлантске вредности на овим просторима”, изјавио је министар Керим.

Жене које су у нормалним околностима имуне на маларију у трудноћи лакше оболевају од ове болести зато што је плацента омиљена „мета” једног од паразита који је ...

Ради се о идеолошком, а не погрешном ставу (како каже Попер) који је имун према сваком емпиријском фалсификацију.

Придев *имун* употребљен у другом значењу:

Међутим, морам да приметим да ни „Београд два” није остао имун на *шућице*, које све више загађују наш српски језик.

Гледаш у мене, обичног примитивца, имуног за *лејоше* туђег света.

Нажалост, имунитет *прошав* назеба траје само неколико недеља.

... „овако директно изјаву Брђанина о етничком чишћењу није могуће наћи на другом месту”, па би „имунитет од сведочења био у супротности са међународним јавним интересом да се починитељи злочина казне”.

... ублажене примоиности, дириговане непатогене, способне да изазову алергију на туберкулин и специфични, целуларни имунитет према *суперинфекцији*.

С обзиром на дубоку укорененост „странчарења” на нашој политичкој сцени, те на имуност политичких руководства на *пришисак* јавности по наведеним темама можемо очекивати само делимичну ...

Уочена је тенденција да када постоје две именице изведене од истог придева, именице изведене суфиксом *-ости* припадају делу опште лексике, док оне директно позајмљене могу бити термини или пак део опште лексике истовремено, односно, њихово је семантичко поље разуђеније. Уколико разлике у значењу и рекцијској способности две именице нема, као код *корелативности* и *корелације*, *еквивалентности* и *еквиваленције*, предност се у употреби даје интернационализму, што потврђује преглед *Електронског српског језика* Душка

18 имун – 1. отпоран против неке заразне болести; 2. фиг. неосетљив, којег се што не доима, неприметљив за нешто.

19 имунитет – 1. мед. отпорност организма према некој заразној болести; 2. правн. посебно право које имају народни посланици, дипломати и др. да буду изузети од примене правних прописа и одговорности, односно да без посебног одобрења власти не могу бити кривично гоњени.

20 имуност – особина онога који је имун.

Витаса.²¹Указивањем на одређене специфичности оваквих именичких парова, само су отворена питања која завређују да буду предмет засебних, опсежнијих анализа.

Да закључимо, истраживање спроведено у овом раду показало је неке од основних карактеристика деадјективних именица страног порекла у савременом српском језику на морфолошком, лексичком и синтаксичко-семантичком нивоу. Овако широко постављени задаци требало је да укажу на специфичности и одређене проблеме употребе ових именица, те да отворе питања за нека будућа истраживања. Намера нам је била да укажемо на предности комплементарне анализе, у овом случају деадјективних именица, на више језичких нивоа чиме се постиже њихов прецизнији опис на синхронијском плану.

ИЗВОРИ

Клајн, Иван и Милан Шипка (2006). *Велики речник страних речи и израза*. Нови Сад: Прометеј.

Korpus savremenog srpskog jezika (www.korpus.matf.bg.ac.rs/korpus/login.php)

Речник српскохрватскога књижевног језика. (1967-1976). Нови Сад/Загреб: Матица српска/Матица хрватска (Матица српска – Матица хрватска 1-3, Матица српска 4-6).

Речник српског језика. (2007). Нови Сад: Матица српска.

ЛИТЕРАТУРА

Бугарски 2004: Наташа Бугарски. Деадјективна именица као средство номинализације (у публицистичком стилу стандардног српског језика). *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* XLVII / 1-2. Нови Сад: Матица српска. 297-404.

Бугарски 2006: Наташа Бугарски. Типови предиката у реченичним структурама кондензованим деадјективном именицом, *Научни саставак слависта у Вукове дане* 35/1 (Реч – морфолошки, синтаксички, семантички и формални аспекти у српском језику), Београд, 159-168.

Киш 2007: Наташа Киш. О проблему негације код деадјективних именица. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* L, 389-396.

Киш 2007: Наташа Киш. Деадјективне именице које добијају допуне у Андрићевој ТРАВНИЧКОЈ ХРОНИЦИ. *Andrićeva hronika / Andrićs Chronic*. (Тошовић, Бранко (Ур./Hg.). Graz – Banjaluka / Грац – Бањалука: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Народна и универзитетска библиотека Републике Српске, 737-748.

Клајн 2003: Иван Клајн. *Творба речи у савременом српском језику. Други део. Суфиксација и конверзија*. Београд – Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства – Институт за српски језик САНУ – Матица српска.

Пипер 2005: Предраг Пипер, Ивана Антонић и др. *Синтакса савременога српског језика. Просија реченица*. Београд: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига – Матица српска.

Prčić 1997: Tvrtko Prčić. *Semantika i pragmatika reči*. Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.

21 У Електронском корпусу српског језика забележене су три употребе именице *еквивалентности*, док је именица *еквиваленција* уочена чак 55 пута.

Радовановић 2007: Милорад Радовановић и Наташа Бугарски. Номинализације: два лика. *Зборник Мајнице српске за славистику* 71-72, 199-209.

Танасић 2001: Срето Танасић. Опозиција референцијалност/нереференцијалност и пасивна дијатеза. *Јужнословенски филолог* LVII. Београд: Институт за српски језик САНУ. 33-40

Filipović 1986: Rudolf Filipović. *Teorija jezika u kontaktu. Uvod u lingvistiku jezičnih dodira*. Zagreb : Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti / Školska knjiga

THE MAIN FORMAL AND SEMANTIC PROPERTIES OF DEADJECTIVAL NOUNS OF FOREIGN ORIGIN IN SERBIAN

Summary

The main aim of this paper is to describe some morphological, semantic and syntactic characteristics of deadjectival nouns of foreign origin in contemporary Serbian. As a result of the lexical-semantic analysis this paper offers a semantic classification of the studied deadjectival nouns and points to certain specific characteristics of their syntactic realisation, especially their governing ability. These aims set so broadly should show the benefits of complementary analyses of particular parts of speech at different linguistic levels for the sake of more precise descriptions synchronically

Keywords: deadjectival noun formation, lexical semantics, syntax, reaction, borrowings, Serbian language

Nataša Kiš

Гергана ПЕТКОВА¹
 Медицински университет
 Пловдив

ЗА СРЪБСКИТЕ ЖЕНСКИ ЛИЧНИ ИМЕНА, ОБРАЗУВАНИ ОТ РИМСКО РОДОВО ИМЕ²

Предмет на истраживања у овом раду су 44 српска женска лична имена и антропоними настали од њих, формирани од римског родовог имена.

Истраживани антропоними подељени су у три велике групе: I) у зависности од примарног апелатива, тј. које је врсте речи примарни апелатив који се користи као основа у процесу деривације; II) у зависности од начина формирања, тј. у зависности од тога да ли је српско женско лично име настало од облика *nom. sg.* примарног латинског имена или од његове основе; III) у зависности од тога да ли је српско женско лично име канонизовано једино од стране Католичке цркве, једино од стране Православне цркве или се сматра званичном од стране обеју цркава и укључено је у њиховим канонским списима.

Кључне речи: римско родово име, српско женско лично име, католичка светица, православна светица

В периода от основаването на града до Средновековието се наблюдават различни практики при именуването на граѓаните в Древен Рим. Като класическа се възприема тази от тях, използвана от римския елит по време на Републиката и първите години на Империята. Това се дължи на факта, че най-голям брой писмени паметници, съдържащи информацията относно именната система, могат да бъдат отнесени към този времеви отрязък.

Мъжките имена при римляните съдържат минимум два компонента – лично име (*praenomen*) и родово име (*nomen* (Джонсън 1903, 1932; Фьодорова 1982: 85) / *nomen gentile* (Джонсън 1903, 1932; Фелекан 2010а: 65) / *nomen gentilicium* (Джонсън 1903, 1932)). Възможно е граѓанинът да притежава и прякор, който да е родов (*cognomen*) или личен (*agnomen*) (Фьодорова 1982: 85; Фелекан 2010а: 65). Знатните римляни често добавят и информация за това чий син са (например, *M. Porcius Regulus, filius M. Procilii Nocetae* (Марк Порцилий Регул, син на Марк Порцилий Ноцейта)) (Фелекан 2010а: 70).

Това представлява тричленната именна система (наречена *tria nomina* или „триимена“) в Древен Рим. Първоначално тя е била валидна само за патрициевите родове. Предполага се, че системата функционира от 5 в. пр. н. е., но официално се среща в документи от 2 в. пр. н. е. и се запазва в този вид до управлението на Сула (*Sulla*), т. е. до началото на Републиката (Фелекан 2010а: 66). Тя е уникална, среща се само при племената, обитаващи Италийския полуостров, и коренно се различава от практиките на именуване при народите от другите

1 gi4e82ap@abv.bg

2 Употребата на трите имена едновременно е много рядка. Среща се само при много официално общуване или при изписването на имената на римския граѓанин в надписи. Обикновено при нормална форма на общуване се използва преноменът в комбинация с родовото име или когномена (http://www.vroma.org/~bmcmanus/roman_names.html).

части на Европа и дори на Средиземноморието, при които е типична употребата на комбинация от монотематично и дитематично лично име.

Разбира се, по-особено са практиките, използвани в Древен Рим за именуване на новородени от женски пол.

В Древен Рим в следрепубликанския и императорския период жените нямат правото да притежават преномен, защото нямат статут на римски граждани. Вместо собствени имена при обръщение към римлянките са използвани формите за женски род на родовите им имена (Фьодорова 1982: 91; Фелекан 2010а: 69-70) или от родовото име на бащата се образува ново име с помощта на суфикса *-illa* или *-ina* (Фелекан 2010а: 69-70). Така в даден род всички жени имат едно и също име, а различаването на отделните му представителки се осъществява посредством числителни имена, давани според реда на раждане, например: *Claudia Maior* (= най-голяма), *Claudia Secunda* (= втора), *Claudia Tertia* (= трета) и така до най-малката – *Claudia Minor*³ (Фьодорова 1982: 91). След като жената се омъжи, тя обикновено получава името на съпруга си (Джонсън 1903, 1932; Фелекан 2010а: 69-70). Срещат се и случаи, когато римлянката носи и родовото име на майка си, поставяйки го след това на баща си.

Чак по време на Империята тричленната именна система започва да е валидна и за жените в Древен Рим (Джонсън 1903, 1932).

След възникването на християнството и разпространението на новата религия в Европа една огромна част от древните римски имена са канонизирани и така постепенно започват да навлизат в чужди антропонимни системи – в това число в сръбската.

Обект на настоящето изследване са 44 сръбски женски лични имена (включително и производни от тях антропоними), които са изведени от римско родово име.

Разглежданите имена разпределяме в няколко групи с оглед на изходния им апелатив и според използвания модел на деривация от латинския антропоним. Целта е да се проследи изконното значение на изследваните римски родови имена, което с течение на времето е избледняло. Възможна е и замяна с т. нар. „народна етимология“ под въздействие на направени асоциации с лексеми, които са характерни за езика, в чиято именна система римският антропоним е навлязъл.

Допълнителна класификация е направена на базата на екстралингвистичната информация относно канонизацията на имената.

Сръбските женски лични имена, мотивирани от римско родово име, могат да бъдат класифицирани на базата на готовите лексикални единици, от които са изведени, както следва:

1. Класификация според изходна лексема:

1. Сръбски женски лични имена, образувани от съществително собствено име: Августина (< *Augustinus*), Антонија (< *Antonius*), Антонина (< *Antoninus*), Игњатија (< *Egnatius/ Ignatius*), Јулија (< *Iuleus/ Iulius/ Julius*), Касија (< *Cassius*), Кипријана (< *Cyprianus*), Корнелија (< *Cornelius*), Ливија (< *Livius*), Лукијана (< *Lucianus*), Марцела (< *Marcellus*), Овидија (< *Ovidius*), Петронија (< *Petronius*),

3 Това е причината най-често използваните женски имена в Древен Рим да са *Maior*, *Secunda*, *Tertia* и *Minor* (Джонсън 1903, 1932).

Петронида (< *Petronius*), Сергеја (< *Sergius*), Теренција (< *Terentius*), Тулџа (< *Tullius*), Фабија (< *Fabius*), Фабриција (< *Fabricius*), Хортензија (< *Hortensius*);

2. Сръбски женски лични имена с нееднозначна етимология⁴:

А. **Собствено име + съществително име:** Вергилија/ Виргилија (< 1) РРИ *Vergilius/ Virgilius*; 2) лат. *vergiliae, arum, f* – „свзвездие Плеади“, Вергинија/ Виргинија (< 1) РРИ *Verginius/ Virginius*; 2) лат. *virgo, inis, f* – „девица“, Гада (< 1) РРИ *Gallus*; 2) лат. *Galla, ae, f* – „жишелка на Галия“; 3) лат. *galla, ae, f* – „жълт“);

Б. **Собствено име + прилагателно име:** Аурелија (< 1) РРИ *Aurelius*; 2) лат. *aureola* – „златна; скъпа“ (форма за ж. р. от прил. име *aureolus*, 3 – „златен; скъп“), Клаудија/ Клодија (< 1) РРИ *Claudius/ Clodius*; 2) лат. *claudia* – „куца, саката“ (форма за ж. р. от прил. име *claudus*, 3 – „куц, сакат“), Макрина (< 1) РРИ *Macrinus*; 2) лат. *macrina* – „която е мършава“ (форма за ж. р. от прил. име *macrinus*, 3 – „който е мършав“ < *tacer, cra, crum* – „слаб, мършав“), Марина (< 1) РРИ *Marinus*; 2) лат. *marina* – „морска“ (форма за ж. р. от прил. име *marinus*, 3 – „морски“), Марселина (< 1) РРИ *Marcellinus*; 2) лат. *Marcellina* – „марселинска“ (форма за ж. р. от прил. име *Marcellinus*, 3 – „марселински“), Октавија (< 1) РРИ *Octavius*; 2) лат. *octava* – „осма“ (форма за ж. р. от прил. име *octavus*, 3 – „осми“), Севера (< 1) РРИ *Severus*; 2) лат. *severa* – „сурова, строга, сериозна“ (форма за ж. р. от прил. име *severus*, 3 – „суров, строг, сериозен“), Флавија (< 1) РРИ *Flavius*; 2) лат. *flava* – „жълта, златна, златистожълта; жълтеникава, руса“ (форма за ж. р. от прил. име *flavus*, 3 – „жълт, златен, златистожълт; жълтеникава, рус“), Фулвија (< 1) РРИ *Fulvius*; 2) лат. *fulva* – „тъмножълта; ръждива, червеникава“ (форма за ж. р. от прил. име *fulvus*, 3 – „тъмножълт; ръждив, червеникав“), Цецилија (< 1) РРИ *Caecilius*; 2) лат. *caeca* – „сляпа“ (форма за ж. р. от прил. име *caecus*, 3 – „сляп“);

В. **Собствено име + глаголна форма:** Августа (< 1) РРИ *Augustus*; 2) лат. *augusta* – „велика; възвишена, свещена; почитана, уважавана“ (форма за ж. р. от мин. страд. прич. *augustus*, 3 – „велик; възвишен, свещен; почитан, уважаван“ от гл. *augeo*, 2 – „увеличавам, нараствам“), Валерија (< 1) РРИ *Valerius*; 2) лат. *valeo*, 2 – „здрав съм, силен съм; як, крейък“);

Г. **Собствено име + съществително име + прилагателно име:** Емилија (< 1) РРИ *Aemilius*; 2) лат. *aetula, ae, f* – „враг, конкуреншка, съперничка“; 3) лат. *aetilia* – „вражеска“ (форма за ж. р. на прил. име *aemilius*, 3 – „вражески“), Салвија (< 1) РРИ *Salvius*; 2) лат. *salvia, ae, f (salvia officinalis)* – „салавия“; 3) лат. *salva* – „здрава, невредима, нейпорочна; жива“ (форма за ж. р. от прил. име *salvus*, 3 – „здрав, невредим, нейпорочен; жив“);

Д. **Собствено име + прилагателно име + съществително име + глаголна форма:** Лукреција (< 1) РРИ *Lucretius*; 2) лат. *lucretia* – „която носи полза“ (форма за ж. р. от прил. име *lucretius*, 3 – „който носи полза“); 3) лат. *lucrum, i, n* – „богатство“; 4) лат. *lucror, l* – „печеля, спечелвам, извличам полза“);

Е. **Собствено име:** Маријана (< 1) РРИ *Marianus*; 2) комбинация между женските библейски имена *Maria* и *Ana*), Северина (< 1) РРИ *Severinus*; 2) ЖЛИ *Severa*), Фабиола (< 1) ЖЛИ *Fabia*; 2) РРИ *Fabius*).

4 Допълнителна класификация е направена с оглед на латинските изходни апелативи.

По-многобройна от двете разглеждани групи е тази, съдържаща имена с неоднозначна етимология. Този резултат е логичен, защото поради древния произход на изследваните латински антропоними тяхното изконно значение е изbledняло и много често тяхното тълкуване е в сферата на народната етимология.

Съществуват два модела за образуване на сръбски женски лични имена от латинско име – директно от формата за *Nom. sg.* на изходното латинско име или от неговата работна основа, т. е. от формата му за *Gen. sg.*, но с изпуснат падежен формант.

II. Класификация според модел на образуване:

1. Сръбски женски лични имена, образувани от работната основа на изходното латинско име: Августа (< *Augustus*), Августина (< *Augustinus*), Антонија (< *Antonius*), Антонина (< *Antoninus*), Аурелија (< *Aurelius*), Валерија (< *Valerius*), Вергилија/ Виргилија (< *Vergilius/ Virgilius*), Вергинија/ Виргинија (< *Verginius/ Virginius*), Гала (< *Gallus*), Емилија (< *Aemilius*), Игњатија (< *Egnatius/ Ignatius*), Јулија (< *Iuleus/ Iulius/ Julius*), Касија (< *Cassius*), Кипријана (< *Cyprianus*), Клаудија/ Клодија (< *Claudius/ Clodius*), Корнелија (< *Cornelius*), Ливија (< *Livius*), Лукијана (< *Lucianus*), Лукреција (< *Lucretius*), Макрина (< *Macrinus*), Маријана (< *Marianus*), Марина (< *Marinus*), Марселина (< *Marcellinus*), Марцела (< *Marcellus*), Овидија (< *Ovidius*), Октавија (< *Octavius*), Петронија (< *Petronius*), Петронила (< *Petronius*), Салвија (< *Salvius*), Севера (< *Severus*), Северина (< *Severinus*), Сергеја (< *Sergius*), Теренција (< *Terentius*), Тулија (< *Tullius*), Фабија (< *Fabius*), Фабиола (< *Fabius*), Фабриција (< *Fabricius*), Флавија (< *Flavius*), Фулвија (< *Fulvius*), Хортензија (< *Hortensius*), Цецилија (< *Caecilius*);

Очевидно е, че всички от разглежданите женски сръбски лични имена, изведени от римско родово име, са образувани от работната основа на изходния латински антропоним.

III. Класификация с оглед на канонизацията на сръбските женски лични имена:

1. Имена на светици, канонизирани от Католическата църква: *Корнелија, Северина, Фабиола;*

2. Имена на светици, канонизирани от Православната църква: *Кипријана, Петронија, Фабија, Хортензија;*

3. Имена на светици, канонизирани и от Католическата, и от Православната църква: *Августа, Августина, Антонија, Антонина, Аурелија, Валерија, Вергинија / Виргинија, Гала, Емилија, Јулија, Касија, Клаудија / Клодија, Ливија, Лукијана, Лукреција, Макрина, Маријана, Марина, Марселина, Марцела, Октавија, Петронила, Салвија, Севера, Флавија, Цецилија;*

От 44-те сръбски женски лични имена 35 са канонични, а *Вергилија / Виргилија, Игњатија, Овидија, Сергеја, Теренција, Тулија, Фабриција* и *Фулвија* не са включени в официалните списъци на светците. Най-многобройни са имената на светците, канонизирани и от Католическата, и от Православната църква.

От направените наблюдения можем да направим следните изводи:

- При класификацията според изходен апелатив на сръбските женски лични имена, образувани от римско родово име, най-голяма е групата на антропонимите, които имат нееднозначна етимология;

- С оглед на модел на образуване от изходното латинско име всички примери за сръбски антропоними са изведени от работната основа на римското родово име;

- Най-голям е броят на каноничните имена, включени в официалните канонични списъци на светците и от Католическата, и от Православната църква.

Индекс на женските сръбски лични имена, образувани от римско родово име:

Използвани абривиатури:

ЖЛИ – женско лично име;

КС – католическа светица;

ПС – православна светица;

РРИ – римско родово име;

АВГУСТА (БО; ШК⁵) (*Ауѓустѡа* (БО)) – ЖЛИ, образувано от РРИ *Augustus* (Б) или е изведено от лат. *augusta* – „велика; възвишена, свещена; почитана, уважавана“ (форма за ж. р. от мин. страд. прич. *augustus*, 3 – „велик; възвишен, свещен; почитан, уважаван“ от гл. *augeo*, 2 – „увеличавам, нараствам“) (БО). Първоначално името е използвано като епитет на Юнона (*Iuno*). Използва се и като титла за съпругата, майката, дъщерята или сестрата на императора (О). Име на КС и ПС (К);

АВГУСТИНА (БО) (*Ауѓустѡина* (БО)) – ЖЛИ, образувано от РРИ *Augustinus* (Б, К). Име на КС и ПС (К);

АНТОНИЈА (Б, БО, Г, Д, К, КР) (*Андона, Антонија, Андоника, Андонка, Антоница, Антиониеѡа, Антионика, Антионјеѡа, Антионијеѡа* (БО)) – ЖЛИ, образувано от РРИ *Antonius* (Б, БО, Г, Д, К, КР). Име на КС и ПС (К);

АНТОНИНА (БО, Г, КР) – ЖЛИ, образувано от РРИ *Antoninus* (Б, К). Име на КС и ПС (К);

АУРЕЛИЈА (БО) – ЖЛИ, образувано от РРИ *Aurelius* (Б) или е изведено от лат. *aureola* – „златна; скъпа“ (форма за ж. р. от прил. име *aureolus*, 3 – „златен; скъп“) (БО). Име на КС и ПС (К);

ВАЛЕРИЈА (Б, БО, Д, Г, К, КР) – ЖЛИ, образувано от РРИ *Valerius* (Б, Д, К, КР) или е изведено от лат. *valeo*, 2 – „здрав съм, силен съм; як, крейък“ (БО). Име на КС (Б, К) и ПС (К);

ВЕРГИЛИЈА / ВИРГИЛИЈА (БО) – ЖЛИ, образувано от РРИ *Vergilius/Virgilius* или от лат. *vergiliae, arum, f* – „свезвездие Плеади“ (К);

ВЕРГИНИЈА/ ВИРГИНИЈА (БО) – ЖЛИ, образувано от РРИ *Verginius/Virginius* (К) или от лат. *virgo, inis, f* – „девица“ (БО). Известна личност с това име е дъщерята на Луций Децим Вергиний (*Lucius Decimus Verginius*). Име на КС и ПС (К);

5 С цел индексът да е по-лесно четивен за използваните източници са въведени следните абривиатури: Б = www.behindthename.com; БО = Босанац 1984; Г = Гъркович 1966; Д = Дойчинович 2010; К = <http://kurufin.narod.ru/>; КР = Кол, Ранчич 2011; О = *Oxford Latin Dictionary*; ШК = Шипка, Клайн 2011.

ГАЛА (*Галида, Галила* (БО)) – ЖЛИ, образувано от РРИ **Gallus** (О) или е изведено от лат. *Galla, ae, f* – „жишелка на Галия“ или от *galla, ae, f* – „жълтъг“. Име на КС и ПС (К);

ЕМИЛИЈА (БО, Г, Д, К, КР) (*Емила, Емилиа, Емилка* (БО)) – ЖЛИ, образувано от РРИ **Aemilius** (Б, БО, КР), от лат. *aemula, ae, f* – „враг, конкуренция, съперничка“ или от *aemilia* – „вражеска“ (форма за ж. р. на прил. име *aemilius*, 3 – „вражески“). Име на КС и ПС (К);

ИГЪАТИЈА (БО, Г) – ЖЛИ, образувано от РРИ **Egnatius/ Ignatius** (К);

ЈУЛИЈА (БО, Г, Д, КР) (*Јулиа, Јулида, Јулика, Јулица* (БО), *Булија* (Г)) – ЖЛИ, образувано от РРИ **Iuleus/ Iulius/ Julius** (БО, КР). Известни личности с това име са дъщерята на Цезар (*Caesar*) и дъщерята на Август (*Augustus*). Име на КС и ПС (Б, К);

КАСИЈА (БО) – ЖЛИ, образувано от РРИ **Cassius**. Име на КС и ПС (Б, К);

КИПРИЈАНА (БО) – ЖЛИ, образувано от РРИ **Cyprianus** (БО, К). Име на ПС (К);

КЛАУДИЈА (БО, Д)/ **КЛОДИЈА** (*Клавдија* (БО)) – ЖЛИ, образувано от РРИ **Claudius/ Clodius** (Б, БО, К) или е изведено от лат. *claudia* – „куца, сакаша“ (форма за ж. р. от прил. име *claudus*, 3 – „куц, сакаш“) (БО). Споменава в Новия завет (Б). Известна личност с това име е по-малката сестра на Клодий Пулхер (*Clodius Pulcher*), жена на Квинт Целер (*Quintus Celer*). Предполага се, че е възпята от Катул (*Catullus*) под името Лезбия (*Lesbia*). Име на КС и ПС (К);

КОРНЕЛИЈА (БО, Г, Д, К, КР) – ЖЛИ, образувано от РРИ **Cornelius** (Б, Д, КР). Известна личност с това име е Корнелия Сципиона Африкана (*Cornelia Scipionis Africana*), считана за идеал за подражание от римлянките (Б, КР). Име на КС (К);

ЛИВИЈА (БО, Г, ШК) – ЖЛИ, образувано от РРИ **Livius** (Б, БО, О). Известна личност с това име е втората жена на император Август (*Augustus*) (Б, О). Име на КС и ПС (К);

ЛУКИЈАНА (БО, Г) (*Лукана* (Г), *Луцијана* (БО, Г), *Луциана* (БО)) – ЖЛИ, образувано от РРИ **Lucianus** (Б). Име на КС и ПС (К);

ЛУКРЕЦИЈА (БО) – ЖЛИ, образувано от РРИ **Lucretius** (Б, К, О) или е изведено лат. *lucretia* – „която носи ѝолза“ (форма за ж. р. от прил. име *lucretius*, 3 – „който носи ѝолза“), от *lucrit*, *i, n* – „богайство“ (БО) или от *lucror*, *l* – „печеля, съпечелвам, извличам ѝолза“. Известна личност с това име е съпругата на Колатин (*Colatinus*), изнасилена от Секст Тарквиний (*Sextus Tarquinius*), посегнала на живота си и дала повод за изгонване на царете от Рим (Б, О). Име на КС и ПС (Б, К);

МАКРИНА (Макрена, Макреница, Макренија (БО)) – ЖЛИ, образувано от РРИ **Macrinus** (К) или е изведено от лат. *macrina* – „която е мършава“ (форма за ж. р. от прил. име *macrinus*, 3 – „който е мършав“ < *tascer, cra, crut* – „слаб, мършав“) (БО). Име на КС и ПС (К);

МАРИЈАНА (Б, БО, К, КР, ШК) (*Мариана* (БО), *Маријанка* (БО, КР), *Марјана* (БО, Г, К, КР, ШК), *Марјанка* (БО, Г, ШК)) – ЖЛИ, образувано от РРИ **Marianus** (Б, БО, ШК). Често е възприемано като комбинация между женските библейски имена **Maria** и **Ana** (Б, БО, ШК). Име на КС и ПС (К);

МАРИНА (Б, БО, Г, Д, К, КР) (*Маринка* (БО, Г, К)) – ЖЛИ, образувано от РРИ **Marinus** (Б) или е изведено от лат. *marina* – „морска“ (форма за ж. р. от прил. име *marinus*, 3 – „морски“) (БО, КР). Първоначално името е използвано като епитет на Венера (*Venus*). Име на КС и ПС (Г, Д, К);

МАРСЕЛИНА (*Марчелина* (БО)) – ЖЛИ, образувано от РРИ *Marcellinus* (Б, БО, К) или е изведено от лат. *Marcellina* – „марселинска“ (форма за ж. р. от прил. име *Marcellinus*, 3 – „марселински“). Име на КС и ПС (К);

МАРЦЕЛА (*Марчела* (БО)) – ЖЛИ, образувано от РРИ *Marcellus* (Б, БО, К). Име на КС и ПС (К);

ОВИДИЈА – ЖЛИ, образувано от РРИ *Ovidius* (БО);

ОКТАВИЈА (БО) – ЖЛИ, образувано от РРИ *Octavius* (Б) или е изведено от лат. *octava* – „осма“ (форма за ж. р. от прил. име *octavus*, 3 – „осми“) и е със значение „която е осма“ (БО). Известна личност с това име е съпругата на *Марк Антоний* (*Marcus Antonius*) и сестра на римския император *Август* (*Augustus*) (Б). Име на КС и ПС (К);

ПЕТРОНИЈА (БО) – ЖЛИ, образувано от РРИ *Petronius* (Б, БО, К). Известна личност с това име е първата съпруга на император *Вителий* (*Vitellius*). Име на ПС (К);

ПЕТРОНИЛА (БО) – ЖЛИ, образувано от деминутивна форма на РРИ *Petronius*. Име на КС и ПС (Б, К);

САЛВИЈА (БО) – ЖЛИ, образувано от РРИ *Salvius* (К) или е изведено от лат. *salvia*, *ae*, *f* (*salvia officinalis*) – „салавия“, от *salva* – „здрава, невредима, неопорочна; жива“ (форма за ж. р. от прил. име *salvus*, 3 – „здрав, невредим, неопорочен; жив“) (БО). Име на КС и ПС (К);

СЕВЕРА (БО) (*Северка* (БО, Г)) – ЖЛИ, образувано от РРИ *Severus* (БО, К) или е изведено от лат. *severa* – „сурова, строга, сериозна“ (форма за ж. р. от прил. име *severus*, 3 – „суров, строг, сериозен“). Име на КС (К);

СЕВЕРИНА (БО, Г, КР, ШК) (*Северинка* (БО, Г, КР)) – ЖЛИ, образувано от РРИ *Severinus* (Б, БО, К, КР, ШК) или от ЖЛИ *Severa*. Име на КС (К);

СЕРГЕЈА (БО) – ЖЛИ, образувано от РРИ *Sergius* (БО, Г, К);

ТЕРЕНЦИЈА – ЖЛИ, образувано от РРИ *Terentius*. Известна личност с това име е първата жена на *Цицерон* (*Cicero*) (БО);

ТУЛИЈА – ЖЛИ, образувано от РРИ *Tullius* (Б, К, О). Известни личности с това име са дъщеря на *Цицерон* (*Cicero*) и на цар *Сервий Тулий* (*Servius Tullius*) (О);

ФАБИЈА (БО) – ЖЛИ, образувано от РРИ *Fabius*. Име на ПС (Б, К);

ФАБИОЛА – ЖЛИ, което представлява от деминутив от *Fabia* или е изведено от РРИ *Fabius*. Име на КС (Б, К);

ФАБРИЦИЈА (БО) – ЖЛИ, образувано от РРИ *Fabricius* (Б, БО);

ФЛАВИЈА (*Флавиа* (БО)) – ЖЛИ, образувано от РРИ *Flavius* (Б, К) или е изведено от лат. *flava* – „жълта, златна, златистожълта; жълтеникава, руса“ (форма за ж. р. от прил. име *flavus*, 3 – „жълт, златен, златистожълт; жълтеникав, рус“) (БО). Известна личност с това име е първата жена на *Веспасиан* (*Vespasianus*), майка на *Тит* (*Titus*) и *Домициан* (*Domitianus*). Име на КС и ПС (К)

ФУЛВИЈА (БО) – ЖЛИ, образувано от РРИ *Fulvius* (Б, К) или е изведено от лат. *fulva* – „тъмножълта; ръждива, червеникава“ (форма за ж. р. от прил. име *fulvus*, 3 – „тъмножълт; ръждив, червеникав“) (БО). Известни личности с това име са съпругата на трибуна *Клодий* (*Clodius*) и жената на *Марк Антоний* (*Marcus Antonius*) (О)

ХОРТЕНЗИЈА (*Хоршенза* (БО)) – ЖЛИ, образувано от РРИ *Hortensius* (Б, К). Известна личност с това име е дъщерята на *Квинт Хоршензий Хоршал* (*Quintus Hortensius Hortalus*), единствената известна жена оратор (I в. пр. н. е.). Име на ПС (К)

ЦЕЦИЛИЈА (БО, Г, К) – ЖЛИ, образувано от РРИ *Caecilius* (Б, К) или е изведено от лат. *саеса* – „слайа“ (форма за ж. р. от прил. име *саеус*, 3 – „слай“) (БО). Име на КС и ПС (Б, К)

Литература:

Бивил 2012: Biville, F. *Un défi pour l'anthroponymie latine: les noms grecs féminins en -ō*. Personal Names in the Western Roman World. Studies in Classical and Comparative Onomastics I. Berlin, 2012, 127-139.

Босанац 1984: Bosanac, M. *Prosvjetin imenoslov*. Zagreb: Prosvjeta, 1984.

Гъркович 1966: Грковић, М. *Речник личних имена код Срба*. Београд: „Вук Караџић“, 1966.

Джонсън 1903, 1932: Johnson, H. W. *The Private Life of the Romans*. Scott, Foresman and Company, 1903, 1932. (http://www.forumromanum.org/life/johnson_2.html (19. 9. 2011)).

Джордан, Туит 2006: Jourdan, Ch., Tuite, K. *Language. Culture and Society (Key Topics in Linguistic Anthropology)*. Cambridge: Cambridge University Press, 2006.

Дойчинович 2010: Дојчиновић, Б. *Књига имена (водич за будуће родитеље и кумове)*. Београд: Креативни центар, 2010.

Кол, Ранчич 2011: Кол, П., Ранчић, А. *Именар – лексикон српских имена*. Београд: Јован, 2011.

Милинкович, Сегеди, Тодорович 2009: Милинковић, Сл., Сегеди, П., Тодоровић, Вл. М. *Латинско-српски и српско-латински речник (Lexicon Latino-Serbicum et Serbico-Latinum)*. Београд: Службени гласник, 2009.

Попов, Николов 2001: Попов, Д., Николов, Ал. *Историја на Старија свети (Грција, Тракија, Рим)*. Софија: Академично издателство „проф. Марин Дринов“, 2001.

Скар 2008: Скар, К. *Хроника на римскиите императори (летопис на владетелите на Римската империја)*. Софија: Рива, 2008.

Смит 1875: Smith, W. *A Dictionary of Greek and Roman Antiquities*. London: John Murray, 1875, 800-803.

Фелекан 2009: Felecan, O. *Romanian-Ukrainian Connections in the Anthroponymy of the Northwestern Part of Romania*. 399-407 (http://yorkspace.library.yorku.ca/xmlui/bitstream/handle/10315/3973/icos23_399.pdf (9. 6. 2013)).

Фелекан 2010a: Felecan, O. *A Diachronic Excursion into the Anthroponymy of Eastern Romania*. „Philologia Jassyensia“, An. VI, Nr. 1 (11) 2010, 57-80.

Фелекан 2010b: Felecan, O. *Multiethnic Connections Reflected in the Anthroponymy of a Central European Region*. „Nomina Africana“, Journal of the Names Society of Southern Africa, vol. 24 (1)/2010, 1-23.

Фьодорова 1982: Фьодорова, Е. В. *Введение в латинскую эйиграфику*. Москва: Изд-во Моск. ун-та, 1982, 85-101.

Фьодорова 1997: Фьодорова, Е. В. *Императориите на Рим. Величие и упадък*. Софија: Академично издателство „проф. Марин Дринов“, 1997.

Шипка, Клайн 2011: Шипка, М., Клајн, Ив. *Име моје и твоје*. Нови Сад: ИК Прометеј, 2011.

Collins Latin Dictionary & Grammar. Glasgow: “HarperCollins Publishers”, 1997.

Oxford Latin Dictionary. London: Oxford University Press, 1968.

www.behindthename.com (24. 7. 2013).

<http://www.imena.org/latin.html> (18. 5. 2010).

<http://kurufin.narod.ru/> (24. 7. 2013).

<http://www.novaroma.org> (20. 4. 2011).

<http://slovník.dovrečka.sk/etymologický-slovník-mien> (24. 7. 2012).

http://www.vroma.org/~bmcmanus/roman_names.html (21. 11. 2011).

SERBIAN FEMALE PERSONAL NAMES, DERIVED FROM A ROMAN GENTILE NAME

Summary

The researched object of the present text is 44 Serbian female personal names, derived from a Roman gentile name. The researched anthroponyms are divided into threemajor groups according to: 1) the type of a word, used as a basis, during the process of name derivation; 2) the pattern, used in order a contemporary anthroponym to be derived from a Roman gentile name, i. e. from its Nom. sg form or from its base; 3) the canonization, i. e. if the researched anthroponym is a names of a saint, caninized by the Catholic Church, by the Orthodox one, or by both.

Key words: Roman gentile name, female Serbian personal name, Catholic saint, Orthodox saint

Gergana Petkova

Милена НЕЦОВА

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“
Филологически факултет

АНГЛИЙСКИ ФАМИЛНИ ИМЕНА, МОТИВИРАНИ ОТ НАЗВАНИЕ НА ЗАНАЯТ ИЛИ ПРОФЕСИЯ, СВЪРЗАН С ОБРАБОТКА НА МЕТАЛ (В СЪПОСТАВКА С БЪЛГАРСКИ И СРЪБСКИ)

Статията разглежда английски фамилни имена, мотивирани от занаят или професия, свързан с обработка на метал. Металът е основен материал за изработка на сечива, оръжия и накити и за нас представлява интерес да открием мотивационните паралели при английските, българските и сръбските фамилни когномени. В изследването се наблюдава разнообразието на занаяти, свързани с металообработването, направата на различни ковани предмети и накити, характерни и за двата езика. За изходен апелатив са използвани както чуждици, най-вече с турски произход, така и домашни думи, а процентното разпределение на групите е почти равностойно. Видно е, че вековните традиции в този поминък са оставили дълбок отпечатък в анторопонимията на сръбския и българския език.

Ключови думи: съпоставка, фамилни имена, професия, метал

Наблюденията в представеното изследване са осъществени върху 178 английски, 94 български и 70 сръбски фамилни имена. Английските фамилни имена са ексцерпирани от „*Oxford Dictionary of English Surnames*” на Р. Н. Reaney и R. M. Wilson (Reaney 2005), българските – от „*Речник на личните и фамилни имена у българите*” (Илчев 1969), а сръбските – от „*Српски презименик*” (Михајловић 1983) и „*Naša prezimena*” (Šimunović 1985). Разглеждат се когномени, мотивирани от название на занаят или професия, свързани с обработка на метал.

През периода преди утвърждаването на ФИ като задължителен антропонимен маркер професионалните характеристики на лицето „присъстват като особен вид атрибутивно уточнение към личното име“ (Янев 2009: 114), напр. Alricus *campe* (воин) 1066 г., Godui *faber* (ковач) 1095 г., Wulfsige *Scytta* (стрелец) 1050 г. (Reaney 2005) и Велчо Атанасов *Джамджияѝа*, Петър *Канѝарджияѝа*, Рачо *Казанджияѝа*. Примери за такива уточнения при АФИ могат да се открият още в *Domesday Book* (Kelham 1788), а при БФИ и СФИ – в списъци на дарители, основатели на читалища и т.н. Наричателното име постепенно преминава в собствено за наследниците на съответното лице. По този начин се съхраняват названия на отдавна изчезнали или отмерели дейности или реалии, разкриват се особености на поминъка на етноса и се дава информация за архаизми и диалектизми в езика.

Трите разглеждани антропонимни системи са сходни по отношение на чуждото влияние върху ФИ, образувани от названия на професии. При АФИ чуждите апелативи са мотивиращи в 46 % от случаите, а при БФИ и СФИ – в 40-49 %. Както при АФИ, така и при БФИ и СФИ успоредно съществуват когномени, мотивирани от названията на приблизително еднакви професии, които обаче имат своя специфика, например:

Smith (975) < [OE *smið*] ‘налбантин, ковач, ветеринар’ – *Ferrer* (1196) < [OFr *ferreor, ferour*] ‘работещ с желязо, ковач’;

Налбанѝов < налбантин ‘подковач’ (пер.-тур. *nalbant*) – *Ковачев* < ‘ковач’;

Налбанѝа < налбантин ‘подковач’ (пер.-тур. *nalbant*) – *Ковач*, *Ковачевић*, *Ковачић*, *Ковачеѝић* < ‘ковач’.

При АФИ чуждото влияние е основно френско, а при БФИ и СФИ – турско. Диалектизмите, които мотивират ФИ от посочения вид в по-голямата си част също са повлияни от турски.

При АФИ названията на занаятите имат висока честотност при образуването на фамилни антропоними. Обработката на суровини и производството на изделия от текстил и кожа са водещи фактори в тази област. Следващи по значимост са обработката на метал, хранителни продукти и дърво. Относителният дял на тези занаяти при БФИ и СФИ варира спрямо този на АФИ само с няколко процента, т.е. на практика няма голяма разлика в мотивиращите названия. Налице са обаче други съществени характеристики, които се срещат при АФИ, а липсват при БФИ и СФИ.

На първо място това е ясно изразената метонимия при АФИ. Често срещано явление е пренасянето на названието на инструмент или краен продукт като ФИ, напр.:

forge ‘ковачница’ > *forge* ‘ковач’ > *Forge* (ФИ)

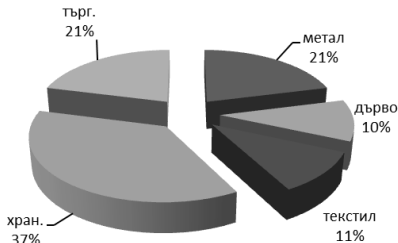
beam ‘кросно на стан’ > *beam* ‘тъкач’ > *Beam* (ФИ)

gyrdel ‘пояс, колан’ > *girdel* ‘майстор на колани’ > *Girdel* (ФИ)

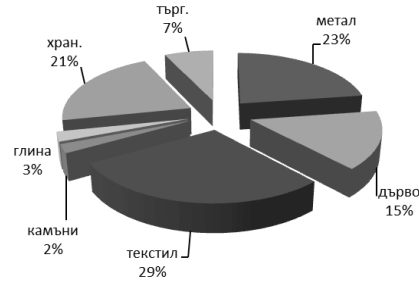
В българската антропонимна система тези ФИ се обясняват като пролизиции от прякори, които се различават от названието на съответния занаят, напр. *Гайгов* – от прякор *Гайгаша*, което е различно от *Гайгаров*; *Камъков* – от прякор *Камъка*, което е различно от *Каменаров*. Имената, мотивирани от название на занаят, обикновено съдържат и „формалния морфемна деятелен показател, който мотивиращата лексема е притежавала на апелативно равнище, най-често –АР: овчар, бъчвар, винар и т.н.“ (Янев 2009: 118) Поради влиянието на турския език, този формален показател е наличен само при 15% от БФИ. Характерните за турския език формални показатели *-джи/-чи* + суфикс *-ов/-ев* се срещат в над 20 % от екцерпираниите ФИ. При АФИ формалният показател за *nominaagentis-er/-ar* и в някои случаи *-man* се срещат в над 38 % от ФИ, мотивирани от названия на занаяти в изследвания от нас корпус.

Друга характерна особеност на този вид АФИ е ясно изразената им географска принадлежност. *Fuller* (1219) < [OE *fullere*], [OFr *fouleur, foleur*] ‘тепавичар на сукно’. Грубото платно било обработвано на тепавица, т.е. изпирало се от водната струя – процес, известен като *ходене*, извършван първоначално от мъже, тъпчещи върху него в корито. Оттук *Walker* и *Tucker* от [OE *tūcian*], първоначално ‘измъчвам’, по-късно ‘тъпча, тепам, ваям’. Тези три фамилни имена са характерни за различни части на Англия – *Fuller* е южна и източна форма, *Walker* принадлежи към западните и северните форми, а *Tucker* е югоизточна. При БФИ съществуват примери за един и същ занаят, мотивирал различни ФИ в различни райони на България, но в изследвания от нас речник (Илчев 1969) липсват данни за това, доколко дадено ФИ е характерно за определен географски район, с редки изключения като: *Валявичарски* < от ваявичар ‘тепавичар’ (Кюстендилско) и *Тейавичаров* < от *тейавичар* (Търновско, Етрополе, Ихтиман).

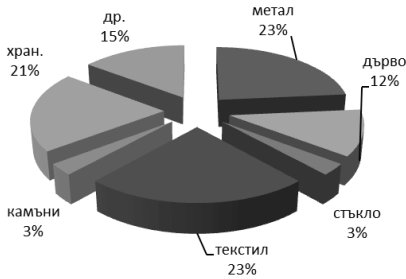
Един от основните материали в металообработката е желязото. И в този отрасъл занаятът в много случаи е мотивирал появата на съответно фамилно име. На следващите графики илюстрираме относителния дял на английските фамилни имена, възникнали от название на занаят, свързан с обработка на метал:

фиг. 1 АФИ от занаяти V-XI в.

фиг. 2 АФИ от занаяти XI-XV в.

фиг. 3 АФИ от занаяти XVI-XXI в.

От графиките ясно се вижда, че занаятите, свързани с обработка на метал, заемат съществен дял при мотивирането на английските фамилни имена. Ето и някои конкретни примери: – **Bolt**(1066) < [OEBolt] ‘пръчка, мандало’ – като прякор или метонимично за майстор ковач на такива изделия; **Faber**(1066) < [Latfaber] ‘ковач’; **Hooker**(975) < [OE, MEhōcere], майстор на куки или земеделец, използващ куки; **Smith** (975) < [OEsmið] ‘подковач, ковач’ или [OEsmiþpe] ‘работник в ковачница’; **Armer** (1279) < [AFr armurer], [OFr armurier] ‘оръжейник, майстор на оръжия’; **Blader** (1305) < [OE blæd] ‘острие’, за майстор на саби и ножове; **Coppersmith**(1212) < за производител на медни съдове; **Forge** (1297) < за работещ в ковачница, ковач; **Goldsmith** (1250) < [OE goldsmið] ‘златар’; **Naylor** (1231) < [OE nægel] ‘гвоздей’ – за майстор на гвоздеи; **Silver** (1205) < [OE silfor] ‘сребро’ – метонимично за майстор на сребърни изделия; **Spurrier** (1298) < [OE spura] ‘шпора’ – за майстор на шпори’; **Tinner** (7) < [OE tin] ‘калай’ – за работещ с калай; **Gache** (1642) < [OFr gache] ‘брава, ключалка’ – за ключар; **Greensmith** (1523) < ‘бакърджия’; **Moulder** (1487) < [OFr moule] ‘производител на мерки, теглилки’; **Varrow** (1663) < [OFr ferreor, ferour] ‘ковач’.

При разглеждането на българските фамилни именае приета класификацията, приложена в статията „Фамилните имена у българите през призмата на традиционните занаяти“ (Янев, Чобанов2006). Нагледно хронологично разпределение като това при АФИ не е възможно, защото основният източник за БФИ

„Речник на личните и фамилни имена у българите“ (Илчев 1969) не съдържа такава информация.

Желязото е символ на здравина и тежък труд. Затова най-напред трябва да споменем ковашкия занаят – **Ковачев, Кузнецов**. Към ковачеството спадат подковачеството – **Подковашки, Налбаншов, Налджиев, Клинчаров**, изработката на земеделски сечива – **Лойайчиев, Кюрекчиев, Мойшикаров**; брадварството – **Брадваров, Балшаджиев, Тойоров, Секиров, Кесерджиев**; ножарството и съответните видове ножове – **Ножаров, Бичакчийски, Бучакчиев, Маказчиев**. Земеделските сечива, брадвите и ножовете се точат от специални точилари – **Точиларов**.

Чрез фамилиите **Теглилков** и **Каншарджиев** са оставили отпечатък в именуването някогашните производители на съдове за измерване. За заключването на вратите и портите специални майстори са произвеждали ключове и катинари. И този занаят е оставил своя белег в онимичната система – това са фамилиите **Ключаров, Кайшнчаров, Кофарджиев**.

През турското робство изключително развитие търпи обработката на мед – **медникарсийовшо**, известно още с термина **бакърджийсйво**. От общото название на занаята са и фамилиите **Медникаров, Бакърджиев**. Медните съдове се калайдисват (покриват с калай) от калайджии, останали в антропонимичната система като **Калайджиев**. Към медните съдове може да причислим казаните – **Казанджиев**, саханите – **Саханджиев**, джезветата – **Джезведжиев**, медните корита – **Корийшаров**, котлите – **Кошларов, Кушларов**.

При обработката на метала няма как да не се спрем и на звънчарството. Българските занаятчий изработват звънци и чанове за добитъка – различни по големина и звучене. Изработването на звънци е свързано с развитието на скотовъдството у българите, обитавали планинските райони. Наследниците на този тип майстори днес носят фамилиите **Звънчаров** и **Чанджиев**.

Със златарския занаят се свързават фамилиите **Злашаров/ев, Куюмджиев**. Особен случай е производството на сърма – нишка от злато за бродерия – **Сърмаджиев**. Ето и още няколко примера: **Алтийнов** < от тур. *altin* ‘злато’, **Брадваров** < от *брадвар* ‘който прави и точи брадви’, **Варакаджиев** < от тур. *varakaci* ‘варакаджия’ – който работи с тънки златни или сребърни листа, прави накити от златни или сребърни листа, **Железарски** < от *железар* ‘който работи с желязо’, **Казанджиев** < от *казанджия* ‘1. собственик на казан за ракия; 2. медникар’ (тур. *kazanci*), **Калайджиев** < от тур. *kalaaci*, калайджия ‘занаятчия, който покрива медните домакински съдове с тънък слой калай, за да не се окисляват’, **Керпегенов** < от тур. *kerpeten* ‘клещи’, **Налбаншов** < от тур. *nalbant* ‘подковач’, **Ножаров** < от *ножар* ‘който прави и продава ножове’, **Пешаларов** < от диал. **пешалар* ‘ковач, който прави петала, подкови’, **Тенекеджиев** < от тур. *tenekesi* ‘тенекеджия, производител на тенекиени изделия’, **Трионджиев** < от диал. **трионджия* ‘който продава триони’.

При сръбските фамилни имена наблюдаваме сходно с БФИ разпределение на мотивиращите апелативи – както на специфичните дейности при обработката на метала, така и при названията на крайните изделия: **Бакрач, Бакрачлий** < от тур. от *bakirci*, за човек, който прави инструменти и предмети от мед; **Балшацѝя** < от диал. балтаджия-брадвар, от тур. *baltaci*, човек, който прави брадви; **Вараѝић, Вараѝлий, Варакилий** < от ар.-тур. *varakaci*; от диал. варакаджия; **вараќ** – златно фолио; **Демирѝя, Демирѝий** < от тур. *demirci*; от диал. демирджия – железар, ковач; **Железѝй, Железник, Желес-**

ковиѝ< от название за железар; **Златаниѝ, Златѝар, Златѝаревѝ, Златѝариѝ, Златѝановаѝ, Златѝановски**< от название за златар; **Иларевѝ, Игличар**< производител на игли; **Ковач, Ковачевѝ, Ковачиѝ, Ковачейѝ**< от название за ковач; **Колунѝиѝа, Колунѝиѝ, Кујунѝиѝа, Кујунѝиѝа, Кујунѝиѝ**< от *кујунѝиѝа*(тур.) – изработва и продава ковани предмети, накити, оръжия; златар; **Коѝлица, Коѝлаѝиѝ, Коѝличѝиѝ, Куѝовиѝ, Коѝлашевѝиѝ, Коѝловиѝ, Коѝлиѝ**< за майстор на котли и казани; **Налбанѝиѝа**<за човек, който прави подкови и подковава конете; **Сабѝар, Сабѝаревѝ**< човек, който изработва саби; **Сиѝириѝ** < човек, който прави сеѝири; **Туѝегѝиѝиѝ, Туѝекѝиѝиѝ, Туѝегѝиѝиѝа**< за човек, който прави пушки; **Чанаѝиѝа, Чанчар, Чанчаревѝ**< за майстор на чанове, звънци; **Пушѝариѝа, Пушѝар, Пушѝариѝ**<за човек, който прави пушки.

Анализът на изследваните фамилни оними установи следното:

1. Най-многобройни и в трите езика са когномените, мотивирани от общи названия за занаяти, свързани с обработка на метал. Именно при тях се установяват форми и в трите езика:

EN	BG	SR
<p>Angove < [OCo an+gof] 'ковачѝ' (1), (2), (4), (7) Athersmith < от [OE smiþpe] 'ковач' (1) Faber < [Lat faber] 'ковач' (1), (2), (3), (4), (7) Faure < провансанска форма <i>fevre</i> 'ковач' (1), (3) Fearon, Feron < [OFr ferron, feron] 'железар, ковач' (1), (2), (3), (4), (7) Feaver, Feavers, Feavieur, Fevor, Fevers, Lefeaver, Lefeaver, Le Fever, Lefevre, Le Fevre, Le Feuvre < [OFr fevere, fevre], [Lat faber] 'ковач' (1), (2), (4), (7) Ferrer, Ferrar, Farrer, Farrar, Farrer, Farrah, Farra, Farrey, Farrow, Faro, Pharaoh, Pharro, Varrow, Varah, Varey, Vary, Vairo < [OFr ferreor, ferour] 'работещ железар, ковач' (1), (2), (3), (4), (7) Forge < 'работещ кованица, ковач' (1), (4), (7) Goff, Goffe < [Ir, Gael gobha], [Welsh, Breton gof], [Cornish gov] 'ковач' (1), (2), (4), (7) Gov < [Gael gobha] 'ковач' (1), (2), (3), (4), (7) Hammer < метонимично на майстор или работещ с чукове, вероятно ковач (1), (3), (4), (7) Smith, Smithe, Smyth, Smythe, Smye < (*) [OE smiþ] 'налбантин, ковач, ветеринар' или (*) 'работник в кованица', [OE smiþpe] (1), (2), (3), (4), (5), (7) Smither, Smithers < 'налбантин, ковач' (1), (3), (4), (7)</p>	<p>Барѝосѝ < от рум. <i>baros</i> 'ковашки чуѝ' Демирѝѝев < от диал. демирѝѝия 'железар, ковач' (тур. demirci). Железѝарѝ, Железѝарски < от железѝар. Ковачѝв, Ковачѝков, Ковачѝки, Ковашѝки, Коварѝов, Кузѝиѝцов < от название за ковач Налбанѝов, Налбанѝдов <от 'налбантин 'подковач' (пер.-тур. palbant) Чуѝачѝв, Чуѝаѝки < от чуѝач 'ковач'. Чуѝѝев < от диал. 'чуѝѝия 'ковач, който прави чуѝове</p>	<p>Демириѝа, Демириѝ < от тур. <i>demirci</i>; от диал. демирѝѝия - железѝар, ковач; Железиѝ, Железѝниѝ, Железѝковиѝ < от название за железѝар, ковач Ковач, Ковачевѝиѝ, Ковачѝиѝ, Ковачепѝиѝ < от название за ковач Налбанѝа < за човек, който прави подкови и подковава конете</p>
<p>Bater < [OFr orbatour] 'ковач, медѝникѝар, баксѝрѝѝия' (1), (4), (7) Brownsmith < [OE brin] и [smiþ] 'каѝяв ковач', за работещ с мед или месинѝ (1), (2), (4) Greensmith < 'баксѝрѝѝия.' (1), (2), (3), (4), (7) Hooper < производно на [OE hop] 'обрѝч, халѝа', майстор на халѝи, обрѝч, медѝникѝар. (1), (2), (3), (4), (5) Latner < [ME latoun] 'месинѝ' < [OFr laton], 'работник или производител на медѝни сплави (латуѝи)' (1).</p>	<p>Баксѝрѝѝев<<i>баксѝрѝѝия</i> 'котлар, медѝникѝар' (тур. bakirci). Медѝниѝарѝов < от 'медѝниѝар', може би превод на Баксѝрѝѝев. Котларѝов, Котларѝски< от котларѝ. Котларѝов < от котларѝ 'котлар'</p>	<p>Бакрѝар, Бакрѝарѝиѝ <от тур. от <i>bakirci</i>, за човек, който прави инструменти и предмети от мед Котларѝа, Котларѝиѝ, Котларѝѝиѝ, Куѝовиѝ, Котларѝевѝиѝ, Котловиѝ, Котлиѝ <за майстор на котли и казани</p>
<p>Caird [Gael, Ir ceard] 'занаятѝия, ковач, калаѝѝиѝя'.(1), (2), (3), (4), (7) Dustfoot 'Прашен краѝ', [OE dūstig, fōt], термин, използван за пътник, пешеходец, особено за пътуваѝ калаѝѝиѝя. срв. John Liftot 1284 CW 'ляв краѝ'; Thomas Slafor 1379 PTU 'бавна походѝа'. (1) Tinkler Структура, основана на <i>tinker</i>. 'Работещ с метал, калаѝѝиѝя' (c1175 NED). Типично северно име, записано единствено в Yorks, Lancs, Cumberland and Northumberland (1), (2), (3), (4), (7). Tinner Производно на [OE tin] 'калаѝ', работещ с калаѝ (1), (7). Whitesmith [OE hwīt+ smiþ] 'тенекеѝѝия, калаѝѝиѝя', тенекеѝѝия (1302 NED) (1), (2), (4).</p>	<p>Казанѝѝев, Казанѝѝѝски< от казанѝѝя, 'медѝникѝар' (тур. kazancı). Калаѝѝиѝев, Калаѝѝиѝѝски < от <i>калайѝѝиѝя</i> (тур. kalyacı). Калаѝѝиѝев < от диал. калаѝѝиѝя 'калаѝѝиѝя'. Ленѝгерѝѝев < от диал. ленѝгерѝѝия 'медѝникѝар' Ленѝѝерѝов < от пер.-тур. <i>lenger</i> 'широк меден съѝ' или съѝрат. от Ленѝгерѝѝев. Линѝгерѝов < от диал. линѝгер 'меден съѝ саѝан'; Тенекеѝѝев,Тенекеѝѝѝски < от тенекеѝѝия (тур. tenekeci). Тенеѝев < от съѝрат. от Тенекеѝѝев</p>	<p>Калаѝѝиѝя, Калаѝѝиѝиѝ < за човек, който калаѝѝиѝя медѝни съѝове</p>

<p>Coppersmith < 'производител на медни съдове' (1), (2) Panner, Panniers, Pan, Pans < [OE panne] 'тиган, тава, чиния', за човек, който отлина такова (1), (2), (7) Skilleter, Skilliter < [ME skeler] 'тиган', за производител на тигани (1), (4).</p>	<p>Саханджѝев < от диал. <i>саханджѝя</i> 'майстор на дребни медни съдове' (от ар.-тур.). Джезведжѝев < от диал. <i>джезведжѝя</i> 'който прави джезвета'. Тиганѝов, Тиганѝев < от тиган, за някой, който прави тигани.</p>	
<p>Blader < [OE blad] 'острие', за майстор на саби и ножове (1), (7) Blades, Blaydes < метонимично от Blader / Bladesmith - майстор на саби и ножове (1), (3), (4), (7) Bodkin, Badkin < [ME bodkin, bodekin] 'късо, остро оръжие или кама', метонимично за майстор на такива оръжия. (1), (3), (4) Cottel, Cottell, Cottle, Cuttell, Cuttill, Cuttles < [Ofr cotel, coutel] 'къс нож или кама', метонимично за ножар. (1), (2), (3), (4), (7) Cutler, Cuttler < [Ofr coutelier, cotelier] 'ножар', 'производител, който поправя или продава ножове, и т.н.' (1), (2), (3), (4), (7) Knife < [OE cnif] 'нож', метонимично на ножар. (1) Nasmyth, Navemith < [OE nafa, smif] 'ножар' (1), (4) Naysmith, Naismith, Naesmith, Nasmyth < [OE cnif] 'нож' и [OE smid] 'ковач' = 'ножар' (1), (2), (3), (4)</p>	<p>Ножарѝов ф - от ножар 'който прави и продава ножове'. Етрополе, Гоце Делчев, 1905. Бичаков ф — от диал. бичак 'нож' (тур. bıçak). Сапарева баня (Дупница), Бели Искър (Самоковско), Самоков. Бучаков и Бучашки ф — от диал. бучак 'нож' (тур. bıçak); срв. Бичаков, Казанлък. Новачене (Ботевградско). Бучачѝев ф — от диал. бичакѝя 'ножар' (тур. bıçakçı). Шумен. Кейшанов и Кейришанов ф - от унг. kes 'нож'. Стара Загора, 1910, 1932 - българин от Унгария.</p>	<p>Саблар, Сабларевѝи - изработка саби Балчаковиѝи - прави дръжки за саби</p>
<p>Biller < [OE bil] 'бойна брадва' или метонимично за майстор на алебарди и градински сечива (1), (4) Brownhill, Brumell, Brummell, Brumhill < [OE brūn, bill] 'бойна брадва' или сатър, брадва, метонимично за производител или ползващ такива. (1), (2), (3), (7) Handas < [OE hand, æcs] 'ръчна брадва', метонимично на майстор или работещ с такива (1) Hatchett < [Ofr hacher] 'малка брадва', метонимично на майстор или ползващ такива. (1), (4), (7) Pigache < [Ofr pic] 'кирка, търнокоп, брадва, секира', вероятно използвано за майстор, работник. (1)</p>	<p>Балта̀ков, Балта̀шки < от диал. <i>балта̀к</i> 'брадва, балтия'. Балтѝйков, Балтѝйски < от диал. балтѝйка 'брадвичка'. Балтѝв < от тур. balla 'брадва, секира'. Брадвѝрев, Брадвѝров < от брадвѝр 'който прави и точи брадвѝ'. Кѝсеров < от тур. keser 'секирка'. Кѝсерджѝев < от диал. *кѝсерджѝя 'който носи брадвичка или прави брадвѝ'. Секираров, Секиларов < от диал. *секирар 'брадвар'. Топорѝшев < от рум. <i>toporaș</i> секирка'. Наджѝков < от диал. <i>наджѝк</i> '1. секира; 2. овчарска гега' (тур. pascak).</p>	<p>Балта̀иѝа - от диал. балта̀джѝя-брадвар, от тур. baltacı 'човек, който прави брадвѝ' Сикириѝи - човек, който прави секири</p>

2. Голяма част от АФИ имат семантично съответствие на апелативите в български, но не и в сръбски.

3. При БФИ и СФИ се наблюдава сходство както при домашните апелативи, така и при чуждите – най-вече от турски език:

EN	BG	SR
<p>Horsnail, Horsnail, Horsnall, Horsnell, Horsenail, Horsenell, Arsnell < за човек, който подковава коне(1), (2), (4) Shoemith, Shoosmith < [OE scōh, smið] 'който подковава, производител на подкови (1), (2), (3), (4), (7)</p>	<p>Албатски < в м. Налбатски, Налбантски. Налбантов, Налбандов < от Налбантин 'подковач' (пер.-тур. nalbant). Кайров < от диал. кайр 'потягане клинците на подкова' (тур. kayar). Наджѝев < от диал. *наджѝя 'който прави подкови' (пер.-тур. *nalci). Петаларов, Петаларев < от диал. *петалар 'ковач, който прави петала, подкови'.</p>	<p>Налбанта < за човек, който подковава коне</p>
<p>Hamer < [OE hamor] метонимично за майстор или продавач на чукове (1), (3), (4), (7) Martel, Martell < [Ofr martel] 'чук' (1), (2), (4), (5), (7) Sledge < [OE slecg] 'ковашки чук', метонимично за ползувател или производител на такива (1), (3)</p>	<p>Боздуганѝов, Бздрѝганѝов, Боздуганѝски < от боздуган (тур. bozdoğan). Барѝсов < от рум. <i>baros</i> 'ковашки чук' Чукѝчев, Чукѝшки < от чукѝч 'ковач'. Чукѝчев < от диал. *чукѝя 'ковач, който прави чукове'.</p>	<p>Ковач, Ковачевѝи, Ковачѝи, Ковачевѝи < от название за ковач</p>
EN	BG	SR
<p>Copper < През 12 век, <i>copere</i> със сигурност е вариант на <i>cupere</i> 'бъчвар' (1), (2), (4), (7)</p>	<p>Бъчварѝов, Бъчевѝарѝов, Бачевѝарѝов < от бъчвар. Бурѝлков < от диал. бурѝлка 'бъчва'. Бочѝарѝов < от диал. *бочѝар 'бъчвар' Барѝлески < от диал. барѝло 'малка бъчва' Фучеджѝев < от диал. фучеджѝя 'бъчвар' (тур. figici)</p>	

<p>Gilder, Gilders, Gelder, Guilder <[OE <i>gyldan</i>] 'позлатявам', човек, който позлатява (1), (2), (4), (7) Goldbeater < 'златар, особено който позлатява, [OE <i>gold, bēatec</i>]. (1)</p>	<p>Вараксаджиев <от диал. *<i>варакаджия</i> 'който работи с варак' (ар.-тур. <i>varakaci</i>).</p>	<p>Варагинь, Варагинь, Вараклин - от ар.-тур. <i>varakaci</i>; от диал. <i>варакаджия</i>; <i>варак</i> – златно фолио</p>
<p>Goldsmith, Gouldsmith <[OE <i>goldsmið</i>] 'златар'. (1), (2), (3), (4), (7)</p>	<p>Златаров, Златарев, Златарски < за златар; Алтънов < от прякор Алтън(а); Алтънчев < за златар Куюмджиев, Куюмджийски <от диал. <i>куюмджия</i> 'златар' (тур. <i>kuymucu</i>). Павтъйски, Павтъйчев < *пафтия 'пафта' или от диал. *пафчия 'златар, който прави пафти'.</p>	<p>Златанин, Златар, Златаревин, Златаринь, Златановац, Златановски, Кујуниџа, Кујуниш < за златар Алтумбашин < за златар Колуниџа, Колуниш, Кујуниџа, Кујуниш, Колуниш < от <i>кујуниџа</i> (тур.) – изработка и продава ковани предмети, накити, оръжия</p>
<p>Pinner <[OE <i>pin</i>] 'кука, игла' или [OFr <i>peigneur, peignier, pignour</i>] за производителна на игли или за производител на гребени. (1), (4)</p>	<p>Гребенаров < от <i>гребенар</i>, човек, който прави гребени. Гребеников < от диал. *<i>гребеник</i> 'гребен за влечение на вълна' Гребенарски <от диал. <i>гребенар</i> 'гребенар'.</p>	<p>Игларевинь, Игларч - производител на игли</p>
<p>Bloomer, Bloom, Blomer, Blumer <[OE <i>blōma</i>] 'слитък желязо', за ляр, желязар (1), (2), (3), (4), (7) Founder < [OFr <i>fondeur, fundeur</i>] 'който топи или отлива метал', ляр (1). Fussel, Fussell < [OFr <i>fuisil</i>] 'отливка', за желязар (1).</p>	<p>Дюгмеджиев, Докмеджиев <от диал. <i>дюкмеджия</i> 'ляр' (тур. <i>dökmeci</i>). Шумен.</p>	<p>Железинь, Железиник, Желесковинь - от название за желязар.</p>
<p>Clewer, Cluer, Clower <[OFr <i>clou</i>] 'гвоздей', производител на гвоздени. (1), (2), (7) Naylor, Nayler, Naylor, Nailor, Nail < [OE <i>nægel</i>] 'гвоздей' за майстор на гвоздени (1), (2), (3) Tingle, Tingler < [ME <i>tingle, tyngyl</i>] 'много малък вид гвозден', използвано като метонимичноза производител на гвоздени (1), (2), (4), (7).</p>	<p>Ексеров < от диал. <i>ексер</i> 'гвоздей' (тур. <i>ekser</i>) Пирънов, Пирънев, Пирънски < от прякор Пиръна Чинлигиров <от тур. <i>çilingir</i> 'ковач на дребна желязария'.</p>	<p>Ковач, Ковачевинь, Ковачинь, Ковачевинь < от название за ковач</p>
<p>Hardware < метонимично за желязар, (1), (7) Isemonger, Isemonger, Iremonger, Ironmonger < [OE <i>īsern, īsen, īren</i>] 'желязо' и <i>mangere</i>, 'желязар' (1), (4).</p>	<p>Железаров, Железарски < от желязар.</p>	<p>Железинь, Железиник, Желесковинь < от название за желязар.</p>
<p>Finer, Finar <[OFr <i>fineur</i>] 'пречистващ злато, сребро и пр.' (1), (2) Finesilver < за 'пречистващ сребро, злато' (1). Silver < [OE <i>silfor</i>] 'сребро', метонимично за майстор на сребърни изделия (1), (2), (3), (4), (7)</p>	<p>Зиберов < нем. <i>Silber</i> 'сребро' Аргиров < гр. <i>Ἀργυρός</i> 'сребро', Сребрексов / Сребриков < от сребро или превод на гр. <i>Ἀργир</i>. Сребров / Сребрев < от сребро или превод на гр. <i>Ἀργир</i>.</p>	<p>Буминь, Буминиш < от сребро(тур.), <i>бизутер</i></p>
<p>Bolter, Bonlter <[OFr <i>buleteur</i>] 'сито за брашно' - метонимично за майстор на сита (1), (2), (3), (4), (7) Sevier, Seviour, Seviour, Seyver, Seeviour, Siveyer, Sivier, Sivyer <[OE <i>sife</i>] 'сито', за производител на сита (1), (2), (4), (7) Siewwright, Sivewright, Seivwright, Severwright < [OE <i>sife</i>] и <i>wyrhta</i> 'производител на сита' (1), (2)</p>	<p>Калбуров < от диал. <i>калбур</i> 'сито, решето' (тур. <i>kalbur</i>). Ситарски < от <i>ситар</i> 'който прави и продава сита'.</p>	
<p>Moulder < [OFr <i>moule</i>] за производител на мерки, теглилки (1), (7) Pound, Pounds, Pund, Pounder < [OE <i>pund</i>] 'тежест, тегло' и <i>pounder</i> 'майстор на тежести за теглилки'. (1), (4), (5), (7)</p>	<p>Кантарашев < от рум. <i>sântărăș</i> 'кантарджия'. Кантарджиев, Кантарджийски < от 'кантарджия' Кантарев, Кантаров, Кантарски < от 'кантарджия'</p>	
<p>Agutter, Aguter, Gother, Gouthier, Goutier, Gouter < [Latin <i>gutitaria</i>] >[Fr <i>goutiere</i>] ><i>gutter</i>, за майстор на тръби и улуци(2), (3), (4), (7);</p>	<p>Капчугаров < от диал. *<i>капчугар</i> - който прави водосточни тръби' Сулинаджиев < от диал. *<i>сулинаджия</i> 'който прави кюнци, тръби' (от гр. <i>σουλῆνα</i>).</p>	

<p>Gache <[OFr <i>gache</i>] 'брава, ключалка', метонимично за ключар. (1) Kear, Keer, Care < [OE *cǣgere] от [OE *cǣg] 'ключ', майстор на ключове. (1), (4), (7) Locksmith < [OE <i>loc</i>] 'ключалка и [OE <i>smið</i>], 'ковач' = 'ключар' (1), (4) Lockyer, Lockyers, Lockeyar, Lockier, Lokier < [OE <i>loc</i>] 'ключалка', 'ключар'. (1), (2), (3), (4), (7)</p>	<p>Катанаров < от диал. *<i>katanār</i> 'който прави катинари' Катанов < от диал. катан 'катанец, катинар'. Катинчаров, Катинчарски < от диал. катинчар 'майстор на катинари'. Килитчиев < от диал. *килитчия 'майстор на ключалки и катинари' (тур. <i>kilitçi</i>). Ключаров < от ключар. Ключников < от *ключник 'ключар'. Кюфарджиев < от диал. кюфарджия 'майстор на кофари'.</p>	<p>Лакатош - прави ключове</p>
EN	BG	SR
<p>Sager, Caiger <[OFr <i>cagier</i>] 'производител или търговец на кафези' (1) Cage, Cadge, Cadger < [ME, OFr <i>cage</i>] 'производител или търговец на кафези' (1), (2), (3), (4)</p>	<p>Кафезчиев < от диал. кафезчия 'майстор или продавач на кафези' (ар.-тур. <i>kafesçi</i>).</p>	
<p>Buss, Busse < [OFr <i>busse</i>] 'буре, каша'. (1), (2), (3), (4), (7) Cadd, Cade < [ME, OFr <i>cade</i>] 'каша, буре', метонимично за майстор на каша. (1), (3), (4), (7)</p>	<p>Капаров, Капарски < за майстор на каша Капаринов < от прякор Капарина 'кашар'.</p>	
<p>Clink, Clinker <[OE <i>clinch / clench</i>] ,спойка, нит - метонимично за майстор на такива. (1), (2), (7)</p>	<p>Клинчаров < за производител на клинчи (специални гвоздеи за подковаване на животни).</p>	
<p>Calderon, Cauldron, Cawdron, Coldron <[AFr <i>caud(e) non</i>] 'котел'. За производител на котли, [OFr <i>chaldernonier, caudernonier</i>]. (1), (2), (4), (7)</p>	<p>Котларов, Котларски < от котлар. Казанджиев, Казанджийски < от казанджия, съдържател на казан за ракия; Калдарев < от рум. <i>căldare</i> 'котел, кофа'</p>	<p>Котлица, Котляний, Котличий, Кутовий, Котлашевий, Котловий, Котлий Кялар, Калдараш, Калдераш</p>
<p>Beckard < [OE <i>becca</i>] 'кирка, лопата' + (<i>-ard</i>) или производно от [OFr <i>bec</i>] 'кюп, човка'. (1) Shoveller, Shouler, Showler < [ME <i>schovelupn</i>] 'копая'. Който произвежда лопати или работи с тях (1), (4), (7).</p>	<p>Кюрекчиев < от тур. <i>kurekçi</i> 'който прави лопати'. Мотикаров, Мотикарски < от мотикар 'майстор на мотики'. Лопатаров < от диал. лопатар 'голяма похабена лопата'</p>	
<p>Shearsmith, Sersmith <'производител на ножици', [OE <i>scēarra</i> и <i>smið</i>] (1), (4).</p>	<p>Маказчиев, Макасчиев < от ар.-тур. <i>makasçi</i> 'майстор и продавач на ножици'</p>	
<p>Beck, Becke, Bec < [OE <i>becca</i>] 'мотика, кирка', метонимично за майстор или търговец на мотики. (1), (2), (3), (7); Beckers < производно от [OE <i>Becca</i>] 'кирка, мотика' или метонимично за майстор или търговец на мотики. (1), (3), (7) Hacker < [ME <i>hacken</i>] 'режа, разсичам; копя с кирка, мотика', за майстор на мотики (1), (2), (3), (7) Pickis < [ME <i>pikois, pikeis</i>] 'мотика, кирка'. (1), (4) Rastall < [OFr <i>rastel</i>] 'гребло, мотика' за майстор и продавач на такива (1) (4), (7)</p>	<p>Мотикаров, Мотикарски < от <i>motikar</i> 'майстор на мотики'.</p>	
<p>Plowright < [OE <i>plōh</i>] 'плуг, рало' и <i>wyrhta</i> 'майстор', 'майстор на плугове' (1), (2), (3), (4), (7)</p>	<p>Плугчиев, Плукчиев < от диал. <i>plučija</i> 'майстор на плугове'.</p>	
<p>Bucke, Buckell, Buckels, Buckler <[ME <i>bokel</i>] 'катарама, тока' или [OFr <i>bouchier</i>] 'производител на токи, катарамы (1), (3), (4), (7)</p>	<p>Токаджиев < "toka" – метална или пластмасова рамка с езиче, която служи за закопчаване на колан, чанта, обувки;</p>	<p>Токоний - прави токи</p>
<p>Slipper < [ME <i>slipe</i>] 'подирам, подострям', вероятно точилар на мечове. (1), (2), (4), (7) Whetter < [OE <i>hwetan</i>] 'точа, наточвам', точилар (1), (4).</p>	<p>Точларов <точилар. Чарчиев < диал. чарчия 'машинист; точилар; (пер.-тур. <i>çarkçi</i>).</p>	
<p>Bell < [OE <i>belle</i>] 'камбана, звънец', метонимично за майстор на камбани и звънци (1), (2), (3), (4), (5), (7);</p>	<p>Чанаров < от диал. *<i>чанар</i> 'звънчар' - полупревод на тур. <i>çançı</i>; Чанджиев < от диал. чанджия 'звънчар, майстор на звънци' (тур. <i>çançı</i>).</p>	<p>Чанаиџа - прави чанове, звънци Чанчар, Чанчаревий - прави чанове, звънци</p>

4. Видно е, че се откриват съответствия в трите езика, които засягат сродни дейности по обработката на метала. Прави впечатление обаче, че българските и сръбските ФИ, мотивирани от тази група апелативи (занаяти, свързани с обработка на метал), се свързват преди всичко с крайни продукти и услуги за бита –

ножове, брадви, мотики, лопати и др. При АФИ съответно се установяват и фамилни когномени, мотивирани от названия на оръжия, респ. занаяти, свързани с производството на оръжия и доспехи:

Alabaster, Alabastar, Allabaster, Albisser, Arblastar, Allblastar < [AFr <i>alblastar, arblastar</i>], [OFr <i>arbalestier, arbelastier</i>] 'майстор на арбалети' (1), (2).	Diggatt < [OFr <i>digard (Normandy)</i>] 'шпора', оттук 'майстор или продавач на шпори'. (1)
Armer, Armor, Armour, Armar, Larmer, Larmor, Larmour [AFr <i>armurer</i>], [OFr <i>armurier</i>] 'оръжейник, майстор на оръжия'. (1), (3), (4), (7)	Fletcher < [OFr <i>flechier, flecher</i>] 'майстор или продавач на стрели' (с 1330 MED) (1), (2), (3),(4),(5), (7)
Arrowsmith, Arsmith, Harrismith, Harrowsmith < От [OE <i>arwe, smith</i>] - ковач на стрели. (1), (2), (3), (4), (7)	Furel, Furell, Furrell < [OFr <i>forrel, fourrel</i>] 'ножница, каня, калъф'. Метонимично на майстор или продавач на такива (1).
Barder < [OFr <i>barde</i>] 'броня, доспехи' > прякор за оръжейник, ковач на доспехи (1) Gorch, Gordge, Gorgerer < [OFr <i>gorge</i>] 'гърло, гуша' за майстор на части от броня, предпазващи шията. (1), (2), (7) Habershon, Habberjam, Habbijam < [ME OFr <i>haubergeon</i>] метонимично за майстор на ризници, върхни дрехи без ръкави или мъжки жакети, както и на тежки брони (1),(4),(7)	Gaff, Gaffe < [OFr <i>gaffe</i>] 'желязна кука'. Метонимично на майстор на такива (1) Grapinell, Grapnell < [ME <i>grapenele</i>] 'абордажна кука, котвичка'. Вероятно метонимично на майстор или използвач такива. (1) Hooker < [OE, ME <i>hōcere</i>], майстор на куки (1), (2), (3),(4),(5)
	Homer, Homere < [OFr <i>heumier, heumier</i>] 'майстор на шлемове'. (1), (2), (3), (6)

Този факт се дължи на историческите обстоятелства по време на формирането на ФИ. В Англия процесът протича през Средновековието, където всеки град е крепост, а въоръжените битки са едва ли не ежедневие. Основното въоръжение са мечове и арбалети. В българския и в сръбския език оръжията рядко се срещат като апелативи, а и по това време вече има огнестрелно оръжие, напр.

Тюфекчиев < от тур. <i>tifekçi</i> 'оръжейник'.	Тюфегчиѝ, Туфекчиѝ, Туфегчиѝ < за човек който прави пушки
	Пушکاریца, Пушкар, Пушкарѝ < за човек, който прави пушки
	Багламиѝ < за човек, който прави части за пушки
Куршумджиев < от диал. * <i>куршумджиѝ</i> 'който лее куршуми	Куршумиѝ < за човек, който лее куршуми

От така представените анализи можем да заключим, че по отношение на мотивацията също забелязваме близки резултати и в трите антропонимни системи, което ни позволява да приемем, че става дума „сходни прояви ... на една и съща ономастична универсалия, директно застъпена в много езици“⁶⁶. (Данчев 2001: 195).

Образуването на сръбските фамилни имена според Вук Караджич и други видни изследователи, като Трифун Павлович, става по различни изходни основи и суфикси:

Фамилни имена от лични със суфикс **-евиѝ или -овиѝ** – образува се като към името се прибавя наставка -ов или -ев (Перо – Перов, Милош – Милошев), която означава принадлежност + суфикс иѝ, придаващ умалителност като в думите птиѝ, петлиѝ; примери – Перовиѝ, Милошевиѝ;

Фамилни имена от лични със суфикс иѝ- най-често, когато личното име завършва на -а; примери: Никола – Николиѝ, Немања – Немањиѝ, Ружица – Ружичиѝ;

Фамилни имена от лични със суфикс -ов, -ев – образуват се по подобен начин както тези с окончание евић или -овић, но с изпадане на ић, като последица от административната репресия на Австро-Унгария;

Фамилни имена от лични, окончаващи на ин–този раздел от фамилните имена се образува, като към личното име се прибавя притежателната частица ин; примери – Божин, Лазин, Марин;

Фамилни имена, окончаващи на -ац – най-често от названия на топоними – например: Граховац, Покрајац, Црногорац;

Фамилни имена, завършващи с умалителния суфикс -ица – най-често от името на предците или някаква особеност, с която семейството е запомнено, например: Павле – Павлица, Трава – Травица, Коприва – Копривица;

Фамилни имена завършващи на -ски (по-редки): Вртунски, Кобилански;

Фамилни имена без суфикси – характерни са с това, че като трети компонент се използва направо прякорът, професията, физическата или психологическата характеристика на лицето, без да е образувано от тях прилагателно име, завършващо на -евић, -овић, -ов, -ев, -ин, -ски – примери: Бундало (говори празни приказки), Кривошија (бил с крив врат), Даскал (бил учител), Попара (обича да яде попара) и други.

От приложените таблици наблюдаваме разнообразието на занаяти, свързани с металообработването, направата на различни ковани предмети и накити, характерни и за двата езика. За изходен апелатив са използвани както чуждици, най-вече с турски произход, така и домашни думи. Процентното разпределение на групите е почти равностойно. От тук можем да заключим, че вековните традиции в този поминък са оставили дълбок отпечатък в антропонимията на сръбския и българския език.

Литература

Kelham 1788: Kelham, R. *Domesday book*. London: John Nichols

Reaney 2005: Reaney, P.H. *Oxford Dictionary of English Surnames*. Oxford University Press

Šimunović 1985: Šimunović, P. *Naša prezimena*. Zagreb: Nakladni yavod Matice Hrvatske.

Данчев 2001: Данчев, А. *Съпоставително езикознание*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“

Илчев 1969: Илчев, С. *Речник на личните и фамилни имена у българите*. София: Издателство на БАН.

Михајловић 1983: Михајловић, В. *Српски презименик*. Нови Сад: Аурора.

Янев 2009: Янев, Б. *Лингвокултурологични наблюдения върху фамилните имена на българите и немците*. ПУ „Паисий Хилендарски“, Научни трудове т.47, кн.1, сб.А.

Янев, Чобанов 2006: Янев, Б., Чобанов, И. *Фамилните имена у българите през призмата на традиционните занаяти*. В сб. По следоу учителю, Пловдив 156–173.

ENGLISH SURNAMES, MOTIVATED BY TRADE OR PROFESSION, RELATED TO METAL PROCESSING (IN COMPARISON WITH BULGARIAN AND SERBIAN)

Summary

The paper deals with English surnames motivated by trade or profession related to metal processing. Metal is the main material for making tools, weapons and ornaments, and it is interesting for us to find

motivation parallels in English, Bulgarian and Serbian surnames. The study describes the variety of crafts related to metalworking, making various forged objects and ornaments, typical for both languages. As appellatives are used foreign words, mostly of Turkish origin, and household words. The percentage distribution of the groups is almost equal and we can see that the century-old tradition in this occupation has left a deep imprint in the Serbian and Bulgarian anthroponymy.

Keywords: surnames, comparison, metalworking, crafts

Milena Netsova

Тања ТАНАСКОВИЋ
 Универзитет у Крагујевцу
 Филолошко-уметнички факултет

РЕГИОНАЛНЕ И СТАНДАРДНОЈЕЗИЧКЕ ЛЕКСЕМЕ КАО КОНТЕКСТУАЛНИ СИНОНИМИ У РОМАНУ ПЕТРИЈИН ВЕНАЦ ДРАГОСЛАВА МИХАИЛОВИЋА

У раду се бавимо контекстуалним/референтним синонимима у роману на дијалекту *Петријин венац* Драгослава Михаиловића. За корпус су узете лексеме у дијасистему: стандардни језик – дијалекат. Настојимо утврдити видове садејства стандарднојезичке и дијалекатске лексике повезане заједничким референтом. Примећено је да референтни синоними представљају оквир за моносемирање један другом, на тај начин што актуелизују потенцијалне семе из семантичке структуре свог синонимског парњака. Учени видови садејства указују на разлике у смислу међу синонимним јединицама, које обезбеђују њихову коегзистенцију у оквиру језика писца, у складу са принципима језичке економије и релационе природе језичког знака.

Кључне речи: синоними, хомореференцијалност, лексичко садејство, значење, смисао.

0. Циљ овог рада јесте разматрање контекстуалних синонима у роману *Петријин венац* Драгослава Михаиловића, и то оних синонимских парова или низова који укључују бар једну регионалну лексему. Под терминима *дијалектизам* / *регионализам* подразумеваћемо лексичко-семантички дијалектизам, односно дијалекатске варијације на плану семантике, које могу бити праћене и формалним варирањем.¹ У центру наше пажње наћи ће се саоднос дијалекатских и стандарднојезичких јединица. За корпус је изабран књижевни текст, који је специфична, стилизована организација језичких знакова.²

Иако ауторска синонимија није системска појава, што је уистину чини занимљивијом стилистици него лексикологији, остаје указати на важност интеграције дијалекатских јединица преко језика писаца у општи лексички фонд. Фиксирање дијалекатске лексике у језику писаца репрезентује динамику односа *дијалекат* – *стандарднојезички израз*, што је од посебног значаја за национални језик. У стандардном језику са невеликом историјом норме³, какав је српски језик, лексичко прожимање са дијалекатским подсистемима од посебног је значаја. Ова чињеница обавезује нас на то да пратимо видове садејства регионалне и стандарднојезичке лексике у делима писаца који свој израз увелико заснивају на дијалекту.

1 О статусу и дефиницији регионализма в. Рамић (2012: 309–311) и Рамић (2012а: 289–291) и тамо наведену литературу.

2 Више о односу књижевно-уметничког текста на дијалекту и дијалекатског текста в. Танасковић 2014 и тамо наведену литературу.

3 Опште је познато да је за лексичко нормирање потребно знатно више времена него за прескрибовање осталих језичких нивоа. У литератури је више пута истицано да је услед утицаја различитих спољашњих фактора у историји српског језика често тешко успоставити границе између дијалеката, варијаната и варијетета српског језика (исп. Ристић 2006: 19).

Роман *Петријин венац* исприповедан је у техници сказа. Форма симулације живог говора омогућава нам презентацију неусиљених реализација семантичких дијалектизама, јер је пишчев циљ што веродостојније сликање јунака матерњим дијалектом. С друге стране, спонтаност усменог говора јунака удружена је са пишчевом тежњом да сваку јединицу понаособ одмери и процени. Лексеме реализоване на таквој подлози бивају мерило њиховог системског значења у дијалекту, јер су преузете као типичне и остварене као непатворене.

Значење лексема остварује се у процесу *варничења речи* (Грицкат 1997: 398), у садејству асоцијативне и текстуалне равни. Према сосировској концепцији језичкога знака реч карактерише релациони идентитет, што значи да се она конституише тек у односима – с једне стране у односу са јединицама на парадигматском плану – разумевамо је преко синонима, антонима, позиције у хијерархији семантичких поља итд. – а с друге, на основу саодноса са другим речима у реченици, па и у ширем контексту. Контекст тако бива прави показатељ уклопљености неке лексеме у дати систем, те нам омогућава да пратимо статус дијалекатских јединица, односно њихову потенцијалну интеграцију у стандарднојезички систем.

1.1. За критеријуме утврђивања синонимности у традиционалној лингвистици узимани су фактори попут једнореферентности, истинитосне вредности исказа са синонимним јединицама, степена семантичке блискости и међусобне заменљивости у контекстима.⁴ Покушаји што прецизнијег утврђивања услова значењске истоветности довели су до сазнања да је прецизније говорити о степенима блискости значења него о потпуној једнакости (Круз 2001: 265), што је у складу са принципима језичке економије.

Под контекстуалним синонимима овде подразумевамо лексеме исте категоријално-граматичке врсте којима хомореференцијалност омогућава заједнички именитељ у реализованом значењу, односно делимичну истоветност текстуалног значења. Према структуралистичкој тези о диференцијалним обележјима, Љ. Готштајн (1986: 39) предочава да се значење синонима не може утврдити ако се они посматрају изоловано, већ једино ако се посматрају у контексту, супротстављени. Везаност лексема за исти референт и њихово напоре функционисање у контексту тако овде узимамо као основу за њихово контрастирање.

Овом приликом пратићемо контексте у којима се саодносе регионалне и стандарднојезичке јединице. Настојаћемо да утврдимо дистинктивне црте међу јединицама које садејствују у оптималним контекстима. Имајући у виду релациони идентитет језичког знака, а и у складу са језичком економијом, развијени су ставови да синонимним текстуалним јединицама коегзистенцију обезбеђује различит смисао, јер да је, како примећује Г. Золотова (2004: 190), идентичност апсолутна, оне не би биле потребне језику. Семантички однос истореферентних јединица на исти начин посматра и М. Ковачевић (2000: 150), називајући га референтном синонимијом. Г. Фреге (1995: 167–194) показује да су знакови који су повезани са истим означеним доиста подударни у номинатуму, али да нужно осликавају нарочите начине датости онога означенога, неподударни су у смислу, односно разликују се према позицији из које се врши именовање. Оваквом виђењу референтне синонимије, које се може свести на истоветност денотата и различитост смисла, одговара дихотомија *дескриптивно : асоцијативно значење*,

4 Више о дефинисању синонимије в. у Круз (2001: 265–290), Тафра (2005: 213 – 226), Блажевац–Вајс (1999: 53–55), Драгићевић (2007: 244–247), Прћић (1997: 97–101).

детаљно представљена у Прћић (1997: 22–24) – дакле, иако се синоними подударају у денотату (референцијалној вредности), постојаће разлика у асоцијативној компоненти значења зависној од позиције инстанце која неки ентитет именује.

1.2. Низање једнореферентних блискозначница битна је карактеристика живог говора. Р. Драгићевић (2001: 245–249) примећује да су бинарне везе синонимних придева са значењем људских особина готово стилски манир у описивању људи. У роману *Пејтријин венац* овај тип семантичке акумулације значајно је стилистичко средство. Имајући у виду основну наративну стратегију у роману, тј. чињеницу да се у њему симулира *жива реч*, изабрани корпус је погодан тле за синтаксичке конструкције допуњавања или прецизирања асоцијативним низањем. У нивовима хомореферентних синонима не само да се редуликују семантичке компоненте већ синоними један другом постају оквир за моносемирање, тј. специфичну семантичку реализацију. Дакле, референтни синоними омогућавају позицију за семантичку реализацију оног другог, при чему међу њима нема семантичке инкомпатибилности. Оваква међуусловљеност показатељ је могућности њиховог напоредог функционисања у оквиру једног језичког система који се раслојава. Семантички утицај једне лексеме на другу у линеарном низу такав је да се бар једна од њих реализује са транспонованом семантиком, што упућује на разлике у асоцијативној компоненти њиховог значења.⁵

1.3. За утврђивање регионалног карактера лексема, као и хијерархије њихових значења послужили смо се следећим речницима: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика* (РСАНУ), *Речник српскохрватског књижевног језика Мајнице српске* (РМС), *Етимолошки рјечник хрватског или српског језика* Петра Скока (Скок), и речницима који одговарају дијалектској основици у роману *Пејтријин венац* – *Речник косовско-меџохијског дијалекта* Глигорија Елезовића (РКМД), *Речник говора северне Меџохије* Милете Букумирића (РГСМ) и *Црношравски речник* Радосава Стојановића (ЦР).⁶

1.4. У раду прво издвајамо моделе међусобног семантичког позиционирања контекстуалних синонима, што ће нам омогућити да утврдимо и дистинктивна обележја међу њима.

5 Даринка Гортан Премк (1997: 143) констатује да је апсолутна синонимија могућа само међу секундарним семантичким реализацијама, које су, добро је познато, контекстуално условљене. Међутим, ауторка као основни критеријум синонимности узима референцијалну вредност или номиналну, денотативну функцију лексичке јединице, према чему су *злато* и *анђео* у *Ti si моје злато* и *Ti si мој анђео* апсолутни синоними, док је асоцијативна компонента (Фрегеов *смисао*), која је овде очигледно дистинктивна вредност, занемарена. Отуда апсолутне синонимије и не може бити, јер уколико имамо две хомореферентне јединице, морамо подразумевати дијалектски систем.

6 У нашој грађи налази се један број семантичких индивидуализма чије потврде нисмо пронашли у расположивим речницима. Имајући у виду да се системско значење, које гарантује комуникацију, увек конкретизује, надограђује, индивидуализује у језичком контексту (Круз 2001: 53) – ниједна реч нема потпуно исто значење у двама изразима – индивидуализме ћемо сматрати само видом богаћења дијалекатског система као подсистема општег лексикона српског језика. У том смислу, индивидуализми у језику писца који пише на дијалекту уједно су индивидуализми на плану општег језичког система. Пошто Драгослав Михаиловић не спаја инкомпатибилна значења и не редуликује семантичке рестрикције зарад стилистичке разградње језичког знака, примере попут *висити* са значењем 'чекати', затим *спрвина* и *живина* са значењем 'несвесно биће које карактерише пропадаљивост и заборав', разумемо као специфично фиксирање стандарднојезичке лексике у дијалекатском контексту и бележимо као дијалекатске семеме. Овај лексички слој индивидуалне лексике репрезентује саживот стандардног и дијалекатског система, тј. интензивно природно прожимање система и подсистема.

Уочени су следећи типови садејства:

1. основна семема стандарднојезичке јединице бива оквиром за моносемирање дијалекатске лексеме као секундарне семеме, на тај начин што реализује имплициту сему свог контекстуалног парњака (нпр. пар *дршав* : *немошњи*); овој групи припадају и синонимски низови у којима се немаркиране семеме стандарднојезичких јединица удружују са другом стандарднојезичким лексемама дајући им регионални карактер (*чека*: *цеци* : *виси*);

2. обе лексеме релизоване су у секундарном значењу (*сирвина* : *мрцина*), у садејству добијају регионални / индивидуални карактер и

3. стандарднојезички хипероним семантички позиционира спецификовану регионалну лексему, одређујући њено архисемско својство (нпр. однос *чинија* : *чорбалук*).

Предочени типови садејства стандарднојезичких и дијалекатских лексема обелодањују дистинктивна обележја међу референтним синонимима, која се могу класификовати у два поља:

а. различита је мотивација, тј. позиција из које се именовање врши, условљена или природом именованца или природом реалije; синоним у синонимском низу може бити немаркиран (семантички немотивисан), или маркиран, односно семантички мотивисан;

б. различит је број семантичких обележја на тај начин да је једна лексема спецификованија од друге.

2.1. Прву групу контекстуалних синонима у садејству чине основна семема стандарднојезичке лексеме и секундарна семантичка реализација дијалекатске јединице. Стандарднојезичка реч моносемира у таквом контексту регионализам захваљујући њиховој хомореференцијалности и преклапању сема из семских структура двеју лексема.

Такво је сагласје регионализма *дршав* са стандарднојезичким јединицама *остарео* и *немошњи*, са формалним дијалекатским обележјем, у примеру

(1) ... шта ће да буде кад будеш остарео, кој ће те чува дртавог и немотњог, мислиш ли на то? ПВ, 106

Референцијалност све три јединице је подударна, међутим, постоји извесна разлика у њиховим смисловима. Размотрићемо прво однос лексема *немошњи*, са формалним обележјем дијалекта и системским значењем 'који је без моћи, снаге, физички слаб; онемоћао' (РСАНУ), и дијалектизам *дршав* са системским значењем у дијалекту 'стар, матор' (РСАНУ). Архисема придева *немошњи* (тј. *немоћан*, када се неутрализује формално обележје дијалекта) актуелизовала је имплицитну сему придева *дршав*, која гласи 'онемоћао, слаб', и подигла је у семској хијерархији тако да је постала референцијално тежиште⁷. Да дијалекатска лексема није имала ову потенцијалну сему, померање референције у овом контексту не би било могуће.⁸ Реализована метонимијска семема дијалектизма *дршав*

7 В. о клизању референције у Ковачевић (2000: 47–48).

8 Општепознато је да вербални контекст делимитира значење лексеме. Тако Круз (2001: 53) тврди да сваки нови контекст неке семантичке компоненте истиче, а неке ставља у позадину, те тако онемогућава да се реч јави у истом значењу. Круз наводи примере: *Наши ауто се не може поредиши са његовим*, у ком су истакнуте перформансе аутомобила, и *Ауто је здобио Артуруово стојало*, у ком је у први план стављена компонента тежине.

богатија је од основне семеме за сему ‘ономоћао, слаб’. Архисема основне семеме ‘стар, матор’, постаје пратећи елемент нове архисеме. Ове лексеме садејствују тако да једна редуликује потенцијалну сему претходне и тиме је актуелизује. Упркос истоветности референције, алолексе осликавају референт из два угла, те међу њима постоји разлика у позицији из које се врши именовање. Тако између основне и реализоване семеме регионализма *дршав* постоји имплицитно присутна каузална веза – немоћ је последица старости (немоћан је зато што је дртав/стар). Такву асоцијативну везу међутим контекстуални синоним *немоћњи* не покреће. С друге стране, девербал *остарео* приписује компоненту процесуалности (остарелост је приказана из перспективе процеса старења) дијалектизму *дршав*, који примарно само именује актуелно стање, односно својство. У садејству референтних синонима остварено је специфично текстуално значење којим се поцртава веза између процеса и последице, односно дата је синтеза трајања, стања и последице, што није одлика системског значења дијалектизма већ специфична текстуална реализација. Текстуално значење придева *дршав* остварује се у рубовима према својим контекстуалним синонимима.

У контексту

(2) ... свуд јој ова њену бабичку торбу носила – па и кад имала неку трудну жену да

олакша.

И тако се Полексија мало помало научила да порађа жене и сама. (ПВ, 63)

садејствују глаголи *породити* и *олакшати*. Регионална семема ‘породити’ глагола *олакшати* фиксирана је захваљујући сарадњи са неутралном лексемом *породити*. Порађање жене има за последицу њено психо-физичко олакшање, те, по метафоричком механизму, глагол *олакшати* постаје означитељ те радње. *Породити* тако значи и ‘помоћи жени да донесе дете на свет’, док је *олакшати* спецификованије за додатну асоцијативну компоненту ‘ослободити жену терета’.

Неретки су и примери троструког понављања семантичких компонента, попут синонимског низа *замести* – *затрљати* – *заборавити*:

(3) – Шта је било, мислила, било и не вреди ти да га целог века негујеш. Време, сматрала, већ прошло – а које време, човече: једва ако је три-четири месеца било прошло – и досад се валда све замело и затрљало. Кад оно, видиш, ништа се није ни затрљало ни заборавило. (ПВ, 67)

Сва три глагола реализована су у значењу ‘заборавити’, уз то што мотивне семе глагола *замести*⁹ и *затрљати*¹⁰ у реализованој семематској омогућавају диференцијалну значењску компоненту у односу на неутрално *заборавити*¹¹, а која је транспонована из основног значења, то је сема – ‘прикривањем, намерним брисањем трагова учинити да се нешто заборави’. Овакво сагласје трију лексема у складу је са принципима поимања апстрактних појмова у нашој свести –

9 РСАНУ: **замести**, заметем сврш. I 1. а. *мешући уклонити, одстригити нечистићу и опитати* (обично поитскујући их на мање видно место). ... 3. в. *избрисати, сакрити (траг, какву белегу и сл.), уништити, затрјати*.

10 РСАНУ: **затрљати**, -ам сврш. I 1. б. *трљањем донекле обрисати, замазати*.

11 РСАНУ: **заборавити**, -им изгубити из памћења, не задржати у сећању, престајати знати оно што се знало.

апстрактни појмовни домен глагола *заборавиџи* пресликава се на циљни домен глагола са конкретним значењем *заместиџи* и *зайирџаџи* и разумева се на тај начин. Овакву метафоризацију глагола *заместиџи* и *зайирџаџи* омогућила је сема ‘уклонити нешто што је постојало’, а коју је актуелизовао референтни синоним *заборавиџи*.

Стандарднојезичке лексеме *поразбиваџи*, *поломиџи* и *разбацаџи* понављају сему ‘чинити да се што распрсне, побацати нешто по некој површини; укинути дотадашњи поредак ствари’. *Поразбиваџи* и *поломиџи* разликују се по домену примене, док је *разбацаџи* немаркирано у односу на претходна два. Наведени синоними актуелизују регионализам *истулбиџи*¹² као семему ‘избаци изван, истурити (намештај) напоље бацајући га на разне стране’, која је богатија од основне за компоненту ‘разбацујући’.

(4) Све му, веле, по кућу *поразбивали*, астали и столице *поломили*, намештај *истулбили* и *разбацили*, а на спољни дувар му написали: *Вишормир кољаш*. (ПВ, 116)

Будући да се опет ради о односу примарне и секундарне семеме, овој групи припадају и низови у којима се немаркиране семеме стандарднојезичких јединица удружују са другум стандарднојезичким лексемама дајући им регионални карактер. У синонимском низу *стоји–чека–цеџи*¹³–*виси*¹⁴, стандарднојезичке реализације глагола *чекаџи* и *цеџиџи* реализују семантичку компоненту ‘чекати’, која постоји као имплицитна у семској хијерархији глагола *висиџи* и *стајаџи*. Тако прва два глагола померају значење глагола *висиџи* и *стајаџи* од чисто позиционог одређења ка значењу ‘чекати’. Уз истоветност текстуалног значења, разлика у смислу своди се на то што *чекаџи* подразумева ‘чекање у стању мировања’, *цеџиџи* ‘дуго чекати дангубећи’ (не подразумева мировање, већ само ишчекивање), док *висиџи* укључује компоненту у вези са позиционим одређењем ‘дуго чекати наднесен на нешто (прозоре), окачен о нешто’ и сл. а *стајаџи* ‘чекати у усправном положају, на ногама’. Различити смислови подржани су садејством глаголих парова *стајаџи – чекаџи*, *обилазиџи – цеџиџи*, *излазиџи – висџи*.

(5) – *Стоји* народ пред болницу, *чека* да га пуште пред његови болесни. ...*Обилази* онај народ око болнички прозори, *цеџи* пред њи кај пред некаки затвор. А и отуд они болесни на прозори *излазе*, *висе* там кај слепи миши. (ПВ, 288)

12 У ЦР: *истулби* свр 1. *избаци стомак, надује се. истулби се* свр 1. *добије лоишаст облик, надује се*. (Негде цурка вода, па се зид истулбил. Истулбила се крава од детелину.) 2. пеј. *пустџи стомак*. Глагол *шулбиџи* потврђен је у разговору са дијалекатским говорницима у селима надомак Јагодине. Уочена су значења ‘издубити, извадити утробу свињи при клању’ (Кочино село), *истулбити се* ‘добити килу од напора’. Забележени су контексти (село Драгоцвет): *Скини се о’ шу ограду, ће се иштулбиш!* / *Убола је крава, иштулбила ју све*, затим *Сам си га иштулбио за џабе за човека*, са значењем ‘изврнути причу, не говорити веродостојно’. У Драгоцвету је забележена именица *тулбак* 1. ‘особа која изврће ствари’, 2. ‘стомак’.

У селима западне Лепенице, у околини Крагујевца, забележили смо лексему *шулбак* ‘свињска изнутрица, трбушина’ у изразу *извадиџи шулбак* (Шљивовац).

13 РМС: *цеџати*, цеџам несврш. *дуго стајаџи чекајући, дреждаџи, џоњаџи*..

14 РСАНУ не бележи значење ‘чекати’.

Забележени су примери у којима стандарднојезичка лексема омогућава метафоризацију конструкције речи, дајући јој карактер фразеологизма са одређеним значењем.

(6) Отад она почне свекрву редовно да бије. Чим јој муж мрдне из кућу, она јој мери леђа уздуж и попреко. (ПВ, 32)

Конструкција *мерити (некоме) леђа (уздуж и попреко)* у хомореференцији са глаголом *бити* у основном значењу остварује глобално значење 'тући некога'. Међу овим двама лексемама постоји разлика у асоцијативној компоненти значења (в. Прћић 1997: 23–24), будући да фразеологизми имају висок степен експресивности јер је глобално значење увек последица неке врсте метафоризације.

Корпус потврђује и обрнуту ситуацију у којој фразеологизам *кренути се на (онај) пут*, заснован на подруштвљеној концептуалној метафори СМРТ ЈЕ ПУТОВАЊЕ, помера значење глагола *занети се*, дајући му регионални карактер.

(7) „... Бог тако тео, Мисо. Видиш да се већ занела.“ / А тако кад се неки већ крене на онај пут, кад се већ занесе и почне да оставља овај свет, не смеш да га будиш. (ПВ, 44)

На овај начин контекстуализован глагол *занети се*, чије је једно од стандарднојезичких значења *кренути, упути се, усипрмити се* (РСАНУ значење 2.), значи 'почети умирати, бити на самрти'.

2.2. Другу групу примера чине синонимски парови у којима лексеме семантички позиционирају једна другу и у том садејству реализују се као секундарне семеме.

У примеру

(8) – Човек ти је така живина – све заборавља. Не знам како бол да има, најзад ће увек да га одболује и да заборави. И продужи да живи ко да га и није задесило ништа страшно. ... Така је то стрвина. Воли да живи, живина. ПВ, 19

остварено значење 'несвесно живо биће, без моралних, карактерних особина, пропадљиво без способности сећања' даје лексемама *живина*¹⁵ и *стрвина*¹⁶ регионални карактер. У питању су регионалне лексичко-семантичке алолексе лексема које функционишу у општем лексикону. Реализовано значење омогућиле су денотативне семеме из семантичког потенцијала лексема, које се односе на *немислеће, пропадљиво биће*. Диференцијално у односу ове две јединице јесте што лексема *стрвина* укључује компоненту *подлости, покварености*, имајући у виду да у својој полисемантичкој структури садржи семему *подао, покварен човек* (РСАНУ), те има пејоративни призвук. Дакле, перспектива из које се врши именовање лексемом *стрвина* конституише додатну конотативну вредност.

15 РСАНУ: **живина** ж ... 1. зб. а. ... *пернатие домаће животиње (кокоши, патке, гуске, ћурке)*. б. *пернатие животиње уопште, птице*. 2. а. *четворonoжне домаће животиње, марва; једна таква животиња, живинче*. ... б. *дивље животиње, звериње*. ... г. *фиг. нижи, неразвијени део човекове природе, инстинкти*. ...

16 РСАНУ: **стрвина** ж 1. а. *шело угинуле животиње (обично у распадању), црковина, мрцина*. ... б. *мртво шело, човечји леши*. в. *месо угинуле животиње*. ... 2. *фиг. а. јако мршава, изгладнела животиња*. ... б. *врло мршав, болешљив, оронут, слаб човек*. в. *пејор. неваљао, подао, покварен човек*.

Заједничка имплицитна сема 'који не влада својим поступцима' омогућила је секундарне семеме стандарднојезичке лексеме *луд*¹⁷ и регионализма *несмајан*¹⁸ у примеру:

(9) – Цикнем онако. Гледам у моје мртво дете, кршим руке и изгласа лелечем. Стопут сам видела како се узбуни мачка кад јој бациш мачићи. Сад сам ја тако *луда* и *несмајна*. Ударам главом у онај патос. Бацакам се горе-доле ко од падаћу болес. (ПВ, 16)

У интеракцији ови придеви *зраче* понешто од свог значења један на други. Тако се својство лудила као одсуство самоконтроле надопуњује на својство несмајности као незграпности и неспретности, те се реализује значење 'чији су поступци незграпни, нескладни и хистерични услед одсуства самоконтроле'. Међусобно моносемирање ових придева почива на двострукој импликацији, тј. на међуусловљености значења у чијој је основи каузална веза: лудило је последица несмајности и несмајност је последица лудила.

У синонимском пару *лейтии* – *фузаји се*¹⁹ (10) опет се може приметити како лексеме узајамно једна другу семантички позиционирају тако да свака значи део свог значења на ову другу, те се обе реализују као секундарне семеме. *Лейтии*, чије је основно значење 'кретати се кроз ваздух' (РСАНУ) добија компоненту 'по некој површини', као што нешто може да се фуза, односно клиза по некој површини, а *фузаји се* са компонентом из основног значења 'по некој површини' поприма од значења глагола *лейтии* 'лебдети у ваздуху, клизати се кроз ваздух'. Тако се остварује референцијална вредност 'падати великом брзином по некој површини уз минимално трење':

(10) *Лете* моји судови по њега, сам *се фузају* кај на клизавицу. Да и журиш, не би могао да и стигнеш. (ПВ, 285)

2.3. Добро познавање структуре лексичко-семантичких поља која функционишу у дијалекту омогућило је употребу стандарднојезичког хипонеронима као контекстуалног синонима. Инклузија дијалекатске лексеме у семантички опсег (денотат) стандарднојезичке јединице илуструје таксономију кохерентног лексичког система српског језика. Хомореференцијалност хиперонима и хипонима показује активно садејство и системско прожимање ових лексема, с једне стране, а са друге говори о специфичној сегментацији денотата у оквиру одређеног тематског поља у дијалекту. Оваква интеграција дијалекатских лексема

17 РСАНУ: *луд* -а, -о 1.б. који је ван себе, који не влада собом и својим поступцима, избезумљен, помахнутао; својствен таквим стањима, махнит; склон неразумним поступцима, губљењу контроле над својим држањем.

18 РСАНУ: *несмајан*: 1. *незграпан, нескладан, неспретан, шрапав*. ... 2. а. *швргоглав, задрп*. ... б. *сулуд, ћакнућ*. 3. а. *немиран, враголаст, несћашан, вражји*. ... б. *слободан у понашању, растустан, раскалашан*.

19 (Скоок: 539) *fúžno* = *fúzió* sr. r. pridjeva (ŽK) »sklisko«. Odatle na *-iti ofúzmti se* (ŽK) »okliznuti se« 3 *isfuzniti se* = *sfuzniti se*
На простору северне Метохије забележена је лексема *фузало* с., с упућивањем на *плас* м *део илуга* са компонентом *који клизи по дубини бразде* (РГСМ).
У роману је потврђен глагол *фузнути се* са значењем 'оклизнути се' у примеру *За њега сам му рекла да ми се, док сам чистила, ноге на поњаву фузуле и да сам га разбила* (ПВ, 207).

у надређени систем доприноси богаћењу општег лексикона, односно појмовног света који је њиме презентован.

Хипероним *чинија* у примеру (11) функционише као контекстуални синоним семантички спецификованој лексеми *чорбалук*²⁰. Покрајинизам *чорбалук* се тако реализује са архисемом ‘чинија’ и дијагностичком семом ‘за чорбу’. Стандарднојезички хипероними у функцији контекстуалних синонима својеврсна су дефиниција регионалне лексеме јер одређују њено архисемско својство, односно смештају је у одговарајуће лексичко-семантичко поље.

(12) Извадила сам у једну ванглицу три главице [купуса], добро се сећам. И оћу да га пребацим у неки мало лепши чорбалук. ... Погледам у креденац. Там ми стоји једна порцуланска чинија што ми моја Зора једанпут поклонила. Лепа баш чинија. Тако, четвртаста, па онако на ћошкови заокругљена. (ПВ, 264)

Истог типа је однос *леген–лавор*. Једном је референт означен лексемом са широм денотацијом – *лавор*, а други пут је перспектива именовања лексемом *леген*²¹ подразумевала релевантном сему ‘који је од метала, бакра’:

(13) – И ја тад лепо видо како се у легену на дно начинише неке шаре. Узе Влајна лавор у руке.“ (ПВ, 48).

У односу *коноџац*²² – *штранга*²³:

(14) „... Боље да ми штрангу да се обесим дају него пензију.“ Поче он ту штрангу, богами, чешће да спомиње. ... „Конопац је за мене, не пензија. ...“ (ПВ, 259),

долази до неутрализације семе која се тиче домена употребе хипонима ‘за коње и другу марву’, те за разлику од претходних примера хипоним има исту денотативну вредност као хипероним.

3. У раду смо се бавили референтним, односно контекстуалним синонимима у роману *Пејтријин Венац* Драгослава Михаиловића. Узимајући за корпус хомореферентне јединице од којих је бар једна лексичко-семантички дијалектизам, настојали смо да утврдимо типове значењског садејства системских и супсистемских (дијалекатских) лексема у књижевном тексту на дијалекту. Показало се да хомореференцијалност омогућава семантички саоднос међу датим јединицама, тако да преко заједничког референта лексеме *зраче* своје значење једна на другу. Референтни синоними тако стварају оквир за моносемирање свог парња-

20 РСАНУ: чорбалук м покр. здела, чинија за чорбу.

21 РСАНУ: *леген* м тур. покр. *лавор*, обично *мејтални*; *количина штечностии која сћане у шакав суд*. РКМД: л’еген -ена м *илића бакарна или лимена йосуда за умивање*. – Пре нисмо имали ове лаворе но л’егене. РГСМ: *леген* ... м лавор, понајчешће од бакра. ЦР: леген м лавор.

22 РСАНУ: *конопац*, -пца м **1. а.** *занайски или фабрички производ начињен од уйредених влакана коноџе и др. материјала, који служи за везивање, уже*.

23 РСАНУ: *штранга* ж нем. = *штрања уже, коноџац; уже у коњској опреми којим се коњ везује за ждрейчаник*. РКМГ: *штранга* ж ланац преко којег вуку упрегнути коњи. ЦР: штранга ж 1. уже, поводац. 2. део ама у коњској опреми.

ка. Издвојена су три типа семантичког садејства или семантичког позиционирања контекстуалних синонима: 1. стандарднојезичка семема омогућава реализацију а) секундарне лексичко-семантичке алолексе регионализма, или б) регионалне семеме стандарднојезичке лексеме, 2. стандарднојезичка и дијалекатска лексема суделују тако да се реализују као секундарне семеме, 3. стандарднојезички хипероним семантички позиционира спецификовану регионалну лексему, одређујући њено архисемско својство.

Примећени типови садејства нису последица само једнореференције већ и преклапања семантичких компонената у семантичком потенцијалу лексема. Референцијом се фиксирају одређене денотативне семе једне лексеме. Уколико се исти референт детерминише још једном лексемом истог категоријално-граматичког типа, која у својој семантичкој структури има једну или више потенцијалних сема садржаних у реализованом значењу првог детерминатива, оне ће самим тим бити актуелизоване и помериће се навише у семској хијерархији, тј. постаће референцијално тежиште. Уочени видови лексичког садејства показују да Драгослав Михаиловић зналачки употребљава дијалекатску лексику, будући да је њихова контекстуализација у складу са њиховим семантичким потенцијалом у дијалектима, о чему сведоче дијалекатски речници.

Типови представљеног лексичког садејства указују на диференцијалне вредности међу хомореференцијалним синонимима, те тако говоримо о два типа разлика: 1. синоними се разликују по томе што је један семантички мотивисан, будући да је реч о секундарној семем, или је мотивација различита у случају да су обе лексеме реализоване у секундарном значењу; тип асоцијативне везе последица је различите позиције из које се именоване врши; 2. различит је број семантичких обележја на тај начин да је једна лексема спецификованија од друге.

Контекстуални синоними са стилистичког аспекта доприносе ефекту живог говора, чија је карактеристика кумулација семантичких компонената ради прецизнијег дефинисања и описивања референата.

Анализирани примери показују да се лексичко-семантички дијалектизми уклапају у принципе семантичког комбиновања и продуктивних механизма семантичке творбе, те да са становишта значењског нормирања нема препрека њиховој интеграцији у општи лексикон. Регионална лексика у роману *Пециријин венац* стога представља репрезентативни потенцијал за богаћење лексичке норме српског језика на дијалекатској основици.

Литература

Блажевац–Вајс 1999: Крешимир Блажевац, Нада Вајс, Синонимија и једнојезични рјечник, Расправе Института за хрватски језик и језикословље, књ. 25, 47–76.

Гортан Премк 1997: Даринка Гортан-Премк, *Полисемија и организација лексичког система у српском језику*, Институт за српски језик САНУ, Београд.

Грицкат 1997: Ирена Грицкат, Шта све значи значити, ур. Миодраг Матицки, *Из књижевности : његошка - кришка - историја : зборник радова у част Предрга Палавестре*, Институт за књижевност и уметност, Београд, 395–399.

Драгићевић 2001: Рајна Драгићевић, *Придеви са значењем људских особина у савременом српском језику (шворбена и семантичка анализа)*, Чигоја Штамп, Београд.

- Драгићевић 2007: Рајна Драгићевић, Лексикологија српског језика, Завод за уџбенике, Београд.
- Золотова 2004: Г. А. Золотова, Н. К. Онипенко, М. Ю. Сидорова, Коммуникативная грамматика русского языка, Москва.
- Ковачевић 2000: Милош Ковачевић, *Стилистика и граматика стилских фигура*, Крагујевац: Кантакузин.
- Круз 2001: D. A. Cruse, *Lexical semantics*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Љиљана Готштајн, *Синонимија у колокацијама (са примерима енглеског језика научне аргументације)*, Нови Сад: Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет, 1986.
- Прћић 1997: Твртко Прћић, Семантика и прагматика речи, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци – Нови Сад.
- Рамић 2012: Никола Рамић, Територијално раслојавање лексикона, у: *Српски језик*, XVII, Београд, 305–316.
- Рамић 2012а: Никола Рамић, Опште карактеристике дијалекатске лексике, у: *Српски језик, књижевност, уметност*, Зборник радова са VI међународног научног скупа одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу (28–29. 10. 2011), Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 289–297.
- РГСМ: Милета Букумирић, *Речник говора северне Метихије*, Београд: Институт за српски језик САНУ, 2012.
- Ристић 2006: Стана Ристић, Раслојеност лексике српског језика и лексичка норма, Институт за српски језик САНУ, Београд, 2006.
- РКМД: Глигорије Глиша Елезовић, *Речник косовско-метихиског дијалекта*, I–II, Приштина: Институт за српску културу, Културна манифестација „Глигорије Глиша Елезовић“, Народна и Универзитетска библиотека, 1998.
- РМС: *Речник српскохрватског књижевног језика*, I–VI, Нови Сад: Матица српска (и Матица хрватска I–III), 1967–1976.
- РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, I–XVIII, Београд: САНУ, 1959–2010.
- Скок: Петар Скок, *Етимолошки рјечник хрватског или српског језика*, књига I (A–J), Загреб: Југословенска академија знаности и умјетности.
- Тафра 2005: Бранка Тафра, *Од ријечи до рјечника*, Загреб: Школска књига.
- Фреге 1995: Готлоб Фреге, О смислу и значењу, *Основе аритметике и други стисци*, Загреб: Крузак.
- ЦР: Радосава Стојановића, Црнотравски речник, у: *Српски дијалектолошки зборник LVII*, САНУ, Институт за српски језик САНУ, Београд, 2010.
- Танасковић 2014: Тања Танасковић, Територијално раслојена лексика у романима *Петријин венац* и *Гори Морава* Драгослава Михаиловића, у: *Наслеђе, часопис за књижевност, језик, уметност и културу*, год. 11, бр. 28, 129–143.

REGIONAL AND STANDARD LINGUISTIC LEXEMES AS CONTEXTUAL SYNONYMS
IN THE NOVEL *PETRIJIN VENAC* BY DRAGOSLAV MIHAILOVIĆ

Summary

In this paper we examine contextual/referential synonyms in dialect in the novel *Petrijin Venac* by Dragoslav Mihailović. As corpus we took lexemes in diasystem: standard language - dialect. We are trying to determine the types of synergies between standard language and dialect lexemes connected by a common referent. It was noted that reference synonyms represent a framework in which they monosemy one another, in a way that they actualize the potential seme from the semantic structure of their synonymous counterparts. Identified synergies aspects indicate differences in terms between synonymous units which ensure their coexistence within the language of the writer, in accordance with the principles of linguistic economy and relational nature of linguistic signs.

Key words: synonyms, lexical synergy, meaning, sense

Tanja Tanasković

Неђо Јошић¹*Институти за српски језик САНУ*

ЗБИРКЕ РИЈЕЧИ С ПОДРУЧЈА КОСОВСКО-РЕСАВСКИХ ГОВОРА И ЊИХОВО МЈЕСТО МЕЂУ ИЗВОРИМА РЕЧНИКА САНУ²

У овом прилогу се на основу архивске и друге грађе говори о збиркама ријечи са подручја косовско-ресавских говора које су током XX вијека инкорпорисане у општу картотеку *Речника САНУ*. Истиче се њихова бројност, обим, улога и општи значај међу изворима *Речника САНУ*, лексиколошки се прате поједине збирке, утврђује периодизација њиховог приспјећа. Преглед збирки прати осврт на дијалекатску лексичку косовско-ресавских говора садржану у другим изворима (рјечницима, етнографским студијама, прозним дјелима неких писаца).

Кључне речи: лексички систем српског језика, корпус *Речника САНУ*, провинцијална лексика, косовско-ресавски дијалекат, збирке народних ријечи и њихови сакупљачи

У другој половини 2014. године, срећом без уобичајеног кашњења (јеногодишњег или вишегодишњег), изашао је из штампе 19. том *Речника српскохрватског књижевног и народног језика*, или *Речника САНУ*, како се то дјело у стручним круговима и у широј јавности уопште, већ уобичајено назива. Његов лексички фонд – угрубо да се изразимо – у ових 19 томова густо штампаног текста ситнога слога већ је премашао цифру од 250.000 лексичких јединица. Сам 19. том овога лексикона с граничним одредницама **оцат – петогласник**, садржи већ постојеће изворе штампане нпр. у 1. и 8. књизи, али и још неке уврштване у претходном двадесетогодишњем периоду а срачунате на осавремењивање рјечничке грађе. Списак извора у 19. књизи надмашио је цифру од 4.000, а међу њима је и нешто више од 250 збирки тзв. народних ријечи које су се у академијине фондове сливале цио 20. вијек, ако не и још коју деценију више.³ Ови крајње штури подаци изнесени су овдје с јединим циљем да се пружи колико-толико јасна представа о обиму и карактеру овога лексикона чија активна израда траје више од пола вијека.

1 nedjo.josic@isj.sanu.ac.rs

2 Рад је рађен у оквиру пројекта 178009: *Лингвистичка истраживања савременог српског књижевног језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ*, који у целини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

3 Размишљајући о потреби сакупљања ријечи у народу и имајући у виду различите области наше материјалне и духовне културе, Стојан Новаковић је давне 1888. год. навео сљедеће: „Ако се све то [мислећи на свеколико народно језичко благо] систематично не узме на ум, језик ће се народни исцрпсти непотупно, случајно, без системе; такав рад неће моћи задовољити праведна научна изискивања ... и развиће књижевног језика имаће штету често ненадокнадну и неопростиву“ (Новаковић 1888, 80). „Док је Даничић – пише Ирена Грицкат – желео да се помоћу блага из старе писане заоставштине рашчлањује и обogaћује знање о нашем народном језику ... дотле се у Новаковићевој епохи поставља гесло да достигнуто познавање народног језика треба даље да подстиче разгранаване књижевног, у његовом модерном ходу. Из тога разлога Новаковић се определио и за уношење дијалекатске грађе“ (Грицкат 1993, 8).

Како предмет овога реферата чине збирке дијалекатске, регионалне или локалне лексике, желио бих да се укратко објасни шта је то збирка народних ријечи и каквог је обима она могла да буде.⁴

Збирку народних ријечи чини скуп лексичких јединица које је неки сакупљач (учитељ, свештеник, студент, службеник итд., или, сасвим ријетко, учени лингвиста) сакупио у своме завичају или каквој широј територијалној јединици – области или републици. Лексичке јединице (махом ријечи), прибиране углавном на основу *Позива* и *Упућивава* које је иницирао Стојан Новаковић (објављених у *Новинама српским* 1899. год., касније наново освјешеним), требало би да поред облика (саме одреднице) садрже тачно значење, акценат, примјер, мјесто употребе (исп. Белић 1959, XV). Оне боље и успјешније збирке то и садрже, али граматички, тематски и лексичко-семантички подаци давани на листићима, унеколико су зависили и од индивидуалних склоности самих сакупљача. Позиву су већ претходиле обимне збирке ријечи као што је, да се помену само неке, збирка Змаја Јове Јовановић од 8.225 ријечи (углавном из Војводине) или збирка сликара Новака Радонића од 6.684 ријечи из Бачке. Овако плодна активност Академије усмјерена на сакупљање ријечи из народа, резултирала је општом збирком од 400.000 листића из различитих крајева српске језичке територије знатно прије појаве 1. тома *Речника САНУ* (исп. Белић 1959, XIV и XV). Да заокружимо и не развличимо даље са подацима – до краја 20. вијека прибране су (према мојим подацима) 254 збирке ријечи из народа, од којих су поједине у погледу лексичке грађе биле изузетно добре и обимне – уз поменуте, нпр. збирка Димитрија Чеме-рикића из Призрена од 15.561 листића (исп. Петровић С. 2012, 19; Реметић 1996, 339), а неке крајње оскудне (нпр. збирку Платона Подградског чини једна ријеч узета из Бачке). Па ипак, иако се добар дио збирки својевремено могао и засебно да објављује и штампа, оне су биле „изразито диференцијалне а не опште природе“ (Пешикан 1984, 124), намијењене да обогате већ засвједочену лексичку ризницу српског језика, а не да прикажу иоле цјеловит лексички систем некога говора или некога краја.

Укратко, лексика прикупљана за потребе *Речника САНУ* потиче из свих крајева српског етничког и језичког простора. Оно што обједињује све збирке народне лексике, јесте општа припадност штокавском дијалекту,⁵ унутар којег их је могуће диференцирати и углавном поуздано сврстати у одређени дијалекатски тип. Извјесну потешкоћу при подјели представљају само оне ријетке збирке чија је лексичка грађа биљежена у широј државној цјелини, нпр. Србији, каква је *Збирка речи из разних крајева* Николе Зега (која броји 3.000 ријечи, а поуздано се

4 Према подацима о броју ријечи или броју листића ваљало би да се односимо крајње опрезно јер су они дати у руком вођеној евиденцији за период од 1899–1954. године, а од 1954–1966. године постоји евиденција куцана на писаћој машини и она садржи нешто мање попутних података од малочас поменуте рукописне евиденције. Познато је да су својевремено све збирке подлијегале рецензији, али се данас поуздано не зна да ли су неке ријечи одбациване, нпр. као општепознате, или су у картотеку улазиле цјеловите збирке (тј. у оном облику који су имале приликом достављања).

5 „До постојећих неколико стотина збирки – наводи М. Пешикан – дошло се не организовањем неке систематске мреже пунктова него просто одзивом скупљача на апел Академије, а тај одзив није био једнако интензиван по свим говорним зонама. У ствари су се скупљачи више јављали из егзотичнијих дијалекатских средина, које нуде богату бербу специфичног лексичког материјала и у којима се таква лексика лакше уочава – док су регије са говором ближим стандардном језику (нпр. Шумадија) остале нешто слабије заступљене у овом типу лексичке грађе“ (Пешикан 1978, 89).

зна да оне потичу из разних крајева Србије). Има додуше и оних крајње уопштено лоцираних, каква је *Збирка речи са разних крајева Српства* Милутина Томића (1.050 листића), или ријетких збирки које једним својим дијелом припадају једном, а другим опет другом дијалекту, нпр. *Збирка речи из Босне и Рашке* Душана С. Поповића, учитеља из околина Рашке (која према наведеној архивској грађи садржи 1.424 ријечи).

Наш циљ је да овдје, углавном на основу архивских списа вођених у некадашњем Лексикографском одсеку Српске краљевске академије али и неких новијих података, представимо збирке народних ријечи са подручја косовско-ресавских говора - и то више формално него језички или изнутра - јер су појединачне збирке одавно утопљене у општу картотеку *Речника САНУ*, а њихова репродукција би била могућа засад само претрагом цијеле картотеке почевши од слова А до слова Ш.

Колико год да је одређивање граница овог (па и сваког другог дијалекта) прилично незахвалан посао с обзиром на постојање прелазних говора па и само одређење појма дијалекат, што је и А. Белић својевремено наглашавао,⁶ прегледом збирки ријечи које чине дио корпуса *Речника САНУ*, прилично поуздано се може рећи да су с подручја косовско-ресавских говора у *Речник САНУ*, односно у његову картотеку инкорпориране 34 збирке народних ријечи. Међу ове 34 збирке, 3 су саподручја тзв. смедеревско-вршачког дијалекта (троугао између Крагујевца, Београда и Вршца) (исп. Ивић 1985, 89-98), на чије се говоре данас углавном гледа као на говоре прелазног типа и они се махом сврставају међу говоре косовско-ресавског дијалекта (исп. Окука 2008, 199). Једна од тих је *Збирка речи из крађујевачке Јасенице и Божурње* (у Лексикографском одсеку примљена прије 1909. год.), невелика збирка чији је састављач је био Јеремија Павловић, ђак Учитељске школе.

Међу збиркама с подручја косовско-ресавског дијалекта има и обимних лексичких прилога који прелазе 2.500 листића, али и оних мањег обима и посве оскудних, с неколико стотина или неколико десетина листића. Поред бројних збирки, засебно и изузетно важно мјесто у српској дијалекатској лексикографији (и не само дијалекатској) заузима двотомни *Речник косовско-метохишког дијалекта* Глише Елезовића објављен у Српском дијалектолошком зборнику 1932-1935., рјечник у којем је похрањена лексика поглавито из Вучитрна, али и из других мјеста Косова и Метохије. У предговору рјечника аутор се изразио овако: „Од ово лексичке грађе највећи део сакупио сам у Вучитрну, свом месту рођења“ (Елезовић, св. I, стр. X). Од Елезовићева рјечника до појаве најновијег лексикона диференцијалне лексике, *Речника говора северне Метохије* Милете Букумирића (чији рјечник као консултативни извор данас стоји пред лексикографима *Речника САНУ*) - доста је воде протекло. Грађа коју су пред научну и стручну јавност изнијели поменути рјечници, не чини само језичко свједочанство о једнјој области с двије културе и два језика у контакту (српском и албанском), већ је оно опште културноисторијске природе.

Током рада на *Речнику САНУ* сазрело је схватање да су најобимније и најцјеловитије збирке (бар са овог подручја штокавских говора) најбоље и по

6 „Данас смо после толико дијалектолошких радова, навикли да правимо све могуће резерве, када говоримо о дијалектима, о развоју језика посматраног у својим говорним облицима, зато што се понекад и пориче и само постојање дијалеката. Често се каже да постоје само језичке црте које се на различит начин шире на неком језичком простору. Те црте су изгласе које се укрштају у његовим подручјима“ (Белић 1999, 266).

свом садржају – њихови сакупљачи најчешће су на листићима давали поуздане информације у погледу најнужнијих грамагичких обиљежја неке ријечи, значења и употребе, илуструјући то живим примјерима из народног говора (какад веома богато).

Зато ћемо овдје навести само оне наобимније и најсадржајније збирке, остављајући могућност да негдје другдје дамо потпуније податке. Како је језик жив организам, на тај би се начин отворила могућност да неко (кад *Речник* за пола вијека буде цјеловит!), „извуче“ лексику нпр. с краја XIX вијека карактеристичну за цјелокупан дијалекат (или какав његовог ужи дио, нпр. лексику Левча), да је анализира и упоређује рецимо са савременим стањем.

Релевантни подаци о збиркама најцјелисходније је да се дају у виду табеларног приказа:

локација	сакупљач	занимање	број ријечи
Левач	Радоје Симић	филолог	2.616 листића
Левач	Тодор М. Бушетић и Станоје М. Мијатовић	учитељи	1.552
Левач и Темнић	Станоје М. Мијатовић	учитељ	1.489
Крагујевац и окол.	Владимир Радојевић	професор	2.396
Параћин	Н. Вељић и Јов. Срећковић	учитељи	2.490
Макрешани (Круш.)	Бранко Милановић	филолог	1.500 листића
Вучитрн и окол.	Глиша Елезовић	филолог	927

Из претходног табеларог прегледа најобимнијих збирки, види се да три потичу с подручја Левча (Левча и Темнића), а међу осталим збиркама мањег обима лексици ове области посвећене су још четири збирке ријечи. Ово су показатељи да Левач, када је посриједи дијалекатска лексика *Речника САНУ*, има повлашћено мјесто на мапи штокавског дијалекта.⁷ Збиркама народне лексике обухваћени су углавном и остали крајеви (изузев крајњег источног дијела косовско-ресавских говора, тј. области у сливу Пека и Пореча, те Крајина), али ни изблиза тако темељито као подручје Левча. Обухваћен је Вучитрн с околином (Глиша Елезовић: *Збирка речи из западног косовског дијалекта, Вучитрн и околине*), Студеница, Крушевац и Жупа крушевачка, Соко-Бања, Параћин, Ресави – али и још неки ужи локалитети као што су Макрешани (Бранко Милановић: *Збирка речи из Макрешана код Крушевца*).

⁷ Говор Левча и Темнића П. Ивић сврстава међу говоре косовско-ресавског дијалекта (исп. Ивић 1985, 101). Област Левча Р. Симић види другачије: „Развијајући се сада у условима који су се битно разликовали међусобно, говори сваке од три области су кренули различитим правцима: Шумадија путем убрзаног одвијања започетих процеса под утицајем прогресивних динарских говора, а Левач и остале области ове зоне у правцу конзервације затеченог стања на тој страни и развитка неких особина за које шумадијски говори не знају“ (Симић 1972, 541). За говор Трстеника исп. Јовић 1968, 222).

Као попутни материјал који илустративно говори о природи неке збирке, жељели смо да дамо дио индекса *Збирке речи из околине Крушевца* (како је назначено у сачуваном препису), чији је аутор Радомир Поповић, ђак Учитељске школе, а прихваћена је у Лексикографском одсеку 1900. године. Индекс садржи 274 ријечи (углавном именице), а ради уштеде наводимо само оне из секције слова П, чија је израда актуелна данас: *пасмић, пайисувак, перионица, перошка, петшоња* (?), *пилићарник, пирајка, пишићољ, повесмарка, повија, подношке* (пл.), *пожега, поличица, полошка, полушак, помана, порија, прапорка, прељка, премећ, пресолац, прибој, пробојац, пуздер*. Уз нпр. ријеч *пасмић* забиљежену у селу Падеж, Радомир Поповић је навео следећи опис: Пасмић је у основи при ткању 10 чипаница или 30 жица или 30 зупца у брду (исп. *Речник САНУ*, под нав. одредницом). Као што се на први поглед да да запази, барем половина наведених лексема данас није позната обичном кориснику српскога језика.

Већина збирки с подручја косовско-ресавских говора приспјела је до I свјетског рата (између 1899. и 1914. године), и оне припадају првом и најважнијем таласу прикупљања српске народне лексике за потребе великог описног рјечника. У међуратном периоду готово да није било нових збирки с подручја ових говора; послје II свјетског рата дотадашњи прилив је освјежен новом грађом чији су аутори уз књижевника Божидара Ковачевића (*Збирка речи из околине Студенице*), углавном били лингвисти (Радоје Симић, Бранко Милановић, Асим Пецо).

Иако су збирке ријечи чиниле најважнији извор дијалекатске лексике, знатна лексичка грађа са простора косовско-ресавских говора инкорпорисана је у картореку *Речника САНУ* ексцерпцијом из бројних књижевних дјела чији аутори потичу са територије назначенога дијалекта.⁸ Овдје у првом реду мислимо на на *Петријин венац* (1979) Драгослава Михаиловића. *Петријин венац* плени не само живом, аутентичном лексиком, већ и другим дијалекатским особеностима карактеристичним за размеђе косовско-ресавских и призренско-јужноморавских говора.

Трећи (и не мање важан) извор за проучавање лексике с подручја косовско-ресавских говора јесу етнографске студије, посебно оне објављене у Српском етнографском зборнику у периоду од 1902–1913. године.⁹ Лексика ексцерпирана из антропогеографских студија такође је поодавно унесена у општу картотеку *Речника САНУ*. Међу етнографским студијама по обиљу прибијежене лексике, посебну пажњу привлаче радови посвећени појединим областима народног живота. Као илустрацију навео бих само неке народне називе за болести из радава двојице аутора који су прије оглашавања у Српском етнографском зборнику у Академијин фонд већ приложили лијепе збирке ријечи с подручја Левча и

8 Провинцијализми у прозном или поетском дјелу некога писца неријетко чине драгоцену лексичку свједочанство. Они не само да употпуњују општи лексички фонд српскога језика, већ каткад представљају и аргумент битан за освјетљавање неких специфичности лексикона; они неретко оснажују неко оскудно развијено лексичко гнијездо или указују на правце пружања ових или оних лексичких изгласа итд. Тако нпр. лексема *плаз* (= део рала на који се причвршћује ралник) у *Коренима* (1954) Добрице Ђосића, дјелу усмјереном на лексички фонд стандардног језика, употпуњује деривационо гнездо са стожерном ријечју *лазити*, *илазити*: „Плаз ралице набо кречну лобању човекову“ (*Корени*, стр. 150). Узгред, у *Речнику СЈ* није регистрована лексема *плаз*, а *Речник МС* наводи ову лексему с ширим спектром значења, међу осталим и у наведеном с потврдом из дјела Добрице Ђосића, иако она очито не спада у ред општепознатих ријечи (барем с аспекта савремене употребе).

9 Антропогеографским проучавањима до Првог свјетског рата обухваћен је Левач, Темнић, Млава, Ресава, Ибар, Косово и још неке уже или шире области.

Темнића. Тодор Бушетић у раду *Народна медицина Срба сељака у Левчу*, поред бројних других наводи и следеће називе: *вренџа* (= сифилис, „живина која једе човека“), *далак* („од много воде“), *пошајна* (= грозница), *шерлема* (= врућица), *шрпџија* (= јектика) итд. (Бушетић 1911, 537—538). У опширнијој студији *Народна медицина Срба сељака у Левчу и Темнићу*, Станоје Мијатовић (1909, 315-373) уз ове називе даје и неке друге, нпр. *секавина*, *вакца*, *круџа* (= пролив), *залац* (пришт) итд. Наведене лексичке јединице се у општем лексикону српскога језика осјећају као провинцијализми, а њихов ареал употребе изван Левча и Темнића не бисмо да оцртавамо без довољно факата из других крајева српске етничке и језичке територије.

Литература

- Белић 1959: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, књ. 1, стр. VII—XXVI (аутор увода: Александар Белић).
- Белић 1999: Александар Белић, *Историја српског језика*, Изабрана дела Александра Белића, књ. 7, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд.
- Букумирић: Милета Букумирић, *Речник говора северне Мейхохије*, Институт за српски језик САНУ, Монографије, књ. 15, Београд 2012.
- Бушетић 1911: Тодор Бушетић, *Народна медицина Срба сељака у Левчу*, *Српски етнографски зборник*, књ. XVII, Београд.
- Грицкат 1988а: Ирена Грицкат-Радуловић, Проблеми описне лексикографије, *Глас САНУ*, ССCLII, Одељење језика и књижевности, књ. 13, Београд, 7-13.
- Грицкат 1988б: Ирена Грицкат-Радуловић, Речник Српске академије наука и уметности - почеци, лик, перспективе, *Глас САНУ*, ССCLII, Одељење језика и књижевности, књ. 13, Београд, 25-39.
- Грицкат 1993: Ирена Грицкат-Радуловић, Стогодишњица лексикографског рада при Српској академији наука и уметности, *Сто година лексикографског рада у САНУ* (зборник радова), САНУ и Институт за српски језик САНУ, Београд, 5-13.
- Елезовић: Глиша Елезовић, *Речник косовско-мејхохиског дијалекта*, св. I-II, Српски дијалектолошки зборник, књ. IV и VI, САНУ, Београд 1932-1935.
- Ивић 1985: Павле Ивић, *Дијалектологија српскохрватског језика (увод и шћокавско наречје)*, Матица српска, Нови Сад.
- Јовић 1968: Душан Јовић, Трстенички говор, *Српски дијалектолошки зборник*, књ. XIV, САНУ, Београд, 1-239.
- Мијатовић 1909: Станоје Мијатовић, *Народна медицина Срба сељака у Левчу и Темнићу*, *Српски етнографски зборник*, књ. XIII, Београд, 259-463.
- Новаковић 1888: Стојан Новаковић, *Неговање језика српског (посланица Академији наука философских)*, *Глас Српске краљевске академије*, св. X, Београд.
- Окука 2008: Милош Окука, *Srpski dijalekti*, SKD Porosvjeta.
- Петровић Д.: Драгољуб Петровић, Дијалекатска лексика и речник стандардног језика, *Дескриптивна лексикографија стандардног језика и њене теоријске основе* (зборник радова), Нови Сад-Београд, 277-283.
- Петровић С. 2012: Снежана Петровић, *Туризму у српском призренском говору*, Институт за српски језик САНУ, Монографије, књ. 16, Београд.
- Пешикан 1978: Митар Пешикан, Десет томова Речника САНУ, *Наш језик* (нова серија), књ. XXIII, св. 3-4, Београд, 87-92.

- Пешикан 1984: Митар Пешикан, Општа и специфична лексика у дијалекатским и историјским речницима, *Лексикографија и лексикологија* (зборник радова), Нови Сад-Београд, 125-128.
- Радовић-Тешић 2008: Милица Радовић-Тешић, *С речником и речима*, Учитељски факултет, Београд.
- Рамић 2012: Никола Рамић, Територијално раслојавање лексикона, *Српски језик*, књ. XVII, Београд, 305-316.
- Речник МС: *Речник српскохрватскога књижевног језика*, Матица српска, Нови Сад 1967-1973.
- Речник САНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, књ. 1-19, Српска академија наука и уметности, Београд 1959—2014.
- Речник СЈ: *Речник српскога језика* (редактор и уредник Мирослав Николић), Матица српска, Нови Сад 2007.
- Реметић 1996: Слободан Реметић, Српски призренски говор I (гласови и облици), *Српски дијалектолошки зборник*, књ. 42, САНУ, Београд, 319-614.
- Симић 1972: Радоје Симић, Левачки говор, *Српски дијалектолошки зборник*, књ. XIX, САНУ, Београд, 1-618.
- Стевановић 1954: Михаило Стевановић, *Граматиџика српскохрватског језика*, Нови Сад.
- Упутства: *Упутства за прикуиљање речи из народних џовора*, Институт за српски језик, Београд 1953.

COLLECTION OF WORDS FROM THE AREA OF KOSOVO-RESAVA SPEECHES AND THEIR PLACE IN THE SOURCES OF SASA DICTIONARY

Summary

Lexical material from the area in which these dialects are spread in the *Dictionary of SASA* (Serbian Academy of Sciences and Arts) (and in its files) is represented in satisfactory amount.

During a hundred year period lexical units of folk words flew in this dictionary combined from thirty four collections. These are mainly collections of learned people (philologists, teachers, priests, students), larger or smaller collections, the largest part of which was collected before The World War I (in the period between 1899 and 1914). In the general library file almost all regions are represented, especially region of Levač and Temnić. The widest collection (with over 2600 leaflets) was provided by philologist Radoje Simić.

Alongside with these sources, general files of *SASA Dictionary* were amended with exception of ethnographic works (general or particular) dedicated to certain regions (Levač, Temnić, Mlava, Resava, Ibar, Kosovo) and their inhabitants. Lexical material collected in the area of Kosovo-Resava Speeches is mainly strengthened with dialectal lexic of certain writers (Dragoslav Mihailovic, for example), and especially by differential lexic processed in The Dictionary of Kosovo-Metohian Dialects of Gliša Elezović.

Lexical units contained in the collection of words and provincial lexics taken over from other sources (lexicographic, ethnographic and literary sources), enabled that the lexic from the area of Kosovo-Resava Speeches in *SASA Dictionary* (and its files) has more or less equal status in comparison with other speeches of Štokavski dialect.

Key words: lexical system of the Serbian Language, corpus of *SASA Dictionary*, provincial lexic, Kosovo-Resava dialect, collection of folk words and their collectors

Nedjo Jošić

Драгана РАДОВАНОВИЋ¹
Инстѿиѿуѿи за срѿски језик САНУ, Београ

Нина АКСИЋ
Еѿнографски инстѿиѿуѿи САНУ, Београ

ТЕРМИНОЛОГИЈА КУЋЕ И ПОКУЋСТВА У ВУКОВОМ РЈЕЧНИКУ (1852)²

У раду се на основу Вуковог Рјечника (1852) издваја лексика у вези са кућом и покућством, с намером да се прикаже српска традиционална кућа и покућство у XIX веку. Лексичко-семантичком анализом ће се показати да Вуков Рјечник релативно добро сведочи о једном битном аспекту српске традиционалне културе, укључујући и просторне, историјске, етнојезичке и културолошке моменте.

Кључне речи: лексикологија, лексикографија, терминологија куће и покућства, лексичко-семантичка анализа, Вуков Рјечник (1852)

Увод

Вишезначност речи *кућа* и мноштво назива за куће односно „смештајне објекте” различитог типа градње, намене, облика односно изгледа, материјала и слично отвара нам важну област народне културе, која је доспела до нас као словенско цивилизацијско наслеђе, мање-више мењано аутохтоним развојем или преобликовано новим поднебљем у сусрету са другим културама, затеченим у новој постојбини и онима које су се наметнуле каснијим суседством или пак технолошком и цивилизацијском супремацијом. То сабрано памћење, уграђено у целину материјалне и духовне културе као њен интегрални део, уређено да се може једноставно наћи и сучелити с другим културама, налази се у речницима. Наш лексикографски првенац у том смислу је Вуков Рјечник, наша књига „пред књигама”, како су је зналци квалификовали. Прво издање Вуковог Рјечника из 1818. године обично се узима као сведочанство језика и као регистар културе Вуковог завичаја.³ Друго издање пак није више наглашено једнодијалекатско у језичком и у културолошком смислу, нити само с ослонцем на руралну културу.⁴

1 saraluka@eunet.rs

2 Текст је настао у оквиру научних пројеката *Дијалектолошка истраживања српског језичког простора* (178020) и *Интердисциплинарно истраживање културног и језичког наслеђа Србије и израда мултимедијалног интернет портала „Појмовник српске културе”* (47016), које у целини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

3 Међутим, Вук је и до тада имао шире увиде у српску културу, даље од самог Тршића. Уз то, Вук је и бирао.

4 Наравно, ни прво ни друго издање (или оба узета заједно) не могу се сматрати потпуним као попис речи и њихова оптимална интерпретација са илустрацијама. Уосталом, ни једнотомник у том смислу не може бити веран репрезент чак ни локалног идиома, у културолошком смислу и сиромашнијег од Вуковог Тршића с почетка деветнаестог века. Зато, ако неке речи нема у Вуковом Рјечнику, не можемо увек тврдити да је та реч односно реалија Вуку или у његовом Тршићу непозната. Има на пример разлога да се упитамо да ли је Вуку морало (или могло?) бити познато

Уопштених напомена о заступљености појединих области материјалне и духовне културе у Рјечнику налазимо у појединим Просветиним књигама Вукових Сабраних дела. Миленко Филиповић (1972) каже да у „Рјечнику има око 400 речи које се односе на кућу и друге зграде, покућство и посуђе.” Студиозних прилога има наравно на десетине. У првом реду значајно је поређење терминологије куће и покућства из Војводине са Вуковом грађом (Вуковић 1987: 359–363). Потом су по правилу успостављане релације према Вуку у готово свим озбиљнијим прилозима из специјалних терминологија и терминологија старих заната. Највише таквих прилога потекло је из новосадског лингвистичког центра, а зачетак истраживања везује се за име Велимира Михајловића. Тако је поред терминологије куће и покућства са различитих терена (уп. нпр. Вуковић 1988; Црњак 2006; Којић 2006; Букумирић 2006), обрађена војвођанска виноградарска терминологија у Вуковом Рјечнику (Кашић 1971), затим „Вукова трпеза” (Kruszec 2004) и др. Уосталом, и великом Симоновићевом Ботаничком речнику (1959) први ослонац је Вук, неретко и главни критеријум приликом идентификације и избора „првог”, „стандардног” назива.

Из напред наговештених разлога може се разумети намера да се у раду прикаже инвентар речи везан за кућу и покућство у Вуковом Рјечнику као значајан сегмент српске традиционалне културе XIX века, тачније тога времена и народног памћења у којем су насложени векови. Издвојене речи класификоване су по семантичким пољима према већ одомаћеној методологији Никите Толстоја, у нас најпре разрађеној и примењеној (у битним детаљима и модификованој) у обради терминологије куће и покућства у Војводини Гордане Вуковић (1988).⁵

да се носећа греда у кровној конструкцији, поред *ашула/афшуља*, обележава и лексемом *стџолица* или *ћурица*. Ово су свакако само насумично назначени разлози због којих овакав тип истраживања има смисла и као тестирање Вуковог лексикографског подухвата.

- 5 За разлику од Толстојевог приступа, Гордана Вуковић у семантичка поља уноси лексеме са различитим коренима, као и морфолошко-творбене ликове лексема истог корена. Такође, указује на то да није нужно бележење разноврсних фонетских ликова, будући да оно из аспекта изучавања лексичке структуре појединих говора може бити ирелевантно (Вуковић 1988: 29).

У нашој класификацији, у односу на монографију Г. Вуковић, број поља је смањен, а такође су изостављени и многи сегменти тих поља (названи диференцијалним семантичким класама и поткласама) због тога што су у Вуковом Рјечнику речи неуједначено интерпретиране. Наиме, Вук није по истом обрасцу и једнако подробно описивао сваки појам, а за велики број њих тумачење није ни давао на српском језику већ је само наводио немачке (готицом) и латинске лексичке еквиваленте (преводе), што је врло неподесно за подробнију аутентичну семантичку и етнолингвистичку анализу (в. нпр. обраду арх. лексеме *лијес*). Чини нам се (залажање се заснива на случајним узорцима) да је Вук за ‘обичне’ речи (обичне у смислу: праве, подобне) по правилу давао само превод, односно немачки и/или латински еквивалент, а уз њему мање обичне и регионалне варијанте (с назнаком где је конкретна реч потврђена) и контекст, илустрацију (в. нпр. *ахар* и *хар*). За називе у семантичким пољима нису давале дијалекатске форме, када су у питању само невелике разлике у гласовном склопу, као ни екавска и јекавска изговорна варијанта, већ су наведене оне на које се прве наилази по азбучном реду у речнику. Слично је поступила и Г. Вуковић, свесно остављајући по страни бележење различитих фонетских ликова препознатљиво истих лексема (приликом синтетичнијих представљања) (Вуковић 1988: 29). Међутим, условно названи фонетски варијетети, посебно ако би додатно у фокусу било и поређење првог и другог издања – открили би више важних момената који нису само лингвистичка географија.

Скица за лексичко-семантичку анализу⁶

1. КУЋА И ЊЕНИ ДЕЛОВИ: 1.1. Општи називи за зграде у којима се може стално или привремено живети: *ајати, кућа* 1.1.1. *бачија, вајати, двор, клијети, ћилер, хар*. 1.2. Називи појединих делова: 1.2.1.1. Споља и изнутра: *зид, дувар, преградак, пријебој*. 1.2.1.2. У земљи: *подоуменија, шемељ*. 1.2.2. Угао: *буџак, нуџао, ћошак, уџал*. 1.2.3. Под: *пайос, под*. 1.2.4. Строп: *пошкуйље, шаван, шаванице*. 1.3. Општи назив: *кров, лијес, уршија*. 1.4. Врсте покривке и делови крова: 1.4.1. Опека: *ирей, ћерамида*. 1.4.2. Дашчице: *шиндра*. 1.4.3. Крај крова над зидом: *доксаји, надштрешница, сиреа, шрем, хладник, шарайод*. 1.5. Општи назив: *грађа, јайија*. 1.6. Делови дрвене конструкције крова: 1.6.1. Коса греда: *рог, скудла*. 1.6.2. Део који спаја рогове: *греда, жиока*. 1.6.3. Греда на којој стоје друге греде: *афшуља*. 1.6.4. Састављени рогови: *лашковица*. 1.7. Остало: 1.7.1. Одвод за дим: *баџа, димљак, оџак, сулундар*. 1.8. Назив за посебне врсте куће према материјалу: 1.8.1. Од камена: *поземљуша*. 1.8.2. Од дрвета: *дашчара, глага*. 1.8.3. Од прућа или дрвета: *колиба, кулача, превијача, шрница*. 1.8.4. Од сјека: *осјечина*. 1.8.5. Прекривена шумом: *шумњача*. 1.8.6. Прекривена лубом: *лубњача*. 1.9. Назив за посебне врсте куће према изгледу: *вокашан, вокашница, кровњача, нагон*. 1.10. Делови куће: 1.10.1. *изба, каји, коноба, кућар, кућер*. 1.10.2. *кухарница, оџаклија, подрум, просторија, соба, хамам*.

2. ОТВОРИ ЗА СВЕТЛОСТ И ЊИХОВИ ДЕЛОВИ: 2.1. Општи назив: *пенџер, прозор*. 2.2. Називи делова: 2.2.1. Камен око прозора: *зубац*. 2.2.2. Застакљени део: *окно, ошце*. 2.2.3. Решетка: *мушебак*. 2.3. Застори на прозорима: 2.3.1. Од тканине: *завес*. 2.3.2. Од дрвета: *кајак*.

3. УЛАЗИ И ЊИХОВИ ДЕЛОВИ: 3.1. Општи назив: *вратија, вратијаоца, вратишица, кайија*. 3.1.1. Поред куће: *кайија, кайиџик*. 3.2. Називи делова: 3.2.1. Оквир: *вратишник, доврашак, оилаија*. 3.2.2. Шарке: *баглама*. 3.2.3. Даска на довратку доле: *бедрени праг, праг*. 3.2.4. Уређаји за затварање: 3.2.4.1. са кључем: *брава, катананц, кључаница, локош, мандал, ћилиш*. 3.2.4.2. без кључа: *ереза, зайорањ, засовница, окрешаљка, реза*.

4. СОБНИ НАМЕШТАЈ: 4.1. За спавање: 4.1.1. Називи лежаја: *канабе, кревети, одар, постелеја*. 4.1.2. Дечји лежај: *бешика, колевка, шика*. 4.2. За седење: 4.2.1. За једну особу: *сйола, сйолица*. 4.2.2. За више особа: *канабе, кљуџа, скамија*. 4.3. За одело, рубље: 4.3.1. Намештај: *долаи, орман, полица*. 4.3.2. Део који се извлачи: *фијока, чекмеце, шкрабиа*. 4.3.3. За девојачку спрему: *скриња, шкриња*. 4.3.4. За вешање одела: *раб, раф, чивилук*. 4.4. Остало: *нокшир, огледало*.

5. КУХИЊСКИ НАМЕШТАЈ: 5.1. За обедовање и седење: 5.1.1. *астал, асталчић, синија, совра, сйо, сйолица, шрџеза*. 5.1.2. За држање кашика: *ожичњак*.

6. ПЕЋИ И ЊИХОВИ ДЕЛОВИ: 6.1. Општи назив: *вуруна, каљ, огњишће, пећ*. 6.2. Врсте пећи: 6.2.1. Зидана пећ: *бријежњача*. 6.3. Називи појединих делова: 6.3.1. Поклопац за затварање: *сач* (2)

7. СПРАВЕ КОЈЕ СЕ УПОТРЕБЉАВАЈУ ОКО ПЕЋИ: 7.1. За подстицање ватре: *вашраљ, жарач, кашилук, масаи, маша, огњило, ожег, оцило, пейњак, посийка, чакмак, чарак*. 7.2. Преграда у пећи: *пећњак*. 7.3. За стављање хлеба у пећ: *лоџар*.

6 Овакво насловљавање централног дела прилога треба разумети као чињеницу да смо свесне тога да тема заслужује опсежну монографску студију, која би обухватила различите аспекте – лексикографски, лингвогеографски, етнолингвистички, културолошки и сл.

8. НАПРАВЕ ЗА КУВАЊЕ И СУДОВИ: 8.1. Општи назив: *суд, суђе, посуђе*. 8.1.1. Земљани: *грнац, маслењак, рукачица, кошао, ложица*. 8.1.2. Метални или земљани: *бакрач, бакрачић, брадаш, гвоздењак, лонац, шерпа*. 8.2. Делови судова: 8.2.1. За поклапање: *заклопац*.

9. СУДОВИ ЗА ПЕЧЕЊЕ: 9.1. Општи назив: Судови: 9.1.1. Од земље: *ђувече, црејуља*. 9.1.2. Од метала: *казан, просуља, шава, шенцера, шейсија, шиѓањ*. 9.1.3. Делови судова: *капак* (1). 9.2. За хлеб: *сач* (1), *црејња, црејуља*.

10. СУДОВИ ЗА ОБЕДОВАЊЕ И СЕРВИРАЊЕ: 10.1. Врсте судова: *бљуда, ваѓан, жђела, заштруѓ, здела, копања, паница, синија* (2), *шањир, ћаса, чана, чанак, чинија*. 10.2. Суд за сервирање: *служавник*. 10.3. Предмет којим се једе: 10.3.1. Течна храна: *ожица, жлица, кашика, лажица*. 10.3.2. Чвршћа храна: *виљушка, пирун*. 10.4. Предмет којим се сече: *нож*. 10.5. Посуде за зачине: *сланик, сланица*.

11. ПОСУДЕ И СПРАВЕ ЗА МЕШЕЊЕ ХЛЕБА: 11.1. Посуде за мешење: *навће, наћве* (2), *наћвице* (2). 11.2. Постоље за мешење хлеба: *наћвенице, ноѓари, ноѓаче, ногачи*. 11.3. Направа за сејање: *сито, ситка*. 11.4. Дрво за развијање: *оклаѓија*. 11.5. Корпа/торба за печен хлеб: *корпа, кошарица, лебара, лебница/хлебница, хлебара*. 11.6. Соба или место за спремање хлеба: *мјешаоница*. 11.7. Озидано место у кући за печење хлеба: *пећелјак*.

12. ПОСУДЕ ЗА МЛЕКО: 12.1. Суд за мужу: *крављача, музлица*. 12.2. За ношење млека: *канџа*. 12.3. Штап за збијање сира: *паљ* (2). 12.4. Штап за метење масла: *ситиј, ситијаница*.

13. ПОСУДЕ ЗА ВОДУ И ЊИХОВИ ДЕЛОВИ: 13.1. Посуде: *баквица, бардак* (1), *барило* (2), *барилче, бариоце, бокал, брема, ведрица, ведро, водењака, врѓ, врч, врчина, ђузум, коршов, крчаѓ, ромијенча, сидло, шас, шестџија, шиква, шоварија, чајра, чобања, шавољ*. 13.2. Чаше: *дрвењача, ђуровача, жмуо, чаша, чмулица*. 13.3. Помоћне справе: 13.3.1. Цев за сипање: *левак*. 13.3.2. Направа за ношење посуде: *обрамица* (1).

14. СУДОВИ ЗА АЛКОХОЛНА ПИЋА: 14.1. Општи назив: *бадањ* (2), *бардак, бачва, бокар, бојшуља, боца, боцун, буре, буча, ѓосџара, каца, кондијер, кондир* (1), *коршов, крчаѓ, мајолика, оканица, осмак, шестџија, цволика, чмулица, шесторка*. 14.2. Називи посуда из којих се пије: 14.2.1. Чаше: *дрвењача, ђуровача, жмуо, куџа* (1), *пехар, шас* (1), *чаша*. 14.2.2. Чугуре: *босанка, бурача, чуштура, цица*. 14.2.3. Бочица за ракију: *чокањ*. 14.2.4. Суд за ношење вина или ракије: *буклија, пилоска*. 14.2.5. Буре за пиво: *бечка*.

15. ПОСУДЕ ЗА НАМИРНИЦЕ: 15.1. За чување брашна и жита: *маѓаза, сандук, сџуѓа*. 15.2. За чување купуса: *кујусура*. 15.3. За зејтин: *зејџиница, уљарица*. 15.4. За чување хлеба: *лебара, лебница, хљебара, хљебница*. 15.5. За чување меда: *меденица, ћуј*. 15.6. За орахе: *шавник*. 15.7. За чување масла и уља: *цара*.

16. ПОСУДЕ И ПРИБОР ЗА ЛИЧНУ ХИГИЈЕНУ: 16.1. Посуде за умивање и прање ногу: 16.1.1. Дрвена: *шкаф*. 16.1.2. Метална: *сахан*. 16.2. Просторија за купање: *хамам*. 16.3. Тканина за брисање: *јаѓлук, личњак, пешкир, убрус*. 16.4. Остало: *бријач, сајун, умиваоница*.

17. ПОСУДЕ И СПРАВЕ ЗА ПРАЊЕ И ПЕГЛАЊЕ: 17.1. Посуде: *сахан, шкић*. 17.2. постоље за прање: *млећве, навће* (2), *ноѓари*. 17.2.1. За натапање: *парионица*. 17.2.2. За лупање кошуља: *прајљача*. Справе за пеглање: 17.3.1. Пегла: *ушија*. 17.4. Крпа за прање: 17.4.1. На парионици: *лужњака* (2).

18. ПОСУДЕ И СПРАВЕ ЗА ПРАЊЕ ПОСУЂА: 18.1. Крпа за прање: *судеопера*.

19. ПРЕДМЕТИ ЗА ЧИШЋЕЊЕ ПРОСТОРИЈА И ДВОРИШТА: 1.1. Општи назив: *мејла, шрнотеи*.

20. ПОСТЕЉИНА: 20.1. *лежница, поштеља, поштељица (1)*. 20.2. Део који се простире доле у кревет: *душек, плахија, јустина, чаршав*. 20.3. Покривачи: 20.3.1. Домаће израде: 20.3.1.1. О перја: *дуња (3)*. 20.3.1.2. Од вуне: *бијел, бјељина, зубер, ћебе, покривача*. 20.3.2. Куповни: *јорџан*. 20.4. Подемтач за главу: *блазина, јасиук (1), шундјела*. 20.5. Навлака за јастук: *јавлака*. 20.6. Рам од кревета: *душек-клук*.

21. ПРЕКРИВАЧИ И ПРОСТИРКЕ: 21.1. Општи назив: *покривач, поњава, просирирач*. 21.2. На столу: *крпета*. 21.3. На поду: 21.3.1. Од вуне: *ћилим*. 21.3.2. Од рогоза: *асура, роџожина*. 21.3.3. Од сјенине: *подина*.

22. ПРЕДМЕТИ ЗА НОШЕЊЕ НАМИРНИЦА, КУКУРУЗА, СЛАМЕ И ЊИХОВИ ДЕЛОВИ: 22.1. Плетени од прућа: *вретенара, сејет, сиршва*. 22.2. Ткани: *врећа, зембил, кеса, обрамица (2), сирунара, шоболац, шорба, ужичара, ујршња-ча, џак*. 22.3. За сламу: *мрежале*.

23. РАЗНЕ СПРАВЕ ЗА ДОМАЋИНСТВО: 23.1. За туцање: *аван, баја, шу-колуц, шучало, шучак*. 23.2. За сејање жита: *решето*. 23.3. За цеђење: *ћевђир, це-дило, цетка*. 23.4. За стругање: *еренде, рибаоница, рибез*. 23.5. За мешање: *брла-ча, варјача*. 23.6. За сечење: 23.6.1. Меса: *сашара*. 23.6.2. Осталог: *маказе, ножиче*. 23.7. За цепање и обраду дрва: *балја, кесер, секира*. 23.8. За кафу: *зарф, ибрик, филџан*.

24. СВЕТИЉКЕ: 24.1. Застакљена, на петролеј и сл.: *фењер*. 24.2. На маст, уље: *лукијернар*. 24.3. Бакља: *зубља*. 24.4. Свећа: *шумарача*. 24.5. Постоље за свећу: *свешњак, чирак*. 24.6. Фитиљ: *луч*.

25. ОКУЋНИЦА И ЊЕНИ ДЕЛОВИ: 25.1. Простор око куће: *авлија, двор, двориште, врш, башича, босиан, џардин*. 25.2. Делови окућнице: 25.2.1. За поврће и воће: *башича, градина*. 25.2.2. За ђубре: *буњинице*. 25.2.3. За дрва: *дрвљаник, цје-пало*. 25.2.4. За воду: *бунар, ћерам*. 25.2.5. Зграда за грејање: *зријалица*.

26. ОСТАВЕ, СПРЕМИШТА: 26.1. За намирнице и зрнасту храну: *амбар, кош, кошиц, кућар, кућерак, кућер, шшагаљ*. 26.2. Простор за сламу, сено: *појатија (2), сенара, сењак*. 26.3. Просторија за бурад: *качара*. 26.4. За лој: *лојарица*. 26.5. За сушење воћа: *пушница*.

27. СМЕШТАЈНИ ОБЈЕКТИ ЗА СТОКУ: 27.1. Објекти за крупну стоку, прос-торија за коње: *ахар, јара, коњушница, кошара, шрло, хар (1), шшала*. 27.2. Објекти за ситну стоку: *кошац, кошара, шрол, шор*. 27.2.1. За овце: *овчара, овчарица*.

Речник као извор, уређен наравно по лексикографским принципима (аз-бучни ред се подразумева), наметнуо је навођење речи унутар семантичких мак-ро и микро поља такође азбучним редом, што утиче на то да се след навођења може погрешно поистоветити са хијерархијом, односно са проширеношћу (нпр. у лингвогеографском смислу), степеном општости, стандардошћу и слично. На пример *ајаш* и *кућа* нису, колоквијално речено, самерљиве речи (нису синони-ми, већ само, шире гледано, припадају истој семантичкој класи), као ни лексич-ки низ типа: *бачија, вајаш, двор, клијет, ћилер, хар*. Међутим, другог карактера је однос лексема *подушница* и *шемељ* (попустљиво посматрано могу се сматра-ти синонимима с разликама у географији, уз напомену да су ове две речи 'игром' историје могле временом поделити и исти простор, скоро до синонимијског од-носа). Подробнијим лексичко-семантичким коментаром део мање-више пред-видљивих неспоразума може се или отклонити или макар на њих упозорити, што се очекује од опсежнијих монографских студија или тематски специјализо-

ваних проблемских студија, а не од осврта оваквог карактера. Илустративно то показују примери: *сире(ј)а* из семантичке поткласе *крај крова над зидом* (1.4.3) исто је што и *окајница*, али има друкчију функцију од *доксаџа*, *шрема*, *хладника* који се схватају као шири покривени, у неким случајевима и полузатворени простор; затим *шенцера* из поља *судови за печење* (9.1.2) у источној Србији означава већи глинени врч; или на пример *сџај* вероватно је исто што и *бучка* – направа за добијање масла. Такође да напоменемо да се низ реалија из ове области материјалне културе у досадашњим монографијама „покрива” тзв. синтагматским лексемама које се у речницима традиционалног типа и мањег обима не показују, као нпр. *кров од дасака* (= шиндра), *кров од сламе* (= сламљача) и сл.

С друге стране, мноштво назива за куће различитог типа и намене води до закључка о значају самог тог објекта у народном животу. Наиме, разноврсне зграде за становање, смештај стоке, или пак смештај намирница добијале су карактеристичне називе, најчешће према различитим врстама материјала од којих су грађене, или пак према самом изгледу. По истом принципу уочава се да су и неки други појмови, тј. предмети, имали значајну употребну вредност у народном животу тога времена, као што је то, на пример, био *хлеб*, а што се може видети из података представљених у семантичким пољима.

Издвојена тематска лексика у вези са кућом и покућством поредива је са тематским монографијама и изашлим дијалекатским речницима, чиме се отварају релације Вуков Рјечник – српски културни простор и Вуково и ново време, што укључује и дијатопију и дијахронију, а дијахронија и свеукупну временску вертикалу укључујући адстрат, суперстрат и наравно пре свега нове типове културе и нове технологије. На овај начин тематски се тестира Вуков Рјечник, што није неважно ни приликом конципирања савмених стандардних речника српског језика.

На крају треба поменути и друштвено-историјске, опште чиниоце који су у претпрошлом веку утицали на образовање дома, тј. на место за посад, на изглед имања, изглед и материјал зграде за живљење, покућство и др. Ти чиниоци су пре свега били развитак породице и промене односа у породици, а њих су увек пратила и одређена веровања и обичаји.

Литература

Букумирић, Милета. *Терминологија куће и покућства у северној Метихији*. 2006. Српски дијалектолошки зборник LIII, Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ.

Вуковић, Гордана. *Једно пооређење Вукове лексике са дијалекатском зраћом из Војводине (на материјалу терминологије куће и покућства)*. Научни састанак слависта у Вукове дане 17, 1987, 359–363.

Вуковић, Гордана. *Терминологија куће и покућства у Војводини*. 1988. Нови Сад: Филозофски факултет, Институт за јужнословенске језике.

Караџић, Вук. *Српски рјечник испитачен њемачкијем и латинскијем ријечима*. Скупио га и на свијет издао Вук Стеф. Караџић, у Бечу, у штампарији јерменскога намастира, 1852.

Кашић, Јован. *Виноградарска терминологија Срема*. Филозофски факултет Нови Сад, Нови Сад, 1971, 159–180.

Којић, Јадранка. *Терминологија куће и покућства Бањана*. Српски културни центар „Свети Сава” Суботица, 2006.

Ракић Милојковић, Софија. *Речи у Вуковим речницима забележене у Србији*. 1988–1990. Прилози проучавању језика. 24–26, Нови Сад: Институт за јужнословенске језике, Филозофски факултет у Новом Саду, 5–28.

Миленко Филиповић, Вук Стп. *Караџић и српска етнографија, Етнографски списи*. Сабрана дела, књ. XVII, 1972.

Црњак, Дијана. *Терминологија куће и покућства у Лијевчу пољу и Жупи*. Бања Лука: Филозофски факултет Бања Лука, 2006.

*

Agata Kruszec, *Vukova trpeza – kulinarska terminologija u prvom izdanju „Srpskog Rječnika” Vuka Stefanovića Karadžica (1818)*, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, XLVII, 1/2, 233–297.

TERMS REFERRING TO HOUSE AND FURNISHINGS IN *THE SERBIAN DICTIONARY* (1852)

Summary

The paper analyses the terms referring to house and furnishings in *The Serbian Dictionary* by Vuk Stefanović Karadžić (1852) with the aim of presenting the traditional Serbian house and furnishings in 19th century. The lexical semantic analysis shows that *The Serbian Dictionary* is a relatively good evidence of an important aspect of the traditional Serbian culture, including the areal, historical, ethnolinguistic and cultural moments.

Key words: lexicology, lexicography, terms referring to house and furnishings, lexical semantic analysis, *The Serbian Dictionary* by Vuk Stefanović Karadžić (1852)

Dragana Radovanović
Nina Aksić

Тијана АШИЋ¹
 Универзитет у Крагујевцу
 Филолошко-уметнички факултет
 Катедра за романистику

О НЕСПАЦИЈАНОМ ЗНАЧЕЊУ ГЛАГОЛА *СТИЋИ* И ЊЕГОВОГ ФРАНЦУСКОГ ЕКВИВАЛЕНТА ГЛАГОЛА *ARRIVER*²

У чланку покушавамо да објаснимо неспацијалне употребе глагола „стићи” у српском језику у којима он означава савлађивање временске препреке, то јест остваривање доласка на циљну тачку кретања у одређеном предефинисаном тренутку. Показујемо у каквој је вези ова употреба са основним просторним значењем глагола „стићи”, као и на који начин оно учествује у процесу граматикализације ове лексеме, где она губи значењску и синтаксичку самосталности постаје део сложеног предиката. У контрастивном делу рада указујемо на везе између неспацијаних употреба нашег глагола „стићи” и његовог француског еквивалента, глагола „arriver”.

Кључне речи: простор, време, граматикализација, сложени предикат, семантика

Увод

У овом истраживању бавићемо се феноменом граматикализације глагола *стићи* у српском језику, коју посматрамо као семантички процес у коме он губи своју семантичку и синтаксичку самосталност и служи да саопшти информацију о потпуном извршењу радње у оквиру неког ограниченогвременског интервала.

1) Пре него што је отишао на посао стигао је да спреми цео стан.

Овакви обрти се у синтаксичком смислу могу изједначити са сложеним предикатима у којима се јављају полупомоћни глаголи фазне модификације³ (*почети*, *престати*) који као комплементизатор имају инфинитив или облик *да* + *презент*.

Ми ћемо у овом раду покушати да покажемо у каквој је вези апстрактно значење илустровано примером број 1 са основним, спацијалним значењем ове лексеме, те да ли она проистиче из когнитивне блискости појмова *простор* и *време*⁴. Један од наших задатака је да опишемо механизам који омогућује трансформацију његовог основног значења у оно које бисмо могли означити као процедурално⁵ (Ашић, 2014), односно везу између његове две основне наизглед сас-

1 tijana.asic@gmail.com

2 Овај рад је настао у оквиру пројекта бр. 178014, *Динамика структуре савременог српског језика*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

3 Фазни глаголи су глаголи који прецизирају одређене фазе у реализацији онога што о чему реферише дата синтаксичко-семантичка допуна (Ивић, 1970, 44)

4 Види Брес и Лабо, 2012 и Гојенс и Де Мулдер, 2002.

5 Процедурално значи да се не односи на концепте већ на операције над њима (види Ашић, 2014).

вим различите употребе. Након тога осмотрићемо из новог светла његов однос са прототипичним фазним глаголима.

У контрастивном делу рада упоредићемо неспацијално значење глагола *стићи* са неспацијалним значењем његовог француског еквивалента, глагола *arriver*.

2. Основно значење глагола *стићи*

2.1 Семантичка структура глагола *стићи*

У свом основном значењу глагол *стићи* означава било а) досезање неког објекта који се налази у покрету (тада је обавезно прелазан), б) досезање неке тачке у простору, када је обично праћен прилошком одредбом/допуном за место.

- 2) Лисица је стигла зеца који је бежао од ње.
- 3) Душан је стигао у парк.

Напоменимо овде да у другом случају глагол *стићи* може бити замењен глаголом *доћи*, који за разлику од првог у себи има деиктичку компоненту: њиме се саопштава да је локализатор у којег смештамо субјекат реченице подударан са местом где се налази говорник, односно неко друго лице из чије перспективе посматрамо простор. Али значењска разлика између ове две лексеме не може се свести само на поменути опозицију. Наиме, само *стићи* даје пресупозицију о томе да је кретање ка циљној тачки већ започето, или се планира. Доказ за ово је да негирање предиката не негира чињеницу да се субјекат налази на путу ка одредишту, а никако не може поништити информацију да има намеру да крене ка њему:

- 4) Гости нису стигли. Гужва је у граду. * Уморни су, одлучили су да остану код куће.// (?)Пусти их, тек ће сада да крену.

Пошто се субјектова намера не може негирати, недосезање крајње тачке започетог кретања значи само да у моменту говора циљ није остварен, а да се очекује. Уколико пак говорник жели саопштити да субјекат никад није дошао на одредиште, подразумева се да су постојали (најчешће⁶) спољни фактори који су довели до прекида кретања:

- 5) Том Сојер није стигао на гробље: на пола пута ухватила га је тетка Поли и одвукла кући.

Одсуство компоненте вољног одлучивања у семантичкој структури глагола *стићи* чини да се он, сем у врло специфичним контекстима (када има тзв. *пренесено значење*), не може употребити у заповедном начину:

- 6) *Стигни кући!

Анализа одричних реченица које садрже глагол *стићи* навела нас је на идеју да се и његово спацијално значење јавља у два вида.

6 Види пример: Три ученика нису ни стигла на циљ. Почели су да шрче али су убрзо, да би изнервирани наставнике, одустали и сели у шраву да ленчаре.

2. Резултативно и нерезултативно *стићи*

Када је *стићи* употребљено у перфекту може преовладати резултативна значењска компонента: њиме се онда казује не само да је субјекат досегао крајњи циљ свог кретања већ и да је на снази стање које проистиче из тог догађаја (тада он алтернира са *доћи*):

7) Стигао је директор. Сад ће сви да утишају мобилне телефоне.

Међутим, у одређеним случајевима (у зависности од семантичких фактора - од типа просторне одредбе и субјекта, односно од контекста у којем се исказ интерпретира) акценат није на последичном стању већ на чињеници да је субјекат успео да, упркос спољним неповољним факторима (препрекама, у ширем смислу), дође до крајње тачке своје путање. Такве реченице имплицирају да кретање *a priori* не подразумева стицање на одредиште (већ само настојање) и да тај чин треба сматрати успехом. Предикати у њима најчешће се интерпретирају не као догађаји везани за одређену референцијалну тачку већ као факта која се односе на неко својство које приписујемо субјекту:

- 8) Он је чудо: стигао је на циљ са ногом у гипсу.
- 9) Замисли беба је пузећи из спаваће собе стигла у двориште.
- 10) Та лудак је без икакве опреме стигао на врх Килиманџара.
- 11) Човек је чак стигао и на Месец.

Пошто је у овим случајевима акценат на тежини досезања циља глагол, подразумева се активно учешће субјекта и интенционалност, што потврђује прихватљивост примера у којима је употребљен глагол *одлучити*.

12) Урош је чврсто одлучио да стигне на другу обалу.

Овде је врло важно уочити да се у примерима 8-11 глагол *стићи* може заменити еквивалентном парафразом *успети да + ирезени* од *стићи*. Та замена у примерима где код *стићи* преовладава резултативна компонента није могућа а да не дође до промене у значењу:

13) Директор је успео да стигне. ? Сад ће сви да утишају мобилне телефоне.

Некохерентност овог дискурса потиче управо из чињенице да први предикат не уводи стање „бити у А” које представља оквир за догађај у другој реченици, већ даје информацију о томе да су препреке на путу до коначног одређишта савладане. О природи тих препрека биће речи у следећој секцији овог рада.

4. Неспацијално *стићи*

4.1 Са именицама које се односе на места

Показали смо да је услов за нерезултативну интерпретацију глагола *стићи* сагледавање циља као нечег тешко досежног. Информација коју говорник жели да саопшти није дакле да се субјекат налази у крајњој тачки свог кретања већ да је успео да савлада пут. Типичан пример за то су врх планине, уз који се треба

успети или обала до које треба допливати. Међутим, нерезултативно *стићи* се јавља и уз именице које се односе на места чија се доступност подразумева:

14) Душан је данас једва стигао у школу.

За разлику од примера разматраних на претходним страницама, овај пример се не бави субјектовом способношћу да савлада одређени простор већ да у циљној тачки буде у одређеном предефинисаном тренутку. Другим речима, горњом реченицом се саопштава да субјекат није закаснио у школу.

Ова интерпретација је могућа зато што именица *школа* има сложену семантичку структуру (у Теорији Генеративног лексикона рекло би се да је *ДОТ објект*): она има и физичку природу (односи се на зграду у којој обавља настава) и апстрактну природу (која је веома сложена⁷ али нас у овом тренутку занима значење које се односи на дневну наставу - ентитет који се протеже у времену, дакле има свој почетак и крај).

15) Школа почиње у осам часова.

Сада је јасно да се пример 14) не тумачи у смислу успеха да се стигне до одређеног места (јер та информација није релевантна, осим у неким посебно маркираним контекстима) већ у смислу успеха да се на том месту буде у неком предефинисаном моменту, а то је тренутак када у њему почињу активности. Дакле овде се као препрека не јавља простор већ време. Говорник саопштава да је упркос ограниченом времену субјекат успео да пређе пут који га одваја од циља. Акцент је на његовој брзини. Овај пут може бити схваћен у физичком али и у апстрактном смислу, као низ активности који треба обавити пре одласка у школу. Али, оно што се и код спацијалног *стићи* подразумева јесте намера субјекта да крене ка циљу:

16) Потрчи, иначе нећеш стићи у школу.

17) Јао, касно сам пробудио, још сам у пицама, не знам да ли ћу стићи на факултет.

Уколико пак, са овом врстом именица, желимо произвести спацијалну интерпретацију, уместо предлога *на* употребићемо предлог *до*, којим се инсистира на досезању границе локализатора:

18) Није стигао до школе. Ударила су га кола на пешачком прелазу.

19) Таксисти су блокирали улице. Стићи ћеш до факултета само ако паркираш кола и наставиш пешке.

Уколико реченица поседује временску одредбу она служи да догађају означеном глаголом *стићи* додели темпоралну референцу, чиме се губи могућност да се из именице која означава циљ инферира моменат у којем субјекат треба да се на том циљу нађе а самим тим и интерпретација савладавање „темпоралног интервала” (овде је могуће уместо *стићи* употребити *доћи*).

⁷ Може се односити на институцију, на школовање, на процес подучавања.

20) Инспектор је стигао/дошао на факултет у десет.

Рецимо такође да је неспацијална интерпретација могућа само са именицама које допуштају асоцијацију са догађајима који почињу у одређено време. Управо због тога је, осим у имагинарном свету где би објекти нестајали, немогуће рећи:

21) *Пожури, иначе нећеш стићи у зграду.

Све у свему, у овом изведеном значењу глагола *стићи* идеја досезања тачке у простору замењена је идејом достизања те тачке у кратком временском интервалу; у оба случаја субјекат мора уложити одређени напор да би се дошло до краја пута.

4. 2 *Стићи са догађајима*

Догађаји су онтолошки одређени пре свега својим темпоралним границама. Стога не чуди што кад се јаве као одредбе глагола *стићи* могу произвести интерпретацију: успети стићи на почетак неког збивања:

22) Остао је дуже на послу и једва је стигао на отварање изложбе.

23) Јован се успавао али је ипак стигао на прозивку.

Наведене реченице саопштавају да је субјекат успео да искористи минимални временски интервал којим је располагао (а који је с леве стране ограничен почетком догађаја). Нерезултативно *стићи* се дакле увек односи на капацитет субјекта да дође до циља.

Напоменимо да *стићи* кад се односи на догађаје може каткад имати интерпретацију где је акценат на резултативности догађаја. Ту се његово значење у потпуности поклапа са резултативним спацијаним, јер се тиче појављивања субјекта на месту одигравања догађаја које се уједно сматра и крајњом тачком његовог кретања. Начин на који ћемо интерпретирати реченицу зависи од њене семантичке структуре (присуства одређених израза који акценат стављају на постизање циља) и прагматичких фактора (који одређују да ли је релевантна констатација о нечијем појављивању на неком догађају или информација о појављивању у одређеном тренутку). Упоредимо сада примере 24 и 25:

24) Директор је стигао на састанак. Сад му можете поставити питање о годишњем одмору.

25) Директор је, упркос бројним обавезама, стигао на заказани састанак са шефом нашег сектора.

Спацијална интерпретација се јавља у реченицама које имају одредбу за време; у њима је акценат на моменту одигравања предиката а не на способности субјекта да се појави на неком месту и присуствује датом догађају.

26) Стигао је на састанак у пола 7.

Из наших анализа произилази да је услов за нерезултативну интерпретацију (како са спацијалним тако и са временским одредбама) заправо довођење у питање чињенице да кретање ка неком ентитету аутоматски подразумева и долазак до тог ентитета (схваћеног као просторна локација или као догађај). Обично се као тачка која ограничава временски простор узима почетак догађаја, а ако је то неки други моменат у развоју догађаја то се мора експлицитно нагласити:

27) Ако пожуриш, стићи ћеш на крај предавања, тако да ћеш бар моћи да чујеш завршне речи.

Напоменимо да идеју савладавања временске препреке није могуће изразити глаголом *доћи*, управо што он не подразумева намеру досезања циља. Као потврда нашег запажања послужиће нам поређење следећа два примера:

28) Једва је стигао на ручак.

29) Једва је дошао на ручак.

Примером 29) казује се да је субјекта било тешко убедити или да се нерадо одлучио да дође на ручак а не да је у доласку могао да га спречи недостатак времена.

4. 3 *Стићи са другим врстама комплементима*

Занимљиво је да се уз глагол *стићи* могу јавити предлошке конструкције у којима именица није ни просторни ентитет ни догађај, те да оне, логично, не могу имати резултативно спацијално значење, то јест саопштавати да се субјект налази на крајњој тачки свог пута.

30) Не брини. Стићи ћемо на десерт.

31) Једва смо стигли на аутобус.

Једина могућа интерпретација је „Успети наћи се на месту у иницијалном моменту догађаја за које везујемо дате лексеме”. Ова семантичка реконструкција одбија се захваљујући генеративном механизму коерције којим се именичке синтагме подижу на синтаксички статус предиката. Тип предиката условљен је тзв. теличким квалијама⁸ присутним у лексичкој структури именице, које упућују на њене функције. Управо због због тога је могуће рећи:

32) Отићи ћемо пре десерта.

Десерт није темпорални ентитет који има временске координате али се уз помоћ коерције реконструише предикат и пример 32) интерпретирамо као *пре нешто ићи* *послужити десерт*.

Вратимо се сада нашим почетним примерима: „стићи на аутобус или десерт” заправо значи успети појавити се на релевантном месту у тренутку у

8 Квалије су, у теорији Генеративног лексикона, значењски елементи лексеме који одређују обрасце њене предикације. Постоје четири врсте квалија: конституитивна, формална, агентивна и теличка (функционална – чему служи нешто).

којем се служи десерт, односно полази аутобус. Дакле, опет постоји временско ограничење које приморава субјекта да у одређеном року дође до свог циља.

Важно је напоменути да постоје ограничења употребе глагола *стићи* са овим типом допуна. Наиме, да би реченице употребним предметима биле прихватљиве неопходно јереконструисати глагол али и моменат када ће се предикат догодити. У противном реченица је бесмислена јер не поставља пред субјекта задатак да на месту одвијања догађаја стигне у ограниченом временском интервалу:

33) *Не брине, стићи ћемо на воду.

Неприхватљивост горе наведеног примера управо потиче из чињенице да пијење или служење воде не представља догађај који севезује за одређени тренутак.

5. *Стићи* као део сложеног предиката

У уводу смо показали да глагол *стићи* може у процесу граматикализације постати семикопулативни глагол и творити сложене предикате. Напоменули бисмо такође да, иако се у синтакстичком смислу понаша као фазни глаголи (његова допуна је или инфинитив или облик *да + њезени*), значење овог глагола се не може свести на аспектуалну инструкцију.

Наиме, он не даје информацију о томе да ли се процес сагледава на почетку, и току или на крају његовог одвијања али ни обавештење да је процес обављен, што се постиже реченицом са простим предикатом:

34) Стигао је да напише писмо.

35) Написао је писмо.

Пример 34) за разлику од примера 35) саопштава да је субјекат успео да у ограниченом временском интервалу којим је располагао обави дату активност.

Ово значење је у блиској концептуалној вези са нерезултативним значењем глагола *стићи* и допуне које индиректно уводе моменат почетка неког догађаја. Когнитивни механизам је исти: у случају *стићи на предавање* субјекат треба да у одређени час буде на месту на којем се одвија догађај – он дакле, као што смо већ објаснили располаже ограниченим временским интервалом. У случају сложених предиката субјекат такође треба да у ограниченом времену изврши одређену активност: она се стога може посматрати као апстрактни пут који треба прећи. Реченица у оба случаја даје информацију о томе да је субјекат упркос временском ограничењу достигао свој циљ.

Погледајмо сада шта се дешава са негираним реченицама:

36) Није скувао ручак.

37) Није стигао да скува ручак.

Први пример даје информацију да радња није извршена а друга да је код субјекта постојала намера да се она изврши, али да због недостатка времена он није успео у томе.

Идеја намере је очигледна и када се *стићи* јави у упитним реченицама.

38) Хоћеш ли стићи да урадиш домаћи? (Крећемо за пола сата).

Говорник ту полази од чињенице да саговорник жели да испуни своју обавезу и питање се једино односи на то да ли је временски период којим располаже довољан.

Напоменимо да се код негираних сложених предиката са *стићи* контекстуално инферира да ли је а) радња започета па прекинута (ово нарочито важи за процесе који се могу јасно поделити по етапама) или б) да до покушаја њеног извршења није ни дошло (иако је постојала намера):

39) Нисам стигла да ти напишем препоруку. Имала сам превише других обавеза.

40) Нисам стигла да направим сендвиче за журку. Само сам насекла хлеб и сир а онда сам морала да кренем у школу.

Закључујемо да значење *не стићи* може бити еквалентно и значењу израза *немајти времена*, с тим што су код првог идеја намере (а самим тим и потенцијални перлокуцијски ефекат на саговорника) јачи.

Напоменимо да глагол *доћи*, који у свом значењу нема идеју досезања циља, у комбинацији са обликом *да + презент* остаје пунозначна лексема која уводи зависну, намерну реченицу:

41) Дошла сам да ти скувам ручак.

Уколико се уз *стићи* јави одредба за место он аутоматски добија своје примарно спацијално значење (престаје да буде полупомоћни глагол) и реченица која следи може се интерпретирати само као финална:

42) Разредни је стигао да нам помогне да украсимо учионицу.

43) Разредни је стигао у школу да нам помогне да украсимо учионицу.

Присутво темпоралног адверба који повезује догађај са моментом говора намеће резултативну спацијалну интерпретацију:

44) Разредни је малопре/управо стигао да нам помогне да украсимо учионицу.

Глагол *стићи* је у овој функцији могуће употребити и без допуне али само ако је у домену негативног или модалног оператора. Глагол који је носилац главног значења је имплицитно присутан: исказан је у реченици с којом је непотпуни предикат у субординисаном или координисаном односу.

45) Данас нисам стигла, али сутра ћу ти сигурно направити палачинке.

46) Знам да си јако заузета али кад стигнеш, погледај тај филм.

47) Ако стигнем, отићи ћу сутра у банку да се распитам за кредите.

Будући да се и резултативно спацијално *стићи* такође јавља и без допуне, могуће су двосмислене реченице:

48) Кад стигнеш, обавести нас како је време тамо.

Ова реченица може значити да се од саговорника очекује да кад се нађе на одредишту саговорнику да тражену информацију (и тада се тумачи као наредба), било да се саговорник моли да кад буде имао времена пружи релевантно обавештење.

Глагол *стићи* има често у оваквим реченицама прагматичку функцију ублажавања: говорник не жели да представи своју жељу као захтев већ као предлог, сугестију.

Указали бисмо на крају и на један врло специфичан феномен: постоје примери у којима упркос томе што се уз *стићи* јавља спацијална допуна, он има функцију непотпуног глагола, односно представља део сложеног предиката где је главни глагол неизречен.

49) Стигла сам јуче и у биоскоп и на базен⁹.

Ова реченица еквивалента је примеру:

50) Стигла сам јуче да одем и у биоскоп и на базен.

Сама структура реченице сугерише нам да се не ради о резултативном *стићи* (постојање две допуне за место). Ипак остаје нам да објаснимо како се реконструише предикат *оћићи*. Употребљене именице (Ашић и Корблен, 2014) не означавају само просторне објекте већ и активности које се везују за те објекте. *Бићи на базену/у биоскопу*, односно *оћићи на базен/ у биоскоп* не значи само боравити на том месту већ и провести тамо одређено време да би се учествовало у тим активностима. У том смислу *стићи* управо показује да је субјекат успео да у интервалу којим је располагао нађе времена за обављање дате радње.

Доказ за то је да се уместо локације на којој се обавља радња може употребити и глаголска именица која на њу реферише:

51) Стигла сам данас да одем и у биоскоп и на пливање.

Јасно је да *стићи* не може уз било коју именицу изгубити своје примарно спацијално значење и постати део елиптичног сложеног предиката. Услов за то да именице поседују теличке квалије које нам омогућују да их подигнемо на статус предиката:

52) *Стигла сам данас у зграду и у двориште.

Указали смо на почетку овог рада на сложenu семантичку структуру именице „школа”. Она се, између осталог, може односити на часове (што омогућује неспацијалну интерпретацију глагола *стићи*) али и на институцију у којој се обављају одређене активности које трају у времену. Конструкцију *стићи у школу*

9 Наравно да је могућа и спацијална интерпретација: *Стигла сам у биоскоп. Где си ти?*

могуће је дакле интерпретирати и као скраћени облик сложеног предиката у којем је глагол *стићи* изостављен:

53) Сутра нећу стићи у школу. Од јутра до мрака бићу са оцем на њиви.

Ова интерпретација је ипак секундарна и условљена. Другим речима, јавља се само ако је интерпретација у којој *стићи* означава долазак на циљну тачку у одређено време блокирана. У горњем примеру то се постиже прилогом *сутира*: наиме, необично је планирати или предвидети закашњење у будућности, пре момента у коме започиње кретање ка циљној тачки, јер се, сем у посебним (маркираним) случајевима, не може знати с којим ће се временским интервалом располагати. Зато је да би се задржала интерпретација *усијети појавити се на циљу у одређеном тренутку* природно додати прилошки израз *на време*:

54) Сутра нећу стићи у школу на време. Идем ујутру код доктора.

Ствари се мењају ако се експлицитно наведе време у којем говорник изговара свој исказ: тада он одмерава своју темпоралну удаљеност од момента када треба да се нађе на одређеном месту. У том случају је интерпретација „провести време које обично потребно да се у некој институцији обаве активности” сасвим потиснута (али не и немогућа, као што показује пример 57).

55) Већ је 7 и 45. Нећу стићи у школу.

56) Већ је 7 и 45. ? Нећу стићи да одем у школу.

57) Шта, већ је пола четири?! Нажалост, нећу стићи на базен. Морам у пола пет да идем по дете у школу.

6. Контрастивна анализа са француским

Француски глагол *arriver* је у спацијалном значењу еквивалентан нашем глаголу *стићи*: означава долазак на крајњу тачку пута, при чему акценат може бити на последичном стању (резултативна интерпретација) или на способности субјекта да, упркос препрекама, дође до циља.

58) Il est arrivé: On peut commencer.

Стигао је. Можемо почети.

59) Il est arrivé au sommet de la montagne tout en étant blessé.

Стигао је на врх планине иако је био повређен.

Међутим француско *arriver* не може да значи савлађивање временске препреке. Чак и са лексемама које имплицирају догађаје чији је почетак фиксиран у времену неопходно је експлицитно навести временску одребу *à temps* (на време).

60) Si tu veux arriver à l'école à temps il faut que tu te dépêches.

Ако хоћеш на време да стигнеш у школу, мораш да пожуриш.

Што се тиче процеса десемантизације глагола, француско *arriver* такође учествује у формирању сложеног предиката, али са различитим значењем. Наиме *arriver à* + инфинитив значи *успети у нечему, имати ментални или физички капацитет да се нешто уради*.

61) Il arrive à marcher tout seul maintenant.

Он је сада у стању да хода самостално.

62) Il arrive à soulever 100 kilos.

У стању је да подигне сто килограма.

63) Il arrive à survivre avec cent euros par mois.

Успева да преживи са сто еура месечно.

64) Il va arriver à sauver notre entreprise.

Поћи ће му за руком да спасе нашу фирму.

65) Il n'arrive pas à dormir.

Не може да спава.

66) Je n'arrive pas à comprendre ses arguments.

Не успевам да разумем његове аргументе.

Подсетимо да се у случају српског *стићи* способност субјета да врши радњу не доводи у питање. Ипак, између ове две употребе постоји семантичка веза која је резултат чињенице да у оба случаја није сасвим уташена изворна просторна сема ових глагола: наиме *успети* се може посматрати као долазак до неког циља, односно као досезање неке тачке (стања) на коме је могуће обавити неку радњу¹⁰. Овакве реченице имплицирају – сугеришу да је субјекат уложио труд и енергију да нешто постигне, односно ако су предикати негирани, да, упркос томе, не успева¹¹.

С друге стране, *стићи урадити нешто* значи успети доћи до краја неке радње (у одређеном задатом временском интервалу). У оба случаја ради се, дакле, о могућности да се пређе неки фигуративни пут, само што су препреке различите природе (тичу се тежине задатка односно краткоће временског интервала).

Лингвистичка потврда повезаности ове две конструкције је и амбивалентност примера:

67) Je suis arrivé à préparer le déjeuner.

Успела/стигла сам да припремим ручак.

Ова реченица је двосмислена, можеда означи субјектову способност да зготови ручак или пак његову способност да обави дату радњу у одређеном временском интервалу. Ово је последица два својства предиката: најпре наша знања о свету нам говоре да је скувати ручак нешто што не захтева достизање одређене умешности а потом и чињенице да је то процес који није тренутан (заузима временски период који је дужи од момента). Друга интерептација је фаворизирана уколико је експлицитно поменута временска граница.

¹⁰ Дошао је до стања у којем може да чини А.

¹¹ У ситуацијама када успевање у нечему не представљају крај неког процеса већ резултат неке активности која не мора бити вољна користи се *réussir* : Jean a réussi à se ruiner (Жан је успео да се уништи). Elle a réussi à irriter tout le monde (Успела је да наљути све). Le son de la voix réussit à me calmer (Звук његовог гласа успева да ме умири).

68) Je suis arrivé à préparer le déjeuner avant de partir au travail.
Стигла сам да припремим ручак пре одласка на посао.

Рецимо, најзад, да и наш глагол *успейти*, чије је примарно значење *посићи резултат*, може под истим условима који важе за пример 69) да се интерпретира као *стићи урадити нешто у ограниченом временском интервалу*.

69) Добро је, успела сам да скувам ручак. Мислила сам да нећу имати времена.

Логично, чим се предикат сматра за нешто тешко оствариво, *успейти* чува своје основно значење:

70) Добро је, успео сам да поправам веш машину. Нећу морати да зовем мајстора.

7. Закључак

Значењска компонента глагола *стићи* која подразумева достизање завршне тачке у кретању је у основи његових изведених, нестандрдних употреба. Ова лексема носи у себи пресупозицију да се субјекат налази на путу и да је долазак на одредиште нешто очекивано. Резултативно *стићи* само даје информацију о томе да је у моменту говора или неком другом тренутку досегнута финална тачка кретања.

Уколико нам контекстуални или лингвистички фактори сигнализирају да се досезање границе не подразумева, то јест да постоје препреке на путу, онда се интерпретација из резултативне трансформише у интерпретацију „успевање”. У српском језику препреке не морају бити само спацијалне већ и временске природе, па се стићи на А, уз одређене типове именица, може тумачити и као стићи на почетак одређене активности (*стићи на време*).

Грамаатикализација овог глагола (његова трансформација у семикопулативни глагол) такође је условљена његовим спацијалним семантизмом. Трајање одређеног процеса посматра се као пут до чијег краја треба стићи у одређеном времену. Та когнитивна представа коју задржавамо и кад се овај глагол нађе у сложеним предикатима, чини га посебним у односу на прототипичне фазне глаголе. Он наиме, као што смо већ показали, казује не само да је радња доведена до краја већ даје и информацију о активном субјектовом савлађивању временске принуде.

У француском језику глагол *arriver* се такође јавља у сложеним предикатима, али у значењу успевања. Ипак, показали смо да се и ту чува веза са просторном семантиком овог глагола јер се нечија способност да нешто чини може сматрати завршном тачком у савлађивању задатака, односно досезању одређеног физичког или менталног квалитета.

Литература

Ашић 2014: Т. Ашић, *Наука о језику*, Београд: Завод за уџбенике.

Брес и Лабо 2012: J. Breset E. Labeau, (Des)amour(s) de venir avec l'extraordinaire, *Le français moderne*, 81/1, 84-107.

Гојенс и Де Мулдер 2002: M. Goyens et W. De Mulder, Grammaticalisation: Le cas des prépositions locatives, *Special issue of Linguisticæ Investigationes* 25, 247-273.

Ивић 1970: M. Ivić, O upotrebi glagolskih vremena u zavisnoj rečenici: prezent u rečenici s veznikom da, *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku*, 13/1, 43-55.

Пустејовски 1995: J. Pustejovsky, *The generative lexicon*, The MIT Press.

SUR LE SENS NON-SPATIAL DU VERBE STICIEN SERBE ET SON ÉQUIVALENT FRANÇAIS ARRIVER

Résumé

Dans ce travail nous essayons d'expliquer les usages non-spatiaux du verbe „stici” en serbe, usages dans lesquels il dénote sss de l'obstacle spatial, à savoir la réalisation d'atteindre le point final de mouvement à un moment prédéfini. Nous investiguons la relation entre l'usage spatial de base de ce verbe et cet usage dérive et nous décrivons le processus de grammaticalisation de ce mot, dans lequel il perd son autonomie sémantique est syntactique et devient une partie du prédicat complexe. Dans la section contrastive nous comparons les usages non-spatiaux de „stici” avec les usages non-spatiaux de son équivalent français, le verbe „arriver”.

Mots clés: espace, temps, grammaticalisation, sémantique

Tijana Ašić

Анђелка ПЕЈОВИЋ¹
 Универзитет у Крагујевцу
 Филолошко-уметнички факултет

ПАРЕМИЛОШКИ КОНТИНУУМ ОД ВУКА ДО ДАНАС²

На примеру од око 40 паремија ексцерпираних из Вукове и других збирки показује се да један број ових структура временом трпи извесне промене, које могу имати најмање три исхода: редуковање паремије на фразем, стварање фразема сличног значења и развијање нових, модификованих, структура. То показује да паремије, иако наизглед ишчезавају из језика и културе, не нестају у потпуности, већ настављају да живе у нешто другачијем облику, тако што њихов семантички садржај бива заоденут новим језичким знаком сложене структуре. Рад представља прилог теорији фразеолошког континуума.

Кључне речи: паремија, пословица, фразем, фразеологизација, фразеолошки континуум

Увод: циљеви, корпус, методологија рада

Полазећи од идеје фразеолошког континуума (Руис Гуриљо 1997, Прћић 1997) и својства градуелности у фразеологији (у најширем смислу речи), у једном од претходних радова (Пејовић 2010) показали смо да у српском и шпанском језику постоје „фразеолошки дублети”, односно конструкције које се у зависности од контекста понашају као колокације или као фраземи. Наведено истраживање показало је да колокације у оба језика представљају продуктиван извор глаголских фразема, а фраземи настали на тај начин имају истају исте одлике као и фраземи уопште.

Уочивши извесне сличности у структури и значењу једног броја паремија и фразема, у овом раду посматрамо процес фразеологизације током којег су се неке пословице свеле фраземе. Дакле, док с једне стране колокације могу послужити као основ за настанак фразема, тако са друге то могу бити пословице.

Корпус на коме смо засновали истраживање чини пре свега Вукова збирка пословица, али и пословице које су сакупили Мушкатиновић 2011 [1787] и Марковић (2005). Потврду фразеолошког карактера новонасталих структура потражили смо у фразеолошким речницима Матешића (ФРХСЈ, 1982) и Оташевића (ФРСЈ, 2012), као и *Речнику српскохрватског књижевног и народног језика* (РСАНУ) и једнотомном речнику Матице српске (РМС1), као најновијем издању. Током ишчитавања пословица бележили смо оне које смо могли да доведемо у везу са одређеним фраземима, да бисмо потом испитали њихов однос. Иако би употребу и вредности фразема насталих од пословица занимљиво било испитати и

1 andjelka.pejovic@kg.ac.rs

2 Рад је урађен у оквиру научног пројекта *Динамика структуре савременог српског језика* (пројекат број 178014), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

у документованим изворима, овом приликом смо се ипак задржали само на информацијама забележеним у поменутиим речницима.

Напомињемо да у раду нећемо преиспитивати паремиолошки карактер конструкција које чине наш корпус, као и да ћемо наизменично употребљавати термине паремија и пословица.

Градуелност и фразеолошки континуум

Говорећи о одликама фразеолошких јединица³ уопште (у које сврстава колокације, фраземе и фразеолошке исказе), шпанска ауторка Г. Корпас Пастор (1996) наводи и градуелност, која се огледа у томе да су својства која се приписују овим јединицама дата у одређеном степену. О градуелности у фразеологији говори и Л. Руис Гуриљо (1997) која, као следбеник прашке школе, заступа становиште да у фразеологији треба разликовати „средиште, језгро” и „периферију”, услед тога што се не могу сви језички феномени објаснити путем бинарних опозиција. Док се периферним фразеолошким јединицама сматрају пословице и изреке, технички вокабулар, фигуративно употребљене конструкције, дијалогске форме итд., фразеолошке јединице у ужем смислу су *фраземи* (или *фразеологизми*), који подразумевају структуре еквивалентне именицама, придевима, глаголима и прилозима, а чије комплексно значење, начелно, не може да се изведе из значења конститутивних елемената. Тако је фразеолошка јединица лексикализован скуп речи који се одликује синтаксичком и семантичком стабилношћу, пренесеним (идиоматским) значењем и који има експресивну функцију у тексту. Према ауторки, на фразеолошке јединице не треба гледати као на затворене класе, са јасно постављеним границама, већ као на формације са градуелном транзицијом из центра ка (дифузној) периферији, што значи да неке од фразеолошких категорија стоје у блиској вези. С. Гољак (2008) на примеру српских и белоруских фразеологизама којима се концептуализује простор, време и количина такође показује да је градуелност односно степеновање категоријално својство фразеологизама, услед чега фразеолошки фонд језика представља својеврсни континуум. И Прћић (1997: 116) сматра да „најбољим се чини посматрати лексичке спојеве као континуум, између дифузности и компактности, одн. композитивности и идиоматизованости”. На назнаке о фразеолошком континууму наилазимо и код Д. Мршевић Радовић (1987), иако ауторка прави дистинкцију између различитих врста устаљених лексичких спојева. Ипак, када говори о процесима фразеологизације, који могу бити семантичке и синтаксичке природе, наводи да „семантичком фразеологизацијом транспонује се значење нефразеолошке глаголско-именичке синтагме слободне или устаљеног лексичког састава (клишеа, терминолошке синтагме и сл.) у фразеолошко, најчешће сликовитим путем – помоћу метафоре, метонимије и синегдохе, поређења (Мршевић Радовић 1987: 33), док „синтаксичким фразеологизационим процесом настају фразеолошке синтагме путем експанзије од јединица уже, простије нефразеолошке структуре, а од сложенијих структурних јединица редукцијом (и кондензацијом) (Мршевић-Радовић 1987: 32). Према Ј. Јовановић (2008: 222), „чини се, кад мало прецизније упоредимо пословице и фразеологизме о којима говори и проф. Д. Мршевић – да у извесном смислу међу њима постоји велика сличност.

3 Сажето о одређењу фразеолошке јединице у српској (и у шпанској) фразеологији видети у: Тривић 2013.

Не желимо овим рећи да су фразеологизми и народне пословице исто, већ да се понашају у неким правцима исто (...)."

Подржавајући идеју фразеолошког континуума и имајући у виду да фразеолошки систем једног језика није затворен, то јест да су фразеолошке јединице отворена категорија, у наставку рада ћемо приказати паремије односно пословице и изреке које су претрпеле процес фразеологизације чији резултат представљају фраземи, фразеолошке јединице првог реда, које су централни појам у фразеологији.

Пословице као основ семантичко-синтаксичког процеса фразеологизације

Употреба пословица и изрека је, вероватно, стара колико и човекова потреба да се социјализује (Конде Тарио 2007: 5). Оне сажето, синтетички износе вредновања у многим животним доменима, а разлог тематске разноврсности пословица лежи у томе „што се показују као пратилац вербализације свих животних проблема и свих настојања човекових да те проблеме на најповољнији начин разреши” (Јовановић 2006б: 15). Не чуди, зато, што и интересовање за њих постоји вековима, иако оно није подједнако заступљено у свим културним срединама.

У српском језику највећу захвалност дугујемо Вуку Стефановићу Караџићу, који је своју прву књигу о пословицама објавио у Бечу октобра 1833. године. Како је и сам говорио, пословице се „тешко и дуго купе, јер мора дуго, предуго да се чека док у говору неко рекне неку пословицу”, те их је отуда у првој књизи било нешто више од хиљаду (Марковић 2005: 5). Иако је мало „дела која се по свом значењу за нашу културу могу мерити са *Српским народним пословицама* Вука Караџића”, те не изненађује „што оне још и сада, више од сто педесет година од свог појављивања, привлаче пажњу научника” (Јовановић 2006а: 13), пословице и њима сличне облике су прикупљали и за њих се интересовали и пре Вука. Године 1787. Јован Мушкатировић је у Бечу, а затим у Будиму 1807. године објавио *Причине илићи по простиоу пословице тијемже сентенције илићи рјеченија*, а као изворе је користио цитате из Библије, цитате из дела српских писаца, туђе пословице и народне пословице (Марковић 2005: 5).⁴ Вук се приликом израде своје књиге пословица умногоме ослонио на Мушкатировића. Иако је термин пословица у српском језику и култури први употребио Захарије Орфелин у 18. веку, а потом Доситеј Обрадовић и Јован Мушкатировић, Вук је тај који је овај термин озваничио и популарисао (Марковић 2005: 8; Јовановић 2006а: 18).

Пословица је паремија *par excellence*; то је „сажета, завештајна формулација искуства, језгровито изречено опажање прихваћено у традицији” (Живковић 2001). Г. Корпас Пастор (1996: 134) сматра да основна разлика између паремија (отуда и пословица) и фразема лежи у томе што паремије одликује висок степен генерализације, док се фраземи примењују у врло конкретним ситуацијама; затим, паремије су искази који се као такви, готови, употребљавају у дискурсу,

4 И Венцловић се, пре Мушкатировића а тако и Вука, интересовао за конструкције које данас називамо пословицама, за које је употребљавао објашњења попут 'штоно прости људи говоре', 'како што ви и сами говорите', 'штоно се вели', 'ви и сами знате и то говорите', 'као што се казује', 'што у нас нека реч има, те се говори', 'штоно се от речи вели', 'то сами знате' и слично (Јовановић 2006а: 18).

не трпећи никакве промене⁵, док фраземи, као реченични елементи, могу бити измењени у мањој мери, како би се уклопили у реченичну структуру и одговарајући контекст; коначно, фраземи чине део језичког *система*, док су паремије јединице *зговора*, те је пре у питању културолошки него језички феномен.

Да није једноставно, а некада ни могуће разлучити једне од других, сведоче и сами наслови збирки у којима су овековечене, као на пример Вукове *Српске народне пословице и друге различне као оне у обичај узеше ријечи*.⁶ Већ пуким прелиставањем речника пословица и изрека уочава се хетерогеност ових устаљених структура, како са формалног и значењског тако и са становишта њихове употребе у конкретним ситуацијама. Дешава се, такође, да једни речници садрже конструкције које у другима имају статус фразема.⁷ На пример, следеће устаљене конструкције су за Вука (1977 [1849]) и Марковића (2005) пословице, док се према Матешиху (1982) и Оташевићу (2012) ради о фраземима:⁸

Конструкција	Пословица (извори)	Фразем (извори)
<i>адамско кољено</i>	Стефановић Караџић 1977 [1849], Марковић 2005	Матеших 1982, Оташевић 2012
Алајбегова слама	Марковић 2005	Матеших 1982
<i>биџи и на сиџу и на решетију / прођи (кроз) сиџо и решетио</i>	Стефановић Караџић 1977 [1849], Марковић 2005	Матеших 1982, Оташевић 2012
бостанцији краставце продавати	Стефановић Караџић 1977 [1849], Марковић 2005	Матеших 1982, Оташевић 2012
<i>глаку на четворо цијепа</i> ⁸	Стефановић Караџић 1977 [1849], Марковић 2005	Матеших 1982, Оташевић 2012
<i>држаџи језик у зубима / држаџи језик за зубима (иза зуба)</i>	Марковић 2005	Матеших 1982, Оташевић 2012
ићи као мува без главе	Марковић 2005	Матеших 1982, Оташевић 2012
ићи трбухом за крухом	Марковић 2005	Матеших 1982, Оташевић 2012
китити се гуђим перјем	Марковић 2005	Матеших 1982, Оташевић 2012
<i>слагаџи се као рогови у врећи</i>	Марковић 2005	Матеших 1982, Оташевић 2012
навести на танак лед	Марковић 2005	Матеших 1982, Оташевић 2012

5 Ипак, подсећамо да ауторка сврстава паремије у фразеолошке јединице у ширем смислу, те се оне као и остале јединице (пре свега фраземи) одликују устаљеношћу у извесној мери; као и фраземе, и паремије одликује варијантност, а нису ретке ситуације у којима трпе формалне или значењске модификације, којима се постижу посебни стилски ефекти.

6 Слично је и у другим језицима; у шпанском, на пример, Кореасов (*Correas*) *Vocabulario de Refranes y Frases Proverbiales y otras formas comunes en la Lengua Castellana* („Вокабулар пословица и пословичних фраза и других заједничких облика у кастиљанском језику“), а на терминолошку хетерогеност наилазимо и у називима савремених речника: *Diccionario de dichos y frases hechas* („Речник изрека и готових (устаљених) фраза“) (Бујтраго – Buitrago), *Diccionario de fraseología española: locuciones, idiotismos, modismos y frases hechas usuales en español* („Речник шпанске фразеологије: фраземи/изрази, идиотизми, модизми и готове фразе“) (Кантера Ортис де Урбина; Гомис Бланко – *Cantera Ortiz de Urbina; Gomis Blanco*) итд.

7 То посебно уочава код стереотипних поређења.

8 Фразеолошки речници ФРХСЈ и ФРСЈ, као и РМС1 бележе као фразем *цапаџи глаку на четворо*.

невјерни Тома	Стефановић Караџић 1977 [1849]	Матешкић 1982
(<i>бити</i>) на крај (накрај) срца	Стефановић Караџић 1977 [1849]	Матешкић 1982, Оташевић 2012
<i>пети за девети даши</i> [некоме]	Стефановић Караџић 1977 [1849]	Матешкић 1982, Оташевић 2012
пасја вјера	Стефановић Караџић 1977 [1849]	Матешкић 1982, Оташевић 2012
нокат и месо	Стефановић Караџић 1977 [1849]	(<i>бити</i> [с неким] (<i>као</i>) <i>нокај и месо</i>) Матешкић 1982, Оташевић 2012

Ј. Јовановић (2006а) подсећа да су пословице, још од Вука, неретко уношене у речнике с намером да илуструју употребу одређене речи, што, према ауторки, „може бити важан доказ да речи у пословицама задржавају исто значење које имају и када су употребљене ван ове устаљене везе”. Дакле, „све речи задржавају неизмењено своје основно значење, али истовремено значење пословице је такво да се она може употребити и фигуративно у свим ситуацијама између којих се може успоставити нека аналогија са основним значењем” (Јовановић 2006а: 15). Ипак, нису баш све пословице такве да се њихово значење може с лакоћом разумети само на основу значења речи од којих се састоје. На пример, чини нам се да, услед различитог степена мотивације, али и из културолошких разлога, постоји разлика у тумачењу значења пословица попут *Крији рују док је мања, Боље је вјеровати својим очима него њуђим ријечима*, *Зло се даље чује него добро* итд. с једне, у којима је присутан нижи степен идиоматичности, и *Грамајика дрвена мошника*, *Слово иже, али сирца ниже*, *Нейраведно шециво на шреће кољено не слази* итд., с друге, у којима је мотивациона веза далека, изгубљена, што директно доприноси вишем степену идиоматичности. Има пословица које садрже застареле и архаичне елементе, као што је случај следећих: *Празан шарчуџ зла прилика*, *Свака коза за свој њикаљ виси* итд. Такође, пословица као целина може да застари, што све чешће, рекло би се, и јесте случај, и њихова употреба се углавном сматра архаичном. И, док једне пословице застаревају и тако нестају из употребе, неке друге се трансформишу и прерастају у нове конструкције, које се временом исто тако устаљују, понављају, семантички транспонују, а потом и институционализују – као фраземи. Управо та еволуција пословица нас овде занима. На пословичну творбу фразема указала је Д. Мршевић Радовић (1987), а овом приликом ћемо се и ми осврнути на овај феномен и илустровати га са нешто више примера.

Трансформација пословице у фразем је резултат „синтаксичког”, односно „синтаксичко-семантичког фразеологизационог процеса” (Мршевић Радовић 1987: 60), који се најчешће састоји у редукцији структуре⁹. При том, треба имати у виду следеће:

„Губљење пословице из употребе у датом моменту не мора бити радикално: у први мах може се изгубити само референцијално значење реченице, условљено нестајањем денотата у реалном свету на који се пословица односила, а да се и даље чува њено конотативно значење. Овакве пословице су посебно подложне структурним

⁹ „Један број српскохрватских фразеолошких јединица различите структуре може се сматрати трансформисаним облицима пословица, афоризама, сентени, цитата индивидуалног и литерарног порекла, за које смо употребили већ постојећи термин у литератури – устаљена фраза. Међу овим фразама најзначајнији извор фразеолошких јединица представљају пословице” (Мршевић Радовић 1987: 59).

променама, па им се или поједини делови скраћују, или им се, елиминисањем појединих конституената који су имали функцију конкретизације денотативног значења, реченична структура кондензује. У резултату ових различитих структурних и структурно-семантичких процеса могу настати фразеолошке јединице” (Мршевић Радовић 1987: 59).

Из примера који чине наш корпус могли бисмо издвојити три групе. Код једних пословица редукује се први део, док онај други наставља да „живи” као фразем:

Пословица	Фразем
<i>Оде на јагму као алва</i>	<i>као алва (продавајти се, ићи)</i>
<i>Види онај који ведри и облачи</i>	<i>ведри и облачи</i>
<i>Ђе двоје говори тау је шрећи кості у зрлу</i>	<i>бићи [нешто] кості у зрлу [некоме]</i>
<i>Оштегло се као гладна година</i>	<i>гладна година</i>
<i>Дављеник се и за сламку хвајта</i>	<i>хвајтајти се за сламку</i>
<i>Ко је год с ђаволима шућурице сијао све су му се о главу разбијале / Ко с врагом шикве сади, о главу му се разбијају / Ко с врагом шикве сије, све му се о главу лупају</i>	<i>лупајти се (разбијајти се) о главу [некоме нешто]</i>
<i>А ђаво жена и два ока у глави завади</i>	<i>завадијти и два ока у глави</i>
<i>Ако ши двојица реку да си пијан, држи се за плоти</i>	<i>држајти се [нечега] као пијан плоти</i>
<i>Ко зна боље, широко му поље</i>	<i>широко му поље</i>
<i>Кога бише, на њему се и кола сломише</i>	<i>сломила (скрхала) се кола [на мени, њему и сл.]</i>
<i>Ако чиниш добро, не ударај на велико звоно</i>	<i>ударајти на велико звоно (на велика звона, на сва звона)</i>
<i>Док је кеса код мене, играћејте како ја свирам¹⁰</i>	<i>играјти како други свира</i>
<i>Око за око, зуб за зуб¹¹</i>	<i>(враћајти, врашћити, давајти, дајти) зуб за зуб</i>

Затим, ту су и пословице код којих је редукцијом другог дела дошло до стварања фразема:¹²

Пословица	Фразем
<i>Кај ме сунце зрије, за мјесец и не марим</i>	<i>огрејајти [некога] сунце</i>
<i>Кисело зрожђе, не ваља, шрну зуби од њега</i>	<i>кисело зрожђе</i>
<i>Који шаком, који кајом, ејо ши (за) пуна шорба</i>	<i>и шаком и кајом (давати)</i>
<i>Ко шражи хлеба преко погаче, жели и овсенице</i>	<i>тражити хлеба преко погаче</i>
<i>Млати језиком као плиска репом</i>	<i>млатити језиком</i>
<i>Мрка каја зла прилика: масан шарчуџ, а јареша нема</i>	<i>мрка каја¹²</i>
<i>Тандара мандара, цицвара без масла</i>	<i>тандара-мандара</i>

10 Постоји и пословица *Како господар (старији) свира онако млађи (ваља да) игра.*

11 Ова пословица је забележена само у РСАНУ, са значењем „старозаветно начело пуне одмазде, освете, узвраћања зла истом мером”.

12 Сагласни смо са Д. Мршевић Радовић (1987: 61) да је настанку фразема *мрка каја* претходила двострука редукција: најпре је дошло до сажимања дуже пословице у краћу (*Мрка каја зла прилика: масан шарчуџ, а јареша нема* > *Мрка каја зла прилика*), а потом до фразеологизације односно трансформације у фразем (*Мрка каја зла прилика* > *мрка каја*).

Зли језици говоре што хоће	зли језици
Смућкај па проспи за плот	смути па проспи
Ако ми је стао на пут, не може на срећу	<i>стајати (стајајати, бијати)</i> [некоме] на <i>пути (на пути)</i>

„Скраћивање (редукција) првог или другог дела пословице не утиче на измену конотативног значења целине: редуковани део чува и значење, и морфолошка обележја која је имао у саставу шире структуре” (Мршевић Радовић 1987: 60).

Дешава се да се у случају неких пословица, иако се не редукују увек на фразем, временом престане употребљавати њихов други део, било због тога јер се подразумева, као општепознат, било стога што се, могуће, не сматра неопходним. На пример:

Путију ти, оче иђумане, а не брини се за манастир → *Путију, иђумане*
Пара тирчи на пару, а рђа на рђу / Пара на пару, а вашка на вашку → *Пара на пару иде*
Далеко од очију, далеко од срца. → *Далеко од очију...*

У трећу групу сврставамо пословице код којих је до редукције дошло на нивоу читаве структуре, што значи да је фразем упрошћена варијанта пословице:

Пословица	Фразем
<i>Ако не ухватиш за главу, за реп никад</i>	не моћи ухватити ни за главу ни за реп
Бисер не ваља пред свиње бацати	бацати бисере пред свиње
Мачка се у врећи не купује	купити мачку у цаку
У мутној се води риба лови	ловити у мутном
Без треће није среће	трећа срећа
Много пута зец у онаквом цбуну лежи ће не би нико ни помислио	<i>у шом (ком) грму лежи зец</i>
<i>Иде за памету као му'а без главе</i>	<i>ићи као мува без главе</i>

Учили смо и неколико пословица које садрже фразем, а код којих је тешко са сигурношћу казати да ли је фразем настао упрошћавањем пословице или је он једноставно једна од њених саставних компоненти. Ипак, мишљења смо да је фразем претходио пословици, јер би у противном значење пословице било нејасно. На пример, случај конструкције *Састало се кусо и рејатио*. Матешкић (1982) у ФРХСЈ бележи фразем *куси и рејати* („олош, свакојаки људи, било ко”), као и Оташевић (2012), који у ФРСЈ региструје фразеологизам *куси и рејати* (*куси и рејатио*), у значењу „свакакав свет, разни људи, свако”. Исто значење забележено је и у РСАНУ и РМС1. Занимљива је и следећа конструкција коју је Вук забележио: *Који с коца, који с конојца* („н.п. састали се, т.ј. све неваљали људи, објешењази” (Стефановић Караџић 1977 [1849])). Данас је познат фразем *с коца*

(и) с конойца, у значењу „са свих страна, одасвуд”, (PMS1), односно „кад хоће да се каже да је нешто (обично какав круг, група људи) састављено, прикупљено са свих страна, без избора, критеријума, од свакакве, најгоре врсте” / „све гори од горе, пробисвети, олош” (РСАНУ). Оташевић (2012) бележи (људи) с коца (и) с конойца („свакави, којекакви, од најгоре врсте”), док се у Матешихевом ФРХСЈ може наћи фразем с коца и конойца („без реда, са сваке стране, свакакве врсте, свега и свачега”), затим човек с коца и конойца („особа свакакве прошлости, скитница, пробисвет”), али и гонити коцем и конойцем („немилосрдно кажњавати”).

Паремије савременог доба

Општеприхваћено је мишљење да пословице (паремије у најужем смислу речи) застаревају и временом нестају из употребе. Међутим, уколико погледамо неке од примера на које готово свакодневно наилазимо, видећемо да су паремије ипак присутне у језику, иако у знатно мањем броју него некада, и у нешто измењеном облику: *Ко рано рани, сјава му се / цео дан зева, Ко се последњи смеје, није разумео виц.* У питању су модификоване пословице, шаљивог карактера, за које не можемо да кажемо да нису, у извесном смислу, истините. И, док је у Вуково доба, али и пре њега, важило *која се не рече она се неће ни чути*, у данашње време, *ако нешто није било на телевизији*¹³ – *није се ни догодило* (Пејовић 2013).

Оташевић (2011: 5) говори о *антипословицама*¹⁴, као експресивним изразима насталим као резултат врло различитих структурно-семантичких трансформација пословица, изрека, крилатица, афоризама и слично, за чије разумевање је потребно познавање социјалног и језичког контекста у којем су настале. Нпр. на основу пословице *Брати је мио ма које вере био* настале су следеће антипословице: *Бруји је мио ко је вере био* (Анђелко Ердељанин), *Жиранти је мио – па ма које вјере био* (Зоран Раонић), *Положај је мио, ма које фошете био* (Бошко Маринковић), *Брати ме био које вере био!* (Миодраг Лазаревић); затим, на основу пословице *Боље врабац у руци него голуб на грани* настале су антипословице *Боље целовити Србија у руци, него Евројска Унија на грани* (Живко Кулић), *Боље врабац у државној руци него голуб на социјалној грани* (Љубиша Милић), *Држећи враица у руци, ошјерали су и голубове са грана* (Стеван Стевић), *Боље је да имаше у руци него на грани. То је оно што сваку пшеницу најтера да пројева* (Ђорђе Вуковић) итд. (Оташевић 2011). Њиховој експресивности, очигледно, доприноси управо иронија заступљена у њима.

Осим пословица и изрека, као „правих” паремија, и *антипословица*, у савременом друштву су у великој мери присутни и афоризми.¹⁵ Афоризам је својеврсна уметничка варијанта пословице: духовит је, садржајно збијен и мисаоно густ, доноси неку општеважећу, дубоку мисао, досетку, мудрост, правило или искуство (Живковић 2001). На пример: *И поштеност човека можеће пошкупити, само мораће поштеност и плаћити, У данашње време не мораш бити паметан, довољно је да имаш Smartphone* итд. Оне су свакако ироничне, а иронија „значи супротстављање људског духа приликама, и тежњу човеку да покаже

13 Или, још више, „ако нешто није било на интернету / друштвеним мрежама”.

14 Термин се дугује Волфгангу Мидеру (*Wolfgang Mieder*) (Оташевић 2011: 2).

15 Увидом у збирке антипословица и афоризама, рекли бисмо да није најјасније који од феномена је у питању, будући да се исте структуре некада третирају као антипословица, а некада као афоризам.

доминацију своје личности над оним што га окружује, што га оптерећује и што му прети сломом његових унутрашњих животних енергија” (Јовановић 2006а: 274). Рекли бисмо, стога, да управо афоризми (паремије другог реда), због своје бриткости и одсечности, одговарају савременом друштву, у коме је (готово) све релативизовано, обезвређено и банализовано, друштву у коме човек има право на слободу мисли и говора, иако оне нису (увек) пожељне нити добродошле (Пејовић 2013: 122).

Говорећи у прилог теорији фразеолошког континуума, у раду смо показали да један број паремија временом трпи извесне промене, које могу имати најмање три исхода: редуковање паремије на фразем, стварање фразема сличног значења и, у новије доба, развијање нових, модификованих, структура (*аниђићпословице* и афоризми). То показује да паремије, иако наизглед ишчезавају из језика и културе, не нестају у потпуности, већ настављају да живе у нешто другачијем облику, тако што њихов семантички садржај бива заоденут новим језичким знаком сложене структуре.

Извори

- Марковић 2005: Радул Марковић, *Српске народне пословице и изреке из богаће заоставишине Вука Стефановића Караџића и умотворине које је сакупио приређивач* (приредио Радул Марковић), Београд: Војноиздавачки завод / Yu marketing press, 2005.
- Матешић 1982 (ФРХСЈ): Josip Matešić, *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*, Zagreb: Školska knjiga, 1982.
- Мушкатировић 2011 [1787]: Јован Мушкатировић, *Причине илићи по простому пословице шјемже сентјениције илићи рјеченија* (приредио: Милорад Радевић), Нови Сад / Београд: Матица српска / Институт за књижевност и уметност, 2011 [1787].
- Оташевић 2012 (ФРСЈ): Ђорђе Оташевић, *Фразеолошки речник српског језика*, Нови Сад: Прометеј, 2012.
- РСМС1: *Речник српског језика*, Нови Сад: Матица српска, 2007.
- РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, Институт за српски језик, Српска академија наука и уметности, Београд, 1958-.
- Стефановић Караџић 1977 [1849]: Вук Стефановић Караџић, *Српске народне пословице и друге различне као оне у обичај узетје ријечи*, Београд: Нолит, 1977 [1849].

Литература

- Гољак 2008: Светлана Гољак, „Градуелност у фразеологији (на примеру српских и белоруских фразеологизама”, *Научни састјанак слависта у Вукове дане*, 37/1, Београд: МСП, 51–60.
- Живковић 2001: Драгиша Живковић (ур.), *Речник књижевних термина* (Друго фототипско издање), Бања Лука: Романов.
- Јовановић 2006а: Јелена Јовановић, *Књига српских народних пословица I*, Београд: Научно друштво за неговање и проучавање српског језика.
- Јовановић 2006б: Јелена Јовановић, *Књига српских народних пословица II*, Београд: Научно друштво за неговање и проучавање српског језика.

- Јовановић 2008: Јелена Јовановић, „Колокација – са лингвистичког и стилског гледишта посматрана”, у *Зборник институција за српски језик САНУ: посвећен Драгу Бујићу поводом 75-годишњице животоа*, Београд: САНУ, 213–225.
- Конде Тарио 2007: Germán Conde Tarrío (dir.), *El componente etnolingüístico de la Paremiología*, Fernelmnot: Editions Modulaires Européennes.
- Корпас Пастор 1996: Gloria Corpas Pastor, *Manual de fraseología española*, Madrid: Gredos.
- Мршевић Радовић 1987: Драгана Мршевић-Радовић, *Фразеолошке глатолско-именичке синтагме у савременом српскохрватском језику*, Београд: Филолошки факултет.
- Оташевић 2011: Ђорђе Оташевић, *Речник српских антијословица*, Београд: Алма.
- Пејовић 2010: Anđelka Pejović, „Od slobodnih spojeva reči do frazema: slučaj leksičkih kolokacija (na primeru srpskog i španskog jezika)”, у Biljana Mišić Ilić, Vesna Lopičić (ur.), *Jezik, književnost, promene: jezička istraživanja. Zbornik radova*, Niš: Filozofski fakultet, 470–478.
- Пејовић 2013: Анђелка Пејовић, „Конституисање етичких вредности кроз паремије на примеру српског и шпанског језика”, у Биљана Мишић-Илић, Весна Лопичић (ур.), *Језик, књижевност, вредности: језичка истраживања* (зборник радова), Ниш: Филозофски факултет, 113–124.
- Прћић 1997: Tvrtko Prčić, *Semantika i pragmatika reči*, Sremski Karlovci / Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Руис Гуриљо 1997: Leonor Ruiz Gurillo, *Aspectos de fraseología teórica española*, Valencia: Universidad de Valencia, Cuadernos de Filología, anejo XXIV.
- Руис Гуриљо 2001а: Leonor Ruiz Gurillo, *Las locuciones en español actual*, Madrid: Arco Libros.
- Руис Гуриљо 2001б: Leonor Ruiz Gurillo, „La fraseología como cognición: vías de análisis”, *Lingüística Española Actual*, XXIII/1, 107–132.
- Тривић 2013: Анета Тривић, „Нека теоријска питања из шпанске и српске фразеологије: одређење фразеолошке јединице”, у Јулијана Вучо, Весна Половина (ур.), *Савремени јокови у лингвистичким истраживањима*, књ. 2, Београд: Филолошки факултет, 41–56.

EL CONTINUUM PAREMIOLÓGICO DESDE VUK STEFANOVIC KARADZIC HASTA HOY

Resumen

Partiendo de la idea del *continuum* fraseológico, en el trabajo presentamos alrededor de 40 paremias serbias que han sufrido cambios dando lugar a tres resultados: la reducción de la paremia a la locución, la creación de una nueva locución con un significado parecido al de la paremia-base y, en la época moderna, el desarrollo de nuevas estructuras, modificadas (*anti refranes* y aforismos). Todo ello demuestra que las paremias, aunque al parecer desaparecen de la lengua y la cultura, no desaparecen por completo, sino que algunas continúan existiendo con una forma diferente, de modo que su contenido se viste de un nuevo significante de estructura compleja.

Palabras clave: paremia, refrán, locución, fraseologización, continuum fraseológico

Andjelka Pejović

Видан В. НИКОЛИЋ¹
Училишњски факултет у Ужицу

ТРАГОМ ИЗРАЗА *СКИН СЕ С КОЊА ПА УБИ ПАУКА* У СРПСКОЈ ТРАДИЦИЈИ (ЕТНОЛИНГВИСТИЧКИ И КУЛТУРОЛОШКИ АСПЕКТИ)²

У овом раду се са етнолингвистичког и културолошког аспекта говори о изразу „Скин се с коња па уби паука“, који је у том петрифицираном облику забележен у српској традицији. Зглавкар паук (лат. *Aranea*) због својих специфичности представља различите симболе, који су у историјском наслеђу пренети у једноставним књижевним облицима, опстајући и у савременим цивилизацијама. Израз „Скин се с коња па уби паука“ у српској традицији означава негативни однос према овој „нечистој“ животињи. Овај израз у форми епског десетерца као експресивна јединица чини поуздано „спремниште“ за одређене културолошке садржаје.

Кључне речи: српски језик, израз *Скин се с коња па уби паука*, зглавкар паук (*Aranea*), српска традиција, етнолингвистички аспект, културолошки аспект

1. Предмет рада је израз *Скин се с коња па уби паука* који, као „живу старину“ у српској традицији, у разговорном функционалном стилу, посматрамо са етнолингвистичког и културолошког аспекта. У раду се осветљавају семантички слојеви израза и сегменти језичке слике света, која представља изражавање народнога духа и његове културе (уп. Мршевић-Радовић 2008: V). Циљ је да се открије начин на који се реални свет одражава у језичким јединицама овог типа (израз, фраза, пословица и сл.) у српском језику и испољавају културолошке наслале у српској традицији, али и сличности и разлике према другим традицијама.

2. „**Пауци** (лат. *Aranea*). Зглавкари са четири пара ногу, јединственим главено-грудним делом и нечланковитим трбухом; класа *Araehnida*, поткласа *Araneina*. (Неке врсте граде мреже од паучине за хватање инсеката, друге праве јазбине у земљи)“ (*Нова енциклопедија у боји*, књ. II, Вук Караџић – Larousse, Београд 1978, стр. 1358).

3. У српским су речницима дефинисана: (1) основна значења лексема **паук** и **паучина** и (2) фигуративна значења и изрази.

3.1. Основна значења:

(а) „**пáуци** (јд. **пáук**) разред зглавкара са жлездама у трбуху које луче танке нити, паучину, да им послужи при лову и као заклон, паукови *Arachnida*“ (*Речник МС*, књ. 4, стр. 365).³

(б) „**пáучина** ж танке нити које настају од лепљивог сока који паук излучује и мрежа од њих“ (*Речник МС*, књ. 4, стр. 365).

1 vid.nik47@gmail.com

2 Овај рад написан је у оквиру пројекта *Динамика стурктура савременог српског језика* (број 178014), који финансира Министарство за науку и технолошки развој Републике Србије.

3 У *Речнику МС* изостаје једно од значења лексеме **паук** – значење које налазимо у једнотомном *Речнику српскога језика*: „разг. врста моторног возила које служи за уклањање аутомобила (неправилно паркираних, хаварисаних и сл.)“ (*Речник српскога језика*, Матица српска, Нови Сад 2007, стр. 919) – вероватно зато што је у нашој пракси та врста возила касније ушла у употребу.

3.2. Фигуративна значења и изрази везани за лексему **паучина**:

- фиг. оно што држи у зависности, што спутава, потчињава;
- Изр. јесенска (јесења) паучина – бабина свила, бабињаџи (*Речник МС*, књ. 4, стр. 365);

– „**pàla je pàučina** na što – *već je zaboravljeno, davno je zastarelo/preživjelo*“ (Matešić 1982: 457);

– „**pàsti kao mûha u pàučinu** – *naći se odjednom u čijoj vlasti*“ (Matešić 1982: 357).

3.3. Вук Стеф. Караџић у *Српском рјечнику* одреднице **паук**; **пауков**, -а, -о; и **паучина** само „толкује“ на немачком и латинском; али одредницу **паучљив**, -а, -о (хлеб) илуструје дистихом:

„На крај, мобо, на крају је торба, И у торби **паучљива** проја“ (Караџић 1975: 491).

4. Повод за рад јесте једна етнографска забелешка Тихомира Р. Ђорђевића у којој говори о „позитивном односу“ у исламу према пауку:

„Код Јужних Словена се паук сматра сасвим обратно. То је животиња за коју Срби верују да је треба убити чим се спази. У Алексиначком Поморављу има изрека: *Скин се с коња ња уби њаука*, јер он први почне мртвацу пити очи. На Корчули жене и девојке кад нађу паука, згњече га дланом и говоре да тиме добијају опроштај грехова, јер је паук угризао Блугу Госпу за сису. У Алексинцу сам слушао да Турци неће да убију паука, јер им је паучина некада била љубашка“ (Ђорђевић 1932, књ. 5: 130, нап. 1).

5. Како се у раду бавимо значењем једног израза који би могао бити фразеологизиран, потребно је одговорити на два питања: (1) шта је фраза, фразеологизам и (2) да ли исказ на нивоу сложене реченице *Скин се с коња ња уби њаука* – испуњава одређене (пред)услове да буде фраза?

5.1. Шта су фраземи?

„Frazemi su jezičke jedinice značenjskoga karaktera koje se kao cjeline reprodukuju u govornom aktu, raspoložuci pri tome najmanje dvjema punoznačnim (autosemantičkim) riječima, od kojih barem jedna upućuje na semantičku pretvorbu, jedinice koje, zbog sposobnosti uklapanja u konteskt, poput svake druge riječi, mogu vršiti sintaksičku funkciju u rečenici“ (Matešić 1982: VI).

5.2. Да ли ова конструкција „испуњава“ услове да буде фразем (фразеологизам)?

Према одређењу датом у Матешићевом *Frazeološkom рјечнику*, фразеолошка јединица испуњава следеће предуслове:

„1. reproduciranje – значи да се фразем појављује у готову облику, као чврста вежа riječi ustaljena dugom upotrebom; 2. formalno ustrojstvo – значи нераščlanjiv skup riječi, od kojih su najmanje dvije punoznačne (autosemantičke); 3. idiomatičnost – значи semantičku pretvorbu najmanje jednog člana čvrstog skupa reči, tako da značenje frazema nikada ne odgovara zbroju značenja njegovih članova; 4. uklapanje u kontekst – значи да се фразем у реченици појављује као њезин прост члан, тј. фразем није skup riječi u vidu vlastitog teksta“ (Matešić 1982: VI).

5.3. Када говори о карактеристикама фразеолошких јединица, Драгана Мршевић-Радовић указује на равноправну употребу већег броја термина: „идиом, идиоматска фраза, устаљена фраза, фразеолошки обрт (израз, конструкција), устаљени обрт (конструкција), фразем“ (Мршевић-Радовић 1987: 11).

„У науци данас влада мишљење да и фразеолошка јединица може имати реченичну структуру, али незавршену, отворену: то значи да је при актуелизацији овакве јединице у вишој структурној јединици потребна синтаксичка и семантичка подршка окружења“ (Мршевић-Радовић 1987: 23).

Дакле, за део израза *скин се с коња*, који је отворен, потребно је синтаксичко окружење које може бити променљиво, тј. може се синтаксички везати са различитим синтаксичким јединицама, нпр. „дођи да пијемо вино“ (в. т. 6.3.).

6. По форми, израз *Скин се с коња ња уби њаука* јесте класични епски десетерац: са цезуром после четвртога слога: *скин се | с коња || ња уби | њаука*. Реч је о познатим, фреквентним стопама у српској поезији: трохеј + трохеј || амфибрах + дактил.

6.1. Да би се избегло да друга клауза буде финална, због ритма и релативизације значења, уместо потенцијала *да би убио* узет је експресивнији глаголски облик императив *уби*, а тиме је добијена сложена реченица са саставним везником *ња*.

6.2. Овај израз у синтаксичкој форми сложене реченице од две клаузе није се развио у пословицу, јер му изостаје концесивност (типа: *Ако се не скинеш с коња...*) или конклузивност, као, на пример, у пословици *Триџиш мјери, а једном режи* – која је исто као и наша изрека састављена од два императива. Дакле, нема паремиолошки закључак ни наглашену поучност.

6.3. У нашој традицији заповест да неко сиђе с коња јавља се у две форме: (1) стилски маркираној – *скин(и) се* и (2) стилски неутралној – *сјаши*:

(1) До скора у Старом Влаху, етнолингвистичкој плохи у западној Србији, већ познатог путника-намерника, како је ваљало по старом добром обичају да се сврати у кућу, домаћин је – са алузијом на епску народну песму – добронамерно позивао са императивом *скин(и) се*:

„Скин’ се с коња, незана делијо,
па ти ’ајде да пијемо вино...“⁴

(2) У балади *Мајка Фаџу на далеко гала*, забележеној у Херцеговини (Столац), конструкција *скин се с коња* са императивом *скин’ се* налази се у стилски неутралној форми *сјаши*:

„Па говори лијепој ђевојци:
‘Сјаши с’ коња, ногу поломила,
Мало си га довлен изморила...“⁵

6.4. Мотив *сићи с коња* због нечега или неког заступљен је у српској фолклорној традицији.

(1) Према позитивним обичајима у сточарским брдским крајевима (на пример, у Старом Влаху) коњаници су силазили с коња у ситацијама када се иде низ брдо или уз брдо да „не сатиру коња“, животињу коју су веома поштовали. Говорило се да само поп јаше коња и уз брдо и низ брдо – што је показивао народни однос према свештеницима и њиховом хедонизму.

(2) Ако поп није лако силазио с коња, силазио је цар у посебној прилици да укаже поштовање према једном флоралном плоду (што показује једна загонетка):

„Шта је то мало црвено због чега и цар с коња сиђе. [Јагода].“

4 Моје забелешке.

5 Осман А. Ђикић: *Српске муслиманске народне женске пјесме из Херцеговине, Херцеговачки бисер*, Мостар 1898, Архив САНУ, Етнографска збирка, бр. 36, песма бр. LV, стих 45–47.

7. У компаративној анализи различитих цивилизацијских наслеђа (религија и митологија), ако би се тражио до данас посведочени почетак односа према пауку, ваљало би посегнути у античку традицију.

7.1. Пођимо од онога што се налази у грчкој митологији:

7.1.1. Прво, може се открити како су настали паук и паучина:

„Zabeleženo je da je samo jedanput [boginja Atena] kaznila iz osećanja ljubomore. Evo kako je to bilo. Princeza Arahna iz Kolofona u Lidiji, grada čuvenog po purpurnoj boji, bila je tako vešta u tkanju da se ni sama Atena nije mogla meriti sa njom. Kad su joj pokazali prekrivač u koji je Arahna utkala ljubavne scene sa Olimpa, boginja ga je dugo i pažljivo razgledala ne bi li pronašla grešku, pa kad ne nađe zamerke, ona ga svog iskida, puna osvetničke mržnje. Kad se uplašena Arahna obesila o razboj, Atena ju je pretvorila u pauka – insekta koga je najviše mrzela – a konopac u paučinu, tako da se Arahna odmah tu skloni“ (Grevs 1990: 89).

7.1.2. Друго, у грчким митовима о богињи Атени познат је мит о сукобу са Арахном, коју је претворила у паука, али се ту све не завршава – јер паук постаје и својеврсни симбол везан за надметање једног античког поднебља са другим, из кога потиче богиња која је претворила Арахну у паука:

„Njena [Atenina] osveta nad Arahnom možda je bila i nešto više od obične bajke, ako se u tome ogleda trgovačko suparništvo Atene [grada-države] i lidijsko-karijskih trgovaca, ili gospodara mora, poreklom sa **Krete**. Brojni **pečati sa amblemom pauka** nađeni u Miletu na Kreti, koji je bio matični grad karijskom Miletu i najglavniji izvoznik bojene vune u starom svetu, dokazuju da je velika tekstilna industrija tu cvetala početkom drugog milenijuma pre naše ere. Izvesno vreme su Milećani držali kontrolu nad trgovinom na Crnom moru i imali svoja stovarišta u Neukratidi, u Egiptu. **Atena** je imala mnogo razloga da bude ljubomorna na **pauka**“ (Grevs 1990: 91).

7.2. Мотив ткаље Арахне налазимо и у римској традицији, с тим што је пандан грчке богиње Атене римска богиња Минерва, која се у облику старице такмичи са Арахном (уп. Овидије 1907: 138).

Римски песник Овидије користи овај мотив из класичне античке митологије и у шестом певању (чак од 1. до 145. стиха) у *Метаморфозама* описује такмичење богиње Минерве и Арахне у лепоти ткања. На крају је и разрешење сукоба (Овидије 1907, VI певање, 134–145):

„Jadnica klonu i vrat u uzbuni zamkom zaveza,
Ali je odriješi Minerva žaleć je te će
Reći: ‘Ostani živa, o bezočnice, al’ visi!
A da se ne raduješ budućnosti, pedepsu istu
I tvom određujem rodu i unucima ti poznim.
Pa je na odlasku sokom od vračarske pokropi trave,
I čim vradžbine te Arahninu taknuše kosu,
Odmah joj otpadne, a s njom i uši otpadnu i nos,
Glava se umanji vrlo i čitavo t’jelo se stisne,
Tanki joj prsti vise sa strane namjesto nogu,
Ostalo sve je trbuh, iz kojega ispušta niti
I kao **pauk pređu** onako **prede** ko nekad“.

7.3. Аналогно легенди о сукобу Арахне и грчке богиње Атене (рим. Минерве) у античкој традицији, у словенском свету се приповеда: „Неки ткач је решио да својом пређом обавије цео свет, због чега му је Бог ветром покидао пређу и спалио је муњом, а самог ткача претворио у паука“ (Гура 2005: 377).

8. У српској народној књижевности **паук** као симбол⁶ и **паучина** као његов производ и „кућа“ – присутни су као тема и мотив у малим фолклорним формама.

8.1. У народној приповеци *Паук и балац*, незадовољан животом у граду **паук** бежи у село (са наглашеном тенденцијом „народне педагогоје“ да се покаже однос сеоске и градске средине према хигијени):

„Бјежим, брате, из града, јер ми тамо није живота; нигдје мира ни покоја; свуда ме гонају као враг грјешну душу по паклу; тек што сам се, бјежећи испред метле, шћућурио у каквом кутићу, да се мало одморим, ал’ ево ти опет домаћице са каквом перушком или крпетином или кеветином па пук по мени, брате, да даље остадох не изнесох живе главе...“ (Чајкановић 1927: 373).

8.2. У девојачкој басми „Да девојке буду лепе и вољене“ изговарају се магијске речи:

„О, ти, мало **пауче!**

Ти плетеш мрежу

по цијелом свету;

уплети ноћас мога драгога,

те ми га бар на сан доведи“ (Раденковић 1982: стр. 362, бр. 584).

8.3. Паук у народним пословицама:

– „Да нема вјетра, пауци би свијет премрежили“ (Попа 1979: 18).

8.4. Паук у загонеткама:

(1) „У горици висибан у кучине замотан.“ [**Паук**] (Кнежевић 1957: 255).

(2) „Наш се Иво воза / на десет лоза, / и натраг и напред; / сам се бог чуди / како се вози.“ [**Паук**] (Шаулић 1962: 121).

(3) Загонетка-питалица:

„Шта на зиду без ексера виси? [**Паучина**].“ (Кнежевић 1957: 263).

8.5. Паук у изрекама (уп. и т. 3.2.):

(1) „Са истога цвијета пчела сиса мед, а **паук** отров.“

(2) „Не плете **паук** мрежу ради једне мухе.“

(3) „У убошкој кући и **паучина** је потребна“ (Кнежевић 1957: 73).

(4) О радљивости девојке:

„**Дарови јој висе по дувару**. – кад паучине висе по кући, што је дјевојка лијена“ (Влајинац 1975: 82).

8.6. Паук у народним веровањима:

(1) У Старом Влаху верује се да када се дугоногом пауку откине нога и стави на длан – колико има њених покрета, толико ће година живети онај ко броји.

(2) „Кад **паук** падне на некога, кажу да ће убрзо поћи на пут“ (Радуловић 1936: 54).

(3) Веровање о предсказању времена:

„Кад се **паук** скрива, долази до кише.“

(4) „Уочи наступања младине у ноћи на петак или недељу девојка помоћу **паука** гата о удаји (Србија, Срем)“ (Гура 2005: 52).

8.7. Паук у клетвама:

– „Тако не имао среће као **црни паук** у гори.“

8.8. Паук у поређењима (уп. поређења у уметничкој књижевности т. 9.4, 9.5. и 9.6.):

6 О пауку као симболу у светским цивилизацијама, в. Hans Biderman: *Rečnik simbola*, Plato, Beograd 2004.

– „Циједи му крв као **паук** муви.“

9. Символ паука у српској уметничкој књижевности јавља се као алегоријска тема, као и у саставу стилске фигуре поређења. Транспоноване малих фолклорних форми у уметнички текст показује „живу старину“ у савременој књижевности.

9.1. Израз у форми поређења (*пастии*) као мува у *паучину* (уп. т. 3.2.) Иво Ђипико развија као тему у роману *Пауци*. Као социјални писац, он разоткрива однос између приморских зеленаша и сељака, у коме су многи сељаци из Далмације потпуно упропашћени отишли трбухом за крухом у Америку.

9.1.1. Велибор Глигорић о роману *Пауци* Иве Ђипика каже:

„Ђипико је у роману *Пауци* обрадио социјални мотив каишарења на селу, пропадању сељачке имовине и сељачког живота у мрежама каишара, учинивши од тог главну особину збивања, догађаја и акција у роману. Он је прихватио идеју која живи у народу и у литератури да каишара прикаже као паука. Паук плете мрежу да би у њу уловио жртву и исисао јој крв. Ђипико се подухватио да прикаже живу стварност овог пауковог ткања мреже обавијене око неуких, непросвећених, заосталих сељака, који слепо упадају у зеленашке мреже, а кад једанпут у њих упадну, не могу се извући све док им каишар не испије сав живот“ (Глигорић 1970: 354).

9.1.2. Социјални мотив у роману *Пауци* развија се у особену филозофију (персонифицираног метафоричног паука):

„Газда Јова је класичан пример тих *паука* који, помоћу суда и рђавих људи, купују једно имање покојног члана породице за триста талира, а продају га тој истој породици за две хиљаде талира. Сем тог главног *паука*, Ђипико је на другом месту описао и друге и мање *пауке*: шјор Беца, шјор Луку и друге, и њихову свирепу филозофију: „Тако свијет иде. Свако гледа своју корист“ (Лазаревић 1924: 12).

9.2. У Ђопићевој песми *Паук*, која је особени симбол „плетена приче“, хифенска метафора **ђедо-паук** сугерише умеће наратора (деда Раде у овој песми) да „везе споро као паук“.⁷

Јесен, вече. Крај огњишта
ја тек прве ријечи сричем.
Пламен шара, чара, вара,
а дјед прича плаве приче.

Он ми даје чудан науk
везе споро као паук,
тихи мајстор из буцака,
мрежу, бајку за дјечака...

Седма јесен. Већ сам ђаче,
у школска ме кола прежу,
слова, рачун и цртање
једну нову плету мрежу.

⁷ Бранко Ђопић, *Скитии јуре зеца*, Сабрана дјела, књига четрнаеста, Веселин Маслеша, Свјетлост, Сарајево 1968, стр. 153–154.

Ђедо-паук, благ по души,
на тој мрежи рупе буши,
да се ђаче не загуши:
убиће га мудрост сува,
мој унучић није мува.

Дан за даном, вријеме тече,
већ дванаест љета мину,
збогом, школо, збогом, село,
оде дјечак у туђину.

Ко то ваздан прати мене?
Ја га слутим тек што тренем:
без одмора и без смјене
плете модре успомене.

Опет мрежа?! У тој мрежи
крилато се сања, лежи
и за нечим вјечно бјежи.

9.3. У песми „Пустињиште“ Слободан Ристовић дочарава слику у којој се ломи стварно и имагинарно:⁸

„Паук је сатро ноге плетући закрпе
да би спасао земљу од припеке...“

9.4. Од Добрила Ненадића, савременог српског писца, који је унео у израз свежину језика завичаја са обиљем поређења, издавајемо једно које се развија у целу слику:

„Може да рачуна да је и она живо биће и да, према томе, подлеже законима органске материје, слатко-горки нагон за спаривањем је у ње можда још јаче истакнут, али га држи на узди као женка паука, паучица, црна удовица, или богомољка. Славиша ужива замишљајући сиротог Џоа док му Анђелија после пруженог уживања ломи кости“ (Ненадић 2007: 25).

9.5. Тумачећи парадокс – да у роману *Дневник о Чарнојевићу* Милоша Црњанског, „делу посвећеном мушким злим судбинама – доминира жена“, у предговору Д. Игњатовић даје својеврсни „каталог жена“ и једноставну метафору којом се ефектно заокружује тај скуп:

„Погледајте те жене, те удаваче и проститутке, те попадије, те жене трговаца, те сељанке, те калуђерице, те Лушје, Пољакиње, све њих које тако умилно кажу: ‘Вјечорна’, које те негују болесног, које те хране и мазе, дочекују и љубе, све њих које су чедне, верне, поштене, погледајте их: оне су свуд, кад се рађа и кад се умире, оне су увек, кад пуцаш и кад пишеш песму, и свуд и увек исте – заобљене аждаје, умилни пауци“ (Игњатовић 1992: 11).

9.6. Иво Андрић у приповеци „Мост на Жепи“ развија слику грађевине „и поентира једним поређењем“:

„На петнаест дана пред Митровдан, свет који је прелазео Жепу преко брвана, мало повише градње, примети први пут како се с обе стране реке, из там-

8 Слободан Ристовић: *Оци*, Жиравац, Пожега 2015, стр. 1.

носива камена шкриљавца, помаља бео гладак зид од тесана камена, **оплетен са свих страна скелама као паучином**“ (Андрић 1991: 167).

10. У симболици животиња у разним етнкултурним традицијама у индо-европској митологији искристалисана су мишљења да се животиње деле на три групе: (1) земаљске животиње (различите звери и **паук**); (2) животиње ваздуха (птице и летећи инсекти) и (3) водене животиње (рибе, рак, корњача, жаба, гуштер и змија) (Гура 2005: 5).

11. У традицијама светских цивилизација опречни су судови о пауку као симболу.

11.1. У Библији се каже да „четворо има на земљи који су мудрији од мудраца: мрави, питоми зечеви, скакавци и **пауци** – паук који рукама ради и у царским је дверима“.

11.2. Како смо раније напоменули (в. т. 4.), у исламу је паук табуирана „позитивна“ животиња:

„Турци сматрају паука за свету животињу, и онај ко убије паука чини велики грех. – Кад је Мухамед бежао од непријатеља који су га гонили да га убију, побегне, да би се склонио, у једну пећину и ту се сакрије чак у дну. Паук исплете своју мрежу испред њега, па кад гониоци дођоше до пећине и видеше да је паучина исплетена од врха пећине до дна рекну: „Овде није могао човек ући, јер да је ушао, паучина би била покидана, а ова је ево недирнута, па се разиђу. Тако се Мухамед спасе од гонилаца, а паука благослови те је од тада света животиња. – Исто тако неће Турци да скидају из куће паучину после подне, јер не ваља“ (Ђорђевић 1932, књ. пета, 129–130).

11.3. У једној енглеској пословици табуиран је кућни паук (*Pholcus phalangioides*):

„If you want to live and thrive, let a spider run alive.“ [Ако желите да живите и напредујете, пустите паука да иде својим путем].

12. Наука је истражила како поједине врсте паука плету мрежу, али је једна термилошка синтагма (*модел паукове мреже*) у научном функционалном стилу добила према томе мотивисано име:

„**Модел паукове мреже.** Постоји претпоставка да је ментални лексикон нека врста повезаног графикана са лексичким јединицама на чвориштима и путевима од сваког елемента према другима. Теорије те врсте познате су као теорија мрежа. Истраживачи се слажу да мрежа постоји, али се не слажу у томе како је она организована и како је треба истраживати“ (Драгићевић 2007: 49).

13. Пошто објекат деловања паука представља сфера настањеног простора, дакле сама кућа и цело сеоско двориште, у корелацији између животиња и демонолошких бића, и једни и други појављују се у улози домаћег покровитеља. „У датај улози њихова делатност се схвата као повољна, она кући и њеним житељима доноси срећу, чува их од зла“ (Гура 2005: 10). У таквим случајевима се у кући не убија паук, који има улогу кућног духа, кућног заштитника, као што се, исто тако, и не убија табуирана гуја чуваркућа, која обитава испод кућног прага (о табуираним животињама у традиционалној култури Срба, в. Бандић 1980).

(1) Дакле, овде се словенска традиција приближава веровању у Енглеској да не треба убијати кућног паука (в. т. 11.3.).

(2) Према једној изреци посебно раширеној код Источних Словена: „Паук је свет сновал“ (основао свет) (Гура 2005: 70).

(3) Сусрећемо и легенде о пауку као *поштованом* бићу. У Пољској је позната легенда према којој је паук смирио мову која је сметала младенцу Исусу да спава.

(4) Познате су легенде, да паук плете мрежу испред улаза у пећину, у којој се склонила Богородица (код Јужних Словена), или цар Соломон (белоруска), а исто тако, у исламу, када се склонио Мухамед у пећину бежећи од гонилаца (в. т. 11.2.).

14. У неким фолклорним текстовима код Словена појављују се хумористички ликови – муха, којој је дата женска симболика, и комарац као младожења, а у једној шаљивој песми је и паук као нека врста проводације. Тако, у руској песми „Задумал комарик жениться“ паук ће да „озбиљно скуди“ муху као невесту:

„Наумио комарчић да се жени, / Запросио лукаву мушицу. Долете **паук**, онерасположи га: / – Па каква ти је то, комарчићу, женидба? / Лукава мушица за невесту није: Она, мува, ткати, прести не уме...“ (Гура 2005: 333–334).

15. У одговору на питање „чему је Бог створио пауке“, Н. Дамин се дуго занимао за „презрени род пауков“, тражећи одговор на питање „да ли се даде пауково предиво индустријално употребити“ (Дамин 1902: 537). Има примера у историји ношње да су од паучине чак исплетени и неки одевни предмети. Међутим, пошто је тешко решити питања исхране паука (једе само живе инсекте) и још неке техничке проблеме, то није ушло у праксу (као, на пример, прављење свиле од свилене бубе) (уп. Дамин 1902).

16. И поред „позитивних ставова“ према пауку (нарочито оном кућном), у српској традицији се испољава велики „отпор“ према овом зглавкарку.

16.1. Срби сматрају паука за најмрскије створење зато што милсе да паук први изједа очи мртвацу (Гура 2005: 378).

16.2. „Народне представе о пауку одликују се разнородношћу, спојем противречних, понекад управо супротних митолошких елемената. Доминантна је изразито негативна оцена паука као *џогане, нечистије* животиње, коју треба таманити“ (Гура 2005: 377).

У народним легендама паук је противник пре свега Божије Мајке: (1) у ваздуху је обмотавао својом паучином; (2) уједа је за груди; (3) згужвао јој је хаљину (4) или је решио да преде тање него Она (Гура 2005: 377).

17. У народним веровањима неке ритуалне радње изводе се механички, по принципу „ваља се – не ваља се“, али за одређене радње потребна је посебна мотивација: ако се нешто понавља као предохрана у обичају или обреду, треба да се зна што се то ради, тј. да се очекује позитивна сатисфакција.

„Убијање *џаука*, као бића које стоји на супрот божијем начелу, често се повезује са опраштањем грехова“ (Гура 2005: 377). Код различитих словенских народа или је то број грехова који се опрашта (седам – код Хрвата, четрдесет – код Руса, сто – код Пољака) или је у питању опраштање грехова на одређени број дана (код Пољака сто дана). На Корчули „биће опроштени греси жени или девојци, која је згазила паука“ (Гура 2005: 377).

18. **Уместо закључка.** – Израз *Скин се с коња ђа уби џаука* у српској традицији, један век после бележења у етнографској литератури, фиксира одређене етнолингвистичке и лингвокултуролошке наслале настале у развоју усменог стваралаштва и са (а) становишта форме – класични епски десетерац са цезуром после четвртог слога, и (б) са становишта садржаја – показује однос према пауку као *нечистијој* животињи.

Када говори о табуисању животиња, Душан Бандић констатује:

„У савременој науци преовлађује shvatanje da religijski odnos čoveka prema prirodi ne nastaje jednostavno iz njegovog razmišljanja i 'filozofiranja' o svetu, nego se

formira postepeno, kroz stalnu konfrontaciju zajednice sa prorodnom sredinom, kroz svakodnevnu društvenu praksu u borbi za opstanak“ (Bandić 1980: 211).

Дакле, изрази овог типа као експресивне јединице „које се репродукују у језику“ делују „као повољна *сиремишипа* за најразличитије културне садржаје“ (уп. Мршевић-Радовић 2008: V–VI).

Извори и литература

Андрић, Иво (1991): *Моста на Жепи*, у: *Жеђ*, Сабрана дела, књига шеста, Београд: Просвета, БИГЗ, СКЗ, Нолит.

Bandić, Dušan (1980): *Tabu u tradicionalnoj kulturi Srba*, Београд: BIGZ.

Влајинац, Милан З. (1975): *Жена у народним пословицама*, Београд, САНУ.

Глигорић, Велибор (1970): *Српски реалистички*, Београд: Просвета.

Grevs, Robert (1990): *Grčki mitovi*, Београд: Nolit.

Гура, Александар (2005): *Симболика живописиња у словенској народној традицији*, Београд: Бримо, Логос, Александрија.

Damin, N. (1902): *Čemu je Bog stvoruo pauke?*, у: *Vienac zabavi i pouci*, br. 34, god. XXXIV, Zagreb 1902, str. 537–539.

Драгићевић, Рајна (2007): *Лексикологија српскога језика*, Београд: Завод за уџбенике.

Ђорђевић, Тихомир Р. (1932): *Наш народни живот*, књ. V, Београд: Издвачка књижарница Геце Кона.

Игњатовић, Драгољуб С. (1992): *Дневник о Чарнојевићу или ниҳилизам као упозорење*, у: Милош Црњански: *Дневник о Чарнојевићу*, Београд: Нолит, стр. 7–38.

Караџић, Вук Стеф. (1975): *Српски рјечник*, Београд: Нолит.

Кнежевић, Миливоје В. (1957): *Анџиологија народних умотворина*, Београд–Нови Сад: СКЗ–МС.

Лазаревић, Бранко (1924): *Импресије из књижевности*, прва свеска, друго издање, Београд: Књижара Геце Кона.

Matešić, Josip (1982): *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb: 1982.

Мршевић-Радовић, Драгана (1987): *Фразеолошке злоголско-именичке синџагме у савременом српскохрватском језику*, Монографије, књ. LX, Београд: Филолошки факултет.

Мршевић-Радовић, Драгана (2008): *Фразеологија и национална култура*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.

Ненадић, Добрило (2007): *Појлава*, Пожега: Жиравац.

Ovidije, Publije Neson (1907): *Metamorfoze*, preveo T. Maretić, Zagreb: Matica hrvatska.

Попа, Васко (1979): *Од злаћа јабука*, *Руковети народних умотворна*, Београд: Нолит.

Раденковић, Љубинко (1982): *Народне басме и бајања*, Градина – Ниш, Јединство – Приштина, Светлост – Крагујевац.

Радуловић, Илија (1936): *Веровања у Зети*, у: *Гласник Етнографског музеја у Београду*, књ. 11, Београд 1936, стр. 54–63.

Сикимић, Биљана (1996): *Етимологија и мале фолклорне форме*, Београд: Институт за српски језик.

Чајкановић, Веселин (1927): *Српске народне приповећке*, књ. 1, Београд–Земун: Графички завод „Макарије“ А. Д.

Шаулић, Аница (1962): *Анџиологија народних пословица и заговјетки*, Београд: Народна књига.

**ON THE TRAIL OF THE EXPRESSION *SKIN SE S KONJA I UBI PAUKA* IN THE
SERBIAN TRADITION (ETHNO-LINGUISTIC AND CULTURAL ASPECTS)**

Summary

In this paper are described the ethno-linguistical and cultural aspects of the expression *Skin se s konja i ubi pauka* which is in that fossilized form recorded in Serbian tradition. Arthropods spider (lat. Aranea) because of its specificity represents different symbols, which are in historical heritage conveyed in a simple literary forms, and thus surviving in modern civilizations. The term *Skin se s konja pa ubi pauka* in Serbian tradition means a negative attitude towards this „unclean” animal. This expression in the epic deca syllabic form as expressive unit makes reliable „repository” for certain cultural contents.

Key words: Serbian language, expression *Skin se s konja i ubi pauka*, aranea, Serbian tradition, ethno-linguistic aspect, cultural aspect

Vidan Nikolić

Милена МАРОЈЕВИЋ
 Филолошко-уметнички факултет
 Крагујевац

ЕКОНЕМА ДЕНЊИ У РУСКОЈ ЈЕЗИЧКОЈ СЛИЦИ СВЕТА

У раду се разматрају називи новчаних јединица, како оних које су и данас актуелне, тако и монета које су изгубиле значај у савременој фази развоја руског језика. Анализирају се парадигматски односи и дериватолошки потенцијал концепта «денџи» у свести носилаца руског језика. Истраживање је вршено на материјалу референтних дескриптивних речника руског језика, затим енциклопедијских, етимолошких, фразеолошких, асоцијативних речника и речника синонима. У раду је примењена метода анализе речничких дефиниција, концептуална анализа, структурно-семантичка и функционална анализа текста, асоцијативни експеримент.

Кључне речи: еконема новац, новчане јединице, парадигматски односи, дериватолошки потенцијал, речници

На почетку новог миленијума активно се развија процес номинације у области робно-новчаног оптицаја у условима тржишног привређивања. Лексеме које се дуго употребљавају у руском језику – *денџи*, *рынок*, *шовар* (*шорџ*), *цена* и др. представљају кључне економске термине – еконеме робно-новчаног оптицаја.

Један од најважнијих социокултурних фактора савременог друштва јесу међукултурне везе, чији је циљ успостављање узајамно повољног дијалога – а то је, веома често, комуникација у сфери бизниса. Стога смо анализирали системске односе у лексичко-семантичким групама речи и устаљених синтагми које су карактеристичне за бизнисмене и комерцијалисте; такође смо вршили анализу и контекстних (синтагматских) односа тих лексичких јединица са њиховим лексичким окружењем.

Новац је посебна роба, еквивалент свих других роба и услуга. Суштина новца се манифестује кроз његове основне функције, а то су функција мере вредности, средства оптицаја и средства штедње. На почетку робне производње функцију новца је вршила роба као главни предмет размене. Новац се појавио стихијски у процесу развоја размене добара.

Називи новца су постојали и функционисали у општесловенском, староруском и руском језику.

У свим словенским језицима у употреби су били следећи називи новца: *џривна*, *серебро*, *скоџи*, *злато*.

1.1. *Гривна* (*џривна*) је била основна јединица новчаног система древне Русије до 14. века. Ова реч је етимолошки везана са лексемом *џрива*, а имала је значење не само *џрива*, већ и *враџи*. У санскриту је *grivā* значила *џриву* и *пошљак*. Одавде *џривна* (која, по претпоставкама П.Ј.Черниха, можда представља придев од *џрива*), (Черних 1956: 128) значи огрлицу, и украс уопште, на пример нарукваницу и прстен. У овом значењу *џривна* је у употреби у јужнословенским језицима све до данас. У српском језику за гривну се наводе следећа значења: 1. *наруквица*; 2. заст. *огрлица*; 3. *низ*, *ниска*, *венац* (воћа и др.); 4. а) *метална карика* (на пушци,

коси итд.). б) мн. *окови*: 5. заст. *врста сребрноџ новца*. (РМС, 1: 564–565). У свести носилаца српског језика, дакле, гривна се после свих значења асоцира са новцем.

1.2. Етимологија речи *сребро*, која је као новчана јединица записана у споменицима старословенске писмености 12. века објашњава се различито. М. Фасмер сматра ову реч словенском и изводи је из прасловенског облика **srebro*, од чега је настала староруска реч *сѣребро*, и из ње у савременом језику *серебро*. У староруском језику лексема *серебро* имала је следећа значења: метал; новчана вредност (*гривна серебра*, *рубљ серебра*); новац уопште; приход; порез; данак (илустрацију налазимо код Срезњевског 3,1,335); доходак; данак.

По правилу, *серебро* као новчана јединица се употребљавало у облику металних полуга. Новчанице су називане *сребрѣникъ* и *сребрѣница*.

1.3. Функцију новца је у првобитној размени добара имала стока (рус. *скоти*), те је један од најстаријих назива новца у Русији управо *скоти*. У Материјалима Срезњевског налазимо неколико значења ове лексеме, при чему је значење „новац“ на последњој позицији: стока, домаће животиње; стока (збирно значење); духовно стадо; иметак; новац. *Скоти* са семантиком новчане јединице среће се у некима од најстаријих споменика – Повести временных лет¹ и Поученији Владимира Мономаха². Према етимолошким речницима, реч *скоти* је општесловенска: *скоти* је значао приплод, младунчад животиња.

1.4. Заједничку словенску основу има и *злато* (*золото*) као назив новчане јединице, при чему се среће још у црквенословенском језику. Осим наведених облика, употребљавала се и форма *златѣница* као новчана јединица и златна монета. У староруском језику реч *злато* је представљала општи назив за новац. Од 13–14. века у употребу улази реч *золотой* за означавање новчане јединице, израза за меру и златне монете, тако да у целини истискује старословенски назив *златѣница*. *Золото* и *золотой*, облици са пуногласним групама, постоје и сада, али имају другу семантику.

Ниједан од наведених назива новца није се сачувао у употреби у савременом руском језику.

2.1. У староруском језику (11–14. век) улогу новца је вршила крзнарија. Гривна је била главна обрачунска јединица, али су се у функцији новца користиле скупocene кожице и крзно веверица (рус. *белка – векша*, *веверица*), *куна* и сл.

Векша, *веверица*, *вервина* користиле су се такође у време робне размене. *Векша* је једна од најситнијих новчаних јединица древне Русије. Среће се ретко,

1 *Повести временных лет* је најстарији зборник летописа с почетка 12. века, састављен је у Кијеву. Сачуван је у неколико редакција, са изменама које су у текст уносили преписивачи. У њему су описани догађаји од библијских времена па све до 1117. године.

2 *Владимир Всеволодович Мономах* (1053–1125) је велики кнез кијевски. Био је син кнеза Всеволода Јарославича. Надимак Мономах је добио по мајци, иначе ћерки византијског императора Константина Мономаха. Од 1093. године је ратовао са Половцима, тако да је иницирао обједињавање кнежева и пружање отпора Половцима. После низа пораза, Половци дуго нису нападали руске земље. Написао је „Поуку Владимира Мономаха“ у којој се залаже за успостављање мира између феудалаца и сељака. „Поука“ је познат споменик староруске књижевности, написан је са пуно талента и дара. У време владавине Мономаха ојачала је Кијевска Русија, он је успео да уједини $\frac{3}{4}$ територије земље.

али је забележена у Несторовом летопису под 853-858. г., где се говори о данку који су Пољани³ плаћали Хазарима⁴.

Куна је, бележи Фасмер, у староруском била новчана јединица, њена вредност је била 1 дирхем⁵ (Повесть временных лет), при чему је најпре означавала крзно куне златице; множински облик *куны* имао је значење „новац“ (Фасмер, 2: 417). Термин је настао од назива крзна куне златице, који је био у употреби као израз јединице за размену робе у 10-11. веку. Тада је садржај сребра у куни износио 1/25 гривне (јединице за тежину), а од 12. па све до почетка 14. века – 1/50 гривне-куне (новчане обрачунске јединице).

Упоређо са називима новчаних јединица *векша*, *куна* у древној Русији су се употребљавале и *резана*, *резанка*, *мордка*, *оврѣ*, *изрой*. Етимологија речи *резана*, *резанка* није сасвим јасна. Може се претпоставити да су везане са глаголом *рѣзати*, можда су се тако звали неки делови исечене коже. *Рѣзана* је фигурирала у језику у значењу мале новчане јединице и ситне монете. *А се ѿклон вирных: вирникоу взятии 7 вѣдорѣ солодоу на недѣлю ... , а вѣ среду рѣзаноу*. (Срезњевски, 3: 217). Називе *резана* и *ногаѣи* срећемо у једном од најстаријих и најпознатијих споменика староруске књижевности – Слово о полку Игореве⁶: *Аже бы ѣи быль, ѣо была бы чага ѿ ногаѣѣ, а кощеи ѿ резанѣ* (Изборник 1969: 206).

Мордка (= *морѣика* по Срезњевском), је део новчаног система, као *куна* и *векша*, из периода натуралне размене добара. Крзно на овом делу животиње (њушци) није никада било скупочено, па је и новчана јединица са тим називом увек имала ниску номиналну вредност. Ова лексема се среће у употреби у раним списима од 11. до 17. века у Псковском летопису. *А на старыхъ ѣи мыѣихъ имати съ вѣза ѿ морѣикѣ обѣушинои, а коѣи съ чѣловѣка морѣика* (Срезњевски 2: 174).

У споменицима се срећу и етимолошки нејасни називи новца из староруског периода – *оврѣ* и *изрой*. Ове новчане јединице су се мало употребљавале у старој Русији, али су забележене у историјским речницима руског језика.

3.1. У исконске руске називе новца у Русији 14-17. века спадају *рубль*, *ѿлѣина*, *ѿлѣинник*, *ѿлушка*, *коѣейка*.

Лексема *рубль* (*рубель*, *рубѣ*) појављује се у староруским споменицима од краја 12. века. Најпре је то био само „обрубок“, „кляп“. У овом значењу среће се у Повести временных лет под 6579. годином. *„И ѿвелѣ Янѣ вложиѣи рубль вѣ уѣи има и ѿривязати я“* (Срезњевски 1: 182). Затим је ова реч почела да означава „кусок метала“, на пример злата или сребра, и почела се употребљавати као новчана јединица (најпре – четвртина гривне), и најзад – као ковани новац. (П.Ј. Черних 1956: 130).

3 Пољани су источнословенско племе које је заузимало територију на обема обалама Дњепра од Љубеча до Родне, а такође у доњем току река Росе, Суле, Десне и Припјати. Територија Пољана се граничила са територијом Древљана, Радимича, Дреговича, Северјана) и повезивала их и воденим магистралама. Преко територије Пољана пролазио је веома важан пут „из варяг в греки“ који је повезивао Северну Европу црноморском територијом и Византијом.

4 Хазари су туркијски народ који се појавио у Источној Европи после најезде Хуна (4. век), живели су номадским животом у Западно-Прикаспијској степи. Основали су Хазарски каганат, државу која је трајала од средине 7. до краја 10. века.

5 Дирхем (дирхам) је старинска арапска сребрна монета, кована је од 695. г. У оптицају је у неколико арапских земаља.

6 Слово о полку Игореве је споменик староруске књижевности краја 12. века. У основи сижеа је неуспео поход на Половце Игорa Свјатославича 1185. године. Сам спев је настао 1187. године, о чему постоје историјски, лингвистички и астрономски докази.

Етимологија речи *рубль* се, тако, везује за глагол *резати* (рус. *рубить*). Значење новчане јединице ова лексема је попримила касније. Од 14. века „рубалски систем“ истискује гривну и од 1316. г. ова именица улази у употребу, да би од средине 15. века постала уобичајена њена употреба у московском новчаном систему.

Рубља је као новчана јединица имала различиту вредност и материјални израз у разним епохама. У 13-14. веку то је била сребрна полућа тешка око 204 грама (израђивана је у Новгороду); касније је вредела 200 *денег* (сребрних монета); у 16-17. веку, а можда и раније, московска рубља је била једнака половини новгородске. Од 17. века па све до данас рубља је основна новчана обрачунска јединица у Русији.

У Московској Русији су се појавили нови термини као изрази новчаних јединица: *полтина*, *полтинник*, *полушка*, *копейка*.

Полтина (*полтинник*) се употребљавао у функцији назива новчане јединице у два значења: као новчана јединица која вреди пола рубље; и као иметак, средства за живот. *Царь Пётръ Алексѣевич повелѣл дѣлать мѣдныя денги копейки, денежки и полушки и торговать ими ... так же и манеты рублевики, полтинники, полуполтинники, гривеники, алтынники серебряны и червонныя* (СлРЯ XI-XVII вв, 16: 257).

Полушка је била новчана јединица и бакарна монета која се почела употребљавати у 17. веку. То је најситнија монета, вредела је $\frac{1}{4}$ копејке.

Копейка, првобитно „сребрна монета“, један је од најкаснијих назива за новац и кована је од 1535. г. Појавила се у Москви после освајања Новгорода 1478. г. На њој је приказан цар на коњу са копљем у руци. *Резания денги перековаша, да коваша копейки денги* (СлРЯ XI-XVII вв, 7: 294-295). *А при великом князе Васильѣ Ивановичѣ бысть знамя на денгахъ: князь великии на конѣ, а имѣя мечь въ руцѣ; а князь великии Иванъ Васильевич учини знамя на деньгахъ: князь великии на конѣ, а имѣя копей въ руцѣ и ошшоле прозваша денги копейныя* (Срезњевски 1: 1279).

Лексема *деньга*, мн. *деньги* употребљавала се у староруском језику од 1361. г. *А пошлины съ семьи шестѣ денегѣ, съ пѣшеходовѣ два алтына; а съ одиноѣ не имати*. (Дог. Гр. 1361-1382) (Срезњевски 1: 652). Код Срезњевског је забележено једно значење ове лексеме. Ово је позајмљеница из туркијских језика, али постоје различита мишљења у вези са тим из ког језика конкретно. Неки извори тврде да је изворни језик казашки, други пак мисле да је то киргиски. М. Фасмер разматра лексему *деньги* као позајмљеницу из чагајског (староузбекског) *tanqa* *деньги*.

4.1. Основни постулат когнитивне лингвистике јесте мисао да концепт као ментална јединица може бити описан путем анализе средстава његове језичке репрезентације.

У вези са структурацијом основних компоненти концепта изношена су различита мишљења. У овом раду је прихваћено одређење концепта као јединице која је састављена од општепознате суштине, садржаја познатих носиоцима да тог језика, и историјске, дијахроне, етимолошке информације (Степанов, 1997).

Концепт, према већини истраживања, садржи три основне компоненте: представу о концепту, одређени информативни садржај, који представља језгро или центар концепта, и интерпретационо поље.

Представу о концепту одређује неуролингвистички карактер универзалног предметног кода: перцептивни доживљај кодира концепт, и тако формира јединицу универзалног предметног кода. Перцептивна компонента концепта садржи перцепцију видом, додиром, према укусу, звуку, мирису.

Информативни садржај концепта укључује минимум когнитивних особина које одређују основне, најважније диференцијалне црте предмета или појаве која се описује. То су најсуштаственије особине за дати предмет, које истичу његове диференцијалне особине, елементе или саставне делове, основну функцију и сл. Мало је информативних когнитивних особина, то је минимум особина на нивоу дефиниције, и оне представљају суштину концепта. Информативни садржај бројних концепата је близак садржају речничке дефиниције кључне речи концепта

Анализом представе о новцу садржане у функционалностилски разноврсним текстовима, могу се констатовати следеће суштинске особине концепта *новац*: *Новац је: низменный и презренный металл; гадкие бумажки; кровь общества; положительный баланс жизни; деньги – это достояние, сила, власть, счастье, добро, правда; это вечный двигатель; вознаграждение за труд; общепризнанная стоимость; инструмент распределения благ; средство обмена; деньги – это фетиш; орудие Сатаны; деньги – это особый код культуры; специализированный язык; Бог товаров; деньги – это ступень общественного труда; деньги – это свидетельствование на получение дани со всех трудящихся; это универсальный вид вещи; это всеобщий эквивалент, выполняющий функции меры стоимости, средства обращения, средства платежа, средства накопления и сбережения...*

4.2. Лексички састав семантичког поља еконеме *деньги* одредили смо помоћу компонентичке анализе лексике. У семантичко поље лексеме *деньги* улазе речи код којих се сема *новац* види на самом почетку семантизације, нпр. *цена* – представља *новчани* израз вредности. Глагол *обсчитывать* се објашњава као грешка или превара приликом обрачуна, као нешто што није дато, а то је *новац*. Многе речи из семантичког поља *деньги* не садрже ову лексему (*биржа, коммерция, маклер, неимущий, состояние, торговать...*), али се она открива на другом кораку семантизације.

Лексема *деньги* има читав низ концептуалних синонима у руском језику: *состояние, капитал (сумма), средства, доход, расход, прибыль, издержки, валюта...*

Постоји читав низ кључних речи у којима је архисема основна у њиховој семантичкој структури, а то су *продать* и речи везане са овом (*продажа, продавец, проданный...*), *купить* (*куйля, куйец...*), *платить* (*плата, бесплатный, оплаченный, платёж, уплата...*), *долг* (*быть должным, задолжать...*), *цена, ценный, стоимость* (*стоимость* и др.).

Најновији речници, у којима се фиксирају измене у руском језику последњих деценија, садрже компоненту *деньги* у следећим лексемама: *банкомат, бартер, брокер, грант, дилер, новые русские, обналечивать* и др.

Постоји велики број лексичких јединица које не садрже у свом значењу концепт *деньги*, али представљају његово асоцијативно поље. То су синтагме разних врста речи, састављене по моделима:

- глагол + *деньги*: *потерять, найти, украсить, подарить, беречь, размножить, иметь, подделать, делать, уничтожить, скрывать, добывать, не хватать, проигрывать, не думать...*
- придев + *деньги*: *мятые, поломанные, старые, новые, гладкие, весомые, красные, синие, золотые, сложенные, серебрянные, рваные, дарённые, украденные, большие...*
- наречие + *деньги*: *много, мало...*

- у виду описа: *разнога цвета бумажки, поможь кому-нибудь, хорошо когда их много, закончить учёбу, положение в обществе, средство для существования, все прелести жизни, поездки на ошдых...*
- оно што се може купити за новац: *игрушки, каршины, яхта, особняк, квартира, весь мир, учёба детей, книжные полки, книги, не работать, машина, дача, дом...*
- групе емоционалне оцене: група добро – зло: а) новац као добро: *престиж, счастье, уважение, солнце, море, шейло, благосостояние, комфорт, положение в обществе, надёжно, удача, благополучие, власть, удобство, успех...* б) група: новац–зло: *голод, болезнь, тюрьма, бездомность, заспой, лень, нейриятности, необразованность...*
- појмови везани с *деньгами*: *обязанность, аккуратность, шейх, рача...*

У структури семантичког поља *деньга* налазе се лексичке јединице у којима је архисема *деньга* или једна од равноправних сема са сигнификативним значењем и изражава се тумачењем, или улази у сталну семантичку компоненту у значењу дате речи и изражава се у дефиницији речи које се користе за тумачење.

Са граматичког аспекта лексика семантичког поља *деньга* може да се подели на следеће групе према припадности врста речи:

- именице: *деньга, илаша, рубль, акция, аукцион, благотворительность, безработица, золото, касса, лавка, номинал, склад, портмоне, спекуляция.*
- глаголи: *илашити, покуити, продавати, вымощати, дешевеити, наживати, ошкуйити, проворовати, уцениити...*
- придеви: *безработный, взяточнический, денежный, коммерческий, налоговый, рублёвый, состоятельный, шаможенный...*
- прилози: *бешлаино, прибильно, даром, дешеве, дорого, на халяву, обещенно, ошшом, за шолцены, расшочительно.*

Са формалног аспекта, могу се издвојити групе које садрже једну лексему:

- деньга, банкшша, дойлаша, куйюра, оценичик... и*
- групе од више лексема, везане синтагме: *швёрдая валюша, долг илашежом красен, золотая лихорадка, не по карману, куйля-продажа, умеешь проживаити-умей наживаити, продажная шкура, не имей шшо рублей, а имей шшо друзей...*
- абривијатуре: *безнал, бомж, зарйлаша ...*

4.3. У структури семантичког поља *деньга* издвајају се дериватолошка гнезда, низови једнокоренских речи који чувају односе мотивације значења творенице или изведене речи са мотивном речју. Веома богато творбено гнездо поседује глагол са кореном *илаш-*, који репрезентују изведенице: *илашити, илашеж, оилашити, переилачиваити, неилашежи, неуилаша, выйлаша, бешлаинный, расилашити, уилаша, дойлаша, недоилачиваити, неойлаченный, приилачиваити, илаинный, илаша, илашешчик, илашежный, илашежеспособный, илашежеспособность, выйлачиваити, оилаша, бешлаино, уилашити, дойлачиваити, дойлаиной.*

Нека творбена гнезда имају мањи број јединица, нпр. *бюджетш, бюджетшный, бюджетшник; ростшовицик-ростшовицический-ростшовицичество.*

Стилски маркиране јединице-термини не граде дериватолошка гнезда, нпр. *авуары, баксы, башили, демередж, җраній, круйџе, йодачка, йеня*, и др.

Неке речи не улазе у дериватолошка гнезда, тј. за њих не постоје једнокоренске речи, па ипак оне поседују потенцијал за творбу изведеница, и користе се околинонално, у колоквијалном језику, нпр. *нуворыш, шойинг – шойинговый, шойинговатӣ, заҗашник – заҗашничатӣ (регуларно ӣрјатӣатӣ, сохраниятӣ деньги в заҗашнике)*.

Користе се следећи творбени начини:

а) префиксални, који служи за творбу изведеница од глагола са кореном *куй-* и *илай-*: са префиксима: **вы-**: *вы-куйитӣ, вы-илайитӣ*; **до-**: *до-куйитӣ, до-илайитӣ*; **за-**: *за-куйитӣ*; **на-**: *на-куйитӣ*; **о(б)-**: *о-илайитӣ*; **от-**: *от-куйитӣ-ся*; **пере-**: *пере-куйитӣ, ӣере-илайитӣ*; **под-**: *под-куйитӣ*; са префиксом **при-**: *при-куйитӣ, ӣри-илайитӣ*; **с-**: *с-куйитӣ*; **у-**: *у-илайитӣ*.

Овде спадају и глаголи са префиксом **об-** који значе обманути, преварити приликом обрачуна, мерења: *обвеситӣ, обмеритӣ, обсчитӣатӣ...*

Придеви и прилози који улазе у семантичко поље *деньги* граде се префиксацијом, помоћу префикса **без-** (**бес-**): *без-валюинный, без-налоговый, бес-илайный, бес-илаино, бес-ӣроцентный...*

Осим ових, постоје и следеће префиксалне творенице: *вы-моҗатӣ, за-ӣродатӣ, о-җрабитӣ, ӣере-ӣродатӣ, ӣри-ӣорговыватӣ...*

Већина именица са семантиком радње гради се од глагола бесуфиксалном творбом:

илайитӣ–илайа, выилайитӣ–выилайа, дойлаитӣ–дойлаја; неке пак помоћу суфикса: *кредитоватӣ–кредитов-ание, сӣраховатӣ–сӣрахов-ание, финансироватӣ–финансиров-ание...*

Именице од глагола се граде и следећим суфиксима за означавање радње: суфикс **-џ**: *җрабитӣ–җрабџ, ӣлаитӣ–ӣлајџ*, суфиксом **-к**: *ӣокујатӣ–ӣокујка, ӣолучатӣ–ӣолучка*.

У творби именских речи учествују бројни суфикси, који се додају на једну или више основа: **-щик, -јак, -ик, -чик, -к-а, -ор, -ость, -ист**: *алиментӣ–алиментӣ-щик, бедный–бедн-јак, бюджетный–бюджетн-ик, валюша–валюш-чик, кредитӣ–кредитӣ-к-а, кредитӣ-ор, ликвидный–ликвидн-остӣ, финансы–финанс-истӣ* итд.

Глаголи се граде суфиксима **-ов-**: *кредитӣ–кредитӣ-ов-аӣ* и **-ирова-**: *субсидия–субсид-иров-аӣ, финансы–финан-иров-аӣ*.

Придеви се граде од именица помоћу суфикса **-н-**: *кредитӣ–кредитӣ-н-ый*, затим суфикса **-ов-**: *финансы–финанс-ов-ый*, **-(е)ск**: *росӣовицик–росӣовицич-еск-ий*, и два спојена суфикса **-ов-ск**: *банк–банк-ов-ск-ий*.

Прилози се граде од придева суфиксом **-о**: *бесилайнӣ–бесилайн-о, выгодный–выгодн-о, ӣрибыльнӣ–ӣрибыльн-о*. Посебно треба истаћи деминутивне суфиксе за творбу придева, прилога и именица **-еньк-**, **ок**: *бедн-еньк-ий, выгодн-енько, долҗ–долж-ок*.

Осим афиксалне творбе, при творби именских речи користи се и сложеничка творба: *взятӣкодапелсӣиво, налоҗобложение, ӣлајџесјособный...*, као и абривијатуре: МББ (Московская банковская биржа), ЦТБ (центральный банк) итд.

5. Специјализовани речници фиксирају синтагме са лексемом *деньги*, састављене од придева као семантичке компоненте, који као термини означавају нове појмове у тржишној економији: *еластичные деньги, ӣластӣиковые җ., чековые җ., умные җ., ӣяҗџлые җ., новые җ., неиспользуемые җ., наличные җ., мировые җ., метӣаллические җ., бумажные җ., мелкие җ., медные җ., дешџвые җ., дороҗие җ., лџҗкие*

д., кредити́нные д., д. до вост́ребования, дейзози́тные д., декре́йные д., го́рячие д., го́рязные д., внешне́е д., внут́ренние д., военные д. Синтагме *доро́гие д., умные д., новые д., го́рязные д., дешё́вые д.* не могу се сматрати терминима, мада оне, као и термини, означавају нове појмове у професионалној комуникацији.

б. Анализа структуре еконеме новац вршена је према резултатима асоцијативног речника (Караулов 2002), чиме су маркиране реакције које експлицирају очигледну компоненту у садржини овог концепта.

У Асоцијативном речнику Ј. Н. Караулова садржани су резултати анкете на стимулус „*деньги*“, у којој су учествовала 534⁷ испитаника; од тога је добијено 246 различитих реакција, 177 појединачних, док 7 испитаника није одговорило. Реакције на стимулус „*деньги*“ и њихова фреквентност су следеће: больше 41, бешеные 19, кошелёк 14, золото 12, бумага 11, крупные 11, нужны 11, мало 10, зло 9, рубль 9, бумажные 8, вода 8, время 8, не пахнут 8, нет 8, није одговорило 7, кончились 5, счастье 5, считать 5, бумажки 4, грязные 4, в кармане 3, вперёд 3, дать 3, деньги 3, дрянь 3, жизнь 3, заработанные 3, мусор 3, на бочку 3, необходимость 3, получать 3, работа 3, стипендия 3, товар 3, шальные 3, вещи 2, займы 2, делать 2, деревянные 2, доллар 2, доллары 2, доход 2, заработать 2, зелёные 2, истрачены 2, левые 2, мани 2, машина 2, медные 2, монеты 2, не нужны 2, немалые 2, нету 2, огромные 2, пахнут 2, счёт 2, трудовые 2, это зло 2, а их никогда не бывает 1, банк 1, бег 1, благополучие 1, блат 1, блеск 1, богатство 1, больше 1, брать 1, бред 1, брр 1, будущее 1, бумажка 1, бумажный 1, бывают 1, были 1, быть 1, бюджет 1, в банке 1, в гости 1, в долг 1, в кассу 1, в кино 1, в кошельке 1, в сумке 1, валюта 1, взять 1, власть и свобода 1, вносят спокойствие в наши души 1, воздух 1, возможности 1, врозь 1, всё 1, всё! 1, всегда не хватает 1, выплатить 1, где взять 1, где их взять 1, государственные 1, греют 1, гроши 1, грязь = но без них никуда 1, да так 1, давать 1, дать займы 1, длинные 1, достал 1, достались 1, достать 1, живые 1, заботы 1, зависимость 1, зарабатывать 1, зарплата 1, зачем? 1, звенят 1, звякнуть 1, злость 1, и хлеб 1, иметь 1, имеются 1, истратил 1, исчезли 1, казначейские билеты 1, какие 1, карман 1, карманные 1, касса 1, кассир 1, категория 1, квартира 1, класс! 1, количество 1, кольцо 1, конопля 1, копейки 1, копить 1, красивые 1, крест 1, крест 1, купюры 1, курица 1, лежат 1, летят 1, лишние 1, люблю 1, любят счёт 1, магазин 1, маленькие 1, малые 1, материальные ценности 1, мелкие 1, металл 1, мимо 1, мне очень нужно 1, много золотых монет 1, море 1, мотоцикл 1, мусор = но их не хватает 1, мыло 1, на ветер 1, на книжке 1, на обед 1, на стол 1, на цель 1, не главное 1, не имеются 1, не хватает 1, необходимость иметь много 1, несчастье 1, нет слов 1, нетрудовые 1, нехватка 1, ничто 1, новые 1, ноги 1, нужда 1, нужны всем 1, одежда 1, одолжить 1, они нужны 1, осень 1, отдавать 1, отдать 1, отдых 1, откуда 1, отпуск 1, отсутствие 1, отсутствует 1, отсутствуют 1, плата 1, платили 1, побольше 1, побольше и покрупней 1, поездки 1, покупать 1, покупки 1, портмоне 1, потратить 1, почта 1, при коммунизме 1, прибыль 1, причина 1, проблема 1, пройдоха 1, пропали 1, радость 1, рубли 1, свобода 1, свои 1, серебро 1, сила 1, сорить 1, спекулянты 1, средства 1, ссора 1, старые 1, стипендии 1, текут 1, труд 1, труха 1, у мамы 1, украдены 1, украли 1, уплыли 1, фальш 1, фантики 1, халтура 1, хлам 1, хлеб 1, хорошо 1, хорошо 1, хочу 1, часы 1, честные 1, чистые 1, шуршание 1, это бумага 1, это всё.

Најфреквентније асоцијације су везане за количину, суму новца: больше 41 и бешенные 19, ово су у руском језику синоними; затим крупные 11, немалые 2, огромные 2.

⁷ Цифра означава асоцијативну фреквенцију, тј. укупан број одговора испитаника.

Антонимски низ чине реакције: мало 10, маленькие 1, малые 1.

Перцептивни изглед овог концепта може бити представљен визуелним сликама: бумажные 8, зелёные 2, золото 12, крупные 11, медные 2, маленькие 1, малые 1, старые 1, бумажка 1, серебро 1.

Новац може да има звучни израз: звенят 1, звякнуть 1, шуршание 1.

Велики је број синтагматских асоцијација: не пахнут 8, в кармане 3, деньги в бочку 3, а их никогда не бывает 1, в банке 1, в гости 1, в долг 1, в кассу 1, в кино 1, в кошельке 1, в сумке 1, власть и свобода 1, вносят спокойствие в наши души 1, всегда не хватает 1, выплатить 1, где взять 1, где их взять 1, грязь = но без них никуда 1.

Одговори садрже антониме: *добро* – благополучие 1, радость 1; *зло* – зло 9, грязные 4, это зло 2, злость 1, несчастье 1.

У семантичко поље стања могу да се сврстају следеће асоцијације: счастье 5, жизнь 3, благополучие 1, блеск 1, богатство 1, власть и свобода 1, вносят спокойствие в наши души 1, люблю 1, несчастье 1, отдых 1, радость 1, свобода 1, хорошо 1.

Према изражајности, језгро концепта представља карактеристика – *зелени*, која се асоцира са доларима: зелёные 2, доллар 2, доллары 2, валюта 1.

Когнитивна компонента манифестује се кроз приписивање новцу људских особина, попут моралних – заработанные 3, шальные 3, деревянные 2, левые 2; психичких особина – честные 1, чистые 1; затим физичке особина – большие 41, бешеные 19, немалые 2, огромные 2, длинные 1, живые 1.

У информационо поље концепта улазе само особине које дефинишу денотат концепта, те смо консултовали специјализоване, енциклопедијске, етимолошке... речнике и констатовали да ова лексема у руском језику има два значења и опис је идентичан у већини речника: то су металне и папирне новчанице којима се изражава вредност при купо-продаји; и то је капитал, иметак, средства.

7. Сви аспекти изучавања ове еконеме у руском језику наводе нас на закључак да еконема *деньги* спада у водеће концепте у концептосфери руског језика.

У раду је маркиран састав језичких средстава којима се вербализује еконема *деньги*, описана је семантика тих јединица (речи, синтагми, асоцијативних поља) уз примену методике когнитивне интерпретације резултата лингвистичких истраживања, моделиран је садржај анализираних концепта као глобалне менталне јединице и њених националних специфичности и опредељено је место овог концепта у концептосфери носилаца руског језика.

Лексика образује семантичка поља. У семантичком пољу *деньги* садржане су следеће врсте речи: именице, придеви, глаголи и прилози. При образовању твореница које улазе у семантичко поље *деньги* користи се префиксација, суфиксација, бесуфиксална творба, слагање и скраћивање основа, формирање абривијатура.

Литература

- Бирих и др. 2005: А.К. Бирих, В.М. Мокиенко, Л.И. Степанова. Русская фразеология. Историко-этимологический словарь. Санкт-Петербургский государственный университет. Межкафедральный словарный кабинет им. Б.А. Ларина. Астрель, АСТ, Люкс, Москва.
- Фасмер 1996: Макс Фасмер. *Этимологический словарь русского языка в четырёх томах*. Санкт-Петербург, Издательство Азбука, Издательский дом Терра.

- Речник 1998: *Толковый словарь русского языка конца XX в. Языковые изменения*. Российская академия наук. Институт лингвистических исследований. Санкт-Петербург.
- Речник 1981: *Словарь русского языка в четырёх томах*. Академия наук СССР, Институт русского языка. Издательство Русский язык, Издание второе, исправленное и дополненное, Москва.
- Ефремова 2000: Т.Ф. Ефремова. *Новый словарь русского языка толково-словообразовательный*. Издательство Русский язык.
- Речник 1981: *Советский энциклопедический словарь*. Издательство Советская энциклопедия, Москва.
- Речник 1991: *Большой энциклопедический словарь*. Издательство Советская энциклопедия, Москва.
- Ожегов 1990: С.И. Ожегов. *Словарь русского языка*. Русский язык, Москва.
- Речник 1996: *Толковый словарь русского языка*. Под редакцией проф. Д.Н. Ушакова. ТЕРРА, Москва.
- Речник 2007: *Толковый словарь русского языка начала XXI в. Актуальная лексика*. Санкт-Петербургский государственный университет. Филологический факультет. Институт филологических исследований СПбГУ, под редакцией Г.Н. Скляревской. Издательство Эксмо, Москва.
- Попова, Стернин 2003: З.Д. Попова, И.А. Стернин *Очерки по когнитивной лингвистике*. Истоки, Воронеж.
- Воркачев 2001: С.Г. Воркачев *Лингвокультурология, языковая личность, концепции: становление антропоцентрической парадигмы в сознании // Филологические науки*. № 1.
- Черних 1993: П.Я. Черных. *Историко-этимологический словарь современного русского языка*. Русский язык, Москва.
- Степанов 2001: Ю.С. Степанов. *Константы: Словарь русской культуры: Издание 2-е, исправленное и дополненное, Академический проект*, Москва.
- Шипова 1976: Е.Н. Шипова. *Словарь тюркизмов в русском языке*. Академия наук Казахской ССР, Институт языкознания, Издательство Наука Казахской ССР, Алма-Ата.
- Речник 1975: *Словарь русского языка XI-XVII вв.*, Издательство Наука, Москва (издание с поправками).
- Изборник 1969: *Изборник (Сборник произведений литературы Древней Руси)*, Издательство Художественная литература, Москва.

ЭКОНЕМА ДЕНЬГИ В РУССКОЙ ЯЗЫКОВОЙ КАРТИНЕ МИРА

Резюме

В работе предложено комплексное когнитивное описание языковых средств презентации и структуризации фрагмента концептуальной картины мира носителей русского языка – эконемы «деньги». Исследованы совокупные альтернативные имена для денег, используемые в разные периоды развития русского языка. Деньги являются неотъемлемой составной частью нашей повседневной жизни. Большое количество синонимов, определений и описаний эконемы «деньги» свидетельствует о наличии сильных коннотаций, иллюстрирующих отношение человека к деньгам, а также подтверждающих амбивалентность этих коннотаций.

Ключевые слова: эконема *деньги*, денежные единицы, парадигматические отношения, комплексное описание, словообразование

Милена Мароевич

Борян ЯНЕВ¹

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски”
Филологически факултет

КРАСОТАТА В БЪЛГАРСКИЯ, СРЪБСКИЯ, АНГЛИЙСКИЯ И НЕМСКИЯ ЕЗИК (наблюдения върху когнитивната същност на образните сравнения като измервания на езиковата интуиция и езиковата компетентност)²

Светът, който ни заобикаля, е изграден от образи, които ние, хората, сме ословесили с помощта на езика. За обект на изследване в настоящия материал са избрани образните сравнения в два близкородствени славянски и два близкородствени германски езика – българския, сръбския (принадлежащи към южнославянската подгрупа), английския и немския език (принадлежащи към западногерманската подгрупа), и то тези, съдържащи признак прилагателно име за физическа красота. Това са сравнителни структури с компаративи *хубав* и *красив* (в български); *лей* (в сръбски); *beautiful*, *pretty* и *nice* (в английски) и *schön* и *hübsch* (в немски).

Във функционално отношение те се отнасят към компаративните структури, изразяващи физическите характеристики на личността. В образните сравнения, които се отнасят към външния вид на човека, едни от най-съществените са тези, които отразяват физическата красота като част от естетиката и симетрията, като категория за хармоничност с цел възникване на чувство за съвършенство, наслада и задоволство в зрителен и ментален аспект. Ето защо освен *езикова компетентност* в компаративната речева дейност на човека се реализира предимно *езиковата интуиция* – най-вече в разнообразието от асоциирани образи.

Ключови думи: образни сравнения, физическа красота, български, сръбски, английски, немски, когнитивна лингвистика, езикова компетентност, езикова интуиция

В своята концептуална теория за метафората Джордж Лейков изразява позицията, че мисловната дейност на индивида, протичаща в езиковото му съзнание, зависи пряко от неговия чисто биологичен/ физичен опит, свързана е с физиологичното му съществуване като еволюционна единица (срвн. Лейкоф, Джонсън 2003). Този изследователски концепт бихме могли да отнесем към проблема за *езиковата интуиция*. Според *Теорията за личността* на Алберт Бандура „Бихейвиоризмът набляга предимно върху експерименталните опити и върху променливите, които можем да наблюдаваме, измерваме и променяме, и избягва всичко, което е субективно, вътрешно, неподлежащо на измерване – т.е. душевно. В този етап от менталността *езиковата интуиция* прераства в *езикова компетентност*. При експерименталния метод стандартната процедура е да се изменя една променлива и след това да се измерва ефектът, който тя има върху друга. Така се полагат основите на теория за личността, според която *средата формира поведението*.” (срвн. Бандура 1925). В своето изследване „Метафори-

1 byanev@gmail.com

2 Настоящата статия се реализира по проект НИ15-ФЛФ-015 към Фонд „Научни изследвания” на ПУ „Паисий Хилендарски”.

те, чрез които живеем“ Джонсън и Лейкоф поставят фундаменталната идея, че мисловната дейност на човека се гради върху *образиите* в съзнанието му. Това са метафорите, метонимите, ироните и др. инструменти за езиково изразяване на обективната и субективната действителност. (срвн. Лейкоф, Джонсън 2003).

Ключовата дума в тази теза е *образъи*. Образът е първоизточникът на мисълта като поток. Този образ трябва да е познат, да бъде част от езиковото (само) съзнание и ценностната система на индивида. Постоянното движение на езикови мисли, пресъздаващи и създаващи все по-нови съобщения (образувани от елементите на натрупания вече езиков опит), е именно това, което се явява основният смисъл на работата ни с езика. Този процес би бил невъзможен, ако на нас, хората, не ни е възможно да проектираме в съзнанието си различните елементи от езиковия материал под формата на образни цялости; ако не можем да осъзнаем представите, създадени от обкръжаващите ни езикови артефакти, да вложим в тези представи всевъзможните модификации на нашето познание, да разпознаем сходствата или различията в минаващите през собствената ни ментална призма реалии от действителността – техните сливания, контаминации, преразпределения и размествания, вливането на едните в другите, смесването на елементите им и др. – всички тези и още много способности на съзнанието ни са продукт на образното ни мислене, на способността ни да усвояваме заобикалящата ни свят чрез образи, които да включваме в различни мисловни структури... (срвн. Гаспаров 1996: 247).

Съвкупността от образи, които заобикалят човека, се оприличава на „ефирна тъкан“, която в речевата дейност придобива все по-разнообразни форми и очертания. Метаморфозите на тази материя са безкрайни, човекът съчетава образите в най-невероятни комбинации (което е резултат от все по-напредничавото му мислене, по-задълбочения му поглед върху света около него, промените в езиковата му компетентност). Възникващите у всеки езиково компетентен човек образни представи при контакта му с езиковата материя имат личностно-индивидуален характер, произтичащ от жизнения му опит (срвн. Гаспаров 1996: 247) и натрупаните познания за обективната и субективната действителност.

Светът, който ни заобикаля, е изграден от образи, които ние, хората, сме ословесили с помощта на езика. Ние живеем в един езиков свят, без езика светът като че ли не би съществувал, нямаше да го усещаме, да го възприемаме и използваме. Съчетаването на образите става по различен начин с помощта на различни психолингвистични техники. Ето защо, анализирайки споменатия труд на Лейкоф и Джонсън, Дагнев и Сайкова споделят, че метафората е „инструмент и предмет на самата мисъл. Поради тази причина изследванията на метафората и метонимията, както и на други художествени средства, като сравнение, синекдоха, хипербола и зевгма, стават обект и пресечна точка на множество научни дисциплини, в това число лингвистика, литературознание, философия и реторика, антропология, психология, когнитивни науки, теология, психолингвистика и др. Макар всички те да разглеждат метафората и нейното изграждане през собствената си перспектива, те не могат да избегнат призмата на концептуалния процес.“ (вж. Дагнев, Сайкова, 2013).

Сравнението е един от най-умелите похвати за езикова асимилация и обработка на изградения от материални и нематериални образи свят; за демонстриране на симбиозата между обектите и явленията в тяхната цялостност или в част от характеристиките им; за намирането на общото в различното и различното в общото; за установяване на изконната еднотипност на материята и идеи-

те; за материализация на езиковата и антропоцентричната метафоричност. Метафората е връзката, основанието за асоциирането на образа (темагичната част). Всъщност, образността на метафората мотивира възникването на сравнението. В този аспект най-съществен е елементът на езиковата компетентност.

В компарирането и на най-нетипичните, дори взаимно отричащи се същности, се крие невероятната способност на човешката менталност да достига до най-малките детайли, да прогнозира най-невероятните прояви, да анализира по нов начин това, което на пръв поглед изглежда съвсем ясно или е заклеймено като неподлежащо на изследване. Всички тези възможности на психиката проличават в огромния брой различни образни сравнения, които се новопоявяват или възпроизвеждат (достига се до тях по естествен начин заради еднотипните социални модели на живот или силното влияние на стереотипа), за да се достигне до съответствието и аналогията. Ето защо в своето изследване Серафимова с право отбелязва, че „идеята за съответствието представлява ключова предпоставка за открояването на най-съществените методологически приноси на Лейкоф - даването на отговор на въпроса как е възможно нашето съществуване да се определя от избора/налагането на определен тип метафори, т. е. как можем да говорим по непротиворечив начин за наличието на „метафори, с/в които живеем“. Екстраполирайки наблюдението за съответствията в сферата на етиката, стигаме до извода, че метафорите отразяват начина, по който ние концептуализираме своите морални практики в рамките на етическия дискурс. Тяхната нормативност се гарантира от експерименталистката структура на съответствията - от „устойчивостта“ на едни от тях в сравнение с други. Става въпрос за т.н. етически универсалии или ключови концептуални метафори, които илюстрират как определени експерименталистски съответствия са валидни за повече от една индивидуална практика. Ползата от усвояването се явява резултат от наблюдението, че въпросните съответствия представляват компонент от т. нар. експерименталистски модел, чието основно предимство се състои в отказа от симбиоза между митовите на обективизма и субективизма“ (Серафимова 2010: 135-136), какъвто отказ се наблюдава в когнитивното създаване на образни сравнения със социализиращ или експресивен характер. Именно затова експресивността на компаративната структура е непосредствено зависеща от стилистичната мотивация на асоциирания образ, характерен за емоционално-естетическата природа на когнитивния акт. Тази експресивност е в различна степен при по-устойчивите сравнения (които са факти на езика) и при нововъзникващите, оказионалните (които са факти на речта). Девятова с право определя концептите „сходство“ и „подобие“ като съществени за когнитивната лингвистика и ги разглежда като отражение на резултатите от сравнителната дейност на хората (срвн. Девятова 2011: 11), но сами по себе си те не са културни концепти, както и изразители на когнитивната метафора, докато не влязат в езиковата формула на сравнението. Напълно съм съгласен с мнението на авторката, че трябва да се говори за когнитивна същност на сравненията, в което тя е ръководена от хипотезата, че всяка от компаративните конструкции сравнява обектите по различен начин. Девятова ни припомня, че основите на антропоцентричната лингвистика (в която съществен обект са образните сравнения, направени от хората за самите тях) се откриват в разбиранията за езика не като продукт на дейността, а като дейност, които ще открием в трудовете на Хумболт, Виготски, Потембян, Шахматов, Бали, Апресян, Шчерба, Леонтиев, Звегинцев, Якобсон и др. (срвн. Девятова 2011: 5, 11).

Изхождайки от краткото теоретично въстъпление и факта за кого е предназначен този текст, за обект на изследване в настоящия материал са избрани образните сравнения в два близкородствени славянски и два близкородствени германски езика – българския, сръбския, английския и немския език, и то тези, съдържащи признак *прилагателно име за физическа красота*.

Става въпрос за сравнителни структури с компаратуми *хубав* и *красив* (в български); *леп* (в сръбски); *beautiful, pretty* и *nice* (в английски) и *schön* и *hübsch* (в немски). Във функционално отношение те се отнасят към компаративните структури, изразяващи физическите характеристики на личността. В образните сравнения, които се отнасят към външния вид на човека, едни от най-съществените са тези, които отразяват физическата красота като част от естетиката и симетрията, като категория за хармоничност с цел възникване на чувство за съвършенство, наслада и задоволство в зрителен и ментален аспект. Тези факти подкрепят твърдението, че освен *езикова компетенция* в алюзорната речева дейност на човека се реализира предимно *езиковата интуиция*. Първоначална в опознаването на света е материалната страна. Ето защо и първите впечатления (а вероятно и първите сравнения) са направени с оглед на възприетата чрез зрението външност. След това идва опознаването на психиката, която обаче има по-дълбинен характер и е от по-съществено значение за поведението на човека в социума. Образните сравнения, отнасящи се към външността, са свързани в още по-голяма степен с метаезиковата интуиция на човека за различни видове определения (епитети), отнасящи се към външните, физическите показатели. В немалък брой от примерите се натъквам отново на своеобразна „етносемантика“, тъй като деноватите, послужили за сравнение (сравняемото), имат специфичен за етноса характер (често без аналог в друг език, освен ако не са твърде прозрачни и предполагащи се). Както вече споменах, те представляват своеобразно отражение на историческото и националнокултурното мислене и поведение на народа – техния създател. Типичната за образните сравнения и в трите изследвани езика разнохарактерност на асоциативния механизъм може да бъде установена и при признаците, разкриващи външността на човека (в частност – неговата красота).

С оглед на формалния признак на компаратума при оксиморонните сравнения образът е поставен в кавички.

Тематична класификация на образите на красотата в изследваните четири езика – български (Б), сръбски (С), английски (А) и немски (Н):

1. Образи - растения: Б/С/А/Н: красива като цвете/ леп као цвет/ as beautiful as a flower/ *schön wie eine Blume*; красив като пролетно цвете/ леп као пролетни цвет/ as beautiful as a spring flower / *hübsch wie eine Frühlingsblume*; Б/С/А: красива като ябълка/ леп/а као јабука/ as beautiful as an apple; А: as beautiful as a lotus; С/А/Н: леп/а као ружа/ as beautiful as a red rose/ *hübsch wie eine Rose*; as beautiful as a rose-bud/ *schön wie ein Rosenhag*; Н: *hübsch wie eine Kirschblüte*; *hübsch wie ein Weizenhaufen*; С: леп/а као бреза у пролеће.

2. Образи - животни, птици и насекоми: Б/А: красива като райска птица/ as beautiful as a bird of paradise; красив като „гушер“/ as beautiful as a „lizard“; Б: красив като „настъпен червей“; красива като „дърта маймуна“; красив като „амеба“; Б/С/Н: красива като пеперуда/ леп/а като лептир/ *schön wie ein Schmetterling*; красива като „свиня“/ леп/а као „свиња“/ *hübsch wie „eine Sau“*; Н: *hübsch wie ein kleiner Fuchs*; *schön wie ein Delphin*; *schön wie ein Löwe*; Б/С/Н: красив

като „кон“, красив като „груп на кон“ / леп као „коњ“ / ~ *schön wie eine Pferdeherde*; ~ *schön wie eine Stute*; **С**: леп/а као голубица.

3. Образи - герои от киното, литературата и митологијата: **Б/С/А/Н**: красива като Афродита/ лепа као Афродита/ as beautiful as Aphrodite / *schön wie Aphrodite*; **Б/А/Н**: красива като Снежанка/ as beautiful as Snow White/ *hübsch wie Schneewittchen*; красив като „таласъм“ / ~ as beautiful as „a ghost“ / ~ *hübsch wie ein/ jeder Vampir*; красив като (древно)гръцки бог/ as beautiful as a Greek god / *schön wie ein griechischer Gott*; **Б/А**: красива като Нефертити/ as beautiful as Nephertiti; **Б/С/А**: красива като самодива/ лепа као вила/ as beautiful as a fairy; **Б/С**: красив като Брад Пит/ леп као Бред Пит; **Б**: красив като Ален Делон; **Б/С/Н**: красив като Аполон / леп као Аполон/ *schön wie Apollo*; красива като Клеопатра/ лепа као Клеопатра/ *schön wie Kleopatra*; **Б**: красив като „гоблин“; красив като „Квазимодо“; **Н**: *hübsch wie Tom Hanks*; *schön wie Gott Amor*; *schön wie Greta Garbo*; *schön wie Heidi Klum*; *schön wie Michelangelo's David*; *schön wie Schimanski*; **С**: леп као Адонис; леп као Александар Блок; леп/а као бајка; леп/а као златна јабучка; леп као змај; леп као Клуни; лепа као млада Горгона; лепа као Ријана; леп као Хемфри Богарт; лепа као Наташа Беквалац.

4. Образи - природни явления и обекти, ресурси: **Б/С/А/Н**: красива като дъгата/ лепа као дуга, ~леп/а као небески свод/ as beautiful as a rainbow/ *schön wie ein Regenbogen*; **Б/А/Н**: красива като луната/ as beautiful as the moon/ *schön wie der Mond*; ~ *schön wie der Mond im Herbst*; **Б/С/А**: красива като капка/ лепа као каплица/ as beautiful as a raindrop; красива като дијамант/ лепа као дијамант/ as beautiful as a diamond; **Б/А**: красива като „бура“ / as beautiful as „a storm“; **А/С/Н**: as beautiful as a star / леп/а као звезда/ *schön wie die Sterne*; as beautiful as the sunrise / лепа као зора/ *schön wie ein Sonnenaufgang*; **Б/С/Н**: красив като слънцето/ леп као сунце/ *schön wie die Sonne*; **С**: леп као гравура у камену, леп као европски градови, леп као пећина, леп као природа, леп као снег, леп као џамија; **Н**: *schön wie der Westsee in Hangzhou*; *schön wie ein Feuer in der Nacht*; *schön wie ein fruchtbares Ackerland*.

5. Религиозни симболи и образи, божества: **Б/С/А/Н**: красив като бог/ леп као Бог/ as beautiful as God / ~ *schön wie ein junger Gott*; красив/а като ангел/ леп као анђео/ as beautiful (nice) as an angel/ *schön wie ein Engel*, *schön wie ein gefallener Engel*; **Б/С/А**: красива като икона/ леп/а као икона; as beautiful as an icon; **Б/А**: красива като Ева/ as beautiful as Eva; красива като светица/ as beautiful as a saint; **Б/С/Н**: красива като богиња/ лепа као богиња/ *schön wie eine Göttin*; **С**: леп као рај; **Н**: *schön wie eine Madonna*; *schön wie Rahel*; *schön wie Rebekka*.

6. Образи - професии, занимања и социално-јерархични величини: **Б/С/А/Н**: красив(а) като кинозвезда/ лепа као филмска (тв) звезда/ as beautiful as a movie star / ~ *schön wie ein Hollywoodstar*, *schön wie ein/e Schauspieler/in*; красив(а) като манекен(ка)/(фото) модел/ леп као манекен, лепа као модел/ as beautiful as a model/ *hübsch wie ein Fotomodell*, *schön wie ein Supermodell*; красива като принцеса/ as beautiful as a princess/ *schön wie eine Prinzessin*; **Б/С/А**: красив като принц/ леп као принц, ~ леп као пер/ as beautiful as prince; **А/Н**: as beautiful as a queen/~ леп као краљ / ~ *schön wie eine Herrin*; **С**: леп као гроф Алексеј, леп као пилот, лепа као певачица, лепа као плавуша.

7. Образи - вещи, предмети от бита, постројки: **Б/С/А/Н**: красив като кукла/ леп као лутка, лепа као лутка/ as beautiful as a doll/ *schön wie eine Puppe*; **Б/С/А**: красив като (на) картинка/ леп/а као слика, ~леп/а као „слика без филтера“, ~леп/а као фотографија/ as beautiful as a picture/ painting, as pretty as a picture;

красив като от списание/ ~леп/а као страница рукописа/ as beautiful as a magazine cover; **Б/С:** красива като от календар, плакат/ леп/а као на билбордима, леп/а као на постеру; **Б/А:** красив като коледна камбанка/ as beautiful as Christmas bell; красива като порцеланова статуетка/ as beautiful as a porcelain figurine; красив като милион долара/ as good as million dollars; **Б:** красив като от пощенска картичка; **С:** леп као караван; леп као фреска; леп као „празна кућа“; **А:** as beautiful as a bride; **Н:** *hübsch wie ein schönes Auto, schön wie die Seide; schön wie ein „Pflaster“; schön wie ein Flickenteppich; schön wie eine bemalte spanische Wand; schön wie eine griechische Statue.*

8. Образи - сезони, дни и части от денонощието: **Б/С/А/Н:** красива като пролетта/ леп/а као пролеће; as beautiful as spring/ ~ *schön wie der Frühlingstag, schön wie ein Frühlingsmorgen*; красива като јасен ден/ леп као дан, / as beautiful as a (very) clear day/ *schön wie der Tag*; **Б/С/Н:** красив/а като утрото/ ~леп/а као зора/ ~*schön wie der junge Morgen*; **С/Н:** леп као ноћ, ~леп као ноћ пуног месеца / *hübsch wie die Nacht*/ **Н:** *schön wie der Herbst.*

9. Образи - абстрактни понятия и позитивни моменти: **Б/С/А/Н:** красив/а като песен/ леп/а као песма/ as beautiful as a song/ *schön wie ein Song, ~ schön wie eine Melodie, ~ schön wie die Musik*; **Б/С:** красива като любовта/ леп/а као љубав; **С/Н:** леп као сан/ *schön wie ein Traum*; **Б:** красив като измислица; красив като хи-мера; **С:** леп као грех; леп као почетак; леп као радост; леп као српска туга; **Н:** *schön wie der erste Kuss; schön wie die fromme Unschuld (eines Kindes); schön wie eh und je.*

10. Образи - полови и възрастови характеристики: **Б/С/А:** красив като момиче/ леп као девојка, леп као девојчица/ as beautiful as a girl; **С/Н:** леп као дете, леп као клинка, ~леп као ванбрачно дете/ *schön wie ein Kind*; ~лепа као туђа жена/ *schön wie eine Frau*; **С:** леп као баба, бака.

11. Образи - храни: **Б:** красива като погача; красив като „дждумерка“;

12. Образи – етноними: **Б:** красива като куманка; красива като циганка; красива като италианка; **С:** леп/а као Београђанке; леп као Швеђанин; лепа као Швеђанка; лепа као Шпањолка.

И в четирите езика човешката красота се отъждествява с *цветеието* (което е и символ на тази реалја), а в србскија, англискија и немскија дори се забележава и хипонимно конкретизиране: *цвети: ружа/ flower: spring flower, lotus, red rose/ Blume: Frühlingsblume, Rose...* Србите, англичаните и българите обективизират красотата с образа на ябълката, докато при немците са појавява *черешовијат* *цвят*, както и *пшеницајат* (купчината жито – *Weizenhaufen*). Немците, макар и да не са особени привърженици на хляба, го почитат изключително многу (за разлика от българите, които го консумираат в големи количества, но масово не познават символиката му), ето зашто и житото е залегнало длабоко в ценностната им система. Житото е не само небесната манна, но е и символ на богатство, прехрана и длаголетие – все непосредствено свързани с физическата красота реалии. Освен това житното зрно символизира плодородието и новото начало, които са основни компоненти на естетичноста. Интересен образ при србите е брезата – дрво, което се почита и от българите, срвн. *леј/а као бреза у пролеће.*

Интересно впечатление прави фактът, че в четирите езика няма намерен общ образ от фауната, иначе, за разлика от флоралното царство, образите на животните се употребяват в компаративните структури многу често за постигане на антонимно значение на признака. Такъв оксиморонен характер има обрзът на *зуцера/ the lizard* в българскија и англискија език. Българите, србите

и немците изразяват експресивната си алогичност в ироничното въвеждане на свинята (*свиња, die Sau*) като компаратум на естетиката. Тук трябва да се обърне специално внимание на избраната лексема, чието значение определено е характерно за експресивния (по-конкретно – пейоративния) регистър на речниковия фонд (срвн. *Schwein ~ Sau*). В параметрите на антикрасотата българите също са особено изразителни, дори малко натуралистични, което се доказва от употребата на сравняемите „*дърџа маймуна*“, „*џируџ на кон*“, „*насиџџен червей*“ и др. От митологичните и литературни образи с подобна функция са *џоблиниџџе, Квазимодо* и *џаласџмиџџе*, при англичаните и немците обаче, имайки предвид и германската митология, се открива мистичната отсянка на красотата – съответно в образите на *џризрака (the ghost)* в английски и *вамџира (der Vampir)* в немски. Красивите духове са познати в английската литературна класика, а за пленителния външен вид на вампирите обясненията могат да се търсят между наложения естетически модел на героите в световноизвестната поредица „Дневниците на вампира“ (*The Vampire Diaries*), изключително популярна сред по-младата зрителска аудитория и в Германия, както и в обяснението на самата авторка – Лиса Джейн Смит: „*From what I understand, it’s that age old battle of humans against mortality and aging. It’s a common theme in a lot of vampire novels, the weakness of humans, and yet their strength. We get old and frail, but we value life because it’s finite. Vampirism can be a symbol of human desire to be young and agile forever, hence why it’s portrayed as sexy and alluring, its desirable selfishness. And vampires must drink blood to sustain it, or they will too age and become frail, and thus represents our addiction to youth. It’s a flaw in our human nature to seek perfection in our looks and to hold onto it as long as possible. Vanity = vampires*³ (*суетџа = вамџири, превод мой – Б. Я.*)”.

Красотата се открива в женските образи на *Афродиџџа* (и в четирите езика) и *Снежанка* (в Б, А и Н), а на *Нефертити* – в български и английски, олицетворение на физическото съвършенство в българския, сръбския и английския е образът на *Аџолон*, българите и сърбите асоциират мъжката красота с *Брад Пиџџ* (срвн. *лей као Бред Пиџџ*), докато както българите имат своите субкултурни идоли – *Ален Делон*, така и немците показват индивидуална асоциативност в този аспект – срвн. *Том Ханкс, Амор, Грета Гарбо* и *Heidi Klum*. Сърбите също имат своите идоли за красота – срвн. *Клуни, Риџана, Хемфри Боџарџџ, Наџаша Беквалац*. Беквалац е известна сръбска поп певица, като едни от най-популярните ѝ хитове са: *Не брини, Мали сиџнали, Иџу дани, Никоџџин, Поново, Навика, Триџџа стџџџени, Добро моџе, Никад не реџи никад, Прва у џиџџу, Не куни се у своџе друџове, Ја сам добро, Грам џубави, Краџџица нових џубави, Ориџинал* и др. Интересни типажи при немците са *Микеландџеловияџџ Давид* и *Инсџекџџор Шимански*. Шимански (*Schimanski*) е главният герой в едноименния немски сериал⁴, придобил популярност в целия свят. Зрителките от нежния пол отџждествяват Инспектора с акџора *Гџотџ Георџе (Götz George)*, който им е и телевизионен, и естетически идол.

От природните явления в оксиморонни отношения влиза образът на *бурџџа*, най-вероятно заради последиците и пораженията, които нанася (нещо, което със сигурност не е красиво). Асоциативното мислене при носителите Б, А и Н е материализирало красотата в образа на *лунаџџа*, а при немците това е дори *есеннаџџа луна (der Mond im Herbst)*. Немците са в единомислие със сърбите и

3 <http://ljan smith.net/forum/index> (достџп 26. 1. 2015. г.)

4 <http://horstschimanski.info/> (достџп 26. 01. 2015. г.)

англичаните по отношение на *звездийте*, а с българите и сърбите – спрямо *слънцецето*. Немците са обърнали внимание и на един изключителен ландшафт – езерото *Сиху* в китайския град *Ханчжоу*, познато още като *Западното езеро* – срвн. *schön wie der Westsee in Hangzhou*. Интересни образи в сръбския език са пещерата и снега (срвн. *лей као пећина, лей као снеж*).

От библейските и религиозни символи имаме съвпадения в четирите езика – това са компаратумите *бог* и *ангел*. Като специфичен за англичаните субкултурен елемент може да се приема образът на *кralицата* (каквото не се открива в българския език), а в немски е с по-скоро хиперонимно значение като *господарка* (*Herrin*). В българския, сръбския и немския език събирателен образ на красотата е този на *богинята*. Българите и англичаните са обърнали внимание на вероятната изключителна красота на първата жена – *Ева*, докато немците сравняват с женски библейски персонажи (*Rahel, Rebekka* и др.).

Интересно и показателно за съвременното разбиране на света и ценностите в живота е наличното и в двата езика сравнение – *красив като милион долара* / *~ as good as million dollars* – типична „валутна“ метафора, която може да открием в различни речевни единици. Субекти на съвършенството и за трите изследвани етноса са актьорите и *кинозвездийте* (немците доуточняват, че те дори трябва да са *холивудски*), *манекенитет*, *фотомоделиитет* и *принцеситет*. Общ за четирите езика е и образът на *куклата*, откъдето е и изразът „кукленска красота“. В българския и сръбския език красотата се вижда по плакатите и билбордовете.

Ако се вгледаме по-детайлно в границите и величините на времето, ще установим, че носител на красота е *пролетитет* – символ на нежността, надеждата, новото начало, макар и в някои от изразите сезонът да има „референциална“ функция – срвн. *Frühlingsmorgen* (пролетно утро), *Frühlingstag* (пролетен ден). А сърбите и немците откриват красотата и в нощта (срвн. *лей као ноћ, ~лей као ноћ иунож месеца, hübsch wie die Nacht*).

Българите, сърбите, англичаните и немците отъждествяват красотата с музиката (песента, мелодията), вероятно заради общия хедонистичен ефект. За разлика от англичаните българите и немците разбират и прилагат абстрактните образи (немците заради философията, а българите заради народопсихологията най-вероятно). Всеизвестен факт е, че по исторически причини още в началото на 18. век англичаните дават превес на материализма и забравят идеалното, абстрактното... Интересни образи на естетиката и съвършенството са съответно *измислицата* и *химерата* (при българите, вероятно заради балканския реализъм и умението да фантазират и мечтаят), както и *първата целувка*, *невинноститет* и *съня* (при немците и сърбите). Изключително интересни са специфичните образи за сърбите – грехът, радостта и сръбската тъга... (срвн. *лей као грех; лей као радост; лей као сриска туѓа*).

Женската красота българите са открили в образа на *куманката* (едно от предположенията за тази аналогия се свързва със съпругата на цар Калоян – куманката Целгуба /по-късно – царица Мария/). Въображението на българите е достигнало и абстрактни измерения, в които освен *химерата*, красива може да бъде и най-невероятната *измислица*, стига да е майсторски съчинена. Нестандартното мислене на българите – те е оставило следа в интересната оксиморонна асоциация за красота с *джумерката* – късче изпържена сланина. Примерът е още едно доказателство за необаяността в перцептивните хрумвания на човека. Иронична експресивност, изразяваща антиципация, има и в образа на *пласшира* при немците. Единственото му хубаво обаче е, че закрива болното място.

Етноспецифични образи, с които сърбите асоциират красотата са белградчанката, шведката и испанката (Београђанке; Швеђанка; Шпањолка).

Литература:

- Klajić 1988: Klajić, J.. *Hrvatskosrpsko-njemački frazeološki rječnik*. Zagreb: Zavod za lingvistiku Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 1988.
- Kovačević 1997: Kovačević, Ž.. *Englesko-srpski frazeološki rečnik*, I-II. Belgrade: Filip Višnjić, 1997.
- Matešić 1982: Matešić, J. *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*. Zagreb: Školska knjiga, 1982.
- Rusko-hrvatski ili srpski frazeološki rečnik* (red. Tatjana Korać, Antica Menac i dr.), I-II. Zagreb: Školska knjiga, 1979-1980.
- Агрикола 1965: Agricola E. & Co. *Wörter und Wendungen. Wörterbuch zum deutschen Sprachgebrauch*. Leipzig: Veb bibliographisches Institut, 1965.
- Бандура 1925: Бандура А. *Теории за личностиџа*. <http://moradabg.com/bandura_bg.htm>
- БЕР 1971–2002: Колектив, *Български еџимологичен речник*, том I–VI. Софија: АИ „Проф. Марин Дринов“, 1971–2002.
- Биномич 1975: Binomitsch L.E., Grieschin N.N. *Deutsch-russisches phraseologisches Wörterbuch*. Moskau: Russische Sprache, 1975.
- БТР 1963: Л. Андрейчин и колектив, *Български шџлковен речник*. Софија: Наука и изкуство, 1963.
- Гаспаров 1996: Гаспаров, Б. *Язык, џамяшь, образ. Лингвистика языкового суџествования*. Москва: Новое Литературное Обозрение, 1996.
- Геров 1975–1978: Геров Н. *Речник на българския език*, т. I–VI. Софија: Български писател, 1975–1978.
- Дагнев, Сайкова 2013: Дагнев, И., Сайкова М. Сблъсъкът на метафорите: теория за концептуалната метафора и теорията за сливането в анализа на антомичните метафори в български и английски. В: *LiterNet*, 16.09.2013, № 9 (166) <<http://litenet.bg/publish5/ivdagnev/metafori.htm>>
- Демятова 2011: Демятова Н. М. *Дикџумно-модусная орђанизация сравнителных конструкций в русском языке* // автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора филологических наук, Москва, 2011.
- ДУДЕН 2001: DUDEN. *Das Herkunftswörterbuch der deutschen Sprache*. Mannheim-Leipzig-Wien-Zürich: Dudenverlag, 2001.
- Илчев 1974: Илчев Ст. и колектив. *Речник на редки, остарели и диалектни думи в литературата ни от XIX и XX век*. Софија: БАН, 1974.
- КЛУГЕ 1999: KLUGE. *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*. Berlin-New York: W de G, 1999.
- Кондаков 1975: Кондаков Н. И. *Логический словарь-справочник*. Москва, 1975.
- Кубрякова 1996: Кубрякова Е. С и колектив. *Крайний словарь кођниџивных терминов*. Москва: ФФ МГУ им. М. В. Ломоносова, 1996.
- Кунић 1984: Кунић А. В. *Англо-русский фразеологический словарь*. Москва, 1984.
- Къркпатрик 2000: Kirkpatrick V. *Roger's Thesaurus of English words and phrases*. Essex: Longman, 2000.

Кювлиева-Мишайкова 1986: Кювлиева-Мишайкова В. *Устойчивиите сравнения в българския език*. София: БАН, 1986.

Лейкоф, Джонсън 2003: Lakoff G., Johnson M. *Metaphors we live by*. Chicago: University of Chicago Press, 2003.

Маровска 1998: Маровска В. *Стилистика на съвременния български език*. Пловдив, 1998.

Маровска 2009: Маровска В. *Мъртвата метафора (есе за филолози)*. В: *Човекът и езикът универсум*. Под ред. Б. Янев. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски”, 2009, 90–96.

Михајловић 1986: Михајловић, В. О неким метафоричким претњама у нашем фразеолошком систему. *Зборник Мајнице српске за филологију и лингвистику*, XXIX/1, Нови Сад, 1986, 137–140.

Мршевић Радовић 2008: Мршевић-Радовић, Д. *Фразеологија и национална култура*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије, 2008.

Николова-Гълъбова 1968: Николова-Гълъбова Ж., Гълъбов К. *Българо-немски фразеологичен речник*. София: Наука и изкуство, 1968.

Николова-Гълъбова 2001: Николова-Гълъбова Ж. *Немско-български фразеологичен речник*. т. 1-2. София: Летера, 2001.

Ничева 1974–1975: Ничева К. и колектив. *Фразеологичен речник на българския език*. т. I и II. София: Народна просвета, 1974–1975.

Оташевић 2007: Оташевић, Ђ. *Мали српски фразеолошки речник*. Београд: Алма, 2007.

Оташевић 2012: Оташевић Ђ. *Фразеолошки речник српског језика*. Нови сад: Прометеј, 2012.

Петерман 1995: Petermann J. & Co. *Ракърджиев 1995: Ракърджиев Р., Илиева Л. Английско-български фразеологичен речник*, София, 1995.

Серафимова 2010: Серафимова С. Теорията на Дж. Лакоф за експерименталисткия гешалт. Имат ли бъдеще „Метафорите, в които живеем“? В: *Езикова свая / Orbis Linguarum*. Благоевград: Югозападен университет „Неофит Рилски“, 2010, 135–140 <<http://www.cceol.com/asp/issuedetails.aspx?issueid=3bf0fd57-a1d4-4edb-9f93-ddc3f74013b&articleId=62fd21a5-5d24-4a99-92c9-090f84a016de>>

Славейков 1972: Славейков П. Р. *Български прирѣчи или пословици и характерни думи*. София: Български писател, 1972.

Уилстейч 2010: Wilstach F. J., A Dictionary of Similes, New York: Bartleby, 2010 <<http://www.bartleby.com/161/10000.html>>

Фридрих 1966: Friedrich W. *Moderne deutsche Idiomatik*. München: Hueber, 1966.

Хайнрикс 2005: Heinrichs A. *Similes and Metaphors (The Magic of Language)*. Mankato: Child's World, 2005.

Хорнби 1995: Hornby A. S. *Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English*. Oxford: Oxford University Press, 1995.

Янев 2013: Янев Б. *Образниите сравнения с антропоцентричен характер в българския и английския език (изследване и речник)*. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски”, 2013.

www.ets.ru/pg/d/dict/d_phras.htm

www.ets.ru/pg/r/dict/d_phras.htm

www.ffzg.unizg.hr/.../Frazеологija-južnoslavenski

BEAUTY IN BULGARIAN, SERBIAN, ENGLISH AND GERMAN (OBSERVATIONS ON THE COGNITIVE NATURE OF IMAGE COMPARISONS AS DIMENSIONS OF THE LANGUAGE INTUITION AND THE LINGUISTIC COMPETENCE)

Summary

The most important similes, related to human physical appearance, are those that reflect the physical beauty as part of aesthetics and symmetry, as a category for harmony, aiming to arise a sense of perfection, delight and satisfaction in visual and mental aspect. The expressiveness of the comparative structure depends directly on the stylistic motivation of the associated image, which is typical of the emotional-aesthetic nature of the cognitive act. Metaphor is the link, the basis for the association of the image (the thematic part). In fact, the imagery of the metaphor motivates the formation of comparison.

Key words: metaphor, similes, physical beauty, images, expressiveness

Борян Янев

Димка САВОВА
Софијски Универзитет „Св. Кл. Охридски“

ПРЕДИКАЦИЈСКА СТРУКТУРА И РЕД РЕЧИ ПРОСТЕ РЕЧЕНИЦЕ У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

У раду се предлаже систем модела за све врсте предикацијских структура просте обавештајне реченице српског језика, при чему се издваја њихово основно обележје по маркираности/ немаркираности и узима се у обзир улога реда речи и интонације.

Кључне речи: предикација, ред речи, интонација, маркираност, тема/ рема

Распоређивању синтаксичких јединица у српском језику посебну пажњу посвећује пре свега Љ. Поповић (Поповић 2004, Поповић 2008). У свом реферату овде, ми ћемо покушати да представимо једну синтезирану схему могућих врста предикацијских структура просте реченице, свдећи их на обавештајне реченице и при том занемарујући непотпуне реченице.

1. Почећемо своје излагање од неколико основних поставки:

1.1. Код анализе предикацијске структуре увек узимамо у обзир је ли она експресивно маркирана или није. Маркираност предикацијске структуре се може постићи на два начина – редом речи и интонацијом. Када се као маркирајуће средство користи ред речи, полазимо од тога да је немаркиран због своје природности редослед информације од оне која не тражи да је уводи претходна вербално изражена информација и коју ми називамо **неувођеном** (у лингвистичкој литератури се она најчешће зове *тема*), према оној која тражи да буде вербално **увођеном** (односно *реми*). На основу својих запажања над простим реченицама у бугарском језику (Савова 2014) оцртавамо схему немаркиране структуре са следећим компонентама:

А) на почетку реченице може понекад да стоји прилошка одредба, најчешће за време, али осим тога и за место или за узрок, која се схвата као информација коју не треба специјално уводити претходним текстом и која се односи на реченицу у целини (а не само на предикат, као што се то обично догађа код одредбе за начин). Називамо ту позицију **оријентишућом позицијом** (ОП), бележећи да је у реченици она по правилу факултативна; нпр.: *У септембру ћу ићи на службени пут.* *У кухињи мама пече колач.* *Због себе дете није написао домаћи задатак.*

Б) у немаркираној структури је обавезна **почетна** позиција (евентуелно – иза горенаведене ОП) за онај експлицитни елеменат у реченици који има основно значење, којем се приписује предикатско обележје и који називамо **полазним предикацијским основним елементом (полазним ПОЕ)**. Тај је елеменат обавезно неувођена информација, тема, при чему је такав најчешће **субјекат** (уп. у горњим примерима *мама* и *дете*) и тада говоримо о субјекатском полазном ПОЕ, али сем њега такви могу да буду и **локализатор**, тј. прилошка одредба пре свега са локативном семантиком (нпр. *У граду живи много избеглица*), или као друга алтернативна могућност – **објекат** радње у почетној позицији (*Ту песму у нашој породици воле сви*). За све три варијанте полазног ПОЕ карактеристично је да од њих почиње да се „развија“ даљи садржај реченице и да оне задају основну

тачку гледишта на изражавани догађај. Код агентивних¹ реченица с локативним или објекатским полазним ПОЕ за предикатом се на крају реченице појављује и субјекат, који уноси са собом потенцијалну тачку гледишта, тј. могућност да у некој од следећих реченица постане полазни ПОЕ и да почне да и сам задаје главну тачку гледишта на изражавани догађај, уп.: *У зраду живи много избеглица. Они покушавају да нађу посао, али то није лако.* Називамо позицију таквог увођеног субјекта очекиваним ПОЕ.

Од деагентивних реченица без субјекта² се у обезличеним (а и безличним, по нама – безагентивним), као и у неодређеноличним конструкцијама на почетку реченице може користити локативни полазни ПОЕ, уп.: *У зраду се велико ирича о томе; У парку је свећло; У школи се спремају за празник.*

Код свих ових варијанти остаје без промене редослед од неувођене према увођеној информацији. У таквом се случају увођена информација, рема, налази у другој половини или на крају реченице, а на њеном се крају налази и тзв. фразни акценат. У тој се позицији може наћи субјекат (*У собу је ушла Јелена* – с локативним полазним ПОЕ *у собу* и очекиваним ПОЕ), предикат (*Јелена је изашла*), објекат (*Јелена ми је донела нову књижу*)³, прилошка одредба, али не више као ОП, већ као увођена информација у оквиру предикатског обележја (*Мама ће се враћати у понедељак*).

Што се тиче објекта на почетку деагентивне реченице, а то може да буде реченица с логичким субјектом или неодређенолична реченица, нпр.: *Петра је страх да не закасни*, односно: *Петру су донели нов телевизор*, његова функција више није да буде почетном тачком од које се надаље почиње развијати садржај целе реченице. Чињеница је да се предикат у таквим реченицама може приписивати истом објекту који се, у облику енклитике, налази и после њега, а да предикативна структура услед тога не постане маркираном, уп.: (1) *Стах за је да не закасни*; (2) *Донели су му нов телевизор*. Природа је, дакле, таквих објеката другачија, па их зовемо експеријентивним ПОЕ (који изражава тачку гледишта експеријенцера) за (1), односно протагонистичким ПОЕ (који врши улогу „протагонисте”, спојке у неком одломку из текста у којем се о њему говори) за (2).

1.2. Код непромењеног реда речи из немаркиране предикацијске структуре говорник може да у усменој комуникацији користи интонацију и да преко ње, уз помоћ **емфазе**, издваја поједине елементе реченице, уп.: *У собу је ушла Јелена (а не Петар), Јелена је изашла (а није остала код куће), Јелена ми је донела нову књижу (а не ону стару), Мама ће се враћати у понедељак (а не у уторак)*. Будући да ова врста оставља без промене редослед надлазеће информације (неувођена → увођена) и нема другу функцију осим да додатно истиче неку ионако већ истакнуту фразним акцентом информацију, даље се у свом излагању нећемо освртати на њу (маркираност, коју она придаје предикацијској структури, само је додатна, при чему најчешће служи за усмено изражавање односа контраста са следећим у тексту или подразумеваним исказом).

1 То су реченице које у семантичком плану своје дијатезе имају субјекат, а чији се предикат слаже с површинским обликом тог субјекта.

2 А то су, традиционално речено, реченице с логичким субјектом, обезличене и неодређеноличне реченице.

3 У споју предиката с неким зависним реченичним конституентом за њиме, сам предикат може да исто буде увођена информација, тј. рема, или да буде неувођена, већ уведена информација и да остане у оквиру теме.

1.3. Интонација може да врши и пресудну улогу за увођење информације, мењајући при том увек ред речи и комбинујући се са инверзијом. Тада тај акценат називамо, у складу с термином Т. Николајеве (Николајева 1982), „**акцентским издвајањем**” и узимамо у обзир његову улогу код маркирања предикацијске структуре. О таквом акцентском издвајању (АИ) говоримо у случајима када се у усменој комуникацији информација коју вербално мора увести друга, неувођена информација испред ње, уводи на други начин – помоћу акцента и директно на почетак реченице, при чему се ремети редослед неувођена → увођена информација, нпр.: *У понедељак стиже мама* (као одговор на питање *Када се враћа твоја мајка?*), *Јелена је изашла* (а не Петар) итд. Иза иницијалног АИ ове прве врсте, остали део информације јесте **неувођен** (и тада се издвојени са АИ део реченице јаче истиче на позадини осталог дела).

У другим случајима се у иницијалној позицији АИ може поново директно увести увођена информација, али ће у осталом делу реченице бити **и друга увођена информација**. а) У првом таквом случају акценат истиче субјекат на почетку реченице, али се иза њега и предикат уводи као нов: (*Шта се догодило?*) – *Марко је дошао!*⁴; б) У другом случају акценат истиче почетни предикат, којим почиње наративни текст (или одломак текста), нпр.: *Дошао је Марко једном код мене и испричао ми једну интересантну причу.*

1.4. Предикацијска структура просте обавештајне реченице може да се маркира и без учешћа АИ, само преко промене у **реду речи** – називамо такву позицију **маркирајућом позицијом** (МП). То су случајеви у којима је објекат, који по правилу као информацију уводи његов предикат, заузео позицију испред њега. При томе се објекат може наћи у почетној позицији, нпр.: *Јабукe Марија купује у радњи*, или пак остати иза субјекта, али поново испред свог предиката, уп.: *Марија јабукe купује у радњи*. У оба случаја објекту није потребно да га његов предикат уводи јер је раније уведен у текст па је сад неувођена информација, тема. Овим типом позиције говорник преко објекта успоставља везу с претходним текстом и сугерише слушаоцу да ће сад саопштити нову информацију о нечему што је већ саопштено. Од ове употребе треба разликовати поменути у т. 1.1. полазни објекатски ПОЕ, код чије употребе **субјекат** не стоји **пред** предикатом, већ га тај уводи као увођену информацију, као очекивани ПОЕ, на крају реченице (па има на себи фразни акценат у реми) – типа *Ту песму у нашој породици воле сви*. Истоветну разлику имамо, с друге стране, и између полазног локативног ПОЕ, који се комбинује са субјектом у реми на крају реченице (*У собу улази Марија*), и оријентишуће позиције (ОП) на почетку реченице, за којом следи субјекат **испред** предиката (*У соби Марија чита књигу*).

Након што смо оцртали најбитније поставке о предикацијској структури просте обавештајне реченице, коју смо раније истраживали на основу анализе бугарске грађе, потврдићемо овде своје схватање на бази српских текстова⁵, при чему смо одабрали дела са склоношћу према краћим реченицама, што чини просте реченице фреквентнијима. Од сложених реченица смо исто узимали примере, али само тамо где издвајање одговарајуће суреченице као независне реченице не мења ни на који начин њену структуру и ред речи. У свој корпус

4 Такве реченице се састоје само од субјекта и предиката и користе се само у живом дијалогу, зато у свом корпусу примера из лепе књижевности на српском језику не наилазимо на такве случајеве.

5 Д. Албахари, *Мрак*, 1997, М. Новаковић, *Страх и његов слуга*, 2001, Д. Ковачевић, *Маршионици* *шрче почасни круг*, Балкански шпијун и друге драме, 1985.

укључујемо и реченице с предикатом са модалним глаголом, али не укључујемо оне у којима је нека елипса. Ред речи енклитика нас не занима, пратимо само ред речи реченичних конституената изражених пуним облицима.

2. Почећемо од реченица с **објектом**, при чему нас пре свега занимају горе-наведени случајеви објекта, који улази у тему и налази се **испред** предиката. Такве су реченице карактеристичне за српски, а и уопштено речено, за синтетичке језике, док су у аналитичком језику попут бугарског ређе и колоквијалне. У целини узев, у немаркираној предикацијској структури, како у српском тако и у бугарском језику, објекат заузима позицију иза предиката, независно од тога да ли је објекат део увођене информације, реме (*Петар је прочитао један интересан-шан роман*), или теме (*Најзад је прочитао књижу*).

2.1. Међутим, као што смо навели на почетку реферата, када говорник жели да повеже свој будући исказ с претходним текстом а да истовремено свом саговорнику да знак да ће саопштити о неком већ познатом објекту нешто ново, неку увођену информацију, он може да одабере управо варијанту са извученим напред објектом. Тада ће предикацијска структура реченице постати **маркирана** – без учешћа интонације, само услед промене у реду речи (са МП), уп.: *Синоћ, када сам га унајмио, изгледао је много глупљи. На њега је алкохол, очигледно, обрнуто дејствовао* (М. Н.); - *Уколико се нечега ипак сећаше – извукао је посетницу из ѓорњега џепа на сакоу/.../ Посетницу сам поцепао још пре него што сам изашао, а парчиће сам убацио у прву кантиу за оштраке*; (Д. А.) У задњој простој реченици приказано је нешто што се често дешава – дата информација, која раније у тексту није поменута, не рачуна се код њеног укључивања у реченицу као увођена, као рема, већ се схвата као позната, као тема, јер је она елеменат неког појма, фрејма или сценарија, који је пре тога уведен у текст (у овом случају поцепао подразумева парчиће). Уп. и други пример за то: *Никада нисам помишљао да ћу написао књижу. Не знам ни сада да ли је доиста пишем... Оловку и папир купио сам јуче... (Д. А.). Објекат често прелази напред и у разговорном језику, када се емфазом истиче конфронтирање двају учесника у догађају, нпр.: *Ево, Мирко, часна реч, сад ћу ја тебе нешто да замолим* (Д. К.); *Ти ћеш мене да учиш: слепац један!* (Д. К.).*

И у реченицама где је објекат увођена информација, рема, може се видети преношење објекта испред предиката. Најпре, у интонацијски немаркираним реченицама заменица ништа са свакојаким предикатима, као и нешто с глаголима говорења воле позицију испред предиката: *Увек код нас неко нешто говори* (Д. К.); *...ти се /.../ ништа не може учинити* (Д. А.). Иако су ове заменице рема, релативну слободу за премештање у МП им даје њихова непотпуна лексичка семантика (неодређености, односно, одричности) – уп. немогућу немаркирану структуру типа: **Увек код нас неко нешто говори*.

Пред предикат, али већ уз помоћ АИ, чешће прелази и објекат, кад је истакнут речцом *и*, уп.: *Они не знају за мене, јер ја, ..., морам и њих да надгледам*. (М. Н.); *...А и Кристијни треба*. (Д. К.)

2.2. У другим случајевима у којима је објекат тема у почетној позицији, он се може претворити у полазни ПОЕ, којем се приписује предикатско обележје – то се догађа када предикат за собом уводи субјекат рему. За разлику од претходне групе реченица с антепозираним објектом, које имају маркирану предикацијску структуру, доживљавају се, иако и фреквентне, као разговорније и везане за говорников однос према изражаваном догађају, у овој групи реченице имају **немаркирану** структуру, тј. неутралне су што се тиче говорниковог односа пре-

ма изражаваној пропозицији. Уп. примере: *Истио осећање делила је и млада песникиња* (Д.А.); *Са мном су још два научника, грофа* (М. Н.); *Мир просјорије нарушава брујање аутомобила у дворишту* (Д.К.). У аналитичким језицима попут бугарског и енглеског управо се у овом типу реченица (наравно, тамо где је објекат пацијенс) веома често користи пасив. Зато се управо у овој групи разликују предиспозиције српског језика, који задржава актив предиката у таквим конструкцијама, нарочито кад је субјекат живо биће, од предиспозиција бугарског језика, који, ако је карактер одговарајућег текста повољан за то, преферише пасив.

2.3. На крају, независно од реда речи, објекту се као предикацијском основном елементу (ПОЕ) у бесубјекатској реченици може приписивати предикатско обележје и уколико му је посвећен неки део текста, где је он смисаона веза између реченица тог текста, нпр.: - *Знајте, ја у ствари нисам видео шело... – Значи, ви не знајте како је шело изгледало? – Па знам. Описали су ми џа.* (М. Н.) (у овом примеру имамо не један, већ два таква ПОЕ – *ми* и *џа* (горе смо назвали ту врсту ПОЕ протагонистичким), којима се приписује предикат у неодређеноличном облику *описали су*).

3. Предикатско обележје у немаркираној структури може се још приписивати и **локализатору**:

3.1. Ако се предикатско обележје приписује неком локализатору који врши улогу полазног основног елемента, али овога пута полазног локативног ПОЕ (и поново задаје основну тачку гледишта на изражавани догађај), предикат ће и у овим случајевима са собом увести као увођену информацију свој субјекат, који је поново под фразним акцентом у оквиру реме, уп.: *На насјрамној обали назирале су се викендице (Д. А.); ...пored мене су пролазиле жене с малом децом, девојчице с бициклима, старице са шпajтовима (Д. А.); У шом замукивању одједном џа је погодила сјасоносна мисао (М. Н.); ... кроз Београд годишње проширче два странца... (Д. К.)*

3.2. Из овог модела предикацијске структуре може да се уклони локативни полазни ПОЕ, и онда локализатор постаје имплицитан. Предикатско се обележје и даље приписује подразумеваном локализатору, који се онда ишчитава из контекста (називамо га контекстуалним ПОЕ) или се садржи у нашим знањима о изражаваној ситуацији (ситуативни ПОЕ), уводећи поново као увођену информацију свој субјекат, уп.: ..., *једини други женски гости била је пуначка сјисашељица* (Д.А.) – из претходног се контекста ишчитава контекстуални ПОЕ *на вечери*; *Било је хладно јушро* (М.Н.) – подразумева се ситуативни ПОЕ *напољу*; ..., *(минарећи су секли небо на безброј места*), *срдео је лој* (и *хоће су завијале*) (М. Н.) – контекстуални ПОЕ у *Београду некад одавно*. Морамо истаћи да имплицитним може постати само локативни ПОЕ (тј. као ПОЕ може да се подразумева само локализатор), док је објекатски ПОЕ увек експлицитан.

3.3. Обрнуто, ако у моделу из т. 3.1. задржимо локализатор, а уклонимо увођени као рема субјекат, онда ће се полазном локативном ПОУ приписивати или неки безличан предикат, пасиван или активан, или неодређенолични глаголски облик. На пример: ..., *као да у Пешици или Бечу сме да се иде по улицама ноћу* (М.Н.); *У нуштра бар није било магле* (М.Н.). У свом корпусу немамо примера с неодређеноличним облицима предиката, али су они сасвим могући, уп.: *У председнишћу мисле о шоме* (с локативним полазним ПОЕ).

4. Размотримо сад детаљније реченице с **одредбом** за време или за место (ретко када за узрок), када она не врши улогу полазног ПОЕ, којем се приписује

предикатско обележје. У реченици се, онда, налази други експлицитни полазни ПОЕ, или се он подразумева из контекста или из говорне ситуације.

4.1. На почетку реферата смо назвали оне одредбе које се налазе на самом почетку реченице, при томе су још и неувођена информација, тј. тема, оријентишућом позицијом (ОП). Истакли смо да се полазни ПОЕ, којем се приписује предикатско обележје, налази иза њих, што се види и у следећим примерима: *У оволикој магли сви су били сјори и збуњени* (М. Н.); *Већ десет година се пакује* (Д. К.) – у овој се реченици субјекат подразумева из контекста, о чему ће даље бити речи; *Тада је тај сати још увек припадао мом оцу* (Д. А.). У примерима се одражава типично стање, када се у ОП налази одредба за време. Међутим, могућа је таква одредба и за место, уп.: *У даљини, Београд је шреперио у подневној измаглици* (Д. А.).

4.2. У другим случајима одредба за време или за место, која је поново неувођена информација, тема, може да се налази и у задњијој позицији. Може да се нађе иза предиката који може да буде и увођена информација, рема, кршећи на тај начин природни редослед 'неувођена → увођена информација', нпр.: *Прекинуо сам на шренушак да пишем* (Д. А.); *- Грофе – казао је – ионако бисте сазнали у Београду* (М. Н.); *Ха, ха, ха... Баш сам несћашан и неваљао у позним годинама* (Д. К.). У задња се два примера види да се таква одредба тема може обрести и у финалној позицији, на месту реме, а да, међутим, не ремети **немаркираност** предикацијске структуре (и нема на себи фразни акценат). Таква ОП може да се нађе и само иза полазног ПОЕ, али испред предиката, тј. директно иза неувођене информације, и тада скупа с полазним ПОЕ сачињава једну опширнију област теме, неувођене информације, уп.: *Мене је пре неколико дана, ..., примило Његово царско величанство* (М. Н.). Будући да таква ОП изражава неку додатну, оријентишућу информацију, њу је могуће и формално представити као додатну – оградивши је зарезима, нпр.: *(Аксентијев отац се вози у инвалидским колицима)... Сипарац, у колицима, љути се, показујући главом према прозору* (Д. К.).

Уопштићемо да независно од тога да ли се налази пред увођеном информацијом, или крши редослед прелазећи иза ње, у оба случаја таква ОП с неувођеном информацијом оставља предикацијску структуру немаркираном. То је, можемо рећи, једини случај када позиција неувођене информације **иза** увођене не изазива маркирање предикативне структуре.

4.3. Одредба за време или место (и ређе за узрок) може да у другим случајима не оријентише слушаоца у својству оријентишуће позиције, већ да буде део суштинске предикације, широко тумаченог предикатског обележја. Онда је она увођена информација, рема, и често чак заузима позицију под фразним акцентом на крају реченице.

Предикат уз одредбе ове врсте може да остане у оквиру неувођене информације, теме – као у следећим примерима: *У овом хоштелу боравим већ дванаест година* (Д. А.) (овде се предикат приписује полазном локативном ПОЕ и подразумеваном из говорне ситуације субјекту); *Прекинуо сам да пишем... Провирио сам кроз шипјунку, ... Отишао сам, за сваки случај, и до прозора* (Д. А.). Може, међутим, да буде и увођена информација, рема у реченици заједно са својом одредбом, нпр.: *Лаки (пришао је прозору)* (Д. К.).

Широко тумачено предикатско обележје може да осим предиката укључује, наравно, не само одредбу, већ и неки објекат, уп.: *(Милушин је са креденца узео чашу)* (Д. К.) – у овој дидаскалији је све осим субјекта предикатско обележје, које му се приписује, а уз то и увођена информација, рема, а под фразним нагласком

је објекат. У разматраном у овој тачки моделу предикацијска структура је поново немаркирана.

4.4. Другачијег су карактера одредбе за начин. У принципу су оне чвршће везане за свој предикат и зато обично не могу да заузму ОП на почетку реченице, да буду неувођена информација, тема, и да се односе на целу реченицу, какве су у почетној ОП одредбе за место, време или ређе узрок⁶. Тако да независно од тога да ли се одредба за начин налази испред или иза предиката, она по правилу увек изражава увођену информацију и јесте рема, а кад је на крају реченице, у немаркираној структури носи и фразни акценат, нпр.: *Одговорио сам на истом језику* (М.Н.). У српској литератури се наводи да одредбе за начин изражене прилогом по правилу стоје испред предиката, док су предлошко-падежне конструкције иза предиката. Прецизираћемо да по нашим сагледавањима, кад се одредба састоји не од једног, већ од два прилога, она лакше прелази иза предиката: *Приближава колиџа Аксентијевој столици; звони љушшићо, ушшићо* (Д. К.). Када одредбу уводи везник као, по правилу се у немаркираној структури она налази иза предиката: *Широке панталоне ... лејришају на ветру као заставе, кравати се појидже између ревера сакоа као њек олистала грана шужне врбе* (Д. А.). У нашим се примерима предлошко-падежне конструкције појављују и испред предиката (нарочито ако предикат има и други актант, који ће остати за њим, уп.: *Дубоким гласом ошпевао је две руске песме* (Д. А.)), и иза предиката.

5. На почетку реферата смо говорили о маркирању предикацијске структуре **интонацијски**, преко тзв. **акценатске издвојености**, која на почетку реченице директно уводи неку информацију, вербално неуведену пре тога, за коју се у немаркираном реду речи тражи да се смести иза неуведене информације, тј. иза теме.

5.1. Цели остали део исказа може, при томе, да буде **неувођена информација**, што још више акценатски истиче издвојени део. У таквим маркираним предикацијским структурама АИ уводи веома често предикат, како глаголски тако и именски, нпр.: *Не познајеш ти мене, кочијашу* (М. Н.); *Сећа се старца „Скадарлија” мога гласа* (Д. К.); *Вруће је овде!* (Д. К.); – *Да, господару, далек је пут* (М. Н.); *Код луд сам без кошарке* (Д. К.); субјекат, који иначе предикат мора да уведе за собом: *Само ми кошарка фали* (Д. К.); *Беч је далеко, грофе, а овде се зрбни злочини дешавају у мраку* (М. Н.); објекат који је исто још неуведена информација па га мора за собом увести предикат: *Знам, све знам* (Д. К.); *Све ћу ти враћити* (Д. К.). Већ смо навели да се у таквој АИ позицији по правилу налазе и конструкције с речцом и, уп.: *Да ћу ја некад имати сина* (Д. К.).

Сви ови случајеви имали би немаркирану предикацијску структуру ако им се ред речи окрене па увођена информација, овде истакнута помоћу АИ, почне да се вербално уводи помоћу неувођене информације, теме, пред собом, уп.: *Ти мене не познајеш, кочијашу!*; *Стара „Скадарлија” се сећа мога гласа* итд.

У вези с овом врстом предикацијских структура, поменућемо да речи *никад* и *увек*, разуме се, захваљујући својој семантици везаној за изговарање емотивнијих уопштавања, нарочито често долазе управо у ту почетну АИ позицију, уп.: *Никад нећу сазнати целу истину!* (М. Н.).

6 Таква је употреба ипак могућа уколико је одредба за начин дужа и зато самосталнија, напр. у случају апозитива на почетку реченице: *Нечујно, ђолако, у собу долази Максимилијан* (Д. К.), али су случајеви као овај ретки.

5.2. За разлику от горњих случајева, у овој ћемо тачци размотрити случаје-ве када се у иницијалној позицији налази **предикат** под АИ, али се затим даље уводи **и друга увођена** информација (рема). Ове реченице имају исто маркирану предикацијску структуру (увођену информацију, рему, на почетку реченице и у оквиру акценатске издвојености), али се ова маркираност разликује од претходне јер овде недостаје контраст у звучању из структура у претходној тачки. Осим тога, док говорник реченицама из претходне тачке изражава неку тврдњу, реченицама с иницијалном АИ на предикату из ове се тачке уводи приповедачки текст или фрагмент таквог текста, тј. то је приповедачки говорни облик (уп. и у Поповић 2008 – „наративна перспектива”). Ево и примера: **Било је** *шо у пролеће 1935. године* (Д. А.); **Нашло се** *шу и неколико кићњасћих буздована* (М. Н.); **Причали су** *ми у Пешици како је град током ојсаде...* (М. Н.). Сличне су овим примерима и реченице с негативним обликом глагола *хїеїи*, где на први поглед поново имамо АИ на предикату, уп.: *Оїеїи стїе се сваћали? Је ли, сине?... А шїїа сам ја рекао: нїћу више да чујем сваћу... Нїћу да живим мећу живоїїњама... Хоћу да сїаростїй проведем као човек, а не...* (Д. К.). Међутим, не можемо да направимо трансформацију која би заменила почетну позицију модалног глагола, што значи да то није рема изнета помоћу АИ на почетак реченице, већ је предикацијска структура с немаркираним редом речи у којој је, међутим, емфаза. Пада у очи да такву емфазу тражи само негативни облик предиката, док позитивни (*хоћу да проведем*) остаје неутралан у том погледу.

6. Следећа карактеристична група предикацијских структура јесу оне с тзв. „**логичким субјектом**”, или по нама – с деагентивним предикатима који означавају унутрашње стање експеријенцера и приписују се експеријентивном ПОЕ, уп.: *Шїїа ће мени..., нїје ми било јасно* (М. Н.); *Госїодине, њему нїје добро* (Д. К.); *Мирко, реци да леїо изгледа, бїће му драго* (Д. К.); *А ја, хм, мени не би било лоше (да сїїињем у Београд пре комисије)* (М. Н.). У нашем је корпусу предикат у примерима увек безличан. Међутим, могуће су и деагентивне конструкције с формалним субјектом типа *Боли ме зуб*, које су опет деагентивне зато што се радња и даље приписује експеријенцеру, а формални субјекат обично не уводи са собом, за разлику од субјекта у очекиваном ПОЕ, потенцијалну тачку гледишта. У оваквим случајевима субјекат означава неки део експеријенцера, нешто што му припада и не издваја се као самостални ентитет из предиката, па се због тога не налази у полазном субјекатском ПОЕ. Међутим, ако имамо реченицу *Зуб ме боли већ два дана*, исти се део експеријенцера претвара у самостални полазни ПОЕ, који наша свест схвата као основни елеменат, којем се предикатско обељеје приписује. Неутрални ред речи код деагентивних безличних структура из наших примера има облик *именица / заменица* (у дативу или акузативу) + *їомоћни глагол + прилог*, одн. *именица*, уп. *Мени нїје било јасно; Њега је било сїїрах*. При томе, ако је помоћни глагол у негативном облику, истиче га емфаза, док, уколико је у позитивном облику, у реми и под фразним акцентом налази се прилошки део предиката (*Мени је било јасно*). Зато, ако у позитивном облику имамо инверзију (нпр. *Драго ми је*), увођени као информација прилог ће бити под АИ, а структура ће бити маркирана.

Могуће су и конструкције с експеријентивним ПОЕ по моделу *глагол + заменица у дативу + се* (нпр. *става ми се*), иако у својој српској грађи немамо таквих примера.

7. У српском се језику срећу и просте реченице које почињу неком речцом: *Можда би већ овог часа шїребало да престїанем да їишем* (Д. А.); *...чак сам їошїу-*

но *променио своју уобичајену одећу* (Д. А.). Међутим, то није посебна врста предикацијске структуре, зато што се модалне речце додају читавој реченици, тј. већ обликованој предикацијској структури, да би говорник изразио лексичким средством свој однос према догађају из одговарајуће предикације.

8. Наравно, у српском језику има и различитих врста **безличних** предиката, односно, бесубјекатских реченица. При томе, код њих, као и код реченица са субјектом, ред речи је немаркиран када увођена информација следи за неувођеном, или маркиран – када је увођена информација изнета помоћу АИ на почетак реченице пред неувођену. Уп. примере: *Нећемо у „Венецију”*. *Има превише светиња и загушљиво је* (Д. А.) (овде се два безлична предиката приписују локативном ПОЕ, који се подразумева из контекста претходне реченице) – немаркиран ред речи; *Врћуће је овде!* (Д. К.) – маркиран ред речи с АИ и с полазним локативним ПОЕ, пребаченим на крај.

9. У великој групи примера се среће **контекстуални** (подразумевани из контекста) субјекатски или локативни ПОЕ (за локативни в. у т. 3.2). Уп. за субјекатски ПОЕ: *Одговорно ми је /он, слуга/ као из најбољеџ аустријског шопа* (М. Н.).

10. Субјекат у једној реченици може да фали, осим због тога што се подразумева из претходног контекста, још и због тога што је јасан **из говорне ситуације** јер је њен учесник (што се види из личног глаголског облика предиката). нпр.: *У овом хошелу боравим већ дванаести година* (Д. А.); – *Нећемо у „Венецију” ... Шта мислиш, да одемо у хошел „Југославију”?* (Д. А.). Као и код реченица с недостајућим субјекатским ПОЕ из горње групе, и ове предикацијске структуре постају због недостатка субјекта неутралне према обележју маркиран / немаркиран ред речи, али само што се тиче редоследа субјекта и предиката. Када је предикат у множини (у 1. или 2. лицу), он може да реферише, осим према учесницима говорне ситуације, још и према неким субјектима који се подразумевају из претходног контекста.

11. На крају ћемо се осврнути и на предикацијску структуру која је уствари најфреквентнија, бар у језицима попут српског и бугарског, наиме – на **субјекатско-предикатску** структуру, при томе с редом речи S+P, који, као што смо помenuли на почетку рада, код немаркиране предикацијске структуре ставља субјекат у позицију полазног субјекатског ПОЕ у оквиру теме, неувођене информације. Није обавезно да је тај субјекат био изричито уведен у претходни контекст затошто овде може опет да игра улогу фрејм. Често се у текст уводи неки појам, а затим поједини његови елементи, који су уведени по подразумевању заједно с њим, долазе у позицију неувођене информације, теме, нпр.: ..., *чак сам пошинуо променио своју уобичајену одећу. Широке панталоне /.../ лејришају на ветру као заставе, краватице се подиже између ревера сакоа као ткек олистала грана шужне врбе, наочаре жуљају ми нос* (Д. А.). Таква је употреба нарочито честа у описним текстовима. Као што се могло видети, управо је полазни ПОЕ, нарочито субјекатски полазни ПОЕ, онај који задаје тачку гледишта на изражавани догађај у реченици, задаје перспективу из које се он приказује (уп. о томе и код Љ. Поповића 2008).

На крају ћемо подвући да се наведене предикацијске схеме у нашим претходним истраживањима бугарског језика потврђују и на грађи из српског језика, при чему се **разлика** проналази једино у толерантнијем односу српског језика у поређењу са бугарским према изношењу објекта теме, као и одредбе за начин изражене једним прилогом, пред предикат.

Литература

- Николаева 1982: Николаева, Т. *Семантика акцентного выделения*. М., 1982.
Поповић 2004: Поповић Љ., *Ред речи*, Б., 2004.
Поповић 2008: Станојчић Ж., Поповић Љ., *Грамаџика српског језика*, Б., 2008.
Савова 2014: Савова Д., *Деаџентивност и нејнојо изразяване в бџлџарския език (в съпостявка със срџбския)*, С., 2014.

ПРЕДИКАТИВНАЯ СТРУКТУРА И ПОРЯДОК СЛОВ ПРОСТОГО ПРЕДЛОЖЕНИЯ В СЕРБСКОМ ЯЗЫКЕ

Резюме

В работе предлагается система моделей для всех видов предикативных структур простого повествовательного предложения в сербском языке, при чем выделяется их основной признак по маркированности/ немаркированности и учитывается роль порядка слов и интонации.

Ключевые слова: предикация, порядок слов, интонация, маркированность, тема/рема

Димка Савова

Ана М. ЈАЊУШЕВИЋ ОЛИВЕРИ

Универзитет у Приштини с привременим седиштем у Косовској Митровици
Филозофски факултет

ЗАВИСНОСЛОЖЕНЕ РЕЧЕНИЧНЕ СТРУКТУРЕ У ПРВОЈ КЊИЗИ СЕОБА МИЛОША ЦРЊАНСКОГ

У раду се испитује сложена реченица са зависним клаузама подређеним глаголском прилогу (ГП) који припада структури управне или пак неке од зависних клауза. При обради овог типа реченица придржаваћемо се структурно-синтакског приступа, а осим овог у анализу ћемо увести и стилистичке и текстуалнолингвистичке критеријуме с циљем да укажемо на функционалност овог типа организације реченичне структуре у првој књизи *Сеоба*.

Кључне ријечи: сложена реченица, субординација, глаголски прилог, допунска клауза, адвербијална клауза

0.1. Синтаксичко-интонативни аспект реченице прве књиге *Сеоба* описали су Радоје Симић и Јелена Јовановић Симић у раду „Граматицка и интонацијска структура прозног израза М. Црњанског у Сеобама (прва књ)“, у коме се на самом почетку анализе грађе каже да се Црњански служи „комплексима врло разгранатих реченица“ (Симић и Јовановић Симић 2012: 9), док у наставку анализе аутори наводе различите поступке градње прозног израза, међу којима се издвајају: понављање, успостављање симетричних односа на нивоу сложене реченице и асиметрије на нивоу клауза које улазе у њен састав, затим смјена разгранатих и кратких исказа, парцелација управне клаузе, принцип укрштања синтаксичких релација и исказних форми, изолација мотивских цјелина у посебан исказ, граматичка неутрализација, поступак парентезе и неубичајене импостације запета.

Истраживањем језика прве и друге књиге *Сеоба*, бавио се и Живојин Станојчић (2008), који је обратио пажњу на номинативни исказ и реченице уведене везником *као да*.

0.2. У центру нашег интересовања у овом раду налазе се сложене реченице са зависним клаузама подређеним глаголском прилогу (ГП) који припада структури управне или неке од зависних клауза.

С обзиром на то да немају обиљежје предикације, глаголски прилози не могу сами конституисати реченицу,¹ већ представљају кондензаторе реченичног садржаја (Радовановић 1990: 13-14), тј. указују на радњу која са радњом реченичног предиката чини „јединствену догађајну целину“ (Ивић 1983: 155). Пишући

1 Павица Мразовић у својој *Gramatici srpskog jezika za strance* у одјелцима R 4.2. Klasifikacija zavisnih rečenica и R 4.3.4. Dodatne (adverbijalne) rečenice помиње 'партиципске конструкције' као један од типова неуведених зависних реченица. Иако говори о зависносној реченици, што значи да таква реченица мора имати најмање двије предикације, од којих је једна надређена, а друга подређена, П. Мразовић наводи примјере типа: *Плашећи се нејогаде*, кренули смо раније са плаже – који, посматрани са синтаксичког аспекта представљају монопредикатске јединице, тј. просте реченице, с тим што је у глаголском прилогу садашњем кондензован садржај узрочне клаузе (*Зашто ишло смо се плашили нејогаде*, кренули смо раније с плаже).

о вези предикатског апозитива и глаголских прилога, М. Ковачевић (2012: 247) каже: „У површинској структури, будући да не припадају личним глаголским облицима, они [глаголски прилози и предикатски апозитив] немају статус предиката – али у сарадњи с предикатом имплицирају своју дубинску предикатску (тј. реченичну) вриједност“.

Посматрани са структурног аспекта, глаголски прилози припадају клаузи чију предикацију одређују или проширују, али притом задржавају своју валентност, што значи да за себе могу везати одредбе и допуне, које каткада имају и форму зависне клаузе.

0.3. Иако честе и у прозном изразу М. Црњанског свакако веома функционалне, реченичне структуре са зависним клаузама подређеним глаголским прилозима, колико нам је познато, нису биле предметом посебних истраживања. Међу примјерима које наводе Р. Симић и Ј. Јовановић Симић (2012) поткрепљујући парцелацију 'вербалне фразе' има и таквих реченица, али су оне, као и остали примјери у њиховом раду, посматране са синтаксичко-интонативног аспекта.

Ми ћемо се при обради овог типа реченица придржавати структурно-синтаксичког приступа, а осим овог у анализу ћемо увести и стилистичке и текстуалнолингвистичке критеријуме с циљем да укажемо на функционалност овог типа организације реченичне структуре.

1.0. У тексту прве књиге *Сеоба* најчешће се ГП за који је везана зависна клауза налази у склопу управне клаузе, у својој немаркираној постпредикатској позицији или у антепозицији предиката. Ова јединица притом има двије супротне улоге. Као кондензатор радње која са главном предикацијом стоји у временском, комитативном, каузалном, концесивном или неком другом односу, ГП служи компримовању, сажимању исказа, с једне стране, а као јединица помоћу које се у сложјену реченичну структуру уводе нове предикације служи у исто вријеме разграновању, ширењу исказа. Будући да припада глаголској класи ријечи, те да се њиме изражава радња, ГП је способан да за себе веже допунске (објекатске) и адвербијалне клаузе².

1.1. Грађа ексцерпирана из прве књиге *Сеоба* показује да се ГП за које се везују допунске клаузе у функцији њиховог директног или индиректног објекта могу наћи испред (1) или иза (2) предиката управне клаузе:

(1) Мислећи да ће умреџи, беше се разнежио, али је коње ударао песницом. (109)³; Прескачући, прекодан, са својим младим официрима јаркове, и учећи нове војнике да бацају чипава мала бурад баруша у ровове, ознојен и барусав, он је долазио тек пред вече да поведе жену ма куда, јашући са њом, каткад по целу ноћ, кроз поља, шумарке, брегове и звезде. (49); Размишљајући, пре, како би било да се преуда за бога-шога Аранђела, нарочито ако јој муж погине, она је као заборављала да има деце, јер су јој та деца била тако досадна. (127); Затим, размишљајући шипа ли му је шио Берен-клау на немачком довикнуо, сав пренеражен, посматрајући швапске ђенерале и официре, опсовао им са тужним изразом лица, у себи. оца. (97); Не дајући калуђерима

2 „Реченице су допунске када се њима употпуњује садржај управних глаголских (или других, нереченичних, апстрактних) предикација, а прилошкоодредбене (адвербијалне) су онда када се њима детерминише предикат главне реченице“ (Ружић 2006: 169).

3 Подвлачењем обилежавамо клаузу у чијој се структури налази глаголски прилог (истакнут умањеним великим словима) за који је везана курзивом означена зависна клауза. У загради је назначен број странице на којој је примјер забиљежен.

да дођу до речи, мада се од њих један понуди да још једном иде горе и да јави његову жељу, Аранђел Исакович, сасвим разуздан, пискавим гласом, поче пред полазак да хвали себе. (137); Не знајући првих месеци са женом ни да љовори јер, она није знала немачки, а он ни грчки ни млетачки, испомагао се песмом, игранком, погледима и пољупцима. (49-50); Не мислећи, као Аранђел Исакович, да је лепа као нико, она је знала шта вреди. (40); Запитавши га да ли сада види нешто доле, у шрави, она се приближи сасвим. (83);

(2) Одјавивши коње, они се ћутке згледаху, очекујући да им Беренклау пошаље нове заповести. (107); У исти мах говорила је о деверу врло похвално, истичући да ће се са њим преселисти у Будим. (127); Уморан од кукања жена, пребројавања, прегледа и пописа оружја, сиђе пред вече на реку не слутећи ништа добро, сећајући се како је, на води, тамо у шућини, истио шако, једно вече, чуо да му је жена умрла. (174); Била је потпуно при свести, али заборављајући сваки час где се налази. (125); Снуждивши се, над празнином порођаја, она увиде да јој души, неће остати трага и умре, жалећи што не може да заспи бар шело, раздрагана уживањима. (123); Исакович зато сиђе предвечер на реку, очекујући код скеле да му се, са друге стране, јави човек по кога беше послао војника. (122); Живео је за њих и занемарио своју трговину, бринући се да их већ једном насели стално на једно место. (34); Поскочивши скоро по постељи, од ужаса покри длановима лице, вилевши кроз своје прсте и кроз мрак, у сећању, све оно што беше са њом чинио, све ђадости, страхоте и чуда. (48).

Уметањем зависне клаузе између иницијалног глаголског прилога и главне реченичне предикације (1), чије се саопштавање на тај начин одлаже, комуникативно се истиче управо важност радње исказане управном клаузом, тј. њеним предикатом. Примјери показују да Црњански интерпункцијски одваја не само ГП у инверзији него и онај у постпозицији предиката (2), иако ортографска правила не налажу такав поступак. У овим случајевима у питању је углавном придодата информација, на коју се понекад, с обзиром на то да заузима финалну позицију, може премјестити и информативно тежиште. Тако је управо и у посљедњем од наведених примјера – главна реченична предикација *покри длановима лице* праћена је још једном радњом израженом глаголским прилогом – *поскочивши по постељи*, а обје радње узроковане су трећом – *виђењем свега онога што беше са њом чинио*. За ово сјећање на догађаје временски лоциране у даљу прошлост (плусквамперфекат *беше чинио*) аутор одређује финалну реченичну позицију и тиме фокусира управо узрочну радњу.

1.2. Радња исказана ГП може бити одређена околностима у којима се врши, када се садржај овог реченичног члана проширује адвербијалом који може имати и форму клаузе. У *Сеобама* смо нашли потврде за темпоралне (3), консекутивне (4), каузалне (5), финалне (6) и начинско-поредбене (7) адвербијалне клаузе директно зависне од ГП:

(3а) Жалећи је, помилова је по леђима, гунђајући, кад она бризну још јаче у плач. (6); Одбијајући од себе свакога, притискивао је на њу своје груди, не пуштајући је ни онда кад су бабе хтеле да јој склоје очи. (147);

(3б) Приметивши мекоте њеног крила, таласање под њеним свиленим венецијом, док је лежала, он је са запрепашћењем упореди, у сећању, са свима оним Влахињама, Талијанкама и Јерменкама што му падосе шака, по свету, док је трговао. (34);

(4a) Био се сасушио, тако, од љубави и жеље, болујући толико да и други почеше што да примећују. (80); Урлајући од бола, а везаних руку, крвав, трчао је тешко, вијући се, савијајући се и љуљајући се, шако да је из далека, из кола, откуда га је Комесар, са својим кирасирима, посматрао, изгледао као неки велики цвети, сад бео, сад рујан, што се повија, на ветру. (24);

(4б) Играјући се малим, златним крстом, шако да је његове погледе привукла, у ружичасту и шамну долину својих зруди, она га упита да ли су њена путничка кола, са младим графом Паташичем, који ће је пратити до Темишвара, већ стигла? (81); Испруживши руку шако да му је висила из кола, помисли да све његове куће, сви његови обори, сви његови ђемери сребра, не могу, из даљине, да му спусте на шаку ни толико, колико би осетио једно зрно песка. (145); Тада, кинувши громко неколико пута, заигравши по земљи шако да се све зашресло, врати се у мрак и врућину крај огњишта, где га жена дочека још увек плачући. (6);

(5) Плакало се, тако, у даљину, уздишући што је погреб мршваца шако далеко, те се не може доћи до њега. (150);

(6a) У тој својој жудњи за мужем, не само да није била истрајна и искључива, целог тог грозног дана, већ је, напротив, исто тако жељно, ишчекивала и свог деве-ра, Аранђела, и питала за њега, ослушкујући не би ли чула његов ход, или злас. (126);

(6б) Спремајући се да се коцкају Исаковичеви официри, међутим, нису били ни најмање раздрагани свим тим славопојкама. (87); Уставши да би га боље могла обухватити, јер се он набусито бранио, газећи по јастуцима, кожама и ћилимовима простр-тим по земљи, она је била нагазила голом ногом на жабу и страховито вриснула. (5);

(7) Пошто су их венчали сасвим изненада и без љубави, он се, скоро две године, по-нашао према њој као туђ човек, учтиво, љубећи је нежно и пажљиво као да ће да је разбије и скрха, онако високу, лећу и слабу. (49) Ипак је највећи део дана проводио крај ње, немоћан да јој пребаци колико му штете наноси у трговини, али дајући јој то на знање сваки пут, околишним путем, истичући своју велику љубав према њој, као да је зашћо шребала да му буде захвална. (129).

Управо наведени примјери показују да се ГП за који се везују адвербијалне клаузе такође може наћи у својој уобичајеној постпредикатској позицији (3а, 4а, 5, 6а и 7) или пак испред предиката (3б, 4б и 6б).

Када зависна адвербијална клауза одређује ГП који припада структури управне клаузе, сложеном реченицом су исказане најмање три радње које се међусобно одређују на два начина. Најчешће је кондензована радња пратећа у односу на главну (мада неки од ГП имају и узрочно значење, као у првом примјеру под 4а, или пак временско – у последњем примјеру под 4б), док се сама радња означена глаголским прилогом одређује преко посљедице, намјере, времена вршења или узрока, који су исказани зависном клаузом. А да синтаксичка хијерархизација не одговара увијек информативном рангирању, показује први примјер под (4б) у коме је заправо постављање питања (*она га уишћиа*) на информативном плану споредна – најмање важна радња (контекст показује да је принцеза од Витемберга изналазила разлоге да се нађе у близини Вука Исаковича), као што је и играње малим златним крстом (*играјући се малим златним крстом*) другостепена

радња, док је приоритетна радња управо она изражена консекутивном клаузом – *иако да је његове погледе привукла, у ружичасту и шамну долину својих груди*.⁴

Примјери (3-7) показују да се Црњански користи реченичним структурама чији поједини чланови истовремено кондензују радњу и отварају мјесто другој радњи не да би истакао ток главне реченичне предикације (она се, напротив, некад у мноштву радњи тешко може и препознати као главна на информативном плану), већ да би указао на динамичност ситуације.

2. Допунске и адвербијалне клаузе у структуру вишеструкосложене зависне реченице у првој књизи *Сеоба* могу бити инкорпориране и посредством ГП који се налази у некој од зависних клауза. Допунске клаузе притом најчешће допуњавају глаголски прилог који припада структури адјективне клаузе (8), потом адвербијалне (9), а забиљежена су и два примјера у којима се ГП допуњен зависном објекатском клаузом налази у склопу друге допунске клаузе (10):

(8) Кад остари, а можда и пре, говорио је, после, док су кола излазила кроз ђумрук карловачки, где су војници истрчали мислећи да пролази неки ђешоварадински ђенерал, отићи ће у монахе, у колибу, где ће се одморити од оног што је чинио и где више неће трговати са проклетим Власима и ђопавим Грцима. (141); На неколико корака пред шумом, пред једним жбуном, приметио је жене које су уплашено чучале по страни, очекујући да он свој ђосао сврши (158); Кад су кола ушла кроз капију, на широку ледину са црквицом и великом кућом, под старе храстове, пред Аранђела Исаковича изишао је стари игуман, који га брзо умири, рекавши да је ејиској код куће, само негде у вршу. (140);

(9) Довољно је било да, на коњу, успе да заузме војничко држање, па да заборави све непријатности и тегобе свог позива, зажеливши опет да се иштакне. (168)

(10) Сваки је час осећао да ће да скочи, урликне, па да почне да трчи безумно, гризући зубима себе самог и све шћо му на ђуш дође. (164); Мислио је да мора полудети видећи како гљуђо, како лакомислено раћују, заповедајући му час ово, час оно, терајући га час тамо, час овамо. (164).

И адвербијалне клаузе бивају укључене помоћу ГП којим се исказује неки аспект радње релативне клаузе (11), а има примјера у којима се ГП налази и у дупункској (12) или чак другој адвербијалној клаузи (13):

(11) Изузев час ујутру, кад јој је долазио један стари хећим из Бео-града, кога је доводио на својој лаћи сам кир Аранђел, а који је лечио неким травама што их је морала пити у топлом купатилу, и вечери, средом, кад јој је долазио лекар чак из Осека, који је сваки пут добијао дукаат, а који је лечио неким гвозденим цевима, положивши је, пун сат, иако да је лежала скоро главачке, она иначе беше слободна и сви је остављаху на миру, то јест сви је напуштаху. (57); Дозивајући се тихим звиздуком, они су се, пузећи и трчећи погурено и брзо, као текунице, од хумке до хумке, од дрвета до дрвета, пробијали, кроз ланац стражара, који су осећали да се нешто око њих догађа, али нису знали шта, напрежући вид да у месечини шћо сагледају, опаливши покаткад у потпун мрак. (14);

4 О перспективизацији узрочне и посљедичне радње в. Ивић 1976: 44.

(12) Причао је: како су коњи хтели да удаве Аранђела Исаковича, тискајући се око њега и пунећи му уста својим гривама док се давио (...) (154);

(13) Живећи месецима сама, плачући за мужем, она се дуго бранила од свињара и пастира Исаковичевих, који су пред њеним вратима музли овце, док најпосле једне вруће ноћи, када се беше напила топлог млека, те јој би тешко, не прими једног на преноћиште, задививши га својим чарима, иако да се несрећник распричао пред другозовима, који нагрнуше за њим у колибу Станину. (156).

У примјерима (8-13) ГП се налази у својој уобичајеној позицији иза предиката, а њиме је исказан узрок, пропратна околност или начин вршења радње у релативној, адвербијалној или допунској клаузи.

За разлику од клауза укључених у структуру сложене реченице путем ГП из главне предикације, којима се истиче динамичност ситуације, клаузе придодате посредством истог члана у зависној предикацији, поготову оној адјективног типа, представљају чиниоце ретардације, успоравања главног реченичног тока, и обично доносе споредну или већ познату информацију, као на примјер у реченици: Причао је како су коњи хтели да удаве Аранђела Исаковича, тискајући се око њега и пунећи му уста својим гривама док се давио.

3.0. Поред приказаних реченичних модела у којима глаголски прилог из управне или подређене предикације структуру зависносложене реченице проширује једном допунском или адвербијалном клаузом, у *Сеобама* постоје и сложене реченичне комплекси, у чији састав улази више зависних клауза укључених помоћу једног или више глаголских прилога који одређују исту предикацију.

3.1. За један ГП смјештен у управној (14) или пак у зависној клаузи (16) у тексту прве књиге *Сеоба* некад је везано више допунских клауза у напоредном односу. Евидентиран је само један примјер са адвербијалним начинско-поредбеним клаузама које међусобно стоје у саставном односу а подређене су ГП из управне клаузе (примјер 15).

(14а) Не знајући ни зашто се бију, ни с ким се бију, ни за кога се бију, или не размишљајући о томе, Исакович је газио по бојиштима као и кад је ишао друмовима, гојазан, тежак, са потпуним одсуством схватања на души. (98); Осетив да она, на све што, прилично хладно ћуши и да њега смаћра за узрок своје несреће и болести, он би затим, обично, почео нашироко да је подсећа на ону њину страшну, разблудну ноћ, када је више силом, него милом, задоби. (129);

(14б) У страху који је лично на лудило, она му је висила о врату, шкropoleћи га, већ бог зна који пут, освећеном водицом и молећи га да се тамо не жени, као што то други чине, да се тамо не ишиче, да и њу после позове онамо, да тамо не погине. (8); Човек један, заогрнут војничким огртачем, диже се тад у чуњу, довикујући му по води да му доноси вести од браће и, пошто Исакович сиђе сасвим у блато, да му доноси вести о жени. (122);

(15) Преваливши чанак освећене водице и босиљка, који је синоћ била спремила, да би могла ујутру, (кад се пробуди,) да га пошкропи, тетурајући се, као да је дизао и носило празно буре, он стиже до врата и отргну их. (5);

(16) Надодољен и глават, овако, зар није припадао другоме, а не тој жени, ни тој деци што су за њим плакала; другоме, што је требао само да духне, па да он потрчи без обзира, преко брда и река, на све стране, не питајући ни колико бола ћиме себи наноси, ни какав ујас за собом оставља, ни у какво лудило пред собом залази. (68-69).

Глаголски прилог и предикација њему подређена могу стајати у постпозицији (14б и 16) или у антепозицији (14а и 15) надређене предикације. Радња главне клаузе, без обзира на позицију глаголског прилога, најчешће бива „угушена“ нагомилавањем како ГП тако и радњи зависних клауза, које се на информативном плану препознају као важније. Тако се на примјер у посљедњој реченици у скупини примјера (14б) главном предикацијом саопштава да се гласник који доноси лоше вијести из завичаја подигао у чуну⁵, док су суштински важне информације садржане у двама допунским клаузама – *да му доноси вестии од браћи* и *да му доноси вестии о жени*. Овај посљедњи и најважнији садржај наглашен је и уметањем темпоралне клаузе између саставног везника и субјунктора *да*.

3.2. Сложена реченична структура у *Сеобама* може бити саграђена на принципу укључивања више зависних клауза које допуњавају (17) или одређују (18) више ГП смјештених у главној клаузи:

(17) Возећи се по широкој равни, у провидном мраку, у ком остајаху све даље брда карловачка, трезнећи се најзад сасвим, од вечерњег хлада на водама и разном биљу, Дранђел Исакович снужди се у колима, видевши да се вози кући, не знајући ни да ли је она још жива. (144);

(18) Зелен од беса због губитака, ходао је нечујно по избама своје велике куће на води, загледајући снаху док је сјавала и љубећи је чим би јој било, дан два, мало боље. (129); Тако је, склапајући очи да их ојетш ошвори, губећи слух да после ојетш чује и најшшишу реч, муцајући да после ојетш проговори шихо, али сасвим разговорно, почела да се мучи и мучила се до ноћи. (125).

Главна реченична предикација, како показују примјери, смјештена је: (а) између антериорних глаголских прилога у функцији темпоралних или пропратно-околносних детерминатора и оних у постпозицији предиката, који имају вриједност адвербијала узрока и за које се везују двије допунске клаузе (примјер 17); (б) испред глаголских прилога и реченица које их допуњавају или одређују (први примјер под 18) или (в) након глаголских прилога и клауза везаних за њих (посљедњи примјер 18). Примјери (18) показују да се за глаголске прилоге који припадају структури управне клаузе везују истоврсне адвербијалне клаузе – или временске или псеудофиналне клаузе којима се заправо изражавају напоредни односи сукцесивности.⁶ Оваквим зависносложеним реченичним конструкцијама указује се на понекад и изузетно брзу смјену ситуација, поготову у примјерима (18), у којима је структура обogaњена укључивањем адвербијалних клауза.

5 Објашњавајући однос између радњи исказаних глаголским прилогом и оних исказаних предикатом реченице, М. Ивић запажа да се „kretanje kroz prostor oseća primarnijim od svake druge акције“ (Ивић 1983: 159), чиме се може тумачити и чињеница да се таква радња нашла у предикату управне клаузе, док је пратећа радња исказана глаголским прилогом – *довикнујући му*, за који се вежу и двије зависне клаузе.

6 О овом типу клауза писао је Љ. Поповић (1977).

Глаголски прилози који се налазе у склопу управне предикације не морају везивати за себе само истоврсне клаузе, већ је могућа и реченична структура у којој један од ГП отвара мјесто допунској, а други адвербијалној клаузи:

(19) Аркадије, који је водио коње за њима, пазећи да им остане у пошпиљку, почео је да их оптрчава, климатајући се иако да је, у ошћој нейомичности, то морало да падне у очи. (96); Обрнула је мало своју главу, додирнувши га грудима, иако да осети његову близину, увидевши тек тада иша је имала и изгубила. (82).

Оваквом организацијом реченице такође се истиче динамичност приказане ситуације.

4. Глаголски прилози проширени зависном клаузом у *Сеобама* могу се наћи и у склопу парцелата, који тек са базичном фразом⁷ чини семантичко-структурну цјелину сложене реченице:

(20а) Изнемогли од тих вежбања, они су се непрекидно пели кроз шумовита брда. Било је дана кад су пет пута на дан прелазили Муру, која је кривудала, газећи воду. Беху као излудели од промена.

Ходали су брдом, у чијој сенци, доле, остадоше оранице, села, цркве, виногради које су видели са висине, као тице, а не као људи. Пролазили су испод огромних стена што су им висиле над главом. Чисти и безбројни потоци жуборили су са тих стена, и ваздух што је продирао у груди као нож. Поразболеваху се многи.

Пренеразивши се кад видеше вароши од камена, чудне мостове, сјраве чију употребу нису знали, чишава брда наслађаних коса, које беху продане руским трговцима. Слушаху свирку за коју не могаху да нађу разлога, јер је допирала из зидова. На врху једне куће, једног понедеоника, на крову, угледаше, као живог, једног ковача од гвозђа, који је гвозденим рукама дизао чекић и ударао по наковњу. Неки се прекрстише и забезекнуше, док су други, извадивши луле из зуба, плуцкали огорчено, дубоко уверени да је то нека превара.

Беху се опили од ваздуха. (64);

(20б) (...) па је, по одласку братовљевом, очекивао да ће са својом снахом доживети неизмерну срећу, без икаквих брига. Сласти, разблуде, прикривено, ником знано, у оној својој великој кући на води, наградивши је после богато, задржавши је у кући, док му се брати не врати, ња и онда ако се више не врати. (131).

Парцелисање реченичне структуре, како је већ примјеђено (Симић и Јовановић Симић 2012: 16–18), једна је од основних језичких одлика прве књиге *Сеоба*, а посебно су интересантни случајеви интонативног и позиционог издвајања глаголских прилога, при чему се овим синтаксичкостилистичким поступком истиче важност радње исказане управо тим обликом. У том смислу посебно је интересантан примјер (20а) у коме се парцелисана структура концентрисана око глаголског прилога нашла не само у антепозицији базичне фразе него и на по-

⁷ Термин преузет из *Стилистичког рјечника руског језика*, у коме се диференцирају базична фраза, с једне, и парцелат, с друге стране (*Стилистички рјечник* 2003: 279).

четку параграфа,⁸ док је сам глаголски прилог надређен адвербијалној клаузи с везником *кад*, која се може посматрати и као темпорални, али и као каузални детерминатор радње исказане глаголским прилогом. И у примјеру (20б) за глаголски прилог прошли који се нашао у постпонираном парцелату везује се такође адвербијална клауза.

5. Анализа спроведена у овом раду показала је да су сложене реченице у које је зависна клауза укључена посредством ГП веома честе и разноврсне у првој књизи *Сеоба*. Оне се првенствено разликују на основу типа зависне клаузе, али и на основу степена усложњености зависно сложене реченичне структуре.

5.1. Глаголски прилог који припада структури управне клаузе у првој књизи *Сеоба* веома често отвара мјесто допунској објекатској клаузи, али се за њега могу везати и адвербијалне клаузе које саопштавају податке о посљедици, узроку, начину, намјери и времену вршења радње означене тим глаголским обликом.

Уметањем зависне допунске клаузе између иницијалног глаголског прилога и главне реченичне предикације комуникативно се истиче управо важност главне предикације. Глаголски прилог у постпозицији такође везује за себе подређену допунску предикацију којом се исказује углавном придодата информација, с тим што се на њу, с обзиром на то да заузима финалну позицију, у неким случајевима може премјестити и информативно тежиште.

Увођењем адвербијалних клауза помоћу ГП из управне клаузе, који се такође може наћи како у немаркираној постредикатској тако и у маркираној позицији испред предиката, истиче се динамичност ситуације, а главна реченична предикација не мора се подударити и са главном у низу приказаних радњи.

5.2. За разлику од клауза укључених посредством ГП у структуру управне клаузе, допунске и адвербијалне клаузе које се односе на садржај ГП из зависне предикације, не служе за истицање радње главне клаузе нити за постизање ефекта динамичности. Ове конструкције су, напротив, један од елемената ретардације у првој књизи *Сеоба*.

5.3. Поред једноставнијих примјера у којима се једна зависна клауза укључује у структуру сложене реченице као допуна или одредба ГП у управној или у зависној клаузи, чести су и они у којима реченица садржи више зависних клауза подређених једном или више глаголских прилога. Нагомилавањем истоврсних и хомофункционалних зависних клауза подређених једном ГП Црњански одузима информативни примат синтаксички главној предикацији, која бива „затрпана“ радњама исказаним глаголским прилогом и подређеним му клаузама. С друге стране, поступак интегрисања више допунских и адвербијалних клауза помоћу различитих глаголских прилога резервисан је за сликање динамичне смјене ситуација.

5.4. Динамичност, али и преношење информативног тежишта на глаголски прилог и на клаузу којој он отвара мјесто одлика су и парцелисаних реченичних конструкција, а посебном стилематичношћу се одликују оне конструкције у којима је парцелат концентрисан око ГП у инверзивном односу са базичном фразом и налази се у апсолутној антепозицији на почетку параграфа.

5.5. Сложене реченице са клаузама укљученим посредством глаголског прилога налазе се у кључним – динамичним и драматичним моментима романа, у

8 Навели смо шири контекст како би се могло видјети да се парцелат не надовезује на завршну реченицу претходног пасуса, већ да припада првој реченици параграфа на чијем се почетку нашао.

којима се приповиједају догађаји, а ниједан примјер ових структура нисмо забиљежили у описним пасажима прве књиге *Сеоба*.

Литература

Ивић 1976: Милка Ивић, „Проблем перспективизације у синтакси“, *Јужнословенски филолоџ*, XXXII, Београд, 29-46.

Ивић 1983: Milka Ivić, *Lingvistički ogledi*, Београд: Prosveta.

Ковачевић 2012: Милош Ковачевић, „Предикатски апозитив без непосредне везе с предикатом“, *Зборник Матице српске за славистику*, 83, Нови Сад, 243-256.

Мразовић 2009: Pavica Mrazović, *Gramatika srpskog jezika za strance*, друго, прерађено и допуњено издање, Нови Сад: Издавачка књиžарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци.

Поповић 1977: Ljubomir Popović, „Namerne rečenice u funkciji naporednih“, *Књижевност и језик*, XXIV/1, Београд: 154-163.

Радовановић 1990: Milorad Radovanović, *Spisi iz sintakse i semantike*, Сремски Карловци: Издавачка књиžарница Зорана Стојановића - Нови Сад: Добра вест.

Ружић 2006: Владислава Ружић, „Допунске реченице у савременом српском језику (1)“, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, XLIX/1, 123-217.

Силић и Прањковић 2007: Josip Silić i Ivo Pranjković, *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta*, 2. издање, Загреб: Školska knjiga.

Симић и Јовановић Симић 2012: Радоје Симић и Јелена Јовановић Симић, „Граматишка и интонациона структура прозног израза М. Црњанског у *Сеобама* (прва. књ)“, *Узданица*, IX/1, 7-25.

Станојчић (2008): Живојин Станојчић, *Из језика прозе Милоша Црњанског (лингвистичка истраживања)*, Београд: Завод за уџбенике.

Стилистички рјечник 2003: *Стилистически енциклопедески словарь руског језика*, под редакцијом М. П. Кожиной, Москва: Издање „Флинта“ и Издање „Наука“.

Танасић 2005: Срето Танасић, „Синтакса глагола“, у: П. Пипер и др., *Синтакса савременог српског језика*, Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига и Матица српска, 345-476.

СЛОЖНО-ПОДЧИНЕННЫЕ ПРЕДЛОЖЕНИЯ В ПЕРВОМ ТОМЕ РОМАНА ПЕРЕСЕЛЕНИЕ МИЛОША ЦРНЯНСКОГО

Резюме

В статье исследуется сложное предложение с зависимыми придаточными, которые подчиняются деепричастию, относящемуся к структуре главного предложения или же к какому-нибудь из зависимых предложений. В исследовании данного типа предложений применяется структурно-синтаксический подход с включением стилистического и текстуально-лингвистического критериев, с помощью которых указывается на функциональность данного типа организации структурной схемы предложения. Сложно-подчиненные предложения с придаточными, субординированными деепричастием используются в ключевых – динамических и драматических моментах первого тома романа *Переселение*.

Ключевые слова: сложное предложение, субординация, деепричастие, придаточное предложение, обстоятельственное предложение

Ана Јаншевич Оливери

Веселина В. ЂУРКИН¹
 Универзитет у Новом Саду
 Педагошки факултет у Сомбору²
 Катедра за језик и књижевност

О СЛОЖЕНОМ ВЕЗНИКУ БЕЗ НАМЈЕРЕ ДА

У литератури се као једна од битних карактеристика сложених везника са именичком лексемом као експонентом категоријалне семантике, поред могућности стварања синонимних низова, наводи и могућност творбе антонимних парова (*с намјером да/без намјере да*). При том се истиче да се антонимија сложених везника остварује захваљујући антонимији приједлошких израза у саставу сложених везника, али да о правој антонимији сложених везника може бити ријечи само ако оба сложена везника уводе исти тип зависне клаузе. У раду се испитује да ли је сложени везник *с намјером да* заиста афирмативни еквивалент сложеног везника *без намјере да* и да ли та два везника збиља уводе исти семантички тип зависне клаузе.

Кључне ријечи: сложени везници финалне семантике, антонимија сложених везника, каузална семантичка релација реченичног типа, концесивна семантичка релација реченичног типа

1. Сем простим (једнолексемским) везницима, зависна финална клауза у структуру зависносложене реченице може бити уведена и помоћу сложених везника финалне семантике (*ради тога да, с циљем/ у циљу да, с намјером/ у намјери да* и сл.), који су настали као резултат потребе за једнозначном, и семантички што прецизнијом, интерпретацијом типа релације између главне и зависне клаузе и који су стога првенствено одлика специјалних функционалних стилова српског стандардног језика³. Изузев у посебним научним радовима, ова чињеница готово по правилу остаје незабијежена у сербокроатистичкој граматичкој литератури.

Као продукт настојања да се у језику створе средства која би имала улогу изражавања различитих семантичких нијанси финалности створени су сложени везници у чијој творби учествују лексеме конативне семантике (*намјера, жеља, нада, настојање, жења* и сл.). Зависном финалном клаузом уведеном сложеним везником са лексемом конативне семантике у своме саставу (*с намјером да,*

1 veselinaso@gmail.com

2 Рад је урађен у оквиру пројекта 178014 *Динамика структуре савременог српског језика*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

3 Сложени везници финалне семантике појављују се као језичка средства помоћу којих се *да*-презентска клауза преводи из контекстуално условљених у контекстуално неусловљене јединице финалне семантике, дакле, као једно од средстава граматикализације финалности *да*-клаузе (једно од средстава граматикализације јесте потенцијал у функцији предиката субординиране клаузе) (Ковачевић 1998). — Постојање општефиналних (финално неспецификованих) сложених везника у језику (какви су нпр. *с циљем да, ради/ зарад/ поради тога да*), с једне стране, омогућава „једнозначну финалну релацију и у свим оним случајевима гдје по семантичком суодносу клауза тај однос и није најјаснији“ (Ковачевић 1998: 103), док постојање сложених везника спецификоване финалне семантике (*с намјером/ у намјери да, с надом/ у нади да, са жељом/ у жељи да* и сл.), с друге стране, омогућава изражавања различитих семантичких нијанси финалности „која потенцира конативну мотивацију као основну семантичку компоненту“ (Исто, 98).

с нагом да, са жељом да и сл.) у први план поставља се конативна мотивација као једна од суштинских компонената интенционалности. Као једнозначни номинатор финалног суодноса међу клаузама појављује сложени везник, који не само да задаје једнозначно финалну интерпретацију клаузе коју уводи већ и обиљежава различите семантичке нијансе финалног значења⁴.

2. У раду посвећеном проблематици сложених везника и везничких скупина аутори Л. Вукојевић и Л. Худечек као једну од битних карактеристика сложених везника са именичком лексемом као експонентом категоријалне семантике, поред могућности стварања синонимних низова⁵, наводе и могућност творбе антонимних парова (*с намјером да / без намјере да*)⁶. При том се истиче да се антонимија сложених везника остварује захваљујући антонимији приједлошких израза у саставу сложених везника⁷, али да о правој антонимији сложених везника може бити ријечи само ако оба сложена везника уводе исти семантички тип зависне клаузе. Тако се, по мишљењу ових аутора, у систему сложених везника као посљедица антонимије приједлога као структурних елемената ових везничких јединица јављају везничке јединице које функционишу као прави антоними, какве су нпр. *с намјером да / без намјере да*, и *поред њога ишло / ни поред њога ишло*), али и везничке јединице којима се обиљежава различит тип семантичке релације, какви су нпр. сложени везници *с обзиром на то ишло* и *без обзира на то ишло*. Првим⁸ се у структуру зависносложене реченице уводе зависне узрочне клаузе, чијим се садржајем „желе представити околности из којих као логичка (најчешће рационална, мисаоно условљена) посљедица произилази оно што је представљено садржајем основне (управне) реченице“ (Ковачевић 1986: 111)⁹, а другим зависне клаузе допуснога значења:

С обзиром на то ишло је он ипак ревносно примењивао очигледну настиа-ву, били смо озбиљно забринути ко ли ће од нас да бљује ватру идућег часа (Б. Нушић, Аутобиографија, 70, АСК). — „Реакција Karle del Ponte није неоčekивана, ***с обзиром на то што*** се овде поносно иштиче чињеница да је Slovenija, још пре улaska у

4 Употребом датих лексема у саставу финалних сложених везника не само да се потенцира конативна мотивација као основна компонента финалности него се појављује и могућност да се, сем презентских, у зависној финалној клаузи употребљавају и футурски облици.

5 „... синонимни низови везничких скупина посљедица су именичне синонимije, тј. истозначање су или блискозначање оне везничке skupине чије су именичне саставнице синонимне, нпр.: *с циљем да / у циљу да / с намјером да / у намјери да / с накатом да / у накату да / са жељом да / у жељи да (у настојању да / уз настојање да / са сврхом да / у сврху да)*, или истокоријенске: *с намјером да / намјеравачући да*“ (Вукојевић & Худечек 2007: 286).

6 „Антонимија везничких скупина остварује се с помоћу антонимних приједлошких израза у везничкој skupини, нпр. *с намјером да / без намјере да*. О правој антонимији везничких скупина може међутим бити ријечи само тамо гдје обје skupине уводе реченице исте врсте. Тако антонимне везничке skupине нису нпр. *с обзиром на то што* и *без обзира на то што* јер прва skupина уводи узрочну, а друга допусну суреченицу“ (Исто, 287).

7 „... приједлошна антонимија (*с(а)/без*) има пак за посљедицу антонимне везничке skupине (*с намјером да / без намјере да*), па и везничке skupине које повезују суреченице у различитим врстама реченица (*с обзиром на то што / без обзира на то што*); ...“ (Исто, 287).

8 Према препоручивана од стране нормативиста као једино исправна (јер се везником *ишло* уводе фактивни садржаји), дата везничка конструкција изузетно је ријетка у језику. У нашем корпусу забиљежили смо свега неколико примјера зависнослужених узрочних реченица, чија је зависна клауза уведена овим сложеним везником. Нешто већи број регистровани смо у електронском корпусу савременог српског језика, с тим да је укупан број регистрованих примјера овога везника такоређи занемарив у поређењу са фреквентношћу сложеног везника *с обзиром на то да*.

9 Другим ријечима, садржај надређене клаузе као логички закључак слиједи из онога што је означено зависном узрочном клаузом уведеном датим сложеним везником.

EU, imala povlašćen položaj u porodici evropskih naroda u poređenju s „braćom iz nekadašnje zajedničke države“ (Политика, 18.4.2006, КССЈ). — Он сматра да Kosovo, *s obzirom na to što ima parlament, vladu i državne institucije*, треба да води и међународне послове, у чему као први корак треба да буде отварање канцеларија у светским центрима (НИН, 30.5.2002). — На том дубљем, структурном плану сви наши реалистички приповедачи били су марковићевци, *без обзира на то што* [→ *иако*] *су неки од њих у својим политичким идејама његове присиљалице, а други огорчени противници* (Ј. Деретић, КИСК). — Тамо, ако се коме просиоцу допадне удата жена, он је проси *без обзира на то што* [→ *иако*] *она има живог мужа* (Б. Нушић, Госпођа министарка, 93, АСК).

Што се, пак, тиче антонимног односа међу везницима *и поред тога што* и *ни поред тога што*¹⁰, нужно је укратко подсетити на оно што о њима налазимо у србистичкој литератури. Коментаришући чињеницу да Силић & Прањковић (2005: 350) у својој граматици за потврду допусних „произведених“ везника наводе и везник *ни поред тога што* (пр. *Ни поред тога што смо у дуговима, плаће не касне*), Ковачевић истиче да не постоји приједлошки израз *ни поред*, баш као што не постоји ни прилошки израз *ни поред тога*, те да само потврдна форма овога израза може бити интегралном компонентом сложеног везника *и поред тога што*. Прилошки израз у саставу сложеног везника употребљава се само у потврдној форми без обзира да ли је предикат реченице негиран или потврдан (Ковачевић 2013: 47)¹¹. Другим ријечима, „Интезификатор *и* у саставу везника *и поред тога што* не подлијеже 'конгруенцији' негација, тако да се никад не остварује у верзији *ни поред тога што*“ Ковачевић (2008: 71).

3. Будући да се сложени везници *с намјером да* и *без намјере да*, за разлику од сложених везника *с обзиром на то што* и *без обзира на то што*, дају међу примјерима оних сложених везника који функционишу као прави антоними захваљујући приједлозима супротног значења (*с(а)* и *без*) који се налазе у њиховом саставу, те да сложени везник *с намјером да* функционише као афирмативни еквивалент сложеног везника *без намјере да*, у раду ћемо испитати да ли та два везника збиља уводе исти семантички тип зависне клаузе.

Говорећи о семантичком статусу приједлога и њиховој способности развијања парадигматских односа, Д. Г. Премк каже да приједлози, као и везници, „имају само развијен систем полисемије и ништа више“, а „уколико се јаве у антонимској или синонимској вези, то је више последица контекста него унутрашњег повезивања њиховог семантичког садржаја са каквим другим семантичким садржајем“ (Гортан Премк 1997: 29, 31).

У монографији Љиљане Шарић *Антонимија у хрватскоме језику: Семантички, шворбени и синтаксички опис, приједлози с(а) и без* сврстани су међу комплементарне антониме¹², тј. међу онај тип антонима који именује компле-

10 „Antonimni su međutim složeni veznici *ni pored toga što* i *i pored toga što*“ (Вукојевић & Худечек 2007: 307).

11 „У јединицама с обавезним интензификаторима истинитосна вриједност предиката не предодређује, дакле, потврдну или одричну форму интензификатора, него интензификатор задржава исту форму и у реченици с потврдим и у реченици с одричним (суб)предикатом. То се најчешће догађа када партикула учествује у творби новог типа граматичке јединице, у оквиру које она губи статус партикуле постајући интегрални (неиспустиви) дио новог типа јединице“ (Ковачевић 2013: 45).

12 Дефинисани као „тип антонима којему је супротност комплементарне природе“, при чему комплементарна супротност подразумева „odnos dopunjavanja u којему чланови опреке обухватају врсно појам у cijelosti ('оженјен' 'неоженјен')“ (Шарић 2007: 192–193).

ментарно супротне односе међу лексемама, исцрпљујући сав релевантан простор између њих. Ријеч је, дакле, о супротности оствареној кроз бинарни однос у којем се лексеме међусобно употпуњују и стварају референцијално подручје истовремено га дијелећи на два комплементарна дијела, при чему негација једнога подразумемијева афирмацију другог (*Та изјава је лажна* → *Та изјава није истинита*) (Шарић 2007: 170)¹³.

3.1. Међу забиљеженим примјерима реченица са везничком конструкцијом *без намјере да*, углавном у текстовима публицистичког и научног, доминира следећи тип:

... *без намјере да* одбацимо поетички значај релативно скрајнутог фразематика у предговору посвећеном епископу бачком Стефану Штанковићу (имплицитно присуство предромантичког сензибилитета), веома је тешко оспорити евидентан пригодни карактер уводног рада Јована Милошевића, ... (Р. Ераковић, РЕСП). — *Bez namere da ikoga uvredimo*, Pressmagazin donosi listu pet „sportova koji to nisu“ (www.pressonline.rs/sr/vesti/.../story/.../Eksperimenti+na+terenu.html, 12.2.2012). — *Bez namere da se svadjam s bilo kim*, bez želje da namećem bilo šta, u islamu je to lepo rešeno, ... (www.peticije24.com/forum/post/477783, 12.2.2012). — *Bez namere da obezvredimo bol* koju izaziva bolest ili neki dugotrajniji fizički poremećaj, osećajna stanja, međutim, puno više utiču na nas, toliko da boje naše misli pa čak i utiču na stanje našeg tela (www.nova-akropola.rs/lako%20i%20teško.htm, 12.2.2012). — *Bez namere da zvučim kritizerski...* da li mislite da Boga dotiču pobeде наших sportista i da li Bog ima veze sa sportom... (www.pouke.org › ... › Разбигра › Спорт, 12.2.2012). — *Bez namere da* заступајем принципе строго стипулификованог класног друштва, јер моја су уверења супротна, и иду у правцу неопходности постизања социјалне правде и што веће социјалне равноправности и заштите, сматрам да без оваквог дубинског увида у системе вредности грађанског поретка, и оне супротстављене њему, нећемо доћи до објашњења тоталног краха нашег друштва током протекле деценије (books.google.rs/books?isbn=8682417057). — *Bez namere da* vredjam, ali ti si neopevana kretencina... (vukajlija.com/bez-namere-da-vredjam/286133, 12.2.2012).

У поступку доказивања везничке службе датог споја и испитивања његових семантичких особености користимо тест супституције и трансформациони интерпретативни тест. Да конструкција *без намјере да* заиста функционише као сложени везник, видимо на основу немогућности елидирања лексеме категоријалне семантике употријебљене у генитивној падежној форми с приједлогом *без* из његове структуре, што практично значи да дати сложени везник није могуће супституисати општесубординацијским везником *да* без последица на семантичком плану. Замјеном сложеног везника везником *да* добили бисмо бесмислену реченичну структуру из простог разлога што бисмо тиме поништили дејство негације садржане у семантици приједлога *без*:

Bez namere da [→ **Da*] *obezvredimo bol* koju izaziva bolest ili neki dugotrajniji fizički poremećaj, osećajna stanja, međutim, puno više utiču na nas, toliko da boje naše

13 Међу примјерима којима ауторка илуструје комплементарну супротност, чија се бит огледа „у чињеници да се два логички супротстављена значења која имају одређено полје свог садржајнога просторанја допуњују до тачке потпуна обухваћања каква својства или односа. Међу њима нема никаква средњег члана па је негација једнога равна потврђивању другог: *videći – nevideći = slijepi, miško – ne-miško = žensko*“, налазе се и следећи: *истинити – лажан, заузети – слободан, животи – смрти, рати – мир, присутан – одсутан, намјеран – ненамјеран, правилан – неправилан* итд. и с(а) – без (Шарић 2007: 113, 238).

misli pa čak i utiču na stanje našeg tela. — **Без намере да** [*→ **Да**] *заступајам принципе стироџо стиратификованоџ класноџ друштва*, јер моја су уверења супротна, ... , **смавам да** без оваквог дубинског увида у системе вредности грађанског поретка, ..., нећемо доћи до објашњења тоталног краха нашег друштва током протекле деценије.

Ако, пак, из састава сложеног везника изоставимо само лексему категоријалне семантике, добићемо реченичне конструкције чија је употреба у литератури означена као ненормативна, с образложењем да је ријеч о реченицама које су настале под „туђинским утицајем“ и које нису у духу књижевног језика:

... **без намере да** [→ **без да**] *одбацимо поетички значај релативно крајњуџо фразменатиа у иредџовору посвећеном епископу бачком Стефану Станковићу (имплицитно присуство предромантичкоџ сензибилитетиа)*, веома је тешко опорити евидентан пригодни карактер уводног рада Јована Милошевића, ... (Р. Ераковић, ПЕСП). — **Без намере да** [→ **Без да**] *se svadjam s bilo kim*, (...), у islamu је то лепо решено, ... (www.peticije24.com/forum/post/477783, 12.2.2012). — **Без намере да** [→ **Без да**] *vredjam*, али ти си неопевана кретенчина... (vukajlija.com/bez-namere-da-vredjam/286133, 12.2.2012). — **Без намере да** [→ **Без да**] *ikoga uvredimo*, donosimo listu pet „sportova koji to nisu“ (www.pressonline.rs/sr/vesti/.../story/.../Eksperimenti+na+terenu.html, 12.2.2012). — **Без намере да** [→ **Без да**] *zvuciim kritizerski...* да ли мислите да Бога дотичу победе наших sportista и да ли Бог има везе са sportom... (www.pouke.org › ... › Разбирџа › Спорт, 12.2.2012). — **Без намере да** [→ **Без да**] *obezvredimo bol* коју изазива болест или неки дуготрајнији физички poremećaj, осећајна stanja, међутим, puno више utiču на нас, толико да боје наше misli па čak и utiču на stanje нашег tela (www.nova-akropola.rs/lako%20i%20teško.htm, 12.2.2012). — **Без намере да** [→ **Без да**] *заступајам принципе стироџо стиратификованоџ класноџ друштва*, јер моја су уверења супротна, и иду у правцу неопходности постизања социјалне правде и што веће социјалне равноправности и заштите, **смавам да** без оваквог дубинског увида у системе вредности грађанског поретка, и оне супротстављене њему, нећемо доћи до објашњења тоталног краха нашег друштва током протекле деценије (books.google.rs/books?isbn=8682417057).

Сем тога, семантичка интерпретација реченице била би измијењена усљед губитка конативне семантичке компоненте, која је једна од суштинских одлика интенционалности¹⁴.

О везничкој употреби приједлога *без*, о његовом продору из номинализованих у ненормализоване исказе пише Милорад Радовановић у своме раду *Номинализација и неџација*. Означивши их као „конструкције на рубу стандарда“, он тврди да је у питању „једна могућна [а когнитивним и прагматичким разлозима мотивисана] синтаксичко-семантичка аналогија (*без да = а да не* и сл.)“, наглашавајући при том да се у литератури често запоставља неџација у датим примјерима, „а фокусира значење ’супротности’ (*без да = а да*)“. По његовом мишљењу, у питању је однос *без да / а да не*, у којем је **без** [= *адверсајтивност* + неџација] **да** [= конјункција] / **а** [= *адверсајтивност*] **да** [= конјункција] **не** [= неџација] (Радовановић 2007: 114).

14 Зависном финалном клаузом уведеном сложеним везником са лексемом конативне семантике у своме саставу (с *намјером да*, с *наодом да*, с *жељом да* и сл.) у први план поставља се конативна мотивација као једна од суштинских компонента интенционалности — „... конативни су мотиви жеље и/ или хтијења иманентни свакој интенционалној дјелатности. Они су узрок-потичај саме рационалне одлуке заправо њен предодређивач и представљају једну од суштинских компоненти интенционалности“ (Ковачевић 1998: 97).

У номинализованим исказима, сем у значењу пропратне околности¹⁵, конструкције с приједлогом *без* и девербативном именицом у генитиву појављују се у српском језику и у концесивном значењу, „у функцији концесивног детерминатора којим се реченична предикација одређује с обзиром на експликативну околност типа допуштање“ (Антонић 2005: 170), с тим што при изражавању концесивног значења уз приједлог може бити употријебљена и интензификаторска партикула *и*¹⁶.

Пишући о синтаксичким јединицама у којима партикуле *и* и *ни* имају статус структурно неиспустивих компонената, анализирајући њихову улогу и могућност појављивања у творби сложених допусних везника (у којима партикула *и* има статус обавезног интензификатора) какви су нпр. *и ако*, *и кад*, *и да*, Ковачевић (2013: 48) напомиње да овим везницима треба придодати и „нормативно прогоњени допусни везник *без да* уз који, ако је интензивирањем, увијек долази партикула *и* (никад *ни*)“, што потврђује следећим примјерима:

Госпођа Рада силно се обрадовала што може да ми објасни како део Пиносаве ипак има водовод. *И без да* је Србија претходно ушла у НАТО. (Политика, 6. 6. 2009, 14; Мирослав Лазански); Јанко Типсарчевић је завршио турнир *без и да* је изашао на терен. (Блиц, 14.5.2013, 39); Расправа у Савету безбедности УН о Косову *и без да* питају Србе (Блиц, 6.8.2004, 5) и сл.“ (Ковачевић 2013: 48).

Погледамо ли пажљивије примјере реченичних структура са сложеним везником *без намјере да*, постаје јасно да клауза обиљежена сложеним везником *без намјере да* нема статус зависне у односу на клаузу са којом је у контактної позицији, већ у односу на клаузу чији је садржај елидиран из састава зависносложене реченице, односно није експлициран већ само подразумеван, чему у прилог иду следеће трансформације горе наведених примјера:

Bez namere da se svađam s bilo kim, (...) , u islamu je to lepo rešeno, pas je nečista životinja i nije mu mesto tamo gde boravi čovek, ... [→ ***Без намере да се свађам с било ким***, ***ипак ћу рећи*** да је у исламу то лепо решено ...]. — ***Bez namere da zvučim kritizerski...*** da li mislite da Boga dotiču pobjede naših sportista i da li Bog ima veze sa sportom... [→ ***Без намере да звучим кријтизерски***, ***ипак ћу вас питати*** да ли мислите ...]. — ***Bez namere da obezvređimo bol koju izaziva bolest ili neki dugotrajniji fizički poremećaj***, osećajna stanja, međutim, puno više utiču na nas, toliko da boje naše misli pa čak i utiču na stanje našeg tela [→ ***Без намере да обезвредимо бол коју изазива болест или неки дуготрајни физички поремећај***, ***ипак мислимо*** да осећајна стања пуно више утичу на нас ...]. — ... ***без намере да одбацимо њојетички значај релативно скрајнутог фрагмената у предговору посвећеном епископу бачком Стефану Силанковићу (имплицитно присуство предромантичког сензибилитета)***, веома је тешко оспорити евидентан пригодни карактер уводног рада Јована Ми-

15 Један од модела којим је у српском језику репрезентован генитив пропратне околности, односно „генитив у функцији детерминатора пропратне околности реченичне предикације“ (Антонић 2005: 162), јесте V+ БЕЗ N_{Gen} „генитив девербативне именице с предлогом БЕЗ као кондензатор клаузе с везником И/ А (ДА) ПРИ ТОМ/ А ДА, и значењем пропратне околности. Предлог БЕЗ у номинализованој структури јесте експонент негације у развијеној клаузи“ (Исто, 162). Примјери које ауторка наводи: Отишао је БЕЗ изоздрава. [→ Отишао је И/ А ПРИ ТОМ се НИЈЕ изоздравио/ А ДА се НИЈЕ изоздравио].

16 И. Антонић погрешно одређује статус лексеме *и* сматрајући је везником „генитив девербативне именице с предлогом БЕЗ или с везничко-предлошким спојем И БЕЗ. Предлог БЕЗ кондензује негацију зависне предикације“ (Антонић 2005: 171) и наводи следећа примјере: Они су то учинили И БЕЗ твоје дозволе. [→ Они су то учинили ИАКО им ти то НИСИ дозволио.] — БЕЗ мог знања пријавио се на конкурс. [→ ИАКО ја то НИСАМ знао, пријавио се на конкурс.]

лошевића, ... [→ ... **без намере да одбацимо поетички значај релативно скрајнутог фрагмената у предговору посвећеном епископу бачком Стефану Сijanковићу (имплицитно присуство предромантичког сензибилистичког)**, **ипак ћемо констатовати/ рећи/ устврдити** да је веома тешко оспорити евидентан пригодни карактер уводног рада Јована Милошевића, ...].

Кључну улогу у анализи реченица са везничком конструкцијом *без намере да* управо има обавезна имплицитна негација у семантичком садржају приједлога *без*. Ако с једне стране имамо на уму чињеницу да категорија финалности спада у ред категорија које припадају категоријалном комплексу каузалности, те да су финална значења посредно изведена из узрочних¹⁷, а с друге стране да је концесивност такав „изражајни систем који почива на негацији“, тј. да све допусне реченице „почивају на супротности афирмација : негација“ (Губерина према Ковачевић 2002:145), да је концесивност увијек негација каузалности¹⁸, да каузалне форме уз помоћ негације добијају концесивну семантичку вриједност (Ковачевић 2002: 145), онда је сасвим оправдано у трансформацијама анализираних примјера отићи и корак даље:

Bez namere da se svadam s bilo kim, (...), u islamu je to lepo rešeno, pas je nečista životinja i nije mu mesto tamo gde boravi čovek, ... ¹[→ **Без намере да се свађам с било ким**, **ипак ћу рећи** да је у исламу то лепо решено ...] ²[→ **Иако не намеравам да се свађам било с ким**, **ипак ћу рећи** да је у исламу то лепо решено ... — **Bez namere da zvučim kritizerski...** da li mislite da Boga dotiču pobeđe naših sportista i da li Bog ima veze sa sportom... ¹[→ **Без намере да звучим критички**, **ипак ћу вас питати** да ли мислите ...] ²[→ **Иако не желим/ не намеравам да звучим критички**, **ипак ћу вас питати** да ли мислите ...] — **Bez namere da obezvedimo bol koju izaziva bolest ili neki dugotrajniji fizički poremećaj**, osećajna stanja, međutim, puno više utiču na nas, toliko da boje naše misli pa čak i utiču na stanje našeg tela ¹[→ **Без намере да обезвредимо бол коју изазива болест или неки дуготрајни физички поремећај**, **ипак мислимо** да осећајна стања пуно више утичу на нас ...] ²[→ **Иако не намеравамо да обезвредимо бол коју изазива болест или неки дуготрајни физички поремећај**, **ипак мислимо** да осећајна стања пуно више утичу на нас ...] — ... **без намере да одбацимо поетички значај релативно скрајнутог фрагмената у предговору посвећеном епископу бачком Стефану Сijanковићу (имплицитно присуство предромантичког сензибилистичког)**, веома је тешко оспорити евидентан пригодни карактер уводног рада Јована Милошевића, ... ¹[→ ... **без намере да одбацимо поетички значај релативно скрајнутог фрагмената у предговору посвећеном епископу бачком Стефану Сijanковићу (имплицитно присуство предромантичког сензибилистичког)**, **ипак ћемо констатовати/ рећи/ устврдити** да је веома тешко оспорити евидентан пригодни карактер уводног рада Јована Милошевића, ...] ²[→ **Иако не намеравамо да одбацимо поетички значај релативно скрај-**

17 Намјерним се реченицама исказује таква каузалност у којој је једна од корелативних ситуација могући резултат друге. Надређеном клаузом исказује се предуслов (претпоставка) који обезбеђује и омогућује очекивани резултат (посљедицу), док се зависном финалном клаузом изражава стимуланс, погитај, мотив и могући резултат који се, дакле, очекује, претпоставља, предвиђа или прижељкује (Вукојевић 2008: 92–93). Каузалност финалног типа одликује хипотетичност — намјерне реченице маркиране су одсуством информације о реализацији жељеног или очекиваног резултата.

18 „ (...) 'превођењу' каузалних у концесивне конструкције највише на језикосемантичком плану могла допринијети негација. Јер, с обзиром на експлицирани језички материјал, концесивност је увијек негација каузалности: негира се дјелотворност експлицираног узрока, а самим тим и каузална међусуловљеност експлицитно наведених садржаја“ (Ковачевић 2002: 144).

нушо̄ фра̄гмената у предговору посвећеном епископу бачком Стефану Станковићу (имплицитно присуство предромантичко̄ сензибилише̄та), ипак ћемо констатовати/ рећи/ устврдити да је веома тешко оспорити евидентан пригодни карактер уводног рада Јована Милошевића, ...]. — **Bez namere da ikoga uvredimo**, donosimo listu pet „sportova koji to nisu“ [→ **Иако не намеравамо да икога увредимо, (ипак) доносимо листу пет „спортова“** који то нису“].

Како се из наведених трансформација види, зависна клауза обиљежена сложеним везником *без намјере да* семантички је еквивалентна зависној концесивној клаузи са обавезно негираном формом предиката. Лексема конативне семантике у саставу сложеног везника *без намјере да* функционише као кондензатор реченичног значења, при чему је концесивна семантичка интерпретација реченице условљена обавезним присуством имплицитне негације у семантичком садржају приједлога *без*.

У реченици уведеној сложеним везником *без намјере да* у функцији предиката, који је увијек у потврдној форми, готово по правилу појављују се глаголске лексема негативне семантике, као нпр. *вријеђати, обезвриједити, свађати се, одбацити, кришиковаити* (или се негативна семантика, уколико није исказана глаголом, ишчитава на основу неких других контекстуалних показатеља), којима се означава могући негативан ефекат што ће га произвести садржај реченице са којом је клауза означена везником *без намјере да* у контактаној позицији, односно садржај онога што говорно лице намјерава рећи упркос декларативном одсуству воље, жеље или хтијења да такав ефекат произведе. Говорно лице претпоставља да би тврдња, констатација или суд који жели изрећи могли бити, сасвим извјесно, узроком негативне реакције саговорника односно реципијента.

Да сведемо. У српском стандардном језику, првенствено у његовом публицистичком и научном стилу, међу сложеним везницима са лексемом конативне семантике као обавезном интегралном компонентом појављује се и везничка структура *без намјере да*. Проведена анализа показала је да се датим типом сложеног везника уводи зависна клауза концесивне семантике, чему у првом реду доприноси имплицитна негација садржана у семантичком садржају приједлога *без*, којом се разара каузална условљеност намјере (воље или хтијења) говорног лица и могуће посљедице, односно пориче свјесно учешће говорног лица у процесу креирања те везе.

Управо семантика сложеног везника *без намјере да*, превасходно дејство имплицитне негације приједлога *без*, омогућује говорном лицу да се унапријед дистанцира од могућег, може се рећи и готово сасвим извјесног, неповољног начина интерпретације садржаја саопштеног изричном клаузом којом се допуњава глагол у функцији предиката неексплициране, али подразумеиване клаузе (најчешће) са глаголом говорења или мишљења у функцији предиката (**Без намере да обезвредимо бол коју изазива болест или неки дугоштрајни физички поремећај, ипак мислимо да осећајна стања јуно више утичу на нас**), и на тај начин ублажи могућ неповољан ефекат.

Извори

АСК: Антологија српске књижевности, Учитељски факултет Београд, <http://www.uf.bg.ac.rs/>

АСП: М. Јосиф Вишњић, *Анџологија српских приповедача XIX и XX века*, приређивачи електронског издања Knjizara.com и Alexandria studio (<http://www.aleksandrija.com/>).

Б. Брборић, СЈН: Бранислав Брборић, *С језика на језик, Социолингвистички огледи II*, Београд, Нови Сад: ЦПЛ, Прометеј, 2001.

Д. Медаковић, АВН: Дејан Медаковић, *Аманети великог научника* (Пројекат „Растко“)

П. Пипер, УС: Предраг Пипер, *Увод у славистику I*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1998.

М. Селимовић, *Осврво* (интернет)

ЗДИСН: *Знамениџа докуменџа за историју српског народа 1538–1918*, приредили Дејан Микавица, Владан Гавриловић, Горан Васин, Филозофски факултет, Нови Сад 2007.

Југославија 1918–1984: Б. Петрановић, М. Зечевић, *Југославија 1918–1984. (збирка докуменџа)*, Библиотека „Сведочанства“, Издавачка радна организација „Рад“, Београд 1985.

КССЈ: Корпус савременог српског језика (www.korpus.matf.bg.ac.rs)

Сабрана дела Данила Киша, интегрално електронско издање.

<http://www.rastko.rs/knjizevnost/>

<http://www.parlament.gov.rs/акти/донети-закони/донети-закони.45.html>

<http://www.uns.ac.rs/sr/doktorske/javniuid.htm>

<http://www.politika.rs/>

<http://www.gradjanski.rs>

<http://www.nin.co.rs>

<http://www.glas-javnosti.rs/>

Литература

Антонић 2005: И. Антонић, „Синтакса и семантика падежа“, у: П. Пипер, И. Антонић, В. Ружић, С. Танасић, Љ. Поповић, Б. Тошовић, *Синтакса савременога српског језика: прости реченица*, у редакцији М. Ивић, Београд, Нови Сад: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига, Матица српска, 119–300.

Вукојевић & Худечек 2007: Л. Вукојевић, Л. Худечек, „Podrijetlo, ustrojstvo, funkcija i normativni status složenih veznika i vezničkih skupina“, у: *Sintaktičke kategorije*, Zbornik radova znanstvenoga skupa s međunarodnim sudjelovanjem, у редакцији В. Куне, Осиек, Загреб: Филозофски факултет, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 283–333.

Гортан Премк 1997: Д. Гортан Премк, *Полисемија и организација лексичког система у српскоме језику*, Београд: Институт за српски језик САНУ.

Ковачевић 1986: М. Ковачевић, М. Ковачевић, „Спорни везник с обзиром да“, *Наш језик*, XXVII/1–2, Београд, 101–113.

Ковачевић 1998: М. Ковачевић, *Синтакса сложене реченице у српском језику*, Београд, Србиње: Рашка школа, Српско просвјетно и културно друштво Просвјета.

Ковачевић 2002: М. Ковачевић, М. Ковачевић, *Синтаксичка негација у српском језику*, Ниш: Издавачка јединица Универзитета у Нишу.

Ковачевић 2008: М. Ковачевић, „Значај интензификатора за концесивну интерпретацију зависних реченица“, у: *Српски језик, књижевност и уметност, књ. I: Српски језик у (кон)тексту*, уред. Милош Ковачевић, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 2008, 65–83.

Ковачевић 2013: М. Ковачевић, „Партикуле ни и и у функцији обавезног интензификатора у савременом српском језику“, у: *Српски језик, књижевност, уметност, књ. I: Традиција*

и иновације у савременом српском језику, уред. Милош Ковачевић, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 2013, 43–58.

Пипер 2005: П. Пипер, „Семантичке категорије у простој реченици: синтаксичка семантика“, у: П. Пипер, И. Антонић, В. Ружић, С. Танасић, Љ. Поповић, Б. Тошовић, *Синтаксика савременога српског језика: простија реченица*, у редакцији М. Ивић, Београд, Нови Сад: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига, Матица српска, 575–982.

Радовановић 2007: М. Радовановић, *Стари и нови стили (огледи о језику и уму)*, Сремски Карловци, Нови Сад: Издавачка књижевница Зорана Стојановића, Добра вест.

Силић & Прањковић 2005: Ј. Silić, I. Pranjković, *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i viša sveučilišta*, Zagreb: Školska knjiga.

Шарић 2007: Лј. Šarić, *Antonimija u hrvatskome jeziku: Semantički, tvorbeni i sintaktički opis*, Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.

ON COMPOUND CONJUNCTION *BEZ NAMJERE DA*

Summary

In the literature, as an important characteristic of compound conjunctions with a nominal lexeme as the exponent of categorical semantics, besides the possibility to form synonymous concatenations, there exist a possibility for creation of antonymic pairs (*s namjerom da/bez namjere da* – ‘with/without intention to’). In this case it is stated that antonymy of compound conjunctions is possible owing to the antonymy of prepositional expressions that form the compound conjunctions, but the complete antonymy of a compound conjunction can be achieved only if both conjunctions introduce the same type of subordinate clause. The paper inquires whether the compound conjunction *s namjerom da* is the true affirmative equivalent of the compound conjunction *bez namjere da* and whether these two conjunctions really introduce the same type of subordinate clause. The conducted analysis shows that the clause introduced with *bez namjere da* does not have the subordinate status to the clause with which it is in contact position, but to the clause whose contents is not explicit but only assumed, and that, with the given type of compound conjunction, it introduces the subordinate clause with concessive semantics, which is primarily due to the implicit negation contained in the semantic contents of the preposition *bez*, which destroys the causal conditionedness of intention and will of the speaking subject and the possible negative effect of the expressed thought, statement or judgment.

Keywords: compound conjunctions of final semantics, antonymy of compound conjunctions, causal semantic relation of sentence type, concessive semantic relation of sentence type

Veselina V. Đurkin

Тања З. РУСИМОВИЋ¹
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет

КАТАФОРИЧКО УПУЋИВАЊЕ КВАНТИФИКАТОРА У АНТЕЦЕДЕНТУ АДЈЕКТИВНЕ РЕЛАТИВНЕ КЛАУЗЕ

Нумерички и нумерички квантификатори, прецизно или апроксимативно одређују према количини или величини референт у антецеденту и адјективна клауза када се односи на цео скуп референата означених наведеним антецедентом јесте нерестриktivна и то парентетички (информативно нерелевантна) или континуативно (информативно релевантна) за садржај надређене клаузе. Одређеност оваквих антецедената не зависи од форичности антецедента. Међутим, након антецедента који је квантитативно одређен, што се тиче количине или величине, може уследити рестриktivна адјективна клауза. А то значи да квантификатор у антецеденту катафорички упуђује на адјективну клаузу. У раду анализирамо у којим условима је адјективна клауза рестриktivна у односу на антецедент са квантификатором (нумеричким или нумеричким), односно, када је адјективна клауза носилац садржаја који представља критеријум за ту рестриktivцију, те на тај начин доприноси рестриktivцији коју врши квантификатор у антецеденту.

Кључне речи: квантификатор, катафора, адјективна клауза, нерестриktivност, рестриktivност, одређеност

Увод

Именски израз који представља лексичкосемантички антецедент адјективне клаузи може бити одређен или неодређен. У језицима са чланским системом (енглески, немачки, француски...) сигнализовање дихотомије одређеност/неодређеност истакнутије је у односу на српски језик, јер су именски изрази употребом члана већ маркирани као одређени или неодређени. Како је српски језик без чланског система, у раду анализирамо како се одређеност/неодређеност сигнализира катафоричном употребом квантификатора, а то значи да синтагматски контекст није увек довољан у постизању одређености антецедента, већ доприноси одређености својом форичношћу. У ствари, говоримо о ендофоричком упуђивању, које није усмерено директно на ентитет него на његово „име“, на супстантив као антецедент – анафора или постцедент – катафора. Значења термина антецедент (оно што претходи) и постцедент (оно што следи) показују „позициону диференцијацију анафоре и катафоре“ (Ковачевић 2007: 49). Тако се форичност у лингвистици најчешће „разматра с обзиром на структурисање везаног текста као надреченичног јединства“ (Ковачевић 2007: 49). Како је наш корпус пре свега писана релазација дискурса, искази ће бити ексцерпирани из књижевнојезичког и публицистичког стила.

Семантичка разлика која постоји између релативних реченица читава се у дихотомији *рестриktivивности/нерестриktivивности*. Када релативна клауза не спецификује значење антецедента јер је оно већ спецификовано, тако да се ре-

¹ tanjarusimovic@yahoo.co.uk

лативна клауза може анулирати без промене смисла надређене клаузе, говоримо о нерестриктивној релативној клаузи. Када релативна клауза спецификује значење антецедента, односно из класе се издваја поткласа, а исказ надређене клаузе важи само за поткласу спецификовану релативном клаузом, реч је о рестриктивној релативној клаузи. Анулирање релативне клаузе довело би до промене смисла надређене клаузе (в. Михаиловић (1973: 164-165) и Кордић (1995: 25-30)).

Синтагматски контекст лексичкосемантичког антецедента

Да ли ће релативна клауза бити рестриктивна/нерестриктивна не зависи само од значења именице у антецеденту него од укупних односа детерминације у дискурсу, а по значају могуће је издвојити утицај синтагматског контекста. Именица у антецеденту може бити одређена именицама, придевима, бројевима, прилозима (за количину) и заменицама. Како линеаризација именског израза представља ред речи у именском изразу, у раду полазимо од комуникативно немаркираног модела линеаризације која обухвата: *детерминаџор*, *квантификаџор* и *квалификаџор* док је у завршном сегменту главни конституент именског израза (пр. *Ово шреће најновије издање*), с тим да су предмет нашег интересовања квантификатори.

Бројевима и прилозима за количину одређује се садржај именичког појма у односу на количину или величину, тако да говоримо о *квантификацији*. Семантичка категорија количине је граматички полицентрична категорија јер обухвата и граматичку категорију броја, и граматичку категорију степена поређења, као и бројеве и количинске прилоге као врсте речи (в. Пипер 2005: 880–882). Под *квантификаџором*² као *средством за изражавање количинских значења у овом раду подразумевамо само квантификацију лексички изражену нумерички и нунумерички у оквиру антецеденџа*.

Употреба нумеричких квантификатора³ подразумева кумулативну квантификацију, која је најчешће референцијална, али може бити и неререференцијална; и партитивну⁴ квантификацију, која је увек референцијална. Употреба нунумеричких квантификатора подразумева само кумулативну квантификацију.

2.1. У том смислу, очекивано је да квантификатори доприносе одређености референта у антецеденту својом семантиком (пр. 1):

(1) На диреку у средини залепљене четири свеће ЧИЈИ се пламен њише заталасан од игре (Р. Петровић, 27).

Наведени пример илуструје ситуације у којима је за одређеност референта именичке синтагме релевантна количина коју као свој стални садржај има ос-

2 Колико је квантификација широк појам јасно је и из примера *Све шри најпородаваније књиже*, где је детерминатор показатељ референцијалности и опште квантификације (*све*); такође, поред лексичке квантификације изражене бројем (*шри*) и суперлатив (*најпородаванији*) представља вид степеновања, тј. нунумеричког квантификовања.

3 Нумерички квантификатори су заправо бројеви као тачни изрази укупности објеката квантификације. Како су за наше истраживање релевантни нумерички квантификатори у антецеденту, најпре издвајамо примере са кумулативним квантификаторима. Кумулативни квантификатори само означавају величину скупа без обележја партитивности, њима припадају основни бројеви (именовани или изражени цифрама, посебно у публицистичком и административном стилу) и бројевне именице.

4 Партитивни квантификатори представљају изврстан ентитет као део сложенијег скупа и то су квантификатори организовани према критеријуму линеарности. У раду разматрамо примере са редним бројевима.

новни број у антецеденту. Након тако одређеног антецедента следи адјективна клауза која се односи на цео скуп ентитета у антецеденту, односно следи нерестриktivна адјективна клауза.

(1a) [← На диреку у средини залепљене четири свеће].

Анулирањем адјективне клаузе, које је илустровано у реконструкцији (1a), надређена клауза остаје информативна, тј. нерестриktivна адјективна клауза је одредба која није неопходна, испустива је, информативно је редувантна и представља *паренхетички* *п*иш *нерестриktivне* клаузе.

(2) После *петнаест месеци у току КОЈИХ су на радном месту носили маркантне флуоресцентне жуте прслуке*, контролори ГСП-а су свој посао у возилима градског саобраћаја јуче обављали у „цивилном оделу” (Политика, 13.09.2011, 19).

Пример (2) илуструје употребу нерестриktivне клаузе која доприноси изградњи дискурса, информативно је битна као и надређена, тако да њеним изостављањем надређена клауза губи на информативности.

(2a) [← После *петнаест месеци* контролори ГСП-а су свој посао у возилима градског саобраћаја јуче обављали у „цивилном оделу”].

Реконструкција (2a) показује да је, без обзира на анулирање адјективне клаузе, исказ граматичан, али не и информативан, тј. комуникативан, јер именски израз у антецеденту *петнаест месеци* није одређен квалификативно тј. није спецификован период од *петнаест месеци* тиме да су у том периоду *на радном месту контролори ГСП-а носили маркантне флуоресцентне жуте прслуке*. Говоримо, у ствари, о *континуативном* *п*иш *нерестриktivних* клауза. Ови примери илуструју допринос семантике бројева у антецеденту одређености његовог референта, а то значи да анафоричко упућивање изостаје.

Катафоричко упућивање квантификатора у антецеденту

Употреба нумеричких квантификатора подразумева кумулативну и партитивну квантификацију. *Нумерички квантификатори* су заправо бројеви као тачни изрази укупности објеката квантификације. Како су за наше истраживање релевантни нумерички квантификатори у антецеденту, најпре издвајамо примере са *кумулативним квантификаторима*, који само означавају величину скупа без обележја партитивности, њима припадају основни бројеви (именовани или изражени цифрама, посебно у публицистичком и административном стилу) и бројевне именице. *Партитивни квантификатори* представљају изврстан ентитет као део сложенијег скупа и то су квантификатори организовани према критеријуму линеарности. У раду разматрамо примере са редним бројевима. Употреба нумеричких квантификатора подразумева само кумулативну квантификацију.

Нумерички и нумерички квантификатори прецизно или апроксимативно одређују према количини или величини референт у антецеденту и адјективна клауза која се односи на цео скуп референата означених наведеним антецен-

том јесте нерестриктивна и то, како смо већ илустровали, парентетички (информативно нерелевантна) или континуативно (информативно релевантна за садржај надређене клаузе).

3.1. Међутим, да након антецедента који је квантитативно одређен, што се тиче количине или величине, следи нерестриктивна клауза, није правило. Наведени примери имају у антецеденту *кумулятивну квантификацију*:

(3) Шеф делегације Европске уније у Србији Венсан Дежер је више пута нагласио да ће оцена јавних набавки у Србији, на које се годишње троши *четири милијарде евра, од ЧЕГА по проценама милијарду поједе корупција*, имати значајну улогу у оцени испуњавања услова за стицање кандидатуре Србије (Политика, 14.09.2011, 23).

Четири особе, од КОЈИХ једна теже, повређене су у удесу на путу од аеродрома ка аутопуту у судару два возила (Курир, 29.09.2011, 2). У колекцији сада има **28 титула**, *од КОЈИХ су четири грен слем трофеји* (Политика, 13.09.2011, 30).

У колекцији сада има **28 титула**, *од КОЈИХ су четири грен слем трофеји* (Политика, 13.09.2011, 30).

Да ли путници имају карте, проверава **420 људи**, *од ЧЕГА је њих 135 запослено у ГСП-у, а 285 ради по уговору* (Политика 14.09.2011, 17).

Перо Антић завршио је меч са **осам поена**, *од КОЈИХ је пет постигао у последњих пет минута* (Политика, 13.09.2011, 29).

Жири састављен од представника модне индустрије, медија и спорта издвојио је **16 девојака**, *од КОЈИХ је пет ушло у најужи избор* (Политика, 14.09.2011, 19).

У наведеним примерима (3) именица у антецеденту количински је одређена на нивоу надређене клаузе, али адјективна клауза која следи врши рестрикцију антецедента, односно, издваја подскуп референата именичког појма у антецеденту. По правилу адјективна клауза уведена је релативизатором који је у аблативном генитиву⁵. Дакле, говоримо о рестриктивним адјективним клаузама. Међутим, занимљиви су резултати реконструкције:

[←Шеф делегације Европске уније у Србији Венсан Дежер је више пута нагласио да ће оцена јавних набавки у Србији, на које се годишње троши *четири милијарде евра* имати значајну улогу у оцени испуњавања услова за стицање кандидатуре Србије.]

Очекивали бисмо да је реконструисани исказ непрецизан, непотпун, чак неинформативан без рестриктивне адјективне клаузе. Међутим, без обзира на то што је обележена адјективна клауза рестриктивна у односу на антецедент, за надређену клаузу то није релевантно, те исказ може бити информативан и цело-

5 Адјективна клауза уведена релативном заменицом у аблативном генитиву може бити и нерестриктивна, али уз услов да адјективна клауза садржи општи квантификатор који истиче све референте означене антецедентом (нпр. После 11 „убитачних” дана и **осам утакмица од КОЈИХ је свака значила „живот”** за наше кошаркаше, дошао је и тренутак заслуженог опуштања и сумирања утисака после две фазе Европског првенства у Литванији (Политика, 13.09.2011, 31)).

вит и без рестриктивне адјективне клаузе. То је могуће само зато што је подскуп референата издвојен у адјективној клаузи релевантан само за садржај исте адјективне клаузе.

3.1.1. У том смислу занимљиви су примери (4):

(4) Према подацима свих школских управа, у прошлој школској години било је **4.867 наставника КОЈИ нису имали пун фонд часова** (Политика, 14.09.2011, 18).

Он је рекао и да у овом тренутку имамо **800 одељења у КОЈИМА има пет и мање ђака**, 1.556 одељења са шест до 10 ђака и 1.739 одељења са 11 до 15 ученика (Политика, 14.09.2011, 18).

Једна од најстаријих странака од увођења вишепартијског система до данас Нова демократија, касније позната као Либерали Србије Душана Михајловића, спада у **оних 550 партија КОЈЕ се нису уписале у Регистар странака** (НИН 15.09.2011. број3168, 69).

У примерима (4) антецедент је такође одређен основним бројем као тачним изразом укупности објеката квантификације. Међутим, знање о ванјезичкој стварности је семантички оквир у којем је јасно да основни број представља издвајање количински прецизног и тачног подскупа референата, а критеријум на основу којег је издвојен тај подскуп садржај је адјективне клаузе. Дакле, садржај адјективне клаузе у потпуности се односи на семантички оквир антецедента, у том смислу нема рестрикције, али како је рестрикција већ извршена основним бројем у односу на укупност скупа, а адјективна клауза је носилац садржаја који представља критеријум за ту рестрикцију, онда можемо рећи да адјективна клауза доприноси рестрикцији коју врши квантификатор у антецеденту. Као потврду наводимо реконструкцију првог примера из групе (4):

[←*Према подацима свих школских управа, у прошлој школској години било је **4.867 наставника.**]

Дакле, у реконструисаном примеру нема рестрикције антецедента адјективном клаузом. Међутим, како је антецедент потпуно одређен квалитативно тек са адјективном клаузом која садржи критеријум квантификације, онда је адјективна клауза рестриктивна, што се квантификације тиче, и због тога информативно релевантна надређеној клаузи и неиспустива.

Последњи пример у групи примера (4) потврђује наш став јер демонстратив *онај* у антецеденту својом интонацијом катафорички упућује на адјективну клаузу која садржи критеријум за квантификацију (види Русимовић 2014: 126–130), без обзира што се адјективна клауза односи на цео скуп изражен антецедентом.

3.2. У корпусу смо издвојили и следеће примере:

(5) Током геј параде прошле године у нередима на београдским улицама повређено је **више од 140 људи, од КОЈИХ 124 полицајца** и причињена је велика материјална штета (Курир, 29.09.2011, 34).

То је **било којих *што* пацијената**, за КОЈЕ ми, кардиолози, сматрамо да ће им операција у Универзитетској клиници у Женеви бити од веће користи, с обзиром на сложеност урођене мане или срчаног обољења (Политика, 13.09.2011, 8).

Наведени примери (5) илуструју употребу рестриктивних адјективних клауза са *ајпроксимативним квантификатором* у антецеденту, у вези са којим су следећи критеријуми: У првом примеру адјективна клауза упућује на подскуп референата антецедентове синтагме, али количина подскупа је релевантна само за садржај адјективне клаузе, тако да без обзира на рестрикцију тј. издвајање подскупа референата у антецеденту, адјективну клаузу могуће је ануирати. Међутим, занимљив је други пример где уз квантификатор у антецеденту имамо *било који*, што нас упућује на неререференцијалност антецедента и његову неодређеност, тако да адјективна клауза поново врши рестрикцију према критеријуму који садржи, односно квалитативно мармира референте који могу бити квантитативно издвојени, с тим да се неререференцијалност именског израза у антецеденту не нарушава.

3.3. Наводимо и примере са *партиципалним квантификатором* у антецеденту (6):

(6) То је, како сазнајемо од кардиолога и директорке Дечје универзитетске клинике у Београду, професорке др Иде Јовановић, ***прва група пацијената КОЈА одлази на лечење у Швајцарску, а КОЈЕ плаћа Влада Швајцарске*** (Политика, 13.09.2011, 8).

Прво сеоце у КОЈЕ уђосмо, опет уском стазом између зеленила, јесте Мали Монгази, за разлику од села Монге, које је веће (Р. Петровић, 25).

Вуије није био ***први пријатељ*** С КИМ сам се тако брзо спријатељио, и ЗА КОГА сам имао апсолутно поштовање (Р. Петровић, 31).

Сећам се ***онога првога вечера ШТО сам провео у њиховој кући*** (Б. Нушић, 20).

Примери (6) илуструју рестриктивну употребу адјективне клаузе након антецедента који садржи партиципални квантификатор. Наиме, одређивањем референта именичког појма партиципалним квантификатором његово индивидуализирање није потпуно. Неопходна је адјективна клауза чији садржај представља критеријум за линеаризацију скупа и издвајање референта, а то значи да је адјективна клауза неиспустива и недвосмислено рестриктивна.

(6a) [←*То је, како сазнајемо од кардиолога и директорке Дечје универзитетске клинике у Београду, професорке др Иде Јовановић, ***прва група пацијената.***]

3.4. *Ненумеричка квантификација* већ представља мањи степен одређености означавања количинских односа. Када је о апсолутној квантификацији реч, а под тим подразумевамо количину објеката узетих саме по себи, разликујемо општу квантификацију⁶ (сви, ниједан и неки), али ова проблематика је део

6 Општи квантификатори поред општих и одричних детерминатора, бројева *оба* и *обадва*, придева *једини*, подразумевају и речи и изразе којима је у потпуности обухваћена количинска страна

засебног истраживања. На овом нивоу анализе занимају нас *релативни квантификатори* који указују на количину неког референта у антецеденту у односу на појам извесне количине која се сматра уобичајеном или нормалном (*мноџо, мало, неколико*):

(7) Од доба Петра Великога Срби из свију српских крајева иду у руске службе, нарочито војну и црквену, и није **мало Срба КОЈИ** су заузимали висока места у руској војсци и у руској цркви (Ј. Скерлић, 36).

Неколико белаца КОЈИ живе у Табуу ретко се поверавају вештини урођеника (Р. Петровић, 15).

То што нумерички квантификатори представљају мањи степен одређености означавања количинских односа, доприноси томе да и референт именичког појма не може бити одређен ако у антецеденту има нумерички квантификатор. У првом примеру (7) негација нумеричког квантификатора *мало* афирмише антоним *мноџо*. Након оваквог антецедента најчешће следи рестриктивна клауза која је неопходна јер садржи критеријум који оправдава нумеричку квантификацију:

(7а) [←*Од доба Петра Великога Срби из свију српских крајева иду у руске службе, нарочито војну и црквену, и није **мало Срба**.]

Реконструкција показује неграматичност исказа у којем је анулирана адјективна клауза, што потврђује њену неопходност, односно рестриктивност.

Закључак

На основу анализе можемо закључити да нумерички и нумерички квантификатори, прецизно или апроксимативно одређују према количини или величини референт у антецеденту и адјективна клауза када се односи на цео скуп референата означених наведеним антецедентом јесте нерестриктивна и то парентетички, тј. информативно нерелевантна, или континуативно, тј. информативно је релевантна за садржај надређене клаузе. Одређеност оваквих антецедената не зависи од форичности антецедента.

Међутим, након антецедента који је квантитативно одређен, што се тиче количине или величине, може уследити рестриктивна адјективна клауза. А то значи да квантификатор у антецеденту катафорички упућује на адјективну клаузу. Адјективна клауза је рестриктивна у односу на антецедент са кумулативном квантификацијом (нумеричком или нумеричком) јер се односи на подскуп референата означених антецедентом, али та рестрикција није релевантна за надређену клаузу, већ за саму адјективну клаузу. Уколико се адјективна клауза односи на подскуп означен антецедентом са нумеричком кумулативном квантификацијом, у том случају нема рестрикције, али како је рестрикција већ извршена квантификатором у односу на скуп свих референата означених супстантивом, а адјективна клауза је носилац садржаја који представља критеријум за

неке појаве (*свакодневни, последњи, први, значење суперлатива*).

ту рестрикцију, онда можемо рећи да адјективна клауза доприноси рестрикцији коју врши квантификатор у антецеденту. Рестриктивна може бити и адјективна клауза која се односи на антецедент са паргитивним квантификатором уколико индивидуализовање, тј. одређивање референта именичког појма није потпуно, те је потребна адјективна клауза чији садржај представља критеријум за линеаризацију скупа и издвајање референта.

Извори

Растко Петровић, *Африка*, www.ask.rs
Бранислав Нушић, *Аутобиографија*, www.ask.rs
Јован Скерлић, *Историја нове српске књижевности*, www.ask.rs
Политика – *Политика*, дневне новине из Београда
НИН – *НИН*, недељне новине из Београда

Литература

Ковачевић 2007: Милош Ковачевић, *Србистичке шеме*, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет.
Кордић 1995: Snežana Kordić, *Relativna rečenica*, Znanstvena biblioteka Hrvatskog filološkog društva 25, Zagreb, Matica hrvatska.
Кристал 1998: Deјvid Kristal, *Enciklopedijski rečnik moderne lingvistike*, Beograd, Nolit.
Леман 1984: Christian Lehmann, *Der Relativsatz: Typologie seiner Strukturen; Theorie seiner Funktionen; Konpendium seiner Grammatik*, Tübingen.
Михаиловић 1973: Љиљана Михаиловић, „Релативне клаузе и њихова улога у остваривању хипотаксичких односа у реченици”, *Зборник Филозофског факултета у Нишу*, 1, 159-176.
Пипер и др. 2005: Предраг Пипер, Ивана Антоноћ, Владислава Ружић, Срето Танасић, Људмила Поповић, Бранко Тошовић, *Синтакса савременог српског језика: проста реченица*, Београд, Нови Сад: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига, Матица српска.
Русимовић 2014: Тања Русимовић, *Релативне реченице са форичким сујетантивним антецедентом у савременом српском језику*, Докторска дисертација (необјављена), Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу.
Симић, Јовановић 2002: Радоје Симић, Јелена Јовановић, *Српска синтакса I-II*, Београд, Никшић: Научно друштво за неговање и проучавање српског језика, Јасен.
Станојевић 2010: Веран Станојевић, О неким аспектима референцијалности у француском и у српском језику, у: М. Ковачевић (ред.), *Интердисциплинарности и јединство савремене науке*, књ.4, том 1, Универзитет у Источном Сарајеву, Пале, 123-135.
Стевановић 1991а: Михајло Стевановић, *Савремени српскохрватски језик*, књ. 2: *Синтакса*, Београд, Научна књига.

CATAPHORIC REFERENCE OF QUANTIFIERS IN THE ANTECEDENT OF THE ADJECTIVE RELATIVE CLAUSE

Summary

Numerical and non-numerical quantifiers determine the referent in antecedent precisely or approximately according to its quantity or size so that the adjective clause when referring to the entire set of referents marked by the said antecedent is found to be non-restrictive either in parenthetical (informatively irrelevant) or continual (informatively relevant) sense for the content of the main clause. Definiteness of such antecedents does not depend on the phoric nature of antecedents. However, after the antecedent which is quantitatively determined by its quantity or size, a restrictive adjective clause may follow. This means that the quantifier in antecedent refers cataphorically to the adjective clause, which can be restrictive in relation to the antecedent with cumulative quantification (numerical or non-numerical) as it applies to the subset of referents marked by the antecedent. This restriction is not relevant for the main clause, but rather for the adjective clause itself. If the adjective clause refers to the subset marked by the antecedent with numerical cumulative quantification, in such case there is no restriction, but if the restriction has already been carried out by the use of quantifier with reference to the entire set of referents marked by substantive, and the adjective clause is the carrier of content representing the criterion for this restriction, then it may be stated that the adjective clause contributes to the restriction exercised by the quantifier in the antecedent. Adjective clause which refers to the antecedent with partitive quantifier may also be restrictive if individualization, that is determination of the referent of the substantive notion is not complete. Therefore, the adjective clause whose content represents the criterion for the linearisation of the set and distinction of referents is needed.

Key words: quantifier, cataphora, adjective clause, non-restrictiveness, restrictiveness, definiteness

Tanja Rusimović

Веран Ј. СТАНОЈЕВИЋ¹
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за романистику

О ИНДИКАТИВНИМ И РЕЛАТИВНИМ УПОТРЕБАМА ГЛАГОЛСКИХ ВРЕМЕНА У СРПСКОМ И У ФРАНЦУСКОМ ЈЕЗИКУ²

У раду тврдимо да су индикативне и релативне употребе глаголских времена директан одраз два темпорална подсистема која претпостављамо како за француски, тако и за српски језик и то с обзиром на позицију временске перспективе у односу на моменат говора. Релативне употребе неких глаголских облика у српском објашњавамо морфосинтаксичким празнинама у оквиру једног од темпоралних подсистема у овом језику. Такође, тврдимо да неке наративне употребе глаголских времена нису ни индикативне, ни релативне.

Кључне речи: индикатив, релатив, глаголска времена, временска перспектива, српски језик, француски језик

1. Увод

Опозиција индикатив–релатив, коју је теоријски уобличио Александар Белић (1928, 1958), једна је од значајнијих темпорално-функционалних дистинкција у проучавању временских глаголских облика српскога језика у XX веку. У њеној основи стоји интуиција да се само неке временске употребе глаголских облика могу описивати као однос њима означене радње са моментом говора, као у примеру: *Изашао је у 5 сати и још је најољу*, где се перфектом (*изашао је*) означава радња која претходи моменту говора (у даљем тексту S), а презентом (*је најољу*) – стање ствари актуелно у S. Наиме, темпорална локализација глаголске радње (у даљем тексту E) не врши се само у односу на моменат говора, што се види из употребе перфекта у примеру: *Рећи ће да је заборавио да јој се јави*, где се перфектом означена радња поставља антериорно у односу на будући моменат уведен футуром првим *рећи ће*. Исто тако, у примеру *Рекао је да ће доћи*, будућа радња се не локализује постериорно у односу на моменат говора него у односу на моменат означен перфектом *рекао је*. Многе употребе глаголских времена захтевају, дакле, да се као релевантан временски репер, у односу на који се локализује E, узме неки моменат који није S. Ако се основно значење временских глаголских облика дефинише полазећи од момента говора, потребно је, наиме, објаснити несклад између њиховог основног семантизма и употреба које се из

1 veranva@gmail.com

2 Овај рад је настао у оквиру пројекта бр. 178014, *Динамика структуре савременог српског језика*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

овог последњег не могу директно изводити.³ Увођење категорија индикатива и релативна представља, дакле, начин да се поменути конфликт превазиђе, тј. да се темпоралне употребе глаголских облика сведу на јединствено значењско језгро - било да оне за релевантан репер у односу на који се глаголска радња временски одређује, узимају S или неки други моменат.

Полазећи од претпоставке да је опозиција индикатив-релатив емпиријски утемељена и целисходна у проучавању глаголских облика, ми ћемо у овом раду покушати да осветлимо неке механизме на којима се она заснива у поређењу са одговарајућим категоријама у француском, као језику у којем постоји комплетна парадигма облика за изражавање релативне темпоралности и где, у вези с тим, постоји феномен слагања времена. У раду ћемо се ограничити на референцијалне употребе глаголских времена⁴, што не значи да су неререференцијалне употребе инкомпатибилне са анализама које предлажемо у овом раду.

2. Опште напомене о синтаксичком индикативу и синтаксичком релативу

Александар Белић дефинише синтаксички индикатив као “време глаголске радње апсолутно или непосредно означено са тачке гледишта онога ко говори”, а синтаксички релатив као “све друго, тј. оно што није овакво нахои се у извесном односу према другој радњи у прошлости или будућности” (Белић 1928: 52).⁵ Белић је своју теорију о синтаксичком индикативу и релативу више пута модификовао. Он је, наиме, критикујући Стевановићево схватање релатива по којем се и неке модалне употребе глаголских облика подводе под ову категорију (Стевановић 1938-1939), из релатива издвојио категорију модуса, имајући у виду случајеве у којима се “временски глаголски облик не употребљава у својој временској ситуацији” (Белић 1938-1939: 179). Белић ће касније, поред индикатива и релатива у ужем смислу те речи, као засебну категорију увести тзв. “временске глаголске облике у нарочитој употреби” (Белић 1958), сврставши овде прилично разноврсне случајеве, као што су: индикативни облици у модалној употреби, квалификативне и друге употребе времена, гномске употребе и неуправни говор.

Белићеви следбеници углавном прихватају теорију о синтаксичком индикативу и релативу. Неки од њих, попут Стевановића (1967), остају доследни схватањима свог учитеља, а други, иако прихватајући у начелу теорију о индикативу и релативу, доводе у питање неке Белићеве ставове. Наиме, Вуковић се не слаже са Белићевом тврдњом да су глаголска времена у зависним реченица-

3 Сладојевић у том смислу и каже да је увођење поменутих категорија, уз категорију модуса, мотивисано потребом „да се објасни привидни или формални несклад између основних значења појединих временских глаголских облика и појединих случајева употребе тих облика.” (Сладојевић 1966: 1).

4 А то су оне употребе у којима глагол радњу „исказује као стварност, актуелну у садашњости, прошлости или будућности. (Ивић 1983: 37). У супротном, тј. ако глагол не означава актуелност радње у односу на моменат референције, реч је о неререференцијалним радњама. Детаљније о референцијалним и неререференцијалним употребама погледати у: Танасић 1996: 23-38.

5 Идеју о индикативној и релативној темпоралности изнели су, још пре Белића, Стојановић (1921) и Маретић (1963: 630), али је Белић први у нашој науци о језику ову темпоралну дистинкцију теоријски уобличио, реагујући на Мусићево стриктно разграничење употреба временских глаголских облика према типовима комуникације – а то су, по њему, разговор или приповедање – односно, у зависности од тога да ли се временским глаголским обликом радња локализује у односу на време у којем говоре актери приповести или, пак, сам приповедач (Мусић 1926: 113).

ма искључиво релативна (Вуковић 1967: 401), као ни са тумачењем имперфекта као (превасходно) индикативног облика.⁶ Сем тога, позивајући се на резултате Стојићевићевих истраживања, Вуковић се не слаже ни са Белићевом тврдњом да су индикативне употребе аориста само оне у којима овај облик означава непосредну прошлост у односу на моменат говора (Вуковић 1967: 304).⁷ Поред Вуковића, и Сладојевић се критички односи према Белићевој теорији, и то у погледу третмана синтаксичког релатива. Наиме, и поред тога што је модалне употребе глаголских времена одвојио од релативних, Белић ове последње, по Сладојевићу, не третира увек доследно. Наиме, Белић под релативним сматра час оне употребе у којима се потпуно губи временско (хронолошко) значење глаголских облика (а то су Сладојевићеве безвременске употребе⁸), час оне у којима се време вршења радње одмерава полазећи од неког момента различитог од момента говора (релативновременске употребе по Сладојевићу).

Иако је и код Сладојевића категорија релатива хетерогена, свим типовима употреба које она обухвата заједничко је то да се глаголска радња „временски не одређује полазећи од тренутка говора говорног лица.” (Сладојевић 1966: 11). Поред тзв. безвременских и ванвременских⁹ употреба, о којима нећемо говорити у овом раду, Сладојевић у категорију релатива сврстава и тзв. релативновременске употребе, које су предмет овог рада. Реч је, наиме, о употребама у којима се временско одмеравање глаголске радње врши у односу на неки моменат који није моменат говора. По Сладојевићу је битно то да се хронолошко значење релативновременски употребљеног облика суштински се не мења (Сладојевић 1966: 12). Мења се само временски репер у односу на који се глаголска радња локализује у време. Тако, на пример, у описима ситуација у приповедању презент може означити симултаност са неким моментом у прошлости уведеним неким другим глаголским обликом, као у примеру који преузимамо од Сладојевића (1966: 12): *Нађе царицу а она **седи** сама у двору и сузе **рони**.*¹⁰ Са резултативним перфектом у релативновременским употребама у приповедању значење резултативности транспонује се у прошлост, о чему сведочи следећи пример: *Али у **зраду**, око **зрада**, све **је занујемело**. Тек **кайшишо** **прекида** **ишишину** **горску кайља** **иљуснувши** **с високе ситрехе** **на камен*** (Сладојевић 1966: 14). Релативновременске употребе јављају се и у слободном неуправном говору, као у следећем примеру: *Мило му беше **ишо** **ће кайшиан** **доћи**. Поред **њега** **ће се лепо** **о оишишинском** **ишоу** **ио-***

6 Наиме, Вуковић, за кога се имперфектом означава доживљена прошлост, тј. радња која је “директно чулима говорног лица запажена”, сматра да се овим обликом означава релативна садашњост: “Ово уношење у сам процес радње, да би се она јаче истакла, уживљавање у моменте прошлости, по мом мишљењу, и није ништа друго него приказивање (и у виду саопштавања) релативне садашњости у сферама прошлих догађаја” (Вуковић 1967: 111).

7 „Колико ми је јасно да припадност аористне радње апсолутном или релативном индикативу не зависи од веће или мање временске удаљености у односу према тренутку говора, исто толико, и исто тако ми је јасно да за аорист баш не треба узимати никакав други критериј него однос његове радње према моменту говора. (Вуковић 1967: 304). Напомињемо да у Вуковићевој терминологији релативни индикатив одговара синтаксичком релативу.

8 Нпр. Бива те се тако понекад, наравно празником, *искује* пред судницом. (Сладојевић 1966: 26)

9 Ванвременске су немодалне употребе глаголских облика код којих се глаголска радња не износи као догађај (у времену) него углавном као појам (тј. апстрахован од времена). На пример: *Време је да **идемо**; Сину ми кроз **главу мисао** да и сам **идем** на **прело**.* (Сладојевић 1966: 30)

10 Радње означене облицима *седи* и *рони* истовремене су са радњом уведеном обликом *нађе*, што значи да њихов временски репер није моменат говора него је то један моменат у прошлости.

часћићи и *веселићи* (Сладојевић 1966: 16).¹¹ И исказне реченице егземплификују релативновременске употребе по Сладојевићу, као у примеру: *Из лица му се видело да је прејреден шерети* (Сладојевић 1966: 89) где се презентом (*је прејреден*), сигнализује истовременост у односу на моменат прошлости означен главним глаголом (*се видело*).

3. Временска перспектива и темпорални подсистеми

Наша основна хипотеза је да су релативновременске употребе глаголских облика у српском последица одређених морфосинтаксичких празнина у темпоралном систему овога језика. Под морфосинтаксичким празнинама подразумевамо непостојање или излазак из употребе неких облика (нпр. имперфекта) за изражавање одређених темпоралних релација (о којима ће бити речи у наставку овог рада), при чему се овај недостатак у систему компензује већ постојећим глаголским формама. У српском, на пример, не постоји засебан облик који би сигнализовао будућност у односу на неки моменат у прошлости, па се футур први употребљава да изрази и ову временску релацију (нпр. *Рекао је да ће доћи*) поред своје основне функције да означи будућности у односу на моменат говора (*Доћи ћу*). Такође, с обзиром на чињеницу да се имперфекат у савременом српском практично више не употребљава, осим у неким маркираним употребама у књижевно-уметничком функционалном стилу и неким дијалекатским варијететима српског језика, те да, сходно томе, не постоји посебан облик за изражавање истовремености са неким прошлим тренутком (или радњом), ово значење истовремености у прошлости обезбеђује имперфективни презент (нпр. *Рекао је да деца спавају*), као облик чија је примарна функција¹² да изрази истовременост са моментом говора. У српском се једино anteriornost у односу на неки прошли моменат означава засебним обликом - плусквамперфектом. За разлику од српског, француски језик има посебне облике за изражавање све три релевантне темпоралне релације у односу на неки прошли моменат. То су: имперфекат за истовременост, плусквамперфекат за anteriornost и кондиционал за постериорност. Ово практично значи да у француском постоје два темпорална подсистема с обзиром на позицију временске перспективе, тј. у односу на моменат према којем се глаголска радња локализује у време. Теоријски посматрано, временска перспектива (у даљем тексту P), може бити: а) у моменту говора (тј. P,S), б) пре момента говора (тј. P-S), или ц) после момента говора (S-P).¹³ За француски темпорални систем релевантне су две позиције временске перспективе: P,S и P-S (уп. Вет 2008), што значи да се глаголска времена у овом језику генеришу у оквиру два подсистема, о чему говоримо говоримо у одељку 3.1. Претпоставићемо да и у српском има основа да се претпоставе два темпорална подсистема (у одељку 3.2),

11 Овде се футурални облици *ће се почасћићи* и (*ће се*) *веселићи* означавају будућност у односу на моменат прошлости уведен предикатом *мило му беше* из прве реченице у низу.

12 Примарна је у смислу да не постоји глаголски облик осим имперфективног презента којим би се могла сигнализирати актуелност глаголске радње у моменту говора.

13 Следећи Рајхенбахову нотациону конвенцију, релације између релевантних момената бележимо цртицом између два симбола да бисмо означили временску anteriornost момента означеног симболом с леве стране, у односу на моменат означен симболом с десне стране цртице, док симултаност два момента бележимо зарезом између два симбола. Тако, P-S значи да перспектива претходи моменту говора, тј. да је ситуирана у прошлост, а релација P,S да је перспектива у моменту говора.

да бисмо, потом, показали да се опозиција индикатив-релатив добрим делом може извести из постулираних подсистема како у француском, тако и у српском.

3.1. Темпорални систем француског језика

У складу са Ветовим приступом временским глаголским облицима у француском (Вет 2008), претпоставићемо да су три параметра неопходна за прецизно дефинисање глаголских времена. То су: 1. Однос временске перспективе (P) према моменту говора, 2. Темпорална локализација, тј. однос глаголске радње (E) према временској перспективи и 3. Аспектуална информација, тј. информација о фази радње на којој је комуникативни фокус. Поменути параметрима одговара, по Вету, 6 семантичких обележја, односно оператора: PRÉS, PASSÉ, ANT, POST, PROSP, RÉS. Прва два оператора (PRÉS, PASSÉ) изражавају позицију временске перспективе, која може бити у моменту говора (PRÉS) или у прошлости (PASSÉ). Оператори ANT и POST кодирају временску локализацију, тј. позицију глаголске радње у односу на временску перспективу (P), тако да радња може претходити (ANT) или следити (POST) моменту P. Најзад, оператори PROSP и RÉS кодирају аспектуалну информацију глаголских облика. Оператор (PROSP) сигнализује да је акценат на фази која претходи радњи, док RÉS указује на фазу која следи финалном моменту глаголске радње. Сваки оператор има граматички или граматикалозан израз у неком сегменту глаголских облика, а то су: флексиони наставци, комбинације помоћног глагола и партиципа, или временске ознаке.

Граматички израз сваког од ових оператора дефинишу правила изражавања под (1):

(1) Правила изражавања оператора у француском:

1. PRÉS : одсуство имперфекатске морфологије¹⁴ или временске ознаке -г-¹⁵;
2. PASSÉ: присуство имперфекатске морфологије;
3. ANT: *avoir/être* + партицип перфекта или аористни наставци;
4. POST: временска ознака –г– или полупомоћни глагол *aller* + инфинитив;
5. PROSP : полупомоћни глагол *aller* + инфинитив;
6. RÉS : помоћни глагол *avoir/être* + партицип перфекта.

Овде је важно напоменути да се одсуство неког од поменутих оператора у Ветовом систему бележи знаком \emptyset , која указује на одсуство одговарајућег граматичког (тј. морфолошког) израза наведених оператора.

Свако глаголско време може се дефинисати неком комбинацијом три релевантна оператора који одговарају трима параметрима релевантним за интерпретацију (тј. позицији временске перспективе у односу на моменат говора, односно глаголске радње и временске перспективе и аспектуалној информацији). Примере интерпретације неколико глаголских времена наводимо под (2), где у угластим заградама дајемо релевантне комбинације оператора, које представљају дефиниције одговарајућих глаголских времена, а затим и њихову интерпретацију изражену релацијама између одговарајућих временских координата (S, E и

¹⁴ Тј. наставака за имперфекат –ais, -ais, -ait, -ions, -iez, -aient.

¹⁵ У питању је временска ознака за постериорност, тј. будућност, било да је у питању постериорност у односу на моменат говора или у односу на неки други моменат.

P) којима придодajeмо и симбол $E_{RÉS}$ за резултативно стање, које уводи оператор $RÉS$ као контекстуално индуковану интерпретативну могућност сложених глаголских облика (уп. Станојевић 2014а).

(2) Примери интерпретације француских глаголских времена:

а. Le présent (*J'écris une lettre*) : < PRÉS, Ø, Ø >; интерпретација: E,P,S

б. Le passé composé (*J'ai écrit une lettre*) : < PRÉS, ANT, Ø >¹⁶ или < PRÉS, Ø, RÉС >; интерпретација: E-P,S или $E_{RÉS},S,P$

в. Le futur simple (*J'écrirai une lettre*) : < PRÉS, POST, Ø >; интерпретација : P,S-E

г. L'imparfait (*J'écrivais une lettre*) : < PASSÉ, Ø, Ø >; интерпретација: E,P-S

д. Le plus-que-parfait (*J'avais écrit une lettre*): < PASSÉ, ANT, Ø > или < PASSÉ, Ø, RÉС >; интерпретација : E-P-S ou $E_{RÉS},P-S$.¹⁷

ђ. Le conditionnel présent¹⁸: *J'écrirais une lettre* : < PASSÉ, POST, Ø >; интерпретација: P-S и P-E

Према позицији временске перспективе у односу на моменат говора глаголски облици у француском организују се, наиме, у два темпорална подсистема. Први, у којем фигурирају презент, перфекат, аорист, прост футур (као у шеми под бр. 3) и други, у којем фигурирају имперфекат, плусквамперфекат и кондиционал презента (као у шеми под 4).

(3) Подсистем 1 (P,S)¹⁹

	P,S	
p. composé/p. simple (E-P)	présent (E,P)	futur simple (P-E)

(4) Подсистем 2 (P-S)²⁰

	P,S	
Plus-que-parfait (E-P)	imparfait (E,P)	conditionnel présent (P-E)

16 Ова дефиниција важи и за француски аорист (passé simple).

17 Са $E_{RÉS},P$ означавамо актуелност резултативног стања у моменту перспективе која је у прошлости, што заправо представља значење резултативног плусквамперфекта.

18 Овде дефинишемо само кондиционал у временској употреби.

19 Ради веће економичности и прегледности, из првог подсистема изоставили смо неколико облика који му такође припадају, а то: anteriорни футур који представља резултативну варијанту простог футура (тј. S,P и P- E_{REZ}), перифрастични футур који се одликује проспективним аспектом (уп. Вет 2008, Станојевић 2015а у штампи), који би се могао дефинисати као: P,S и P,PREP_E (где је PREP_E припремна фаза радње, тј фаза која претходи реализацији радње, а која је на снази у моменту перспективе), као и вишесложени перфекат (нпр. *Quand il a eu mangé, il est sorti.*) који у свом значењу комбинује обележја anteriорности и резултативности у прошлости (S,P и $E_{REZ}-P$). Сви поменути облици припадали би, дакле, првом подсистему уз већ наведене облике под (3) у горњем тексту, будући да се код њих глаголска радња одмерава полазећи од момента говора.

20 И овде смо ради веће економичности и прегледности изоставили неке облике који уз темпорална изражавају и аспектуална значења резултативности или проспективности, а то су: кондиционал перфекта (P-S и P- E_{REZ}), перифрастични футур у прошлости (нпр. *Il a dit qu'il allait le faire*), који би се могао дефинисати као: P-S и P,PREP_E, као и вишесложени плусквамперфекат (P-S и $E_{REZ}-P$), који налазимо у корелацији са плусквамперфектом (нпр. *Quand il avait eu mangé, il était sorti.*).

3.2. Темпорални систем српског језика

Већ смо показали (Станојевић 2014б) да је за опис темпоралног система у српском довољно пет темпоралних оператора, будући да у овом језику, за разлику од француског, проспективни аспект није граматикализован.²¹ У српском су, наиме, релевантни следећи оператори: PREZ и PROŠL (за темпоралну перспективу)²², ANT и POST (за темпоралну локализацију) и REZ (за аспектуалну информацију). Одсуство ознака за перфективност и имперфективност, последица је чињенице да ова видска опозиција у српском није граматикализована, него се изражава путем глаголске основе. Правила изражавања поменутих оператора представљамо под (5):

- (5) Правила изражавања оператора у српском:
 PREZ: одсуство *био/били* (*бејах...*) + радни глаголски придев,
 PROŠL: *био/били* (*бејах...*) + радни глаголски придев,
 ANT: *сам/си...* + радни глаголски придев, или аористни наставци,
 POST: *ћу* (+инфинитив), *будем*
 REZ: *сам/си...*, или *будем/будеш...*+ радни глаголски придев перфективних глагола.

Као и у француском, глаголска времена у српском могу се дефинисати неком комбинацијом три релевантна оператора који кодирају место временске перспективе у односу на моменат говора, временску локализацију радње (у односу на временску перспективу) и аспектуалну информацију. У примерима под (6) дајемо дефиниције неколико глаголских времена у српском.

- (6) Примери интерпретације српских глаголских времена:²³
 а. Презент (*Пишем писмо*). PREZ, Ø, Ø > ; интерпретација: E,P,S
 б. Перфекат: (*Написао сам писмо*). < PREZ, ANT, Ø > или < PREZ, Ø, REZ > ; интерпретација: E-P,S или E_{RES},S,P
 в. Футур I: (*Написаћу писмо*). < PRÉS, POST, Ø > ; интерпретација: P,S-E
 г. Аорист: (*Написах писмо*). < PREZ, ANT, Ø > ; интерпретација: E-P,S
 д. Плусквамперфекат (*Био сам написао писмо*). < PROŠL, ANT, Ø > или < PROŠL, Ø, REZ > ; интерпретација: E-P-S или E_{REZ},P-S.

Пре него што пређемо на импликације овог приступа семантици глаголских времена српскога језика у погледу опозиције индикатив-релатив, следи неколико напомена у вези са предложеним интерпретацијама временских глаголских облика у српском. Дефиниција презента под ба) односи се само на презент имперфективних глагола, којим се означава радња у току или на снази у моменту говора²⁴. За перфективни презент може се рећи да је темпорално дефективан (уп. Станојевић 2015б), будући да је за њега однос временске перспективе према моменту говора – недефинисан. Наиме, перфективни презент (ПП) нема, сам

21 У француском се за проспективни аспект користи перифраза *aller + infinitif*.

22 Ови оператори, одговарају по својој семантици одговарајућим француским операторима: PRÉS и PASSÉ (као у 2, у горњем тексту).

23 Одсуство оператора за временску локализацију и за аспектуалну информацију, тј. одсуство њиховог морфолошког израза, бележи се, као што смо видели у претходном одељку, нултим оператором (Ø).

24 На то указује одсуство оператора ANT или POST, које означавамо два пута симболом Ø у скупу <PREZ, Ø, Ø>.

по себи, темпорално значење, па не чуди што се углавном употребљава у модалним контекстима, односно у контекстима у којима се радња представља као могућа или као још нереализована (нпр. *Можда дођем; Ако дођеш рећи ћу ти нешто; Исцричаћу ти то пре него што Марко дође* итд.).²⁵ Што се тиче перфекта (види 6б) у горњем тексту), треба нагласити да двојни семантизам који му приписујемо одговара, заправо, двојно контекстуално условљеним интерпретацијама овог облика, а то су: догађајност (или антериорност) и резултативност. Економичности ради, нисмо засебно дефинисали догађајни, односно резултативни перфекат, што нисмо учинили ни за француски перфекат (види 2б).²⁶ Практично идентичну дефиницију као за догађајни перфекат из 6б) (тј. <PREZ, ANT, Ø>) претпостављамо и за имперфективни перфекат (*Писао сам писмо*) при чему смо показали у претходним истраживањима (Станојевић 2014б) да значење имперфективног перфекта подразумева да се у зависности од контекста узму у обзир две верзије антериорности (тј. две варијанте обележја ANT) – а то су: јака или слаба антериорност – за разлику од перфективног перфекта, који подразумева искључиво јаку антериорност.²⁷ Српски имперфекат, који се у савременом српском језику практично више не употребљава осим у неким модалним, готово окамењеним изразима (нпр. *Како се оно звасше?*) и неким дијалекатским варијететима српског језика, имао би исту дефиницију као његов француски еквивалент (*imparfait*), коју смо навели под 2г) (тј. <PASSÉ²⁸, Ø, Ø>), где одсуство оператора за локализацију заправо значи симултаност Е и Р у прошлости, односно Е у току или на снази у Р које је локализовано пре момента говора.

4. Индикативне и релативновременске употребе глаголских облика

Из дефиниција глаголских облика у француском и у српском језику (види одељке 3.1 и 3.2), које се заснивају на три релевантна параметра²⁹, произилазе одређене импликације у погледу категорија индикативности и релативности на плану употребе глаголских времена у оба језика, а пре свега могућност да се ове две категорије и формално опишу. Индикативне употребе глаголских облика биле би оне у којима се перспектива према којој се догађаји постављају као садашњи³⁰, прошли или будући налази у моменту говора. Индикативна садашњост је истовременост радње са моментом перспективе која коинцидира са моментом говора (тј. P,S), индикативна прошлост је антериорност Е у односу на Р (при чему важи P,S), а индикативна будућност је постериорност Е у односу на Р (где важи P,S). Релативна садашњост је истовременост са Р која претходи момен-

25 емпорално значење прошлости ПП може добити само у наративним контекстима, тј. у наративним низовима, у којима се користи за постизање веће живости у приповедању.

26 Овде је реч само о нотационој конвенцији која наше излагање неће оптерећивати додатним компликацијама које суштински нису битне за проблематику коју третирамо у овом раду. За експлицитни приступ семантици перфекта, где посебно дефинишемо догађајни, а посебно резултативни перфективни перфекат, наспрам имперфективног перфекта, погледати у: Станојевић 2014б.

27 Наиме слаба антериорност подразумева да се однос Е-Р интерпретира као 'почетак Е претходи Р', док јака антериорност подразумева да је Е нужно завршено пре Р, тј. да 'цело Е претходи Р' (в. Станојевић 2014б).

28 Одговарајућа ознака у српском је 'PROŠL'.

29 То су, да подсетимо: позиција временске перспективе, тј. однос Р и S, затим однос Е и Р и, најзад, аспектуална информација (тј. присуство-одсуство резултативног, а у француском - и проспективног аспекта).

30 Тј. истовремени са моментом перспективе.

ту говора (тј. P-S), релативна прошлост је антериорност у односу на P (где важи P-S), а релативна будућност је постериорност у односу на P у прошлости (P-S). У француском језику у индикативној употреби су сва времена првог подсистема (погледати одељак 3, под бр. 3), тј. *passé composé*, *passé simple*, *present*, *future simple*.³¹ Релативне употребе карактеришу све облике другог подсистема (под бр. 4 у одељку 3.1), тј. имперфекат, плусквамперфекат и кондиционал презента/перфекта у временским употребама³². Пошто су све позиције другог подсистема у француском “попуњене” одговарајућим глаголским облицима, теорија предвиђа да се елементи првог подсистема не могу јавити у релативним употребама. Другим речима, неоствариве су реченице у којима би се презент употребио уместо имперфекта, перфекат уместо плусквамперфекта, прост футур уместо кондиционала, о чему сведоче следећи примери:

(7а) Il entra. Marie *dormait*. (**dort*)

(7б) Il entra. Le feu *s'était déjà éteint*. (**s'est éteint*)

(7ц) Il pensa qu'il *n'arriveraient* pas. (**n'arrivera* pas)

Ипак, у неким случајевима времена првог подсистема као да конкуришу временима другог подсистема, па се, рецимо, под одређеним условима, презент може употребити уместо имперфекта (супротно правилу слагања времена):

(8) Il m'a dit qu'il *est* malade.

Међутим, овде презент не конкурише имперфекту будући да не производи исти значењски ефекат као овај последњи. Презент, наиме, овде остаје у домену индикатива, будући да зависна клауза у презенту сигнализује да је дотична особа болесна и у моменту говора. Имперфекат у зависној клаузи (Il m'a dit qu'il *était* malade) сигнализовао би, пак, да је дотична особа била болесна у моменту уведеном глаголом главне реченице, при чему се говорно лице не би изјашњавало у погледу здравственог стања дате особе у моменту говора. Евентуално би се овде могло говорити о хибридној, релативно-индикативној употреби презента, будући да презент овде само делом преузима улогу имперфекта (симултаност са Il m'a dit), а делом има себи својствену функцију (истовременост радње са моментом говора).

Слично ће се анализирати и француски перфекат у Ветерсовом примеру *Le docteur a constaté que Romario s'est foulé le pied* (Ветерс 1996: 65), где се овим обликом сигнализује антериорност у односу на моменат уведен главном клаузом и истовремено актуелност резултата перфектом означене радње у моменту говора. Перфекат, дакле, ни овде није изгубио своју везу с моментом говора, али како се њиме означава и прошлост у односу на радњу означену главном клаузом, и овде би се могло евентуално говорити о индикативно-релативној темпоралности (уп. Ветерс 1996: 70). За нас је битно да се, при употреби француских времена првог темпоралног подсистема, веза са моментом говора не губи. Не може се, наиме,

31 Поменути облици могу се придодати и антериорни футур, као и перифрастични футур (*aller* + *infinitif*), које смо ради веће прегледности изоставили из шеме под (3) у горњем тексту (види одељак 3.1).

32 Модалне употребе глаголских времена су изван категорија индикативне и релативне темпоралности, те се на њих у овом раду нећемо освртати. О модалним употребама француског кондиционала и српског потенцијала погледати у: Станојевић/Ашић 2012.

ни у једном случају употребе времена првог подсистема која, наизглед, конкуришу временима другог подсистема, избећи веза ових облика са моментом говора, па се такве употребе могу сматрати индикативним, а самим тим и предикције система коректним.

У српском се ситуација у погледу опозиције индикативна-релативна темпоралност битно разликује од ситуације у француском, будући да је само први темпорални систем комплетан у смислу да су овде морфосинтаксички изражени сви односи између Е и Р, тј. (Е-Р), (Е,Р), и (Р-Е) (види шему под бр. 9), док у другом подсистему (као под бр. 10) постоје тзв. морфосинтаксичке празнине (тј. поред плусквамперфекта за релацију Е-Р нема посебних облика специјализованих да изразе релације Е,Р и Р-Е).

(9) Први подсистем:

P,S		
перфекат/аористе (Е-Р)	презент (Е,Р)	футур I (Р-Е)

(10) Други подсистем:

P,S
плусквамперфекат (Е-Р)

Последица овакве ситуације је то да се морфосинтаксичке празнине у оквиру другог темпоралног подсистема у српском “попуњавају” облицима првог подсистема. Кад год је, наиме, неопходно изразити истовременост или постериорности у односу на неки моменат у прошлости, употребиће се презент или футур први у оквиру другог подсистема, па ће ови облици тада, природно, бити у релативновременској употреби. На пример, у реченици *Рекао је да ће доћи*, релативновременска употреба футура првог очигледна је самим тим што је овде једина релевантна релација она која се успоставља између будуће радње и момента перспективе у прошлости (тј. Р-С) уведеног глаголом главне клаузе (*рекао је*), а не и релација између будуће радње (*ће доћи*) и момента говора.³³ С друге стране, пошто за антериорност у прошлости постоји плусквамперфекат као релативновременски облик, поставља се питање како објаснити чињеницу да се антериорност у прошлости може сигнализирати и перфектом. Овде постоје бар два релевантна типа случајева, (11) и (12):

(11) Закаснио је на посао. *Покварио му се ауто.*

(12) Рекао је да му се *покварио* ауто.

У примеру (11), другим перфектом у низу (*покварио му се ауто*) изражава се антериорност у односу на радњу означену првим перфектом. Међутим, оно што овде треба уочити је то да радња означена првим перфектом у низу (*закаснио је*) не функционише као временска перспектива у односу на коју би се локализовала радња означена другим перфектом (*покварио се*). Временска перспектива за оба

33 Да је то тако, показује могућност да се локализација будућег догађаја у односу на моменат говора спецификује не само одредбама за будућност (нпр. *сућра*), него и за прошлост (нпр. *јуче*), као и за садашњост (*сада*): *Рекао је да ће доћи сућра / јуче / сада.*

перфекта јесте моменат говора (S), јер се обе радње постављају као антериорне у односу на овај моменат, тј. локализују се обе у односу на S. Дакле, у питању је типична индикативна употреба перфекта, а обрнут временски редослед последње у односу на претходну радњу (тј. 'покварио му се ауто' <'закаснио је на посао') није ништа друго него дискурсна могућност перфекта у српском коју систем не искључује.³⁴ Пример (12) још је интересантнији будући да се овде главни глагол (*рекао је*) може третирати као индикатор да је временска перспектива у прошлости. То, међутим, није нужно будући да се (12) може изрећи сасвим природно и да опише ситуације у којима је дотичној особи ауто у квару и у моменту говора, што значи да се као моменат перспективе и овде може узети моменат говора. Дакле и перфекат *се покварио* у (12) индикативно је употребљен. Танасић с правом овакве употребе перфекта не третира као релативне.³⁵

Плусквамперфекат као једини представник другог темпоралног подсистема у српском по дефиницији је релативновременски облик. Са перфективним плусквамперфектом³⁶ подразумева се да постоји моменат у прошлости у односу на који се њиме означена радња поставља као антериорна. Тај моменат не мора бити есплицитно изражен, а о његовом постојању може се закључити посредно, рецимо, на основу ефекта дезактуализације резултативног стања.³⁷ На пример, исказ *Био се разболео* значи да је особа о којој је реч у међувремену оздравила³⁸, што подразумева тренутак у прошлости у којем је престало да важи (резултативно) стање 'бити болестан' за дотичну особу, из чега следи да се плусквамперфектом означен догађај 'разболети се' локализује антериорно у односу на тај имплицитни прошли тренутак. Самим тим јасно је да плусквамперфекат не излази из оквира релативне темпоралности.³⁹

34 Комплетан опис глаголских облика подразумевао би, наиме, и увођење једног дискурсног параметра у дефинисање глаголских облика, што би у случају перфекта значило да временске релације између реченица у перфекту нису спецификоване, тј. да је перфекат неутралан у погледу временског редоследа собом означених радњи, за разлику од аориста који је у том погледу маркиран (уп. ??*Марко паде. Јован га ђурну и Марко је пао. Јован га је ђурнуо.*).

35 "Примарна функција перфекта јесте исказивање радњи које су прошле у односу на моменат говора; иако се оне исказују као прошле у односу на другу претериталну радњу, оне се ипак при томе доживљавају и као прошле у односу на моемнат говора." (Танасић 2005: 403)

36 Тј. са плусквамперфектом перфективних глагола. Овде, наравно, не узимамо у обзир имперфективни плусквамперфекат који се, као мање економичан облик, практично увек може заменити имперфективним перфектом у савременом српском језику. Наиме у примеру који наводи Танасић, а који гласи "На жалост, понешто од тога као да нису били имали ни де Сосир... ни Остин", (Танасић 2005: 414), плусквамперфекат *нису били имали* може се, без икакве разлике у значењу, заменити имперфективним перфектом *нису имали*.

37 О употребама плусквамперфекта са значењем дезактуализације резултата њиме означене радње, погледати у Танасић 2005: 413.

38 Осим ако болест није окончана смрћу дате особе.

39 Наше схватање плусквамперфекта као релативновременске форме разликује се од Сладојевићевог, чије мишљење Танасић само делимично дели, по којем се плусквамперфекат налази у индикативној употреби ако се јави у простој реченици "а ни пре ни после тога није експлицитно и радња према којој се та плусквамперфектом изречена радња оријентише" (Танасић 2005: 416). С обзиром на критеријум који ми предлажемо за релативне употребе, а то је измештеност временске перспективе из момента говора, као и на претпоставку да плусквамперфекат као време другог подсистема увек подразумева да перспектива претходи моменту говора, закључујемо да се плусквамперфектом увек означава релативна прошлост, и то без обзира на присуство-одсуство неке друге прошле радње у односу на коју би се оријентисала плусквамперфектом означена радња.

У литератури се временске употребе перфективног презента једнодушно третирају као релативновременске (Стевановић 1967: 19). Наиме, с обзиром на свршеност њиме означене радње овај облик се не може употребити да се њиме уведена радња представи у току у моменту перспективе.⁴⁰ Једино логично решење било је, дакле, да се његове темпоралне употребе подведу под категорију релативне темпоралности. Међутим, ако прихватимо такав третман, па перфективне презенте у реченици *Сећнем у цей мало дубље него је било могуће и извучем бомбоне* (Вј. Калџић, према Стевановићу 1967: 20), третирамо као релативно-временске облике⁴¹, онда бисмо морали претпоставити, с обзиром на приступ индикативу и релативу који заступамо у овом раду, да се моменат перспективе са сваким новоуведеним перфективним презентом (ПП) помера тако да претпоследњи ПП у низу представља временску перспективу за последњи у дискурсу уведен ПП. Такав третман временске перспективе, тј. њена мобилност, био би ад хок решење, уведено само да би се по сваку цену одбранио став да је ПП у нарративним низовима, заправо, релативни презент. Међутим, оно што треба имати у виду при анализи темпоралних употреба перфективног презента јесте то да хронолошки низ догађаја које ПП уводи у дискурс није ништа друго него једно специфично, дискурзивно својство овог облика, као што је то случај са француским аористом (*passé simple*) чију су дискурзивну семантику експлицитно описали Камп и Рорер (Камп/Рорер 1983) претпоставивши да се сваки аористом уведен догађај локализује постериорно у односу на референцијалну тачку (R) која коинцидира са претходноуведеним догађајем (путем аориста) и тако све до последњег аориста у (нарративном) низу. Не помера се, дакле, временска перспектива у нарративним низовима, него референцијална тачка.⁴² Аналогно француском аористу, померањем референцијалне тачке могло би се објаснити хронолошко низање догађаја уведених перфективним презентом. Тиме би се могао бранити став да перфективни презент у својој темпоралној (нарративној) функцији не припада ни индикативу ни релативу, те да је реч о облику чије су временске (нарративне) употребе осетљиве на одређен тип контекста у којима се ПП повинује принудама искључиво дискурзивне природе и у којима временска перспектива као параметар нема шта да тражи. Приступ који предлажемо у овоме раду предвиђа управо такву интерпретацију нарративног ПП, који се, уосталом, у оквиру нашег система и третира као темпорално дефективан облик.⁴³ Ако је наш третман ПП-а по којем је овај облик изван категорија индикатива и релатива исправан, то би значило да дискурзивну семантику глаголских времена треба одвојити од поменутих категорија, утолико пре што се индикатив и релатив заснивају на односу временске перспективе (P) и глаголске радње (E), док је за дискурзивну семантику једини релевантан однос онај који се успоставља између E и R.

40 У том смислу Стевановић каже: "Један моменат радње, међутим, који је битан у свршених глагола, означава тачку у времену, а не протеже се у њему. И зато се управо, индикативни презент не може употребити, нити се употребљава од перфективних глагола" (Стевановић 1967: 20).

41 Тј. као "релативни презент" по Стевановићу (1967: 20).

42 Референцијална тачка у дискурзивно-семантичким приступима какав је Кампов и Рејлов (Камп/Рејл 1993) има функцију да објасни нарративну прогресију (тј. хронолошко низање догађаја) или њено одсуство у дискурсу/тексту и не поистовећује се са временском перспективом.

43 Дефективан је, да подсетимо, зато што је за ПП позиција временске перспективе недефинисана (погледати одељак 3.2). А ако је позиција временске перспективе за неки облик недефинисана, то је сасвим довољно да таквом облику ускратимо могућност да се описује у оквиру дихотомије индикатив-релатив.

Познато је и да се поред перфективног и имперфективни презент користи у приповедању, па се за обе аспектуалне варијанте овог времена у литератури користи термин “историјски” или “приповедачки” презент (уп. Стевановић 1967: 20). За разлику од Стевановића који такве употребе обе презентске форме сматра релативним, Танасић говори о временској транспозицији презента у прошлост (Танасић 2005: 376–382). Са нивовима глагола у имперфективном презенту најчешћи ефекти су истовременост њима означених радњи или сукцесивност у времену, док се са нивовима глагола у перфективном презенту, као што смо видели у горњем тексту, изражава искључиво сукцесивност. Оно што је битно је то да Танасићево тумачење употреба приповедачког презента путем временске транспозиције показује да овај аутор, за разлику од својих претходника, увиђа да овде није по среди релативна темпоралност, него једно специфично својство презента које се испољава у наративном контексту, при чему временска перспектива, како је ми схватамо у овом раду, не игра никакву улогу у разумевању приповедачког презента. Неопходно је, свакако, посебно дефинисати дискурзивну семантику за имперфективни, а посебно за перфективни презент, где ће се, уместо односа Е и Р, као релевантан узети однос између Е и R (тј. између радње и референцијалне тачке). Ово питање, као и многа друга која се дотичу дискурзивне семантике глаголских времена могу бити предмет неких будућих истраживања.

На крају ћемо указати на једну занимљиву неподударност у употребама времена за anteriornost у индиректном говору у српском и у француском језику. Поћи ћемо од констатације да ће се реченица *Он је рекао да је Марија отишла на море* на француски превести употребом плусквамперфекта у зависној клаузи: *Il m'a dit que Marie était partie à la mer*. Наиме, релација anteriornosti радње у допунској да-клаузи према корелативној прошлој радњи из главне клаузе у српском се сигнализује перфектом, а у француском - плусквамперфектом. Но, не треба сметнути с ума да се и у српском језику у да-клаузи може употребити плусквамперфекат: *Он ми је рекао да је Марија била отишла на море*, али са другачијим значењем. Наиме, са плусквамперфектом би се, уз anteriornost радње зависне у односу на радњу главне клаузе (*је рекао*) јавио и ефекат дезактуализације резултативног стања (“бити на мору”), што значи да, у моменту уведеном главним глаголом (“је рекао”), Марија није на мору. Са француским плусквамперфектом, пак, искључиво би се тада сигнализвала anteriornost догађаја без ефекта дезактуализације резултативног стања⁴⁴. Исти ефекат antereriornosti у односу на главну радњу, али без дезактуализације резултативног стања, у српском се постиже употребом перфекта, који, будући да је у питању време првог темпоралног подсистема, остаје у домену индикативне темпоралности. Најзад, може се претпоставити да је ређа употреба српског у односу на француски плусквамперфекат последица, поред осталог, чињенице да се, при употреби српског плусквамперфекта у конфигурацијама индиректног говора, anterirornost у односу на временску перспективу односи не само на догађај него и на резултативно стање које сам догађај ствара, а то значи да су импликације које његова употреба производи јаче од оних које намеће француски плусквамперфекат. Другим речима, српски плусквамперфекат је

44 Тј. Марија је била на мору (или на путу ка мору) у моменту у којем ми је неко рекао да је Марија отишла на море.

јачи, тј. интерпретативно специфичнији од свог француског парњака, без обзира на то што се оба крећу у сфери релативновременске темпоралности.

5. Закључак

Полазећи од претпоставке да се темпорални системи француског и српског језика састоје од два подсистема у зависности од позиције временске перспективе, показали смо да се глаголска времена у оба језика могу дефинисати полазећи од три релевантна параметра, а то су: однос временске перспективе према моменту говора, темпорална локализација, тј. однос глаголске радње према временској перспективи и аспектуална информација (резултативност или проспективност). С обзиром на чињеницу да видска опозиција перфективност-имперфективност у српском није граматикизована, него се изражава путем глаголске основе, видска обележја перфективних и имперфективних глагола нисмо укључивали у дефинисање семантике глаголских времена у српском, што не доводи у питање њихову релевантност у процесу интерпретације реченица у српском језику.

Индикативне и релативне употребе глаголских облика схватамо као директан одраз темпоралних подсистема у оба језика, па смо индикативну садашњост одредили као истовременост радње (Е) са моментом перспективе (Р), индикативну прошлост као anteriornost Е у односу на Р, а индикативну будућност као posteriornost Е у односу на Р, при чему је у сва три случаја временска перспектива у моменту говора (тј. P,S). С друге стране, релативна садашњост, прошлост и будућност подразумевају да је перспектива anteriorna моменту говора (P-S), а односи Е и Р дефинишу садашњост, прошлост и будућност у односу на Р у прошлости. За разлику од француског у којем је други темпорални подсистем морфолошки комплетан, те за сваку од наведених релација између Е и Р постоје засебни (релативновременски) облици (имперфекат, плусквамперфекат и кондиционал), у српском је други темпорални подсистем некомплетан будући да садржи само облик којим се сигнализује anteriornost у односу на перспективу у прошлости – а то је плусквамперфекат. Некомплетност другог темпоралног подсистема је оно што објашњава чињеницу да се у српском језику времена првог подсистема, индикативна у својој основној функцији, могу употребити и релативно, попуњавајући тако морфосинтаксичке празнине другог темпоралног подсистема. Перфективни презент третирамо као облик који је, услед своје темпоралне дефективности, изван дихотомије индикатив-релатив, а плусквамперфекат доследно као релативновременски облик, без обзира да ли је употребљен самостално или у контексту са неким другим прошлим временом у односу на које се оријентише, па у том смислу одступамо од уобичајених тумачења ових облика у постојећој граматичкој и научној литератури.

Литература

- Белић 1928: А. Белић, О синтаксичком индикативу и “релативу”, *Symbolae grammaticae in honorem Joannis Rozwadowski* – II, Krakow, 47-56.
- Белић 1938-1939: А. Белић, Прилози учењу о употреби времена у српскохрватском језику, *Јужнословенски филолог XVII*, Београд, 179-1.
- Белић 1958: А. Белић, *О језичкој природи и језичком развоју*, Београд.

- Вет 2008: Co Vet, Six traits sémantiques suffisent à décrire tous les temps du français, in : M. Birkelund, M.-B. Mosegaard Hansen et C. Norén (dir.), *Lénonciation dans tous ses états : Mélanges offerts à Henning Nølke à l'occasion de ses soixante ans*, Berne : Peter Lang, 451-471.
- Ветерс 1996: C. Vetters, *Temps, aspect et narration*, Amsterdam-Atlanta, GA : Rodopi.
- Вуковић 1967: J. Vuković, *Sintaksa glagola*, Sarajevo: Zavod za izdavanje udžbenika.
- Камп/Ропер 1983: H. Kamp, C. Rohrer, Tense in Texts, in Bäuerle et al. (eds), *Meaning, Use, and Interpretation of Language*, Berlin: De Gruyter, 250-269.
- Камп/Рејл 1993: H. Kamp, U. Reyle *From Discourse to Logic*, Dordrecht: Kluwer.
- Ивић 1983: М. Ивић, *Лингвистички ољеги*, Београд.
- Маретић 1963: Т. Maretić, *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Zagreb: Matica hrvatska.
- Мусић 1926: А. Мусић, *Прилози науци о употреби времена у српскохрватском језику, I. Времена у народним ђјесмама*, Глас СКА 121, Београд, 111-173.
- Сладојевић 1966: П. Ч. Сладојевић, *О основним временским катјезоријама употребе глаголских облика у српскохрватскоме језику*, Београд : Научна књига.
- Станојевић/Ашић 2012: В. Станојевић, Т. Ашић, О модалним употребама кондиционала у француском и потенцијала у српском језику, *Српски језик XVII*, стр. 65-79.
- Станојевић 2014а: V. Stanojević, U prilog polisemičnom tretmanu glagolskih vremena u francuskom jeziku, *Jezici i kulture u vremenu i prostoru III*, tematski zbornik, Novi Sad: Filozofski fakultet Univerziteta u Novom Sadu, str. 727-737.
- Станојевић 2014б: В. Станојевић, Третман вишезначности на плану термпоралности: перфекат у француском и у српском језику, *Српски језик, књижевности, уметности*, књига 1: Вишезначност у језику, стр. 305-317.
- Станојевић 2015а, V. Stanojević, Quelques réflexions sur le futur périphrastique et son rapport au futur simple, *Les études françaises aujourd'hui*, Beograd : Filološki fakultet u Beogradu (у штампи).
- Станојевић 2015б: V. Stanojević, Minimalna semantika glagolskih vremena i upotrebe perfekta u srpskom, u: Arsenijević, Boban i Sabina Halupka Rešetar, *Srpski jezik u savremenoj lingvističkoj teoriji*, Niš: Filozofski fakultet u Nišu (у штампи).
- Стевановић 1938-1939: М. Стевановић, Питање значења времена у у релативној употреби њиховој, *Јужнословенски филолог XVII*, 150-178.
- Стевановић 1967: М. Стевановић, *Функције и значења глаголских времена*, Београд: Научно дело.
- Стојановић 1921: Љ. Стојановић, О значењу и употреби глаголских облика у реченицама, *Јужнословенски филолог*, III, св. 3-4, 188-210.
- Танасић 2005: С. Танасић, *Синтакса глагола*, у: П. Пипер, И. Антонић, В. Ружић, С. Танасић, Љ. Поповић, Б. Тошовић, *Синтакса савременог српског језика: простиа реченица*, Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига – Нови Сад: Матица српска, 345-475.

SUR LES EMPLOIS DITS INDICATIFS ET RELATIFS DES TEMPS VERBAUX EN SERBE ET EN FRANÇAIS

Résumé

Le but de cet article est de montrer que les emplois dits indicatifs (ou absolus) et relatifs des temps verbaux découlent directement des deux sous-systèmes temporels que nous supposons aussi bien pour le français que pour le serbe. Nous arguons que les emplois relatifs de certaines formes verbales fléchies du serbe s'expliquent par l'incomplétude du deuxième sous-système temporel en serbe. Cette incomplétude se

manifeste dans le fait qu'en serbe, à la différence du français, il n'y a pas de forme pour exprimer la postériorité par rapport au moment de perspective temporelle situé dans le passé, si bien que le futur I, assume ce rôle, tout en servant, en tant que forme du premier sous-système, à l'expression de la postériorité par rapport au moment de la parole. Il en va de même du présent imperfectif qui sert à exprimer la simultanéité non seulement par rapport au moment de la parole, mais aussi par rapport à un moment de perspective temporelle situé dans le passé, et cela afin de remplacer l'imparfait qui ne s'utilise pas en serbe contemporain. Nous arguons aussi, à la différence de la plupart des temporalistes serbes que certains emplois narratifs des temps verbaux du serbe ne sont ni indicatifs, ni relatifs.

Mots clés: temporalité indicative/relative, temps verbaux, perspective temporelle, le serbe, le français

Veran J. Stanojević

Јелена Л. ПЕТКОВИЋ¹
 Универзитет у Крагујевцу
 Филолошко-уметнички факултет
 Одсек за филологију
 Катедра за српски језик

МНОЖЕЊЕ НЕГАЦИЈА У РЕЛАТИВНИМ РЕЧЕНИЦАМА²

У овом раду на примеру корпуса савременог стандардног српског језика покушаћемо да препознамо основне проблеме у вези са функционисањем множења негација у једном (под)типу релативних реченица. До овог логичко-математичког принципа множења негација долази између негације коју садржи предикат надређене клаузе и негације коју садржи предикат релативне клаузе, који у резултату даје потврдну семантичку вредност читавој зависносложеној реченици.

Кључне речи: негација, множење негација, релативна реченица

Множењу негација³ између клауза подложен је и један (под)тип зависносложене релативне (односне) реченице⁴, у којој, да би дошло до множења негација, нужно мора постојати негирани предикат и у надређеној и у зависној клаузи, а у којој се по логичко-математичком принципу те две негације множе и дају потврдну комуникативну вредност целој зависносложеној реченици.

О сложеним реченицама са релативном зависном клаузом доста је писано и у србистичкој и у сербокроатистичкој литератури⁵, те ћемо ми на овом месту навести само неке већ уочене инваријантне карактеристике овог типа сложених реченица, не улазећи дубље у проблематику самих односних реченица.

У својој монографији о релативној реченици С. Кордић издваја следеће карактеристике које има релативна реченица⁶: она је зависна реченица, атрибут је (што повлачи за собом да се у надређеној клаузи јавља антецедент који је најчешће именица), у релативној реченици се јавља релативизатор који има синтаксичку функцију у релативној клаузи (најчесталији релативизатор је релативна заменица); затим антецедент и релативизатор су у контактном положају, тако да

1 jelenapetkovic@eunet.rs

2 Рад је урађен у оквиру пројекта 178014 *Динамика структура савременог српског језика*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

3 Под множењем негација подразумеваћемо математичко-логички принцип који у језику доводи до тога да два негатора употребљена у склопу једне изреке дају афирмативну семантичку вредност читавом исказу. Множење негација у литератури је познато и као логичко-математичка негација, која је код Р. Симеона дефинисана као „negacija u logičko-matematičkom smislu, prema kojemu se udvostručenje (ponavljanje) negacije uzajamno poništava” (Симеон 1969: 893).

4 У нашој одбрањеној и необјављеној докторској дисертацији *Синтакса и семантика двоструке негације* анализи су подвргнути и други(под)типови зависносложених реченица у којима се такође остварује принцип множења негација, и то изричне, временске, условне и пропратнооколносне реченице.

5 Искрпан списак литературе о релативној реченици може се наћи у студији С. Кордић о релативној реченици (уп. Кордић 1995).

6 Овде наведене особине јесу карактеристике типичних представника релативних реченица, али нису својства свих релативних реченица.

антецедент претходи релативизатору, и у релативној клаузи антецедент има синтаксичко-семантичку и прагматичку функцију (више у Кордић 1995).

Од свих наведених типолошких карактеристика релативне реченице за испитивање функционисања множења негација у овом типу сложених реченица најбитније је њено својство да је она атрибутска зависна реченица. То практично значи да се релативна реченица не уврштава у надређену директно, него се уврштава у синтагму надређене клаузе као одредба именске речи која је центар синтагме. Та именска реч је, по правилу, исказана и представља антецедент, који је најчешће именица. У зависности од утицаја који релативна реченица има на опсег појма исказаног именском речју у надређеној клаузи, релативна реченица може бити рестриктивног и нерестриктивног типа. „*Za restriktivni je karakteristično da sužava opseg referenata imenske riječi, a za nerestriktivni da ne utječe na opseg referenata*” (Кордић 1995: 26).

За сврхе нашег истраживања релативне реченице смо груписали и испитивали у зависности од типа релативизатора⁷, међу којима се најчешће јављају заменички, прилошки и везнички релативизатори. Од заменичких релативизатора најчешћи је релативизатор *који*, затим заменичко *што*, *ко*, *чији*, *какав*, *колики*, од прилошких ту су временски, месни и начински прилози заменичког порекла *кад*, *где*, *како*, *колико*, док везничку групу релативизатора представља *што* заменичког порекла, врло ретко *где* и *како* без свог прилошког значења и функције, а по изузетку везник *да* (више у Кордић 1995: 35).

У досадашњим испитивањима множења негације у релативним реченицама, истакнуто је да су множењу негација најчешће подложне оне „зависносложене реченице с атрибутском, и то искључиво рестриктивном клаузом” (Ковачевић 2004: 183). Између рестриктивних и нерестриктивних релативних клауза постоји јасна семантичка разлика која се односи на то да се рестриктивном клаузом идентификује и индивидуализује семантички неиндивидуализован појам означен именицом у антецеденту, док је нерестриктивна „дефинисана само негативним идентитетом према рестриктивној” (Ковачевић 1988¹: 46). Рестриктивност, наиме, подразумева сужавање појма именованог супстантивним антецедентом. А код овог типа клауза на логичком плану никада нема подударности у семантичком опсегу именице и релативне заменице, чији је семантички опсег увек ужи од семантичког опсега именице, тако да она захвата само део именичког појма (Кордић 1995: 25–26). Код нерестриктивних клауза семантички опсег релативне заменице и супстантивног антецедента је увек исти, релативном заменицом се не идентификује именички појам, већ се износи неки накнадни, додатни податак о већ идентификованом појму. „Релативна заменица редуплицира или понавља семантему супстантива из антецедента” (Русимовић 2014: 47).

У сложеним реченицама са релативном зависном клаузом које и у надређеној и у зависној клаузи имају негирани предикат, множење негација између те две негације остварује се најчешће у онима од њих које су уведене релативизатором *који*⁸. Из литературе је познато да постоје специфичне структурне карактеристике таквих реченица које су нужни услов да би у њима дошло до множења негација, тј. надређена клауза мора припадати посебном синтаксичко-семантичком

7 „Relativizator je jezično sredstvo koje relativnu rečenicu povezuje sa nadređenom rečenicom” (Кордић 1995: 34).

8 С. Кордић (уп. Кордић 1995: 55) је анализом корпуса дошла до закључка да се релативна реченица у хрватском језику најчешће уводи управо релативизатором *који*.

типу и она „има по правилу форму одричне егзистенцијалне имперсоналне реченице” (Ковачевић 2004: 92), док зависна клауза мора бити рестриктивног типа.

Немогућност остварења множења негације у нерестриктивној релативној реченици, условљена је чињеницом да нерестриктивна релативна реченица само формално представља зависну клаузу, она, заправо, нема никакав синтаксички однос према свом антецеденту и како тврди и М. Ковачевић, позивајући се на К. Микелсена, на семантичком плану нерестриктивна клауза има улогу самосталне предикације, те надређена клауза заједно са својом нерестриктивном клаузом твори, заправо, два израза (уп. Ковачевић 1988¹: 47).

Формом егзистенцијалне реченице⁹ у српском језику, у којој најчешће долази глагол *имати* / *немати* за изражавање садашњости и глагол *бити* / *не бити* за изражавање прошлости и будућности¹⁰, на комуникативном плану изражава се тврдња о постојању онога што је обележено речју у генитиву у функцији логичког субјекта. Следствено томе формом такве одричне реченице обележава се тврдња о непостојању појма израженог лексемом у генитиву. Но, када се оваква одрична егзистенцијална реченица јави као надређена клауза релативној негираној клаузи уведеној релативизатором *који*, она губи значење непостојања и „негираном формом егзистенцијалне реченице (у функцији надређене клаузе) не одриче се него тврди постојање појмова обилежених супстантивном рјечју у генитиву” (Ковачевић 2004: 92). Анализирајући овај (под)тип зависнослужених реченица М. Ковачевић (Ковачевић 2004) изводи нужне услове да би у њима могло доћи до множења негација између надређене и зависне клаузе, а то су: да појам чија се рестрикција врши буде врсни а не индивидуализовани и да релативна клауза буде рестриктивног типа. О комуникативној вредности овог (под) типа зависнослужених реченица може се говорити само уколико се посматра суоднос између надређене и зависне клаузе из кога проистиче и афирмативна вредност целе сложене реченице, којом ће се означавати да скуп појмова, изражен сингуларским генитивним обликом супстантивне речи у полазној реченици¹¹, поседује особину или својство или карактеристику дату предикатом релативне клаузе.

Будући да релативном клаузом увек идентификујемо неку класу, скупину појмова према особини или карактеристици датој у предикату релативне клаузе, рестриктивност релативне клаузе утицаће на сужавање опсега појма исказаног супстантивном речју у надређеној клаузи у функцији антецедента, а присуство негације у обе клаузе и специфична егзистенцијална форма надређене клаузе до-

9 Егзистенцијалне реченице које се јављају као надређене клаузе у сложеним реченицама са релативном клаузом припадају типу дискретне егзистенцијалности, у терминологији Бондарка (Бондарко, *Теорија функционалне грамматики*, цитирано према Лазих Коњик 2009: 6), што подразумева самостално појављивање егзистенцијалног значења у семантичкој структури реченице, док номинативне реченице које припадају типу недискретне егзистенцијалности, због своје номинацијске природе, неће моћи да се јављају као надређене реченице у сложеним реченицама.

10 Ужи центар функционално-семантичког поља егзистенције чине глаголи *бити*, *постојати* и *живети*, а у ширем центру су и други глаголи који као основну сему имају сему постојања, као што су *бивати*, *егзистирати*, *присуствовати*, а затим и други глаголи којима егзистенцијално значење није примарно, типа *имати*, *налазити се*, *појавити се*, *искрнути*... (више у Лазих Коњик 2009).

11 М. Ковачевић је утврдио да „без обзира што је најчешће уз егзистенцијални глагол употријебљен сингуларски генитивни облик супстантива, тај облик мора у овим сложеним реченицама имати несингуларско значење, тј. мора означавати скуп (множину) појмова а никако јединични, индивидуализовани појам” (Ковачевић 2004: 92).

вешће на семантичком плану до тога да ће се оваквим зависносложеним реченицама тврдити присуство својства или особине израженог предикатом зависне клаузе код сваког појединачног представника дате издвојене класе појмова, односно да ће се тврдити да нема ниједног референта који би одговарао критеријуму постављеном у полазној релативној реченици са негираним предикатом и надређене и зависне клаузе.

Нема човека који **није некога или нешто издао** [→ Сваки човек је некога или нешто издао]. (В. Николић, 64);

Нема гроба ни плоче у Ровца / која **није ишарана** потписима, [→ Сваки гроб и плоча у Ровца су ишарани потписима] / не ишарана но извезена, / а ни на оној најкрајњег сељака / нема ништа сем потписа! (М. Бећковић, 148);

Нема тајне коју **не би признао** [→ Сваку тајну бих признао]. (Д. Ковачевић¹, 88);

– Од Хераклеје, па све до Милета, **нема града** из којег **није проишао** [→ из сваког је града проишао] макар два пута! (Г. Петровић, 18);

S druge strane, за Parmenida **нема бивstvовања** које **не би било и свесно** [→ свако бивstvовање је свесно], односно, које **не би било и мисливо** [→ свако бивstvовање је и мисливо] (jer је исто мислити и оно што се мисли); (http://www.uzelac.eu/Knjige/5MilanUzelacIstorijaFilozofije_I.pdf 42);

Нема вршлога који нешто **не мрести** [→ Сваки вршлог нешто мрести]. (Г. Петровић, 98);

Али, додаје Ернест, читав свет је болестан; **не постоји човек** који **није душевни болесник** [→ сваки човек је душевни болесник]. (С. Басара, 103);

Smatram да **нема човека** на овим нашим просторима који, бар понекад, **не порије мало вина** [→ сваки човек понекад попије мало вина]. (<http://blog.b92.net/text/10732/Vino-cemu/>, 15. 7. 2012);

Gotovo да **нема човека** који **није цео за ривалство** измeђу инжинера архитектуре и градјевине, илито од милосте градјевинаца и архитеката [→ *Gotovo да је сваки човек цео за ривалство између инжењера и архитеката*]. (<http://blog.b92.net/text/11840/Arhitektura-i-gradjevinarstvo-Calatrava/>, 25. 6. 2012);

Од Мораве до Дунава **нема брда** које ја **нисам чејркнуо** [→ свако сам брдо ја чејркнуо]. (Д. Ђосић, 313);

Mislim да **нема човека** који у неком животном добу **није гледао crtane filmove** [→ Мислим да је сваки човек у неком животној добу гледао филмове] (<http://blog.b92.net/text/20653/Crtani-filmovi/>, 11. 11. 2013); итд.¹²

Овај (под)тип сложених реченица има своје логичко упориште у чињеници да „свако одрицање непостојања нужно значи тврђење постојања” (Ковачевић 2004: 94), те ће овакве реченице без обзира на њихову формално одричну структуру увек имати потврдну семантичку вредност. М. Ковачевић истиче и да се може повући паралела између овог типа реченица и простих егзистенцијалних реченица у којима се јављају негирани атрибути који су функционално-семан-

12 Сличне овима су и реченице са надређеном реченицом са именским предикатом, као нпр., „Има иницијатива да седнемо у троје, и то није ништа ново, **нишпи нешто** што до сада **није рађено** [→ *што је нешто што је већ рађено*]”, каже Пастор. (<http://www.politika.rs/rubrike/Politika/Amandmani-na-budzet-mire-DS-i-LSV.sr.html>); у којима је предикатив исказан неодређеном заменицом која је одређена релативном рестриктивном клаузом, те су оне блиске егзистенцијалним реченицама јер се и њима експлицира непостојање неодређеног појма.

тички еквивалентни релативној рестриктивној клаузи. Управо је рестриктивност, односно нерестриктивност, релативне реченице један од нужних услова за могућност множења негација у овом подтипу зависнослужених реченица.

Оно што је још приметно у корпусу релативних реченица овог типа у којима се остварује множење негација готово да нема примера реченица у којима се уз именички антецедент употребљава показни детерминатор *овај*. Оваква ситуација је делом и очекивана будући да показни детерминатор *овај*, како то у литератури можемо читати (Кордић 1995: 80), доприноси тумачењу релативне клаузе као нерестриктивне одредбе, јер близина на коју упућује детерминатор *овај* подразумева одређеност, те се заменица *овај* тумачи или као деикса, кад указује на референта у изванјезичкој стварности или се тумачи као анафора, кад упућује на већ споменуту реч.

Међутим, са друге стране честе су у нашем корпусу релативне реченице у којима се уз антецедент употребљава показни детерминатор *џај*, који упућује на некога или нешто у близини саговорника, а „упућивањем на нешто близу, *џај* придаје референту именичког појма одређеност” (Кордић 1995: 82), што условљава интерпретацију релативне клаузе као нерестриктивне одредбе. Но, ситуација заиста јесте таква у бројним примерима релативних реченица са детерминатором *џај* у антецеденту, али се ово становиште мора донекле модификовати када се у корпус укључи и овај подтип релативних реченица које су предмет наше анализе. Ово наше становиште показаћемо само на једном од примера из корпуса:

A gotovo da **nema tog Đinđićevog saradnika** који **nije pričaо о svemu i svačemu**, a posebno kako је „savetovao” Đinđića da se čuva, [→ *Gotovo да је сваки Ђинђићев сарадник причао о свему и свачему*] (<http://blog.b92.net/text/22747/Moralna-odgovornost-za-ubistvo-Djindjica/>).

Када бисмо у овом примеру укинули негацију добили бисмо *Тај Ђинђићев сарадник који је причао о свему и свачему...*, у којему би релативна клауза уз детерминатор *џај* у антецеденту имала нерестриктивну интерпретацију, и када бисмо употребили само егзистенцијалну клаузу, заменица *џај* би опет била знак одређености референције именичког појма (*Нема џоџ Ђинђићевоџ сарадника*). Но, када именички појам (у нашем примеру *сарадник*) постане антецедент у одричној егзистенцијалној надређеној клаузи за релативну клаузу са негираним предикатом, сасвим је очигледно да *џај* не придаје референту именичког појма одређеност, нити реферише о тачно једном појму који је одређен будући да је близак и говорнику и саговорнику, већ напротив детерминатор *џај* у антецеденту у суодносно негиране надређене и зависне клаузе употребљен је саамо референцијално, али не упућује нужно на одређеност, те тако и реченице овог типа могу имати интерпретацију као и оне релативне реченице рестриктивног типа горе наведене:

Nema tog Nišljije који се **nije proveo** barem **dva tri dana**, kad se sve sabere, u Čairu, najvećem parku grada Niša [→ *Сваки Нишлија је провео барем два три дана*] (http://blog.b92.net/blog/7668/Strongman-1-3-page-357-magnum-revolver);

Nema tog kvara koji pravi majstor **neće popraviti** [→ Сваки квар ће прави мајстор поправити]. (А. Поповић, 189);

Nema šakoz¹³ сињеџ кукавица / који тебе није срамотио, /... [→ Сваки сињи кукавица је тебе срамотио] (М. Бећковић, 285);

Nema toga [čoveka] који **није poljubio tuđju zenu** [→ Сваки [човек] пољубио је туђу жену] makar jednom u zivotu mrsio je kosu njenu. (<http://tekstovi.net/2,142,18016.html>);

Nema štož zakona о ограничењу плата у јавном сектору које запослени у појединим државним агенцијама **не могу да предриблају** [→ Сваки закон о ограничењу плата у јавном сектору запослени у државним агенцијама могу да предриблају]. (<http://www.politika.rs/rubrike/Tema-nedelje/Gde-je-drzava-sebi-stezala-kais/Izmisljaju-nova-radna-mesta-da-ne-bi-osetili-smanjenje-zarada.sr.html>);

Nema tih istina које човек на крају **није saznao, ni tih loših vremena** која **није prebrodio** [→ Сваку истину је човек на крају saznao и свако лоше време преbroдио]. (<http://www.cikprocitaj.com/cnt/status/10787/>); итд.

Релативне клаузе са детерминатором *онај* у антецеденту сасвим су уобичајене у корпусу, што је и очекивано, будући да је релативна клауза уз њих, због неодређености појма на који упућују, увек рестриктивног типа:

Сад ми се чини, да би то он све издржао да **није било оне пошребе** коју човек **не може да одложи** [→ *да је било оне пошребе коју човек може да одложи*]. (Д. Ненадић, 21); итд.

Релативне клаузе у сложеној реченици могу бити уврштене и релативизатором *чији* који указује на посесивно значење релативне клаузе. С. Кордић тврди да је заменица *чији* најуобичајенији начин за изражавање присвојности у релативним реченицама у савременом језику (уп. Кордић 1995: 128-141).

Nema тих усана у овом граду чији укус **нисам пробао**. [→ *Пробао сам укус свих усана у овом граду*]. (<http://www.ana.rs/forum/index.php>);

Кад човек прочита ово дјело, прије је склон да повјерује да **нема ничега** о чему се **не би могло говорити нејасно**¹⁴ [→ *о свему би се могло говорити нејасно*]. (Г. Петровић, 219); итд.

13 Након антецедента са детерминатором *шаква* следи, тврди С. Кордић (Кордић 1995: 95) позивајући се на Х. Кришкову, рестриктивна клауза.

14 У овом примеру у релативној клаузи јављају се две негације, једна коју садржи негирани предикат релативне клаузе и друга коју садржи негирани начински прилог. У монопредикатским реченицама, као што смо показали у тачки 2.2.2, између негираног предиката и негираног начинског прилога долази до множења негација, што даје потврдну семантичку вредност такве реченице. Међутим, као што видимо у горе наведеном примеру, уколико таква клауза постане релативна клауза за надређену клаузу са формом одричне егзистенцијалне реченице, онда је суодносно између предиката ове две клаузе јачи, па долази до множења негација између ових двају предиката, док негирани начински прилог остаје изван поља деловања множења негација.

Прилошки релативизатор *кад* указује на временско значење релативне клаузе и долази уз лексеме са временским значењем

Није било дана кад **нисам помислио** на њу [→ *Сваког сам дана помислио на њу*]. (<http://www.facebook.com>);

Нема дана, нема noci ni nedelje, ni meseca кад *ti ime ne spomenem* кад *mi srce ne zajeca* [→ *Сваког дана, сваке ноћи, сваке недеље и месеца ти име споменем и срце ми зајеца*]. (<http://tekstovi.net/2,131,11581.html>); итд.

Релативизатор *где* указује на месно значење релативне клаузе и долази увек уз лексеме са месним значењем.

Није било месџа где њихова дрека **није доиџрала** [→ *У свако је месџо њихова дрека доиџрала*] (Д. Ненадић, 111);

А она зна, а она зна, а она зна, да **нема града тог где немам другова** [→ *у сваком граду имам другова*] (<http://tekstovi-pesama.com/juice/ti-si-moja-vila/37358/1/>); итд.

Релативне клаузе у којима долази до множења негација могу бити уведене и везником *да* испред којег може доћи и интензификатор *а* који је супституентан релативизатором *који* или *иџо*.

Дефосе **није никад проуџиџао џазарни дан** а да [→ *када / у којем*] **не обиђе цело џрџиџиџе** [→ *Дефосе би сваког џазарног дана обиџао цело џрџиџиџе*]. (И. Андрић, 69);

Crni kume, još jedino što ti misliš na našu kuću, **не прође три дана** а да **ме не обиђеџ** [→ **свака три дана ме обиђеџ*]. (А. Поповић, 180); итд.

У примерима овог типа интересантна је чињеница да уколико је антецедент именица детерминисана неким бројем реконструкција потврдног еквивалента није сасавим идентична као у примерима наведеним напред, што је условљено чињеницом да сингуларски облик антецедента, као што смо већ истакли, мора указивати на скуп појмова, тј. мора бити врсни појам (као *џазарни дан*, нпр.), а не сме бити индивидуализован појам (*три дана*).

До множења негација долазиће и у сложеним реченицама са рестриктивном релативном клаузом уведеном релативизаторима *иџо*¹⁵, који долази увек уз именички или супстантивизирани заменички антецедент и који је супституентан релативизатором *који*, те ће се ово множење одвијати под истим условима који важе и за релативне клаузе уведене релативизатором *који*. Наш корпус је показао врло мали број примера сложених реченица са релативном клаузом уве-

15 Релативизатор *иџо* у неким релативним реченицама има својства типичне заменице, а у неким релативним реченицама нема, па га различити аутори третирају или као заменицу или као везник (детаљно о овоме у Кордић 1995). С. Кордић (Кордић 1995: 142) наводи неколико критеријума за раздвајање склоњивог релативизатора што (*иџо_с*) од несклоњивог релативизатора што (*иџо_н*). По њеном мишљењу ти критеријуми су: *иџо_с* има потпуну падежну парадигму, као и упитна и неодређена заменица *иџо*, може се појавити непосредно иза предлога, има синтаксичку вредност именице (тј. врши у релативној реченици функцију субјекта, правог или неправог објекта и др.), с друге стране *иџо_н* нема падежну парадигму, не може се појавити непосредно иза предлога, те нема синтаксичку функцију именице у релативној реченици.

деном везником *што* у којима долази до множења негација, чему узрок не лежи у самом множењу негација, већ га треба тражити у чињеници да у пракси везнички релативизатор *што* има далеко ужу употребу од релативизатора *који*.¹⁶ О (не)рестриктивној природи релативних клауза уведених везником *што* у литератури се могу наћи подељена мишљења (детаљно о томе у Кордић 1995: 169), но С. Кордић на основу истраживања великог корпуса релативних реченица закључује да овај релативизатор може уводити и рестриктивне, што је знатно чешћи случај, али може уводити и нерестриктивне клаузе. У нашем корпусу јавиле су се само рестриктивне релативне клаузе уведене везником *што*, због обавезне рестриктивности зависне релативне реченице приликом множења негације, коју смо изнад објаснили.

Нема *што*га зид што се **не *пробија*** људскијем *главама* [→ *Сваки зид се *пробија* људскијем главама!*] (М. Бећковић, 65);

Нема *што*је² *ушта* што ово **неће *рећи*** [→ *Свака ће *ушта* ово *рећи**], / Да се закунем именом цијелога свога народа! (М. Бећковић, 65);

Ne, nista nije bilo, a da nije moralo **нема *toga lica*** *sto se *nije boralo** [→ *свако се лице борало*] **нема *камена*** *sto *nece* jednom *postat' prah* a *ni ramena* sto *nece osjetiti strah** [→ *сваки камен ће једном *постати* прах и свако ће раме осетити страх*] (<http://tekstovi.net/2,66,920.html>); итд.

И у случајевима у којима је релативна клауза уведена заменичким *што*¹⁷, које није супституентно релативизатором *који*, и које долази уз формални антецедент (нпр. уз неодређене или одричне заменице), долази до множења негација између надређене и релативне зависне клаузе под истим условима који важе и за релативне клаузе уведене релативизатором *који*. Оваква именичка заменица *што* никада нема именицу за свој антецедент нити доноси неки лексички садржај.

И *ништа* није било што **не би *учинио* или *жртвовао*** [→ *Све би учинио или жртвовао*] за остварење те жеље. (И. Андрић, 37);

Nicega у њеном *животу* **није било** *sto *nije mogla definisati** [→ *Све је могла дефинисати*], *nicega* [→ *све*] осим односа са њим. (<https://www.facebook.com/Ljubav.je.kad.znas/posts/616204548408026>); итд.

За разлику од свих до сада наведених релативних реченица са множењем негација корпус је показао и још један подтип релативних реченица са релативизатором *што* и детерминатором *оно* у антецеденту у којима се остварује логичко-математички принцип множења негација, који илуструјемо примерима:

Ми никада **не *обећавамо*** оно¹⁸ што **не *можемо да остваримо*** [→ *Ми увек обећавамо само оно *што* можемо да остваримо*]. (Политика, 22. 3. 2013., 15);

Не *покушавај да сазнаш* оно што **не *можеш сазнаш*** [→ *Покушавај да сазнаш само оно *што* можеш сазнаш*]. (С. Басара, 152);

16 Потврду налазимо и код С. Кордић: „zastupljenost relativizatora *što_N* i *koji* po funkcionalnim stilovima pokazuje da se s pravom može reći da je *što_N* stilska rezerva za *koji*” (Кордић 1995: 163).

17 У терминима С. Кордић склоњиво *што_C*.

18 Показна заменица *оно* је најучесталији формални антецедент, али се могу јавити и друге заменице.

А оно што **не можемо знати** нас и **не занима** [→ *Занима нас само оно што можемо знати*]. (Политика, 23. 1. 2010., ЕК);

Не чини другом оно што **не желиш** [→ *Чини другом само оно што желиш*] да чине теби. (С. Басара, 35);

Оно што **не носим**, нека **не буде на слици** [→ *Само оно што носим, нека буде на слици*]. (В. Николић, 259); итд.

Од свих горе наведених примера релативних реченица са множењем негација ове се разликују трима веома битним особинама: прво, надређена клауза нема форму одричне егзистенцијалне реченице, те се њоме, дакле, не одриче постојање неког појма, друго, надређена клауза није имперсонална већ персонална и треће у свим примерима овог типа јавља се формални антецедент, исказан у далеко највећем броју примера показном заменицом *оно* и релативизатором *што*¹⁹.

Надређена клауза која садржи показну заменицу *оно* у свим примерима из нашег корпуса јесте синсемантична и катафорички упућује на зависну клаузу уврштену везником *што*²⁰. Показна заменица *онај*, *она*, *оно* упућује на нешто удаљено од говорника а и од саговорника, па самим тим и неодређено и непознато, што утиче на потребу за прецизнијим одређивањем, те се релативна реченица уз њу готово увек тумачи рестриктивно (више у Кордић 1995: 83). Будући да је то тако показна заменица *онај* „катафорички упућује на *relativnu rečenicu* као на одредбу која ће допјети критериј за одабирање *referenata*” (Кордић 1995: 84).

Будући да је формални антецедент десемантизован, он упућује на релативну клаузу као на дескриптивну допуну, а како се, у нашим примерима, ради о показној заменици *оно* реч је о неререференцијалном изразу формалног антецедента. Ако погледамо све релативне реченице из овог подтипа видећемо да се ни њима не изражава лексички садржај формалног антецедента, већ се само нешто конкретнијим описом упућује на тај лексички садржај.

И да закључимо. Множењу негација између клауза подложен је један (под) тип зависносложене релативне (односне) реченице, у којој, да би дошло до множења негација, нужно мора постојати негирани предикат и у надређеној и у зависној клаузи, а у којој се по логичко-математичком принципу те две негације множе и дају потврдну комуникативну вредност целој зависносложеној реченици.

Нужни услов за остваривање логичко-математичког принципа множења негација у релативним реченицама јесте рестриктивност зависне клаузе, којом се као таквом идентификује и индивидуализује семантички неиндивидуализован појам означен именицом у антецеденту, јер рестриктивност подразумева сужавање појма именованог супстантивним антецедентом. Немогућност остварења множења негације у нерестриктивној релативној реченици, условљена је

19 У ширем центру функционално-семантичког поља негације стоје и сасвим малобројни примери овог подтипа релативних реченица са релативизатором *што* и заменицама које се не односе на лица [-људско] *нешто*, *ништа*, *свашта* и сл. у антецеденту, нпр.

Od kako smo došli ovdje, **nisi uzeo** u ruke **ništa** što **nema loptu** na naslovnoj strani [→ *uzeo si u ruke samo ono što ima loptu na naslovnoj strani*] (Б. Србљановић, 44);

„Има иницијатива да седнемо утроје, и то није ништа ново, **ништа нешто** што до сада **није рађено** [→ *то је нешто што је већ рађено*]”, каже Пастор. (<http://www.politika.rs/rubrike/Politika/Amandmani-na-budzet-mire-DS-i-LSV.sr.html>); итд.

20 Сличне закључке налазимо и код Т. Русимовић (Русимовић 2014: 100), која је испитивала вишестепеност показне заменице *то* и зависне клаузе уврштене везником *што*.

чињеницом да нерестриktivна релативна реченица само формално представља зависну клаузу, а она, заправо, нема никакав синтаксички однос према свом антецеденту и на семантичком плану нерестриktivна клауза има улогу самосталне предикације, те надређена клауза заједно са својом нерестриktivном клаузом твори, заправо, два израза између којих не може доћи до множења негација.

Извори

- И. Андрић — Андрић, Иво, *Травничка хроника*, Сарајево: Свјетлост, 1951.
С. Басара — Basara, Svetislav, *Fata o biciklistima*, Београд: Dereta, 2007.
Д. Ненадић — Ненадић, Добрило, *Дорошеј*, Београд: Политика, 2005.
В. Николић — Николић, Видан, *Проклећа Јерина*, Чачак: Легенда, 2007.
Г. Петровић — Петровић, Горан, *Ојсага цркве Св. Спаса*, Београд: Политика, Народна књига, 2004.
М. Бећковић — Бећковић, Матија, *Поеме*, Београд: Српска књижевна задруга, 1983.
Д. Ковачевић¹ — Kovačević, Dušan, Radovan Trečić, u: *Drame*, Београд: BIGZ, 1983.
А. Поповић — Popović, Aleksandar, *Mreščenje šarana*, Београд: BIGZ, 1986.
Б. Србљановић — Srbljanović, Biljana, *Pad. Beogradska trilogija. Porodične priče*, Београд: Otkrovenje, 2000.
Полишика, Београд (доступно на <http://www.politika.rs/>)

Литература

- Ковачевић 1998: Ковачевић, Милош, *Синтакса сложене реченице у српском језику*, Београд: Рашка школа, Србиње: Српско просвјетно и културно друштво Просвјета.
Ковачевић 2002: Ковачевић, Милош, *Синтаксичка негација у српском језику*, Ниш: Издавачка јединица Универзитета у Нишу.
Ковачевић 2004: Ковачевић, Милош, *Огледи о синтаксичкој негацији*, Српско Сарајево: Завод за уџбенике и наставна средства.
Кордић 1995: Kordić, Snježana, *Relativna rečenica*, Zagreb: Hrvatsko filološko društvo, Matica hrvatska (доступно и на: https://bib.irb.hr/datoteka/426507.Kordic_Relativna_rečenica.pdf).
Лазих Коњик 2009: Лазих Коњик, Ивана, О функционално-семантичкој категорији егзистенције у српском језику, *Јужнословенски филолог*, LXV, Београд, 359–374.
Русимовић 2014: Русимовић, Тања, *Релативне реченице са форичким сујштантивним антецедентом у савременом српском језику*, (необјављена докторска дисертација), Крагујевац.
Симеон 1969: Simeon, Rikard, *Enciklopedijski riječnik lingvističkih naziva*, Zagreb: Matica hrvatska.

MULTIPLICATION OF NEGATIONS IN THE RELATIVE CLAUSES

Summary

In this paper we tried, on corpus of the contemporary Serbian language, to discover basic problems concerning the functioning of multiplication of negation in the one (sub)type of relative clauses. This logical-mathematical principle of the negation multiplication takes places between negation contained by the predicate of the main clause and between negation contained by the predicate of the relative clause, which results in the affirmative semantic value of the whole sentence.

Analysis has shown that the necessary condition for the realization of this logical-mathematical principle of the negation multiplication in the relative clauses is restrictiveness of subordinate clause, which as such identifies and individualizes semantically unindividualized term marked by the antecedent noun, because restrictiveness involves narrowing of the term appointed by the substantive antecedent.

Key words: negation, multiplication of negation, relative clause

Jelena L. Petković

Јелена Р. ЈОВАНОВИЋ СИМИЋ¹
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за српски језик са јужнословенским језицима

‘МЕЛИОРАЦИОНА’ НЕУТРАЛИЗАЦИЈА РОДА У ВУКОВОЈ ‘ПЈЕСНАРИЦИ’ ОД 1814. – И ПОВОДОМ ТОГА²

Аутор је узео за задатак да опише и протумачи стилистички смисао ‘мелиорационе’ неутрализације рода у Вуковој *Пјеснарици* од 1814. Мелиоративност је овде схваћена као категорија Белићеве ‘субјективне оцене’, и утврђено је да се она употребљава као ефицијентно средство поетизације израза.

Кључне речи: мелиорација, деминуција, хипокористизација, пејоратизација, конверзија, суфиксација

1. Неколике напомене унапред

1. На стилску активност творбених елемената речи скреће пажњу Б. Ђорић (2008: 177-181). Он наводи различите факторе стилског, пре свега ‘емоционалног’ активирања нпр. изведених именица, па између осталог и употребно немотивисану деминуцију, на једној страни, као и потенцирано мотивисану, на другој.

а) „Одсуство ‘потребе’ за деривацијом помоћу деминутивних форманата – мисли он поводом првог момента – [...] може да допринесе већој или мањој стилској маркираности. Наиме, основно значење занимања као што су *професор*, *свишћеник*, *лекар* и сл. обично се не умањује, а ако се то ипак уради, онда у основи таквог поступка леже стилски разлози, па евентуални деривати типа *професорчић*, *свишћеничић*, *лекарчић*, *јесничкић* увек имају додатно пејоративно значење”³.

б) Поводом другог читамо: „Емотивна вредност ће бити најизразитија код изведених речи које значе лица, а у овој скупини опет скупина родбинских односа, јер је то подручје јаких, пре свега позитивних емоција”.

2. Ми смо у Вуковој *Пјеснарици* од 1814. приметили извесне творбено-морфолошке структуре из реда оних што их помиње Ђорић, али које стоје мало по страни у односу на појаве које он испитује. И на творбеном и на обличком нивоу забележили смо нешто што ћемо назвати ‘неутрализацијом рода’, тј. свођењем на средњи род. Ефекат ћемо обележити термином ‘мелиорација’. Мелиорацијски поступак није чест у нашој грађи, боље рећи – обухвата само неколико примера,

1 jelenajo@bitsyu.net

2 Овај рад написан је у оквиру научног пројекта 178014 *Динамика структуре савременог српског језика*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

3 Уп. Кочићевог ‘писарчића’; – РМС (1967-1976): „дем. и пеј. од писар”, *писарче* „писарчић”. – РСАНУ (1959 и д.): *калуђерче* и *калуђерчић* „дем. и хип. од калуђер”; *каиларчић* „дем. и ир. од каплар”; *мајсторче* „дем. и хип. од мајстор”; *мајсторчић* „а. дем. и хип. од мајстор [...] б. лош, рђав мајстор” – У тумачењу техничких скраћеница (књ. I: CXIII) стоји да ир. значи „иронично, потсмешљиво”.

па ћемо се на њих укратко и осврнути. Унапред ћемо навести један случај да бисмо се споразумели о чему је реч. Нека то буде песма *Дрина се њониела* (Вук 1965):

Дрино водо што с' се пониела,
Што си *мое драго* заниела?
Ако си ми *драго* заниела
Боље си благо дониела⁴:
Дониела од мерчжана лађу,
И у лађи *момче Биоградче*:
А што ће ми *момче Биоградче*,
Кад ми може допасть *Сараевче*:
Сарайлие златне амайлие,
Што девојке носе у њедрима,
У њедрима на белим дојкама.

а) Разгледање стихова почећемо од краја према почетку. Наилазимо прво на речи 'момче Биоградче' и 'Сараевче'⁵. То су именичке изведенице са суфиксом *-че* и деминутивно-хипокористичним значењем, како би се рекло у терминима прихваћеним у творбеној семантици. Али 'момче Биоградче' и 'Сараевче' заправо нису деминутиви ни хипокористици у правом смислу како се ове две категорије дефинишу у лингвистици. Нпр. код Р. Симеона (1969: s.v.) стоји да се деминутивима „истиче да је што малено, мање од других бића или предмета исте врсте, нпр. књижица : књига”, док је хипокористик – „именица одмила, именица од драгости”. 'Момче Биоградче' и 'Сарајевче' нису заправо ни мали, далеко од тога, а ни толико 'драги' лирској јунакињи (Драго је по правилу оно што је блиско, са чим или ким смо у сталном контакту)⁶, колико су вредни њеног дивљења, људи изванредни, неодољиви или сл.

б) Даље према почетку истакнуте су речи 'мо(ј)е' и 'драго' – заменица и придев у средњем роду. Заменица је у атрибутској функцији, а придев очито има поименичен статус и функцију управне речи у синтагми са заменицом. И једна и друга од ових речи такође су емоционално обојене – рекли бисмо слично као изведене именице из претходно прегледаних примера. 'Моје драго' није само 'мило' и 'драго', већ неодољиво, сјајно, неупоредиво. Разлика је у томе што овде нису у питању суфиксалне изведенице, већ конверзивном творбом значењски померене поименичене придевске речи, које су уз то сведене на средњи род.

2. Увод

1. Под 'мелиорацијом', према томе, подразумева се 'побољшање', боље појачање емоционалног тонуса речи. Симеонова (1969: s.v.) дефиниција је мало нејасна, али довољно схватљива: „семантичко помицање у неких ријечи, које доводи до побољшања значења”. Ни овде ни у опширном чланку о роду Симеон не помиње неутрализацију, ни као појам уопште, а ни као мелиоративну појаву, већ само као 'неслагање' природног и граматичког рода, где наводи заправо различите ствари: „ [...] због одређивања граматичког рода именица по облику ријечи долази каткада код именица за живо до неслагања (инконгруенције) грама-

4 Овај стих је краћи од осталих, вероватно грешком у записивању, или преписивању. Може се препоставити да пуни облик гласи: – *Боље си ми благо дониела*.

5 Истицања курзивом наша.

6 РСАНУ (1959 и д.): *драг* „који се воли, вољен, према којему се осећа наклоност, љубав (понекад непосредно са 'мио' ради појачавања значења)”; – РМС (1967–1976): *мио* „који се воли, драг”.

тичкога рода с природним; напр., именице *служа*, *војвода*, *стјарјешина*, *владика* и сл. граматички су женскога рода, а по природи мушкога; мијењају се као *жена*; именице *момче* и *дјевојче* – по облику су средњег рода, а значе мушко и женско”. Не увиђа да се именице типа *служа*, *војвода* и сл. увек употребљавају у том облику, док код *момче* и *дјевојче* облици стоје у специјалном односу према основним облицима *момак* и *девојка*. Ми смо већ навели објашњење по којем се то сматра ‘побољшањем квалитета’ њиховог садржаја.

2. А. Белић (2000: 145) само се кратко осврће на именице са крајњим *-че*, утврђује да овај примарно служи „за обележавање нечег малог, детета или младунца (на пр. *бјежунче* : *бјежунац*, *синовче* : *синовац*, *клујиче* : *клујико* итд.)”. Стоји према именицама са крајњим *-к/-ц* у основи; те се „могао од њих одвојити и употребити као самосталан деминутивни наставак за средњи род, на пр. *говедарче* : *говедар*, *појиче* : *пој*, *Српиче* : *Срб*, *Србин*, *коњиче* : *коњ*, *аковче* : *аков*, *Циџанче* : *Циџанин* и сл.” итд. Белићева карактеризација није у целини у складу са лексикографским дефиницијама.

а) Прва група именица у РМС (1967-1976: s.v.) већином се слаже са оним што Белић тврди – нпр. *бежунче/бјежунче* дефинише се као „млади бегунац”, *синовче* „мало братовљево дете, мали синовац или мала синовица”. Али у једном детаљу нема слагања: *клујиче* (и *клујичић*) је „дем. од клупко” (клубко = клубе). Говорећи, пак, у истој књизи, о суфиксу *-ко*, Белић (2000: 126) износи мишљење да тај формант производи и „нешто деминутивних и хипокористичних речи (обично је и у речи које и саме значе нешто мало: *клујико*, исп. *клубе*, *клујиче*): *дебелко*..., *илачко*, *срдийико*”. РМС (1967-1976: s.v.) *дебелко* „дебео човек”, *илачкеша* и *илачко* „плачљивац” (*илачљивац* „онај који често и за сваку ситуацију плаче”; исто и *илачљивко*); *срдийико* „онај који се често и лако расрди”. У огледалу ових објашњења излази да *-ко* и у Белићевом *клујико*, као и у даљим уза њ наведеним примерима – тешко да се може једнострано окарактерисати као деминутивно-хипокористичка ознака. Ни *дебелко*, ни *илачко*, ни *срдийико* нису ни ‘мали’ ни ‘деца’, а у називима нема ни јаче изражене симпатије; пре називи нагињу антипатији. Једино што је сигурно, то је појачана експресивност, или боље: емоционални тонус који носе наше именице. Тај моменат сматраћемо суштином ‘мелиоративности’ или ‘побољшања значења речи’ како рече Симеон (1969), а што бисмо ми сматрали просто – појачањем, емоционалном интензификацијом значења.

б) И у другој Белићевој групи примери су неуједначени, а чини нам се да неки нису прецизно објашњени ни код Белића, а ни у лексикографској обради. Нпр., у РМС (1967-1976) *говедарче* је „дем. од говедар, дете које чува говеда”; *појиче* (и *појичић*) „дем. од пој”, *Српиче* „дем. од Срб(ин)”, *коњиче* „коњ, дем. од коњ” (коњчић „дем. од коњ”), *аковче* „хип. од аков”. Нека нам прва на реду буде именица *коњиче*, која по дефиницији очито варира између деминутивног значења, и просте синонимности са основном речју *коњ*. Ми не бисмо рекли да је значење двеју речи изједначиво, мада је сигурно да деминутивност није постојана семантичка особеност изведенице, присенак хипокористичности чини је ‘бољим’ називом од основне речи (Карактеристично је да и творбене варијанте *коњчић*, *коњић*, *коњиц* – кад их погледамо изближе – као да имају статус синонима, међусобно и са *коњиче*, и да све само лако варирају значење основне речи уносећи у њено значење нешто емоционалног тона)⁷. Слична неодређеност у значењу изведеница, заправо у сплету више њих, постоји и другде, а ми наводимо следеће слу-

7 РМС (1967-1976): ‘коњић’, ‘коњиц’, ‘коњиче’, ‘коњчић’ – све „дем. од коњ”, а ‘коњиче’ још и „коњ”.

чајеве: *слушче* „дем од слуга, служинче” (*служинче* „слуга који обавља кућне послове”); *сироче* „дете без родитеља или без једног од њих, сиротан” (*сирошан* „сироче”; *сироша* ж и м „особа која је остала без родитеља”); *пиле* „младунче кокоши (ређе других птица)”; *пилче* „покр. дем. од пиле”, *пилка* „пилица, кокош”, *пилица* „покр. млада кокош”. Увек, и поред разносмерних и разноврсних варијација како у квалитету тако и у интензитету, остаје извесна разлика према основној именици која омогућује виши домет називања, дакле – мелиоративност.

3. М. Стевановић (1992: I, 533) утврђује да се „наставком *-че* [...] граде, прво, именице ср. рода што означавају младунче животиње с именом у основи: *маче*, *пшиче*, *жушче*, *џолујче*, *мајмунче*, *пловче*, *мече*, *јеленче*, *вуче* и уопште именице које значе младо биће или какав мали предмет, па је сасвим јасно што се те именице употребљавају као деминутиви основних речи: *момче*, *пасторче*, *пастирче*, *књигоношче*, *Српче*, *Арапче*, *ђаволче*, *Сарајевче*, *унуче*, *девојче*, *марамче*, *момче*, *кајче*, *шеширче*, *прозорче*, *орманче*, *клујче*, *аковче*, *нарамче*, *половче*”. – Стевановић не објашњава ближе природу изведеница потоње групе, нити их даље разврстава по значењу или сл.

4. Стј. Бабић (1986: 119) подробно описује именице на *-че*. Код њих, каже аутор – „изведеница може бити неутрализација двију основа”: нпр. кад мотивне речи „обухваћају бића обају сполова”: *Циџанче* : *Циџанин* и *Циџанка*; *пасторче* : *пасторак* и *пасторка*; *унуче* : *унук* и *унука*; *жушче* : *џуска* и *џусак*; – али и кад стоји према само једној основи: *Грче* : *Грк*; *пастирче* : *пастир*; *џолујче* : *џолуб*. Нису информативни Бабићеве примери, али нам зато при руци стоје неки из претходног параграфа: *пшиче* стоји само према *пшича*, те *књигоношче* према *књигоноша*, *Сарајевче* према *Сарајево*, па даље *девојче* : *девојка*, *марамче* : *марама*, *момче* : *момак*, *кајче* : *каја*, *шеширче* : *шешир* итд. Симптоматичан је наставак Бабићевих разматрања:

Младо биће од особних именица веома често значи *дијете*, али не ‘и-ово дијете’, него ‘дијете које је и’. Као што *пасторче* није пасторково ни пасторкино дијете, него „дијете које је пасторак или пасторка” [...], тако ни *пастирче* није пастирово ни пастиркино дијете, него ‘дијете које је пастир’. За *говедарче*, *жушчарче* и *козарче* то се изричито и каже /у речницима/: „дијете које чува говеда” [...], „дијете које чува гуске” [...], „дијете које чува козе” [...]

Погледамо ли последње Бабићеве примере и објашњења уз њих у светлу разматрања Б. Ђорића у вези са именицама типа *професорчић*, *свеишеничић*, *лекарчић*, *песничкић* – и са њиховим пејоративним значењем, – увидећемо да је и тамо применљиво Ђорићево објашњење о ‘одсутству потребе за деривацијом’, као и о пејоративности, ми ћемо радије рећи мелиоративности деривата. Разлика је у правцу ‘субјективизације’ значења: тамо се добијају пејоративи, а овамо хипокористички ‘мелиоративи’ – носиоци позитивних емоција. ‘Мелиоративи’ – како се јасно може закључити – варирају и средства помоћу којих се испољавају и тип ‘субјективне оцене’, а главна им је сврха интензификација називних функција.

3. Преглед грађе

1. Прегледаћемо случајеве ‘мелиоративне’ неутрализације рода, и још уже: свођења на средњи род – које нуди Вукова ‘Пјеснарица’ да бисмо онда покушали формулисати закључне напомене. Прве су нам на реду тзв. ‘конверзивне тво-

ренице, дакле оне које се од основне речи не разликују обликом већ с њом чине хомонимну форму.

2. Врло је пријатан ‘мелиоративни’ обрт у песми *Девојка куне огледало*:

Девојка е огледало клела:
Огледало ти га не гледало,
Ти си мене майци опадало,
Да я љубим четири юнака,
Два жењена и два нежењена.
Жив ми братац ни сам до еднога,
И то *едно младо нежењено*,
Кое никад љубит’ престат’ нећу.

‘Младо’ и ‘нежењено’ просто су облици средњег рода, који овде служе гра-матичкој неутрализацији рода, а истовремено емоционалном активирању осно-вног облика. Утисак који оставља *едно младо нежењено* далеко је упечатљивији од обичне деминуције и хипокористичке номинације.

3. Слично је и у песми *Младожења с удовицом*:

Цвати ружо ти не гледај на ме:
Я сам ти се юнак оженио
С удовицом мојом неприликом.
Куд год ходи првог война жали:
Први войно, прво *добро мое!*
Доброти ми код тебе бияше...

4. За разлику од конверзивних, суфиксалне творенице доста су честе у пе-смама прве Вукове ‘Пјеснарице’. Преостаје нам да наведемо остатак грађе да би-смо показали колика је њихова учесталост.

а) Песма *Преча е љуба, неџо сея* садржи духовиту параболу са подлогом са-чињеном од авантуристичког мотива ‘срећног случаја’, а преливена је лирским угођајем љубавног доживљаја. ‘Мелиоративи’ *момче* и *девојче* – праћени и дру-гим именицама сличног значења (*сеја, снаша, љуба*) – знатно појачавају лирски тон казивања:

Ой за гором за зеленом	Одреши ме млад юначе
Нешто јасно подврискуе.	Я ћу теби снаша бити;
Оде <i>момче</i> да обидје,	Момче нъойзи опет вели:
Ал’ <i>девојче</i> савезано,	Имам снашу и код куће.
Танким концем свилением;	Одреши ме млад юначе
Пак се моли младу момку:	Я ћу теби љуба бити;
Одреши ме млад юначе	Тада <i>момче</i> нју пољуби,
Я ћу теби сея бити;	Пољуби е пак одреши,
<i>Момче</i> нъойзи одговара:	И одведе белу двору.
Имам сею и код куће;	

б) Више модерно него традиционално звучи ткиво песме *Мајка и девојка*. У дијалогу девојка моли мајку да позове непознатог младог пролазника на конак, чак нимало не кријући нагло узбукталу страст према њему. Мелиоратив *момче* у њеним устима делује више него упечатљив излив – достижући снагу симбола необуздане жеље:

Момче ми промче кроз село
Тамнина беше невидје,
Мучно ми додје погибо,
Зовни га майко на конак,
Зовни га майко здравља ти.

Продѣ се кѣри *момчѣѣа*,
Оно є *момче грађанче*,
Момчѣѣу треба ракия,
Момчѣѣу треба вечера
И бела мека постельа...

Облици *момче* и *грађанче* чине емоционалну доградњу и иначе врло високо тонираног шарма и љубавног наговештаја који носи песма.

в) Песма *Праведна клеѣѣва* састоји се из два дела емоционално сасвим супротна, први ведар и пун лирског трептања као да најављује љубавни доживљај на крају, али други, сасвим суморан, садржи причу о неверном драгану. Наводи-мо само први део:

Девојчица ружу брала
Пак є заспала;
Нѣой долази *младо момче*
Пак є дозива:
Устай, устай девојчице,
Што си заспала,
Ружа ти є увенула
Што си убрала...

Иако *девојчица* не припада листи речи које у анализи пратимо, ипак је важно споменути је, јер се одлично уклапа у штимунг створен мелиоративним дејством назива за актере лирске повести.

г) *Обклада момка и девојке* има амбивалентни смисао. У ономе који је ближи данашњем сензибилитету звучи донекле изазовно за патријархалне моралне назоре, а личи на духовит опис заводничке вештине. *Момче нежењено* при томе делује врло искусно у заводничком послу:

Говорило *момче нежењено*,
Говорило лепој девојци:
Од' девојко да се обкладимо
У твой дѣрдан и у конѣ мога,
Да єдину ноћцу преноћимо
Да се єдно другог немашимо...

д) *Стидно момче, и милостиво девојче* демонстрира неке необичне стране патријархалности: девојка, на стидљиву молбу момка да добије једно око – милостиво му поклања оба:

Вишњичица род родила,
Од рода се подломила,
Нейма нитко да є бере,
Него *момче и девојче*,
Стидње *момче* нег' *девојче*,
испод стида проговара:
Дай девојко єдно око;
Она одвећ милостива,
Па му даде и обадва.

ђ) И последњи пример је слободније испевана љубавна прича међу младима. Врло је љупка па је штета не пренети је као целину:

Девојчица воду гази
Ноге њој се беле,
За њом иде *младо момче*
Протом се смие:
Гази гази *девојчице*
Не би л' моя била.
Кд би знала и видила.
Да би твоя била:
Млеко би се умивала
Да би бела била;
Ружом би се утирала,
Да б' румена била;
Свилком би се опасала,
Да би танка била.

4. Уместо закључка

Није потребно после већ датих напомена залазити дубље у теоријска разматрања. Мислимо да је довољно јасно, прво, да постоји мелиоративност као категорија Белићеве 'субјективне оцене', и да је она употребљива и као средство поетизације израза. Примери узети из народне поезије на то јасно скрећу пажњу.

Извор грађе

Вук 1965: Вук Стеф. Караџић, *Пјеснарица 1814-1815*, Сабрана дела I, Београд: Просвета.

Литература

Бабић 1986: Stjepan Babić, *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku*, Zagreb: Djela JAZU 62.

Белић 1962: Природа и происхождение существительных субъективной оценки, *Јужнословенски филолоџ XXII*, 131-139.

Белић 2000: Александар Белић, Универзитетска предавања из савременог српскохрватског језика, *Изабрани сјисци 14*, Београд: Завод за уџбенике.

РМС 1967-1976: *Речник српскохрватског књижевног језика I-VI*, Нови Сад: Матица српска.

РСАНУ 1959 и д.: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, Београд: САНУ и Институт за српскохрватски(српски) језик.

Симеон 1969: Рикард Симеон, *Енциклопедијски рјечник лингвистичких назива*, Загреб: Матица хрватска.

Ђорић 1982: *Моциони суфикси у српскохрватском језику*, Београд: Филолошки факултет.

Ђорић 2008: Божо Ђорић, *Творба именица у српском језику*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност.

'MELIORATIVE' NEUTRALIZATION OF THE GENDER IN VUK'S *PJESNARICA* FROM 1814. - AND IN THAT RESPECT

Summary

The author has described and interpreted stylistic sense of the 'meliorative' neutralization of gender in Vuk's *Pjesnarica* from 1814. Melioration is here understood as a category of Belić's subjective mark, and it is found as useful means of finding more efficient ways of poetisation the expression.

Key words: melioration, diminutive, hypocorism, pejorative, conversion, suffixation

Jelena Jovanović Simić

Ивана Б. ПАЛИБРК¹
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет

МАЈУСКУЛНИ ГРАФОСТИЛЕМИ У ЗБИРЦИ „ИЗ НЕБЕСКЕ ЗЕМУНИЦЕ” БРАНКА БРЂАНИНА БАЈОВИЋА

Радам² се представља графостилистичка анализа песама збирке „Из небеске земунице” Бранка Брђанина Бајовића. Графостилеми се обрађују с посебним освртом на мајускуле, односно употребу великог слова. Номинацијске и знатно бројније релацијске реализације мајускула у песмама имају посебну функцију или стилематску улогу која несумњиво увећава поетску комуникативност и вредност збирке. У циљу расветљавања домена и значаја графолошког нивоа у поетском језику, објашњење поменутих онеобичења, њихове одлике и класификација биће предмет нашег истраживања.

Кључне речи: графостилеми, графостилематика у поезији, номинацијске мајускуле, релацијске мајускуле

1. Увод

Марија Менсија у свом проучавању визуелног у поезији цитира Бартову мисао да је језик фашиста јер намеће поступак размишљања и води нас до одређеног концепта стварности који још више учвршћује систем(атичност) језика. Мишљења је да из овог зачараног круга можемо побећи само ако смо способни да уочимо трошност веза између знака и мисли, односно језика и стварности. Поезија је најбољи водич кроз овакву праксу јер знак излаже као нешто опипљиво и реално попут материјалног света. Експресивни језик поезије, заснован на новим начинима комбиновања различитих знака, води до једне другачије концепције реалности (Менсија 2003: 44). Такву концепцију настојимо да опишемо овим радом, јер визија реалности коју представља аутор чију збирку анализирамо, условљена је како његовим познавањем система, тако и познавањем српске поетске традиције. Језик овде обрађене поезије не служи искључиво изражавању и утврђивању богатства система српског језика него и приказу његовог тренутног стања, што подразумева екстралингвистичку компоненту, познавање ширег културно-историјског контекста, неизоставног у датим песмама и неопходног при интерпретацији.

С друге стране, Јан Мукаржовски сматра да се песнички језик не може описати као сликовит, јер то није одредница искључиво песничког језика него језика уопште, а да је индивидуалност или изузетна особеност која се често наводи као једна од основних карактеристика, могућа и ван књижевности. Дакле, ово својство не маркира песнички језик трајно, јер он је трајно окарактерисан једино својом функцијом, односно начином употребе који подразумева прилагођа-

1 ipalibrk@gmail.com

2 Рад је урађен у оквиру пројекта 178014: *Динамика структуре савременог српског језика*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије

вање језичког система циљу – естетском дејству. Естетска функција важи за све уметности, али доминација у песничком изразу подразумева скретање пажње на језички знак (са тим се такође слаже Менсија), што је у супротности са сврхом језика – скретањем пажње на саопштење. Због своје естетске самосврховитости песнички језик има инструменте којима константно испитује однос субјекта према језику и језика према стварности, непрестано открива састав језичког знака и даје његове нове могуће употребе, што је одлика целокупног дела овде представљеног писца и песника. Мукаржовски такође истиче да је песнички систем чврсто укључен у систем националног језика. Јасно је да песнички и књижевни језик не значе исто, али су свакако блиско повезани, што се огледа у чињеници да књижевни језик представља позадину језичког елемента песничког дела, чак и онда када песнички језик крши његове норме. Одступања од књижевног узуса у песничком језику сесматрају уметничким поступцима, за разлику од осталих слојева језика где то није случај. Но, у различитим језицима одређени песнички поступци добијају потпуно различите видове под утицајем различитих система (Мукаржовски 1986: 49–53) што значи да постоји извесна зависност песничког израза од природе датог језичког система. Према Лешићу, песници нове генерације на сцену сунаступили позивајући на револуцију у језику. Поезија, заправо, прераста у „испитивање језичких могућности” (Лешић 2010: 28), а то творцу обрађене збирке није страно.

Дакле, наша графостилемска анализа бавиће се мајускулама и њиховим функцијама у поетском језику збирке „Из небеске земунице” Бранка Брђанина Бајовића, с циљем расветљавања значаја графолошког аспекта у поетском језику, објашњења аномалија, њихових одлика и класификације.

2. Графостилематика у поезији

Читаво песничко и прозно дело Бранка Брђанина Бајовића јединствено је у савременој српској књижевности. Једна од основних карактеристика је непреводивост стилско-језичких конструкција која чини основу уметничке функције његовог стваралаштва. Његов роман „Сила: Пут у завичај” који смо обрађивали у једном од претходних радова не сматра се без разлога омањим стилистичким приручником. У том роману, највидљивији и најзначајнији је графостилемски поступак (Палибрк 2013: 91–100). Међутим, такву изразиту графостилематичност можемо наћи и у његовој поезији.

Ковачевић објашњава да јединица настала поступком онеобичења, резултат одступања од карактеристичног језичког облика, чини основну јединицу лингвостилематике, односно стилем. Та минимална јединица подразумева структурирану форму и носилац је стилистичке информације и може настати на било ком језичком нивоу. Он користи Лотманово „двоструко моделовање” за опис двоструко кодираног стилема, први пут кодираног по основном структурно-граматичком, а други по стилистичком коду, насталом прерадом основног. Пошто се форма стилема сматра сложенијом у односу на његову варијанту мањег степена, стилем заправо представља питање избора. Тај стилистички избор одређује контекст, тј. уметничка вредност варијанте не може се анализирати мимо датог контекста. Поготову је то случај код Брђанина. Ковачевић даље наводи да типологизација стилема са истог нивоа претходно захтева типологизацију контекста за коју, нажалост, још увек нису пронађени егзактни критеријуми (Ковачевић 2000: 322). Природа књижевног дискурса обухвата и план писаног језика,

а колико су питања његове реализације значајна зависиће од приступа. Графостилистика се конкретно бави системом стилема везаних за писани израз језика и обрађује оно визуелно другачије од очекиваног у прози и поезији.

Још један стилистичар себави двоструким моделовањем у поезији – Ричард Бредфорд. По његовом мишљењу, модерна поезија подразумева сукоб кодова. Наиме, издвајање функционалних и структуралних категорија текста је заједничка особина практично свих књижевно-лингвистичких метода. У модерној поезији фундаментална опозиција између два елемента двоструког моделовања јесте видљива, али сталносе опире ширим подударностима. Међутим, како пронаћи смисао у свему томе? Ролан Барт је навео дистинкцију између традиционалног и модерног писања доводећи у везу прво са појмом „читљиво”, а друго са појмом „писљиво”. Укратко, „писљив” текст захтева читаочево учествовање у произвођењу значења, док „читљив” текст подразумева директно преношење ефеката пасивнијем читаоцу. Једноставно, неке модерне песме „писљиве” су тако да не можемо са сигурношћу утврдити спацио-темпоралне околности, већ смо као последица тога, дужни да спекулишемо о томе како песма функционише и шта значи, или Бартовим речима – постајемо коаутори текста (Бредфорд 2005: 192). Графостилеми у поезији Бранка Бајовића не изазивају такве ефекте, али захтевају познавање контекста и српске песничке традиције. Постоје аутори који читаоце модерних песама називају „графичитаоцима” јер они не сматрају писање транскрипцијом догађаја који се тумаче као вокални или звучни. Традиционалним тумачењем баве се епичитаоци који читају и интерпретирају у исто време, налазећи у речима и оно што оне откривају и оно што крију. Наравно, читање и тумачење песме не могу бити исти чин. Када интерпретирамо песму, мора постојати равнотежа између пролажења кроз речи, њиховог разумевања и нашег признања да су односи форма-супстанца и ефекат-значење понекад променљиви и неухватљиви (Бредфорд 2005: 193).

(Графо)стилистичке технике су универзалне и могу се наћи у читавој светској поезији. Оно што се разликује и на чему се заснивају специфичности свакако је заслуга појединачних језичких система, али и поетске традиције, епохе и историјског контекста, уопштено. Проучавања и тумачења каквим се баве Менсија и Бредфорд најисцрпније описују специфичности енглеског језика и поезије настале на енглеском и више су усмерена на радикалније графолошке поступке попут оних у песмама Вилијама Карлоса Вилијамса, Едварда Еслинга Камингса или Била Бисета. Дакле, нису све тезе апсолутно примењиве у оквиру дате српске поезије, тачније у оквиру савремене родољубиве поезије у којој акценат није искључиво на визуелним елементима песме. Ми ћемо у раду применити графостилистички модел Милоша Ковачевића из монографије „Лингвистилистика књижевног текста” (Ковачевић 2012: 73–80).

3. Анализа мајускула у песмама збирке „Из небеске земунице”

Кад су песме Бранка Бајовића у питању, потребна је читалачка пракса која подразумева познавање епских као и песама Рајка Петрова Нога, Магије Бећковића, Милоша Црњанског, Петра Петровића Његоша и других, односно: „Из њиховог пјесништва, али и из усмене, првенствено епске поезије [...] присвајао је само оне елементе које је могао да актуализује и примјени у садашњости.” (Пржуљ, Радовић 2014: 285). У својим родољубивим песмама Брђанин води дијалог са својим претходницима и савременицима.

У збирци „Из небеске земунице” налазимо сонете енглеског типа – дакле, оне који се састоје од три катрена и куплета, углавном *abab cdcd efef gg* шеме римовања, у осмерцу, десетерцу и дванаестерцу (понекад је куплет у четрнаестерцу). Као што је познато, енглески сонет је прерађена верзија италијанског, прилагођена енглеском језику метричком систему. Састоји се од три катрена са укрштеном и куплета са парном римом, односно схематски: *abab/ cdcd/ efef/ gg*. Такође се користе називи елизабетински и Шекспиров сонет, јер је Шекспир користио управо овакав облик (Грдинић 2007: 102). Графостилемска онеобичења у нашој збирци обухватају некоришћење интерпункцијских знака, употребу курзива и великог слова. Међутим, мајускулни графостилемској подразумевају онеобичајену употребу великог слова су најбројнији, зато се посебно осврћемо на њих. Спадају у унутартекстуалне стилеме, а разлози њихове употребе су или семантички или интонациони, тј. ови графостилеми јављају се као номинацијски или релацијски (Ковачевић 2012: 73).

3.1. Номинацијска реализација подразумева контекстуално издвајање општег појма, док релацијска значи истицање поруке. Номинацијске мајускуле могу се поделити на три подврсте: антономазијске мајускуле, антономазијске мајускуле метафорског типа и интензификацијске мајускуле.

а) Код антономазијских мајускула заједничка именица добија функцију властитог имена, односно имамо настанак онима од апелатива, при чему се ради о поетској ономазацији (Ковачевић 2000: 89). Код Брђанина то се јавља у следећим стиховима:

(1а) Неће нас привести Локални Изроди (Раја 2011: 56)

(2а) Иако смо Божји Христе и ја и ТИ
Можеш ли им Сине³ бар ТИ опростити (Никола тринаести – четврти на крсту,
2011: 74)

(3а) Ту где скупа леже наша стрина Перка
Бивши иноверци Бегови и Буле (Раде Симовић исповеда Николи посету гробљу у
родном селу, 2011: 71)

(4а) Где је Оче та правица
Мати Стоји и Стојану

А из гроба Ти устани
Обасјај нас на прозору (Сирочићи 2011: 54)

(5а) Висимо о звону стучени у клатно
Јечи млада порта и Вожд у дворишту (Никола у Храму 2011: 73)

б) Антономазијске мајускуле метафорског типа испољене су употребом апелатива, исказаног лексемом или фразом уместо контекстуално подразумеваног антропонима или топонима. Ово се може сматрати и кенингом – заменом властитог имена описном песничком конструкцијом (Ковачевић 2000: 90), као у примерима:

3 Подвлачења у цитатима су наша – И. П.

- (16) У очима очајника Крива Река
Као матер погрбљена забринута (Погорелци 2011: 59)
- (26) Дрина је граница Вода Понајвећа (Граница 2011: 60)
- (36) Цркво Свевидећа Оплакана Мајко

Ледино од цвећа Трпезо Јудина
Убледела ко креп Света Радодајко (Небеска Србија 2011: 61)

- (46) Леле плача верига и сача
Сред Златишта Усред Разбојишта (Никола лебди изнад Сарајева 2011: 70)

в) Интензификацијске мајускуле се јављају када песник користи велико слово на основу садржаја, те је истакнут значај графостилемски маркиране именице, односно општег појма на ком је логички акценат, што се види у следећем:

- (1в) Тесно свуда Срам утећи
Киша земљу стрмо јаше

Чар детињства – Бајалица
И небеских плева њива (Хајка 2011: 55)

- (2в) На Твоме пепелу [←храма]⁴ сви смо од пепела
Нишчи погорелци са сажганих села (Никола у Храму 2011: 73)

3.2. Релацијске мајускуле подразумевају велико слово испред неке конструкције у оквиру стиха из тематских или интонацијских разлога. Код Брђанина у *Небеској земунци*, потоњи су бројнији. У збирци налазимо следеће типове релацијских мајускула: графостилем на месту цезуре (мада може доћи до преклапања тог маркера са реименовањем претходно дате конструкције), графостилеме у финалној позицији и композиционо условљене варијанте.

а) Први подтип, тј. графостилем на месту цезуре видимо у следећим примерима:

- (1А) Ко ватрица угуљена
Под пепелом Под невером

Коцу ни конопцу Ни јами ни води (Раја 2011: 56)

- (2А) Потом смо ојкали После позаспали (Ноћ ко поноћ 2011:62)

(3А) Не гладује Не страхује
Само псује Заврзује
И лумпује И лудује (Кад Никола декламује 2011: 68)

- (4А) Прву попушили Попили за душу
И оком бушили Небеске Висине (Раде Симовић исповеда Николи посету гробљу у родном селу 2011: 71)

4 Објашњење накнадно – И. П.

(5А) Стани худа главо Замри срце тавно
Запевај покисла Душо-Голубице (Никола куша снагу властите воље 2011: 72)

(6А) Огњем васкрснути У дим претворити
Све за чиме никад нећу жалити

Тебе ће славити Мене ојадити
Крст мој раскрстити И заборавити (Никола тринаести – четврти на крсту 2011: 74)

Често долази до преклапања мајускула као маркера цезуре и реименовања претходне конструкције, што се иначе бележи запетом. С обзиром да је код Брђанина карактеристично управо одсуство интерпункције (изузев црте и двотачке у емфазу, али то није предмет овог рада), једино што је могуће је управо коришћење великог слова. Осим тога, као у следећем примеру из песме „Молитва”, може се радити о својеврсној алузији: овај графостилем је једини тог типа у поменутој песми и несумњиво алудира на народну, национално обојену песму „На планини, на Јелици”. У другим примерима мајускула је маркер садржаја са јачом експресијом, где се нужно мења интонација. За поменуто преклапање наводимо следеће случајеве:

(7А) На планини На Јелици
Мутна ока у зеници (Молитва 2011: 52)

(8А) Још икона нигде Јо зид крстооки
Замишљене слике ко бреге се гуле (Никола у храму 2011: 73)

(9А) То просто тако Невино умало
Саставити стопе на рубу литице

Може бит јуначко али није нашко
Срце удовичко Од данас монашко (Никола куша снагу властите воље 2011: 72)

б) Код графостилема у финалној позицији у сонету јавља се графичко онеобичавање сваког елемента стиха. Нагомилавањем мајускула акценат се ставља на форму у којој лежи смисао. Брђанин, као и неки његови савременици, бира последњи стих сонета, јер је то комуникативно најјача позиција. Постоје три теорије о структури и функцији делова сонета које наводе да на крају сонета лежи или разрешење или синтеза или закључак (Грдинић 2007: 95). Завршеци сонета у овој збирци не дају разрешења, већ напротив, постављају нова питања. Овим поступком који подразумева потпуно одступање од норме, форма је отежана, али и стављена у први план (Ковачевић 2012: 77). Ефекат је неочекиваност, што се двостуко наглашава управо мајускулама у свакој речи стиха:

(1Б) Харибда је акреп Сцила је хридина
Ам И Јарам – Кус Реп: Небеска Суштина (Небеска Србија 2011: 61)

(2Б) Што нам свет закува мора да се куса
Нас И Браће Руса Као И Без Руса (На Романији 2011: 63)

(3Б) Ој Живоше Идиоше Шйо Си Тако Црн
Киша Пада Биће Града Процвешаће Трн (Никола у Србији 2011: 67⁵)

в) Варијанте које зависе од композиције јављају се у форми великог слова на цезури у претпоследњем или последњем или у оба стиха куплета у оквиру уклапања назива са крајем. Тако суштина саме насловне јединице добија функцију анафоре, односно упућује на стихове који претходе, што се може видети у стиховима:

(1В) Над Сарајвом Над мртвом домајом
 Згађен грајом Зборим са промајом

 Док смрт биште исто смо годиште
 И родиште Исто сרותиште (Никола лебди изнад Сарајева 2011: 70)

(2В) Застајкује Поцупкује
 Дише душу Декламује (Кад Никола декламује 2011: 68)

4. Закључак

Тери Иглтон сматра да је песма саопштење за јавност које ми схватамо онако како можемо. То је писано дело које, по дефиницији, не може имати искључиво једно значење. Заправо, може значити све што је могуће интерпретирати да значи – иако велики део тога потпада баш под то „могуће”. У неком смислу, то се односи на читаво писање, јер писање је језик који може савршено функционисати и у одсуству аутора и преноси се из једног контекста у други (Иглтон 2007: 32). Цитирајући Лотмана, Иглтон подсећа да песма не представља само структуру или систем знакова већ „систем система”. Поетски текст је вишесистемски, у смислу да сваки од његових формалних аспеката – метар, рима, значење, звучање и слично – чини засебан систем. Можемо говорити о фоничком, семантичком, лексичком, графичком, метричком и морфолошком систему песме. Ипак, ти системи постоје у динамичкој међусобној интеракцији која подразумева сударе и неподударана. Оно што зовемо естетским ефектом дела као целине, последица је конфликта између свих ових полуаутономних система; сваки систем одступа од осталих или их ремети и управо из ових тензија и судара извире оно што познајемо под именом песнички ефекти. Експлоатишући истовремено звук, смисао, облик, ритам и симболичку вредност, поезија ослобађа сав потенцијал. Стога су песме уједно и систематичне и непредвидиве јер чине и систем правила и систем њихових кршења (Иглтон 2007: 52–54). Међутим, форма и садржај су неодвојиви – књижевна се критика бави оним *шћа* је речено кроз то како је речено или схватањем семантичког, односно значења, уз помоћ несемантичког: звука, ритма, структуре, типографије, итд. Дакле, поезија је књижевни род који би се могао дефинисати готово као онај у коме су форма и садржај блиско испреплетани, као онај у коме се форма састоји од садржаја, а не представља његов

5 У оригиналу је курзив, јер је цитат Данојлићев.

пуки одраз. Тон, ритам, рима, синтакса, граматика и интерпункција су заправо генератори значења, а не његови садржаоци (Иглтон 2007: 67).

Да сумирамо. Упоменутих песама могли смо се бавити и богатом лексиком, мешавином свакодневног говора и поетског израза, архаизмима, жаргоном, турцизмима, вулгаризмима, стилским фигурама, синтаксом, итд. Једноставније речено – не постоји ниво који је стилски немаркиран. Ми смо овде представили графостилеме и то не све, већ само оне који се односе на употребу великог слова. Мајускулни графостилеми чија је употреба условљена семантичким, одн. тропичним или интонацијским разлозима сврстанису у две групе: номинацијске и релацијске. Од номинацијских дати су примери: антономазијских (у којима се јавља настанак онима од апелатива), антономазијских метафорског типа (у којима се употребљава апелатив уместо већ поменутог антропонима или топонима) и интезификаторских (који представљају емфазу садржаја или ознаку логичког акцента). Од релацијских нађени су: графостилеми на месту цезуре, графичка онеобичења сваког елемента стиха у финалној позицији сонета и композиционе варијанте у оквиру уланчавања насловног исказа са крајем. Бајовић се не бави графичким онеобичавањем да би песма визуелно изгледала другачије или лепше, већ да би нагласио односно истакао намераване поенте, отежао или успорио читање и тиме натерао читаоце да постепено и темељно проникну у срж његових поетских игара. Кључ графички маркираних поступака крије се у поштовању и наглашавању српске песничке традиције, познавању песничких узора, али и модерне српске историје.

Извор:

Бранко Брђанин Бајовић, *Трнов вијенац – изабране пјесме*, Пале: Српско просвјетно и културно друштво „Просвјета”, 2011.

Литература:

Бредфорд 2005: R. Bradford, *A Linguistic History of English Poetry*, London: Routledge.

Грдинић 2007: Н. Грдинић, *Стилски облици пјесме и строфе*, Београд: Народна књига Алфа.

Иглтон 2007: Т. Eagleton, *How to Read a Poem*, Oxford: Blackwell Publishing.

Ковачевић 2000: М. Ковачевић, *Стилистика и граматишка стилских фигура*, Крагујевац: Кантакузин.

Ковачевић 2012: М. Ковачевић, *Лингвостилистика књижевног текста*, Београд: СКЗ.

Лешић 2010: Z. Lešić, *Teorija književnosti*, Beograd: Službeni glasnik.

Менсија 2003: М. Mencia, *From Visual Poetry to Digital Art: Image-Sound-Text, Convergent Media and the development of New Media Languages*, London: University of the Arts London.

Мукаржовски 1986: Ј. Мукаржовски, *Структура песничког текста*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Палибрк 2013: И. Палибрк, Графостилистичка анализа романа ‘Сила: пут у завичај’ Бранка Брђанина Бајовића, у *Наука и традиција*, Филолошке науке, Зборник радова са научног скупа, Ковачевић М. (уред.), књига 7/1, Пале: Универзитет у Источном Сарајеву, Филозофски факултет Пале, 91–100.

Пржуљ, Радовић, 2014: Ж. Пржуљ, М. Радовић, Живи палимпсести у савременој српској књижевности (на примјеру поетског и прозног стваралаштва Бранка Брђанина Бајовића),

у Језици и култури у времену и простору 2 : тематски зборник, С. Гудурић (уред.), Нови Сад: Филозофски факултет, 281–290.

MAJUSCULE GRAPHOSTYLEMES OF THE COLLECTION „IZ NEBESKE ZEMUNICE”

Summary

The paper deals with the collection of poems „Iz nebeske zemunice” by B. B. Bajovic with respect to majuscule graphostylemes. The first part covers the theoretical points and the graphostylistic concerns in poetry in general. The second part includes a particular analysis of the poems in terms of majuscles. Namely, the use of majuscles is caused by certain semantic aspects or intonation. These graphostylemes are thus divided into two types – nominalizational and relational. The detailed study of the poems lead to a further division: the nominalizational majuscles are closely related to antonomasia or emphasis, whereas the relational ones depend on caesura, the final element deviation or the compositional anaphora. The examples clearly show the frequency and the variety of the above-mentioned stylistic deviations. The final part puts forward both the reasons behind this specific usage of majuscles and the overall conclusions about all the poetic effects produced by it.

Key words: graphostylemes, graphostylistics in poetry, nominalizational majuscles, relational majuscles

Ivana Palibrk

Milana DODIG¹
 Université de Kragujevac
 Faculté des Lettres et des Arts

LE POTENTIEL SERBE ET LE CONDITIONNEL FRANÇAIS DANS LES PHRASES HYPOTHÉTIQUES

Le potentiel serbe est classifié dans la catégorie des modes verbaux dont la fonction principale représente l'expression des significations modales. L'emploi du potentiel est principalement lié aux propositions hypothétiques. Dans la langue française l'équivalent (partiel) du potentiel serbe est le conditionnel. Cette forme verbale peut exprimer toutes les significations modales du potentiel (sauf quand il s'agit d'exprimer l'intention), mais dans ce travail nous nous concentrons sur le conditionnel dit hypothétique. Le but de cette communication est d'examiner les similitudes de ces deux formes verbales dans le domaine de leurs emplois hypothétiques, ainsi que les différences, selon notre corpus des propositions hypothétiques.

Mots clés : le potentiel, le conditionnel, l'hypothèse, le contexte

1. Introduction

La présente communication traitera un des emplois modaux des formes verbales nommées „le potentiel” en serbe et „le conditionnel” en français. Dans la syntaxe serbe contemporaine le potentiel est considéré comme le mode verbal dont la fonction primaire est l'expression des significations modales généralement attachées à l'idée de la possibilité dans le sens le plus large du terme. Aussi, les cas du potentiel exprimant le sens de la condition / hypothèse relèvent-ils un nombre important. Ledit fait explique l'occurrence du terme „le conditionnel” dans les grammaires traditionnelles, mais Belić (Belić, 1999: 455) justifie la domination du terme du potentiel sur celui du conditionnel. Dans la langue française, la forme verbale (du nom identique autrefois comme on a vu *supra*) tenue pour l'équivalent partiel dans plusieurs domaines du potentiel est le conditionnel. L'une des principales questions qui s'impose quand il s'agit du conditionnel est la suivante: Faut-il considérer le conditionnel comme un mode ou comme un temps verbal ? Cette question est un des sujets insolubles de nombreuses discussions entre les linguistes puisque les uns le considèrent comme un temps verbal de l'indicatif tandis que les autres le considèrent uniquement comme un mode à l'instar de l'impératif, du subjonctif et de l'indicatif. Il est bien notoire que le conditionnel français à part de sa valeur temporelle revêt aussi des valeurs modales que l'on peut rassembler, en reprenant la tripartition proposée par Dendale (Dendale 2001: 9), en trois grandes catégories d'emploi: éventualité, emprunt, atténuation. Cette classification des significations modales du conditionnel réunit aussi celles du potentiel (sauf la troisième catégorie). Notre attention sera accordée à la première catégorie, *id est*, au conditionnel dit hypothétique et au potentiel figurant dans les phrases hypothétiques. Nous ne prétendons pas donner une vision exhaustive de toutes les structures syntaxiques possibles pour exprimer l'hypothèse. Notre travail s'attachera à montrer les ressemblances et les

1 dodigmilana@yahoo.com

différences de ces deux formes verbales en exprimant l'effet de sens hypothétique où le contexte joue un rôle signifiant.

2. Le système hypothétique serbe et le potentiel

Selon la tradition linguistique, les descriptions des phrases hypothétiques serbes ont été fondées sur les relations de type „protase-apodose²” des modèles latins et anciens grecs. Dans la syntaxe serbe contemporaine ces modèles classiques sont considérés soit comme actuels, soit comme inutiles pour l'analyse et la compréhension des relations hypothético-conditionnelles. En fait, les analyses offertes ont formé un continuum scientifique marqué, d'un côté, par la distinction des conditions: réelle, potentielle, éventuelle et irréelle, et de l'autre côté, par le rejet de cette approche aux phrases hypothétiques serbes. Les théoriciens de la première approche sont par exemple Kravar (1984: 11-19), Katičić (1984-1985: 339-342), tandis que la deuxième approche est caractéristique pour Stevanović (1969: 865-872). La première attitude se trouve dans la base de la systématisation des phrases hypothétiques serbes – aujourd'hui largement répandue et acceptée - qui prévoit la différence entre les conditions réelles, potentielles et irréelles d'abord selon le critère de la possibilité de la réalisation de la condition et ensuite selon le paradigme temporel-modal ce qui Stevanović (ibid.), Stanojčić et Popović (199: 311-315) expliquent en détail. Plus précisément, ils soulignent que la caractéristique très importante des phrases hypothétiques est leur modalité : „elles sont modales, car elles ne marquent pas les situations réelles, mais hypothétiques,” (ibid 1994: 312), où l'emploi de la forme verbale joue un rôle signifiant à part de l'emploi des conjonctions.

Ivić (2008: 201-208) offre une systématisation encore plus rationnelle, selon le critère cognitif – le point de vue du locuteur, en distinguant la condition éventuellement potentielle et irréelle. En effet, il s'agit du premier type de la condition si le locuteur ne connaît pas la relation entre la réalité et l'action de la protase tandis que le deuxième type est actuel si le locuteur sait que l'occasion présentée par l'action de la protase est en contradiction avec la réalité. Le facteur de la localisation temporelle de la condition est aussi important pour la distinction des sens hypothétiques. Ainsi la condition éventuellement potentielle est réalisable dans les trois époques de la durée et l'irréelle n'est compatible qu'avec le présent et le passé.

Les phrases conditionnelles ou hypothétiques sont introduites³ par les suivantes conjonctions dans la langue serbe : *ako* (si), *ukoliko* (si, dans le cas où), *kad* (si, quand), *da* (si, que); Stevanović (1969: 866) ajoute aussi la particule *li* (si) se trouvant en position post-verbale.

La condition éventuellement potentielle figure dans les protases introduites par les conjonctions *ako* et *ukoliko*. Le potentiel s'emploie dans ce type des phrases (dans la protase et dans l'apodose) aussi que le présent et le futur II⁴. Y a-t-il une différence de sens? Le locuteur choisissant la combinaison *ako/ukoliko* + *présent/futur II*, signale qu'il ne sait pas si l'action marquée par le prédicat de la protase est réelle, est réalisable dans le présent (le passé ou le futur) et son existence, sa réalisation met en condition le contenu de l'apodose. En employant le potentiel la phrase obtient un caractère hy-

2 La protase est une proposition-la subordonnée exprimant la condition tandis que l'apodose exprime ce qui est conditionné, la conséquence.

3 Plus précisément, c'est la protase qui est introduite par les conjonctions déjà citées.

4 Stevanović (1969: 867) mentionne aussi la présence du passé composé, l'aoriste et le futur, mais il souligne qu'il s'agit des cas rares.

pothétique accentué, un caractère de la supposition, c'est-à-dire le locuteur suppose et imagine la condition aussi que sa réalisation éventuelle dont dépend l'accomplissement de l'action dans l'apodose (Ivić 2008: 204).

La condition irréaliste est exprimée moyennant les subordinées introduites par les conjonctions *da* et *kad*, en sous-entendant dans les deux cas la présence du potentiel dans l'apodose tandis que la protase peut être grammaticalisée par le potentiel si elle est introduite par *kad* ou par le présent ou le passé composé s'il s'agit de la conjonction *da* (Stevanović 1969: 867-569 ; Ivić 2008: 205 ; Stanojčić et Popović 1994: 313 ; Mrazović 2009: 599). Petite digression : *kad* représente avant tout la conjonction temporelle et la condition dont dépend sa signalisation du sens hypothétique c'est le potentiel figurant aussi bien dans la protase que dans l'apodose. (Ivić, 2008: 202) A la différence des *kad* et *ako*, la conjonction *da* ne permet pas le potentiel. En fait, la construction *da + le potentiel* exprime toujours l'intention dans la langue serbe et introduit les phrases finales. La conjonction *da* introduit le présent imperfectif pour exprimer l'irréalité dans le présent ou elle exige l'emploi du passé composé pour exprimer l'irréalité dans le passé (Ivić, 2008: 202, Mrazović, 2009: 601), mais dans l'apodose c'est le potentiel qui doit obligatoirement figurer pour que *da* obtienne le sens hypothétique.

3. Le conditionnel hypothétique

On rencontre le terme de „conditionnel” en 1530 chez Palsgrave associé à la construction - constituée du présent de l'indicatif précédé de *si* - exprimant la condition. Ensuite, Ramus applique ce terme au nom „prétérit” pour désigner les formes *j'au-rois eu* et *j'eusse eu*. Finalement, c'est Restaut qui pour la première fois emploie les termes modernes de „conditionnel présent” et „passé” pour les formes *j'au-rois eu* (en 1730), considérées du même comme temps de l'indicatif. Malgré certaines oppositions (de Girard 1747, de Beauzée 1767) ce terme a persisté jusqu'à ces jours-là, malheureusement le terme impropre comme l'explique Yvon (entre autres). Plus mauvaise étiquette n'a pas pu être choisie parce qu'en français, depuis les premiers textes, cette forme verbale est exclue des propositions de condition. Ensuite, ce terme relève des questions de type s'il réfère à la forme en *-rais* ou au sens de celle-ci ; le terme est ambigu aussi que la notion de *conditionnelle*, *hypothétique*. Néanmoins, on trouve chez Riegel que la valeur fondamentale du conditionnel se manifeste le plus nettement en corrélation avec l'expression d'une hypothèse, le plus souvent formulée dans une subordinée introduite par *si*, ou dans une structure équivalente. (Riegel et al, 1994: 317) C'est à l'emploi dans les constructions hypothétiques que la forme en *-rais* doit son nom de „conditionnel”. (Korzen et Nölke, 2001: 43) Le fait est qu'on appelle le conditionnel hypothétique la forme en *-rais* figurant dans les hypothétiques/conditionnelles mais il faut souligner que la forme verbale en question et les hypothétiques ne sont pas obligatoirement liées puisque cette forme peut se rencontrer dans d'autres environnements que les hypothétiques, sans nulle idée de condition et que ces dernières peuvent être rendues par d'autres marques linguistiques, d'autres formes verbales, des adverbes, bref, par d'une foule d'autres manières.

Selon la tradition grammaticale française, le conditionnel hypothétique produit trois types ou trois nuances sémantiques d'effets de sens hypothétique: *le potentiel*, *l'ir-réel* (qui correspond aussi au terme de l'irréel du présent) et *le contrefactuel* (que l'on peut aussi rencontrer sous le terme d'irréel du passé). L'effet de sens hypothétique au conditionnel regroupant toutes ses nuances a été le sujet des nombreuses analyses par maints linguistes, entre autres, Abouda (1997), Haillet (2002, 2007), Azzopardi (2011)

qui ont proposé un éventail des solutions notionnelles. Lesdits effets sont définis en fonction de la localisation temporelle du procès de l'apodose, selon qu'il est situé dans le passé, le présent ou le futur, ensuite du statut de la condition (de sa possibilité de la réalisation). Mentionnons aussi le rôle du contexte, du point de vue du locuteur/énonciateur, de l'aspect lexical du verbe, de la valeur en langue des temps verbaux employés dans l'énoncé. Nous reprendrons la définition d'Azzopardi (2011: 358) concernant le statut de la condition comme un trait commun avec la distinction de la condition en serbe :

- *Contrefactuel* : la condition n'est pas réalisée en T_0 , ne l'a pas été dans son antériorité, et aucune possibilité qu'elle le soit dans le FUTUR n'est envisagée.

- *Irréel* : la condition n'est pas réalisée en T_0 ou dans son antériorité mais peut l'être dans le FUTUR.

- *Potentiel* : la condition peut se réaliser en T_0 ou dans son ultériorité.

Traditionnellement, en exprimant lesdits effets le conditionnel figure dans certaines structures hypothétiques, seul ou en corrélation avec d'autres temps verbaux comme l'imparfait, le plus-que-parfait, le passé composé et le présent. Il est à noter que les structures hypothétiques pouvant exister en français (en serbe aussi) notent de nombreux cas et configurations, mais nous ne visons pas les étudier toutes de façon exhaustive. Du fait que notre objectif est d'aborder une analyse contrastive, nous nous sommes limités à l'occurrence du conditionnel et du potentiel dans certaines structures syntaxiques issues de notre corpus où les formes en question produisent l'effet de sens hypothétique. Il s'agit des suivantes structures qui ont été intéressantes pour notre analyse et qui ont permis d'inférer les similitudes et les différences entre le français et le serbe :

1. Les structures si P, Q
2. Les structures autre conjonction que si P
3. Les structures la non-proposition P
4. Les structures la proposition sans conjonction P

4. Analyse des exemples

Dans cette section nous allons présenter la partie de notre corpus encadrant les exemples serbes/français et ses équivalents traduits en français/serbe dans lesquels on peut dégager l'effet de sens hypothétique. Nous allons démontrer la façon par laquelle la condition y a été exprimée ce qui révélera les similitudes et les différences entre le français et le serbe dans le domaine du système hypothétique y comprise aussi bien la proposition complexe que simple.

4.1 Les structures si P, Q

Ce type des structures consiste en protase contenant la condition introduite par la conjonction *si* en français et les conjonctions *ako*, *kad*, *da* en serbe et en apodose exprimant la conséquence. Le potentiel figure dans les deux propositions (sauf en combinaison avec *da* dans la protase) tandis que le conditionnel ne se trouve que dans l'apodose étant donné que le *si* hypothétique⁵ est incompatible avec lui. Les premières ressemblances et différences entre le potentiel et le conditionnel hypothétiques sont déjà évidentes mais notre analyse qui suit révélera plus détails.

⁵ „Les *si* mangent les *rais*.” (Viau, 1997: 80)

Dans l'exemple 1 la conjonction *ako* est employée introduisant le potentiel produisant l'effet du potentiel ou en d'autres termes, exprimant la condition éventuellement réelle dans la protase, qui peut se réaliser au moment de la parole ou dans l'ultériorité. Ladite forme verbale est employée aussi dans l'apodose (marqué en italique) exprimant le résultat dans le cas où le procès de la protase se réalise.

1. Bojao sam se da će to reći, i pripremao sam se unaprijed, ne znajući šta bi ka-dija mogao da učini. *Ako bi* ga *odbio*, to *bi bilo* dobro, *razbjesnio bi* i njega i čaršiju. Ali *ako bi* on *pristao*, *ako bi* ga starac *uplašio* ili *potkupio* da pusti hadži-Sinanudina, sve *bi se završilo* jedno, prije nego što je i počelo. (Meša Selimović, *Derviš i smrt*, p. 296-297)

2. J'avais redouté ces paroles, et je n'étais pas pris au dépourvu. J'ignorais quelle serait la réaction du cadî, s'il *refusait* de céder, tout *allait* bien, il *déchaînerait* la colère d'Ali-agma et celle de la population. Mais s'il *acceptait*, *si* le vieillard *réussissait à leffrayer*, ou *à lacheter*, pour qu'il relâche hadji-Sinanudin, mon plan *serait étouffé* dans l'œuf. (Meša Selimović, *Le Derviche et la mort*, p. 298)

La traduction française (2) de la phrase hypothétique serbe représente la même configuration : la conjonction *si* qui introduit l'imparfait dans la protase + le conditionnel dans l'apodose (*ako P, P = si IMP, COND*). L'emploi de l'imparfait dans la protase affaiblit la possibilité de la réalisation de la condition (en comparaison avec le présent), mais pas toujours dans la même mesure. La nuance de l'effet de sens hypothétique précise s'infère moyennant le co(n)texte, la nature aspectuelle du verbe et voire le sémantisme du verbe. (Stanojević et Ašić, 2012)

Il convient de mentionner ici le fait qui a été déjà exposé dans les études concernant le conditionnel et son effet de sens hypothétique (entre autres Abouda 1997, Azzopardi 2011) ; le conditionnel à lui seul ne peut pas produire ledit effet. Ce n'est qu'en interaction avec le co(n)texte que la forme en question exprime cet effet de sens-là et pas un autre. On peut vérifier ce fait en interprétant le suivant exemple donné sans le co(n)texte : *Il aurait fait son devoir*. Ici, on peut avoir affaire à plusieurs emplois du conditionnel – temporel (a), oui-dire (b), hypothétique (c).

- a) Marie m'a dit qu'il aurait fait son devoir.
- b) Selon Marie, il aurait fait son devoir.
- c) Avec l'aide de Marie, il aurait fait son devoir.

Ce fait est aussi valide dans les structures autres que celles de type *si P, Q*, dont on parlera plus tard.

Abouda (1997: 431) ajoute aussi que dans la structure *si P, Q* la nature hypothétique du conditionnel dépend de la forme verbale employée dans la protase. S'il se trouve en corrélation avec l'imparfait ou le plus-que-parfait, le conditionnel est généralement⁶ de type hypothétique, mais avec le passé simple il s'agit systématiquement du conditionnel non-hypothétique, tandis qu'avec le présent c'est le co(n)texte qui dirige la signification du conditionnel.

Revenons à nos exemples où on peut remarquer que dans le cas français le contexte joue aussi le rôle dans la détermination de la nuance de l'effet de sens hypothétique. En serbe, déterminer cette distinction est plus facile du fait que la conjonction *ako* exprime plutôt le sens du potentiel tandis que la conjonction *kad* privilégie le sens de l'irréel. (Guduric, 2007: 373). Plus précisément, en utilisant *kad* le locuteur suppose

6 Généralement, parce que Abouda représente les exemples appartenant à la structure *si, P (IMP), Q (COND)* et *si, P (PQP), Q (COND.PS)* où le conditionnel est non-hypothétique.

que ce qu'il imagine n'existe pas, tandis qu'en employant *ako* il n'exclut pas la chance que l'action marquée par le prédicat de la protase existe. (Ivić 2008: 206)

Dans l'exemple 3 la protase est constituée de *kad* et du potentiel qui figure aussi dans l'apodose (mis en italique). Ici, le potentiel produit l'effet de l'irréel, *id est*, la condition n'est pas réalisée au moment de la parole ou dans l'antériorité mais peut l'être dans le futur. L'accent est mis sur l'imagination des situations données dans la protase et dans l'apodose. Le locuteur construit la situation où le fils du vieillard se trouve en danger et ensuite imagine ce que le père ferait dans ce cas-là.

3. Htio sam da upitam starca, i upitaću ga, jednom, šta *bi sve učinio* za sina, i šta *bi sve izdao* zbog njega; i u šta *bi se izvrgla* njegova ljubav **kad** *bi* mu sin **stradao**. Bila bi to najteža mržnja. (Meša Selimović, *Derviš i smrt*, p. 312)

4. Je voulais demander au vieillard, et un jour je lui demanderai, tout ce qu'il *ferait* pour son fils, tout ce qu'il *trahirait* pour lui, en quoi *dégénérerait* son amour *si* le malheur **sabattait** sur son fils. Ce serait la pire des haines. (Meša Selimović, *Le Derviche et la mort*, p. 316)

L'exemple 4 comme équivalent du cas serbe 3, contient l'imparfait introduit par *si* dans la protase et le conditionnel dans l'apodose - *kad P, P => si IMP, COND*. Il s'agit donc de la même configuration qui répond à l'emploi du potentiel en combinaison avec *ako*. Est-il possible que les conjonctions *ako* et *kad* introduisant le potentiel dans la protase soient interchangeables ? On pose que c'est exactement le cas. La différence entre ces conjonctions dont on a déjà parlé est légitime, mais la présence du potentiel dans les propositions hypothétiques change ce fait. En fait, *ako* peut être employé avec le prédicat au présent, au passé composé et au futur II (les trois des verbes perfectifs et imperfectifs) dans la protase et dans ce cas le prédicat de l'apodose peut se trouver au présent, futur simple ou au passé composé. Son sens du potentiel est plus évident dans ces cas où il est en combinaison avec les temps verbaux, et y est plus perceptible la différence entre *ako* et *kad* qui est orienté vers l'irréel. Présentons les exemples empruntés à Milka Ivić où *ako* est employé avec les temps verbaux de l'indicatif déjà indiqués *supra*:

Ako ona to **zna**, sad *se sigurno sekira*. => Ako PRimpf, PR.

Si elle le sait, maintenant elle est définitivement inquiète.

Ako **dode**, *javiću* ti. => Ako PRpf, FUT.

S'il vient, je t'appellerai.

Ako **je** on to **napisao**, *neće se dobro provesti*. => Ako PCpf, FUT.

S'il l'a écrit, il sera puni.

Ako **je navraćao** kod njih, oni *će o tome pričati*. => Ako PCimpf, FUT.

S'il est venu les voir, ils en parleront.

Ako **bude odbio**, ona *će se uvrediti*. => Ako FUTII, FUT.

S'il refuse, elle s'insultera.

Soulignons que c'est la conjonction *ako* qui donne la valeur hypothétique aux propositions *supra* où le mode de l'indicatif figure. Il est en vigueur l'effet de sens potentiel, *id est*, la condition peut se réaliser en T_0 ou dans son ultériorité. Mais, si la protase est constituée de *ako* et du potentiel (qui figure dans l'apodose aussi) on infère plutôt le sens irréel comme le résultat de la combinaison des valeurs des deux constituants. Alors, dans ce cas les conjonctions *ako* et *kad* peuvent être interchangeables.

Ensuite, on a déjà mentionné que le sens hypothétique des conjonctions *kad* et *da* dépend du potentiel. C'est pourquoi, entre autres, on pose que dans la langue serbe le porteur de sens hypothétique est le mode verbal – le potentiel et non la conjonction employée (en y comprenant le cas avec *ako*).

Les exemples 5, 7 et 9 contiennent la protase constituée de la conjonction *da* introduisant le présent (5), le passé composé (7, 9), et l'apodose dont le prédicat est au potentiel; et tous les cas expriment la condition irréaliste. Dans l'exemple 5, le locuteur présente l'action de la protase comme réelle mais il sait qu'elle ne l'est pas, c'est-à-dire il suppose que les gens au pouvoir sont malins - mais en fait il sait qu'ils ne le sont pas - et dans ce cas ils pourraient dominer - mais en fait ils ne le peuvent pas. Stevanović (1969 : 867) mentionne qu'il est possible d'employer *kad* au lieu de *da* en combinaison avec le présent, mais *kad* doit être obligatoirement suivi par le potentiel. L'accent est alors mis sur l'imagination. Rien d'étonnant que l'exemple 6, comme l'équivalent, se trouve dans la configuration : *si IMP, COND*.

5. *Da je vlast pametna, naredila bi svima: udicu u šake, pa na rijeku, lovi ribu! Ne bi bilo buna ni nereda.* (Meša Selimović, *Tvrđava*, p. 34)

6. *Si les gens au pouvoir étaient malins, ils obligeraient tout le monde à aller à la pêche ! Il n'y aurait ni révoltes ni désordres.* (Meša Selimović, *La Forteresse*, p. 36)

La différence entre l'exemple 5 et 7 se reflète dans la localisation temporelle du procès de la protase, c'est-à-dire dans l'exemple 7 le procès/la condition n'est pas réalisée dans le passé ni au moment de la parole. Le locuteur nous suggère de supposer que le cadi était puissant - mais on sait qu'il ne l'était pas - et dans ce cas il aurait été respecté. On ajoute aussi que la possibilité de la réalisation de la condition ne peut être envisagée ni dans le futur et ainsi on infère l'effet de sens contrefactuel. L'exemple français 8 confirme cette constatation où le contrefactuel est manifesté par l'usage du plus-que-parfait dans la protase et du conditionnel passé dans l'apodose.

7. *Da je bio moćan, niko ga ne bi prezirao, bar ne javno. Klanjali bi mu se, makar ga i mrzili.* (Meša Selimović, *Tvrđava*, p. 62)

8. *Si'il avait était puissant, personne ne l'aurait méprisé, du moins ouvertement. On l'aurait haï, peut-être, mais on l'aurait respecté.* (Meša Selimović, *La Forteresse*, p. 87)

Dans le cas 9 la conjonction *da* introduit aussi le passé composé (à la forme négative) dans la protase et dans l'apodose figure le potentiel, mais son équivalent français 10 contient le plus-que-parfait dans la protase et le conditionnel présent dans l'apodose. Comment définir la nuance de l'effet de sens hypothétique dans ce cas du fait que la règle des grammaires traditionnelles est cassée - dans l'apodose figure le conditionnel présent au lieu du conditionnel passé. Le statut de la condition est la même, *id est*, sa réalisation est exclue. Le conditionnel en interaction avec le co(n)texte place le procès de l'apodose comme possible ou impossible par rapport à la possibilité de la réalisation de la condition. Ainsi, on infère ici l'effet de sens contrefactuel.

9. *Da ga nije toliko volio, bio bi još živ.* (Meša Selimović, *Tvrđava*, p. 42)

10. *Si'il ne l'avait pas tant aimée, il serait encore vivant.* (Meša Selimović, *La Forteresse*, p. 52)

4.2 Les structures autre conjonction que *si P*

On rencontre le conditionnel et le potentiel dans les configurations où la protase est introduite par d'autres connecteurs que *si / ako, kad, da*. Nous ne présenterons que les structures avec *même si*. Étant donné que la nature de cette conjonction est concessive et argumentative, dans les exemples dont la présentation suit il est en vigueur l'hypothèse concessive. Plus précisément, comme Borillo le remarque aussi (2001: 240), la relation entre la protase introduite par *même si* et l'apodose est marquée en quelque sorte négativement (à la différence de *si*). Ensuite, comme après *si*, après *même si* l'emploi du conditionnel est interdit. Il ne figure que dans l'apodose (mais y sa présence

n'est pas obligatoire, Borillo 2001: 241). En ce qui concerne la langue serbe et le potentiel, il convient ici de mentionner qu'uniquement Stevanović (1969: 690) note comme l'un des usages modaux du potentiel sa valeur concessive. Lui-même souligne qu'il s'agit d'un phénomène rare tant dans la langue littéraire que dans la conversation quotidienne. L'usage du potentiel concessif est étroitement lié à la langue de la poésie populaire:

Šta god zaišteš, *daću* ti *da bi* to *bilo* i pola carstva mojega. (M. Stevanović)

Quoi que tu me demandes, je te le *donnerais même si* cela *devait* être la moitié de mon empire.

Daj mi, bože, od srca poroda *da bi* i ljuta zmija *bila*. (M. Stevanović)

Seigneur, fais-moi don d'une progéniture *même si* cela *devait* être une vipère.

On remarque que ce potentiel figure toujours dans la protase. Stevanović dit que dans l'apodose on peut employer le potentiel qui exprime la certitude de l'accomplissement de l'action conditionnée par le contenu de la protase:

Ne *bih* ti se junak *povratio da bih znao* da bih poginuo. (M. Stevanović)

Brave que je suis, je ne *resterais* pas auprès de toi *même si* je *savais* que j'allais tomber sur le champ de bataille.

Les exemples cités *supra* démontrent aussi la présence de la conjonction *da* qui reflète le style de la poésie populaire. Il s'agit du *da* archaïque après lequel suit le potentiel ce qui représente la combinaison impossible pouvant figurer dans la protase en serbe dont on a déjà parlé⁷. Notons que dans la traduction française l'équivalent de cette configuration est la conjonction *même si* qui introduit l'imparfait. Du fait qu'aucune explication de l'emploi du potentiel concessif n'ait pas été proposée, c'est exactement la mise en regard des exemples des deux langues que nous permet d'obtenir un éclairage sur ce phénomène. Et ainsi, nous considérons le potentiel concessif comme un sous-type du potentiel hypothétique. La raison qui affirme cette constatation est celle que dans les exemples mentionnés ci-dessus l'emploi du potentiel concessif est toujours lié à ses usages dans les structures hypothétiques du type *si P, Q* :

Kad bi mi pola carstva tražio, dao bih ti.

Si tu me demandais la moitié de mon empire, je te le donnerais.

Aussi, sommes-nous d'avis que le sens de la concession n'est pas du tout encodé au potentiel. Il est inféré à l'aide de la conjonction *čak i kad/même si* qui introduit la condition dont la conséquence ne représente pas ce qui a été attendu :

Čak i kada bi se dokazalo da je on nevin, ne bih promenila svoj stav prema njemu.

Même s'il prouvait son innocence, je ne changerais pas mon attitude envers lui.

Dans notre corpus on rencontre les cas affirmant nos constatations. Aussi, il est possible que la conjonction *ako* enrichie de la nuance concessive avec *čak i* et le présent dans la protase, le potentiel dans l'apodose, figure dans ce type des structures hypothétiques :

11. Elle lui dit: je préférerais que vous ne m'aimiez pas. *Même si* vous m'*aimiez* je *voudrais* que vous fassiez comme d'habitude avec les femmes. (Marguerite Duras, *Amant*, p. 48)

12. Veli mu: draže bi mi bilo da me ne volite. *Čak i ako* me *volite*, *htjela bih* da ono radite kao obično sa ženama. (Marguerite Duras, *Ljubavnik*, p. 39)

Ensuite, la même idée de la concession-hypothèse peut être exprimée par la construction *da + le présent imperfectif*. Dans les exemples 13 et 15 l'idée de la concession est encodée dans la conjonction *i (et)* ce qui est plus perceptible dans la traduc-

⁷ *Da + le potentiel* toujours exprime l'intention dans la langue serbe.

tion française où figure la conjonction *même si*. Ici, le locuteur n'a pas eu affaire à plus fort mais la supposition est qu'il se battrait pour sa cause aussi dans le cas où il y avait quelqu'un plus fort que lui (13). La même interprétation s'infère de l'exemple 15 où le prédicat de la protase est au présent imperfectif à la forme négative ce qui fortifie la nuance concessive.

13. *Borio bi se protiv svoje sramote i da* neko jači **stoji** prema njemu, a od ovih će poletjeti perje na sve strane... (Meša Selimović, *Derviš i smrt*, p. 308)

14. Même s'il avait affaire à plus fort, sa condition lui *dicterait* de relever l'offense, et ceux-ci vont à coup sûr y perdre leurs plumes. (Meša Selimović, *Le Derviche et la mort*, p. 312)

15. Mislilo sam da su me pozvali zbog njenog oca, *došao bih i da se nisam nadao* čudu, nekoj skrivenoj mogućnosti, nekom srećnom slučaju, da pokušam spasti brata. (Meša Selimović, *Tvrđava*, p. 34-35)

16. J'avais supposé qu'on m'avait appelé à cause de son père ; je *serais venu même si je n'avais pas espéré* un miracle, une secrète possibilité, un hasard heureux, pour tenter de sauver mon frère. (Meša Selimović, *Forteresse*, p. 23)

Si on emploie le présent perfectif au lieu du présent imperfectif dans la construction mentionnée, il se produit l'effet de l'irréalité du présent :

Da sam predsjednik Jugoslavije, zdušno *bih podržavao* stabilnost dinara s više razloga nego guverner Narodne banke. (NIN 24. januar 2002)

Si j'étais Président de la Yougoslavie j'*appuierais* sans réserve la stabilité du dinar avec plus de raison que le gouverneur de la Banque Nationale.

4.3 Les structures la non-proposition P

Le conditionnel, aussi bien que le potentiel, peut produire le sens hypothétique hors du système si P, Q, c'est-à-dire dans les configurations sans protase (Dendale, 1999). La fonction de la protase peut être effectuée par les divers éléments contextuels ce que nous allons voir dans les exemples infra. Il est à noter que particulièrement dans ce type des structures la nature hypothétique du conditionnel dépend considérablement du co(n)texte. Haillet (1992: 68-69) confirme ce fait aussi: „Il apparaît [...] que, hors contrainte grammaticale ou corrélation explicite à une subordonnée hypothétique en *si*, les critères d'ordre syntaxique - et, plus précisément, la structure de la proposition au conditionnel - ne suffisent pas pour établir la distinction entre les différentes valeurs sémantiques susceptibles de résulter de l'emploi de cette forme verbale. C'est dans le contexte linguistique (sur le plan lexical), voire dans la situation extra-linguistique, que semblent résider les facteurs qui guident notre interprétation et nous conduisent à assigner au conditionnel tel ou tel „sens”

On peut vérifier ce fait en interprétant le suivant exemple emprunté à Haillet:

Mais Bennett cite un rapport de la Commission internationale de contrôle des nations Unies sur la drogue, *selon lequel* la légalisation *conduirait* à une „explosion de l'utilisation”...

Selon Haillet, il s'agit d'un cas ambigu. On peut avoir affaire à deux emplois du conditionnel – hypothétique (a), ouï-dire (b).

a) Si la législation était votée, cela conduirait...

b) Selon les sources, la législation conduirait... (la législation déjà votée!)

Dans l'exemple 17, le potentiel serbe se trouve dans la structure hypothétique déjà analysée si P, Q, c'est-à-dire ako P, P, mais son équivalent français 18 est constitué du gérondif, fonctionnant comme la protase, qui substitue de cette manière la protase de

la phrase serbe – ako + le potentiel, et de l'apodose où figure le conditionnel. Soulignons que le gérondif équivalant à un adverbe exprime toujours la manière (en ce qui concerne ses emplois non-temporels), même si les grammairiens assurent qu'il assume aussi la fonction du complément circonstanciel de cause, de condition, de concession etc. En fait c'est grâce au contexte que lesdits sens s'infèrent : Vous l'avez offensé en disant cela. La question qui suit c'est comment vous l'avez offensé non pourquoi. Le gérondif en interaction avec le contexte et avec le temps verbal ici employé, exprime la cause. Ainsi dans l'exemple 18 on peut conclure, à l'aide du contexte plus large, que le conditionnel et le gérondif produisent le sens hypothétique. On peut remplacer le gérondif par la structure si + l'imparfait ce que le contexte nous indique et en serbe l'instruction de la conjonction ako en combinaison avec le potentiel. Ainsi on infère qu'il s'agit de l'effet de sens irréel.

17. – Molim vezira i tebe da me poštedite u ovom slučaju. Ako **bih** pristao, učinio **bih** strašnu stvar.

– Učinio bi pametnu stvar. ... (Meša Selimović, *Derviš i smrt*, p. 341)

18. – Je prie le vizir, et toi-même, de m'épargner dans cette affaire. En acceptant, je commettrais une action abominable.

– Non, tu agirais en homme sensé. (Meša Selimović, *Le Derviche et la mort*, p. 349)

L'exemple 19 représente aussi la configuration si P, Q où la protase est introduite par la conjonction kad + le potentiel qui figure dans l'apodose aussi. Son équivalent 20 possède la protase constituée d'un syntagme prépositionnel sans lui tandis que le conditionnel figure dans l'apodose. Ici aussi, on infère le sens hypothétique de l'irréel.

19. Razletjeli bismo se na sve strane, kao iz pračke izbačeni, kad njega **ne bi bilo**. (Meša Selimović, *Tvrđava*, p. 49)

20. Sans lui, nous partirions dans tous les sens, comme propulsés par une fronde. (Meša Selimović, *La Forteresse*, p. 64)

Dans la protase du cas 21 figure la conjonction da introduisant le passé composé et dans l'apodose figure obligatoirement le potentiel. La protase de l'exemple 22 est sous la forme de l'infinitif tandis que dans l'apodose antéposée se trouve le conditionnel passé. L'infinitif ici peut substituer la structure si + le plus-que-parfait. L'effet de sens contrefactuel est en vigueur ce que l'on infère selon le contexte bien sûr.

21. – Da sam stavio svoje ime, onda bih zaista bio budala. Ili ne bih bio ovdje. (Meša Selimović, *Derviš i smrt*, p. 349)

22. – J'aurais vraiment été un imbécile de signer un ordre pareil. Ou alors je ne serais plus ici. (Meša Selimović, *Le Derviche et la mort*, p. 358)

Nous avons présenté les cas où le conditionnel est en combinaison avec les structures autres que celles de type si P, Q, id est, dont la protase n'est pas en forme d'une proposition, mais le potentiel aussi peut figurer avec ces configurations. Dans l'exemple 23 le statut de la protase effectue le syntagme prépositionnel aussi que dans son équivalent 24 où le participe présent figure aussi. Le syntagme peut être remplacé par la conjonction da + le passé composé, parce que dans ce cas on comprend qu'il s'agit du sens contrefactuel.

23. U drugoj prilici i iz drugih usta više bi me zanimala ova priča. (Meša Selimović, *Derviš i*

smrt, p. 323)

24. Dans d'autres circonstances et venant d'une autre bouche ce récit m'aurait intéressé davantage. (Meša Selimović, *Le Derviche et la mort*, p.328)

Ici, le cas 26 représente la traduction de l'exemple français 25 et on remarque que dans les deux cas figure la même structure le syntagme comme la protase + le conditionnel/le potentiel dans l'apodose. Le contexte nous dirige sans doute vers le sens hypothétique de la proposition en question, mais on a affaire à l'ambiguïté concernant la détermination de la nuance de l'effet de sens hypothétique précise.

25. Elle dit : c'est une enfant qui a toujours été libre, sans ça elle **se sauverait**, moi-même sa mère je ne peux rien contre ça, si je veux la garder je dois la laisser libre. (Marguerite Duras, *L'Amant*, p.88)

26. Kaže: djevojčica je oduvijek bila slobodna, bez toga **bi pobjegla**, čak ni ja, njena majka, ne mogu ništa protiv toga, ako želim da je sačuvam, moram je ostaviti slobodnom. (Margerit Diras, *Ljubavnik*, p.72)

Les paraphrases possibles des exemples cités peuvent être :

Si elle n'était pas libre, elle se sauverait. => *si + l'imparfait P, le conditionnel Q*

Kad ne bi bila slobodna, ona bi pobjegla. => *kad + le potentiel P, le potentiel Q*

et dans ce cas considéré comme l'incise il s'agit de l'effet de sens irréel ;

Si elle n'avait pas été libre, elle se sauverait. => *si + le plus-que-parfait P, le conditionnel*

Da nije bila slobodna, ona bi pobjegla. => *da + le passé composé P, le potentiel Q*

où on interprète la condition comme irréalisable dans son antériorité, et on infère le sens contrefactuel.

4.4 Les structures la proposition sans conjonction P

Ce type des structures hypothétiques est présenté par la juxtaposition de deux propositions, c'est-à-dire de la protase sans aucun marqueur de subordination où la condition est exprimée par le conditionnel et de l'apodose, qui complète la protase, où le conditionnel exprime la conséquence. Soulignons que le potentiel serbe ne peut pas être employé dans ces structures. En français, les configurations possibles sont les suivantes:

Tu l'**aiderais**, il **terminerait** son travail.⁸

il **aurait terminé** son travail.

Tu l'**aurais aidé**, il **terminerait** son travail.

il **aurait terminé** son travail.

Il est important de noter que l'ordre des propositions détermine la condition et la conséquence. Ensuite, Azzopardi (2011 : 360) mentionne que l'aspect lexical du verbe influence la détermination des nuances sémantiques d'effets de sens hypothétique, aussi que le co(n)texte, mais nous ne prétendons pas développer cette analyse ici.

On a déjà mentionné que le potentiel ne peut pas figurer dans les structures *la proposition sans conjonction P*. L'équivalent serbe du conditionnel exprimant la condition dans la protase des structures indiquées est la structure *si P,Q*. En fait, ce conditionnel peut être paraphrasé à l'aide de la structure *si P,Q* parce qu'il fonctionne comme celui-là figurant dans la protase introduite par *si*.

Tu l'**aiderais**, il **terminerait** son travail. (Si tu l'aidait)

Ako / Kad bi mu pomogao, on bi završio svoj posao.

Tu l'**aurais aidé**, il **aurait terminé** son travail. (Si tu l'avais aidé)

Da si mu pomogao, on bi završio svoj posao.

⁸ Les exemples empruntés à Azzopardi (2011: 365).

En ce qui concerne notre corpus, on n'a pas noté une occurrence du potentiel, naturellement, dans les structures en question, mais seulement l'une du conditionnel. Présentons les suivants exemples:

27. *Opasno bi bilo kad bih krivca potražio na zemlji.* (Meša Selimović, *Tvrđava*, p. 22)

28. Ce qui *serait* dangereux, ce *serait* de chercher les coupables sur terre. (Meša Selimović, *La Forteresse*, p. 615)

La structure de l'exemple 30 est celle dite parataxique, mais sans le contexte plus large il n'est pas si facile d'inférer le sens hypothétique tandis que l'exemple 29 figure dans la structure *si P, Q* ou *kad P, P* : Si vous cherchiez les coupables sur la terre, ce serait dangereux.

5. Conclusion

Dans cette communication nous avons fait une analyse des structures hypothétiques dans lesquelles figurent (ou non) les deux formes verbales en question – le potentiel serbe et le conditionnel français. Il s'agit des suivantes structures :

1. Les structures *si P, Q*
2. Les structures *autre conjonction que si P*
3. Les structures *la non-proposition P*
4. Les structures *la proposition sans conjonction P*

Après avoir examiné les ressemblances et les similitudes du potentiel et du conditionnel hypothétiques, on peut inférer certaines conclusions :

a) Dans le premier type des structures, le potentiel peut figurer aussi bien dans la protase que dans l'apodose (sauf en combinaison avec *da* dans la protase) tandis que le conditionnel ne se trouve que dans l'apodose. Ici, la nature hypothétique du conditionnel dépend de la forme verbale employée dans la protase et le rôle du contexte est très important. En ce qui concerne le potentiel, notre hypothèse est qu'il est le porteur de sens hypothétique. L'exception est la conjonction *ako* qui possède la valeur hypothétique (employée avec l'indicatif) mais en combinaison avec le potentiel elle change la nuance de sa valeur.

b) Les deux formes verbales peuvent être employées dans le deuxième type des structures où la protase est introduite par d'autres connecteurs que *si / ako, kad, da*.

c) Le conditionnel et le potentiel peuvent produire le sens hypothétique dans le troisième type des structures, c'est-à-dire dans les configurations sans protase. Particulièrement dans ce type des structures, la nature hypothétique du conditionnel dépend considérablement du co(n)texte. En y employant le potentiel, il est clair qu'il s'agit du sens hypothétique, mais déterminer sa nuance est parfois compliqué et dans ce cas on consulte le co(n)texte.

d) A la différence du conditionnel, le potentiel ne peut pas figurer dans le quatrième type des structures.

Littérature

Abouda 1997: L. Abouda, *Recherches sur la syntaxe et la sémantique du conditionnel en français moderne*, Thèse de doctorat, Paris 7.

Azzopardi 2011: S. Azzopardi, *Le futur et le conditionnel : valeur en langue et effets de sens en discours. Analyse contrastive espagnol / français*, Thèse de doctorat, Montpellier.

Belić 1999: A. Belić, *Istorija srpskog jezika*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

- Borillo 2001: A. Borillo, Le conditionnel dans la corrélation hypothétique en français, *Recherches Linguistiques* 25, 231-250.
- Dendale 2001 : P. Dendale et Tasmowski, Le conditionnel en français, *Recherches linguistiques* 25, Paris: Klincksieck.
- Gudurić 2007: S. Gudurić, Modalne vrednosti prezenta i imperfekta u francuskom jeziku - njihova upotreba u protazama na si i ekvivalenti u srpskom, *Godišnjak Filozofskog fakulteta*, Novi Sad: Filozofski fakultet, 365-376.
- Haillet 2002: P-P. Haillet, *Le conditionnel en français: une approche polyphonique*, Gap: Ophrys.
- Hopper et Traugott 1993: P. J. Hopper, E. C. Traugott, *Grammaticalization*, Cambridge University Press.
- Ivić 2008: M. Ivić, *Lingvistički ogleđi*, Beograd: Biblioteka XXvek.
- Korzen et Nølke 2001: H. Korzen et H. Nølke, Le conditionnel : niveaux de modalisation, in Dendale P. et Tasmowski L. (éds), *Le conditionnel en français, Recherches linguistiques* 25, 125-146.
- Kovačević 2005: M. Kovačević, Punoznačna i kopulativna upotreba glagola BITI, *Srpski jezik*, X/1-2, Beograd, 211-233.
- Kravar 1984: M. Kravar, Modalna tipologija hipotetičkog perioda u hrvatsko-srpskom jeziku, *Naučni sastanak slavista u Vukove dane*, 14/2, 11-20.
- Katičić 1984-1985: R. Katičić, Vrste pogodbenih rečenica u standardnom jeziku srpskom ili hrvatskom, *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku*, XXVII-XXVIII, 339-343.
- Mrazović 2009: P. Mrazović, *Gramatika srpskog jezika za strance*, Sremski Karlovci, Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Riegel et al. 1994: M. Riegel et al, *Grammaire méthodique du français*, Paris: PUF.
- Stanojević et Ašić 2012: V. Stanojević i T. Ašić, O modalnim upotrebama kondicionala u francuskom i potencijala u srpskom jeziku, *Srpski jezik XVII*, 65-79.
- Stanojčić et Popović 1994: Ž. Stanojčić i Lj. Popović, *Gramatika srpskoga jezika*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Stevanović 1969: M. Stevanović, *Savremeni srpskohrvatski jezik II*, Beograd: Naučna knjiga.

ПОТЕНЦИЈАЛ/КОНДИЦИОНАЛ У ХИПОТЕТИЧКИМ РЕЧЕНИЦАМА У СРПСКОМ И ФРАНЦУСКОМ ЈЕЗИКУ

Резиме

Српски потенцијал спада у категорију глаголског начина чија је примарна функција исказивање модалних значења везаних за ужи / шири појам могућности. Употреба потенцијала првенствено се везује за хипотетичке реченице. У француском језику (парцијални) еквивалент српског потенцијала јесте кондиционал. Овај глаголски облик може да изрази сва модална значења потенцијала (осим кад је у питању изражавање намере) али у овом раду ми ћемо се концентрисати на тзв. хипотетички кондиционал.

Циљ овог рада јесте да сагледа сличности ова два глаголска облика у домену њихових хипотетичких употреба, као и разлике међу њима. Наиме, значења потенцијалне и иреалне радње изражавају се француским кондиционалом, односно српским потенцијалом у аподози. За разлику од француског, у којем је у протазу искључена употреба кондиционала, у српском ће се и у протазу употребити потенцијал, пример: *S'il faisait beau demain, nous irions à la plage* (Ако/кад/уколико би сутра било лепо време, ишли бисмо на плажу.) Потом, хипотетичка значења кондиционала јављају се како у хипотаксичким тако и у паратаксичким структурама, док потенцијал не може фигурирати у паратаксичним односно јукстапонираним структурама, пример: *Tu viendrais, nous irions au zoo* (Кад би дошао, ишли бисмо у зоолошки врт). Бројне су сличности и разлике ова два глаголска облика у исказивању хипотетичких значења и ми ћемо покушати да их све сагледамо и објаснимо на основу нашег корпуса хипотетичких реченица.

Кључне речи: потенцијал, кондиционал, хипотеза, контекст

Tiana M. TOŠIĆ LOJANICA¹

*Univerzitet u Kragujevcu
Filološko-umetnički fakultet
Katedra za anglistiku*

NEGLAGOLSKA DOPUNA OBJEKTA: KONTRASTIVNO ISTRAŽIVANJE²

U radu se analizira neglagolska dopuna objekta čija je funkcija da, zajedno sa direktnim objektom, upotpuni značenje predikata. Ovakva dopuna svojstvena je i srpskom i engleskom jeziku i javlja se u dve varijante: iza glagola nepotpune predikacije, kada je obavezna, i kao dodatak u kom slučaju ne zavisi od sintaktičkih i semantičkih svojstava glagola u predikatu. Na osnovu sintaksičkog i semantičkog kriterijuma, najpre se predstavlja klasifikacija dopuna objekta u srpskom jeziku, a potom se razmatraju prevodni ekvivalenti u engleskom jeziku.

Ključne reči: dopuna objekta, kontrastiranje, ekvivalenti, glagoli nepotpune predikacije, predikatni atribut

Uvod

Dopuna objekta u gramatikama srpskog i hrvatskog jezika ima promenljiv status i nazive. Neki od tih su: predikatni atribut, priložak, privremeni atribut, dopunski predikat, predikatna dopuna itd. Mnoštvu termina je zajedničko to što dopuna ostvaruje vezu sa predikatom, ali se suštinski razlikuju po jačini, odnosno (ne)posrednosti te veze. Primeri koji ih najčešće prate su sledećeg tipa:

*Proglasili su ga ludim.
Izabrali su ga za predsednika.
Video je Vladislava mrtva.
Izveli su ga pijanog napolje.*

Uočljivo je da su u prva dva primera zastupljeni glagoli nepotpune predikacije, što dopunu čini obaveznom, dakle, reč je o dopuni u pravom smislu te reči, dok se u druga dva primera može izostaviti, pa je, prema kriterijumu sintaksičke veze zavisnog rečeničnog člana prema upravnom, reč o odredbi. U radu se termin dopune uzima u širem smislu i odnosi se na obligatorne i opcione elemente.

Peti obe varijate podvodi pod termin *predikatni proširak*. Smatrajući da se sintaksički odnos proširka određuje iz njegovog odnosa prema predikatu, autor uvodi podelu na obavezni, koji je prisutan uz glagole nepotpune predikacije, te može biti glagolski i imenski, i neobavezni predikatni proširak, koji takođe može biti glagolskog (participi) i imenskog tipa (Peti 1979: 71). Kod drugih autora su ove dve klase najčešće izdiferencirane.

Stevanović (1974: 42) i Stanojčić i Popović (1999: 235) za obavezni proširak koriste termin *dopunski predikativ* i navode da se često ubraja u imenski predikat u širem

¹ tiana_tosic@yahoo.com

² Rad je urađen u okviru projekta 178014 *Dinamika struktura savremenog srpskog jezika*, koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije

smislu, jer pridevska ili imenska fraza stoje uz nepravde kopulativne (semikopulativne) glagole, prelazne ili ne.

Prema Stevanoviću, dopunski predikativ je više dopuna glagolu sa kojim čini predikat, „a tek zajedno sa glagolom su odredbe subjekta i utoliko se njihova služba udaljava od pridevske” (1974: 43).

Kod Maretića se dopuna objekta naziva *predikatnim akuzativom*, odnosno priveskom, čije je pristustvo neophodno uz jednu grupu glagola da bi se ostvarilo njihovo puno značenje (činiti, držati, naći, uzimati, i zvati (Maretić 1963: 584). U ovoj funkciji se mogu naći imenice i pridevi, i to u akuzativu, instrumentalu ili nominativu, ili čak uvedeni predlogom *za*. U *Normativnoj gramatici srpskog jezika*, Piper i Klajn dopunu definišu kao drugostepeni član koji služi za dopunjavanje predikata ili proširivanje nekog drugog rečeničnog člana, pa stoga mogu biti glagolske (koje se, pak, dalje dele na direktne i indirektne) i neglagolske (Piper i Klajn 2013: 299–301). Indirektni glagolski tip dopune je od značaja za ovaj rad jer tu spadaju i one dopune objekta sa značenjem davanja naziva ili određivanja statusa (*zvali su ga profesorom*).

Neobavezna dopuna, odnosno odredba se u savremenoj srbističkoj literaturi obično naziva *predikatnim* ili *predikativnim atributom*, a Piper i Klajn (2013: 294) je opisuju kao posebnu vrstu složenog predikata koji predstavlja spoj dva semantička predikata u sastavu istog gramatičkog predikata. Stanojčić i Popović (1999: 243) su saglasni sa drugim autorima u pogledu značenja ovog rečeničnog konstituenta, ali za njega koriste termin *aktuelni kvalifikativ* ističući kao prominentnu crtu ostvarenje/aktualizaciju nekog kvaliteta u vreme vršenja predikacije. Takođe, naglašavaju da je srodan predikativima zbog toga što modifikuje subjekat ili objekat, pa prema tome autori razlikuju aktuelni kvalifikativ subjekta i objekta. Autori smatraju da je aktuelni kvalifikativ najčešće odredba kojom se iznosi neka uzgredna informacija, ali navode i primer u kome funkcioniše kao dopuna pritom izražavajući neku bitnu informaciju (*Nikolu smo ostavili loše raspoloženog/u lošem raspoloženju*).

Obema kategorijama, obaveznoj i neobaveznoj, je zajedničko to što ostvaruju dvostruku vezu - sa predikatom i objektom. U prvom slučaju je veza sa predikatom primarno sintaksička, a u drugom semantička. Gledajući odnos prema objektu, oba tipa dopune saopštavaju neko svojstvo objekta ili promenu statusa ili funkcije. Drugim rečima, to svojstvo je aktualizovano glagolskom radnjom ili je rezultat iste.

U literaturi na engleskom jeziku, kao i u srpskom, postoji mnoštvo termina proizišlih iz pokušaja da se što preciznije definišu složeno-prelazne konstrukcije³. Najprihvaćeniji naziv je predikativni komplement (*predicative complement*) (Hadlston i Palam 2002: 217), ali i subjekatski/objekatski komplement (*subject/object complement*) ili sekundarni predikat (*secondary predication*) kao u primeru *Mary considers John a fool* (Kverk et al. 1985: 54–5). Termin komplement se ustalio u opoziciji sa adjunktom, ali naziv nije sasvim precizan jer ova klasa obuhvata i primere u kojima komplement zapravo ima funkciju dodatka/ adjunkta (*She wiped the table clean*. Rečenica je gramatički ispravna i bez poslednjeg elementa).

Na semantičkom planu se složeno-prelazne konstrukcije obično dele na aktuelne, kada se subjektu, odnosno objektu pripisuju aktuelna tj. trenutno važeća obeležja, i rezultativne koje upućuju na posledicu delovanja glagola u predikatu. Ova podela nije zasnovana isključivo na semantici samih glagola, već delom zavisi od tipa atribucije.

3 U engleskom jeziku razlikuju se četiri tipa komplementacije prema tipu glagola, među kojima je složeno-tranzitivni tip konstrukcije (*We have proved him wrong* i *They call me a liar* u koji predstavlja kombinaciju intenzivne i monotranzitivne komplementacije) (Kverk et al. 1985).

Dopuna objekta u srpskom i engleskom, kako smo prethodno izneli, može biti glagolska i neglagolska, može biti obavezna ili ispustiva. U ovom radu nas prevashodno zanimaju neglagolski elementi (pridevske sintagme, predložko-padežne konstrukcije i sl.), bilo da imaju funkciju dopune ili odredbe. Analiza konstrukcija sa neglagolskom dopunom objektu počiva na građi od šest romana (*Hamam Balkanija, Prokleta avlija, Na Drini ćuprija, Preljubnici, Lagum i Tai*) pisanih na srpskom jeziku i njihovih prevođa na engleski jezik.

Imajući u vidu visok stepen sličnosti između dva jezika, makar teorijski, ciljevi analize su a) morfološko određenje dopuna u srpskom jeziku i analiza ekvivalenata u engleskom jeziku, b) semantički doprinos dopuna u oba jezika i c) upoređivanje sintaksičke funkcije.

Analiza

U korpusu od šest romana uočeno je nešto manje od 60 primera dopune objekta, dakle oko 10 primera po romanu, od čega veći deo čine primeri sa semikopulativnim glagolima. Očigledno je da dopuna objekta nije popularno deskriptivno sredstvo, verovatno jer se daleko češće upotrebljavaju predikatni atribut tj. aktuelni kvalifikativ koji se odnosi na subjekat, koji je uglavnom fokus naracije, i apozitiv. Rezultati koje ćemo predstaviti su ograničeni obimom korpusa.

Prema sintaksičkoj funkciji, dopune objekta, kao što je prethodno izloženo, mogu biti obavezne uz glagole nepotpune predikacije i opcione, tim redosledom će biti predstavljene.

Dopune uz glagole nepotpune predikacije

Najzastupljenija grupa semikopulativnih glagola je sa značenjem mišljenja, odnosno prema nečemu ili nekome. Najfrekventniji, javlja se u 19 primera, je glagol SMATRATI koji je svuda praćen pridevom, pridevskom sintagmom ili imenicom, odnosno imenskom sintagmom u instrumentalu. U korpusu je nađeno čak 9 prevodnih ekvivalenata ovog glagola: *smatrati + Obj+Adj/ N_{instr} → consider + to be+ Adj/N* (3 primera); *→consider + Adj/ N* (3 primera); *→consider + that+ klauza*; *→take + Obj+ as+N/Adj*; *→regard+Obj+as* (2); *→think of + Obj+ as*; *→believe + to be+ Adj*; *→believe + that+ klauza*; *→describe/ description of*.

...ne samo da nisu više bile od važnosti već su se *smatrale nepostojećim*. (HB 91) ...the future victory –were not only no longer of any importance but were even *considered to be non-existent*. (HBE 112); (2) Boško je ovaj naš sastanak i dogovor *smatrao iznenadjuće povoljnim i uspešnim*, ja sam ga pretrpela kao svoj najveći poraz. (P131) Boško *considered* this meeting of ours and our agreement *surprisingly favorable and successful*. (PE 124); (3) Mada, mudri Bajica ništa nije *smatrao gotovim i završenim* dogod se nije i dogodilo. (HB 275) To be sure, Bajica wisely did not *consider that anything was said and done* until it actually happened. (HBE 331); (4) To se izgleda *smatralo velikodušnim*....(L 189) That was, it seems, *regarded as generous*. (LE 149); (5) Više su se radovala jelki nego badnjaku a Dušan je takvo osećanje *smatrao izdajničkim*. (L 110) They were more excited about by the Christmas tree than the yule log but Dusan *took this as disloyalty*. (LE 88); (6) Razloge zbog kojih nju *smatram izabranom, posvećenom*—i samo dok meni pripada—*idealnom*. (T 52) ...the reasons why I *think of her as my intended, devoted* and—for as long as she is mine—*ideal*. (TE 53); (7) Možda je, objektivno gledano, *smatrana nevažnom*, iako je meni bila neprocenjivo bitna. (HB 273) Perhaps it is, objectively speaking, *believed to be unimportant*, but to me it was of incomparable importance. (HBE 329)

Osim što dozvoljava dopunu u vidu infinitiva, glagol CONSIDER sintaksički i semantički potpuno odgovara glagolu SMATRATI. No, uprkos tome, prevodioci su se odlučili za niz drugih sinonimnih glagola (*regard, believe*) koji su među sobom i strukturno bliski. U pogledu dopuna, naime, oni zahtevaju klauze, redukovane (nefinitne) klauze, imenske ili pridevske sintagme. Naročito su zanimljivi primeri u kojima su ovi glagoli praćeni neglagolskim dopunama koje su uvedene sa AS (primeri 4,5 i 6), što učvršćuje njihovu povezanost sa srpskim SMATRATI iza koga, osim instrumentala, može stajati ZA+akuzativ. Umesto ove dopune, u građi na srpskom imamo jedan ne-tičan primer:

Dok ovi carigradski sitni i krupni hapsenici *smatraju* Prokletu avliju *kao deo svog života*, dotle ova dvojica... (PA 44) While the Stambol prisoners, whatever their crime, *regarded* the Damned Yard *as part of their lives*... (PAE 167)

Imenska sintagma uvedena je veznikom KAO zbog čega cela dopuna može biti protumačena kao redukovana poredbena klauza, međutim ako je rekonstruišemo (... *smatraju Prokletu avliju kao da je deo svog*/njihovog života*.), vidimo da ona više pristaje nekom drugom glagolu (recimo, *posmatraju/ doživljavaju Prokletu avliju kao da je deo svog*/njihovog života*). Navedeni je diskutabilan, ali se stiče utisak da je nameravano zancenje to da zatvorenici *smatraju da je* Prokleta avlija deo njihovih života.

Na nekoliko mesta je odlukom prevodioca došlo do morfološke promene dopune (N→Adj), što ilustruje primer (9), dok je u primeru (10) glagol mišljenja supstituisan glagolom govorenja.

Samo mi žene to još *smatramo nenormalnim izuzetkom*...(P 18) It's only us women who consider the whole thing *unnatural*. (PE 17)

Mene još spasava to što moj slučaj *smatraju mekšom*, znači dosadnijom *varijantom*... (P 14) It helps that my case is quite 'vanilla' *as they say*, bland and predictable... (PE 15)

Pored svih semikopulativnih glagola sa značenjem mišljenja, SMATRATI je jedini koji se u građi javlja sa neglagolskom dopunom, dok su drugi praćeni nekom vrstom klauze. Sledeći primer je jedini koji ne sadrži pomenuti glagol, a implicira mišljenje.

Majka Haseki Hurem bila je u pravu kad je mlađeg sina Bajazida *ocenjivala sposobnijim* da vodi sultanat. (HB 259) The mother of Haseki Hurrem was right when she *ascertained that* her younger son Bayazid *was more capable* of running the sultanate. (HBE 312)

Od drugih semikopulativnih glagola semantičke grupe nazivanja, pronađena su samo tri primera sa neglagolskom dopunom u vidu imenice koja označava titulu ili vlastito ime:

Sada je najzad sebe mogao da *naziva padišahom* u punom sjaju. (HB 102) He could finally *call himself a padishah*, at the height of his rule. (HBE 125)

To zvanje omogućilo mu je da ga drugi mogu početi *da oslovljavaju kao agu*.

(HB 114) This position made it possible that others began *addressing him as an aga*. (HBE 138)

Narod ga je odmah *prozvao Misirbaba*. (DĀ 60) ...the people at once *nicknamed him Misir-Baba*. (DCE 61)

Ova grupa glagola pokazuje apsolutnu podudarnost kako na sintaksičkom tako i na semantičkom planu. U primeru (13) je dopuna u srpskom jeziku uvedena sa KAO potpuni ekvivalent engleskom AS.

Semikopulativni glagoli sa značenjem promene društvenog statusa ili položaja takođe nisu učestali, ali su raznoliki. Iako glagol DOVESTI primarno ne znači promenu službe, primer (15) pripada kategoriji glagola koji znače promenu statusa ili ranga, poput izabrati, postaviti, imenovati koji se tipično dopunjuju konstrukcijom ZA+akuzativ. Prevodilac je odlučio da sačuva značenje glagola DOVESTI (*bring*) koji naglašava prelazak dela životnog puta, a koji se u engleskom jeziku dopunjuje predloškom frazom uvedenom sa TO.

Izuzetna revnost i uspehi u službi *doveli su ga* posle desetak godina za pomoćnika upravnika ovog velikog "prihvatilišta". (PA 27) Ten years later his exceptional zeal and success brought him to the position of assistant governor of this large remand center. (PAE 156)

Trebalo je unapred pripremiti teren za neminovnost, za vreme *kad bude proglašen prvim vezirom*. (HB 265) He needed to prepare the ground ahead of time for the inevitable, for the time when he would be appointed first vizier. (HBE 320)

Kao nagradu za rad, sultan je Mehmeda *proizveo iz age u pašu*. (HB 152) As a reward for his work, the Sultan promoted Mehmed from aga to pasha. (HBE 186)

Pošto je rečenica u pasivu, primer (16) ne ilustruje objekat u sintaksičkom, već semantičkom smislu, što je preneto i u engleski jezik, pa stoga imamo potpuno poklapanje konstrukcija (proglasiti+ N_{instr} → appoint+ N). Primer (17) je prilično neobičan zbog toga što je glagol PROIZVESTI osim uobičajenog ishodišta u smislu unapređenja sadrži i prethodni čin. Dopuna je u vidu predloške konstrukcije koja je semantički ekvivalenta datom prevodu (proizvesti+N_{ac} (IZ + N)+ U + N → promote +Obj (FROM +N) + TO+N).

Predikatni atribut objekta

Za razliku od prethodne grupe u kojoj se pripisivanje sadržaja objektu vrši preko samog glagola, predikatni atribut je zasebna, najčešće neobavezna komponenta, koja posrednim putem, tek oslanjajući se na finitni ili nefinitni glagol saopštava karakteristike subjekta ili objekta. Na poziciji predikatnog atributa se mogu naći pridevi (sintagme i redni brojevi) i imenice (u predloško-padežnoj konstrukciji, u padežima sa kvalifikativnim značenjem i imenice uvedene rečcom *kao*) (Piper et al. 2005:515-16). Iz građe su izdvojena 23 primera dopune objekta i u njima su zastupljene skoro sve pomenute morfološke kategorije.

Značenje predikatnog atributa je, dakle, ograničeno trajanjem radnje glavne predikacije, što ne znači da je ta osobina privremena, mada može biti, već da je izrečena osobina važna za situaciju saopštenu predikatnom, odnosno da sama radnja predikata stavlja neku osobinu u prvi plan (Babić 2004:162). Semantika samog glagola ne utiče na to da li će se iz njegovog objekta naći predikatni atribut, ali su ipak uočljivi određeni obrasci ili uobičajeni spojevi, barem u književno-umetničkom stilu.

Uz glagole percepcije gde je izrečena osobina u pravom smislu privremena i važi koliko i samo opažanje objekta. Glagoli percepcije u engleskom jeziku dopuštaju iste dopune kao i u srpskom, te u primerima (19) i (20) imamo potpuno poklapanje, dok je u primeru (18) zbog prisustva dva glagola percepcije koji zahtevaju drugačije predloške dopune cela rečenica restrukturirana.

Bajica ga je *slušao ali i gledao onako ozarenog* kako govori o blatu i kamenu kao o živim bićima. (HB 90) Bajica was *listening to him* but also *watching how passionately* he was speaking of mud and stone as if they were living beings. (HBE 110)

Sinan ga je, *ne videvši ga* nikada ranije *toliko zadovoljnog*, upitao da li ... (HB 288) *Having never seen him so satisfied*, Sinan asked if it just seemed... (HBE 347)

Kad je idućeg puta mogao opet da je *ugleda, okuženu drugaricama*, on joj je dobio... (DČ 113) When he next had the chance of *seeing her, surrounded by a group of her friends*, he had essayed a daring jest... (DČE 106)

Pored toga što funkcioniše kao dodatak finitnim glagolskim oblicima, predikatni atribut se upotrebljava i sekundarno, bez neposredne veze sa predikatnom, uz glagolski prilog ili uz infinitiv (Piper i Klajn 2013: 306), što ilustruje primer (21). Ovakva konstrukcija je prihvatljiva i u engleskom jeziku (*Seeing me this weak, he decided to help me*), ali se prevodilac odlučio za klauzu umesto prideva.

Ko zna šta je sve kolalo po njegovoj brižnoj glavi, *gledajući me ovako slabu*. (P 79) Who knows what was running through his worried head while he was *looking at me* and *how weak and fragile I was*. (PE 73)

Predikatni atribut kao dopuna objekta često prati glagole NAĆI, ZATEĆI i SRE-STI koji se semantički svode na trenutak spoznaje ili otkrića. Onda nije čudno zašto je karakterizacija objekta u tom momentu važna. Najčešći pratilac glagola ZATEĆI je pridev nespreman/-na, sa tri primera u građi, što ga čini jednim od retkih ponovljenih primera u ovoj grupi.

Uvek opsan, obuveni i potpuno odeveni, kako ih poziv na polazak ne bi *zatekao nespreme*. (PA 44) Always fully dressed, with their belts and shoes on, so that their summons to leave *should not find them unprepared*. (PAE 167); (23) Fra Petar je primetio da mu Haim nikad ne prilazi za vreme tih razgovora, nego samo kad ga sretne samog. (PA 91) Fra Peter noticed that Haim never came up to him during these conversations, but only when he *found him on his own*. (PAE 198); (24) ...odbijao je svaku pomoć, nije mu bila potrebna sad kad me je *našao uspavanu* i, posle silnih stotina godina, probudio. (L 208) ...he whispered, laughing into my ear, and continued, politely, to refuse all help, he did not need it now, that he had *found me asleep*, and, after so many hundreds of years, woken me up. (LE 164)

Sa samo jednim pridevom na mestu predikatnog atributa, primeri (22) i (24) ilustruju potpunu strukturu i semantičku podudarnost u oba jezika (NP1 V NP2 ObjComp). U primeru (23) se u funkciji dopune javlja takođe jedan pridev čiji je prevodni ekvivalent ovde predložka fraza. U engleskom jeziku se na ovom mestu isto mogao naći pridev *alone* čime bismo dobili potpuno poklapanje.

Značenje statusa se iskazuje kroz idiomatizovanu strukturu uvedenu sa KAO. Za razliku od semikopulativnih glagola, ovde su glagoli već leksički ostvareni, a predikatni atribut govori o zaposlenju, društvenom rangu objekta i sl. Upadljiva je podudarnost srpskog KAO sa engleskim AS u ovom značenju.

Ostavio ga je *kao prvog do novog seraskera*, dovoljno mudar da ga iskoristi kao vojskovođu. (HB 180) He left him *as the right-hand man of the new serasker*, wise enough to use him as the commander... (HBE 220); (26) Carstvu su u vladanju nad ogromnim prostranstvom umnogome bili potrebni Srbi, obe veroispovesti, jer su ih mogli uposliti *kao činovnike* u lo-

kalnim sredinama...(HB 261) In ruling the vast territory, the empire needed the Serbs, regardless of their faith, because they could be employed *as administrators* on a local level... (HBE 315); (27) A kada je malo razmislio,..., prihvatio ih je *kao korisne*. (HB 153) But when he thought about it for a while, ..., he accepted them *as useful*. (HBE 187); (28) Mladić je bacao poglede u tamne uglove oko sebe kao da iza kruga ove slabe svetlosti traži nekog za svedoka. (PA 101) The young man blinked in the light and kept looking uneasily into the dark corners. (PAE 206)

Primer (28) je zanimljiv zbog upotrebe glagolske fraze *tražiti nekoga za svedoka* kada su uobičajene kolokacije zvati ili uzeti za svedoka. Netipičan spoj ovaj primer čini problematičnim u smislu da li pripada predikativnom atributu ili glagolima nepotpune predikacije. Prema *Rečniku glagola* (Petrović i Dudić 1989), TRAŽITI je obavezno prelazan ili složeno-prelazan glagol. Sa predložkom frazom uvedenom sa ZA se javlja u značenju 'nastojati udovoljiti kome', kao u primerima tražiti radno mesto za ženu, tražiti kavijar za goste, što je značenje neprimenljivo u ovom slučaju gde pisac hoće kazati 'nekog ko je/ko će biti svedok'. Zbog toga što je TRAŽITI u ovom slučaju prelazni glagol čije se značenje ostvaruje samo preko objekta (tražio je nekoga može samostalno da stoji), našao je svoje mesto u predikatnom atributu. Nažalost, prevodilac je odučio da ovaj deo potpuno izostavi.

Ovde spada i kategorija rednog broja kojom se referiše o rangu učesnika (Piper et al. 2005: 516).

Da su ga prvog i odmah ubili, ne bi bilo mučenja koje su mu priželjkivali. (HB 19) If they had killed him first and immediately, there would be none of the suffering they wished he would go through...(HBE 24)

Na prethodnu grupu se naslanja i ova koja govori o periodu života, dobu učesnika i takođe je uvedena sa KAO. Stanojčić i Popović (1999: 243) ovaj tip nazivaju vremenskim aktuelnim kvalifikativom (kao primer autori navode *Kao dete se doselio u Beograd*).

Njega je potresla smrt ovog mladića koga je *kao dečaka izveo iz njegove sirotinje* u Ulcinju... (DĆ 63) The death of this young man, whom he had befriended as a child living in poverty in Ulcinj, ..., had shaken him. (DĆE 64)

Posebnu grupu čine „nesvrstani”, odnosno primeri koji se u svakom smislu mogu podvesti pod predikatni atribut, ali zbog ograničenog korpusa nije moguće zaključiti da li glagol u predikatu zahteva određenu dopunu ili su u pitanju samo kolokacije i ustaljeni izrazi. Tipično su pridevskog tipa i mogu sadržati niz atributa, a u kom stepenu je prevod ekvivalentan može zavisiti od strukture jezika i volje prevodioca. Tako je, recimo, još jednom pridev u ovoj poziciji prevedu AS-klauzom u engleskom jeziku (primer 31). Strukturno gledano, prevodilac je ponovo mogao da upotrebi apsolutni ekvivalent, ali se ipak odlučio za konstrukciju sa AS gde se pridev našao u prepoziciji, čime se izražava viši stepen vrednosti (Đorđević 2002: 223).

...i posle ga *krvava i onesvesla* polivali vodom i slali ponovo na rad. (DĆ 26) ...they beat him on the spot and then poured water over his bleeding and unconscious body and sent him back to work again. (DĆE 29); (29) ... nabiću te *živa* na kolac na najvišoj skeli... (DĆ 35) ...I will put you *living* on a stake on the highest part of the staging... (DĆE 38) ; (30) Mnogi se

u njemu nisu snašli; vir ih je gutao, ostavljao na stranu, *izbacivao iz* svog središta *povrede-ne, sa nezaceljenim ožiljcima*, a neke nikad nije vratio. (HB 259) Many could not keep their feet in those times; the whirlpool sucked them down, threw them to the side, threw them off center and left them wounded, with unhealed scars, and some never managed to return. (HBE 312); (31) Da ga ne stanu ispitivati zbog razgovora sa Čamilom i da ga tako i po drugi put *ne uvuku nevina* u ovu besmisleni istragu. (PA104) Might they not start interrogating him because of his conversations with Kamil and so drag him, innocent as he was, into a senseless investigation for a second time? (PAE 208)

Naročit osvrt zavređuju tzv. granični slučajevi koji po mnogo čemu podsećaju na apozitiv. Apozitiv, ili pridevska apozicija, bliže opisuje već poznat pojam, obično se javlja iza imenice, a od predikatnog atributa se razlikuje po tome što ne uspostavlja dvostruku vezu, sa predikatom i nekim od učesnika (Piper i Klajn 2013: 310). Osim toga, razlike se svedu na intonacijsku odnosno interpunkcijsku izdvojenost apozitiva (ibid: 294). Naredni primer je parcelisan tako da svaki atribut koji se objektu pripisuje stoji izvan domašaja predikata. U kombinaciji sa glagolom ZATECI postiže se efekat sukcesivnog opažanja. U prvom trenutku ga vidi kao ranjenog, zatim nemoćnog itd. Odsustvo padežnih oblika je zahtevao da se u engleskom prvi atribut uvede kao deo predikata, a parcelacija je nadalje očuvana.

A onda ga *zateknem* u provaljenom skladištu. *Ranjenog. U nesvesti. Nemoćnog. I u opasnosti*, davo da ga nosi. (L 52) And then I found him in my storeroom, it had been broken into. *He was wounded. Unconscious. Helpless. And in danger*, devil take him. (LE 120)

Zaključna razmatranja

Dopuna objekta, bilo kao dopuna glagola nepotpune predikacije ili kao odredba u vidu predikatnog atributa, je gotovo identična u engleskom i srpskom jeziku. Grupe semikopulativnih glagola su u oba jezika vrlo slične, te su i prilikom prevoda strukture u velikoj meri podudarne. Gledano iz ugla predikata, očigledno je da se upravni glagol sintaksički i semantički ostvaruje preko objekta i dopune, ali pitanje je kako dopuna semantički doprinosi objektu? Uz glagole mišljenja i imenovanja, dopuna služi da kvalifikuje objekat prema ličnom, odnosno javnom kriterijumu. U tim slučajevima ona u dubinskoj strukturi predstavlja glagol BITI. Semantika glagola koji označavaju promenu statusa je takva da kvalifikaciju objekta doživljavamo kao rezultat. U primeru *dovesti za upravnika*, smisao je takav da se transformiše ne samo kao *on je upravnik*, već kao *on je postao upravnik*. Sa aspekta morfologije, u oba jezika se dopuna realizuje kroz imenicu, imensku sintagmu ili neku predlošku (padežnu) konstrukciju.

Predikatni atribut objekta u književno-umetničkom stilu nije zastupljen kao kada se odnosi na subjekt. Njegovo prisustvo, prema zastupljenosti u korpusu, omogućava ju prevashodno glagoli percepcije. Na neki način i segment 2.5.2 (glagoli *naći, zateći, sresti*) se može podvesti pod glagole opažanja, jer impliciraju (vizuelni) prvi doživljaj (npr. *pronašao je vrata otvorena*, podrazumeva da ih je ugledao). Značenja ranga, u smislu društvenog statusa ili plasmana koje je izraženo rednim brojem, se morfološki i semantički preslikava u prevodu na engleski jezik. Isto važi i za primere dopune predikata koji nisu uvedeni nekom specifičnom grupom glagola. Kada je ta „svaštara“ u pitanju, upadljivo je da se neki pridevi, poput *nevin, živ, mrtav, mlad*, češće javljaju na mestu predikatnog atributa, verovatno jer su učestaliji i u razgovornom stilu. Njihova

upotreba olakšava integraciju informacije u prostu rečenicu bez njenog usložnjavanja (*mladu su je udali, živog su ga nabili na kolac, videli su ga mrtvog* itd.).

Dopune objekta, dakle, u srpskom jeziku sintaksički, morfološki i semantički odgovaraju strukturama engleskog jezika, čime se u prevodu najčešće postiže apsolutna ekvivalentnost. Odstupanje od, recimo, očuvanja iste morfološke kategorije (primer 9) je pitanje ličnog stila prevodenja i razumevanja rečeničnog fokusa.

Literatura

- Babić 2004: M. Babić, O predikatskom apozitivu u: *Život i djelo akademika Jovana Vukovića*, Zbornik radova sa naučnog skupa, Podgorica, 151-163
- Đorđević 2002: R. Đorđević, *Gramatika engleskog jezika*, 3. izdanje, Beograd: Čigoja štampa
- Kverk et al. 1985: Quirk, R. et al. *A Comprehensive Grammar of the English Language*, London: Longman
- Maretić 1963: T. Maretić, *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, 3. izdanje. Zagreb: Matica hrvatska
- Piper et al. 2005: П. Пипер, И. Антонић, В. Ружић, С. Танасић, Љ. Поповић, Б. Тошовић, *Синтакса савременога српског језика: просја реченица*, у редакцији Милке Ивић, Београд–Нови Сад: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига, Матица српска.
- Piper i Klajn 2013: П. Пипер и И. Клајн, *Нормативна граматика српског језика*, Нови Сад: Матица српска.
- Peti 1979: M. Peti, *Predikatni proširak*, Zagreb: HFD.
- Petrović i Dudić 1989: В. Петровић, К. Дудић, *Речник глагола са дојунана*, Београд, Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Stevanović, M. 1974: М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик II*, Београд: Научна књига
- Stanojčić i Popović 1999: Ж. Станојчић и Љ. Поповић, *Граматика српског језика: уџбеник за I, II, III и IV разред средње школе, шесто прерађено издање*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства
- Hadlston i Palam 2002: R. D. Huddleston, G. K. Pullum, *The Cambridge Grammar of the English Language*, Cambridge: Cambridge University Press

Izvori

- HB: Vladislav Bajac, *Hamam Balkanija*, 2012, Beograd: Arhipelag
- HBE: *Hamam Balkania* 2009, Beograd: Geopoetika, prevod Randall A. Major
- DĆ: Ivo Andrić, *Na Drini ćuprija*, 1981, Beograd: Nolit
- DČE: *The Bridge on the Drina*, 2000, Beograd: Dereta, prevod Lovett F. Edwards
- T: Goran Gocić, *Tai*, 2014, Beograd: Geopoetika
- TE: *Thai*, 2014, Beograd: Geopoetika Publishing, prevod Christina Pribichevich Zorić
- P: Vida Ognjenović, *Preljubnici*, 2006, Beograd: Stubovi kulture
- PE: *Adulterers*, 2009, Beograd: Geopoetika publishing, prevod Jelena Banković i Nicholas Moravchevich
- L: Svetlana Velmar-Janković, *Lagum*, 2002, Beograd: Stybovi kyltyre
- LE: *Dungeon*, 2002, Beograd: Dereta, prevod Celia Hawkesworth

PA: Ivo Andrić, *Prokleta avlija*, 1981, Sabrana dela Ive Andrića Knjiga četvrta, dopunjeno izdanje. Udruženi izdavači: Prosveta Beograd, Mladost Zagreb, Svjetlost Sarajevo

PAE: *The Damned Yard*, 2003, Beograd: Dereta, prevod Celia Hawkesworth

A CONTRASTIVE APPROACH TO VERBLESS OBJECT COMPLEMENT

Summary

The corpus based paper deals with two kinds of object complement—the one following semantically incomplete verbs, such as *consider*, and the one functioning as adjunct. Despite their being obligatory or not, these two complements both describe the actual state or appearance of the object. The first part deals with syntactic, semantic and morphological description of semi-copulative verbs in Serbian, and their translational counterparts in English, which can be classified as verbs of naming, change of status and stating opinion. This is followed by the comparison of object complement (secondary predicate in complex transitive constructions) in both languages, with a focus on verbs facilitating their use. Object complement is common after verbs of perception in a broader sense, and it usually denotes object's qualities, rank (social or ordinal), and temporal stage. Object complements in Serbian and English are structurally and semantically almost identical, which is substantiated by general translational equivalence.

Key words: object complement, contrastive analysis, translation equivalents, semi-copulative verbs

Tiana Tošić Lojanica

Милка В. НИКОЛИЋ¹
 Универзитет у Крагујевцу
 Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу
 Катедра за српски језик

СТИЛИСТИКА ДИЈАЛОГА У ДРАМИ *НОЋ ПУНОГ МЈЕСЕЦА* ЈОВАНА СПРЕМА²

Предмет овог рада јесу стилематички поступци којима се постиже другостепена језичка организација дијалога у драми *Ноћ пуног мјесеца*, коју је писац Јован Спремо жанровски одредио као „поетску трагедију“. Говор ликова у овој драми делује као достојанствен (узвишен), како се захтевало у поетици класичне трагедије. Обе функционалне компоненте драмског текста – дијалог и дидаскалије – одликују се фигуративним говором који подсећа на високи стил античке реторике. Циљ овог рада јесте да се у драми *Ноћ пуног мјесеца* из лингвостилстичке перспективе испитају језичко-стилска средства погодна за остваривање фигуративног говора који се, према читалачком искуству, перципира као високи стил. Анализа је показала: (1) да међу семантоцилемима доминирају стилотени спојеви општеупотребних лексема стандардног језика, док у другом плану остаје евокативна лексика коју читалац очекује у књижевном тексту са средњовековном тематиком (архаизми, историзми); (2) да се синтаксички низ у дијалогу стилстички маркира поступцима интонационог издвајања (осамостаљивање) и поступцима прекидања исказа (апосиопеза).

Кључне речи: језичко-стилски поступак, стилстика дијалога, семантоцилем, синтаксостилем, драмски текст, *Ноћ пуног мјесеца*, Јован Спремо.

1. Увод

У опусу драмских текстова насталих у Републици Српској током последњих двадесетак година издваја се драма *Ноћ пуног мјесеца*, коју је писац Јован Спремо жанровски одредио као „поетску трагедију“.³ У поређењу са осталим остварењима најновије драмске књижевности на српском језику, ово дело особено је по теми и језичко-стилским карактеристикама.⁴

Уместо ратних траума као опсесивне теме писца Републике Српске, у идиличном пасторалном амбијенту средњовековне босанске државе појављује се забрањена љубав Младића и Девојке чије су породице раздвојене крвном осветом. Протагонисти не успевају да побегну од сурових правила обичајног закона. Упоредо са скривањем Младића и Девојке одвија се потрага једне и друге породице за њима, и они коначно упадају у клопку. Све сцене бежања и скривања

1 milkanik75@gmail.com

2 Овај рад написан је у оквиру пројекта *Динамика структура савременог српског језика* (2011–2015), број 178014, који финансира Министарство науке и просвете Републике Србије.

3 Драма *Ноћ пуног мјесеца* Јована Спрема сврстана је у антологију метафоричког назива *Драма Републике Српске* (2011), коју је приредио Раде Симовић.

4 У овом раду најновију српску драму сагледавамо у контексту који, осим поменуте антологије *Драма Републике Српске*, чине и дела београдских драмских писаца у *Антологији најновије српске драме* (2006), коју су у две књиге приредили Весна Језеркић и Светислав Јованов.

само су драматуршко одлагање смрти. Девојку убија њен отац, који – устрељен од стране Младићевог брата – на самрти поручује синовима да наставе крвну освету. Јован Спремо „у транскрипцији средњовјековног архетипа *крв за крв* – указује да бисмо, коначно, и ми морали изаћи из средњег вијека, и умјесто што се светимо, почети да праштамо“ (Симовић 2011: 11).

Читалац може запазити да говор ликова у овој драми делује као достојанствен (узвишен), како се захтевало у поетици класичне трагедије. Обе основне функционалне компоненте драмског текста – дијалог и дидаскалије – одликују се фигуративним говором који подсећа на високи стил античке реторике. Циљ овог рада јесте да се у драми *Ноћ јуног мјесеца* из лингвостилистичке перспективе испитају језичко-стилска средства погодна за остваривање фигуративног говора који се, према читалачком искуству, перципира као високи стил.

2. Резултати лингвостилистичке анализе

Анализа показује да се стилистичке доминанте дијалога у драми *Ноћ јуног мјесеца* Јована Спрема јављају на семантичком и синтаксичком плану. Често се семантостилими и синтаксостилими комбинују у истом исказу или, још уже, у истој синтагми, чиме се појачава ниво стилогености.

У овој драми дидаскалије превазилазе уобичајену инструктивну улогу и преузимају естетску функцију. Другим речима, „конституише се нека врста жанровски хибридног текста“ у коме равноправно учествују дијалогски дискурс драмских ликова и „трансцендирајући наратор“ који исказује дидаскалије (Јелушић 2007: 160). Ево карактеристичних примера:

1. ИСТОВРЕМЕНО СЕ ЂУЛИЈА КИКОЋЕ И ПОКАЗУЈЕ ИГРАЧИЦАМА РУДАНА, КОЈИ КАО ОМАЂИЈАН, ЗАБЕЗЕКНУТО ГЛЕДА У СВОГ НЕБЕСКОГ АНЂЕЛА И... КИСНЕ (Спремо 2011: 92).
2. ПИСАК ЗУРЛЕ. БУБАЊ СТАДЕ, ПА СЕ НАНОВО ОГЛАСИ. И СВЕ ЈАЧЕ: КАО КРОЗ СЛУШАЛИЦЕ – КРВОТОК! (Спремо 2011: 101)
3. БУБЊЕВИ – КРВОТОК САСВИМ ИЗ ДАЉИНЕ. РИТМИЧКИ УДАРИ СЕ ПРИБЛИЖАВАЈУ И ПОСТАЈУ СВЕ ЈАЧИ. (Свјетлост се полако гаси.) (Спремо 2011: 107)

На „малом простору“ наведених дидаскалија јавља се више стилематичких поступака: (а) стилске фигуре – метафора, поређење, апосиопеза, елипса; (б) различити ступњеви осамостаљивања речених конституената – означени запетом, цртом, тачком, заградом; (в) графостилеми – велика и тамнија слова; (г) употреба аориста. Избор и начин употребе језичких средстава омогућава да сама форма дидаскалија постане носилац додатне (стилистичке) информације, тј. да сугерише неисказана значења и идеје повезане са укупним смислом драме.⁵ Стилистика дидаскалија у савременој српској драми представља посебну тему и захтева посебан простор за разматрање, зато остаје изван оквира овог рада (в. Ковачевић 2013, Николић 2012).

5 Ремарке се могу посматрати као „ауторски говор у драми“, сасвим различит од прозног приповедног текста, „гдје се специфично преламање тачака гледишта реализира на различите начине у суодносу ауторског говора и говора ликова“ (Катнић-Бакаршић 2003: 169).

2.1. Семантичкостилеми

У погледу избора речи писац је првенствено трагао за (1) стилистичким вредностима лексичких спојева, док у другом плану остаје (2) тзв. евокативна лексика коју читалац очекује у књижевном тексту са средњовековном тематиком (архаизми, историзми). Дијалози у драми *Ноћ пуног мјесеца* одликују се тиме што се стилистички потенцијал општеупотребне лексике активира у (1) стилски маркираним, али и (2) стилски неутралним синтаксичким конструкцијама.

Семантичка померања у драми *Ноћ пуног мјесеца* јављају се у одређеним структурно-семантичким типовима синтаксичких конструкција: (1) именичка синтагма; (2) придевска синтагма; (3) прилошка синтагма; (4) конструкција глагола с његовом оредбом или допуном; (5) субјекатско-предикатска конструкција с глаголским предикатом; (6) субјекатско-предикатска конструкција с копулативним и семикопулативним предикатом. Компоненцијална анализа семантичког садржаја фигуративно употребљених лексема показује да стилистичку функцију може имати свака од семема из полисемантичке структуре вишезначне лексеме, а посебно семеме са конотативним значењским нијансама.⁶

Стилистичку вредност могу имати и значења која се према језичком знању говорника српског језика схватају као стилски неутрална, као и она уз која у речницима стоји квалификатор *фигуративно* (РСАНУ, РСЈ). Носилац стилистичке информације може бити и синтаксичка конструкција која се у одговарајућем контексту реализује са семемом која није забележена у лексикографском опису лексеме у речницима.

У драми *Ноћ пуног мјесеца* знатно су заступљеније фигуративне субординиране конструкције у односу на експресивне координиране низове. Међу зависним синтаксичким конструкцијама најфреквентније су **именичке синтагме**. Стилостројност именичких синтагми постиже се ефектним лексичким спојевима, а појачава се језичко-стилским поступцима као што су (а) постпозиција конгруентног атрибута, (б) уношење експресивне паузе (различити видови осамостаљивања), (в) прекидање исказа (апосиопеза), (г) понављање синтаксичке јединице којом се реализује неки од конституената синтагме, (д) понављање синтаксичке структуре којом се остварује именичка синтагма:

4. У *самовањима ноћним која црисишжу, у шјешешу њијеска ућушалош, у звонком кошрљању камења [...]* (Спремо 2011: 117).
5. Тек кад постане сасвим свјесна да је само *људско биће под сводом небеским и под његовим свакојаким кишима*, примијетиће напокон и своје коријење (Спремо 2011: 61).
6. Мајко, *швоју рањену душу и швоју досуђену шугу због Богина* – разумијем (Спремо 2011: 61).
7. *Од небеског бола* – тражим *сшойало сшокоја* на овој земљи (Спремо 2011: 106).
8. Љубав у *жижи слашке душе* никад не може умријети (Спремо 2011: 77).
9. *Талош црног одласка... још дроби земљу моје душе... Гризу ме гњиле травке – шрошним расшаданем ове ћушње...* (Спремо 2011: 105).

6 О улози лексичке вишезначности у остваривању *фигуративних значења* на корпусу дарамских тесктова Републике Српске, в. Николић 2014. За анализу реализованих *фигуративних значења* консултовани су речници РСАНУ и РСЈ.

Како показују бројни примери из дијалога, **именичка синтагма с неконгунентним атрибутом** посебно је погодна као стилематичка база за остваривање фигуративног значења (в. Николић 2014):

10. У твојим очима видим *шрње шуге* (Спремо 2011: 49).
11. Зар хоћете да вам, бједна, у *кошуљи шуге* кратки живот скончам (Спремо 2011: 167).
12. Нека све чујем, нека се бар *овоџ мушљага незнања* избавим (Спремо 2011: 55).
13. Моја је душа као *рана неирестане шуге* (Спремо 2011: 60).
14. Сувише су тврди *шрагови мрачне шемље у нама* (Спремо 2011: 77).
15. *Мреже мисли* сву су те заплеле, мајко! (Спремо 2011: 49)
16. [...] у њеној глави *вјешрови лудила* дувају (Спремо 2011: 96).
17. *Под сводом сирејње тивоџ ока* ноћас је сјенка Нечастивог на *дну свакоџ невида* (Спремо 2011: 49).

У драми *Ноћ њуноџ мјесеца* постоји мали број фигуративних **придевских и прилошких синтагми**. У наредним одломцима, у прва два исказа, придевска синтагма (*џун шебе*) додатно се онеобичава тиме што се повезује са неочекиваном именицом (*ваздух џун шебе*; *ово сунце џуно шебе*). Прилошке синтагме у трећем одломку (*свако злајно јуче*; *сунчано сушра*) употребљене су у независној клаузи којом се најављује поента истакнута двотачком:

18. Дивно ли дрхтим, док удишем *ваздух џун шебе* (Спремо 2011: 90).
19. Зар би *ово сунце – џуно шебе* – могло предуго без твојих дамара, дамара наших? (Спремо 2011: 91)
20. Ако је тако, то је и одговор што срећа крилате љубави *свако злајно јуче* врати у *сунчано сушра*: љубав је насушни хљеб којем се залогат не једе без трага... (Спремо 2011: 78).

Лингвостилистичка анализа показује да фигуративне конструкције **глагола с његовом допуном или одредбом** представљају најстилогеније примере у драми *Ноћ њуноџ мјесеца*, тј. примере код којих се јављају највећа одступања од лексичких спојева очекиваних према језичком знању говорника српског језика:

21. Док заједно *дишемо ову шишину*, [...] (Спремо 2011: 78).
22. *Носила је живо сунце у очима, свирала џуџушавим гласом...* А сад да *задавим џуџуш!* *Згазим сунце!* (Спремо 2011: 108)
23. Најмилија, *хоћу да оком милујем залушали зрак у швојој коси* (Спремо 2011: 78).
24. Чесме ноћи *жалоси шоче* (Спремо 2011: 53).
25. Овдје *вјешрови џјевају само шаму* (Спремо 2011: 105).
26. Срамне кукавице могу побјећи ножу, стријели, ал' онај што ми украде њу – *неће дисати живош!* (Спремо 2011: 102)
27. [...] срце његове жене и мајке одбјегле кћери – само због срамоте и потоње предубоке туге *ирестиаде да ошкуцава живош* (Спремо 2011: 99).
28. *Љубављу закрилашисмо срца* (Спремо 2011: 85).
29. [...] у *кавезу срца кријемо дивљу звијер, шшо урлик свој нељудски лаје и најчистијем осјећању у човјечношци – љубави* (Спремо 2011: 85).

Јован Спремо употребљава и стилски ефектне конструкције код којих се фигуративност остварује у субјекатско-предикатској синтаксичкој вези. Што су већа одступања на плану семантичке спојивости лексеме у функцији субјекта и лексеме у функцији глаголског предиката, то је већи ниво стилогености **субјекатско-предикатске конструкције с глаголским предикатом:**

30. На срце ми *шочи поглед твоја два сунца* (Спремо 2011: 90).
31. У оку се твоје *жари дивљина* (Спремо 2011: 61).
32. У срцу мом *срми крила хладна шири* (Спремо 2011: 120).
33. [...], јер сва се *безбројна зла природе роје* у нама (Спремо 2011: 85).
34. Из будних душа *сушон се ошаче* и *вид се биситри* у чистом срцу (Спремо 2011: 78).

Субјекатско-предикатска конструкција с копулативним и семикопулативним предикатом преставаља стилематичку основу једног од подтипова стилске фигуре метафоре (копулативна или предикативна метафора):

35. *Глас* јој је увијек био *ијесма, умилна и шојла*; ни у ког као у ње! (Спремо 2011: 102).
36. *Ти си једина моја свијетла планина* у коју је *залушало моје срце* (Спремо 2011: 77).
37. *Моја крв је њлах пошок њланински* – кишу ишће да се распомами (Спремо 2011: 115).
38. *Ви сше...* *кості костіију мојих* (Спремо 2011: 58).
39. [...] *љубав је насушни хљеб којем се залагај не једе без шрага...* (Спремо 2011: 78).
40. *Ђушање је мој језик...* (Спремо 2011: 133).
41. *Гладно је моје срце* (Спремо 2011: 52).
42. [...] *сушишина настјањена у мени постаје усхић окруњене душе* (Спремо 2011: 78).

Међу семантостилемима треба навести и **апозицију**, која представља стилематичку основу једног од подтипова метафоре (апозитивна метафора):

43. Сви смо те разумјели. Господе. Овај знак твога неба, позива нас да смиримо крв: *немоћ своју* (Спремо 2011: 70).
44. С теретом злих година што протутњаше, памтим. Госпде, све твоје знакове: *излиј нам из срца јарост, жар ојаки* (Спремо 2011: 70).
45. Срце ми криомице капље тугу – *зайешој души предах...* (Спремо 2011: 102).

Како показују наведени примери предикативне и апозитивне метафоре, ефекат се појачава ако се повезују појмови који су у свести читаоца неповезиви.

2.2. Синтаксостилеми, фоностилистички прозодеми и графостилеми

У драми *Ноћ јуног мјесеца* синтаксички низ у дијалогу најчешће се стилистички марkira (1) поступцима интонационог издвајања и (2) поступцима прекидања исказа. Резултати наведених језички-стилских поступака могу се посматрати и као фоностилеми или „фоностилистички прозодеми“ (Прањић 1985: 69). Фоностилистичким прозодемима дезаутоматизује се интонациона линија исказа и осветљавају се одређене значењске нијансе које би остале неисказане у општеупотребној синтаксичкој форми. „Измењена интонациона кривуља појачава се, поред осталог, и на подлози контраста: читалац је контрастно перципира на подлози старе, њему познате, већ аутоматизоване синтаксичке интона-

ције, ефекат је доста јак“ (Петковић 1988: 237). Обележавање поменутих синтаксостилема доводи до појаве графостилема, јер се изневеравају правила логичке интерпункције. У драми *Ноћ пуног месеца* графостилемску улогу имају: (1) запета, (2) црта, (3) двотачка, (4) тротачка и (5) тачка.

Јован Спремо у драмском дијалогу употребљава још једну групу графостилема: (1) спационирање, (2) тамнија слова и (3) велика слова (мајускулни графостилем). Док је апосиопеза везана за целину исказа (тј. целину реченичне конструкције), дотле наведени графостилеми представљају емфатичка унутарреченична наглашавања појединих реченичних сегмената.

Наведеним језичко-стилским средствима не исцрпљују се сви синтаксостилеми. Ниво стилогености дијалога појачава се другим поступцима, као што су (1) пермутација, (2) елипса, (3) редупликација синтаксичких јединица и (4) експресивна употреба упитне или узвичне интонације. У вези са последњим поступком (онеобичавање интонације) јављају се графостилеми: (1) узвичник, (2) упитник и (3) комбинација узвичника и упитника.

2.2.1. Интонационо издвајање делова исказа

Један од најзаступљенијих синтаксостилема у драми *Ноћ пуног месеца* представља резултат простог интонационог издвајања конституента синтаксичке конструкције, а одликује се тиме што позиција осамостаљеног конституента у линеарној синтаксичкој структури остаје непромењена. Реч је о **најслабијем ступњу осамостаљивања**, за који се као формална карактеристика употребљава запета или црта. Ако се ови знаци посматрају као графостилеми, стиче се утисак да црта делује ефективније на стилогеном плану.⁷

Јован Спремо најчешће употребљава **црту** за обележавање експресивне паузе. Међу најфреквентније примере спадају субординативне конструкције са експресивном паузом између центра субординативне конструкције и зависног члана. У следећим одломцима јављају се именичке синтагме и конструкције глагола са прилошком одредбом или објектом:

46. Ткају бијело сукно – самоће (Спремо 2011: 52).
47. Зар би ово сунце – пуно тебе – могло предуго без твојих дамара, дамара наших? (Спремо 2011: 91)
48. У најтишим златима предвечерја, највеће злато била је нада – да ћеш ми се опет вратити (Спремо 2011: 139).
49. У самавањима ноћним која пристижу, у тјешењу пијеска ућуталог, у звонком котрљању камења – што низ стијене суре се ваља – потврдићу своју жртву! (Спремо 2011: 117)
50. Волим те и умирем – дрхтај по дрхтај... (Спремо 2011: 79).
51. Видјела – ко тебе сад што гледам! (Спремо 2011: 56)
52. Велиш – отишао је. И... и она је сада сасвим сама? (Спремо 2011: 109)
53. Реци овој ноћи – чија си (Спремо 2011: 75).

У репликама ликова запажају се субјекатско-предикатске конструкције у којима је субјекат експресивном паузом одвојен од осталих реченичних конституената. Синтаксичка јединица у функцији субјекта не измешта се из уобичајене позиције у линеарној структури реченице:

7 Љ. Поповић разматра улогу експресивне сегментације (бипартиције) реченице у „интензификацији комуникативних вредности реченице“ (1978: 123). Међутим, поред улоге у *информативној реченичној перспективи*, експресивна пауза има и стилистичку вредност.

54. Срамне кукавице могу побјећи ножу, стријели, ал' онај што ми украде њу – неће дисати живот! (Спремо 2011: 102)
55. [...] срце његове жене и мајке одбјегле кћери – само због срамоте и потоње предубоке туге престаде да откуцава живот (Спремо 2011: 99).
56. Једног сина дадох, други због образа робује, а трећем – слијепе звијезде одмазде донијеће смрт! (Спремо 2011: 143)

Писац мења уобичајену интонацију напоредносложене реченице уносећи паузу између две координиране независне клаузе:

57. Не говори тако, сиротице моја – слутити несрећу! (Спремо 2011: 51)
58. Говори – видим да нешто знаш (Спремо 2011: 55).
59. Казуј – задавићу те! (Спремо 2011: 56)
60. Тако млада и лијепа – а смрт тражиш? (Спремо 2011: 139)

Наведени примери показују да се пауза у исказу може посматрати на два начина: (1) као „пратилац хомогенизацијских процеса“; (2) као фактор дехомогенизације, тј. „дисперзије елемената и синтаксичке разградње структура“ (Јовановић 2013б: 79). Сегментација синтаксичког низа представља „дезинтеграционо одмицање и комуникативно осамостаљење делова јединственог исказа“ (Јовановић 2013а: 182). Међутим, ако координацију посматрамо као виши ступањ синтаксичког згушњавања дискурса (Јовановић 2013а: 189), онда се следећи примери могу схватити као резултат поступка интеграције двају исказа у независно сложену реченицу:

61. Шума је ноћу као душа – злокобним звуцима опомиње нас на неизвјесне животе наше... (Спремо 2011: 123).
62. Моја крв је плах поток планински – кишу ишће да се распомами (Спремо 2011: 115).

У вези са интонационим одступањима, треба додати маркирање координативног низа цртом, као и употребу црте између чланова напоредне конструкције састављене од конституентских синтаксичких јединица. Први од наредна два одломка садржи осамостаљени напоредни низ намерних реченица. У другом одломку координирају зависни чланови прилошке синтагме (реализовани поредбеном зависном клаузом), којима се детерминише прилог *тихо*:

63. Док заједно дишемо ову тишину, суштина настањена у мени постаје усхит окруњене душе; и тијело ми дрхтаво мирује – да се не помјери, да не наруши овај дивни склад, душа, а не тијела (Спремо 2011: 78).
64. Ишчезава оштри камен с душе, тихо као да неке степенике пребраја – или се пење уз нешто златно (Спремо 2011: 79).

У репликама драме *Ноћ пуног мјесеца* мање се употребљава **запета** као формално обележје најслабијег ступња осмостаљивања. Стиче се утисак да писац радије употребљава тачку-запету:

65. Нећу жалити пара, за моју једину (Спремо 2011: 125).
66. Док заједно дишемо ову тишину, суштина настањена у мени постаје усхит окруњене душе; и тијело ми дрхтаво мирује – да се не помјери, да не наруши овај дивни склад, *душа*, а не тијела (Спремо 2011: 78).
67. Говори, гдје ти је син? Говори, таквог си га ти родила: овдје у кући покојног нашег Љубана, миљеника мог давног; *дјешетта шито га због нишита убише крвници*. Брсјачки (Спремо 2011: 56).
68. Теби је лако тако рећи; *јер срца немаш* (Спремо 2011: 139).

Јован Спремо употребљава и **сложенији облик осамостаљивања** који укључује два синтаксичко-стилстичка поступка. Један је интонационо издвајање

конституента синтаксичке конструкције, а други је измештање издвојеног члана из његове примарне позиције у финалну позицију линеарне синтаксичке структуре. Пауза се означава **цртом** или **запетом**, при чему Јован Спремо најчешће употребљава црту. Први међу наредним примерима садржи сложенији облик осамостаљивања у оквиру придевске синтагме која врши функцију предикатива. Остали искази садрже интонационо издвојене и премештене у финалну позицију реченичне конституенте – предикат, субјекат, прилошку одредбу за време и актуелни квалификатив:

69. Наши синови биће на тебе – снажни (Спремо 2011: 80).
70. Овим рукама, гркљан што такве ријечи изговара – ишчупаћу! (Спремо 2011: 93)
71. Мајко, твоју рањену душу и твоју досуђену тугу због Бодина – разумијем (Спремо 2011: 61).
72. На бусену планинскоме изникао – витки стас твог цвијета... (Спремо 2011: 143).
73. Мир ове ноћи као да је зауставио вријеме, засвагда (Спремо 2011: 126).
74. Ипак, срце ми мило туче – омамљено од мјесечине твојих трепавица (Спремо 2011: 137).

У репликама ликова у драми *Ноћ пуног мјесеца* фреквентна је употреба **двотачке** као формалног обележја експресивне паузе. У већини примера двотачка раздваја две независне клаузе, при чему друга клауза садржи експанзивне и узрочне семантичке нијансе. У неким случајевима двотачком истакнута клауза функционише као поента:

75. Казуј: срце ми одавно слути (Спремо 2011: 55).
76. Годинама живи код нас: познајем је (Спремо 2011: 72).
77. Али стрепња нажалост постаде клобук очаја: мој отац сазнао је за нас! (Спремо 2011: 71)
78. С оштрицом у срцу сијечемо само немоћ своју: моћ је нешто сасвим друго од сасјеченог беспомоћног тијела (Спремо 2011: 71).
79. Ако је тако, то је и одговор што срећа крилате љубави свако златно јуче врати у сунчано сутра: љубав је насušни хљеб којем се залагај не једе без трага... (Спремо 2011: 78).

Највиши ступањ осамостаљивања подразумева да постоји и интонациона и позициона аутономија реченичног елемента у односу на базичну синтаксичку структуру. Стилистички резултат овог поступка јесте **парцелација**. У следећим одломцима на овај начин онеобичава се именичка синтагма, конструкција глагола са његовим одредбама и конструкција у функцији субјекта (са заменицом *ши*):

80. Говори, гдје ти је син? Говори, таквог си га ти родила: оvdје у кући покојног нашег Љубана, миљеника мог давног; дјетета што га због ништа убише крвници. *Брсјачки* (Спремо 2011: 56).
81. Руке твоје мирују. *Тойле*. У трулом лишћу смрти: сањај, сањај... (Спремо 2011: 143).
82. Кад бих могла да вјерујем... да је све ружан сан. Бјежимо, љубави. *У долине*. *Гдје ових шврдох брда нема!* (Спремо 2011: 137).
83. Не нисам [сумњала у тебе]. Али се нечег непознатог бојим. *Још увијек* (Спремо 2011: 62).

84. Оно што, слутум, не учини Срдан – ја ћу да учним! *Овим рукама! Срцем ишио у мени планинама риче*; а громовима у руци – пролићу душману крв! (Спремо 2011: 107)
85. Зар ти, тајо да ми смрт донесеш? *Ти – који ми даде све чиме си се, у мени, и на мени, ђоносио!* (Спремо 2011: 139)

2.2.3. Прекидање исказа

Драма *Ноћ ђуног мјесеца* одликује се апосиопезичким реченичним (исказним) конструкцијама. Апосиопеза је реторичка фигура која подразумева изненадно прекидање говора због говорникове неодлучности, сумње, узбуђења или неког другог разлога, а писцима омогућава да драмски дијалог приближе природном разговору (Ковачевић 2013: 334–336). Формално се обележава тротачком, а представља ефектан графостилем. Зависно од тога да ли говорник својевољно прекида реченицу и да ли наставља говор после прекида, може се издвојити неколико типова апосиопезичких исказа.⁸

Један тип апосиопезе настаје тако што говорник својевољно прекида и не наставља реченицу, јер увиђа да је из одређених разлога неприкладна, на шта писац указује у дидаскалији (у следећем одломку дидаскалија је маркирана мајускулним графостилемом):

86. ВУКА: А ја мислила да момак... (ПРЕКИДЕ СЕ) ОТАЦ: (устремљеног погледа) Шта си то мислила? (Спремо 2011: 55).

Други тип апосиопезе одликује се тиме што говорник својевољно прекида и не наставља реченицу, јер жели да сугерише и нагласи оно што није исказано. У том случају, тротачка функционише као замена за оно што није исказано:

87. Зашто да ћутим? С ове стране планине има пет села, с друге осам. Твој отац ме нашао тек у осмом... (Спремо 2011: 50).

У трећем типу апосиопезе говорник спонтано прави паузу (вероватно без своје воље), јер оклева или је обузет осећањима, не зна шта или како би рекао, али наставља говор:

88. Сигурна си да си видјела мог сина... са том Брсјаковом? (Спремо 2011: 56)
89. Мајко, ти немаш право да ме тако сумњичиш, без икакве стварне... дјевојке. Сви у Горју, цијело село зна да не марим за те стално насмијешене и у сваког загледање... цуре (Спремо 2011: 50).

Код четвртог типа апосиопезе говорник намерно прави паузу, да би нагласио оно што даље у исказу долази, а после паузе говорник наставља говор:

90. Види, види... Значи, морао бих сад нешто попити и наздравити будућној снајки (Спремо 2011: 52).
91. У твојим жилама тече крв свјежег прољећа... и моја (Спремо 2011: 58).

Пети тип апосиопезе настаје тако што говорник без своје воље прекида реченицу, а прекид настаје због укључивања саговорника, на шта се указује у дидаскалији, као у следећем одломку:

92. ВУКА: Ето, навратих онако. Сама остадох у кући, па велим... МАЈКА: (прекида је) Нек си нам дошла. Хошећ ли да вечераш са нама? (Спремо 2011: 55).

8 О комуникативним и стилистичким вредностима двотачке, в. Кликовац 2012.

2.2.3. Емфатичко истицање делова исказа

За разлику од апосиопезе, која одликује целину исказа, Јован Спремо употребљава групу графостилемима којима се реализује „емфатичко, као изрчито афективно истицање дијела исказа“ (Ковачевић 2013: 338). Таква емфатичка унутарреченична наглашавања појединих реченичних делова писаца графостилемски маркира на различите начине: (1) спационирањем, (2) тамнијим словима и (3) великим словима (мајускулни графостилем). Наводимо карактеристичне примере:

93. Упамти – њ и х о в а је! (Спремо 2011: 59)
94. Овај знак твога неба, позива нас да смиримо крв: н е м о ћ своју (Спремо 2011: 70).
95. Зашто... зашто си онда **опет с њим побјегла?**... Па, зашто ми сада не приђеш **сама** (Спремо 2011: 139).
96. Одавно ме вуче помисао да бјежимо неком пропланку **само нашег сунца!** (Спремо 2011: 80)
97. Путујемо без пута смркнутом земљом и сви перемо чељустима **својим** вуковима (Спремо 2011: 60).
98. И ТИ, СИНЕ МОЈ ЈЕДИНИ ЈЕР Гргур је предалеко, а брату ти Љубану, живот ишчупаше Брсјакови... и тебе гризу нека њедра дјевојачка (Спремо 2011: 50).

Као што показују наведени одломци, посебно прва три у којима се осим спационирања односно тамнијег слога јавља још један графостилем (црта, двотачка и тротачка), Јован Спремо настоји да комбиновањем стилематичких поступака оствари другостепену језичку организацију дијалога у драми *Ноћ пуног мјесеца*,

3. Закључак

По тематским и жанровским одликама драма *Ноћ пуног мјесеца* Јована Спрема заузима посебно место, како у драмском опусу Републике Српске, тако и у драмској књижевности на српском језику насталој у последње две деценије. „Крајње самосвесно и функционално коришћење језика“ у најновијој српској драми „превазилази раван уобичајеног средства карактеризације“ (Језеркић, Јованов 2006: 8). За разлику од драмских текстова написаних ниским стилем, којим су обухваћени различити социокултурни регистри савременог урбаног друштва (в. Језеркић, Јованов 2006), драма *Ноћ пуног мјесеца* одликује се свечаним тоном.

Како показује лингвостилистичка анализа, фигуративни говор којим Јован Спремо постиже високи стил у говору ликова – темељи се на одређеним типовима семантостилема и синтаксостилема:

(1) Међу семантостилемима доминирају стилски ефектни спојеви општеупотребних лексема стандардног језика, док у другом плану остаје евокативна лексика коју читалац очекује у књижевном тексту са средњовековном тематиком (архаизми, историзми).

(2) Значењска померања у семантичком садржају речи јављају се у одређеним структурно-семантичким типовима синтаксичких конструкција – именичка, придевска и прилошка синтагма, конструкција глагола са одредбом или допуном, субјекатско-предикатска конструкција (с глаголским, копулативним и семикопулативним предикатом).

(3) Стилистичку функцију може имати свака од семема из полисемантичке структуре вишезначне лексеме, а то се посебно односи на семеме са конотативним значењским нијансама.

(4) Синтаксички низ у дијалогу стилистички се маркира различитим видовима интонационог издвајања синтаксичких јединица (осамостаљивање) и прекидањем исказа (апосиопеза). Резултати наведених језички-стилских поступака могу се посматрати и као фоностилеми, којима се дезаутоматизује интонациона линија исказа. Обележавање поменутих синтаксостилема доводи до појаве графостилема, јер се изневеравају правила логичке интерпункције.

Фоностилистичка страна синтаксичких поступака значајна је за редитеља и глумце, тј. за постављање и извођење драме на сцени. С друге стране, графостилеми настали као „последница“ синтаксостилема намењени су читаоцу драмског текста као аутономне књижевне творевине.

Језичко-стилски поступци којима се реализује другостепена организација дијалога у драми *Ноћ ђуног мјесеца* – омогућавају: (1) нијансирање понашања, говора и психичког стања јунака; (2) дочаравање атмосфере на сцени; (3) исказивање одређеног става према јунацима и њиховим поступцима; (4) осветљавање појединих општељудских проблема као што су слобода личности, однос према нормама традиције и потреба да се превладају мржња и освета.

Извор

Спремо 2011: Ј. Спремо, *Ноћ ђуног мјесеца*, у: Р. Симовић (прир.), *Драма Републике Српске*, Бања Лука: Арт принт, 2011, стр. 47–146.

Литература

Језеркић, Јованов 2006: V. Jezerkić, S. Jovanov, Najnovija srpska drama: dva pogleda, u: V. Jezerkić, S. Jovanov (prir.), *Predsmrtna mladost, Antologija najnovije srpske drame (1995–2005)*, knj. 1, Novi Sad: Sterijino pozorje, str. 5–8.

Јелушић 2007: S. Jelušić, *Prometejev pad – intertekstualnost: drama, teatar, film*, Cetinje: FDU.

Јовановић 2013а: Ј. Јовановић, Синтаксички процеси у језику – хомогенизација и дехомогенизација, у: *Језичке студије*, Београд: Јасен, стр. 177–205.

Јовановић 2013б: Ј. Јовановић, Фраза и фразне структуре, у: *Језичке студије*, Београд: Јасен, стр. 59–79.

Катнић-Бакаршић 2003: M. Katnić-Bakaršić, *Stilistika dramskog diskursa*, Zenica: Nakladništvo ViH.

Ковачевић 2013: М. Ковачевић, Језик и стил Радовићевих драмских текстова за дјецу, у: *Српски јисци у озрачју стилистике*, Београд: Филип Вишњић, Гацко: СПКД Просвјета, стр. 313–352.

Николић 2012: М. Николић, Стилистика дидаскалија у савременој српској драми, у: М. Ковачевић (ред.), *Српски језик, књижевност, уметност*, књ. I, Структурне карактеристике српског језика, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, стр. 357–367.

Николић 2014: М. Николић, Лексичка и стилистичка вишезначност у савременим драмским делима Републике Српске, у: М. Ковачевић (ред.), *Српски језик, књижевност, уметност*, књ. I, Вишезначност у језику, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, стр. 109–120.

- Петковић 1988: Н. Петковић, *Два српска романа*, Београд: Народна књига.
- Поповић 1978: Лj. Поповић, *Espresivna segmentacija rečenice i njena komunikativna struktura*, *Зборник за филологију и лингвистику*, XXI/2, стр. 123–151.
- Прањић 1985: К. Прањић, *Jezik i književno djelo*, Београд: Nova prosveta.
- РСЈ: *Речник српскога језика*, Нови Сад: Матица српска, 2007.
- РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, Београд: Српска академија наука и уметности, 1959–2003.
- Симовић 2011: Р. Симовић, *Драма Републике Српске – један могући поглед*, у: Р. Симовић (прир.), *Драма Републике Српске*, Бања Лука: Арт принт, 2011, стр. 7–45.

DIALOGUE STYLISTICS IN THE DRAMA *NOĆ PUNOG MJESECA* BY JOVAN SPREMO

Summary

The subject of this paper are stiletic procedures that achieve second level linguistic organization in the drama *Noć punog mjeseca*, which author himself characterized it as poetic tragedy. The speech of the characters in this drama sounds dignified, as required in the poetics of classical tragedy. Both functional components of the play – dialogue and stage directions - are characterized by figurative speech reminiscent of the high style of ancient rhetoric. The aim of this work is to from the linguo-stylistic perspective linguistic-stylistic means in the drama, best suitable for achieving the figurative speech which, according to readers' experience, is the reputation of high style. The analysis showed: (1) that among semantic stiletmes, stylogeny layers of widely used standard language lexemes dominated, while in the background remains evocative vocabulary that readers expected in a literary text with a medieval theme (archaisms, historicism); (2) that syntax sequence in a dialogue is stylistically marked by the procedures of intonational separation (independence) and procedures of interrupting statement (aposiopesis).

Key words: linguo-stylistic approach, dialog stylistic, semantic stiletmes, syntactical stiletmes, dramatic text, *Noć punog mjeseca*, Jovan Spremo

Milka V. Nikolić

Савка БЛАГОЈЕВИЋ
Марина ЈАЊИЋ
Универзитет у Нишу
Филозофски факултет

УПОТРЕБА МАРКЕРА ЗА АУТОРОВУ САМОЕВАЛУАЦИЈУ У СРПСКОМ И ЕНГЛЕСКОМ АКАДЕМСКОМ ПИСАЊУ¹

Рад представља компаративну студију о присутности маркера за ауторову самоевалуацију у научноистраживачким радовима енглеских и српских аутора. Ови маркери имају функцију да допринесу убедљивости научноистраживачког рада, а њихова бројност и дистрибуција може указати на различите склоности у академском писању аутора из различитих академских заједница. У истраживању је коришћен модел П. Тетеле (1997) за ауторову евалуацију у академском дискурсу, по коме се маркери за евалуацију деле на маркере за евалуацију *теме* истраживања и маркере за евалуацију *самог истраживања*, а даље – на маркере за евалуацију *истраживачке процедуре* и за евалуацију *резултата истраживања*. Раније истраживање на корпусу из друштвених наука (Благојевић 2014) указало је да аутори из српске академске заједнице радије користе маркере за евалуацију резултата, тј. финалног производа свог истраживања, него што користе маркере за евалуацију процедуре истраживања (метод, модел, поступак). На овом је закључку заснована почетна хипотезу у истраживању корпуса од 40 научноистраживачких радова из области примењене лингвистике српских и енглеских аутора. Циљ истраживања је да српским ауторима скрене пажњу на начин на који би требало користе самоевалуацију у својим радовима када желе да их објављују на енглеском језику за међународну читалачку публику.

Кључне речи: маркери за ауторову самоевалуацију, научноистраживачки радови, академско писање, енглеска и српска академска заједница

1. Увод

Број истраживања која се баве академским дискурсом код нас, у последњих петнаестак година, указује на велико интересовање за ову област, како лингвиста, тако и филолога уопште. На почетку овог века термин 'академски дискурс' појавио се у нашој примењеној лингвистици, стидљиво, паралелно са дубоко укорењеним термином из традиционалне функционалне стилистике у којој, за мање-више исти појам, преовладава назив 'научни стил' (Стојановић 1996, Тошовић 2002).² Међутим, термин 'академски дискурс' настао под утицајем англистичке литературе, не само да је шири по својој опсежности од термина 'научни стил', већ називом упућује на своје 'кориснике', тј. на припаднике академске заједнице који се њиме служе; овај други термин, међутим, у први план ставља стилске одлике датог дискурса. (Благојевић 2004, 2008, 2012).

1 Овај рад је урађен у оквиру пројекта бр. 178014, *Динамика структуре српскога језика*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

2 Између научног стила и академског дискурса нема преклапања, јер је овај други ширег обима, и поред различитих типова научне литературе обухвата и друге врсте научно заснованог писања, као што су нпр.: студентски семинарски радови, мастер радови, докторске дисертације, итд.

Анализи академског дискурса, по тумачењу Марине Катнић Бакаршић (2004: 191), мора се прићи како са строго лингвистичког становишта, где се ова врста дискурса посматра као језик у употреби, али и са ширег, друштвеног становишта, према коме се академски дискурс посматра као „интерперсонална активност чија је форма детерминирана њезином социјалном сврхом (Leech, Short 1981: 209)“..., и где су „дискурси мреже конвенције, знања и праксе које детерминирају човјекову перцепцију ‘стварности’, али и његово понашање. Тек у таквом контексту”, тврди ауторка, „академски дискурс постаје донекле дефиниран у свим својим разноликим варијацијама и жанровима, укључујући и рубна подручја према другим типовима дискурса, нпр. према разговорном или публицистичком” (*Op.cit.*).

Наведено тумачење академског дискурса, као и приступ његовој анализи, спада у савремене тенденције анализе академског дискурса, међу којима је критичка анализа, заснована на дискурсној стилистици, (стилистичка дескрипција и интерпретација), један од најатрактивнијих приступа у таквој брсти анализе. Близак овом приступу је и дискурсно – прагматски приступ као врста социофункционалне анализе која у први план ставља анализу дискурских и реторичких стратегија академског дискурса, а које су, по својој природи, усмерене на циљну читалачку публику.

Иницијатор дискурсно-прагматског приступа у анализи академског дискурса био је британски лингвиста Грег Мајерс (Myers 1989)³, а овакав тип приступа је нарочито погодан за контрастивна језичка истраживања. Из тог разлога, овај приступ је и примењен у овом раду, за који се може рећи да представља компаративну (контрастивну) студију о начину на који аутори из различитих академских заједница реализује једну врсту реторичке стратегије у академском писању, односно, у научноистраживачком раду као врсти жанра академског дискурса. Реч је о стратегији која се односи на процењивање пропозиционог садржаја научноистраживачког рада. Међутим, овде треба нагласити да се ради о процени (изражавању става) према пропозиционом садржају сопственог научноистраживачког рада, а не о процени, односно, изражавању става према садржају научноистраживачких радова других аутора. Из тог разлога, за ову врсту стратегије користимо термин ‘стратегија ауторове самоевалуације’, краће ‘самоевалуација’.

Стратегија ауторове самоевалуације реализује се употребом разноврсних језичких форми,⁴ а ранија истраживања на том пољу⁵ указала су да се аутори из различитих писаних култура разликују по начину на који користе ове језичке форме, односно маркере ауторове евалуације. Утврђено је да се њихова различитост првенствено односи на њихову бројност, као и на начин њихове дистрибуције у односу на реторичке делове – структурне целине научноистраживачког рада (Увод, Излагање материје, Методологија, Резултати, Дискусија, Закључак). Упоређивање присуства и начина дистрибуције маркера којима се ова реторичка стратегија реализује у научноистраживачким радовима енглеских и српских аутора иницирано је са циљем да се на основу утврђивања сличности/разлике у употреби ових маркера дође до сазнања о могућим преференцијама у академ-

3 Након његовог чланка *The Pragmatics of Politeness in Scientific Articles* (1989) уследиле су бројне анализе различитих друштвених компоненти и интерперсоналних црта академског дискурса.

4 У раду ће се за њих користити назив ‘маркери за ауторову самоевалуацију’.

5 Видети: Shaw (2003), Millan (2012), Благојевић (2013).

ском писању двеју језичких култура и да се на основу тих података донесу релевантни закључци.

2. Одређење и разграничавање појма ауторова самоевалуација

У литератури не постоји усаглашеност око тога да ли је ауторова евалуација врста реторичке стратегије која се може укључити у интегративни део метадискурса (VandeKopple 1985, Crismore & Farnsworth 1990, Mauranen 1993, Благојевић 2008), или се може посматрати као засебна категорија која се умногоме преклапа са другим категоријама метадискурса (Ädel 2006). Чак и онда када се посматра одвојено од метадискурса, не постоји усаглашеност око дефинисања ове стратегије и њених функција у писаном/говорном академском дискурсу.

Док Ханстонова и Томпсон (Hunston & Thomson, 2000: 6) утврђују три функције евалуације, којима: 1) износе свој став према пропозиционом садржају, 2) успостављају однос са читаоцима/слушаоцима, и 3) организују дискурс, Бајбер (Biber *et al.* 1999: 66-78) евалуацији прописује само прву од три набројане функције. Овај аутор евалуацију дефинише као начин на који аутори писаног или говорног академског дискурса износе свој став према пропозиционом садржају и утврђује три врсте ових ставова: 1) епистемички став (нпр. *засиђурно, несумњиво, ироблемајично је*, итд.) којим се изражава сигурност или сумња у вези са изнетим садржајем, 2) афективни став (нпр. *на жалост, изванредан пример, смело закључивање*, итд.) којим се изражавају личне процене или осећања према изложеном садржају, 3) конверзациони став (нпр. *украјко, ојсежно, детаљно*, итд.) којим се изражавају ставови према самој комуникацији, тј. дискурним радњама којима се излаже пропозициони садржај.

У нашем раду самоевалуација се односи на прва два става, епистемички и афективни, и дефинише се као реторичка стратегија коју аутори користе да би истакли личне ставове и процене пропозиционог садржаја свог научноистраживачког рада. Реторички значај ове стратегије огледа се у томе што њеним коришћењем аутори желе да нагласе вредност и значај свог рада у односу на постојеће знање и до тада позната истраживања (Millan 2012: 80).

Као што је наведено, самоевалуација се реализује различитим језичким средствима (маркерима), као што су придеви, прилози, именице, глаголи, реченичне клаузе, итд.). Најбројнији међу њима су тзв. су евалуативни придеви који се, према Свеилзу и Берк (Swales, Burke 2003) могу поделити у неколико категорија, од којих су за академски дискурс значајне следеће:

1. придеви за изражавање релевантности (важан, значајан, релевантан / *important, major, relevant*)⁶,

2. придеви за изражавање процене (тежак, користан, важан / *difficult, useful, interesting*),

3. придеви за изражавање величине (опсежан, велики, незнатан / *little, big, enormous*),

4. придеви који изражавају естетску вредност (добар, сјајан, леп / *great, fine, nice*)

5. придеви који изражавају одступање (неуобичајни, нестандартан, ретки / *standard, typical, usual*).

6 Због контрастивног приступа примењеног у истраживању, у заградама су дати примери из оба језика, који нису увек преводни еквиваленти.

Именице које се често користе у функцији евалуације су следеће: *успешности, значај, њоштингуће, комплексности / success, achievement, complexity*, док су то следећи глаголи: *њоштин, решити, дојринети / achieve, solve, attain*. Што се тиче безличних реченичних конструкција и реченичних адвербијала који се могу употребити у маркере ауторове самоевалуације, често наилазимо на следеће: *Важно је рећи, Неојходно је, На жалости / It is important, It is necessary, Unfortunately*, итд.

Досадашња истраживања указују да, веома хетерогени по својој форми, маркери за ауторову самоевалуацију, мада донекле условљена личним стилем аутора, рефлектују, пре свега, жанровске и дисциплинарне особености академског дискурса, што значи да варирају у односу на жанр и академску дисциплину којој припадају (Millan 2012: 83-85). Њихово присуство у академским чланцима, односно научноистраживачким радовима, Ханстонова (Hunston 1994: 191) доводи у везу са структуралним целинама тих чланака/радова (*Увод, Теоријско образложење, Истраживачки њоштин, Резултати истраживања, Дискусија и Закључак*), и закључује да су они најфреквентнији у *Дискусији* (бар што се тиче радова англофоних аутора на којима је она и вршила своје истраживање).

Истраживање спроведено за потребе овог рада настоји да испита да ли постоје и интеркултуралне варијације у односу на употребу маркера за самоевалуацију, тј. да ли се испитивањем њихове бројности и дистрибуције може доћи до података који би указали на разлике у њиховој употреби у адемском писању аутора из две академске писане културе. Истраживање је вршено на два корпуса⁷ уз примену одговарајућег истраживачког модела, и на основу полазне хипотезе која се ослања на нека претходна истраживања.

3. Методологија истраживања

Полазна хипотеза у истраживању које ће бити представљено овим радом заснива се на ранијем истраживањем обављеним на корпусу из друштвених наука (Благојевић 2013). Ово истраживање је указало да аутори из српске академске заједнице који објављују радове из социологије и педагогије, у својим радовима мање користе маркере за евалуацију (у укупном збиру), у поређењу са ауторима из енглеске говорне заједнице који се баве истим академским дисциплинама. Што се тиче врсте маркера за евалуацију, утврђено је да српски аутори у својим радовима радије посежу за маркерима евалуације резултата истраживања, тј. изражавају свој став о финалном производу свог истраживања, него што користе маркере помоћу којих процењују поступак свог истраживачког процеса, тј. мање су склони да износе свој став према методу, моделу или поступку које примењују у свом раду.

Имајући ове резултате на уму, спровели смо истраживање на корпусу из области примењене лингвистике у који је укључено по 20 радова енглеских и српских аутора (укупно 40) из ове лингвистичке дисциплине. Да би се обезбедио принцип компарабилности, водило се рачуна о томе да анализирани радови из оба корпуса буду што приближније дужине, те су они у просеку имали од 3.700 до 4.000 речи, што значи да су оба анализирани корпуса у просеку имала по 78.000 речи.

Истраживачки поступак се састојао у томе да се, уз примену одговарајућег метода, из сваког рада из два корпуса издвоје маркери за евалуацију, утврди њи-

⁷ Детаљи о анализираним корпусима дати су у *Додатку*.

хов појединачни број у односу на важан сегмент у раду (тематика, метод, врста истраживања) и у односу на структуралну целину рада, па да се затим утврди просечан број маркера за евалуацију по раду (академском тексту), као и њихов збирни број. Добијене вредности су након тога упоређиване и интерпретиране на основу присуства и дистрибуције маркера у оба анализирана корпуса.

3.1. Модел примењен у истраживању

У истраживању је коришћен модификован модел П. Тетеле (1997) за ауторову самоевалуацију у академском дискурсу, по коме се маркери за евалуацију, у односу на основне функције које имају у научноистраживачком раду, могу поделити на две групе :

1. Маркери за евалуацију *теме* истраживања
2. Маркери за евалуацију самог *истраживања*.

Ова друга група маркера може се поделити на две подгрупе, и то најпре, према степену корисности метода који је примењен у истраживању и степену контролисаности истраживачког процеса, на: а) маркере за евалуацију *истраживачког поступка*, и на: б) маркере за евалуацију *резултата истраживања*, и то према значају добијених резултата истраживања и према њиховој поузданости. Овако детаљна подела маркера за ауторову евалуацију је нешто симплификована за потребе нашег истраживања, те су испитиване три врсте ауторове самоевалуације:

евалуација усмерена на *тематiku* рада,
евалуација усмерена на *методологију* примењену у истраживању (поступак, приступ или инструменти примењени у истраживању),

евалуација усмерена на *истраживање* (резултати, допринос или ограничења у истраживању).

Како свака врста наведене евалуације експлицитно каже о каквој се евалуацији ради, навешћемо за сваку од њих по један пример из анализираних радова из енглеског и српског истраживачког корпуса.⁸

- Евалуација усмерена на *тематiku* рада

1 (а) Индивидуалне разлике је *тешко* тачно дефинисати с обзиром на то да зависе од читавог дијапазона варијабли везаних за когнитивне, афективне и социјалне аспекте човека.

1(б) The Noticing Hypothesis has been a *driving force* in advancing research on explicit vs. implicit learning.

- Евалуација усмерена на *методологију* истраживања

2(а) *Неоходно* је обавити и квалитативну анализу ставова и мишљења студената по питању сопствене анксиозности од усменог излагања и постигнутог успеха.

2(б) Intuitively, this approach to evaluating texts seems to be very *satisfactory*.

- Евалуација усмерена на *тип/врсту* истраживања

⁸ У датим реченицама маркери за ауторову евалуацију обележени су курзивом.

3(a) С обзиром на *сложеност* истраживања било је неопходно обавити квантитативну анализу успеха студената на усменом делу завршног испита у односу на укупно постигнуће током целог семестра.

3(6) Research is *scarce* with respect to the treatment of childhood anxiety disorders and the majority of published treatment studies have focused on single-case designs used in the treatment of simple phobias and specific fears in children.

4. Резултати истраживања и њихова интерпретација

Резултат истраживања, због прегледности, приказани су у Табели 1 и Табели 2, а након сваке од њих следи интерпретација добијених резултата.

Табела 1:

Присутност маркера за ауторову евалуацију у односу на сегмент рада

ВРСТА ЕВАЛУАЦИЈЕ	ЕНГЛЕСКИ КОРПУС (укупно)	ЕНГЛЕСКИ КОРПУС (по тексту)	СРПСКИ КОРПУС (укупно)	СРПСКИ КОРПУС (по тексту)
<i>Темашка рада</i>	428	21.4	542	27.1
<i>Метод</i>	118	5.9	26	1.3
<i>Тип/Врста истраживања</i>	244	12.2	270	13.5
УКУПНО	790	39.5	838	41.9

На основу добијених резултата може се приметити да аутори из српске академске заједнице који се баве примењеном лингвистиком и пишу радове из те области, у просеку **чешће** користе маркере за евалуацију (укупни однос) од својих енглеских колега, (у просеку 41.9 маркера по тексту код српских аутора и 39.5 маркера по тексту код енглеских аутора). Овај податак се разликује од података који су добијени упоређивањем присуства маркера за ауторову евалуацију у радовима из друштвених наука (Благојевић 2014)⁹, где је већи број маркера за самевалуацију идентификован у радовима енглеских аутора.

Што се тиче коришћења ове стратегије у односу на три важна елемента рада (теме, методе коришћења у истраживању и самог истраживања), утврђено је да аутори из обе академске заједнице највише користе маркере за евалуацију тематике рада, с тим да у томе предњаче аутори из српске говорне средине. Такође је код српских аутора примећена већа присутност маркера којима аутор исказује став о самом истраживању, али је очигледно да је више ових маркера присутно код енглеских аутора када је у питању евалуација методологије истраживања (метод, модел, поступак), што је у сагласности са наведеним истраживањем на корпусу који чине радови из друштвених наука.

9 Истраживачки корпус чинили су радови из области социологије, психологије образовања и педагогије.

Табела 2:

Дистрибуција маркера за ауторову евалуацију по структурним целинама рада

СТРУКТУРНА ЦЕЛИНА	ЕНГЛЕСКИ КОРПУС (укупно)	ЕНГЛЕСКИ КОРПУС (по тексту)	СРПСКИ КОРПУС (укупно)	СРПСКИ КОРПУС (по тексту)
УВОД	152	7.6	178	8.9
ИЗЛАГАЊЕ ТЕМЕ	184	9.2	194	9.7
МЕТОДОЛОГИЈА	90	4.5	24	1.2
РЕЗУЛТАТИ	88	4.4	128	6.4
ДИСКУСИЈА	166	8.3	184	9.2
ЗАКЉУЧАК	110	5.5	130	6.5
УКУПНО:	790	39.5	838	41.9

Подаци о присуству маркера за ауторову евалуацију у структурним целинама научноистраживачких радова из области примењене лингвистике, указују да је дистрибуција ових маркера различита у научноистраживачким радовима из две групе аутора, с тим што се највећи степен одступања између њих уочава када је у питању присуство ових маркера у структурној целини насловљеној *Методологија истраживања* (4.5 маркера по раду енглеских аутора у односу на 1.2 маркера по раду српских аутора). Како је исто такав податак утврђен и при упоређивању маркера за ауторову евалуацију у области друштвених наука, то се може извести закључак о интеркултурној разлици између аутора из једне и друге академске заједнице у односу на њихово коришћење маркера за ауторову евалуацију. Начин дистрибуирања маркера за ауторову евалуацију индиректно открива и ставове аутора из две академске писане заједнице: за разлику од аутора из енглеског говорног подручја који придају већи значај описивању *процеса* помоћу којег долазе до истраживачких резултата, српски аутори томе придају мању важност. Они су, на супрот томе, склонији да више пажње посвете теоријској заснованости свог истраживања, што се уочава на основу бројности маркера за ауторову евалуацију у уводном делу рада и у делу где се обрађује тематика рада.

5. Закључак

Истраживање које је спроведено за потребе овог рада и имало за циљ да утврди присуство маркера за ауторову евалуацију у научноистраживачким радовима енглеских и српских аутора, указало је на разлику у коришћењу ауторове самовалуације у академском писању ове две групе аутора. Ранија истраживања, присуство маркера за евалуацију приписивала су личним преференцијама аутора и особеностима академске дисциплине којој научноистраживачки рад припада (Hunston 1994: 191), док је ово истраживање указало на разлику у коришћењу ауторове самовалуације у односу на националну академску заједницу којој припадају аутори таквих радова. Контрастивно истраживање, засновано на дискурсно-прагматском приступу, довело је до закључка који може бити од користи ауторима са српског говорног подручја када намеравају да своје радове пишу за међународну дискурсну заједницу. Упадљиво мањи број маркера за ауторову самовалуацију када је реч о методологији истраживања, на индиректан начин, открива став српских аутора да у својим научноистраживачким радовима не придају довољно значаја и пажње описивању *процеса* помоћу којег до-

лазе до резултата свог истраживања. Сугестија која се, на основу резултата овог истраживања, може упутити ауторима са српског говорног подручја је да више пажње посвете опису поступка/поступака које користе у својим истраживањима онда када те радове желе да ставе пред критичко око чланова међународне академске заједнице. Познато је да ти чланови енглески језик користе за међусобну комуникацију, а норме енглеског академског дискурса као модел за своје академско писање.

Додатак: Анализирани материјал

Српски корпус

1. *Зборник радова са конференције ЈДПЛ „Актуелни проблеми у настави и учењу страних језика”, Нови Сад, 2000.*
2. *Примењена лингвистика (9), Београд – Нови Сад, 2008.*
3. *Engleskijezikstruke - 50 godina kasnije, tematskizbornikradova. N. Silaški & T. Đurović (ur.), Beograd: Centar za izdavačku delatnost Ekonomskog fakulteta u Beogradu. 2013.*

Енглески корпус

1. *Multilingual Theory and Practice in Applied Linguistics, Proceedings of the 45th Annual Meeting of the British Association for Applied Linguistics, University of Southampton, 2012*
2. *The Impact of Applied Linguistics, Proceedings of the 44th Annual Meeting of the British Association for Applied Linguistics, University of the West of England, 2011.*

Литература

Адел 2005: A. Ädel, On the boundaries between evaluation and metadiscourse. In: *Strategies in Academic Discourse*, Tognini-Bonelli, Elena and Gabriella Del Lungo Camiciotti (eds.) Benjamin Publishing Company.

Бајбер и други 1999: D. Biber et al., *The Longman Grammar of Spoken and Written English*. London: Longman.

Благојевић 2004: С. Благојевић, Академски дискурс под лупом контрастивне реторике, у: *Јубиларни зборник поводом годишњице Института за стране језике у Подгорици*, Подгорица, 97-109.

Благојевић 2008: С. Благојевић, *Метадискурс у академском дискурсу*. Ниш: Филозофски факултет.

Благојевић 2012: S. Blagojević, *O engleskom i srpskom akademskom diskursu*. Biblioteka Studije – Filozofski fakultet, Niš.

Благојевић 2014: S. Blagojević, The Author's Self-Evaluation in Academic Articles: A Contrastive Approach, поглавље у књизи: *Going against the grain: Essays on Literary and Language Studies*. Petar Penda, Željka Babić, Tatjana Bijelić (eds.). Univerzitet u Banjoj Luci Filološkifakultet: Banja Luka. 156-165.

Ванде Копле 1985: W. Vandekopple, Some Exploratory Discourse on Metadiscourse. *College Composition and Communication*, 26, (2005): 82-93.

Катнић Бакаршић 2004: M. Katnić-Bakaršić, Akademski diskurs: dileme i izazovi. *Obdobja 22*, Filozofske fakultete, Ljubljana, 191-197.

Крисмор, Фарнсворт 1990: A. Crismore & P. Farnsworth, Metadiscourse in Popular and professional Science Discourse. *The Writing Scholar: Studies in the Language and Conventions of Academic Discourse*. Sage. Newbury Park, CA. (1990): 45-68.

- Лич, Шорт 1981: G. N. Leech and M. N. Short, *Style in Fiction: A Linguistic Introduction to English Fictional Prose*. London and New York: Longman.
- Мајерс 1989: G. Myers, The pragmatic of politeness in scientific articles. *Applied Linguistics*. 10:1–35.
- Мауранен 1993: A. Mauranen, Contrastive ESP Rhetoric: Metatext in Finnish-English Economics texts. *English for Specific Purposes*, 12, 3–22.
- Милан 2012: E. L. Millan, A Contrastive Study of Generic Integrity in the Use of Attitudinal Evaluation in Research Articles Written for Different Audiences. *Brno Studies in English – Written Academic Discourse: Anglo-American Traditions in the European Context*. Volume 38, No. 2. Masaryk University, 79–97.
- Свейлз и Берк 2003: J. Swales, A. Burke, It's really fascinating work: Differences in Evaluative Adjectives across Academic Genres. Pepi Leistyna and Charles F. Meyer (eds.). *Corpus Analysis: Language Structure and Language Use*. Amsterdam: Editions Rodopi B. V., 1–18.
- Стојановић 1996: A. Stojanović, *Funkcionalni stil i stručni jezik*, Udruženje univerzitetskih profesora i naučnika Srbije, Saobraćajni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd.
- Тетела 1997: P. Thetela, Evaluated entities and parameters of value in academic research articles. *English for Specific Purposes*, 16(2), 101–118.
- Тошовић 2002: B. Tošović, *Funkcionalni stilovi*. Funktionale Stile. – Graz: Institut für Slavistik der Karl-Franzens-Universität.
- Ханстон 1994: S. Hunston, Evaluation and Organization in a Sample of Written Academic Discourse. Malcolm Coulthard (ed.). *Advances in Written Text Analysis*. London: Routledge, 191–218.
- Ханстон и Томсон 2000: S. Hunston G. Thompson, *Evaluation in Text: Authorial Stance and the Construction of Discourse*. Oxford: Oxford University Press. .
- Шо 2003: Ph. Shaw, Evaluation and promotion across languages. *Journal of English for Academic Purposes* 2, 343–357.

THE USE OF MARKERS FOR AUTHOR'S SELF-EVALUATION IN SERBIAN AND ENGLISH ACADEMIC WRITING

Summary

The paper presents a contrastive study about the use of markers for author's self-evaluation in academic articles written by Serbian and English writers. By these markers academic writers express their attitudes towards the propositional content of their articles and tend to produce some persuasive effects on the readership. The analysis of the presence of these markers in corpora composed of 40 academic research articles in Applied linguistics written by English and Serbian writers showed that the two groups of writers use evaluative markers differently, concerning their number and the distribution throughout the sections of an article. The analysis is based on Thetela's model for evaluation (1997), according to which the markers for author's evaluation are divided into topic-oriented, research-oriented and product-oriented ones. The markers extracted from the two-part corpora have been compared and the obtained results have showed that Serbian academic writers prefer product-oriented markers to research-oriented ones. This finding is in line with that obtained from the similar type of research conducted on the corpus composed of academic articles in social sciences (Blagojević 2014). The conclusion which could be drawn on the basis of these two parallel researches indicates that, regardless of academic disciplines, Serbian writers generally do not pay a sufficient attention to the description of the process of their research, which is reflected through a scarce number of evaluative markers used for this purpose. This manner, however, may put Serbian academic writers in an unfavourable position when they write their papers for international academic readership, therefore, they should take some steps to change this writing habit.

Key words: markers for author's self-evaluation, research articles, contrastive analysis, English and Serbian academic writing.

Savka Blagojević
Marina Janjić

Јелена М. СТЕВАНОВИЋ¹
 Институт за педагошка истраживања,
 Београд

ОБРАДА ИНТЕРПУНКЦИЈЕ У ПРАВОПИСИМА СРПСКОГ ЈЕЗИКА²

У раду се анализирају поједини правописни приручници почевши од првог издања Правописа српскохрватског књижевног језика (1923) до Правописа српскога језика (2010). Предмет рада представља обрада интерпункције у појединим ортографским приручницима објављеним у 20. веку, као и у актуелном Правопису српскога језика. Циљ рада јесте да установимо које се разлике односе на најсуптилнији део српског правописа – поглавље о интерпункцији, имајући у виду дијахронијску перспективу.

Кључне речи: правопис, српски језик, интерпункција, правописни приручници, дијахронија

1. Уводне напомене

Током 19. века и на самом почетку 20. века Срби су имали свој правопис, постављен према Вуковим правописним начелима, да би од 1923. године и српски правопис постао део државног, језичког и културног заједништва Краљевине Југославије. У четири истојезичне републике употребљавана су два правописа: у Србији, Црној Гори и Босни и Херцеговини коришћен је Белићев правопис, а у Хрватској Броз-Боранићев, а касније само Боранићев правопис који је такође написан према Вуковим принципима, како то потврђује и Д. Брозовић осамдесетих година 20. века истичући да „Брозов правопис уноси у хрватску језичку праксу фонолошка правописна начела, отприлике она иста која је у Срба инаугурисао Карацић још године 1818...” (Брозовић 1985: 10). Значај Белићевог Правописа из 1923. године, између осталог, јесте у томе што је важио као званични правопис у Србији све до 1960. године, премда је и у овај Правопис унето неколико мањих измена, односно учињено је неколико уступака Хрватима због чега је штампано Правописно упутство 1929. године. До последње деценије 20. века трајала је правописна и језичка заједница, мада су Хрвати већ крајем шездесетих и раних седамдесетих година јасно исказали тежњу ка језичком осамостаљењу. Дакле, 1993. године у називу Правописа синтагма *српскохрватски језик* замењена је синтагмом *српски језик*.

Овај врло сажети преглед, рекли бисмо, кључних тачака развоја српског правописа од Вуковог *Српског рјечника* до актуелног *Правописа српскога језика* потврђује да је српска правописна норма трпела бројне измене (али не и велике правописне преокрете) и да је повремено била изложена компромисима, зарад

¹ jstevanovic@ipi.ac.rs

² Овај рад је написан у оквиру научног пројекта *Унапређивање квалитета и доступности образовања у процесима модернизације Србије* (47008) чију реализацију финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије (2011–2015).

очувања српскохрватског језичког јединства – који су је у нечему и удаљавали од Вукове филолошке парадигме. Готово сваки период у развоју српске ортографије доносио је нове правописне приручнике и нека нова правописна решења.

Имајући у виду ову чињеницу, предмет рада представља обрада интерпункције у појединим ортографским приручницима објављеним у 20. веку, као и у важећем *Правопису српскога језика*. Основни циљ рада јесте да установимо које се разлике односе на један од најкомпликованијих делова српског правописа – поглавље о интерпункцији, посматрајући обраду интерпункције из дијахронијске перспективе. Да су питања о употреби интерпункције врло сложена, потврђује и констатација Р. Симића да интерпункцију „слабо познаје и примењује и велики број српских писаца” (Симић, 1994 према Ковачевић 2011: 99). Корпус чине *Правопис српскохрватског књижевног језика* објављен 1923. године, *Ново правописно уједињено српског књижевног језика* из 1942. године, *Правопис српскохрватског књижевног језика* из 1960. године, *Правопис српскога језика* из 1993. године и *Правопис српскога језика* из 2010. године. Избор корпуса заснован је на чињеници да се током једног века – од 1914. године када је издат Српски правопис,³ до 2010. када је објављен актуелни Правопис српскога језика – приређивачи правописа нису увек доследно придржавали традиционалних правила о интерпункцији и Вукових начела која су се тицала ове правописне области. У којој мери су те разлике у поглављима о интерпункцији видљиве и у вези са којим ортографским решењима највише биће разматрано у овом раду. Најпре ћемо говорити о терминолошкој (не)уједначености, потом о изменама у вези са појединим знацима интерпункције, односно правописним знацима (без претензија на исцрпност, биће назначене измене које се односе на следеће знаке: *зайеџа, џачка, џачка и зайеџа, црџа, црџица, заграда*) и о природи препорука, док ће на крају бити речи о месту ове правописне области у различитим правописним приручницима.

2. Терминолошка (не)уједначеност

Терминолошка недоследност у вези са правописном облашћу *Интерпункција*⁴ најизраженија је између периода Александра Белића и новог периода на једној страни и периода Матице српске са друге стране.⁵ Наиме, Белић је употребљавао следеће називе за знаке интерпункције: *џачка, зайеџа, џачка и зайеџа, две џачке, знак џочивке или џрекида*, тј. *црџа, знак џиџања, знак узвика, наводни знак*, као и остале знаке, како их он одређује и у које убраја *заграду, везицу*, тј. *црџицу, знак за џениџив множине и ајосџроф*. У Правописном упутству на-

3 *Српски правопис за средње школе* (1914), чији је аутор Милан Петровић, убухватио је већину правописних проблема. Поред јасно конципираног основног текста, који је структуриран у оквиру шест области (I. Српска слова II. Фонетичка правила III. Етимолошка правила IV. Како пишемо речи V. Стране речи VI. Интерпункција), овај правопис је садржао и речник.

4 Симић указује на разлику између интерпункције и пунктуације и истиче следеће: „Ако се предметом интерпункције сматрају »односи« међу језичким јединицама, онда су »одељивање«, тј. одвајање, и издвајање, њене две основне функције. Пунктуација, напротив, за предмет има различита »истицања писмом«, дакле обележавање језичких јединица по некој њиховој особини, по положају или функцији” (Симић 1991: 45).

5 Имамо у виду периодизацију развоја српског правописа коју је дао В. Брборић који сматра да се развој српског правописа, од почетка српске писмености до данас, може поделити у три фазе, „које би биле омеђене значајним годинама, значајним делима и значајним личностима, које се, мање или више, директно или индиректно тичу историје и развоја српског правописа”. То су: 1. докодификацијски (довуковски) период; 2. кодификацијски (вуковски) период; 3. посткодификацијски (поствуковски) период (Брборић 2008: 44).

помене у вези са интерпункцијом титале су се искључиво *зайейте*, односно *зареза*, док је у Новом правописном упутству терминологија донекле слична Белићевој терминологији и односи се на: *шачку*, *зайейшу*, *шачку* и *зайейшу*, *две шачке*, *прекидни знак*, односно *цршу* и *неколико шачака*, *ујийшник*, *узвичник*, *наводнике*, *заграда* и *ајосшроф*. Међутим, у Правопису српскохрватског књижевног језика из 1960. године коришћени су следећи називи за знаке интерпункције: *зарез*, *шачка*, *шачка* и *зарез*, *две шачке*, *наводници*, *црша*, *заграда*, *ујийшник*, *узвичник*, као називи за правописне знаке: *шачка*, *две шачке*, *неколико шачака*, *црша*, *цршица*, *заграда*, *звездица*, *ајосшроф*, *знак једнакости*, *знак йорекла*, *акцентнишки знаци* и *геништивни знак*. Правопис српског језика из 1993. године и важећи Правопис (2010) разликују се у оном делу који се тиче термина *зайейша*, односно *зарез* будући да је у србистици други термин у употреби од 1960. године. У првом Правопису Матице српске насталом након разједињавања вишедеценијског језичког заједништва ова два термина употребљавају се као синоними, односно допуштена је равноправна употреба обају назива за овај знак интерпункције, преваходно у насловима потпоглавља. Међутим, у напоменама и објашњењима аутори овог Правописа чешће су употребљавали термин *зарез*, мада у Уводним објашњењима истичу да је варијанта *зайейша* традиционални српски термин, руског порекла.⁶ Даље, у Правопису српског језика из 1993. године синоним за назив *две шачке* јесте *двошачка*, док у актуелном Правопису не опажамо ово терминолошко изједначавање. Штавише, у Правопису штампаном деведесетих година 20. века у *Уводним објашњењима* првенство се даје термину *двошачка*: „Без зареза и тачке није могућно исправно писање ни најједноставнијих текстова, а многе реченице својим карактером и склопом изискују и друге реченичне знакове: црту, тачку са зарезом, наводнике, двотачку (или две тачке), заграду, упитник и (знатно ређе) узвичник” (Правопис српског језика 1993: 253). У Правопису српског језика из 2010. термин *двошачка* се не употребљава, иако је „не само устаљен него и економичан” (Кликовац, 2011: 235). Дакле, дуже од пола века, односно од Белићеве терминологије и оне употребљене у Новом упутству штампаном током ратних година које су се базирале на Вуковим начелима, у правопису српског језика је коришћена терминологија заснована на Новосадском договору који је у суштини, како то примећују М. Ковачевић и М. Шћепановић, институционална верификација „Јагићеве филолошке сербокroatистичке парадигме” (Ковачевић, Шћепановић 2011: 28).

Пре Правописа српскохрватског књижевног језика из 1960. године није постојала дистинкција између интерпункцијских и правописних знакова,⁷ премда Белић у посебном поглављу и у његовим потпоглављима даје објашњења *о осталим знацима* и начину њиховог коришћења у писању. Актуелни Правопис српског језика уважава разлику између правописних и интерпункцијских знакова, док су у Правопису из 1993. године у оквиру посебног потпоглавља издвојена

6 Образлажући у Уводним објашњењима због чега ће предност дати термину *зарез*, аутори Правописа из 1993. године наглашавајући да ће се служити „...више овим другим, због поколења која су се школовала после 1960. и од којих ће реално зависити будући доминантни изражајни обичаји...”, али додају да „у сваком случају, треба знати и уважавати и један и други термин”. Сем тога, аутори указују и на то да „овај приручник не нормира питања терминологије, него се слободно – за ову прилику – служимо терминима који су нам изгледали погодни за јасније излагање” (Правопис српског језика 1993: 253).

7 Ковачевић констатује да је противуречно поистовећивати правописне и интерпункцијске знаке (Ковачевић 2011: 95).

решења о писању „осталих правописних и помоћних знакова” (Правопис српског језика 1993: 291).

Белић у Правопису из 1923. године утврђује да су „код нас у употреби, углавном, две интерпункције: везана за извесне граматичке делове (немачка) и слободна, која се управља према смислу текста (француска)”. Будући да се, како он констатује, слободна интерпункција употребљава одавно код многих наших књижевника и пошто је изразитија од прве, она је и у основи његовог излагања. Почевши од Белићевог правописа, српска интерпункција је логичка и њену основу чине, према мишљењу Р. Симића, „обавезне паузе условљене обличким груписањем речи и садржајем говора” (Симић 1994: 185).⁸ Тип српске интерпункције током двадесетог века и у актуелном Правопису српског језика остао је неизмењен, с тим што је њена постојаност учвршћена захљујући променама које је донело *Ново правописно упућство српског књижевног језика* из 1942. године.

3. Запета

Измене које су током различитих периода развоја српског правописа настале унутар поглавља о *Интерпункцији* нису само термилошке природе, већ се односе и на поједине знаке интерпункције и препоруке о њиховој употреби. Најочљивије су свакако разлике које се тичу употребе запете.

3.1. Потпоглавље о знаку интерпункције *зайеџа* у анализираној правописној литератури је најобимније, али је обради *зайеџе* приступано, у извесном смислу, на различит начин. Да је било највише недоумица које су везане за употребу запете и убрзо након успостављања српског књижевног језика, сведоче и речи Љ. Недића: „Питање о интерпункцији, – ако се остави на страну оно у чему не треба тражити споразума... – своди се на питање о *зайеџи*, о томе где је треба стављати, а где не треба...” (Недић 1894: 26).

3.2. Белић је употребу запете везивао посебно за засебне речи, а посебно за реченице, док је у Новом упутству обрада запете разматрана у контексту дометнутих и уметнутих реченичних делова. Док Белић констатује да „када се каква споредна реченица додаје каквој речи у реченици и чини са њом један појам или једну целину, онда се она од ње не може запетом одвајати...” (Белић 1923: 134), у Новом упутству о употреби запете у овим случајевима нема напомена.

3.3. Мада се *зайеџа*, односно *зарез* у Правопису српскохрватског језика и у једном и другом Правопису српског језика обрађује у контексту међуодносно реченичних делова и у односу на писање запете међу реченицама, када упоредимо изнесена правописна решења, најдетаљнија обрада запете дата је у Правопису српског језика из 2010. године. Међутим, ни у овом другом Правопису Матице српске нису отклоњене све недоумице које су уочљиве у пређашњим издањима. Овде ћемо указати на неке разлике и на одређена правила.

3.4. Правила о писању запете између реченица у независноскоженој реченици и о употреби запете у зависноскоженој реченици, а да су притом назанчене све врсте ових реченица, налазимо у Правопису из 1960. године, као и у Правопису српског језика из 1993. и 2010. године. Међутим, у *Правопису српскохрватског*

8 Говорећи о врстама пауза и типовима интерпункција, осим логичке интерпункције, Симић дефинише и стилску интерпункцију која „за предмет има емоционално или смисаоно паузирање које није обавезног карактера”, као и логичко-стилску интерпункцију која „обележава облички назначене, а изговорно необавезне паузе: писац текста помоћу ње изражава сопствене ставове о предмету казивања” (Симић 2006: 150).

ској књижевној језика (1923) дато је неколико правила о употреби запете *Уз реченице* (поред одељка о писању запете *Уз засебне речи*), али врсте реченица нису издвојене. Између осталог, Белић појашњава:

Када се каквом свезом нарочито истиче везивање реченица (и, те, или, па и сл.), онда се запета не ставља (в. т. 6); али ако је просто набрајање реченица и са тим свезом, запета се ставља (в. прим. т. 34).

Сунце зађе и месец изађе (исп. са Сунце зађе, а месец изађе). – Нити смо тамо били нити смо ишта видели. – Или куј ил' не мрчи гаћа и сл. (Белић, 1923: 133).

Исто правило – реченице повезане свезама⁹ не одвајају се запетама – налазимо и у *Новом правописном упућивању* (1943). Насупрот подели о (не)употреби запете уз засебне речи и уз реченице у *Правопису* (1923), у *Правописном упућивању* о писању запете у оба случаја нема издвојених поглавља, већ су примери дати обједињено:

Речи и реченице повезане свезицама. На пр. Ја и ти и Марко ићи ћемо заједно. – Или купи алат ил' остави занат. – Ја или ти или он. – Ни ја ни ти нити ико други. Узе буздован и размахне њиме. – Он уђе и седе па поче причати... (Ново правописно упутство 1943: 51).

Такође, и *Правопис* (1923) и *Ново правописно упутство* прописују да има везника пред којима запета стоји готово увек, као што су, на пример, везници реченица чији се паралелни садржаји узајамно искључују: *а, али, већ, нешто*. Притом, није објашњено када се запета између супротних реченица изоставља или се може изоставити.

Наиме, у овим ортографским приручницима парвила о употреби запете у различитим врстама реченице односе се пре на засебне случајеве и на одређене изнимке од наведених правила, док се подела према сложености реченице занемарује, превасходно у *Правописном упутству* (1943).

3.5. *Правопис* у издању Матице српске и Матице хрватске из 1960. године, као и оба *Правописа* српскога језика задржавају иста решења о писању запете у независносложеним реченицама која су изнета у *Правопису* из 1923. године и у *Правописном упутству*, али и проширују правила и експлицирају их. Међутим, у вези са употребом запете у независносложеним реченицама супротност односа, опажа се извесна разлика. Наиме, у *Правопису* српскохрватскога књижевног језика (1960), као и у једном и у другом *Правопису* српскога језика указано је на случајеве у којима је оправдано изоставити запету испред везника (најчешће везника *а*) супротних реченица. Оба *Правописа* српскога језика прописују да се запета не мора писати ако две реченице, повезане супротним везником, чине заједно „једну мисаону и дикцијску јединицу (целину) у једном ширем исказу” (*Правопис српскога језика* 2010: 112). Штавише, наведени су идентични примери који указују на дато правило:¹⁰

9 У *Новом правописном упућивању* употребљава се термин *свезица*, док се у *Правопису* (1923), чији је аутор Александар Белић, користи термин *свеза*.

10 Описујући „адверсативне напоредно-сложене реченице”, М. Стевановић утврђује да се „везнику *а...* поред супротних даје и саставно значење... тј. из смисла двеју напоредних реченица, узетих заједно, утврђујемо које од ова два значења тај везник има. А покаткад нам није могуће то ут-

Она као да гледа а не види, слуша али јој не допире до свијести, као да све посматра из неке даљине. – Кад је лепо време, неко се вози а неко иде пешке, па је гужва у возилима мања (Правопис српскога језика 1993: 267; Правопис српскога језика 2010: 113).

Правопис српскохрватскога књижевног језика (1960) нормира следеће: „само на изглед супротне реченице, које су такве једино по томе што су за претходне везане супротним везницима, није потребно одвајати зарезом; такве независне реченице чешће пишемо без зареза” (Правопис српскохрватскога књижевног језика 1960: 100). Уз ово објашњење дати су следећи примери:

И тако се вуку дани а старост све више притискује и грби леђа. – Поче косу низ прси чешљати а танкијем гласом нарицати (Правопис 1960: 100).¹¹

Решење о факултативном писању запете у случајевима када испред зависне реченице у инверзији стоји корелатив предвиђа једино Правопис српскога језика из 1993. године. С тим у вези, дато је следеће објашњење:

Прелазног су карактера реченице које почињу корелативном спрегом, заменичком (*онај који, сви који, оно што, све што* и сл.) или прилошком (*штамо где, свуда где, онда кад, свагда кад, онако како, онолико колико* итд.)... Може се узети да се почетак реченице кад је прилошког карактера тешње стапа са зависном реченицом и да се више осећа смисаона инверзија, па је такве реченице оправданије одвајати зарезом; када је пак на почетку заменица (будући да она упућује на самостални, именички појам), можемо је сматрати делом главне реченице и дати предност писању без зареза. Као оријентациони, дакле, могу се узети ови обрасци:

(а) Онај ко зна неће се збунити. – Оно што треба кући не износи се на пијаци. – Све што сија није злато.

(б) Тамо где је село без паса, лако је ићи без штапа. – Свуда где нема мачке, мишеви коло воде. – Онако како посијеш, тако ћеш и жњети (Правопис српскога језика 1993: 272).

3.6. Иако овај поступак није посебно нормиран ни у једном претходном правописном приручнику нити у актуелном Правопису, у Правопису из 1923. године у оквиру поднаслова о писању запете уз реченице Белић износи следеће:

Преметнуте се реченице развијају често у реченице за поређење, корелативне (где једној реченици отпочетој нарочитим заменицама или прилозима одговара симетрички друга реченица, са почетном речју која одговара првој) и сл. Те се реченице одвајају запетом (Белић 1923: 135).

И у Белићевом и у Матицином правопису и у правописима српскога језика највише се пажње посвећује употреби запете, тј. зареза између реченица у

врдити” (Стевановић 1974: 803). С тим у вези, можемо тумачити изнесена правила о писању запете у супротним реченицама у датим правописним приручницима.

11 У оквиру правила о писању запете између независних реченица стоји и следеће: „између супротних и искључних реченица се, и када су везане било којим везником, зарез редовно пише” (Правопис српскохрватскога књижевног језика 1960: 99). Употреба прилога *редовно* могла је изазвати недоумицу када је разматрано појашњење да се „само на изглед супротне реченице” чешће пишу без запете. При томе, није било одређено које су то *на изглед супротне реченице*, већ је кориснику Правописа (1960) преостало да на основу примера закључи када не би требало, односно када би требало писати запету испред супротног везника.

сложеној реченици, посебно у зависносложеној реченици. Притом, најобимнији текст о правилима која прописују начин употребе запете у зависносложеним реченицама, као и експлицитно навођење врста ових реченица даје и један и други Правопис српскога језика. Међутим, ни у једном правопису, који је до сада био у употреби код нас, није разматрана функција запете, на пример, у „зависним реченицама са спецификативним значењем” (Ковачевић 1998: 158), попут *Задаћак ће бити сличан задаћку на колоквијуму, с њим ишло је нешто обимнији*.¹² Будући да ове реченице носе додатну информацију, морају се одвојити запетом (Ковачевић 1998: 161).

3.7. Правила која се односе на писање запете између уметнутих и накнадних делова реченице најопширније су дата у Правопису српскога језика који је објављен крајем 20. века. Изузев модалних речи и израза, узвика и вокатива који се, како прописују сви анализирани правописни приручници, одвајају запетом, само је у Правопису српскога језика (1993) посебна пажња посвећена текстуалним конекторима: *међу њим, ипак, најпротив, наима, према томе, на пример, истина, најзад, осим тога, с друге стране, уосталом и др.* (Правопис 1993: 259). Мада су конекторске речи и изрази повезани са модалним речима и изразима и премда између њих постоје извесна преклапања, јер аутор на „неки начин коментарише садржину делова текста, конектори нису субјективни на начин својствен” (Кликовац 2011: 119) модалним речима и изразима, због чега би требало да буду посебно разматрани приликом нормирања употребе запете у овим случајевима.

3.8. У Правопису из 1923. године о глаголским прилозима којима се, како Белић утврђује, скраћују реченице говори се да правила о употреби запете важе као и за нескраћене реченице и наводи само један пример са глаголским прилогом прошлим: *Чувши то и дубоко одмеривши сав домаћај новога раша, он се реши на последња срећства која би још омогућила мир*. У Правопису из 1960. године о глаголским прилозима (т. 119) говори се у контексту развијенијих прилошких одредби и о њиховој позицији у односу на реченицу коју одређују, када су испред те реченице, као у примеру *Прешавши зајим из Трста у Беч, Доситеј се нашао у новој средини*, или када су иза главне реченице накнадно додате или напоредне са садржајем претходне реченице, на пример: *Председник је завршио свој говор, одавши почаси жртвама фашизма*.¹³ У Правопису српскога језика из 1993. године стоји да се синтагме чија је главна реч глаголски прилог третира исто као зависна реченица и објашњава се да се развијенији скупови у којима су глаголски прилози редовно одвајају зарезом као и зависне реченице у инверзији, а да је употреба зареза факултативна када су такви скупови иза реченице. Међутим, Правопис српскога језика из 2010. године прописује да се употреба запете везује за положај такве синтагме у односу на предикат, односно да се глаголски

12 Ковачевић констатује да „је основно значење везника *с њим ишло/га*, дакле, занчење спецификације” и додаје да овај везник има сличности и са везничким конструкцијама *а/али при томе и при чему*, као и са конструкцијом *уз најмену/с најменом га* и са изразом *с изузетком*, односно *изузимајући* (Ковачевић 1998: 163–167). Стога би и испред поменутих сложених везника, дате конструкције и поменутог израза требало да стоји запета.

13 У оквиру ове тачке у Правопису из 1960. године, између осталог, стоји: *И глаголски се прилози, па и друге, развијеније прилошке одредбе, када у склопу од већег броја речи дођу испред реченица које одређују, иако њер од њих обично одвајају зарезом*. Имајући у виду да се појављује прилог обично, могли бисмо закључити да је употреба запете у овом случају, према решењима из поменутог Правописа (1960), представљала питање обичајне норме, а не узелних правила, односно стандардног језика.

прилози који стоје испред предиката који одређују од тога предиката одвајају запетом. Ипак, нешто даље у тексту стоји да се у случајевима у којима се налаже обавезно писање запете, њена употреба условљава природом везе између глаголског прилога и предиката.

3.9. Имајући у виду анализирани правописне приручнике, можемо закључити да се разлике у вези са употребом запете односе, најпре, на другачији начин систематизовања правила, превасходно оних која се тичу писања запете међу реченицама, као и начина изношења ових правила. Осим тога, у Правопису из 1923. године и у Новом правописном упутству не проналазимо начелне напомене и теоријска објашњења, док су у Правопису из 1960. године, као и у једном и другом Правопису српског језика дата упутства. Притом, најоскуднија објашњења дата су у Правопису у издању Матице српске и Матице хрватске. Оба Правописа српског језика, с друге стране, садрже знатно обухватније опште напомене и објашњења, али и већи број примера.

4. Тачка

Потпоглавље о употреби тачке у поменутих правописним приручницима знатно се разликује и према природи правила која садржи и према њиховом обиму. Правопис српскохрватског књижевног језика (1923) и Ново правописно упутство имају готово идентичан текст у вези са писањем тачке. При томе, нормирају да се тачка „ставља на крају реченице” (Белић 1923: 128), односно на „крају завршне реченице” (Ново правописно упутство 1943: 48), потом иза наслова и иза скраћеница. У Новом правописном упутству појашњава се и следеће:

63. Иза наслова, ако је од једне или више речи, или једне реченице, тачка се ставља.

Али ако је наслов састављен од речи или реченица које чине засебне појмове између њих се ставља тачка: *Српски језик према другим сродним језицима. Дијалектни и говори српског језика.*

67. У неким струкама уобичајено је да се скраћенице пишу латинским словима. У том случају се иза скраћенице не ставља тачка: *m, ct, km, C* (Целзијус), *R* (Реомир), *Rr* (радијус) и сл. (Ново правописно упутство 1943: 48–49).

4.1. У Правопису (1923) не проналазимо напомене овога типа, већ је дато општено објашњење и неколико примера. Такође, о писању тачке уз редне бројеве ова два правописна приручника говоре на нешто другачији начин. Правопис из 1923. године налаже да се тачка употребљава иза бројева (арапских и римских) када су редни, на пример: „Родио сам се 15. октобра 1902. год. – Инокентије IV. био је славан човек” (Белић 1923: 128). док у Упутству стоји да се тачка ставља „иза арапских цифара кад је потребно да се истакне њихово редно значење” (Ново правописно упутство 1943: 48). Правило, које је прописано у Упутству, у вези са употребом тачке уз арапски број (али не и уз римски број) употребљен као редни, садрже и Парвопис из 1960. године и оба Правописа српског језика (1993; 2010). Дакле, осим Правописа српскохрватског књижевног језика (1923), ни у једном другом правопису није формулисано правило о писању тачке уз редне бројеве – арапске и римске.

4.2. У Правопису српскохрватског књижевног језика (1960) правила о употреби тачке подељена су у зависности од њене функције: интерпункцијски знак

и правописни знак. Овакву поделу правила о писању тачке не налазимо у Правопису српскога језика из 1993. године, будући да овај Правопис нормира када се тачка пише, односно када се не пише. Међутим, у актуелном Правопису, осим потпоглавља *Тачка се не пише*, у оквиру потпоглавља *Тачка се пише* дати су случајеви када се тачка употребља као помоћни правописни знак (т. 144). Осим тога, у актуелном Правопису дају се напомене и о слободном избору писања или неписања тачке, што понекада „зависи од врсте односно намене текста, међународних узуса, у појединим струкама и делатностима посебно...”, потом од наше ортографске традиције и праксе у другим европским језицима” (Правопис српскога језика 2010: 101). Примери илустровани у овом потпоглављу тичу се скраћеница писаних малим словима за називе мерних јединица и верзалних скраћеница (тзв. скраћеничка тачка) и већих арапских бројева када је унутар њих потребно одвојити троцифрне периоде и идентични су примерима датим у Правопису српскога језика из 1993. године.

4.3. Ни у једном анализираном правописном приручнику, изузев у Правопису српскога језика који је објављен крајем 20. века нема коментара који се тичу писања тачке из емоционалних и стилистичких разлога.¹⁴ С тим у вези, на почетку потпоглавља *Тачка* наводи се следеће:

„Није у складу с правописним правилима кад се тачком одваја несамостални део Реченице, нпр. објекат. Дакле, мимо правила је уобличен овај навод:

Пред собом у сали види саме девојке и жене. Лепе страшно лепе, све младе. И познате однекуд.

По интерпункцијској норми, у оваквим позицијама пишу се нормално зарези, с тим што се неки од њих може заменити тачком и зарезом или цртом, а писање тачке спада у одступања од норме из експресивних или стилистичких разлога” (Правопис српскога језика 1993: 254).

Будући да „критеријуми лингвостилистичке норме настају на разградњи критеријума језичке (па и правописне) норме” (Ковачевић 2011: 94), и с обзиром на принцип „потпуности описа” у правописним приручницима, инкомпатибилност правописне и стилистичке норме је оправдана, што је у вези са употребом тачке предочено у овом Правопису (1993). У супротном, примена стилистичке норме „довела би до тога да се за готово цијелу интерпункцију морају посебно издвојити стилематички (стилски обиљежени) примјери” (Ковачевић 2011: 94).

4.4. Основна разлика између анализираних ортографских приручника тиче се употребе тачке иза арапских и римских бројева када су у функцији редних бројева, као и обима случајева у којима се овај знак интерпункције користи. У односу на решења о писању тачке у Новом правописном упутству, Правопису српскохрватског књижевног језика и Правопису српскохрватског књижевног језика, у Правопису српскога језика из 1993. и 2010. године правила су прошире-

¹⁴ Указивање на стилистичку норму у оквиру правописне области Интерпункција налазимо у потпоглављу о писању запете у трима правописним приручницима. Правопис из 1923. године предвиђа следеће: „У извесним случајевима писац нам тек стављањем запете показује како он схвата реченицу...” (Белић 1923: 140). Приликом нормирања запете у т. 151. (4) в. у актуелном правопису каже се да се конгруентни атрибути „могу писати на два начина, зависно од тога шта писац наглашава” (Правопис српскога језика 2010: 108), а у Правопису из 1993. године у вези са „општим препорукама о писању зареза” (т. 196. б) констатује се да „у неким случајевима писање зареза остаје у знатној мери за оцену самог писца...” (Правопис српскога језика 1993: 274).

на, поткрепљерна већим бројем примера, на другачији начин систематизована и формулисана у више ставки.

5. Црта

Писање црте такође је нормирано на различит начин. Најмање пажње употреби црте посвећено је у Новом правописном упутству, будући да су нормирана само три случаја употребе овог знака интерпункције. Штавише, дата правила су садржана и у Правопису из 1923. године. Правопис српског књижевног језика (1923), Ново правописно упутство и Правопис из 1960. године не дефинишу разлику између одмакнуте и примакнуте црте, док је и у једном и у другом Правопису српскога језика та дистинкција јасно истакнута.¹⁵ Правопис српскохрватскога језика (1960) издваја примере за писање црте као интерпункцијског знака и примере за употребу црте као правописног знака.

5.1. Изузев у Упутству, у осталим правописним приручницима истакнуто је да се црта пише уместо двеју тачака, док се о употреби црте, уместо запете, за издвајање уметнутог текста говори у свим анализираним правописима. Међутим, само се у Правопису српскога језика из 2010. године истиче да црта може заменити и заграду и наводнике.

5.2. Да се примакнута црта може употребити уместо предлога *до* између бројева када се пишу цифрама, каже се у свим анализираним правописима, осим у Новом правописном упутству. Међутим, у Правопису из 1923. године нема напомене да ако је испред такве везе написан предлог *од*, примакнута црта не може заменити предлог *до*. Сем тога, будући да се у Правопису из 1960. године не говори ништа о томе да се црта појављује у два облика: као одмакнута и као примакнута – нормирано је да се црта „између бројева употребљава место предлога *до*” (Правопис 1960: 120).

5.3. Искључиво је у Правопису српскога језика из 1993. и 2010. године формулисано да се црта може писати унутар пасуса (с дужим реченицама) како би текст био подељен на прегледније целине (Правопис српскога језика 1993: 276; Правопис српскога језика 2010: 123–124). Притом је у Правопису српскога језика из 1993. године дато детаљније објашњење, него у актуелном Правопису.

5.4. Актуелни Правопис српскога језика и пређашње издање овог Правописа нормирају да није применљива у симетричним изразима типа *иди ми – дођи ми*, „где стоји наспрам цртице у везама једноделних чланова (*хоћеш-нећеш*), будући да цртицу никада не треба штампати као одмакнути знак” (Правопис српскога језика 1993: 278). Правопис из 1960. године нити у делу који се односи на црту, нити у вези са писањем цртице не разматра овакве случајеве. Оба Правописа српскога језика прописују да се примакнута црта обавезно пише када спаја појмове као што је то код коауторства, утврђеног партнерства, савеза и сл., на пример: *влада Цветићковић–Мачек* или *Ристић–Канџрин речник*. Међутим, у Право-

15 У Правопису српскога језика (1993) дата је следећа напомена: „Док је црти као реченичном знаку (т. 197) својствена раздвојна служба, дотле је она у везама које немају реченични карактер у првом реду везни знак... док се раздвојна црта обавезно штампа као одмакнути знак... дотле се у службама изразито везног карактера штампа примакнута црта, која је по свом начелном смислу између одмакнуте црте и цртице...” (Правопис српскога језика 1993: 277). Објашњење овог типа не садржи ниједан други анализирани правописни приручник, мада је слична али знатно краћа напомена дата у актуелном Правопису (2010: 126).

пису из 1960. године одређено је да се у придеву пише цртица *Ристџић-Канџрџин речник*, док Правопис из 1923. године није ни садржао препоруке овога типа.

5.5. Правила о употреби црте проширивана су, допуњавана и покрепљена већим бројем примера почевши од Правописа у издању двеју Матица: српске и хрватске. Имајући у виду анализирани правописне приручнике, најобухватнија објашњења у вези са писањем црте садрже један и други Правопис српскога језика.

6. Заграда

Текст испод подналова посвећеног интерпункцијском знаку *заграда* такође се разликује у анализираном корпусу. Неподударности су најизразитије између Правописа из 1923. године и Новог правописног упутства с једне стране, и Правописа из 1960. године и оба Правописа српскога језика, с друге стране.

6.1. Правопис из 1923. године нормира у једној реченици употребу обле и угласте заграде, док се у Упутству само каже: „Заграде се употребљавају ради тога да се одвоје тумачења и реченички делови споредног значаја” (Ново правописно упутство 1942: 57). У поменутом Правопису (1923) није наведен ниједан пример за коришћење заграде, а Упутство садржи неколико примера у којима се појављује само обла заграда. Полузаграда се пре Правописа из 1960. године не спомиње, а и у њему се употребљава назив *други део заграде* а не полузаграда.

6.2. Објашњење да се „заградом издваја придодати део текста који има карактер допунског податка, објашњења или коментара који се умиће међу остале реченичне делове...” (Правопис српскога језика 2010: 132) и да ту функцији могу имати запета и црта, налазимо само у једном и у другом Правопису српскога језика. Такође, једино оба Правописа који у називу имају синтагму *српскога језика* прописују да се заграда може употребити да укаже на могућност замене речи неједнаког значења. Као и у Правопису из 1960. године и у актуелном Правопису се прописују правила о писању знака заграда када је употребљен као интерпункцијски знак и када је употребљен као правописни знак (Правопис из 1993. године не предвиђа ову поделу). Међутим, знатно ширира експликација дата је у Правопису српскога језика (2010).

6.3. Ни у једном другом правопису, осим у Правопису српскога језика из 1993. године не даје се објашњење у вези са удвајањем заграде и изгледом текста:

У ствари, у текстовима општег типа није подесно удвајати заграду, јер се тиме графички оптерећује текст – него треба искористити могућности које пружају зарез и црта или изменити склоп реченице.

Напомена да се „у посебним приликама, нпр. при стручном издвајању старих текстова, појављује потреба и за трећим обликом заграде, па се узима и тупоугла заграда... (графички је погоднија од витичасте)” (Правопис српскога језика 1993: 285) налази се у Правопису штампаном крајем 20. века и у актуелном Правопису, док је у другим правописним приручницима изостављена.

6.4. Када се посматра нормирање знака *заграда*, као и у вези са правилима о писању црте, најпрецизнија и детаљна објашњења нуде оба Правописа српскога језика. Ипак, не уочава се неусаглашеност између правописних принципа датих у једном и другом Правопису српскога језика и у другим анализираним ортографским приручницима, већ се разлика тиче проширивања и допуњавања правила.

7. Место поглавља Интерпункција у правописној литератури

У вези са местом које ортографска област *Инџерџункција* заузима у датој правописној литератури, такође опажамо измене. У Правопису српскохрватског језика и у Новом правописном упутству интерпункција је на последњем месту, односно налази се непосредно пре речника или регистра како стоји у Упутству. Идентичну позицију, позицију испред поглавља о скраћеницама, као у Правопису из 1960. године, интерпункцији су дали редактори актуелног Правописа и приређивачи Правописа српског језика из 1993. године.

7.1. Будући да у Правопису из 1923. године и у Упутству није издвојена правописна област *Скраћенице*, пошто су правила о писању скраћеница инкорпорирана у правописну област *Инџерџункција*, можемо рећи да се место интерпункције у правописним приручницима није умногоме мењало. Свакако се обради интерпункције није приступало пре но што су изнесена правила о употреби великог слова и спојеног и одвојеног писања речи. Дакле, можда и место ове ортографске области у анализираним ортографским приручницима указује на сложеност принципа којима корисник правописа треба да овлада приликом употребе различитих знакова интерпункције.

8. Закључна разматрања

Како примери показују, на нивоу препорука, али и у вези са објашњењима о употреби појединих интерпункцијских знакова, дата су различита решења у анализираним ортографским приручницима. Притом, није указано на то због чега се мењају стара и примењују нова правописна правила.

8.1. Разматрајући обраду интерпункције из дијакроничке перспективе, опажамо да је правописна литература коришћена код нас од 1923. године до данас имала различите концепције о овој ортографској области. На први поглед, најочљивије дистинкције везују се за терминологију. Међутим, ништа мање видљиве нису ни разлике које се односе на објашњења о употреби појединих знакова интерпункције, превасходно о писању *зајетте*. Такође, неке напомене могу се посматрати и као непотпуна и недовољно прецизно објашњена правила, а не само као неусаглашености. При томе, несагласности могу указивати и на то шта унутар интерпункције има стандардно, а шта допунско и мање стандардно место. Будући да је српски правопис повремено одступао од Вукових начела зарад приближавања бившем правописном заједништву, можда разилажења у нормирању „најсуптилнијег дела српског правописа” (Ковачевић 2011: 98) нису неочекивана.

Извори

Белић 1923: А. Белић, *Правопис српскохрватског књижевног језика*, Београд: Издавачка књижарница Геце Кона.

Ново правописно упутство српског књижевног језика, 1942, Београд: Издавачко и прометно А. Д. Југоисток.

Петровић 1914: М. Петровић, *Српски правопис за средње школе*, Нови Сад: Штампарија учитељ.

Правопис српскохрватског књижевног језика са правописним речником, 1960, (израдила парвописна комисија), Нови Сад – Загреб.

Правопис српскога језика. I. Правила и њихови односи. II. Речник уз правопис, 1993, приредили: М. Пешикан, Ј. Јерковић, М. Пижурица, Нови Сад: Матица српска.

Правопис српског језика (измењено и допуњено издање), 2010, Редакција: М. Пижурица, М. Дешић, Б. Остојић, Ж. Станојчић, Нови Сад: Матица српска.

Литература

Брборић 2008: В. Брборић, Српски правопис у двадесетом веку, *Зборник Матице српске за славистику*, св. 73, 43–55.

Брозовић 1985: D. Brozović, 1985, Jezička i pravopisna previranja u Hrvatskoj na prijelazu 19. u 20. stoljeće, *Jeziк XXIII/ 1*, 1–15.

Кликовац 2011: Д. Кликовац, О обради интерпункције у старом и новом издању Правописа српскога језика, *Књижевности и језик*, LVIII/3–4, 229–248.

Ковачевић 1998: М. Ковачевић, Зависна реченица са спецификативним зачењем, у: *Синтакса сложене реченице у српском језику*, Београд: Друштво „Рашка школа“, 158–168.

Ковачевић 2011: М. Ковачевић, О новом Матичином Парвопису и поводом њега, *Нова зора*, бр. 30, Билећа – Гацко: Српско просвјетно и културно друштво „Просвјета“, 92–100.

Ковачевић, Шћепановић 2011: М. Ковачевић, М. Шћепановић, *Српски језик у вршлогу политике*, Никшић: Матица српска – Друштво чланова у Црној Гори.

Недић 1894: Љ. Недић, *О правопису и интерпункцији*, Београд: Парна штампарија Д. Димитријевића.

Симић 1991: Р. Симић, *О нашем књижевном језику*, Никшић: Универзитетска ријеч.

Симић, 1994: Р. Симић, *Правопис српскога језика: нормативистичка и кодиколошка историјивања*, Никшић: Унирекс, Београд: МХ „Актуел“.

Симић, 2006: Р. Симић, *Српски правопис*, Београд, Никшић: Јасен.

Стевановић 1974: М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик II*, Београд: Научна књига.

ON SOME ISSUES OF THE ORTHOGRAPHY OF THE SERBIAN LANGUAGE FROM A DIACHRONIC VIEWPOINT: PRESENTATION OF PUNCTUATION

Summary

In this paper certain orthographic manuals, starting from the first edition of “Orthography of Serbo-Croatian literary language” (1923) to “Orthography of Serbian language” (2010) were analyzed. Special attention was paid to “A new orthographic manual of Serbian literary language” (1942) since it was published during the war and it did not bear the common name of *Serbo-Croatian literary language*. The subject of the paper is the presentation of punctuation in certain orthographic manuals published in the 20th century, and in the current Orthography of Serbian language as well. The aim of the paper was to determine which differences are related to the most subtle part of the Serbian orthography – the section on punctuation, bearing in mind a diachronic viewpoint. It has been found that, in the analyzed orthographies, the differences associated with the presentation of punctuation are, above all, related to certain principles on the basis of which the punctuation of the Serbian language has become logical, then they are related to the differentiation of the orthographic and the punctuation marks, the terminology, the nature of recommendations and the place of this orthographic field in the analyzed orthographic manuals.

Key words: orthography, Serbian language, punctuation, orthographic manuals, diachrony

Jelena M. Stevanović

Даница Б. НЕДЕЉКОВИЋ
Никола Д. ВУЈЧИЋ¹
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет

О ТРАНСКРИПЦИЈИ НЕМАЧКИХ ИМЕНА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ²

Предмет овог истраживања је транскрипција немачких имена са гласовима за чије прилагођавање правописна норма српског језика не нуди консеквентно решење, и поред чињенице да је њихов изговор у немачком језику прецизно установљен, па тако начин прилагођавања датог немачког гласа у српском језику варира у зависности од конкретног примера. Анализом су обухваћени следећи проблеми: транскрипција немачког почетног S испред самогласника, прилагођавање немачке графеме V (фау), као и примена правила српског језика о једначењу сугласника по звучности у немачким властитим именима. Као метода истраживања коришћена је анкета, спроведена међу говорницима српског језика као матерњег, са циљем да се утврде језички и ванјезички разлози који доводе до неуједначености приликом транскрипције немачких имена. Од језичких разлога се као доминантан издваја (позитиван или негативан) утицај познавања немачког језика, а од ванјезичких културно-историјски оквир у коме су немачка властита имена преузимана у српском језику.

Кључне речи: транскрипција, властита имена, српски језик, немачки језик, правопис

1. Увод. У српском језику углавном постоје јасно дефинисана правила за транскрипцију немачких гласова, што потврђује и *Правопис српскога језика* у издању Матице српске (2011) на који се у спроведеном истраживању највећим делом ослањамо. У наведеном правопису се, међутим, поред прецизно установљених правила указује и на постојање недоумица и неуједначености у преношењу одређених гласова немачког система, пре свега немачког почетног S испред самогласника, које се у српском језику преноси као С или З (*Сименс : Билд ам Зонтиаг*) (уп. Пешикан и др. 2011: 209), и поред чињенице да се у немачком ова графема у наведеној позицији увек изговара као З. На сличан проблем наилазимо и приликом транскрипције немачке графеме V (фау), која се у српском језику преноси као В или Ф (*Хановер : Фогел*), иако се у немачким речима по правилу изговара као Ф. Осим тога, у Правопису се указује и на неконсеквентну примену правила српског језика о једначењу по звучности (*Дрезден : Пошсдам*) (уп. исто, 209–210). Све наведено за последицу има велику несигурност приликом употребе немачких властитих имена у којима се спорни гласови јављају, што се посебно јасно запажа у језику штампе, који нам је, будући да има важну улогу у формирању одн. усвајању правописне норме, у раду послужио као корпус. На пример:

Ako pitate Bečlije, iz ovog grada ne biste smeli da odete a da prethodno ne probate njihov najpoznatiji specijalitet – *zاهر* tortu. Pravu *saهر* tortu možete probati samo u „*Zaهر*

1 dbmarjan@eunet.rs

2 Рад је урађен у оквиру пројекта 178014: *Динамика стурктура савременог српског језика*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

hotelu”, koji se nalazi preko puta bečke opere. U restoranu se obično čeka red (oko 15 minuta do pola sata), a parče *zاهر* torte je skoro 10 evra. (Blic Magazin, 6118, 23. 2. 2014, 14)

2. ПРЕДМЕТ, ЦИЉ И МЕТОДЕ ИСТРАЖИВАЊА. Предмет овог истраживања представља проблем транскрипције а) немачког почетног S испред самогласника, потом б) немачке графеме V (фау), као и в) примена правила српског језика о једначењу сугласника по звучности у немачким властитим именима. У уводном делу већ смо напоменули да актуелни правопис српског језика не нуди јасно дефинисана правила за наведене проблеме, већ само предлоге за појединачне случајеве, што нужно доводи до недоумица и несигурности при употреби других властитих имена са истим гласовима. Запажа се, такође, да препоруке Правописа МС за изговор конкретних примера често одступају од њиховог изворног изговора, што је у супротности са општим принципом српског као примарно фонетског система, по коме се приликом транскрипције начелно полази „од изговора имена у изворном језику и од могућности нашег језика да изворне гласове замени адекватним или блиским нашим гласовима” (Пешикан и др. 2011: 173–174). У Правопису се, међутим, даље наглашава да наведено правило у српском језику представља само полазно мерило, те да се приликом транскрипције примењују и допунска мерила, па тако до одступања од основног принципа може доћи и услед наслањања на изворно писмо, будући да прилагођено писање треба да „остане у јасном односу према изворноме и да се од њега не удаљава више него што је неопходно” (исто, 174)³. Ипак, када је реч о напред наведеним проблемима, јасно се запажа да ниједан од наведених принципа није систематски спроведен, већ да се оба примењују произвољно и веома често у зависности од језичког осећања појединца.

Отуда овај рад има за циљ најпре да испита језичку праксу говорника српског језика и утврди (језичке и ванјезичке) разлоге који условљавају варијације код употребе немачких властитих имена, те да на основу добијених резултата понуди прецизнија решења за транскрипцију спорних немачких графема, као и да утврди (језичке и ванјезичке) разлоге који су у српском језику довели до устаљености облика који одступају од њиховог изворног изговора. Од језичких разлога се као доминантан издваја (позитиван или негативан) утицај познавања немачког језика, од социолингвистичких образовни статус говорника и потреба да се тај статус истакне, а од ванјезичких културно-историјски оквир у коме је дата немачка реч преузета у српском језику.

У раду се као метода истраживања примењује онлајн анкета, спроведена међу испитаницима различите старосне доби, степена образовања, професије, као и различитог нивоа познавања немачког језика. Од 29 питања, колико је садржала анкета, 9 је било контролисаног типа, што значи да су испитаници имали могућност да изабере један од понуђених одговора, док је 20 питања било отвореног типа, тј. испитаници су сами уписивали одговор који сматрају исправним. У анкети је учествовало 266 испитаника, од којих 58 никада није учило немачки језик, 127 има одређено знање немачког језика (учили су у основној и/или средњој школи, на факултету, курсу језика, преко телевизије или су боравили у земљама немачког говорног подручја), док 81 испитаник студира или је завршио германистику. Будући да критеријум познавања немачког језика сматрамо реле-

3 Прилагођено писање је у српском језику фонетско у том смислу што се имена изговарају онако као што су написана (Пешикан и др. 2011: 173).

вантним за спроведено истраживање, резултате анкете у раду представљамо табеларно, у три колоне: у првој се налазе одговори испитаника који не познају немачки језик, у другој негерманиста, а у трећој германиста.

3. Транскрипција немачког почетног предвокалског S. У немачком језику почетно предвокалско S се по правилу изговара као З (Дуден 6 2005⁶: 98), на пример: *Saarbrücken* (Зарбрикен), *Saarland* (Зарланд); *Sölingen* (Золинген); *Salzburg* (Залцбург); *Siegfried* (Зигфрид); *Sabine* (Забине); *Siemens* (Зименс) и многи други. Полазећи од општег правила о транскрибовању страних гласова у српском језику: „Гласове страних језика треба транскрибовати најближим нашим гласовима” (Белић 1950: 110), могло би се очекивати да се наведена графема и у српском језику реализује на исти начин. Међутим, како језичка норма у датом случају није прецизно формулисана, остаје отворено питање да ли ову графему треба „преносити као с (идући за писмом, а донекле и за акустичким утиском) или као з, сагласно немачком фонолошком систему” (Пешикан и др. 2011: 209). Иако не даје јасан одговор, Правопис МС напомиње да се почетно предвокалско S у српском језику чешће преноси као С (нпр. *Салицбург*, *Сарбрикен*, *Сименс*, *Семеринг*, *Синџер* и др.), те да усталене облике треба поштовати независно од начина на који је норма формулисана (исто)⁴. Услед оваквог, недовољно прецизно дефинисаног правила транскрипције графеме S, запажа се велика несигурност при употреби властитих имена у којима се она јавља, што потврђују и следећи примери:

Na današnji dan rođen osnivač psihoanalize Sigmund Frojd Osnivač psihoanalize, teorije ličnosti koja ističe uticaj nesvesnih determinanti ponašanja, seksualne i agresivne nagone i trajne efekte iskustava iz ranog detinjstva na kasniji razvoj ličnosti, Sigmund Frojd rođen je na današnji dan 1856 godine u Frajburgu. (<http://www.blic.rs/Slobodno-vreme/Vesti/462904/Na-danasnji-dan-rodjen-osnivač-psihoanalize-Sigmund-Frojd>, Tanjug, 6. 5. 2014; pristupljeno 23. 2. 2015.)

Veće posvećeno Zigmundu Frojdu Pod nazivom „Zigmund Frojd ili kako snovi postaju stvarnost” biće, između ostalog, reči o činjenici da su snovi prvi koraci u stvarnosti, kao i o životnom putu velikog naučnika čije bavljenje ljudskim snovima nosi epitet – revolucionarno. (Blic, 6189, 8. 5. 2014, 27)

3.1. Да бисмо утврдили језичку праксу говорника српског језика, као и факторе који утичу на избор варијанте имена са гласом С или З, у анкети смо испитали писање 6 властитих имена са почетним S испред вокала: *Saarbrücken*, *Sachertorte*, *Sigmund*, *Siemens*, *Salzburg* и *Sabine*. У табели 1 процентуално су представљени одговори у којима је немачко S у српском језику транскрибовано као С, у складу са општом препоруком Правописа МС, а супротно изворном немачком изговору.

Табела 1.

	не познају немачки јез.	негерманисти	германисти
<i>Saarbrücken</i> → <i>Сарбрикен</i> * 262 / 121 (46,2%)	67,3%	42,1%	38,3%

4 С тим у вези, интересантан је, на пример, податак да Правопис црногорског језика из 2009. године у делу о транскрипцији нуди сасвим другачије решење – немачко *Salzburg* се транскрибује као *Залицбург* (уп. Перовић и др. 2009: 98).

Sachertorte → сахер торта* 221 / 85 (38,5%)	72,1%	30,2%	30,6%
Sigmund → Сигмунд* 230 / 129 (56,1%)	84,4%	54,5%	41,1%
Sabine → Сабине* 227 / 145 (63,9%)	83,7%	64%	52,1%
Salzburg → Салцбург* 262 / 231 (88,2%)	98,3%	92,7%	74%
Siemens → Сименс* 229 / 208 (90,8%)	97,8%	88,3%	90,3%

(Звездаца * указује на постојање варијација датог имена у одговорима који нису контролисаног типа, али је глас који се испитује у свим примерима очуван!)

На основу резултата анкете може се најпре извести општи закључак да је употреба гласа З или С сразмерна нивоу познавања немачког језика, па се тако највећи број одговора са гласом С јавља у групи испитаника који никада нису учили немачки језик. Како не познају правила немачког изговора, испитаници ове групе се приликом транскрипције обично руководе писаним обликом речи. Са друге стране, сходно очекивању, најмањи број одговора са гласом С јавља се у групи германиста, будући да они познају фонетска правила немачког језика, као што се и код негерманиста приликом транскрипције запажа примењивање њима познато правила о изговору немачког предвокалског S.

Резултати истраживања, даље, показују да проценат одговора са гласом С није у свим испитиваним примерима уједначен. У прва два случаја мање од 50% од укупног броја испитаника одлучило се за ову варијанту (46,2% у примеру *Сарбрикен*; 38,5% у примеру *сахер шорша*), код наредна два властита имена проценат одговора са гласом С у укупном збиру износи око 60% (*Сигмунд* 56,1%; *Сабина* 63,9%), да бисмо у последња два примера имали убедљиве резултате са око 90% испитаника који су се определили за ову варијанту (*Салцбург* 88,2%; *Сименс* 90,8%). Отуда се у српском језику не може у свим испитиваним случајевима говорити о уобичајености одн. устаљености гласа С у именима немачког порекла, већ се пре могу констатовати варијације, чак и код прве групе испитаника, код које по правилу можемо да искључимо негативан утицај немачког језика на транскрипцију немачких имена у српском језику, појаву коју у раду дефинишемо као *фонолошку интерференцију*.

Овакви резултати анкете наводе на закључак да је у српском језику могуће издвојити две групе властитих имена са немачким почетним S испред вокала: а) она код којих се у језичкој пракси јављају варијације гласа С и З (нпр. *Сарбрикен*, *сахер*) и б) устаљене форме (нпр. *Сименс*).

3.1.1. До варијација приликом транскрипције долази из различитих разлога, од којих се као основни намеће непостојање јасних правописних правила (в. Правопис), о чему је већ било речи. Такође, важну улогу има познавање одн. непознавање фонетских правила немачког језика, па тако испитаници који нисмо не говоре немачки језик најчешће немају дилему око начина транскрипције немачких имена, већ се руководе писаним обликом речи. На овај начин може се објаснити велики проценат одговора са гласом С међу испитаницима прве групе у примерима *Салцбург* (98,3%), *Сигмунд* (84,4%), *Сабина* (83,7%) и *сахер* (72,1%). Са друге стране, као посебно интересантан издваја се резултат *Сарбрикен*, будући да се и код непознавалаца немачког језика запажа знатно мањи проценат

одговора са гласом С у односу на остала властита имена (67,3%). Чињеница да се велики број испитаника који не познају немачки језик у датом случају ипак не руководи писаним обликом речи потврђује тезу о заступљености обе варијанте (*Сарбрикен* и *Зарбрикен*) у језичкој пракси, на шта указује и укупан збир одговора: 53,8% свих испитаника предност даје варијанти која је у супротности са препоруком Правописа МС.

Са друге стране, познаваоци немачког језика (германисти и негерманисти) чешће се одлучују за глас З (в. *Зарбрикен*, *захер*, *Зиџмунд*), чак и у случајевима када таква варијанта у српском језику делује неубичајено, па чак и нормативно неприхватљиво. Тако би се фонолошком интерференцијом могло објаснити 26% одговора *Залицбург* код германиста, потом 11,7% одговора *Зименс* код негерманиста, као и висок проценат одговора *захер шорша* код обе групе познавалаца немачког језика (око 70%). Да се други облик у српском језику ипак може сматрати прихваћенијим, потврђује с једне стране укупан збир одговора, где преовлађује облик С (нпр. *Салицбург*, *Сабине*, *Сименс*), или пак изразито висок проценат таквих одговора код прве групе испитаника (нпр. *сахер шорша*).

За разумевање овакве говорне праксе потребно је узети у обзир не само језичке, већ и ванјезичке разлоге, од којих се као посебно важан издваја културно-историјски оквир у коме су наведена властита имена преузимана у српском језику. Познато је, наиме, да је немачка лексика у српскохрватски језик добрим делом ушла током аустроугарске владавине, дакле преко аустријске варијанте немачког језика тадашње Хабзбуршке Монархије са којом су јужнословенски народи долазили у директан или индиректан контакт (уп. Голубовић 2007: 16-17; Мемич 2006: 4). Ако се узме у обзир чињеница да између аустријске и немачке варијанте стандардног немачког језика постоји неуједначеност у изговору почетног предвокалног S – у немачкој се оно по правилу изговара као З, а у аустријској обично као С (уп. Ерлих 2009: 44; 47; 92) – могло би се претпоставити да је велики број немачких властитих имена у српском језику преузиман у облику карактеристичном за аустријско говорно подручје. Како је нпр. у области кулинарства присутно доста германизама – поново претежно из аустријске варијанте немачког језика – врло је вероватно да се и чувена *сахер шорша* у српском језику усталила у оригиналном аустријском облику (уп. Петронијевић 2013: 124). На исти начин може се објаснити и висок проценат одговора са гласом С у примерима *Салицбург* (аустр. *Салицбург*, нем. *Залицбург*) и *Сиџмунд* (аустр. *Сиџмунд*, нем. *Зиџмунд*), пре свега међу непознаваоцима немачког језика, будући да они нису били изложени фонолошкој интерференцији.

3.1.2. Под устаљеним формама у раду подразумевамо оне облике немачких имена који се код све три групе испитаника у великом проценту реализују са гласом С. Ту пре свега спадају *Сименс* (90,8%) и *Салицбург* (88,2%), али и женско име *Сабина* (нем. *Sabine*), које се услед фонолошке интерференције јавља у нешто нижем проценту (63,9% у укупном збиру), мада код све три групе испитаника прелази 50%, а код прве чини чак 83,7% одговора. Посебно интересантан налаз овде представља резултат од преко 50% германиста који су се определили за варијанту супротну правилима немачког фонетског система: *Сабина* / *Сабине*, а не изворно *Забине*⁵. Као објашњење за ову појаву намеће се интернационални карактер наведеног женског имена – оно се у српском језику јавља у облику *Сабине*

5 Проблем прилагођавања немачких женских имена која се завршавају на -e није предмет овог истраживања. О томе в. детаљније Недељковић, Вујчић (2015).

на, а варијације налазимо и у многим другим језицима, што потврђује и одговор *Сабин*, који је у анкети забележен пре свега код непознавалаца немачког језика (32,6%), али и код негерманиста (7,2%), а настао је вероватно под утицајем познавања других страних језика. Код германиста, сходно очекивању, не налазимо одговоре овог типа. Из свега наведеног може се извести закључак да је управо интернационална заступљеност наведеног женског имена разлог за транскрипцију која је у супротности са нормом немачког фонетског система. Отуда прилагођени облик *Сабина* и познаваоцима немачког фонетског система у српском језику звучи много природније него његов немачки парњак *Забине*.

Истим разлозима може се објаснити и убедљива предност која се у анкети даје варијанти *Сименс*. Будући да је овај облик властитог имена устаљен не само у језичкој пракси српског, већ и многих других језика, може му се приписати интернационални карактер. Самим тим, изгубила се потреба за инсистирањем на његовом немачком пореклу и изговору. И интернационално познат аустријски специјалитет *сахер шорџа* могао би се интерпретирати на овај начин, што је, поред изворно аустријског начина изговора, још један аргумент у прилог тези да га у српском језику треба изговарати и писати са гласом С.

3.2. Узимајући у обзир чињеницу да се због непостојања јасних правила у језику приликом транскрипције немачких имена често јављају варијације и дублетни облици, чини се најдоследнијим нормативно решење по коме се:

а) свако предвокалско почетно S у немачким властитим именима изговара као З, у складу са правилима немачког фонетског система, а самим тим и у складу са фонетским принципом српског језика, дакле: *Зарбрикен* (не: Сарбрикен); такође: *Золинген*, *Билд ам Зоншаг*, *Зиддојче цајшунг* и сл.

б) свако предвокалско почетно S у аустријским властитим именима изговара као С, према писаном, а делом и изворном акустичком облику речи, дакле: *Салцбург* (не: Залцбург), *Сигмунд* (не: Зигмунд); *сахер* (не: захер) торта.

в) код немачких имена која су временом добила интернационални карактер не инсистира на изворном изговору, будући да се сваки покушај измене устаљеног облика у језику осећа као неприродан и наметнут. Анкета је показала да у ову групу спада *Сименс*, као и немачко женско име *Сабина*. Претпостављамо да бисмо исти резултат добили и да смо испитивали властито име *Сингер*.

4. Транскрипција немачке графеме V (фау). Немачка графема V (фау) се, према немачким ортоепским правилима, у свим немачким речима и у фреквентним речима страног порекла изговара као глас Ф (Дуден 6 2005⁶: 105).

У Правопису Матице српске наводи се да се овај глас у српском језику може реализовати или као Ф или као В, обично у зависности од оригиналног изговора (Пешикан и др. 2011: 210). И при том се наводи пример *Наттоуер* за који се у српском језику препоручује устаљена форма *Хановер* упркос јасној реализацији гласа Ф у немачком нормираном изговору⁶. Поменути град је уједно и пример у нашој спроведеној анкети, поред кога је још испитивана и транскрипција немачког презимена *Vater* (које је уједно и заједничка именица *оџац*). Резултати анкете показују следеће:

6 Поређења ради, у Правопису црногорског језика се и овде као нормирани облик наводи *Ханофер* (нем. *Natouyer*); Хафел (нем. *Haue*) и др. (Перовић и др. 2009: 99).

Табела 2.

	не познају немачки јез.	негерманисти	германисти
<i>Hannover</i> → Хановер* 261 / 241 (92,3%)	98,2%	95,1%	85,1%
<i>Vater</i> → Ватер 239 / 53 (22,1%)	59,1%	18,9%	2,7%

(Звездаца * указује на постојање варијација датог имена у одговорима који нису контролисаниг типа, али је глас који се испитује у свим примерима очуван!)

Из табеле 2 види се да у примеру града *Hannover* највећи број испитанка (92,3%) графему V реализује као глас В. Ово објашњавамо апсолутним утицајем медија те доводимо у дирекну вазу са критеријумом *фреквенцијно/познатио*. Поред тога, као секундарни критеријум, вероватно, јавља се и руковођење писаним обликом. Нешто мањи проценат оваквих одговора код германиста објашњавамо утицајем знања немачког језика који у овом случају не представља фонолошку интерференцију јер у правопису српског језика не постоји јасно утврђено правило транскрипције овог гласа које би услед утицаја немачког језика било прекршено. За разлику од имена *Хановер*, презиме *Фајшер* је веома ретко заступљено у српском језику из чега произлази велика колебаљивост код испитаника који не познају немачки језик. Код њих облик *Вајшер* (око 60%) објашњавамо руковођењем писаним обликом, док око 40% одговора *Фајшер* можемо свести једино на случајност или на релативну познатост ове речи у значењу *ошаци*. Код познавалаца немачког језика укључујући и германисте веома велики проценат испитаника наводи облик *Фајшер* као исправан, што представља најбољи пример утицаја познавања немачког фонетског система и руковођења управо ортоепском нормом. Из укупног збира – око 22% испитаника наводи глас В – може се приметити тенденција за пресликавањем оригиналног изговора. Из тог разлога смо мишљења да би сва имена немачког порекла са графемом V требало транскрибовати у виду гласа/графеме Ф⁷. На тај начин избегло би се постојање дублетних облика исте речи, као у следећим примерима⁸:

Posle Lenine pobede, nekoliko gradova je konkurisalo za domaćina Evrovizije – Hanover, Hamburg, Keln i Berlin. (<http://www.dw.de/lena-i-2011-peva-na-evroviziji/a-5813152>, приступљено 23. 2. 2015.)

Pozornica za saopštenje odlaska je pažljivo izabrana. Ne Berlin, nego njegov rodni grad – Hanofer. (<http://www.dw.de/odlazak/a-2654186>, приступљено 23. 2. 2015.)

5. Једначење сугласника по звучности. Једначење сугласника по звучности је фонетско-фонолошко правило српског језика установљено на основу опози-

7 Из овог правила треба изузети имена интернационалног карактера будући да се код њих не може јасно утврдити немачко порекло – нпр. женско име *Ева-Ефа* (нем. Eva), које би се у српском и многим другим језицима највероватније реализовало као *Ева*. Ово правило кореспондира са већ описаним правилом транскрипције интернационалних имена са предвокалским S.

8 У овом случају кључну улогу играју медији и новинари који обликују како писане тако и усмене видове јавног информисања и овде преузимају и нормативну функцију. С тога би они, пре свега, требало да владају правилима српског правописа и да на основу њих формирају употребну норму. Тако би сваки новинар у случају несигурности употребио глас Ф те би се на тај начин временом хомогенизовала транскрипција графеме V у немачким именима.

ције *звучности* : *беззвучности* и гласи: „Када се у речи нађу у додиру два права сугласника различите звучности, први од њих се прилагођава другоме” (Станојчић, Поповић 2004: 45). То значи да у једној речи испред беззвучног не може да буде изговорен звучни сугласник, већ се он мора заменити својим беззвучним парњаком (нпр. *врабац* - *врайца*), као и обрнуто (*сваји* + *ба* = *сважба*) (исто, 36). Наведено правило се у српском језику у говорној и писаној пракси консеквентно примењује како на морфолошкој, тако и на творбеној равни⁹, па би се сходно томе очекивало да оно буде поштовано и у транскрипционом поступку. Примери немачких градова *Дрезден* и *Потсдам*, међутим, показују супротно, што се као проблем поставља и у Правопису МС у виду питања „у којој мери примењивати једначење по звучности у немачким именима” (Пешикан и др. 2011: 219), које на крају остаје без одговора.

5.1. Да бисмо утврдили да ли и како говорници српског језика примењују наведено правило приликом транскрипције речи из немачког језика, у анкети смо испитали писање следећих властитих имена: *Dresden*, *Potsdam*, *Wiesbaden*, *Duisburg* и *Handke*. Додатно, анкетом је обухваћено и властито име *Salzburg*, које се од претходних примера разликује по томе што се испред звучног јавља беззвучни сугласник који нема свог звучног парњака (*Салцбург*)¹⁰. Резултати представљени у табели 3 процентуално изражавају одговоре у којима је примењено правило о једначењу сугласника по звучности.

Табела 3.

	не познају немачки јез.	негерманисти	германисти
Dresden → Дрезден* 261 / 247 (94,6%)	91,2%	95,9%	95,1%
Duisburg → Дуизбург* 265 / 191 (72,1%)	63,2%	72,4%	77,8%
Wiesbaden → Визбаден* 264 / 131 (49,6%)	42,9%	48%	56,8%
Potsdam → Потсдам* 258 / 14 (5,4%)	7,3%	7,3%	1,3%
Handke → Хантке* 227 / 5 (2,2%)	2,3%	0%	5,5%
Salzburg → Салцбург* 262 / 191 (72,9%)	49,1%	71,8%	91,4%

(Звездица * указује на постојање варијација датог имена у одговорима који нису контролисаног типа, али је глас који се испитује у свим примерима очуван!)

На основу резултата приказаних у табели 3 јасно се издвајају три групе одговора: прву чине имена у којима је једначење већим делом спроведено, другу она у којима је оно махом изостало, док се у последњој групи јавља већ спомињани пример *Salzburg*, у коме једначење није било могуће извршити због непостојања звучног парњака.

5.1.1. У првој групи посебно се издваја град *Dresden* са изузетно високим процентом одговора *Дрезден* (око 95%) у складу са фонетским правилима срп-

⁹ О изузецима од наведеног правила в. Станојчић, Поповић 2004: 46.

¹⁰ У групу беззвучних сугласника, наспрам којих не постоји звучни парњак, спадају *ф*, *х* и *ц* (Станојчић, Поповић 2004: 45).

ског језика. Чини се да степен познавања немачког језика у датом примеру не игра никакву улогу, будући да правилан нормирани изговор овог града у немачком језику гласи „Дресден” [dre: sdn] (уп. Дуден 6 2005: 285), дакле са гласом С. Такође, чини се да ни познавање фонетских правила српског језика овде није пресудно, већ пре свега фактор познатости / фреквентности овог града у датом облику међу испитаницима све три групе. На овај начин може се објаснити и нешто лошији резултат у примерима *Duisburg* и *Wiesbaden*, при чему анкета показује да је први наведени град фреквентнији одн. познатији широј јавности. Разлоге за то, између осталог, треба тражити у чињеници да је Дуизбург град са великом концентрацијом миграната са наших простора, те је отуда доста присутан у жаргону и језику наших људи, док се у примеру *Wiesbaden* испитаници све три групе услед мање заступљености очигледно чешће руководе писаним обликом речи.

Ипак, као заједничка особина код сва три наведена властита имена намеће се позиција сугласника (овде безвучног С), који се једначи са звучним консонантом у постпозицији, дајући глас З. Наиме, у сва три примера таквом гласу претходи самогласник (одн. дифтонг), који, иако звучан, ни на који начин не утиче на једначење: не условљава га, али га ни не блокира. Тиме се може објаснити висок проценат одговора у којима је, сагласно фонетским правилима српског језика, примењено једначење по звучности, што је уједно и препорука Правописа МС: *Дрезден, Визбаден* и др. (уп. Пешикан и др. 2011: 38).

5.1.2. Са друге стране, у немачким именима *Potsdam* и *Handke* се код све три групе испитаника јавља јако мали број одговора са примењеним правилом о једначењу по звучности. Будући да је код оба властита имена анкета била отвореног типа, заступљено је мноштво различитих облика, од којих ћемо табеларно представити и прокоментарисати најзначајније.

Табела 4.

Potsdam (258)	не познају немачки јез.	Негерманисти	германисти
→ Потсдам (178 / 69%)	60%	62,6%	85%
→ Пост(д)ам (24 / 9,3%)	9,1%	14,6%	1,3%
→ Поцдам (21 / 8,1%)	9,1%	7,3%	8,8%
→ Посдам (17 / 6,6%)	10,9%	7,3%	2,5%
→ Поздам (6 / 2,3%)	5,4%	2,4%	0%
→ Потздам (6 / 2,3%)	1,8%	3,2%	1,3%
→ остало (6 / 2,3)	3,6%	2,4%	1,3%

Као што табела 4 показује, највећи број испитаника све три групе, од којих највише германиста, одлучио се за облик *Поцсдам*, који одговара писаном облику речи, као и препоруци Правописа МС, иако у њему није испоштовано правило о једначењу по звучности. При том се већи број оваквих одговора код германиста у односу на остале две групе испитаника не може тумачити познавањем немачког језика нити правописних правила српског језика, већ пре свега већим степеном познатости и заступљености датог града међу говорницима ове групе, док се код друге две јавља више варијација основног имена. Тако се нпр. инверзија *Пост(г)ам* у 9,3% одговора може објаснити чињеницом да се скуп консонаната СТ у српском језику сматра природнијим него ТС, као што је то случај и приликом изостављања гласа Т у облицима *Посдам / Поздам*, од којих се опет

блажа предност даје одговору са гласом С, иако је он у супротности са фонетским правилима српског језика. Најприближнији изворној акустичкој слици је облик *Поцдам* (8,1%), будући да се у немачком језику спој консонаната ТС изговара као глас Ц (z-Laut) (Дуден 6 2005⁶: 100), што је уосталом случај и у српском језику, где у говорном, али не и у писаном облику долази до дисимилације т.ј. упрошћавања ове сугласничке групе.

Објашњење за резултат по коме говорници српског језика у 69% случајева уобичајеним и исправним сматрају нормативно прописан облик *Пошсдам* чини се да је међуконсонантска позиција безвучног фрикатива С, коме претходи безвучни, а следи звучни сугласник. Будући да би једначење сугласника С за собом повукло и замену сугласника Т, препорука је Правописа МС да се у таквим случајевима једначење по звучности не примењује, отуда нормирани облици *Пошсдам* (не „Подздам”), *Пишсбург* (не „Пидзбург”) и сл. (Пешикан и др. 2011: 38). Иако претпостављамо да говорници српског језика махом не познају наведено правописно правило, они га интуитивно препознају, што потврђује и чињеница да се у анкети међу мноштвом варијација имена овог града јавио само један одговор *Подздам* (у групи негерманиста).

Са друге стране, уколико се глас С нађе између два звучна консонанта, једначење по звучности се по правилу спроводи. Иако нашом анкетом нису обрађени случајеви овог типа, потврду за ову тврдњу налазимо у примерима *Ауџбург* (нем. Augsburg) и *Хабзбург* (нем. Habsburg), који су у српском језику нормирани у наведеним облицима (Пешикан и др. 2011: 261; 487).

И на крају, када се испред сугласника који се једначи по звучности јави неки од сонаната (а они су, као и вокали, по правилу звучни), једначење се одвија несметано, као што је то био случај и са вокалима у препозицији (в. 5.1.1.). Наведено потврђују и Правописом МС нормирани облици *Реџензбург* (нем. Regensburg) и *Инзбрук* (нем. Innsbruck) (Пешикан и др. 2011: 38). Да су код транскрипције властитих имена могућа и одступања од наведеног правила (уп. исто, 37) потврђује властито име *Handke*, које смо испитивали у анкети. Резултати анкете показују да се ово име у само 2,2% случајева транскрибује као *Ханџке* (в. табелу 3.), док се као доминантан намеће изворни графички облик овог имена (83,3%), што је приказано у табели 5:

Табела 5.

	не познају немачки јез.	Негерманисти	германисти
<i>Handke</i> → <i>Хандке</i> * 227 / 189 (83,3%)	69,8%	84,7%	89%

(Звездица * указује на постојање варијација датог имена у одговорима који нису контролисаног типа, али је глас који се испитује у свим примерима очуван!)

Резултати анкете показују да се у говорној пракси српског језика недвосмислено усталио облик који не одговара фонетским правилима српског језика, већ изворном писаном облику овог немачког имена, које је српској јавности углавном познато кроз лик и дело писца Петера Хандкеа. У датом случају степен познавања немачког језика не игра никакву улогу, чак се запажа обрнута тенденција – највећи број одговора у складу са писаном формом јавља се међу германистима, а најмањи међу непознаваоцима немачког језика, што је сразмерно степену познатости овог имена међу издвојеним групама испитаника.

5.1.3. Последњи пример, град *Salzburg*, у српском се транскрибује као *Салцбург*, у складу са правилом да се графема *Z* у немачком језику изговара као *Ц* (Дуден 6 2005⁶: 107). Овакав резултат имамо у 72,9% свих одговора (в. табелу 6.), при чему се међу германистима убедљива већина опредељује за овај облик, док код непознавалаца немачког језика број таквих одговора износи нешто мање од 50%. Овакав резултат стоји у директној вези са познавањем напред наведеног ортоепског правила. Са друге стране, облик *Салцбург*, који се у анкети јавља у 24,4% свих одговора, при чему највише међу непознаваоцима немачког језика а најмање међу германистима, може се с једне стране објаснити непознавањем правила немачког језика, па самим тим и руковођењем писаним обликом речи, а са друге чињеницом да облик са два звучна сугласника којима претходи сонант (*Салцбург*) не одступа од правила српског језика, и поред чињенице што он није резултат једначења по звучности.

Табела 6.

	не познају немачки јез.	негерманисти	германисти
Salzburg → Салцбург* 262 / 191 (72,9%)	49,1%	71,8%	91,4%
Salzburg → Салзбург* 262 / 64 (24,4%)	42,1%	26,6%	8,6%

(Звездица * указује на постојање варијација датог имена у одговорима који нису контролисаниг типа, али је глас који се испитује у свим примерима очуван!)

О постојању дублетних облика овог властитог имена у српском језику сведоче следећи примери:

Beč је право место за kupovinu “mocar kugli”, iako su one originalne iz Salzburga. (Blic Magazin, 6118, 23.2.2014., 14)

Grac, uvršćen na spisak UNESCO-ove svetske baštine i Salzburg, rodni grad slavnog kompozitora Wolfganga Amadeusa Mocarta, koji se smatra jednim od najlepših gradova Evrope, prave su destinacije za sve ljubitelje putovanja. (<http://www.blic.rs/Slobodno-vreme/Putovanja/498321/Obidjite-Grac-i-Salzburg-Mocartov-rodni-grad-uz-popust-portala-Superodmor>, 29. 9. 2014, pristupljeno 23. 2. 2015.)

5.2. Осим наведених, анкетом је обухваћено и лично име *Bertolt Brecht*, са циљем да се утврди да ли звучни сугласник презимена условљава алтернацију завршног сугласника имена само у изговору, или и приликом писања датог властитог имена. Јер, познато је да се једначење по звучности не врши само унутар једне речи, већ и „на граници двеју речи у оквиру обједињених изговорних целина”, али да се то „не показује у писаном виду језика (*изашли из куће*, не „*ис куће*”) (Пешикан и др. 2011: 35). У табели 7 приказано је у којој мери испитаници познају наведено правописно правило.

Табела 7.

	не познају немачки јез.	негерманисти	германисти
Bertolt Brecht → Бертолт* 227 → 121 (53,3%)	46,5%	57,7%	50,7%
Bertolt Brecht → Бертолд* 227 → 80 (35,2%)	25,6%	34,2%	42,5%

(Звездича * указује на постојање варијација датог имена у одговорима који нису контролисаног типа, али је глас који се испитује у свим примерима очуван!)

Из табеле се може закључити да већина испитаника не познаје правило српског језика о неспровођењу једначења по звучности на граници између две речи у писаној форми: 53,3% свих испитаника графему Т у имену *Bertolt* реализује као глас Т, што објашњавамо руковођењем немачким изговором (код негерманиста и германиста) и писаним обликом (код све три групе испитаника), а не познавањем правописних правила српског језика. Наведено потврђује приближан проценат одговора са гласом Д код германиста, док нешто мањи проценат таквих одговора код друге две групе испитаника приписујемо облицима овог имена реализованим у складу са правилима других, њима познатијих језика (нпр. *Bertol* 9,3% одговора), будући да је ово питање у анкети било отвореног типа. Са друге стране, резултат од 35,2% са именом које се завршава на Д указује да испитаници спроводе правило једначења по звучности и у писаној форми, супротно напред поменутом фонетском правилу.

6. Закључак. На основу истраживања које се базира на резултатима анкете спроведене међу испитаницима хетерогене структуре можемо извести следеће закључке о транскрипцији немачког почетног S испред самогласника, прилагођавању немачке графеме V (фау), као и о примени фонетског правила српског језика о једначењу сугласника по звучности у немачким властитим именима.

6.1. У српском језику не постоје јасно установљена правила за транскрипцију немачког почетног S испред вокала, већ само препоруке за појединачне случајеве, при чему нормирани облик често одступа од изворног облика датог немачког имена. Све наведено за последицу има велику несигурност у употреби немачких властитих имена са графемом S, постојање дублетних облика, као и устаљених облика супротних њиховом изворном немачком изговору. Резултати анкете показују да различити фактори утичу на правилну или неправилну транскрипцију немачких имена. Од језичких се као доминантан издваја позитиван или негативан утицај познавања немачког језика и руковођење писаним обликом речи, а од ванјезичких степен познатости / фреквенности датог имена међу испитаницима. На устаљеност одређеног облика велики утицај има културно-историјски оквир у коме су немачка имена преузимана у српском језику, а то је добрим делом период аустроугарске владавине. Ако се узме у обзир чињеница да између немачке и аустријске варијанте немачког језика постоји неподударност у изговору гласа S на почетку речи и између вокала (у немачкој се по правилу изговара као З, а у аустријској обично као С), јасна је претпоставка да је велики број немачких властитих имена са устаљеним гласом С у српском језику прихваћен у облику карактеристичном за аустријско говорно подручје.

Имајући све наведено у виду, чини се најдоследнијим нормативно решење по коме се:

а) свако предвокалско почетно S у немачким властитим именима изговара као З, у складу са правилима немачког фонетског система, а самим тим и у скла-

ду са фонетским принципом српског језика (нпр. *Зарбрикен, Золинген, Билд ам Зоншаг, Зиддојче цајшунг* и др.);

б) свако предвокалско почетно S у аустријским властитим именима изговара као C, према писаном, а делом и изворном акустичком облику речи (нпр. *Салцбург, Сиџмунд, сахер* торта и сл.);

в) код немачких имена која су временом добила интернационални карактер не инсистира на изворном изговору (нпр. *Сименс, Сабина, Сингер* и др.).

6.2. Како ни за транскрипцију немачке графеме V (фау) правописна норма српског језика не нуди системска правила, већ само препоруке за појединачне примере, и овде су у говорној пракси често заступљени дублетни облици са гласом В или Ф (нпр. *Хановер - Ханофер, Хавел - Хафел* и сл.), у зависности од степена познавања ортоепских правила немачког језика, као и степена познатости / фреквентности конкретног немачког имена. Имајући у виду чињеницу да је у немачком језику изговор графеме V (фау) прецизно установљен – она се у немачком речима, као и у фреквентним речима страног порекла по правилу изговара као Ф – као нормативно најприхватљивије чини се решење по коме се:

а) сва имена немачког порекла са графемом V транскрибују у виду гласа / графеме Ф (*Ханофер, Хафел* и др.), у складу са немачким ортоепским правилима;

б) од наведеног правила изузимају само имена интернационалног карактера, будући да се код њих више не може јасно утврдити немачко порекло (нпр. *Ева*), што је у складу са напред дефинисаним правлом транскрипције интернационалних имена са почетним предвокалским S (в. 6.1.в).

6.3. И на крају, резултати анкете, као и препоруке актуелног правописа српског језика (између осталог и за примере који нису били обухваћени анкетом) показују:

а) да би фонетско правило о једначењу сугласника по звучности у немачким именима требало консеквентно спроводити у случајевима када консонанту који се једначи по звучности (у нашим примерима беззвучном C) претходи: вокал (нпр. *Дрезден, Визбаден, Дуизбург* и др.), сонант (нпр. *Реџенбург, Инзбрук, Дујзбург* и др.) или звучни консонант (нпр. *Ауџбург, Хабзбург* и др.);

б) да се фонетско правило о једначењу по звучности у немачким (и другим странним) именима не примењује у случајевима када беззвучном консонанту (у нашим примерима графеме / гласу C) претходи други беззвучни консонант (нпр. *Пошсдам*), будући да би у процесу једначења и он морао да се замени звучним парњаком (**Подздам*);

в) да од наведених правила треба изузети властита имена која су се у говорној / писаној пракси српског језика из неког разлога (обично због руковођења писаном формом) усталила у облику супротном фонетским правилима српског језика (нпр. *Хандке*).

Литература

- Белић (1950): А. Белић, *Правопис српскохрватског књижевног језика*, Београд: Просвета.
- Голубовић (2007): В. Golubović: *Germanismen im Serbischen und Kroatischen*, München: Verlag Otto Sagner.
- Дуден 6 (2005⁶): Duden Bd. 6, *Das Aussprachewörterbuch*, Mannheim et al.
- Ерлих (2009): К. Ehrlich, *Die Aussprache des österreichischen Standarddeutsch – umfassende Sprech- und Sprachstandserhebung der österreichischen Orthoepie*, Dissertation, Universität

Wien, онлајн доступно: http://othes.univie.ac.at/6128/1/2009-07-14_9950303.pdf (последњи приступ 5. 4. 2015.).

Мемич (2006): N. Memic: *Konvergenzen am Rande. Deutsch als Prestigesprache in Südosteuropa um 1900 und 2000*, онлајн доступно: <http://www.kakanien-revisited.at/beitr/emerg/NMemic1/> (последњи приступ 7. 4. 2015.).

Недељковић, Вујчић (2015): Д. Недељковић, Н. Вујчић, Од Бекера до Шурлеа. Прилог о транскрипцији немачких имена у српском језику, *Радови Филозофског факултета*, бр. 17, књ. 1: Филолошке науке, Пале, 215-226.

Перовић и др. (2009): М. Перовић, Ј. Силић, Љ. Васиљева, *Правопис црногорског језика с правописним рјечником*, Министарство просвјете и науке, Подгорица.

Петронијевић (2013): B. Petronijević, Deutsche Kultur und Sprache in Serbien aus historischer Perspektive, у: Beli-Göncz / Boose / Petronijevic / Wrobel (ур.): *Treffpunkte: Literatur, Sprache und Didaktik im deutsch-serbischen Dialog*, Schneider Verlag Hohengehren, Baltmannsweiler, 116-145.

Пешикан и др. (2011): М. Пешикан, Ј. Јерковић, М. Пижурца, *Правопис српског језика*, Нови Сад: Матица српска.

Станојчић, Поповић (2004): Ж. Станојчић, Љ. Поповић, *Грамађика српског језика*, Уџбеник за I, II, III и IV разред средње школе, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд.

Извори

Blic: дневне новине

<http://www.blic.rs>

<http://www.dw.de>

EIN BEITRAG ZUR TRANSKRIPTION DEUTSCHSPRACHIGER EIGENNAMEN IM SERBISCHEN

Zusammenfassung

Gegenstand des vorliegenden Beitrags ist die Erforschung der serbischen Transkription deutschsprachiger Eigennamen mit Lauten, für die die serbische Rechtschreibnorm trotz standardisierter Aussprache im Deutschen keine einheitlichen Lösungsvorschläge bietet. So kommt es, dass die Realisierung solcher Laute in der serbischen Sprache unterschiedlich ausfällt. Durch die Analyse werden folgende Problemfelder erfasst: die Transkription des deutschen „S“ im Anlaut vor Vokalen, die Angleichung des deutschen Graphems „V“ sowie die Anwendung der serbischen phonetischen Regel über die regressive Assimilation. Als Untersuchungsmethode wurde die Umfrage gewählt, die unter den serbischen MuttersprachlerInnen durchgeführt wurde. Ziel der Untersuchung war es, sprachliche wie außersprachliche Faktoren herauszufinden, die zu den Irregularitäten bei der Verwendung deutschsprachiger Eigennamen im Serbischen führen. Unter den sprachlichen Faktoren hebt sich insbesondere der (positive oder negative) Einfluss der Deutschkenntnisse hervor und im Rahmen der außersprachlichen Faktoren spielt der kulturhistorische Kontext bei der Übernahme aus dem Deutschen die zentrale Rolle.

Schlüsselwörter: Transkription, Eigennamen, Serbisch, Deutsch, Rechtschreibung

Danica B. Nedeljković
Nikola D. Vujčić

Gordana D. DIMKOVIĆ TELEBAKOVIĆ¹

Univerzitet u Beogradu
Saobraćajni fakultet

ENGLISKI U GOVORNOM SRPSKOM JEZIKU MLADIH²

U radu su razmatrani, s osloncem na teorijske osnove kontaktne lingvistike, leksički i pragmatički anglicizmi koje koriste mladi u urbanim sredinama. Ukazano je na izvesne morfosintaksičke, fonološke i semantičke karakteristike anglosrpskog varijeteta srpskog jezika. Predloženo je da se razvija osmišljena i organizovana jezička politika kako bi se sprečilo neselektivno preuzimanje reči iz engleskog jezika.

Ključne reči: kontaktna lingvistika, leksički anglicizmi, sintaksički kalkovi, govorni diskurs, srpski jezik mladih

1. Uvod

Srpski jezik je dugo pod uticajem raznih jezika i kultura. Geografski položaj zemalja u kojima je srpski jezik maternji, ekonomsko-politički odnosi i društveno-istorijske prilike doprineli su da se u srpskom jeziku zadrže mnogi turcizmi, germanizmi, galicizmi itd. Danas engleski kao lingva franka nezadrživo prodire u većinu jezika sveta. Na uticaje engleskih reči i fraza posebno su osetljivi manji jezici. Jedan od njih je i srpski. *Anglicizmi* se u njemu sve više upotrebljavaju u nauci i raznim strukama u govornom i pisanom diskursu, zatim u svakodnevnom jeziku govornika različitog obrazovanja i društvenog statusa, kao i različite starosne dobi.

Prčić određuje anglicizme na sledeći način: „Anglicizam predstavlja opštu reč ili vezanu morfemu (tj. prefiks ili sufiks) iz engleskog jezika koja se upotrebljava u srpskom (npr. *bodibilder*, *eks-*), s različitim stepenom integrisanosti u njegov sistem. Anglizizam čini i reč, sintagma ili rečenica u srpskom jeziku čija upotreba odražava i/ili sledi normu engleskog jezika – ortografsku, fonološku, gramatičku, semantičku ili pragmatičku” (Prčić 2005: 59). U zavisnosti od statusa reči koje su ušle u jezik-primalac, moguće je govoriti o posuđenicama i tuđicama. Klajn (1971: 98) je preuzeo od Filipovića termin *importacija* u značenju ‘uvoz’ strane reči. *Odomaćenje* (*naturalizacija*, *integracija*) je proces različit od importacije, a ako se radi o čisto obličkim aspektima, onda se to naziva *asimilacija* ili *adaptacija*, kaže Klajn. Prčić (2005: 120-123) ukazuje na tri tipa anglicizama, koji se ustanovljavaju na osnovu stepena i načina prilagođavanja u jeziku- primaocu. Reči koje su posuđene iz jezika-davaoca mogu biti semantički i pragmatički potpuno integrisane u sistem srpskog jezika, delimično integrisane na morfosintaksičkom i fonološkom nivou, dok na ortografskom planu nisu integrisane. Takvi anglicizmi se nazivaju *sirovi anglicizmi* – *chat*, *reader*, *folder*, *online*, *e-mail*, *web site*, *styling*. Ukoliko preuzete reči ili grupe reči odražavaju normu engleskog jezika i imaju oblike srpskog jezika, govorimo o *skrivenim anglicizmima* (npr.

1 g.dimkovic@sf.bg.ac.rs

2 Rad je nastao u okviru projekta *Opis i standardizacija savremenog srpskog jezika*, broj 178021, koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

računar – computer, šifra – password, korisničko ime – user name), dok su očigledni anglicizmi reči i afiksi preuzeti iz engleskog jezika i samo donekle ortografski, fonološki, morfosintaksički, semantički ili pragmatički integrisani u sistem srpskog jezika – *fajl* od engleske reči *file*, *frejm* od *frame*, *konekcija* od *connection*. Osim klasifikacije anglicizama prema realizaciji, Prčić nudi i klasifikaciju po nastanku. Prema ovoj klasifikaciji postoje *preoblikovani*, *prevedeni* i *mešoviti anglicizmi* (v. detaljnije u Prčić 2005: 124–129). Smatra se da je preoblikovanje najčešći način preuzimanja reči, iako se reči i rečenice preuzimaju i u izvornom obliku, kao na primer u *Leave me out of this* sa značenjem ‘Mene ne uključuj u to’.

U poslednje vreme u stručnoj i naučnoj literaturi sve veća pažnja se poklanja anglicizmima u domenu frazeologije i sintakse. Prčić (2005: 68, 83–84) identifikuje pragmatičke anglicizme, a Mišić Ilić i Lopičić definišu termin *pragmatički anglicizam* kao „upotrebu diskursnih formula iz engleskog jezika u situacijama kada za njih postoje odgovarajuće ustaljene formule u srpskom jeziku” (Mišić Ilić i Lopičić 2011: 261). U literaturi se, osim o *anglosrpskom varijetetu* srpskog jezika, govori i o varijetetu koji je nazvan *Serglish*, *sergliš* (v. Mišić Ilić 2011). Mišić Ilić ističe da se sergliš koristi u dijaspori, gde je maternji jezik sredine engleski, dok je anglosrpski u upotrebi u srpskoj govornoj sredini, i pravi razliku između ova dva varijeteta na osnovu niza sociolingvističkih i lingvističkih parametara. Naša analiza obuhvata samo anglosrpski varijetet, gde se pod pojmom *varijetet* podrazumeva „bilo koji grupno određeni pojavni oblik nekog jezika” (Bugarski 2009: 9). Od domaćih anglista termin anglosrpski prvi koriste Vasić, Prčić i Nejgebauer (2001) i Prčić (2005).

Cilj istraživanja je bio da pokaže na koje načine je engleski prisutan u govornom srpskom jeziku mladih, koji oni koriste u školi, na fakultetu, na ulici, u kaficu, u prevoznim sredstvima, u fitness-klubu. Da bi ovaj cilj bio ostvaren, posmatrali smo anglicizme na teorijskim osnovama kontaktne lingvistike na više nivoa. Nakon ovih uvodnih napomena, u drugom poglavlju biće reči o leksičkim anglicizmima, koji su se odomacili u govornom srpskom jeziku mladih u gradovima, i o nekim morfološkim promenama koje su određene engleske lekseme doživele kad su na njih dodati nastavci karakteristični za srpski jezik. Primeri u trećem poglavlju pokazuju kako se koriste pojedine leksičke jedinice preuzete iz engleskog jezika u sintaksi i kakvo značenje imaju te rečenice. Četvrto poglavlje je posvećeno sintaksičkim kalkovima, odnosno pragmatičkim anglicizmima. Nakon leksičke, semantičke, morfološke, sintaksičke i pragmatičke analize primera, u petom poglavlju su razmatrani efekti uticaja engleskog na srpski jezik i dati su mogući predlozi za suzbijanje negativnih posledica uticaja engleskog kao globalnog jezika.

2. Leksički anglicizmi – leksički, morfološki i semantički nivo

U želji da pokažu da znaju engleski jezik, što je danas u našem društvu stvar prestiža, mladi često koriste u komunikaciji lekseme preuzete iz engleskog. Kako sate provode ispred kompjutera, reči i fraze vezane za savremene tehnologije mogu se često čuti u njihovom govornom jeziku. *Kompjuter* (potpuno odomaceni očigledni anglicizam, skraćeno *komp*), *pisi* (*PC – personal computer*) – *lični računar*, koji se smatra prevedenim anglicizmom a zapravo je ekvivalent engleske imenice *computer*, *surfovati* (‘pretraživati’, ‘tragati za informacijama na internetu prelazeći s jednog sajta na drugi’) je takođe očigledni anglicizam, dok su glagoli *kliknuti* i *instalirati* adaptacije, odnosno preoblikovani anglicizmi, kao i *logovati*, *ulogovati se*, *izlogovati se* sa značenjem ‘uneti tražene podatke i pristupiti kompjuterskom sistemu ili mreži’, ‘prijaviti se na mrežu’,

‘odjaviti se s mreže’. U upotrebi su i leksičke jedinice *laptop*, *tablet*, *drajver*, zatim *blog* (‘vrsta elektronskog dnevnika ili kolumne na koju čitaoci ostavljaju svoje komentare koji se često pretvaraju u diskusije’), *onlajn* (‘na elektronskoj mreži’), *maus* (skriveni anglicizam, jer je reč o kompjuterskom mišu), *locirati* od *locate* (takođe skriveni anglicizam, čije je značenje ‘pronaći’), *bag* (od engleskog *bug*, skriveni anglicizam, jer znači ‘hardverska ili softverska greška’). Očigledni anglicizmi su i *mobilni*, *smart telefon*, *roming*, *pripejd*, *postpejd* i upotrebljavaju ih mladi koji često telefoniraju. Uzvici *haj (hi)*, *baj-baj (bye-bye)*, *vaul! (wow!)* ‘strava’, ‘au!’ ili ‘oho!’, *auč!* (*auch!*) ‘jao!’, ‘joj!’, *super!*, ‘odlično’, *ups(i) (oops)*, ‘jul’, ‘opa!’, *sori (sorry)* ‘izvini’, *alo!* (koji se koristi kad neko želi da skrene pažnju na sebe ili na nešto), i prilozi *okej (OK)* ‘u redu’, ‘dobro’, ‘važi’, *ofkors (of course)* ‘naravno’ i *no(u) koment (no comment)* ‘bez komentara’ su neadaptirani očigledni anglicizmi. *Kul* sa značenjem odobravanja – ‘dobro’, ‘moderno’, ‘otmeno’, ‘elegantno’, *kul* kao pridev sa značenjem ‘dobar’, ‘lep’ ili ‘hladan’ i *kis*, koji ima značenje ‘pozdrav’, sirovi su anglicizmi. U skrivene anglicizme koje smo zabeležili ubrajaju se, recimo, i *zaboravi!* sa značenjem ‘nema veze’ / ‘nije važno’ / ‘u redu je’ / ‘batali!’ i nastalo je od *forget it!*, i pozdravi pri odlasku *čuvaj se!* od *take care!*, što može da znači ‘zdravo!’ / ‘do viđenja!’, kao i *uživaj(te)!* od *enjoy!* u značenju ‘prijatno!’ / ‘lepo se provedi(te)!’ Ovi poslednji primeri preslikavaju strukturu, značenje i upotrebu engleskih ekvivalenata, ali za njih postoji diskursna praznina u srpskom jeziku, što znači da se novi jezički sadržaj i kulturni obrazac prenose, odnosno prevode iz engleskog i tako polako ali sigurno postaju deo našeg jezika, što predstavlja ozbiljan problem.

U analizi je takođe uočeno da su u upotrebi vrlo često engleske reči iako u srpskom jeziku postoje odgovarajući termini, lekseme i izrazi. Za takve anglicizme ne postoji opravdanje. Među njima su: *brauzer (pretraživač, pregledač)*, *provajder (dobavljač, davalac usluge, onaj koji pruža usluge)*, *input (ulaz)*, *output (izlaz)*, *tagovanje (dodavanje)*, *juzernejm (korisničko ime)*, *password (šifra, lozinka)*, *četovanje (časkanje, komuniciranje putem /pomoću/ interneta)*, *daunlo(u)dovanje (preuzimanje, ‘skidanje’ podataka sa interneta)*, *lajkovanje (sviđanje)*, *apdejtovati (osavremeniti, ažurirati, inovirati)*, *kuler (ventilator u kompjuteru)*, *po difoltu (uobičajeno)*, *aplicirati (engl. apply – prijaviti se za posao, stipendiju, članstvo)*, *pozicija (engl. position – radno mesto)*, *trening (engl. training – obuka)*, *lajv (engl. live – direktan, živ, uživo)*.

Kada mladi razgovaraju o omiljenim temama koje su vezane za modu, svet zabave i odmora, sport i rekreaciju, koriste sledeće leksičke jedinice: *šo(u)-biznis*, *fanovi (obožavaoci)*, *selebriti (slavne ličnosti)*, *fensi (moderan)*, *fešn-vik (nedelja mode)*, *stejdž (scena, bina, podijum)*, *bekstejdž (iza scene)*, *brend (marka, ime)*, *model (manekenka)*, *mejkap (šminka)*, *ivent, hepening (događaj)*, *parti (žurka, zabava, prijem)*, *destinacija (odredište)*, *džim (teretana)*, *remarka (primedba)*, *trend (tendencija, kretanje; moda)*, *fokusirati se (usredsretiti se)*, *lejzibeg (ležaljka za odmor, leškarenje)* itd.

Osim reči koje su preuzete iz engleskog jezika i koriste se svakodnevno u govoru mladih u srpskom jeziku, u kontaktu dva jezika dolazi do promena i na morfološkom nivou. Tako, recimo, preuzeta leksička jedinica pridev *kul* dobija oblik *kuliji* za komparativ i *najkuliji* za superlativ. Anglosrpski varijetet srpskog jezika se javlja i kod *drinkić – pićence*, odnosno *giftić – poklončić*, gde se na englesku reč dodaje nastavak *-ić* za deminutiv iz srpskog jezika, ili se dodaje srpski prefiks za svršeni glagol na osnovu engleskog glagola kao u *isprintati*, što pokazuje da se anglicizmi uklapaju u srpske tvorbene modele. Može se reći da je anglosrpski novi sociolekt, kojim govore mladi ljudi u gradovima. Oni često anglosrpskim dokazuju svoju pripadnost savremenom urbanom stilu života. Ovaj varijetet srpskog odstupa od normi srpskog jezika i upotrebljava se prema normama engleskog jezika, što može predstavljati

veliku opasnost za srpski jezik. Prčić (2005: 78) kaže da anglosrpski jezik obuhvata neopravdani i nepotrebnii uticaj engleske norme na srpski jezik. O ovom pitanju videti više u poslednjem poglavlju rada.

3. Sintaksički i semantički nivo

Sledeći primeri uočeni na javnim mestima u Beogradu – na ulici, u kafićima, u prevoznim sredstvima, školama, na fakultetima – pokazuju na koje sve načine mladi kombinuju domaće reči sa rečima preuzetim iz engleskog jezika, i kakva značenja imaju te leksičke jedinice u datim kontekstima.

U rečenicama (1), (2) i (3) prvo su dati primeri s anglicizmima, a zatim su navedena značenja tih primera.

- (1) Idemo u fastfud. → 'Idemo u restoran brze hrane.'
- (2) Kupila sam top u (šoping) molu. → 'Kupila sam majicu u trgovačkom centru.'
- (3) Nemoj da širiš hejt. → 'Nemoj da širiš mržnju.'

Primer

- (4) Imam osećaj za filing

koristi se u situacijama kada mladi žele da pojačaju ono što su hteli da kažu. Značenje ove rečenice se može protumačiti kroz sledeći dijalog:

- A: Baš si super.
B: Hvala. Tako si fin.
A: Imam osećaj za filing.

Značenja preuzetih reči *fenserka* i *fenser* u primeru (5) su 'moderna', 'moderan', 'u trendu'.

- (5) Ona je fenserka, on nije fenser. → 'Ona je moderna, on nije moderan.'

Kada se napravi glagol od imenice *fenser*, odnosno *fenserka*, nastaje novo značenje, kao u primerima (6) i (7).

- (6) Ne fenserizuj. → 'Ne budi snob.'
- (7) Nemoj da fenserizuješ. → 'Nemoj da se ponašaš kao snob.'

Značenje anglicizma *kuliša* iz primera

- (8) On je kuliša

je 'neko ko se ponaša kako se očekuje', ali i 'neko ko sve ignoriše, a ipak mu se uvek oprosti'. Takođe se može čuti i nadimak za ovakvu osobu – *kulišić*. Po analogiji sa *kuliša*, u upotrebi je i anglicizam *sponzoruša*, čije je značenje 'ženska osoba koja prima razne poklone'.

Poš znači 'otmen', 'prati visoku modu', a u rečenici

- (9) Vidi što je poš.

može da ima i pežorativno značenje.

Sledeći niz primera otkriva značenja pojedinih anglicizama koje mladi rado upotrebljavaju u komunikaciji.

- (10) Baš si darling. → 'Meden(a) si, cakan(a) si, drag(a) si.'
- (11) Šta piješ? Đus. → 'Sok od pomorandže.'
Tomato đus. → 'Sok od paradajza.'
- (12) Hoćemo na drinkić? → 'Hoćemo na pićence?'
- (13) Jel' su oni to na dejtu? → 'Da li se oni zabavljaju.'
- (14) Ala je hot ova mala! → 'Ala je zgodna / seksi ova mala.'
- (15) Fri sam posle fajv. → 'Slobodna sam posle pet.'
- (16) Idemo basom / busom. → 'Idemo autobusom.'
- (17) Kad si nabacio taj bajk? → 'Kad si kupio taj motor?' / 'Od kada voziš taj motor?'
- (18) Ona uvek svuda ide na bajsu. → 'Ona uvek svuda ide biciklom.'
- (19) Stalno sam u spidu. → 'Stalno žurim.'
- (20) Napravili su veliki bum. → 'Napravili su revoluciju / protest / uspešnu prodaju.'
- (21) Kako je greni? → 'Kako je baka?'
- (22) Iskulirala sam. → 'Ignorisala sam.'
Iskuliraj. → 'Ohladi.' 'Dosta više.'

Da bi pokazali da su dobri poznavaoци engleskog jezika, pojedinci izgovaraju difton u reči *kod*, pa se čuje *koud* (primer 23). Ovakvo imitiranje engleskih glasova javlja se i u leksemama *daunloudovanje* i *šou-biznis*, što smo već ranije konstatovali. Pitanje

- (23) Kakav je dres-ko(u)d na Fakultetu? → 'Kakav je način oblačenja na Fakultetu?'

postavili su brucoši jednog beogradskog fakulteta, što pokazuje u kolikoj meri je mladima važno kako se oblače. Ovo pitanje možda takođe može da ukaže na njihovu potrebu da se poistovete sa prestižnim fakultetima u svetu gde se poštuje određen način oblačenja i gde se čak nose i propisane uniforme.

Do značenja složenice *između-luk*, kao u primeru

- (24) Treba da forsiraš neki između-luk.

bilo je moguće doći samo iz konteksta. Mladi su razgovarali u kafiću o tome kako bi trebalo da se obuku za određenu priliku. *Između-izgled*, odnosno *između-luk* je složenica koja znači da ne treba da budeš obučen ni suviše elegantno ni suviše obično – *kežual*, kako oni vole da kažu.

Anglosrpski varijetet srpskog jezika se javlja i u sledećim rečenicama:

- (25) To je in. To je u trendu. → 'To je u modi.'
- (26) Kad ćemo u šoping? → 'Kad ćemo u kupovinu?'

U primerima (27) i (28) imamo nultu adaptaciju.

- (27) Dres ti je super. → 'Haljina ti je divna.'
- (28) Ma vratila se ona na natural, što je meni žao.

Natural u rečenici (28) znači, na primer, da ona nije više plavuša, već da ponovo ima svoju prirodnu boju kose.

(29) Ovo je flajer za žurku. → ‘Ovo je poziv za žurku.’

U primeru

(30) Bio je to dobar *performans*,

performans znači ‘događaj’, ‘priredba’, ‘manifestacija’, ‘izvedba’, a u primeru

(31) On je novi *fitness-instruktor*,

fitness-instruktor ima značenje ‘trener’. Ako u ovoj rečenici zamenimo složenicu *fitness-instruktor* anglicizmom *ski-instruktor*, dobijamo novu semantičku sadržinu: On je novi *ski-instruktor* → ‘On je novi učitelj skijanja.’

Ponekad pojedine lekseme preuzete iz engleskog jezika mogu imati više značenja. U zavisnosti od konteksta, reč *spot* može da ima značenje ‘mesto’, ‘radnja’, ‘reklama’ ili ‘muzička numera’. U primeru (32), *spot* znači ‘mesto’.

(32) Na ovom *spotu* ćeš naći sve što te zanima. → ‘Na ovom mestu ćeš naći sve što te zanima.’

Međusobni skor u primeru (33) ima značenje ‘rezultat’.

(33) *Međusobni skor* je 5 : 2. → ‘Rezultat je 5 : 2.’

U rečenici

(34) On je najbolji profesor ikada.

leksema *ever* preuzeta iz primera na engleskom jeziku *He is the best professor ever* je direktno prevedena na srpski jezik, pri čemu je poštovana engleska sintaksa, umesto da je rečeno *On je najbolji profesor svih vremena*.

Rečenica

(35) *Performans* na fešn-viku je bio nonsens na stejdžu.

pokazuje u kolikoj meri može da se iskvari srpski jezik.

4. Pragmatički anglicizmi, odnosno sintaksički kalkovi

Kao što smo videli u prethodnim poglavljima, postoje različiti tipovi leksičkih anglicizama sa raznovrsnim značenjima i navedeno je nekoliko promena u srpskom jeziku i na morfološkom planu do kojih je došlo pod uticajem engleskog jezika. U ovom delu rada ćemo razmatrati pragmatičke anglicizme. Pragmatički anglicizmi, neadaptirana diskursna formula, metafraza, odnosno sintaksički ili frazeološki kalkovi, frazeologizmi ili idiomi su termini koji se koriste u literaturi da označe „pozajmljene” fraze iz engleskog koje su duži manje uočljivi izrazi. Upotreba ovih anglicizama je karakteristična za mlade i obrazovanije urbane govornike. Oni žele da zvuče „svetski” , pomodno, pa kalkiraju reč / sintagmu / rečenicu – direktno je prenose iz engleskog jezika i prave otisak u srpskom jeziku.

Klajn (Clyne 1972) prvi ističe značaj pragmatičkog nivoa, baveći se nemačkim i engleskim jezikom u kontaktu. Kapus (Capuz 1997: 91-92) navodi četiri tipa anglicizama na nivou pragmatike, analizirajući primere iz romanskih jezika. To su

diskursni markeri sa fatičkom funkcijom, koji se javljaju na početku odgovora (npr. *Well.*), diskursne rutine i kliše (Yes?, kada se započinje komunikacija), preformulisane diskursne formule – kalkovi u pozdravljanju (*Bye-bye*) ili formule učtivosti (*Please*), i uzvici sa ilokucionom snagom (*Wow!*). Od domaćih anglista, Prčić (2005) prvi identifikuje pragmatičke anglicizme, a Mišić Ilić i Lopičić (2011) ih detaljno analiziraju. Većinu primera koji slede navode i pomenuti naši anglisti. Mi izdvajamo sledeće sintaksičke kalkove koje smo čuli da koriste mladi kod nas.

Rečenica

(36) Ali to sam samo ja

nastala je pod uticajem *But that's just me* i znači 'To sam ja, odnosno 'Ali to je samo moje mišljenje' (sa nijansom skromnosti).

Rečenica

(37) Ne da ja znam

ima značenje 'Koliko ja znam, nije tako' / 'Nije mi poznato' / 'Ne znam', i postala je od *Not that I know*.

You don't want to know u značenju 'Ma ne pitaj', 'Bolje ne pitaj' preslikano je u rečenicu

(38) (Ti) ne želiš da znaš.

Rečenica *That can make you happy* u značenju 'To te može usrećiti' pretočena je u jeziku mladih u rečenicu

(39) To te može učiniti srećnim.

Razgovorni funkcionalni stil odlikuju pojednostavljene gramatičke strukture, upotreba ličnih oblika, prostih rečenica. U pitanju

(40) Očeš s ja na bazen kad prođe polugodište fivr?,

koje je postavio jedan srednjoškolac, javlja se u srpskom struktura 'imenica1 + imenica2' – *polugodište* i *fivr* – pod uticajem engleskog jezika. Umesto da je prva imenica *polugodište* upotrebljena u pridevskom obliku, ona zadržava imenički oblik i kombinuje se s imenicom *fivr* – anglicizmom u značenju 'groznica'. Ova hibridna kombinacija začinjena je još neočekivanom i nepravilnom upotrebom lične zamenice *ja* s glagolom koji je okrnjen (*očeš* umesto *hoćeš*) bez reče *da li* na početku pitanja. Ovakav jezik je vrsta žargona, govorni varijetet srpskog jezika, koji je obeležen specifičnim jezičkim sredstvima, pre svega leksičkim i frazeološkim, a u ovom slučaju i gramatičkim (up. Bugarski 2003: 9-10). Nećemo pogrešiti ako kažemo da mladi korišćenjem ovakvog jezika zapravo žele da skrenu pažnju na sebe, da pridobiju sagovornika i jezičkim efektima ostvare cilj, ne razmišljajući pri tome kakve posledice njihove „kreacije” mogu da imaju na maternji jezik.

Konstrukcija 'predlog + infinitiv' u engleskom *That was a wonderful evening for us to share* preslikana u srpski jezik kao u primeru

(41) (o je bilo divno veče za provesti

zvuci takođe rogobatno.

Thanks for noticing it dalo je

(42) Hvala što si to primetila

u značenju 'Lepo je od tebe što si to primetila.'

Na sintagmatskom nivou, uočavamo skriveni anglicizam u primeru

(43) što je pre moguće

nastao od *As soon as possible*. Sintagma *što je pre moguće* ukazuje na tendenciju mladih da se izražavaju na što kraći način, pri čemu ne formiraju punu rečenicu, već upotrebljavaju sintagmu u funkciji rečenice, kako to rade Englezi i Amerikanci.

I primer

(44) Ja sam s tim u redu. ← I am OK with it.

pokazuje da preslikavanje rečenice iz engleskog jezika daje neprirodnu rečenicu u srpskom jeziku, i da takva upotreba istovremeno ugrožava sintaksički nivo srpskog jezika, odnosno njegovu normu.

5. Zaključna razmatranja

Analizirani korpus je pokazao da su se mnoge reči preuzete iz engleskog jezika – jezika-davaoca prilagodile izgovoru srpskog jezika – jezika-primaoca, i da su neke dobile i odgovarajuće nastavke i ukorenile se u našem jeziku. U radu su razmatrani primeri anglosrpskog varijeteta. Osim transfera na leksičkom, morfološkom i semantičkom nivou, ukazano je i na primere koji pokazuju da se preuzimanje vrši i na sintaksičkom, odnosno pragmatičkom nivou.

Lingvisti zauzimaju dva dijametralno različita stava po pitanju prisustva engleskih reči u srpskom jeziku. Jedni smatraju da se srpski jezik ne kviri ukoliko se u njemu koriste pojedine pozajmljene engleske reči, dok drugi („puristi“) tvrde da se protiv najezde engleskih reči treba odlučno boriti. Klajn, recimo, kaže da postoji opravdana potreba za uvođenjem anglicizama, kao što su *hejtovanje*, *lajkovanje*, *guglovanje*, u novo izdanje Rečnika stranih reči i izraza, i da „naš glavni posao nije da progonimo anglicizme, već da pazimo da se srpski jezik ne zaboravi“, a Hlebec tvrdi da je „nekada ekonomičnije i brže preuzeti reči iz engleskog jezika, i to su već sada internacionalizmi“ (npr. *laptop*) (v. *Politika Online* 4 June 2011). Mi smatramo da je uticaj engleskog jezika neminovan naročito u govornom jeziku, u kome ne može biti direktnih zabrana i nametanja pravila. Govorni jezik je uvek bio i biće otvoren uticaju drugih jezika i kultura. Samo u slučajevima kada je reč o standardizovanju pozajmljenica stručnjaci mogu da budu strogi i donose odluke o prihvatanju ili neprihvatanju određenih stranih reči. Na svima nama je, međutim, da čuvamo autentičnost srpskog jezika tako što nećemo izbegavati upotrebu domaćih reči i tako što ćemo se truditi da stvaramo nove domaće reči, kad god je to moguće. S druge strane, moramo reći da je upotreba stranih reči opravdana ukoliko ne postoje adekvatne domaće reči ili nisu još stvorene nove reči odgovarajućeg značenja, kako ne bi bilo leksičkih praznina.

Mišljenja smo takođe da je neophodno više izučavati srpski jezik u školama i na fakultetima, kako bi se učili i negovali standardni jezik i jasno i precizno izražavanje na maternjem jeziku. Smatramo da bi ozbiljno učenje srpskog jezika na svim nivoima školovanja ublažilo upotrebu stranih leksema i izraza ukoliko postoje odgovarajući ekvivalenti u srpskom jeziku i ako bi o značaju korišćenja domaćih reči govornici

bili svesni. Naročito je važna saradnja stručnjaka za srpski jezik i za engleski jezik u nalaženju pravih srpskih termina u različitim oblastima nauke i tehnike.

Istina je, međutim, da kod mladih danas postoji potreba da koriste engleski u srpskom kako bi bili u svojim a i u tuđim očima značajniji. Ovde se, dakle, radi o statusnoj, subjektivnoj upotrebi jezika (v. Prčić 2005: 156-157). Nedostatak lične sigurnosti i želja da preko engleskog postanu deo globalne kulture nagoni ih da u svom maternjem jeziku koriste engleske reči i fraze, što je stvar psihološke prirode. Uticaj medija takođe ima negativno dejstvo na jezik mladih. Ukoliko mladi stalno slušaju na televiziji anglicizme ili vulgarizme i psovke, jasno je da će u njihov rečnik neopaženo ući i ove lekseme. Tošović (2002) tvrdi da se upotrebom vulgarizama i psovki smanjuje distanca između sagovornika, a mi smatramo da komunikacija na tom nivou degradira sagovornike kao ljudska bića. S toga je umesno boriti se protiv „trenda” da se koriste vulgarizmi u bilo kojoj situaciji.

Imajući u vidu sve što je do sada rečeno, moramo da konstatujemo da nikada ne smemo zaboraviti da prevelika prisutnost anglicizama može da ugrozi normu standardnog srpskog jezika, i da se moramo truditi da očuvamo naš jezik kako bismo sačuvali svoj identitet i kulturu. S druge strane, jasno je da jezik ne sme da se potpuno zatvori za anglicizme, jer bi to značilo onemogućavanje pristupa novim saznanjima, tehnologijama i procesima. Slažemo se zato sa tvrdnjom Bugarskog da su „[...] strane reči danas neophodne, ali ih valja upotrebljavati sa znanjem i merom, uz sposobnost finog razlučivanja i nijansiranja, a bez kategoričkih predrasuda i stereotipa u stilu za/protiv, dobro/loše” (Bugarski 1996: 24). Drugim rečima, potrebna je osmišljena i organizovana jezička politika u zemljama u kojima je srpski jezik maternji, koja će sprečiti neselektivno preuzimanje reči iz engleskog jezika i omogućiti da se kroz obrazovno-kulturni sistem neguje maternji jezik.

Literatura

Бугарски 1996: R. Bugarski, *Strane reči danas: pojam, upotreba, stavovi*, u: J. Plankoš (ur.), *O leksičkim pozajmljenicama*, Subotica: Gradska biblioteka Subotica, Beograd: Institut za srpski jezik, SANU, 17-27.

Бугарски 2003: R. Bugarski, *Uvod u opštu lingvistiku*, *Sabrana dela 6*, Beograd: Čigoja štampa / XX vek.

Бугарски 2009: R. Bugarski, *Evropa u jeziku*, Beograd: Biblioteka XX vek.

Капуз 1997: J. G. Capuz, *Towards a Typological Classification of Linguistic Borrowing (Illustrated with Anglicisms in Romance Languages)*, *Revista Alicantina de Estudios Ingleses*, 10, 81-94.

Клајн 1972: M. Clyne, *Perspectives on Language Contact*, Melbourne: Hawthorn.

Клајн 1971: I. Klajn, *Uticaji engleskog jezika u italijanskom*, Beograd: Filološki fakultet Beogradskog univerziteta.

Мишић Илић 2011: B. Mišić Ilić, *Anglosrpski i serglis: dva varijeteta srpskog jezika nastala pod uticajem engleskog*, u: V. Vasić (ur.), *Primenjena lingvistika u čast Ranku Bugarskom: Jezik u upotrebi*, Novi Sad: Društvo za primenjenu lingvistiku Srbije, Filozofski fakultet Univerziteta u Novom Sadu, Beograd: Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu, 71-93.

Мишић Илић и Лопичић 2011: B. Mišić Ilić i V. Lopičić, *Pragmatički anglicizmi u srpskom jeziku*, *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku* LIV/1, Novi Sad, 261-273.

Politika Online 4 June 2011, *Možemo li da živimo bez engleskog jezika?* Preuzeto 14. 2. 2015.

Прчић 2005: T. Prčić, *Engleski u srpskom*, Novi Sad: Zmaj.

Тошовић 2002: B. Tošović, *Funkcionalni stilovi*, Beograd: Beogradska knjiga.

Васић, Прћић и Нејгебауер 2001: V. Vasić, T. Prčić i G. Neugebauer, *Du you speak anglosrpski? Rečnik novijih anglicizama*, Novi Sad: Zmaj.

ENGLISH IN SPOKEN SERBIAN LANGUAGE OF THE YOUTH

Summary

The paper, set within a wider theoretical framework of contact linguistics, deals with lexical and pragmatic Anglicisms as employed by young people in urban spoken Serbian. Based on an empirical research and relevant studies, the analysis of the data collection reveals certain lexical, morphosyntactic, phonological, semantic and pragmatic characteristics of Angloserbian variety of the Serbian language (labelled for the first time by Vasić, Prčić, Neugebauer 2001, and Prčić 2005). This variety is described along aspects of the social situation of language use as the speakers, their motivation and language status, as well as elements of language structure at the levels of lexis, phonology, morphology, syntax, semantics and pragmatics, and the medium where the variety is used. We also attempt here to offer solutions for maintaining linguistic and cultural identity of the Serbian language spoken in Serbian-speaking countries without being closed to contemporary globalisation trends and processes.

Key words: contact linguistics, lexical and pragmatic Anglicisms, spoken discourse, urban Serbian language of the younger generation

Gordana D. Dimković Telebaković

Аница КРСМАНОВИЋ¹
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет

Катарина АКСИЋ
Државни универзитет у Новом Пазару

МОТИВАЦИЈА И СТАВОВИ СТУДЕНАТА СРБИСТИКЕ И АНГЛИСТИКЕ ПРЕМА УЧЕЊУ ЕНГЛЕСКОГ ЈЕЗИКА, С ОСВРТОМ НА ПИТАЊА ИНТЕГРАТИВНОСТИ, ЕТНОЦЕНТРИЗМА И СТРАХА ОД АСИМИЛАЦИЈЕ

У овом се раду, са становишта социо-динамичке перспективе у испитивању мотивације у учењу страних језика, испитују и пореде ставови према учењу енглеског језика и мотивација студената на Катедри за српски језик и књижевност и Катедри за енглески језик и књижевност, на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу. У раду се даје посебан осврт на питања интегративности, етноцентризма и страха од асимилације. Анализа је показала да су „идеално ја” и „препоручљиво/пожељно ја” више заступљени код студената англистике, док су етноцентризам и страх од асимилације израженији код студената србистике.

Кључне речи: мотивација, интегративност, „идеално ја”

Увод

Мотивација је у примењеној лингвистици дефинисана као „покретачка снага која у одређеној ситуацији води ка акцији”.² Резултати бројних истраживања показали су да мотивација представља један од значајних фактора који утиче на успех у учењу страног језика, као и да постоји позитивна корелација између нивоа мотивације и постигнућа ученика.

У дијахронијском смислу испитивање мотивације у области учења страних језика може се поделити на следеће периоде: социјално-психолошки, когнитивно-ситуациони, процесни и социо-динамички период (Ushioda & Dörnyei, 2012). Испитивање мотивације у овој области започето је шездесетих година двадесетог века истраживањима Роберта Гарднера (1972). Дерњеи (Dörnyei & Ushioda, 2011) тврди да овај социјално-психолошки период у испитивању мотивације углавном карактеришу истраживања у којима се испитује како ставови ученика према одређеном страном језику, његовим говорницима и култури, утичу на жељу појединца да учи тај језик. Истраживања која је спроводио Гарднер у Канади као билингвалној заједници, показала су да ставови ученика према другом

1 anicarad@yahoo.com

2 Motivation. *Longman Dictionary of Language Teaching and Applied Linguistics*, <http://www.academia.edu/1045245/LONGMAN_DICTIONARY_OF_LANGUAGE_TEACHING_and_APPLIED_LINGUISTICS_BY_JACK_C._RICHARDS_and_RICHARD_SCHMIDT>. 21. 08. 2014.

језику, култури и његовим говорницима у великој мери утичу на успех у учењу тог језика. У овим студијама први пут је истакнута разлика између интегративне и инструменталне мотивације. Гарднер (1972) је интегративност дефинисао као заинтересованост за учење другог језика са циљем да се појединац приближи другој језичкој заједници. Дакле, она укључује отвореност и поштовање других културолошких група, као и њиховог начина живота. У екстремном облику, интегративност може да подразумева потпуну идентификацију са том заједницом, па чак и раскидање свих веза са групом из које појединац долази (Gardner, 1985).

Почетком деведесетих година дошло је до извесног заокрета у теоријама мотивације у учењу страних језика, када ове теорије покушавају да се ослободе „окова“ Гарднеровог социјално-психолошког концепта мотивације. Дерњеи (2011: 47) наводи да су истраживачи у оквиру новог когнитивно-ситуационог периода настојали да премосте јаз између теорија мотивације у оквиру образовне психологије и оних у домену учења страног језика, тврдећи да се претераним фокусирањем на друштвену димензију, други важни аспекти мотивације превиђају или се умањује њихов значај. Теорије које су се тада јавиле нису занемариле оно до чега су претходни приступи дошли, већ су настојале да обједине стару социолошку перспективу и нове когнитивно-ситуационе ставове. Овај модел се заснива једним делом на значајним теоретским достигнућима у области учења другог језика, а другим делом на новим теоретским стремљењима у области психологије. Дерњеи (2009) је приметио да детаљније испитивање теорије мотивације у учењу страних језика открива одређене двосмислености у вези са појмом интегративности, односно, он наглашава да овај концепт добија сасвим другачије значење од првобитног, Гарднеровог, када су у питању испитаници изван подручја Канаде. Наиме, у мултикултуралној средини, као што је Канада, где је Гарднер вршио истраживања на којима је засновао своју теорију, може се говорити о „интеграцији“, али у срединама у којима се одређени језик учи у школама, где ученици немају директан контакт са изворним говорницима тог језика, овај термин губи првобитно значење. Дерњеи, поред тога, запажа да за Гарднеров концепт не постоји еквивалент ни у једној теорији мотивације у психологији, нити у образовној психологији.

Почетак двадесетог века обележио је процесни модел мотивације у оквиру којег се истражују промене у мотивацији са протоком времена (Dörnyei, 2000; Ushioda & Dörnyei, 2012). Овај приступ посматра мотивацију као темпоралну, динамичну структуру која се током процеса учења мења. Иако овај модел омогућује свеобухватну слику мотивације у процесу учења страног језика, Дерњеи (2005) истиче њене слабости које се односе на нејасноће у прецизном временском дефинисању процеса учења, као и омеђавању процеса учења страног језика и других процеса учења у које ученик може да буде укључен истовремено. Овакви недостаци подстакли су овог истраживача да уведе посматрање мотивације у учењу страних језика из социо-динамичке перспективе.

Дерњеи (2009: 24) тврди да значајан фактор који додатно оспорава концепт Гарднерове интегративности представља процес глобализације и појава енглеског као глобалног језика. Арнет (2002) сматра да се нови светски поредак одликује стварањем бикултуралних идентитета, који су једним делом укорениени у домаћој култури појединца, а делом у том глобалном идентитету. Како је енглески постао језик тог глобалног идентитета, остаје нејасно како дефинисати његове изворне говорнике, односно ону друштвену и културолошку заједницу са којом ће ученици потенцијално настојати да се идентификују.

Покушавајући да нађе излаз из интегративности, Дерњеи се окренуо психологији и популарним селф теоријама. Селф концепт у психологији се односи на самопоимање, слику о себи, односно субјективни доживљај властите личности. Посматрајући интегративност у новом светлу, Дерњеи (Dörnyei & Csizér, 2002: 456) сматра да овај појам не треба дефинисати као тежњу за стапањем, приближавањем и идентификацијом са изворним говорницима и њиховом заједницом, већ као процес идентификације са селф-концептом појединца. Наиме, Дерњеи тврди да ако је „идеално ја” ученика повезано са овладавањем неким страним језиком, односно, ако слика којој ученик тежи подразумева овладавање тим језиком, можемо рећи да је он, по Гарднеровој терминологији, интегративно мотивисан. Дакле, главна тежња ове нове теорије је изједначавање димензије мотивације која се традиционално схватала као интегративност, са „идеалним ја”. Дерњеи (2011: 86) у оквиру ове социо-динамичке перспективе предлаже нови модел интегративности који укључује три димензије:

- „идеално ја” које представља све оне особине који појединац настоји да поседује, укључујући жеље, циљеве и тежње тог појединца. Наиме, ако слика каквој ученик тежи подразумева овладавање неким страним језиком, онда „идеално ја” постаје моћан извор мотивације за учење тог језика, јер појединац настоји да смањи јаз између актуелне и идеалне слике о себи,

- „препоручљиво/пожељно ја” које подразумева особине које појединац сматра да треба да поседује како би испунио одређена очекивања и избегао негативне последице. Ова димензија је резултат обавеза и одговорности појединца као ученика, и она одговара екстринзичким типовима инструменталних мотива,

- искуство појединца у учењу страног језика које се односи на мотиве везане за непосредно окружење у којем се обавља учење (нпр. утицај наставника, наставног плана, других ученика, итд).

Дакле, ова теорија представља синтезу теоретских достигнућа у истраживању мотивације у учењу страних језика и истраживања у области психологије личности. Дерњеи је поставио чврсте темеље својој теорији након вишегодишње студије у Мађарској (Dörnyei, Csizér & Németh, 2006), а касније је спроведено више истраживања која су обезбедила чвршће емпиријско утемељење. Најважније студије су обављене у Јапану, Кини и Ирану (Ryan 2009; Taguchi et al 2009), а поред ових главних димензија ове теорије (идеалног и препоручљивог/пожељног ја), испитиване су још неке димензије важне за мотивацију у учењу страних језика, као што су страх од асимилације и етноцентризам.

Истраживање: циљеви, испитаници и упитник

У овом се раду, са становишта социо-динамичког модела Золтана Дерњеија, испитују и пореде ставови према учењу енглеског језика и мотивација студената на Катедри за српски језик и књижевност и Катедри за енглески језик и књижевност, Филолошко-уметничког факултета у Крагујевцу. У раду се даје посебан осврт на нови концепт интегративности, етноцентризма и страха од асимилације, као продуката утицаја енглеског језика, и продирања културолошких и језичких елемената у матерњи језик ових студената. Наиме, основни циљ овог анкетног истраживања је провера изражености „идеалног ја”, „препоручљивог/пожељног ја”, етноцентризма и страха од асимилације код студената србистике и англистике, и поређење поменутих димензија код ових група испитаника.

У складу са наведеним циљевима, истраживање је било засновано на следећим основним хипотезама:

- Концепти „идеалног ја” и „препоручљивог/пожељног ја” више су изражени код студената англистике.

- Етноцентризам и страх од асимилације су више заступљени код студената србистике.

Истраживање је обухватило укупно 187 студената друге и треће године студија, Филолошко-уметничког факултета у Крагујевцу, и то, 109 студената са Катедре за енглески језик и књижевност, и 78 студената са Катедре за српски језик и књижевност.

У истраживању је коришћен упитник (*Прилог 1*) састављен комбинацијом сегмената упитника који је коришћен у Јапану, Кини и Ирану, а који је проистекао из поменуте теорије. Упитник се састоји од укупно 32 питања и коришћене су оне изјаве које се односе на: „идеално ја”, „препоручљиво/пожељно ја”, етноцентризам и страх од асимилације. Упитник, такође, укључује питања која се односе на пол испитаника, националност, годину студија, студијску групу и место у којем су испитаници похађали средњу школу. Користили смо шестостепену Ликертову скалу, са распоном одговора од „нимало се не слажем” до „слажем се у потпуности”.

Упитник укључује девет варијабли које се односе на „идеално ја”. Ове варијабле се односе на идеалну слику којој испитаници теже. На пример, неке варијабле испитују да ли би испитаници волели једног дана да користе енглески језик као свој матерњи, да ли сматрају да њихова будућа каријера подразумева успешно коришћење енглеског језика, или да ли би волели да живе у иностранству и успешно комуницирају са локалним становништвом на овом језику. Друга група питања се односи на „препоручљиво/пожељно ја”, које подразумева оне вредности које појединац сматра да треба да поседује како би избегао могуће негативне последице, односно, ове варијабле подразумевају различите дужности, обавезе и одговорности. На пример, њима се проверава да ли испитаници уче енглески језик јер сматрају да је за образовану особу данас важно да говори овај језик, да ли уче енглески да би доживели признања људи из околине (нпр. друга, наставника, породице), или да би избегли негативне последице које непознавање овог језика може да донесе. Трећом групом варијабли која се односи на етноцентризам, испитују се ставови испитаника према јединствености и вредностима њиховог сопственог културолошког идентитета. Испитује се јаз који постоји између националног идентитета и тежње ка идентификацији са другом културом. За испитивање етноцентризма је коришћена скала судова слична оригиналној скали за мерење етноцентризма која се користи у социјалној психологији. Ови судови су модификовани на основу сличних мерења у познатим радовима из ове области (Јапан, Кина, Иран). Четврта група варијабли односи се на страх од асимилације. Овим изјавама мере се ставови испитаника према утицају енглеског језика и културе на њихов језик и културу.

Неке изјаве су измењене у одређеној мери и прилагођене контексту у којем ученици у Србији уче енглески језик. Како би попуњавање упитника било што валидније и поузданије, упитник је преведен на српски језик, како би се избегло могуће неразумеваше изјава као последица језичког неразумеваша.

Сви прикућени подаци из упитника анализирани су употребом статистичког пакета SPSS. За сваку групу питања одређена је средња вредност, а затим је коришћен статистички поступак t-тест како би се испитала значајност разлика

између средњих вредности ових група варијабли код две групе испитаника, односно код студената англистике и србистике.

Резултати и дискусија

Блокови варијабли \ Студијске групе	Англистика (1)	Србистика (2)	Значајност разлике средњих вредности ($M_1 - M_2$ или $M_2 - M_1$)
„Идеално ја”	$M_1 = 5,62$ $SD_1 = 0,52$	$M_2 = 4,00$ $SD_2 = 1,19$	Dif. = 1,62 Стат. значајна ** ($p < 0,01$)
„Препоручљиво/пожељно ја”	$M_1 = 4,32$ $SD_1 = 0,70$	$M_2 = 3,81$ $SD_2 = 0,91$	Dif. = 0,51 Стат. значајна ** ($p < 0,01$)
Страх од асимилације	$M_1 = 3,90$ $SD_1 = 1,11$	$M_2 = 4,26$ $SD_2 = 1,03$	Dif. = 0,36 Стат. значајна ** ($p < 0,05$)
Етноцентризам	$M_1 = 3,78$ $SD_1 = 0,61$	$M_2 = 4,13$ $SD_2 = 0,57$	Dif. = 0,35 Стат. значајна ** ($p < 0,01$)

Табела 1 - преглед основних резултата испитивања разлика у ставовима студената англистике и студената србистике

У Табели 1 приказане су средње вредности испитиваних варијабли по скупинама ставова, за једну и за другу студијску групу, као и значајност разлике средњих вредности. Резултати статистичке обраде података показују да је средња вредност ових варијабли које се односе на „идеално ја” код студената англистике ($M_1=5,62$) виша него код студената србистике ($M_2=4,00$), а разлика ових средњих вредности (Dif.=1,62) статистички је значајна ($p < 0,01$). Резултати, такође, показују да је средња вредност варијабли које се односе на „препоручљиво/пожељно ја” код студената англистике ($M_1=4,32$) виша него код студената србистике ($M_2=3,81$), а разлика ових средњих вредности (Dif.=0,51) статистички је значајна ($p < 0,01$). Средња вредност варијабли којима се испитује страх од асимилације код студената србистике ($M_2=4,26$) виша је него код студената англистике ($M_1=3,90$), а разлика ових средњих вредности (Dif.=0,36) статистички је значајна ($p < 0,05$). Коначно, анализа показује да је средња вредност изјава које се односе на етноцентризам код студената србистике ($M_2=4,13$) виша него код студената англистике ($M_1=3,78$), а разлика ових средњих вредности (Dif.=0,35), такође је статистички значајна ($p < 0,01$).

Дакле, статистичка анализа је показала да су средње вредности за „идеално ја” и „препоручљиво/пожељно ја” више код студената англистике него код студената србистике, и да је разлика ових средњих вредности статистички значајна. Такође, анализа показује да су средње вредности за страх од асимилације и етноцентризам више код студената србистике, и да су разлике средњих вредности за ове димензије, такође, статистички значајне.

На основу ових статистичких показатеља може се тврдити да је код студената англистике израженије постојање слике о „идеалном ја”. Код ових ученика ова слика је израженија као репрезентација њихових личних нада, жеља и циљева. Идеална слика којој теже подразумева потпуно овладавање енглеским језиком и његово успешно коришћење, као и могућу интеграцију са изворним говорницима.

Резултати такође показују да је „препоручљиво/пожељно ја” израженије код студената англистике. Овакви резултати се могу објаснити тиме што ови студенти овладавање енглеским језиком сматрају својом дужношћу и обавезом, што и произилази из њиховог одабира будуће професије. За разлику од ових ученика, код студената србистике овај концепт је слабије изражен. Ови ученици не сматрају да се непознавање енглеског језика може негативно одразити на њихов живот и да ће их други људи више поштовати ако буду успешно овладали овим језиком.

Резултати показују да постоји разлика између присуства страха од асимилације код ове две групе студената, иако је она мање изражена у односу на друге параметре. Одговори студената србистике показују да ови студенти имају израженији страх од утицаја културе и уметности западног света на нашу културу, као и то да сматрају да се у нашој средини претерује са коришћењем енглеских речи и израза, што коначно може да доведе до потискивања богатства нашег матерњег језика. Супротно томе, студенти англистике не сматрају да претерани утицај западне културе и енглеског језика може угрозити вредности наше културе и језика.

Када је у питању етноцентризам, анализа показује да је овај аспект израженији код студената србистике. Ови студенти сматрају да постоји опасност од губљења идентитета нашег народа због ширења интернационализама, да многе земље иако су богатије и развијеније од наше, немају богатију културу од наше, као и да би свет био бољи када би се и међу другим народима прошириле врлине које има наш народ. Овакви ставови су мање изражени код студената англистике.

Закључак

У овом раду истраживали смо ставове према учењу енглеског језика и мотивацију студената на Катедри за српски језик и књижевност и Катедри за енглески језик и књижевност Филолошко-уметничког факултета у Крагујевцу са циљем да испитамо заступљеност концепта „идеалног ја”, „препоручљивог/пожељног ја”, етноцентризма и страха од асимилације код ових ученика, као и да упоредимо заступљеност ових аспеката код ове две групе испитаника.

На основу резултата анализе, потврдили смо почетне хипотезе, односно доказали смо да су концепти „идеалног ја” и „препоручљивог/пожељног ја” израженији код студената англистике, док су етноцентризам и страх од асимилације заступљенији код студената србистике. Може се закључити да је опредељење ових студената за србистику, односно англистику, у корелацији са њиховим ставовима према енглеском језику и врсти мотивације која је код њих заступљена. Даље, може се тврдити да опредељење ових студената при одабиру будуће професије, обликује њихове ставове према енглеском језику и учењу овог језика као страног, што се осликава и у врсти мотивације која ће се развити код ових ученика. С друге стране, може се сматрати и да ставове студената не мења њихово опредељење за одређени студијски програм, већ да је процес обрнут, односно да студенти бирају одређени профил студија управо због различитих ставова према неком страном језику и мотивације која из њих произилази. Због ограничења овог рада нисмо се бавили овим питањем, што пружа простор за додатна истраживања.

Литература

Арнет 2002: J. J. Arnett, The psychology of globalization, *American Psychologist*, Vol 57 (10), 774-783.

Гарднер, Ламберт 1972: R. C. Gardner, W. E. Lambert, *Attitudes and motivation in second language learning*. Rowley, MA: Newbury House.

Гарднер 1985: R. C. Gardner, *Social psychology and second language learning: The role of attitudes and motivation*. London: Edward Arnold.

Дерњеи 2000: Z. Dörnyei, Motivation in action: Towards a process-oriented conceptualisation of student motivation. *British Journal of Educational Psychology*, 70, 519-538.

Дерњеи, Чизер 2002: Z. Dörnyei, Some dynamics of language attitudes and motivation: Results of a longitudinal nationwide survey, *Applied Linguistics*, 23, 421-462.

Дерњеи 2005: Z. Dörnyei, *The psychology of the language learner: Individual differences in second language acquisition*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum.

Дерњеи et al 2006: Z. Dörnyei et al, *Motivation, language attitudes, and globalization: A Hungarian perspective*. Clevedon [England]: Multilingual Matters.

Дерњеи 2009: Z. Dörnyei, The L2 Motivational Self System, у: Dörnyei & E. Ushioda (Eds.), *Motivation, language identity and the L2 self*. Clevedon: Multilingual Matters

Дерњеи, Ушиода 2011: Z. Dörnyei, E. Ushioda, *Teaching and researching motivation*. Harlow: Pearson Education.

Рајан 2009: S. Ryan. Self and identity in L2 motivation in Japan: The ideal L2 self and Japanese learners of English, у: Z. Dörnyei & E. Ushioda (Eds.), *Motivation, language identity and the L2 self*. Clevedon: Multilingual Matters.

Тагучи et al 2009: T. Taguchi et al, The L2 motivational self system amongst Chinese, Japanese and Iranian learners of English: A comparative study, у Z. Dörnyei & E. Ushioda (Eds.), *Motivation, language identity and the L2 self*. Clevedon: Multilingual Matters.

Ушиода, Дерњеи 2012: E. Ushioda, Z. Dörnyei, Motivation, у S. Gass & A. Mackey (Eds.), *The Routledge handbook of second language acquisition*, New York: Routledge, 396-409.

Прилог 1

УПИТНИК

Пол: м/ж

Националност: _____

Година студија: _____

Студијска група: _____

Место у којем сте похађали средњу школу: _____

1)	Ствари које бих желео/желела да радим у будућности подразумевају коришћење енглеског језика.	1	2	3	4	5	6
2)	Надам се да ћу у скоројој будућности бити у стању да успешно користим енглески језик.	1	2	3	4	5	6
3)	Када помислим на своју будућу каријеру, замишљам себе како успешно користим енглески језик.	1	2	3	4	5	6
4)	Поносим се прошлошћу и културом свог народа.	1	2	3	4	5	6
5)	Волео/волела бих да једног дана будем у стању да водим професионалну комуникацију на енглеском језику са колегама из иностранства.	1	2	3	4	5	6
6)	Поштујем вредности и обичаје других култура. (R)	1	2	3	4	5	6

7)	Много би ми значило када бих једног дана могао да говорим енглески као да ми је то матерњи језик.	1	2	3	4	5	6
8)	Био/била бих поносан/поносна када бих једног дана био/била у стању да студирам на универзитету где се целокупна настава одржава на енглеском језику.	1	2	3	4	5	6
9)	Волео/волела бих да једног дана будем у стању да са лакоћом пишем мејлове на енглеском језику.	1	2	3	4	5	6
10)	Моји родитељи сматрају да једна образована особа треба да зна енглески језик.	1	2	3	4	5	6
11)	Моји блиски пријатељи мисле да је енглески језик веома важан.	1	2	3	4	5	6
12)	Други народи би имали на шта да се угледају када би боље упознали добре стране културе нашег народа.	1	2	3	4	5	6
13)	Ако не будем успео/ла да научим енглески језик, људи до чијег мишљења ми је стало, биће разочарани.	1	2	3	4	5	6
14)	Често не знам да се понашам у сусрету са људима који припадају другим културама.	1	2	3	4	5	6
15)	Волео/волела бих када бих у будућности био/била у стању да живим у иностранству и споразумевам се на енглеском језику.	1	2	3	4	5	6
16)	У данашњим условима за једну образовану особу је нарочито важно да говори енглески језик.	1	2	3	4	5	6
17)	Имам утисак да ће ме други људи више поштовати ако будем говорио енглески језик.	1	2	3	4	5	6
18)	Било би лепо када би друге културе биле сродније култури мог народа.	1	2	3	4	5	6
19)	У нашој средини се претерује са коришћењем енглеских речи и фраза уместо домаћих израза.	1	2	3	4	5	6
20)	Претерана употреба енглеских израза, посебно код младих, потискује богатство мог матерњег језика.	1	2	3	4	5	6
21)	Уз продор енглеског језика, стране вредности потискују проверене, традиционалне, моралне норме мог народа.	1	2	3	4	5	6
22)	Култура и уметност западног света данас потискују достигнућа наше културе и уметности.	1	2	3	4	5	6
23)	Постоји реална опасност од губљења идентитета мог народа због ширења интернационализма.	1	2	3	4	5	6
24)	Радо упознајем вредности и обичаје других култура. (R)	1	2	3	4	5	6
25)	Волео/волела бих да, ако будем живео/живела у иностранству једног дана, користим без проблема енглески у свакодневним контактима.	1	2	3	4	5	6
26)	Нерадо сарађујем са људима који имају другачије обичаје и вредности.	1	2	3	4	5	6
27)	Ако будем добро напредовао/напредовала у учењу енглеског језика, доживећу признања својих другова/наставника/породице.	1	2	3	4	5	6
28)	Ако не научим енглески језик, то ће се негативно одразити на мој живот.	1	2	3	4	5	6
29)	Свет би био бољи када би се и међу другим народима прошириле врлине које има наш народ.	1	2	3	4	5	6
30)	Људи из моје околине, до чијег мишљења ми је стало, мисле да је енглески језик веома важан.	1	2	3	4	5	6
31)	Културе неких развијених друштава нису баш напредније у односу на нашу културу.	1	2	3	4	5	6
32)	Много би ми значило када бих једног дана могао/могла да без проблема водим конверзацију на енглеском језику са странцима.	1	2	3	4	5	6

**MOTIVATION AND ATTITUDES TOWARDS ENGLISH LANGUAGE LEARNING
OF STUDENTS OF SERBIAN LANGUAGE AND LITERATURE AND ENGLISH
LANGUAGE AND LITERATURE: INTEGRATIVENESS, ETHNOCENTRISM AND
FEAR OF ASSIMILATION**

Summary

This paper aims to examine and compare the attitudes towards English language learning and motivation of the students of The Department of Serbian Language and Literature and The Department of English Language and Literature at The Faculty of Philology and Arts in Kragujevac, from a socio-dynamic perspective. The paper focuses on the aspects of integrativeness, ethnocentrism and fear of assimilation. The analysis has shown that the components of „ideal L2 self” and „ought-to L2 self” are more present among the students of English language and literature, while the dimensions of ethnocentrism and fear of assimilation dominate among the students of Serbian language and literature.

Key words: motivation, integrativeness, „ideal L2 self”

*Anica Krsmanović
Katarina Aksić*

Даница ЈЕРОТИЈЕВИЋ ТИШМА¹

*Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет*

УТИЦАЈ ТРАНСФЕРА, ИНДИВИДУАЛНИХ СКЛОНОСТИ И ВРСТА ТЕСТОВА НА УСВАЈАЊЕ ЕНГЛЕСКИХ НАЗАЛА КОД СРПСКИХ УЧЕНИКА

У раду се испитује утицај три фактора на тачност изговора назалних гласова у енглеском језику код средњошколских српских ученика и то: негативни трансфер из матерњег језика, индивидуалне склоности у погледу имитирања и перцепције, као и врста постављеног задатка при испитивању изговора. Истраживање се састојало из два дела, како би се утврдила извесна хијерархија тешкоће изговора поменутих гласова, који иначе важе за непроблематичне за изговор код нематерњих говорника енглеског. За тестирање тачности изговора употребили смо два типа задатка: листу речи и спонтани говор, док смо фактор индивидуалне склоности испитивали посебно осмишљеном анкетом. Резултате акустичке анализе изговорених речи са циљним гласовима упоредили смо са релевантним параметрима изворних говорника, а утицај испитаних фактора мерили смо адекватним статистичким тестовима, попут утврђивања значајних разлика и процентуалног прорачуна тачног изговора.

Кључне речи: назали, усвајање, језички трансфер, фонетско окружење

Увод

Значајан број студија међујезичке фонологије показале су да матерњи језик има водећу улогу при усвајању правила гласовног система циљног језика, а његов утицај најизраженији је у почетним фазама учења (Flege 1987). Стога се процес усвајања фонологије страног језика састоји из одабира карактеристика из матерњег и циљног језика који се чувају у међујезичком систему. Контрастивна анализа од својих зачетака покушава да открије изворе грешака у међујезику, јер се њиховим откривањем оне лакше могу пренебрегнути, такода се из поређења матерњег и језика који се усваја могу предвидети потешкоће са којима ће се ученици сретати (Dalton 1994). Изговор представља први ниво приликом усвајања страног језика, а самим тим је и први на удару када је у питању дебата о критичном периоду за достизање изговора налик оном код матерњих говорника, а неки аутори чак тврде да је и једини језички ниво са којим би се могао повезати критични период, јер једини има физичку, неуромишићну потпору (Scovel 1998: 101-102).

Ако се за циљ учења страног језика постави могућност комуникације са припадницима неке друге говорне заједнице, па се у први план постави међусобно разумевање, онда се важност савладавања изговора не сме занемарити, те се верује да лош изговор може онемогућити разумевање чак и ако су граматица и вокабулар на завидном нивоу (Lord 2005). Као фактори који утичу на квалитет изговора, енглеског језика у нашем случају, најчешће су испитивани транс-

1 danicajerotijevic@gmail.com

фер, фонетско окружење, стил, тј. тип задатка при испитивању, године учења, искуство у нематерњим говорним срединама, квалитет и квантитет инструкције, мотивација и други афективни фактори (Major 2001; Shively 2008; Face 2006; Stevens 2001; Rose 2010). Имајући у виду комплексност акустичке анализе консонаната, разумљиво је да су студије међујезичких вокалских система нешто бројније. Узимајући претходно наведено у обзир, у нашем истраживању желимо да испитамо какав утицај има језички трансфер из српског на изговор назалних сугласника енглеског језика кроз акустичку анализу, са посебним освртом на два додатна фактора и њихов ефекат на реализацију поменутих циљних гласова, а то су индивидуалне склоности ка учењу изговора, које смо мерили посебно сачињеном анкетом, и различит ниво формалности тестова, прецизније, читање листе речи и препричавање познатог текста.

Теоријски оквир рада и досадашња истраживања

Истраживање је утемељено на два тренутно најутицајнијим теоријама усвајања фонологије страног језика, *Моделу учења језика* (Flege 1995) и *Моделу перцептивне асимилације* (Best 1994).

Према Флегијевој теорији говорникова способност опажања гласова је оно што одређује да ли ће исти имати потешкоћа у усвајању изговора, а еквивалентне или сличне гласове је теже усвојити због чињенице да их говорник опажа и класификује као еквивалентне гласове гласовима у матерњем језику и не ствара се нова фонолошка категорија (Flege 1995). Ипак нове, потпуно различите гласове је много лакше научити зато што њих говорник перципира као другачије гласове од гласова матерњег језика и долази до стварања нових фонолошких категорија. Говорници углавном већину уочених фонолошких категорија из циљног језика асимилију саматерњим језичким системом. Разумљиво, поставља се проблем шта посматрати као „нови”, а шта као „сличан” глас. Дакле, „нови” глас или фон, како га Флеги назива, јесте глас у циљном језику који нема свог парњака у матерњем фонолошком систему, и као такав се не може сматрати реализацијом категорије из матерњег. „Сличним” се назива онај фон или глас који је слично реализован у акустичком погледу и за који је идентификован парњак у матерњем језику.

Модел перцептивне асимилације (Best 1994) указује на чињеницу да разликовање гласова, пре свега самогласника, страног језика пре свега зависи од асимилације, као и од перцепције. Акусу категорије страног језика ближе матерњем језику оне ће свећомтешкоћом бити усвојене. Уколико говорник датог језика посматрајући гласове страног језика може да окарактерише те гласове као добре представнике одређене категорије матерњег језика, говорник неће бити у стању да направи разлику међу датим категоријама и самим тим неће успети да усвоји дате категорије страног језика.

Када се усвајање фонолошког система страног језика упоређује са процесом усвајања матерњег језика (Bley-Vroman 1989), често се говори о сличности нарочито у погледу хијерархије и свеопштег редоследа усвајања карактеристика фонема и самих фонема, међутим, неопходно је истаћи значајну разлику која се састоји у томе да готово ниједан ученик страног језика не може циљни језик усвојити онако како га усваја матерњи говорник, а потешкоће са којима се на том путу среће далеко су веће и често непремостиве. Разумљиво је да усвајање појединих фонетских и фонолошких аспеката страног језика није подједнаке тежине,

већ оно може зависити од уочене фонетске раздаљине међу сегментима, акустике и артикулације, као и сличности са сегментима из матерњег језика. При усвајању и учењу фонологије страног језика, говорници се ослањају на класификациону еквиваленцију, али и контрастивну анализу. Сматра се да ће одрасли говорници имати мање успеха у усвајању фонолошких сегмената сличних оним из матерњег језика, без обзира на другачију природу акустичких и артикулационих обележја (Krebs-Lazendic, Best 2007; Best et al. 1988), те да ће њихов изговор увек звучно подсећати на матерњи језик. Врста теста приликом испитивања продукције циљних гласова показала се као релевантан фактор који може утицати на свеукупни успех у тачности изговора, али су опречна мишљења у погледу тога да ли ће у формалнијем или неформалнијем стилу ученици имати правилнији изговор. У том смислу за тестирање продукције најчешће се користе листе речи, као и реченице и пасуси за читање на глас, али се неретко користе и интервјуи и препричавања како би се истражио изговор у неформалнијем, спонтаном разговору. Томсон је у свом раду са руским испитаницима дошао до закључка да ће испитаници имати израженији страни нагласак приликом читања формалније листе речи него у спонтаном говору због притиска и великог броја захтевних речи за изговор на једном месту (Thompson 1991), а сличних закључака било је и раније (Major 1987). Супротно томе, у неким другим студијама показано је да се у неформалнијем стилу мање обраћа пажња на изговор те су испитаници прецизнији приликом читања формалне листе речи или реченица (Tarone 1983; Diza-Campos 2004). Једна нешто скорија студија са кинеским испитаницима указала је да је изговор енглеских интерденталних фрикатива условљен фонетским контекстом али и формалношћу стила при испитивању (Rau et al. 2009). Када говоримо о индивидуалној склоности у учењу изговора, пре свега мислимо на способност имитирања и посматрања начина на који се неки глас изговара. Дати фактор од нарочитог је значаја за правилност изговора циљних гласова, посебно ако се има у виду да нема сваки ученик страног језика подједнако развијену способност посматрања и имитирања наставника или било које друге врсте инпута, што је и показано у неколико истраживања новијег датума (Haslam 2010; Liu and Fu 2011).

У српском научном контексту, испитивања која се тичу усвајања консонаната страног језика има јако мало, а конкретно оних који су везани за усвајање назалних сугласника, колико нам је познато, готово да нема уопште. Разлог за то може бити опште уверење да назвали нису проблематични за говорнике српског језика, јер српски фонолошки систем поседује и билабијално /m/ и алвеоларно /n/, чак и веларно /ŋ/, додуше не у облику фонеме, већ у алофонском облику у фонетским контекстима у којима поменути глас претходи задњонепчаним плузивима /k/ и /g/. Стога се с правом сматра да српски говорници енглеског као страног језика неће наилазити на потешкоће приликом савладавања изговора датих гласова, нити ће њихов изговор доприносити израженом страном нагласку. Чубровић (2008) је закључила да српски говорници имају потешкоћа са плузивима који су слични у два језика и да посебну пажњу треба обратити на комбинације /tr/ и /dr/ јер представљају проблем посебне врсте. У свом раду ауторка указује на значај испитивања африката, јер говорници српског језика често користе африкату као замену за енглеске посталвеоларне консонанте. Такође, од посебног значаја за наш рад јесте закључак да неки енглески консонанти могу да пронађу свог парњака у српском језику као што је то случај са назалима /m/ и /n/. То значи да ће српски назвали у потпуности моћи да замене енглеске назали

ле, а да слушалац нема утисак јаког страног нагласка. Наш циљ је да преиспитамо природу назала у међујезичком систему са фонетске тачке гледиште, дакле, да истражимо да ли ће њихов изговор бити исти у свим контекстима и да ли зависи од одређених фактора, нпр. индивидуалних склоности и врсте тестова у нашем конкретном случају. Што се тиче фрикатива поменута ауторка истиче став да они нису толико проблематични осим фрикатива /θ/, који је веома тежак за изговор српском говорнику, због чињенице да њега нема у српском фонолошком инвентару, те је стога маркирани глас, а дате гласове је много теже усвојити или асимилovati (Eckman 1977). Јаковљевић (2011) је испитивала перцепцију енглеских безвучних пловива код говорника чији је матерњи језик српски, али на јако малом броју испитаника, и утврдила да се испитаници у значајној мери ослањају на акустичке карактеристике релевантне у српском, што говори о великом утицају трансфера. Значајан утицај језичког трансфера поменута ауторка је уочила и у продукцији пловива, акустички анализирајући почетак звучности (Јаковљевић, 2012), док је заједно са Мајом Марковић разматрала необична обележја сугласника /v/ у српском и енглеском језику (Marković, Јаковљевић, 2012). Коначно, једна од ретких је и прелиминарна студија на енглеским интерденталним фрикативима у којој су Димитријевић-Савић, Јеротијевић (2011) закључиле да постоји значајна варијабилност у продукцији енглеског безвучног интерденталног фрикатива/θ/, али не из вучног /ð/, да фонетско окружење има значајан утицај на реализацију циљних гласова, а да ниво вокабулара и стил не утичу на продукцију гласова, мада су се аутори оградиле о дати закључак услед малог броја испитаника и методолошких проблема.

Назални консонанти у српском и у енглеском језику

Уопштено, артикулација назала изводи се спуштањем меког непца како би се ваздушној струји ослободио пролаз кроз носну шупљину, а потпуна препрека се затим ствара у усном резонатору (Ashby 2011). Често се изговор назала употребљује са изговором праскавих сугласника, мада је у суштини слична само локализација препреке у усној дупљи, а различита је усмереност ваздушне струје. За разлику од пловива који показују јасне консонантске карактеристике, назални сугласници се одликују и вокалским и консонантским обележјима, а ту се пре свега мисли на изражену тоналност услед слободног проласка ваздуха кроз нос, и на постојање преграде у одређеном делу усне дупље. Као и фрикативи, назали су континуални гласови због слободног струјања ваздуха, али се од њих разликују одсуством карактеристичног шума, као и звучношћу, јер су сви назали артикулисани уз треперење гласних жица, док се фрикативи могу изговарати и уз одсуство вибрације гласница.

На спектралној слици назала могу се уочити форманти, услед вокалске природе поменутих гласова, тј. неометаног проласка ваздуха кроз носни резонатор, али они неће бити јасно изражени код свих назала (Gimson 1978). Најјаче изражене форманте имаће билабијално /m/ и у српском и у енглеском, а нешто слабије биће изражени код /n/, а најмање уочљиви код палаталног у српском и веларног /ŋ/ у енглеском (Petrović, Gudurić 2010; Gimson 1978). Поред форманата, при акустичкој анализи назала уочавају се карактеристичне транзиције суседних вокала, које умногоме доприносе идентификацији и разграничавању назалних консонаната. Имајући у виду претходно описане начине артикулације, разумљиво је да непосредно окружење снажно утиче на спектралну слику и усло-

вљава јасну или тешку идентификацију форманата носних сугласника. За назале је такође нарочито карактеристично опадање спектралне енергије и појава тзв. антиформаната, као и веома ниска вредност првог форманта.

Српски и енглески фонолошки систем садржи по три назала, с тим што се они разликују по месту артикулације. У српском језику разликујемо три назалне фонеме, билабијално /m/, алвеоларно /n/ ипалатално /ɲ/. /n/ је нарочито занимљиво јер се у зависности од фонетског контекста може реализовати као апико-алвеоларни, дентални и алвеоларни глас. Такође, од посебног значаја за усвајање енглеског језика код српских говорника јесте чињеница да /n/ има још једну алофонску варијанту испред задњонепчаних сугласника, у речима *банка* или *англиш* нпр., и у тим контекстима слично је енглеском веларном назалу /ŋ/ (Petrović, Gudurić 2010). Међутим, иако су на спектрограмској слици јасно видљиве разлике које сведоче о томе да су у питању два гласа, а не алофона, с обзиром да се никад не јављају у истом окружењу, а да су слични по начину творбе, у српском /n/ и /ŋ/ нису две фонеме. Енглески језик такође има три назална консонанта билабијално /m/, алвеоларно /n/ и веларно /ŋ/. Свакако ће у различитим фонетским окружењима реализације поменутих енглеских назала бити другачије, те ће тако /m/ бити лабио-дентално испред /f/ и /v/, а /n/ ће имати изражено денталну артикулацију испред /θ/ и /ð/, и посталвеоларни изговор испред /r/ (Jones 1979).

Методологија

Циљеви рада

Циљ нашег рада је испитивање природе српско-енглеског међујезичког система, прецизније акустичка анализа назалних консонаната код српских ученика који енглески уче као страни језик. Такође, желели смо да истражимо да ли трансфер из матерњег језика има значајну улогу при усвајању поменутих гласова, као како на усвајање утичу индивидуалне склоности испитаника и да ли тип задатка утиче на квалитет изговора и на који начин.

Истраживачка питања

Истраживање смо засновали на неколико истраживачких питања:

- Каква је природа енглеских назалних консонаната у међујезичком фонолошком систему са акустичке тачке гледишта?
- Од чега зависи да ли ће изговор датих гласова бити што приближнији изговору матерњих говорника?
- Да ли изговор назала утиче на појаву страног нагласка?
- Да ли се трансфер из матерњег језика може посматрати као битан фактор при изговору енглеских назала?
- Да ли врста тестова утиче на продукцију назалних сугласника?
- Да ли индивидуалне склоности у перцепцији и продукцији поменутих гласова утичу на њихову продукцију и на који начин?

Испитаници и шок истраживања

У истраживању је учествовало 15 испитаника, 11 девојчица и 4 дечака, ученика треће године јагодинске гимназије. Сви испитаници у тренутку истраживања учили су енглески пуних осам година.

Истраживање је спроведено током првог полугодишта 2010/2011. школске године.

Процедура и инструменти

Спроведено истраживање се састојало из два дела: тестирања изговора и анкетања испитаника. Испитаници су снимљени како изговарају циљне гласове са листе речи и кроз спонтани говор. Наиме, имали су задатак да препричају задату причу, а на тај начин смо желели да проверимо да ли ће изговор назола бити исти у различитим условима у погледу нивоа формалности испитивања. Листа речи садржала је енглеске назале, укупно 20 примера, у различитим фонетским окружењима. Што се спонтаног говора тиче, из препричаних прича анализирано је по осам примера назала за сваког испитаника. Други део истраживања садржао је анкету у којој су ученици одговарали на питања везана за индивидуалне склоности у погледу имитирања изговора циљних гласова и поешкоћа са којима се срећу при усвајању истих. Анкета се састојала из петнаест питања са Ликертовом скалом од пет могућих одговора, а сачињена је комбинацијом релевантних питања из претходно примењиваних анкета у другим студијама (Kolokdaragh 2010; Jahan 2011; Calvo Benzies 2013).

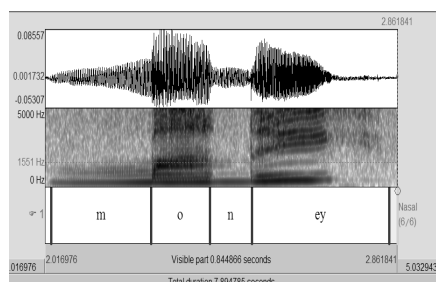
Анализа корпуса и статистичка обрада података

Акустичку анализу корпуса извели смо коришћењем, у фонетским студијама широко распрострањеног, специјализованог компјутерског програма за фонетску анализу под називом *Praat*.

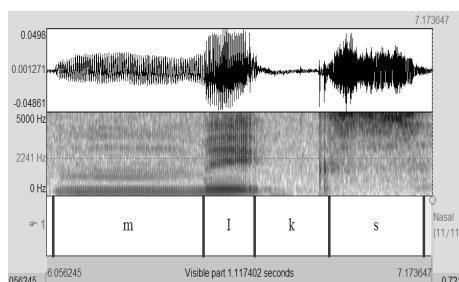
Од статистичких поступака за обраду података из прикупљеног корпуса користили смо процентуални прорачун ит-тест за утврђивање статистички значајних разлика.

Резултати и дискусија

5.1 Анализа спектограма назала прилично је захтевна јер спектрална енергија долази из више различитих извора, тако да је тешко јасно одредити одакле прецизно долази, да ли из усне и носне дупље или се она преусмерава услед антирезонанције, односно због тога што носне мембране упијају и неутралишу извесну количину енергије. Форманте је често тешко, па и немогуће разграничити, а највидљивији су код билабијаног /m/, затим /n/, а најслабији код /ŋ/. Затамљења која означавају концентрације спектралне енергије шира су него код вокала, али су зато слабијег интензитета, тј. светлије су боје, како би се разликовали од њих. Код наших испитаника уочене су разлике у трајању билабијалног назала у зависности од позиције у речи. Најдужи изговор је у почетној позицији (Слика 1 и Слика 2), с тим што је у речи *mix* /miks/ изговор дупло дужи чак 0.44s, у односу на 0.247s у речи *money* /'mlni/. На слици 1 у средини речи налази се алвеоларни назал који код изворних говорника има продужену артикулацију, пример за тзв. дуги консонант, али се код наших испитаника није уочио нешто дужи изговор него у осталим примерима, што сведочи о недовољном познавању фонетских карактеристика страног језика.

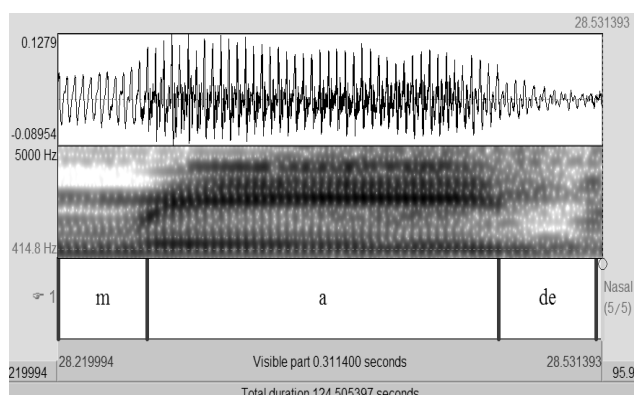

Слика 1

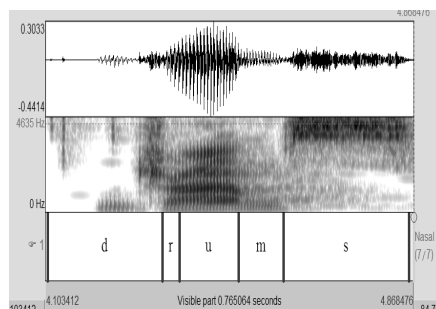
Слика 2

Када су у питању разлике у трајању билабијалног назала у различитим задацима, примећена је разлика у иницијалној позицији где је у спонтаном говору изговор знатно краћи 0.047s (Слика 3).

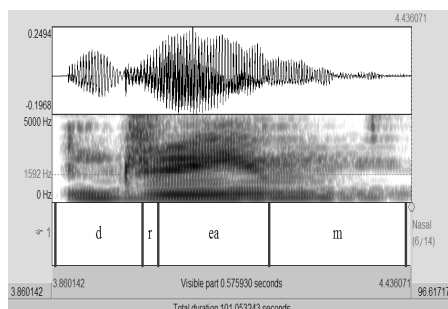

Слика3

Најкраћи изговор има медијално /m/ (Слика 4), 0.08s, где је и обезвучено испред финалног безвучног фрикатива, који је неправилно изговорен као безвучни и тако изазвао регресивно обезвучавање сонанта који би по правилу требало да утиче на звучни изговор финалног консонанта. Знатно је дужи изговор финалног /m/, 0.219s, (Слика 5), које је задржало звучност, а на слици се уочавају и карактеристични антиформанти у области од око 1100 Hz.

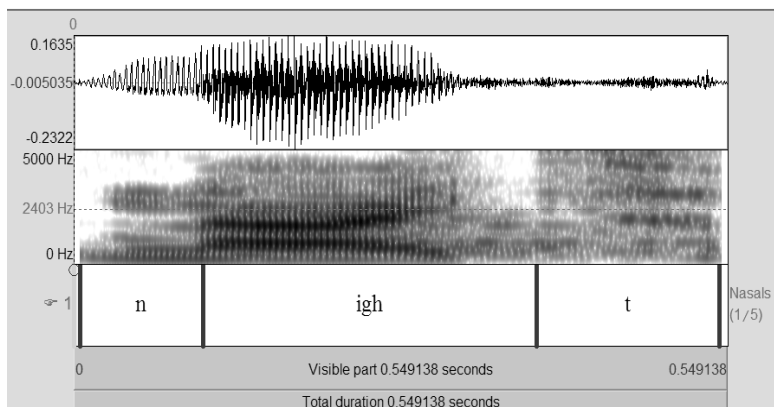

Слика 4

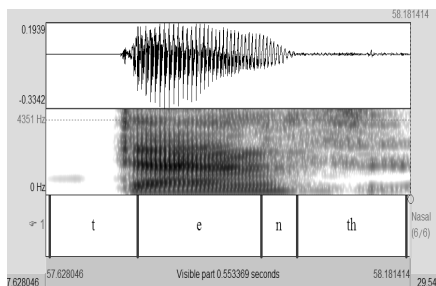
Слика 5

Алвеоларни назал има најизраженије форманте у иницијалној позицији у речи (Слика 6) где су присутна шира затамљења него код суседног вокала и приметна одсуства спектралне енергије у виду антиформаната нарочито у делу од око 1650 Hz.

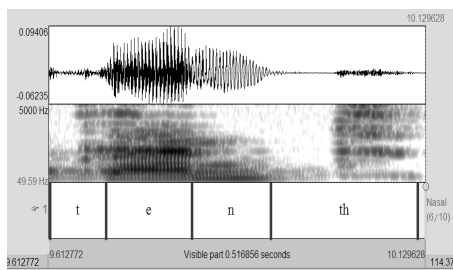

Слика 6

Индивидуалне разлике у артикулацији назала могу се видети на спектрограмима Слика 7а и 7б, где у првом случају нема изражених форманата, док су удругом они видљиви заједно са антиформантима и транзицијама претходног вокала.

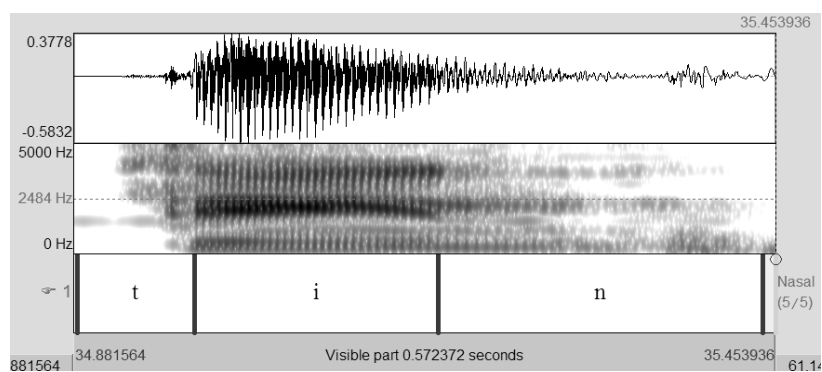

Слика 7а

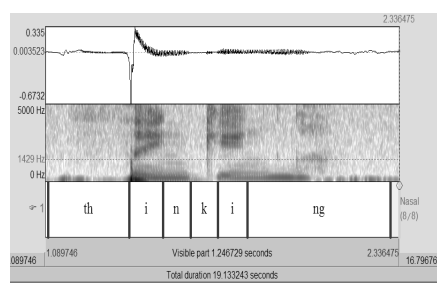

Слика 7б

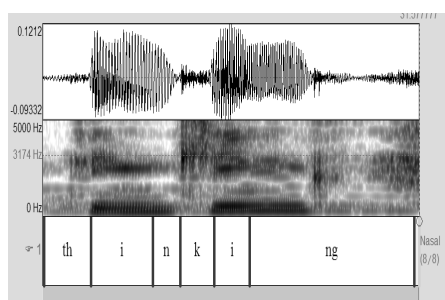
Када је у питању трајање изговора алвеоларног назала, приметне су разлике у зависности од дистрибуције. Наиме, најдужи изговор има финално /n/ (Слика 8) од око 0.263s и иницијално /n/ (Слика 6) око 0.153 s. У средишњој позицији у речи изговор је најкраћи (Слика 7а и 7б), с тим што су уочене разлике у трајању у задатку где су се читале речи са листе (0.1s) и нешто краћи изговор у спонтаном говору (0.05s).

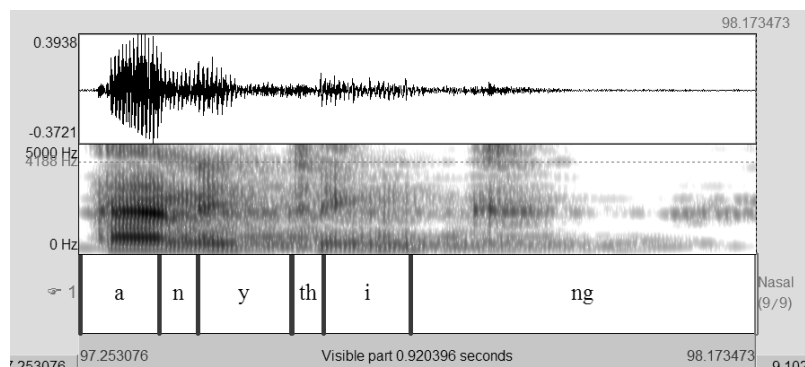
Слика 8

Слика 9а

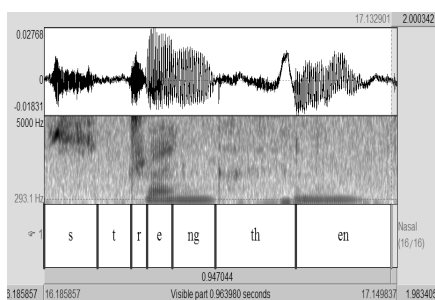
Слика 9б

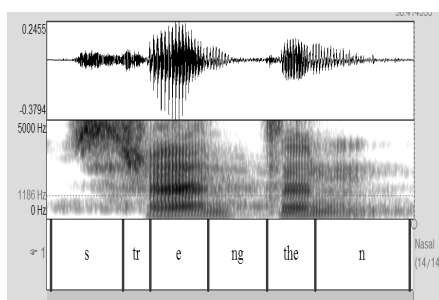
Слика 10

Ако се упореде спектрограми правилно (Слика 9а) и неправилно (Слика 9б) изговореног веларног назала у речи *thinking* / ^hθɪŋkɪŋ /, јасно се уочава потпуно одсуство форманата и антиформаната у случају правилно изговореног гласа, што се често наводи као случај у литератури. У датој речи веларни глас би требало да буде изговорен у медијалној и финалној позицији у речи. Још важније, јасно је видљива транзиција претходног вокала карактеристична за препознавање веларног назала, тј. искривљеност нагоре код другог форманта вокала који

претходи. У случају када циљни глас није правилно изговорен на спектрограму нема уочљивих кривина на формантима у вишим деловима спектра, већ су они у равни што је карактеристична транзиција за алвеоларни носни сугласник, што потврђује да је уместо веларног изговорена комбинација алвеоларног назала и веларног пловива. На слици 10 се иза алвеоларно изговореног назала јасно уочава почетак праскавог сугласника, који је обезвучен на крају речи. Слична ситуација може се потврдити у речи *strengthen* /'streŋθəp/ на сликама 12а, где је правилно изговорен циљни глас, и 12б, где је изговорен као комбинација алвеоларног назала и веларног пловива. Дакле, испитаници супституишу веларни назал у циљном језику, комбинацијом алвеоларног назала и пловива, иако је у самом матерњем језику постојећа алофонска артикулација веларне варијанте назала. Могући разлог за то може бити трансфер, али не фонетски, него трансфер графемске природе. Наиме, с обзиром да је у српском правопис фонетски и изговара се оно што је написано, поучени тиме, српски говорници, видевши у писању n+g, а недовољно упознати са фонологијом страног језика који уче, изговарају управо ту комбинацију гласова уместо једног, веларног назала.

Слика 11а

Слика 11б

5.2 Како бисмо проверили утицај врсте тестова при испитивању на тачност изговора циљних гласова, тј. како формалност теста утиче на артикулацију назала, најпре смо за билабијални и алвеоларни назал упоредили формантске вредности, а затим смо за веларни назал упоредили проценте тачно изговорених гласова користећи *Студенцов ш-шест* као релевантан статистички поступак. Резултати статистичке провере показали су да на изговор билабијалног назала не утиче значајно врста теста (вредности $P=0.2205$, $P=0.7755$, $P=0.2418$ за прва три форманта нису статистички значајне), тј. нема разлике у артикулацији приликом читања листе речи и препричавања приче (Табела 1). На изговор поменутог гласа ће пре свега утицати фонетско окружење и индивидуалне карактеристике говорног апарата испитаника. Просечне вредности форманата су у границама очекиваног за /m/, нижи први формант који указује на лабијалност, други формант у просеку око 1200 Hz, нешто виши од очекиване вредности и трећи на око 2500 Hz, што је такође у оквиру очекиване вредности предложене у неким ранијим студијама (Gimson 1978).

Занимљиво је да се код алвеоларног назала испоставило да разлика у формантским вредностима може зависити од врсте употребљеног теста при испитивању (Табела 2) јер су разлике у вредностима другог и трећег форманта статистички значајне, односно, нису производ случајности (вредности разлике другог и трећег форманта $P=0.0019$ и $P=0.0186$). У случају спонтаног говора вред-

ности другог форманта су нешто више (око 2850Hz) него у случају листе речи (око 2770Hz), што указује потенцијално на то да при мање формалном тесту испитаници скраћују простор у усној дупљи за изговор алвеоларног /n/, у односу на формалнији вид испитивања када су концентрисанији на артикулацију. Треба нагласити да су у анализи коришћене формантске вредности поменута два назала у иницијалној, медијалној и финалној позицији у речи. Познато је да на формантске вредности назала умногоме утиче фонетско окружење и физиолошке карактеристике говорног апарата испитаника, али с обзиром да су у питању били исти испитаници и да су за анализу бирани примери назала у сличном фонетском контексту, не би требало олако занемарити врсту задатка као фактор који утиче на артикулационе карактеристике назала. Свакако да идентификовање формантских структура назала није довољно за комплетнији опис акустичких карактеристика датих гласова, али може да укаже на специфичности њиховог изговора у међујезичком систему, те је неопходно опширније истраживање са већим бројем испитаника како би се валидније потврдиле претходно наведене претпоставке.

Табела 1. Статистички значај формантских вредности билабијалног назала

Статистички значај (Резултат т-теста за /m/)	F1		F2		F3	
	Листа речи	Спонтани говор	Листа речи	Спонтани говор	Листа речи	Спонтани говор
<i>Средња вредности</i>	341.67	324.15	1265.13	1256.48	2489.95	2552.83
<i>Стандардна девијација</i>	98.24	95.76	243.07	202.45	166.83	231.50
<i>Стандардна грешка средње вредности</i>	9.59	9.35	23.72	19.76	16.28	22.59
<i>Стандардна грешка разлике</i>	14.210		30.279		31.537	
<i>Вредности P</i>	P=0.2205	t = 1.2325 df = 104	P=0.7755	t = 0.2859 df = 104	P=0.2418	t = 1.1771 df = 104

Табела 2. Статистички значај формантских вредности алвеоларног назала

Статистички значај (Резултат т-теста за /n/)	F1		F2		F3	
	Листа речи	Спонтани говор	Листа речи	Спонтани говор	Листа речи	Спонтани говор
<i>Средња вредности</i>	276.61	291.06	1616.83	1709.68	2771.52	2840.35
<i>Стандардна девијација</i>	84.13	94.10	186.64	239.88	209.59	209.40
<i>Стандардна грешка средње вредности</i>	7.68	8.55	17.04	21.90	19.13	19.12
<i>Стандардна грешка разлике</i>	11.419				29.254	
<i>Вредност P</i>	P=0.2159	t = 1.2442 df = 119	P=0.0019	t = 3.1739 df = 119	=0.0186	t = 2.3864 df = 119

Што се веларног назала тиче, иако је приметно мањи број тачних одговора у задатку препричавања приче (Табела 3), према конвенционалним критеријумима сматра се да дата разлика у вредностима није статистички значајна

($P=0.2552$), што значи да на неправилност изговора веларног назала не утиче тип тестова при испитивању. Код веларног назала нисмо применили исти поступак као код претходна два носна сугласника за израчунавање статистички значајне разлике, прецизније, нисмо мерили разликуе формантским вредностима, пре свега јер су много теже уочљиви на спектограму, а и могуће је утврдити да поменути глас није правилно изговорен већ да је замењен алвеоларним назалом. С обзиром на прилично низак проценат тачних одговора и у једном и у другом случају, могуће је да би већи број испитаника допринео другачијим резултатима као и другачији примери циљних гласова у погледу дистрибуције назала.

Табела 3. Тачност изговора веларног назала

Позиција у речи	Тачност изговора (%)	
	Листа речи	Спонтани говор
V+η+C	23.33% (7/30)	4.44% (2/45)
V+η	24% (18/75)	6.67% (5/75)
Статистички значај (Резултат т-теста за /η/)		
Средња вредност	12.50	3.50
Стандардна девијација	7.78	2.12
Стандардна грешка средње вредности	5.50	1.50
Стандардна грешка разлике	5.701	
Вредност P	$P=0.2552$	$t = 1.5787$ $df = 2$

5.3 Индивидуалне склоности испитаника мерили смо посебно осмишљеном анкетом по узору на једно претходно истраживање (Liu 2011). Иако већина испитаника (око 93%) сматра да је изговор важан део учења страног језика, знатно мањи постотак њих заиста обраћа пажњу на изговор док говори енглески језик (66.67%). Такође, знатно мањи проценат испитаника вежба изговор енглеских гласова, а притом ретко или никада не користе речник изговора. Нешто мање од половине испитаних ученика користи способност посматрања наставника како би научио изговор циљних гласова, док нешто виши проценат посматра изговор изворних говорника. Близу 90% сматра да је имитација изворних говорника користан начин да се увежба изговор гласова енглеског језика. Сличан постотак испитаника сматра да је слушање музике позитиван начин за вежбање изговора, док око 30% мање верује да је читање на глас корисна стратегија за вежбање. Други део анкете био је конкретно везан за енглеске назалне сугласнике, тако да већини испитаника није тешко да препознају да ли је наставник или изворни говорник изговорио неки назални сугласник. Шта више, већина од око 70% сматра да изговор енглеских назала није захтеван. Самим тим чини се логичним што већина испитаних српских ученика не вежба изговор назала ни у школи ни код куће, нити кроз читање наглас. Нешто је виши проценат оних који вежбају изговор назала кроз слушање музике, али је дати проценат и даље нижи од процента оних који не вежбају изговор поменутих гласова на тај начин, што се одражава на често нетачну реализацију циљних гласова.

Ред. број	Питање	Одговори				
		Увек	Често	Ретко	Никада	Не знам
1.	Сматрам да је изговор важан део учења енглеског језика.	10 66.67%	4 26.67%		1 6.67%	
2.	Обраћам пажњу на свој изговор када разговарам на енглеском језику.	7 46.67%	3 20%	4 26.67%	1 6.67%	
3.	Вежбам да изговарам гласове енглеског језика.	3 20%	5 33.33%	5 33.33%	2 13.33%	
4.	Користим речник изговора да бих сазнао како се изговара нека реч на енглеском.			8 53.33%	5 33.33%	2 13.33%
5.	Посматрам наставника како изговара гласове енглеског језика.	3 20%	4 26.67%	6 40%	1 6.67%	1 6.67%
6.	Посматрам изворне говорнике како изговарају гласове енглеског језика.	3 20%	6 40%	5 33.33%	1 6.67%	
7.	Имитација изворних говорника је добар начин да се научи изговор гласова енглеског језика.	7 46.67%	5 33.33%	2 13.33%		1 6.67%
8.	Слушање песама на енглеском језику помаже да се савлада изговор.	8 53.33%	4 26.67%	2 13.33%		1 6.67%
9.	Читање наглас помаже да се савлада изговор гласова енглеског језика.	6 40%	3 20%	4 26.67%		2 13.33%
10.	Тешко ми је да препознам да ли је наставник или изворни говорник изговорио назални сугласник.			5 33.33%	7 46.67%	3 20%
11.	Изговор енглеских назала је захтеван.	1 6.67%	1 6.67%	5 33.33%	6 40%	2 13.33%
12.	Вежбам изговор енглеских назала у школи.		1 6.67%	7 46.67%	6 40%	1 6.67%
13.	Вежбам изговор енглеских назала код куће.		1 6.67%	8 53.33%	6 40%	
14.	Вежбам изговор енглеских назала кроз читање наглас.		2 13.33%	8 53.33%	5 33.33%	
15.	Вежбам изговор енглеских назала кроз слушање музике.		5 33.33%	6 40%	4 26.67%	

Закључак

У раду смо покушали да одговоримо на постављена истраживачка питања везана за природу назала у српско-енглеском међујезичком систему, као и на питања везана за доминантне факторе који имају водећу улогу у продукцији поменутих гласова. У првом делу рада смо анализирали акустичке карактеристике назалних консонаната где смо уочили да трансфер из матерњег језика има одређену улогу али да не доприноси страном нагласку код билабијалног и алвеоларног назала. Код веларног назала је ситуација нешто другачија. Наиме, иако ученици енглеског као страног имају у фонетском инвентару матерњег језика веларни назал када се /n/ нађе испред задњонепчаних консонаната, те им је самим тим познат изговор енглеског веларног назала, они дато знање не примењују на циљни језик већ се везују за правописне одлике и изговарају погрешно дати сугласник на начин који смо описали подробније у раду. То само потврђује закључке теорија које су у основи и овог истраживања у којима се тврди да је сличне

гласове теже усвојити (Best 1994; Flege 1995). Фонетско окружење игра неизоставну улогу у акустичким карактеристикама назала, што смо још једном видели.

Тип тестова при испитивању може бити релевантан фактор који утиче на обележја назала, што смо видели у примеру алвеоларног /n/, али је неопходан већи број испитаника како би се са сигурношћу могле потврдити претпоставке нашег истраживања.

Коначно, из трећег дела истраживања који се састојао из анкете, могли смо видети да српски ученици недовољно пажње посвећују вежбању изговора назалних сугласника, делимично зато што их не сматрају захтевним за изговор, чиме се може објаснити неправилан изговор датих гласова у појединим окружењима.

У даљим истраживањима већа пажња би се могла посветити гласовима у окружењу и њиховом утицају не само на продукцију, већ и на перцепцију назалних сугласника у српско-енглеском међујезичком систему.

Литература

Бест 1994: Best, C. The emergence of native-language phonological influence in infants: A perceptual assimilation model. In H. Nusbaum, J. Goodman and C. Howard (eds.), *The Transition from Speech Sounds to Spoken Words: The Development of Speech Perception*, pp. 167-224. Cambridge, MA: MIT Press.

Бест et al. 1988: Best, C. T., McRoberts, G. W., & Sithole, N. T. Examination of language-specific influences in infants' discrimination of prosodic categories. *Proceedings of the 12th International Congress of Phonetic Sciences*.

Блеј-Вроумен 1989: Bley-Vroman, R. The logical problem of second language acquisition. In S. Gass and J. Schachter (eds.), *Linguistic Perspectives on Second Language Acquisition*, pp. 41-72. Cambridge: Cambridge University Press.

Бурсма, Вининк 2014: Boersma, Paul, Weenink, David (2014) Praat: Doing Phonetics by Computer. Version 5.4.02. Доступно на http://www.fon.hum.uva.nl/praat/download_win.html.

Гимсон 1978: Gimson, A. C. *An Introduction to the Pronunciation of English*. Bristol: J.W. Arrowsmith Ltd..

Далтон 1994: Dalton, C. *Pronunciation*. Oxford: Oxford University Press.

Диаз-Кампос 2004: Díaz-Campos, Manuel. Context of learning in the acquisition of Spanish second language phonology. *Studies in Second Language Acquisition* 26.249-74.

Димитријевић-Савић, Јеротијевић 2011: Dimitrijević-Savić, Jovana, Jerotijević, Danica. Factors Influencing Serbian EFL Learners' Production Accuracy of English Interdental Fricatives. The First International Conference on English Studies *English Language and Anglophone Literature Today (ELALT Proceedings)* held on 19 March 2011, department za anglistiku, Filozofski fakultet. Novi Sad. 2011. 63-70.

Екман 1977: Eckman, F. Markedness and the Contrastive Analysis Hypothesis. *Language Learning* 27: 315-330.

Ешби 2011: Ashby, P. *Understanding Phonetics*. UK: Hodder Education.

Јаковљевић 2011: Jakovljević, B. Auditory Perception of Serbian and English Voiceless Stops by Serbian Speakers and Interference. *Zbornik za jezike i književnosti Filozofskog fakulteta u Novom Sadu I*, 47-55.

Јаковљевић 2012: Jakovljević, B. VOT Transfer in the Production of English Stops by Serbian Native Speakers. U: T. Paunović i B. Čubrović (ur.) *Exploring English Phonetics*. Cambridge: Cambridge Scholars Publishing, 31-46.

- Калво Бензис 2013: Calvo Benzies, Yolanda Joy. "Spanish EFL University Students' Views on the Teaching of Pronunciation: A Survey-Based Study". In Ciarlo, C and Giannoni, D.S (eds.). *Language Studies Working Papers*, vol. 5: 41-49. Reading: University of Reading. ISSN: 2040-3461.
- Кологдарх 2010: Kolokdaragh, V. R. ESL/EFL Learners' Perception of their Pronunciation Needs and Strategies. *The Forty First Annual State CATESOL Conference*, Santa Clara.
- Кребс-Лазендић, Бест 2007: Krebs-Lazendic, L., Best, C.T. "Early and Late Bilinguals' Vowel Perception and Production: English Vowel Contrasts that Give Serbian-English Bilinguals a H(E)AD-ache". In Rauber, A.S., Watkins, M.A. & B.O. Baptista (eds): *New Sounds 2007: Proceedings of the Fifth International Symposium on the Acquisition of Second Language Speech*, 282-292.
- Лиу 2011: Liu, Q. Factors influencing pronunciation accuracy: L1 negative transfer, task variables and individual aptitude. *English Language Teaching: Canadian Center of Science and Education*, 4(4), 115-120.
- Лорд 2005: Lord, G. (How) Can We Teach Foreign Language Pronunciation? On the Effects of a Spanish Phonetics Course. *Hispania*, 88(3), 557-567.
- Марковић, Јаковљевић 2012; Marković, M., Jakovljević, B.. Some Controversies about /v/ in Serbian, Transfer in English and Other Related Issues. U: T. Paunović i B. Čubrović (ur.) *Exploring English Phonetics*. Cambridge: Cambridge Scholars Publishing, 13-30.
- Мејџор 1987: Major, Roy. Foreign accent: recent research and theory. *International Review of Applied Linguistics in Language Teaching* 3.185-202.
- Мејџор 2001: Major, R. C. *Foreign Accent: The Ontogeny and Phylogeny of Second Language Phonology*. Lawrence Erlbaum.
- Петровић, Гудурић 2010: Petrović, Dragoljub, Gudurić, Snežana. *Fonologija srpskoga jezika*. Beograd: Institut za srpski jezik SANU.
- Ро ет ал. 2009: Rau, V., Chang H., Tarone E. Think or Sink: Chinese Learners' Acquisition of the English Voiceless Interdental Fricative. *Language Learning* 59:3, 581-621.
- Роуз 2010: Rose, M. Intervocalic Tap and Trill Production in the Acquisition of Spanish as a Second Language. *Studies In Hispanic & Lusophone Linguistics*, 3(2), 379-419.
- Скавл 1988: Scovel, T. A time to speak. A psycholinguistic inquiry into the critical period for human speech. Rowley, MA: Newbury House.
- Стивенс 2001: Stevens, K. N. "The properties of the vocal-tract walls help to shape several phonetic distinctions in language", in *Travaux du Cercle Linguistique de Copenhague*, Vol. XXXI, pp. 285-297.
- Фејс 2006: Face, T. L. Intervocalic Rhotic Pronunciation by Adult Learners of Spanish as a Second Language. *Selected proceedings of the 7th Conference on the Acquisition of Spanish and Portuguese as First and Second Languages* (pp. 47-58).
- Флеги 1987: Flege, J. A Critical Period for Learning to Pronounce Foreign Language. *Applied Linguistics*, 8:162-177.
- Флеги 1995: Flege, J. Second language speech learning: Theory, Findings, and problems. In W. Strange (ed.), *Speech Perception and Linguistic Experience: Issues in Crosslanguage Research*, pp. 233-73. Baltimore: York Press.
- Чубровић 2008: Čubrović, Biljana. Reconstructing English postalveolar sequences: The case of Serbian EFL learners. In *New Sounds 2007: Proceedings of the Fifth International Symposium on the Acquisition of Second Language Speech*, ed. by Andréia Schurt Rauber, Michael Alan Watkins & Barbara O. Baptista. Florianópolis, Brazil: Graduate Program in English, Federal University of Santa Catarina, 2008, str. 149-152.
- Џахан 2011: Jahan, N. Teaching and learning pronunciation in ESL/EFL classes of Bangladesh. *Journal of Education and practice*, 2(3), 36-46.
- Џоунз 1979: Jones, D. *An outline of English phonetics*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Шајвли 2008: Shively, R. L. L2 Acquisition of [β], [ð], and [ɣ] in Spanish: Impact of Experience, Linguistic Environment and Learner Variables. *Southwest Journal of Linguistics*, 27(2), 79–114.
- Tarone, Elaine. 1983. On the variability of interlanguage systems. *Applied Linguistics* 4.142-63.
- Thompson, I. (1991). Foreign Accents Revisited: the English Pronunciation of Russian Immigrants. *Language Learning*, 41(2), 177-204.

THE EFFECT OF TRANSFER, INDIVIDUAL APTITUDE AND TEST TYPES ON THE ACQUISITION OF ENGLISH NASALS BY SERBIAN EFL LEARNERS

Summary

The paper makes an attempt at investigating the effect of three different factors on the acquisition of English nasal consonants by Serbian EFL learners. The factors include negative L1 transfer, individual aptitude in terms of imitation and pronunciation monitoring, as well as the pronunciation testing task type. The research consisted of two parts: pronunciation recording and the questionnaire for the participants. Nasal consonants are not typically considered as problematic in the process of SLA and we sought to explore the fact more thoroughly. Target sound production was tested through word list reading containing 20 target tokens in different contexts, and spontaneous speech, where the participants had to retell a well-known children's story in English. Individual aptitude was measured via a specially designed questionnaire. The results of the acoustic analysis of the participants' production were discussed and compared to the native speakers' pronunciations.

Key words: nasals, SLA, interlanguage phonology, individual aptitude, transfer

Danica Jerotijević Tišma

ОКРУГЛИ СТО

Српска језичка дијаспора: одржавање језика и идентитета говорника у мигрантским условима

Јулијана Ј. ВУЧО¹
Универзитет у Београду
Филолошки факултет

КАКО ДО СРПСКОГ КАО НАСЛЕДНОГ²

У излагању се научна јавност упознаје са неким глотодидактичким научним активностима које, користећи се путевима научне сарадње међу европским универзитетима, промовишу учење страних језика путем пројеката за учење и усвајање језика (нпр. PETALL из породице LLT пројеката, <http://petallproject.wix.com/petall>) и (IMAGACT – <http://imagact.lablita.it>).

Иако првенствена намена ових пројеката јесте развијање савремених приступа у настави страних језика (нпр. TBLT, CLIL, ICT у настави језика) или креирање инструмената за учење других страних језика, укључивањем стручњака са наших универзитета, решења, поређења или превода, српски равноправно улази у изабрану понуду језика у размени, чиме се унапређују могућности и средства за његово учење и усавршавање.

Кључне речи: српски као наследни, настава језика, савремени приступи, нове технологије у настави језика

1. Увод

Страни језици у плурилингвалној Европи препознају се као посебно богатство и предност у свим видовима друштвених, културних и политичких делатности. Значај свих европских језика непрекидно се подвлачи током сада већ дуге историје заједничког европског простора³.

Европско језичко богатство и разноврсност свакако су велика предност за све појединце који се користе тим језицима као и за њихове друштвене заједнице. Међутим, начин да се на тим језицима обезбеди широки спектар развоја усмених и писмених компетенција је да се што већи број европских језика укључи у формалне образовне системе или да се нађе формула њиховог организованог учења (Мекпејк, Тинсли 2007:54).

Ло Бјанко (2001: 45) подвлачи значај који имају за Европу разноврсне заједничке баштине европских језика, издвајајући њених шест значајних димензија: интелектуалну, културну, економску, друштвену, грађанску и област права. По његовом мишљењу, заједница, нација или шира друштвена група која улаже у све своје језике, улаже истовремено и у *унапређивање интелектуалних и академских постигнућа нације* будући да је на основу бројних истраживања познато да тако образована деца развијају формална језичка знања и писменост и у предности су над монолингвалним вршњацима;

обогаћује културне активности у свим областима уметности будући да се ослања на традицију и на креативни потенцијал бројних језика и култура као и

1 julivuco@gmail.com

2 Овај рад израђен је у оквиру пројекта *Динамика структура српског језика*, 178014, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

3 Детаљни подаци и богата документација у вези са темом на <http://www.coe.int/t/dg4/linguistic/>.

на богате могућности хибридности која произлази из мултикултурних градова или нација;

у великој мери повећава могућности у областима трговинске размене и инвестиција, не само у најужем, језичком смислу, већ и због предности које се уочавају кроз повезивање путем друштвених и културних веза говорника истог језика, повећавајући тако могућност препознавања потенцијалних тржишта, боље разумевање културних пракси у вези са трговинском разменом и повећане каријерне могућности и мобилност;

јача способности конкурентности у областима економисања знањем добијајући информације не само из извора доминантних језика, већ и из растућег броја информација расположивих на интернету на другим језицима и вишејезично размењујући информације;

јача друштвене услуге, дајући људима веће могућности у језичком и културном смислу, пружајући потребе и могућности којих једнојезични службеници могу да не буду свесни, негујући осећај за инклузију и општу добробит;

увечава могућности за учење у јавном животу и грађењу демократских пракси помажући у рушењу баријера традиционалних монолингвалних језичко политичких пракси, као и свеобухватно представљајући ставове и интересе свих;

развија ефикасније стратегије у борби против предрасуда, промовисању толеранције у узајамној разумевања кроз подједнако вредновање свих језика и култура и обезбеђујући могућност да се тим темама баве вишејезично.

Једна од особености савременог живота у свету јесу интензивне миграције до којих долази из различитих повода, било да су подстакнуте мирнодопским потребама и стремљењима за квалитетнијим животом, образовањем, или оним до којих долази у ратним или нестабилним зонама, када становници једне области напуштају своје разорене домове или ратом захваћене територије у потрази за привременим или трајним новим животом. Уско повезане са сваком врстом миграција јесу и све врсте прилагођавања и уклапања, укључивања миграната у нову животну, радну и образовну средину ради постизања животне хармоније на свим нивоима. У вези са овим јавља се неопходност укључивања свих актера у образовне токове и успех у образовању, недвосмислено зависе од знања језика и пружају добру основу за њихову даљу интеграцију у свет рада (види Скутнаб-Кангас 2000, 2004, Пири 2002, Филиповић, Вучо, Ђурић 2010, Вучо 2009а и 2009б).

Сматра се да у правом вишејезичном систему сви језици треба да имају своје легитимно место: матерњи језици, регионални језици, национални језици као и језици шире комуникације (Скутнаб-Кангас et al. 2009: 5-6).

Језици порекла или наследни језици често се називају и првим језиком особа или група које су се иселиле и живот наставиле у другим државама где морају да се језички прилагоде на ново окружење, да науче језик или језике земље домаћина (Баеко, Бајрам, 2007: 115). Учење језика порекла одвија се најчешће у земљи порекла који у основи доприноси јачању групног идентитета и изражава духовну, културну и језичку дистанцу између места рођења и земље примаоца (Бекман et al. 2011: 76). Процесом међугенерациског посредовања, први језик миграната ће њиховој деци постати наследни језик, преношен у земљи имиграције најчешће у оквиру породице (Бризић 2007: 197). Наследни језик се, дакле, у највећој мери одржава у оквиру породице или у оквиру мигрантске групе путем завичајних или верских окупљања, акцијама за одржање или промоцију завичај-

них језика надлежних институција као што су ресорна министарства⁴, институције итд.

2. Ка равноправности у вишејезичном окружењу

Значај потребе за уједначавањем европског образовног простора препознаје се ангажовањем посебних пројеката⁵ чија је намена умрежавање и финансирање научних и академских пројеката и академских размена којима се помаже да образовни системи партнерских земаља ненаметнуто прихвате савремене трендове развоја високог образовања. Применом ових пројеката развијају се академске прилике и контексти који промовишу задате образовне циљеве, али и језике, културе укључених академских средина, подстичући на тај начин неопходну хомогенизацију на свим нивоима. Такође, у развојним пројектима из домена примењене лингвистике, финансираним средствима националних институција надлежних за подржавање научних истраживања, често се препознају теме везане за учење и усвајање језика или савремених праваца у учењу и усвајању језикâ.

У данашње време велике су могућности за учешће у размени сазнања, искустава, успостављању професионалних мрежа тематски везаних за бројне актуелне теме у образовању⁶. Не јењава потреба да се у све ове активности, програме и могућности укључе и актери, истраживачи, глотодидактичари српског као матерњег и нематерњег језика. Док они оклевају, активности у научним истраживањима и међународним научним и апликативним пројектима учествују експерти који се баве учењем и наставом страних језика који промовишу српски као равноправни језик у плурилингвалној размени.

У посредовању свих знања информационе технологије и интернет данас имају кључну улогу. Сва знања на глобалној мрежи испољена су језиком као инструментом на коме се комуникација, размена информација обавља у функционалном смислу, али је истовремено и простор за креативну употребу језика (Моњеља 2011: 53). Доступност и потенцијал моћне мреже треба проактивно користити и за унапређивање и афирмисање малих језика, као што је српски, у свим срединама и у свим облицима у којима се он јавља, нпр. као матерњи, језик средине, мањински или као наследни језик.

На овом месту поменућемо нека позитивна искуства међународне академске и научне размене која, иако бавећи се страним језицима, нпр. италијанским, и дивулгацијом савремених технологија и наставних приступа учењу страних језика, TBLT, отворено, на различите начине, доприносе подршци малих језика,

4 У Србији се овим баве институције као сто су нпр. Министарство просвете, науке и технолошког развоја, које организује допунску наставу за децу у дијаспори, али најчешће са циљем да се деци омогући уклапање у српски образовни систем при повратку у земљу, иако највећи број имиграната не намерава да свој живот настави у Србији, затим министарства или секретаријати, управе за дијаспору, филолошки факултети, али без јасне стратегије, заједничког става и циљева.

5 Бројни су програми које финансира Европска унија са циљем да подстакне и помогне реформу и модернизацију свих нивоа образовања у партнерским земљама. Неки од њих познати су и активни у нашем академском окружењу, нпр. ERASMUS MUNDUS http://eacea.ec.europa.eu/erasmus_mundus/, TEMPUS (Trans-European mobility scheme for university studies –, <http://eacea.ec.europa.eu/tempus/>); BASILEUS <http://www.basileus.ugent.be/>; LLP, (The Lifelong Learning Programme) http://ec.europa.eu/education/tools/llp_en.htm, итд.

6 Видети нпр. бројне активности Европског центра за модерне језике ECML (European Center for Modern Languages), <http://www.ecml.at/>.

међу којима је и српски, у духу плурилингвистичког и плурикултурног контекста европског и светског образовног простора.

Један од пројеката у коме се српски језик користи равноправно са осталим језицима земаља учесница јесте пројекат ПЕТАЛ, Паневропски пројектни задаци за учење страних језика (PETALL - *Pan-European Task Activities for Language Learning*), из породицеЛЛП пројеката⁷. Овај пројекат бави се подстицањем употребе дигиталних технологија у примени пројектних задатака у настави страних језика⁸, окупља двадесет партнера, десет тандема из исто толико земаља.

Циљ пројекта је унапређивање наставе страних језика у Европи путем примене и усклађивања *Европског референтног оквира за стране језике* и нових методологија у учењу страних језика. Обухвата бројне активности тандема, универзитета и средњих школа из десет земаља који ће производити наставни материјал, организовати курсеве за образовање наставника у земљама учесницама пројекта и на глобалном плану⁹.

Активности пројекта се одвијају кроз научне сусрете учесника пројекта, креирање и примену пројектних задатака, публикавање примера добре праксе на свим националним језицима (велшком, грчком, енглеском, италијанском, португалском, мађарском, немачком, **српском**, турском, холандском и шпанском), организовање националних и међународних курсева за наставнике, сарадњу тандема суседних земаља на производњи и дефинисању верзија пројектних задатака (суседи српског тандема су универзитети и школе из Турске и Мађарске), као и кроз активну дисеминацију резултата пројекта путем учешћа на националним и међународним научним конференцијама.

7 PETALL -, Ref. no. 530863-NL-2012-KA2MP. *The Lifelong Learning Programme* (LLP) - Програм целоживотног учења замишљен је да омогући људима, у сваком периоду живота, да стекну искуства у стицању нових знања, као и да развијају образовање и усавршавање широм Европе. Овај програм подржава ЕАСЕА (*Education, Audiovisual and Culture Executive Agency*), Извршна агенција за образовање, аудиовизуелне технологије и културу. http://ec.europa.eu/education/tools/llp_en.htm

8 Према Елису, пројектни задатак (*task*) је таква врста наставног приступа која захтева од ученика да прагматично приступа језику с намером да постигне неки циљ који може да буде вреднован у складу са успостављеним критеријумима. Пројектни задатак треба да је, директно или индиректно, усклађен са језиком који се употребљава у реалном свету. Као и остале језичке активности, пројектни задатак се може одвијати укључујући све продуктивне или рецептивне, усмене и писмене вештине као и бројне когнитивне процесе (Елис 2003). Педагошки пројектни задатак је по Нунановом мишљењу (Нунан 2004). једна од активности у учионици која од ученика очекује да разуме, манипулише, производи или размењује садржаје на циљном језику док је њихова пажња усмерена на мобилисање њихових граматичких знања с намером да изразе значење, при чему се предност даје изражавању значења уместо употреби форме

9 Учеснице пројекта су следеће институције: University of the Algarve (UALg), Фаро, Португалија, A agrupamento de Escolas Alberto Iria (Alberto Iria Schools Cluster), Португалија, координатор, University of Patras, Патрас, Грчка, Gymnasio of Patras, Патрас, Грчка, University of Granada, Гранада, Шпанија, I.E.S. Américo Castro, Гранада, Шпанија, Direzione Didattica 3° Circolo Chieri - AVIMES SchoolNetwork, Торино, Италија, Dipartimento di Scienze Letterarie e Filologiche, University of Torino, Торино, Италија, Eötvös Loránd University, Будимпешта, Мађарска, Madách Secondary School, Будимпешта, Мађарска, Regionale Opleidings school West Friesland, Хорн, Холандија, Универзитет у Београду, Београд, Србија, Ваздухопловна академија, Београд, Србија, Graduate School of Child Development and Education of the University of Amsterdam (ILO), Амстердам, Холандија, The University of the West of Scotland, Велика Британија, Trinity High School, Пенфру, Велика Британија, Gazi University - Gazi Faculty of Education, Анкара, Турска, Gazi University Foundation Private Secondary School, Анкара, Турска, Kirpenberg-Gymnasium, Бремен, Немачка, Landesinstitut für Schule, Бремен, Немачка.

Овакав начин универзитетске сарадње међу европским високошколским институцијама који укључује и образовне институције из релевантних образовних система земаља учесница, изузетно је и вишеструко значајан јер охрабрује сарадњу између наставника из различитих земаља, доприноси формирању и успостављању регионалних мрежа за сарадњу у области наставе језика, формирањем база података и примера добре праксе олакшава приступ функционалним технолошки посредованим задацима, обезбеђујући квалитет комуникативне размене култура у различитим географским контекстима, промовише узајамно разумевање и бригу за језичку и културну различитост у употреби информационих технологија у пројектним задацима у настави језика, уздиже квалитет образовања наставника развијајући дигиталне компетенције наставника.

Овде посебно истичемо значај дисеминације пројекта кроз семинаре за обуку наставника, као и објављивање 11 свезака наставних материјала на језицима земаља учесница, као допринос афирмацији малих језика вишејезичних образовних система Европе.

Још један међународни пројекат IMAGACT битан је, између осталог, и због вишејезичног инструмента који се пројектом производи и који ће, на, за сада, шеснаест светских језика, од италијанског до кинеског, хинду, пољског и српског, сабрати детаљне информације о акционим глаголима добијене у сарадњи са бројним сарадничким универзитетским центрима. Носиоци програма су италијанске академске и научне институције, као и институције локалне управе¹⁰.

Акциони глаголи италијанског језика понуђени су на сајту пројекта, <http://imagaact.lablita.it>, сакупљени у серије у укупном броју од 550 глагола. Радње које изражавају класификовани глаголи приказане су путем вињета и кратких анимираних филмова са аватарима у акцији. Све акције су пренесене на стране језике, подржане низом једноставних, сликовитих примера на циљном језику, успостављајући својеврстан систем за учење и разумевање акционих глагола на италијанском и осталим језицима укљученим у пројекат. IMAGACT ће користити комбиноване методологије, како корпусне лингвистике тако и комуникативних приступа да дође до корпуса говорног језика. Пројекат ће користити иновативне методе произвести интерлингвистичку онтологију акција која неће бити зависна од језика порекла, већ заснована на прототипским сликама које ће бити примерене свим језицима пројекта. Инфраструктура ће садржати већ поменути број од преко 500 глагола са сваки језик, са око 3000 врста акција из свакодневног живота, високе фреквенције.

Циљ пројекта усмерен је ка савременим интердисциплинарним истраживањима које спајају језичке стварности са потребама лингвистичких иновација у области високих технологија, индустрије и света рада. Осим значаја за лингвистичка истраживања глаголских карактеристика акционих глагола уопште као и у учењу и настави језика, IMAGACT свакако доноси и иновативна знања која ће бити на располагању бројних технолошких сектора, од моделовања роботичких система, вештачких интелигенција, односа човека и машине итд.), али и посебно значајне доприносе у примени и тестирању у образовању и у областима превођења, и учења и усвајања свих страних језика. На пример, корисник који

10 Università degli Studi di Firenze (Dipartimento di Italianistica) – UNIFI, Università degli Studi di Siena (Dipartimento di Scienze della Comunicazione) – UNISI, CNR / Centro Nazionale delle Ricerche (Pisa, Istituto di Linguistica Computazionale “Antonio Zampolli”) – CNR (ILC), Regione Toscana (Покрајина Тоскана). Руководилац пројекта је проф. др Масимо Монеља, Универзитет у Фиренци.

има потребу да сазна значење неког акционог глагола, неће више зависити од поређења са сопственим језиком, као што је то случај у двојезичним речницима, већ ће се директно позивати на слике акција које ће му дати одговор. Овакав поступак ће у великој мери олакшати процес учења страних језика, италијанског и свих осталих укључених у пројекат, нарочито оним корисницима који, као говорници српског као наследног језика, припадници треће, четврте или пете генерације имиграната, имају слаб приступ традиционалним језичким инструментима, а којима је у учењу и усвајању језика потребна веза са културом и језиком порекла.

Како и за остале језике пројекта, IMAGACT је битан и за говорнике српског језика јер успоставља везу путем слике и анимираног филма са потребним глаголом, радњом, на више светских језика, те се у размени и поређењу вреднује све језике пројекта. Српски језик, тако, улази у равноправну размену са осталима и нуди се у сајбер свету за вишеструке намене, учествујући у активној вишејезичној размени.

3. Закључак

Организовано неговање српског као наследног језика, сада препуштено спорядичним акцијама, без јасне стратегије и координираног плана за то одговорних институција у Србији, свакако би допринело чвршћој вези говорника са језиком предака, препознатљивости тога језика у контакту са осталим језицима, његово вредновање у образовним системима земаља у којима живе и у свету рада.

Неки одговори за растућу потребу препознавања српског језика у вишејезичном контексту савременог света и Европе могу делимично да се добију из универзитетске сарадње и научних и образовних пројеката који серазвијају уз подршку европских институција као и научних институција појединих земаља.

Користећи се путевима научне сарадње, захваљујући учешћу у пројектима невезаним непосредно за српски језик, посредно се промовише и учење српског језика који постаје препознатљив и уочљив у глобалном простору.

Литература

Кортије, Кавали 2011: С. Cortier, М. Cavalli, *Langues régionales/minoritaires dans l'éducation bi-/plurilingue Langues d'ici, langues d'ailleurs* édité, Strasbourg: Language Policy Division, Council of Europe.

Бекманет ал 2011: К.-В. Boeckmann, Е. Aalto, А. Abel, Т. Atanasoska, Т. Lamb, *Promoting plurilingualism. Majority language in multilingual settings*, Graz: European Centre for Modern Languages, Council of Europe Publishing.

Баеко, Бајрам 2007: Ј.-С. Baecco, М. Byram, *From Linguistic Diversity To Plurilingual Education: Guide For The Development Of Language Education Policies In Europe From Linguistic Diversity To Plurilingual Education*, Strasbourg: Language Policy Division, Council of Europe.

Бризић 2007: К. Brizic, *Das geheime Leben der Sprachen. Gesprochene und verschwiegene Sprachen und ihr Einfluss auf den Spracherwerb in der Migration*, Münster: Waxmann (*Internationale Hochschulschriften*, 465).

Вучо, 2009а: Ј. Vučo, Академска компетенција, језик образовања – српски и италијански, у: М. Ковачевић (ред.), *Српски језик, књижевност, уметност*, књ. 1, *Српски језик у уједињеној Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет*, 427-237.

Вучо, 2009б: Ј. Vučo, О језику образовања мањинских заједница у Србији, in: V. P. Hadži, T. Balažić Bulc, V. Gorjanc (eds.), *Med politiko in stvarnostji. Status tujih in drugih jezikov, Jezikovna situacija v novonastalih drzavah bivse Jugoslavije*, Ljubljana: Filozofska fakulteta, 249–265.

Елис 2003: P. Ellis, *Task-based Language Learning and Teaching*, New York: Oxford University Press.

Ло Бјанко 2001: J. Lo Bianco, *Language and Literacy Policy in Scotland*, Stirling: Scottish CILT.

Мекпејк, Тинсли: J. McPake & T. Tinsley, *Valuing all languages in Europe*, Strasbourg: Language Policy Division, Council of Europe.

Монеља 2011: М. Монеља, Интернетска инфраструктура усмерена на консолидовање наставе италијанског језика широм света, *Дигитализација културне и научне баштине, универзитетски репозиционијуми и учење на даљину, Учење на даљину и интерактивна настава*, Београд: Филолошки факултет, Књига 4, 53–76.

Нунан 2004: D. Nunan, *Task-Based Language Teaching*, Cambridge: Cambridge University Press.

Пири 2002: R. Piri, *Teaching And Learning Less Widely Spoken Languages In Other Countries*, Strasbourg: Language Policy Division, Council of Europe.

Скутнаб-Кангас 2000: T. Skutnabb-Kangas, *Education of ethnic minorities: Introduction and evaluation of various models in relation to Roma*, Tolerance, ECMI (European Centre for Minority Issues) Panel. Преузето са <http://www.tolerance.cz/english/sem2000/ecmi04.htm>, 12. 3. 2015.

Скутнаб-Кангас 2004: T. Skutnabb-Kangas, The right to mother tongue medium education-the hot potato in human rights instruments, Opening Plenary, *II Mercator International Symposium Europe 2004: A new framework for all languages?* Преузето са <http://www.ciemen.org/mercator/pdf/simp-skutnab.pdf>, 12. 3. 2015.

Скутнаб-Кангас et al 2009: T. Skutnabb-Kangas, R. Phillipson, A. Mohanty, M. Panda (eds). *Social Justice through Multilingual Education*, Bristol: Multilingual Matters

Филиповић, Вучо, Ђурић 2010: J. Filipović & J. Vučo, Lj. Đurić, From Language Barriers to Social Capital: Serbian as the Language of Education for Romani Children, in: M. T. Prior, Y. Watanabe, S.-K. Lee (eds.), *Selected Proceedings of the 2008 Second Language Research Forum: Exploring SLA Perspectives, Positions, and Practices*, Somerville, MA: Cascadilla Proceedings Project, 261–275.

HOW TO REACH THE SERBIAN AS A HERITAGE LANGUAGE

Summary

Foreign language learning in plurilingual Europe is recognized as a primary need and it is supported, among others, by special financing of scientific and academic projects and academic exchanges, but also by development projects from the domain of applied linguistics, financed by national ministries.

Even though the first intention of these projects is the development of modern approaches to foreign language teaching or creating the tools for learning other foreign languages, incorporating experts from our universities, Serbian enters as an equal language into the line of languages in exchange, where opportunities are promoted as well as tools for its' learning and perfecting.

On the example of the PETALL project from the LLP family of projects, <http://petallproject.wix.com/petall>, and IMAGACT, <http://imagact.lablita.it> the advantages of modern methodology of language learning and teaching research are shown, as well as the scientific and university cooperation that are applied in teaching of Serbian. Even though the first intention of these projects is the development of modern approaches to foreign language teaching or creating the tools for learning other foreign languages, incorporating experts from our universities, solutions, comparisons or translations, Serbian enters as an equal language into the line of languages in exchange, where opportunities are promoted as well as tools for its' learning and perfecting.

Key words: Serbian as hereditary, language teaching, advanced concepts, new technology in teaching languages

Julijana Vučo

Јелена М. ФИЛИПОВИЋ
Универзитет у Београду
Филолошки факултет

Јован В. ФИЛИПОВИЋ
Универзитет у Београду
Факултет организационих наука

ПРОСТОРИ, МЕСТА И ЈЕЗИЦИ СРПСКЕ ИНТЕЛЕКТУАЛНЕ ДИЈАСПОРЕ У САЈБЕРСПЕЈСУ

У раду се из перспективе комуникативне акције (Хабермас 1984) анализирају простори, места и језици у комуникацији српске интелектуалне дијаспоре на друштвеној мрежи Фејсбук. Разматра се комуникативна акција која се одиграва у сајберспејсу (енгл. *cyberspace*), глобалном метамедијуму који омогућава како двосмерну тако и вишесмерну комуникацију у којој језички избори заузимају кључно место у процесу формирања личних и колективних идентитета. Простори у сајберспејсу су региони активности друштвених система у оквиру којих се трансформишу делови реалности, а места постају локалитети, ограничени делови простора који представљају центар значења и фокус људског емотивног ангажмана (Оже 1995). Овде представљена интринсичка студија случаја указује да српска интелектуална дијаспора располаже вишејезичним лингвистичким репертоаром у коме српски језик заузима равноправно место са језицима подручја на којима особе живе и раде (енглески, француски, шпански, каталонски, португалски итд.). Даље, истраживање указује на транслокални, хетероглосични и индивидуализовани избор „репрезентационих комуникативних пракси” млађих представница и представника интелектуалне дијаспоре, за разлику од тематски условљеног билингвизма (српско-енглеског и шпанског-енглеског) представница и представника средње генерације.

Кључне речи: *cyberspace*/сајберспејс, српска интелектуална дијаспора, друштвени медији, хетероглосија, транслокална култура, репрезентационе комуникативне праксе, Facebook/Фејсбук

1. Уводне напомене: Сајберспејс и друштвени медији / друштвене мреже

Сајберспејс (енгл. *cyberspace*) је нови интерактивни и друштвени локалитет у коме се језици, стилови, жанрови, идентитети, оквири за преговарање значења и осећај припадности изражавају на један потпуно нови начин (в. Вулард 2002; Лепенен и Никула 2007). Као појам, јавља се још 1984. године и повезује се са именом Вилијама Гибсона (William Gibson) аутора књиге *Neuromancer*, у којој Гибсон сајберспејс дефинише као „графичку репрезентацију података из свих компјутера у свим људским заједницама. Незамислива комплексност. Светлосне линије у не-простору ума, скупови и констелације података...”¹ Ова помало романтичарска визија сајберспејса одавно је постала реалност у којој живимо и у којој се крећемо. Као и сваки простор људске делатности, и сајберспејс се форми-

1 “A graphical representation of data abstracted from the banks of every computer in the human system. Unthinkable complex. Lines of light ranged in the non-space of the mind, clusters and constellations of data [...]” (према <http://techterms.com/definition/cyberspace>) (ауторка свих превода цитата у тексту: Јелена Филиповић)

ра и функционише кроз људски језик и захваљујући људском језику, и то прева-сходно у писаном медијуму који се чита на екрану компјутера, таблета, паметног телефона, и сл. Последњих година једна нова карактеристика постаје кључна за разумевање људске комуникативне акције у сајберспејсу, а то су друштвени медији (енгл. *social media*), односно друштвене мреже (енгл. *social networks*)² који се се идентификују као мултимедијални и мултидимензионални језички и дискурзивни универзуми (Вулард 2002). Један од најзначајних друштвених медија и онај који се даље разматра у овом раду јесте Фејсбук (енгл. *Facebook*) који је настао 2004. године (творац је Марк Цукерберг [Mark Zuckerberg]). Само четири године касније, 2008, Фејсбук је имао је преко 100 милиона корисника (Туфекчи 2008), а у марту 2013. године преко милијарду и 100 милиона корисника!³ Друштвене мреже представљају један потпуно нови вид људске комуникације и групне интеракције чија је кључна карактеристика могућност свих корисника да дефинишу сопствене профиле и идентитете и комбинују јавну и приватну сферу сопствених живота у оквиру виртуелних светова у којима се крећу (Бојд и Елисон 2008: 211). Привлачност друштвених мрежа је из индивидуалног и колективног угла вишеструка. Она представља нови, креативни простор за формирање приватног и јавног лика свакога од нас. На друштвеним мрежама ми представљамо другима себе и сопствену друштвену мрежу онако како желимо (уз могућност 'едитовања', односно прерађивања/ уређивања/ допуњавања/ брисања и сл., делова сопственог профила како у визуелном тако и у дискурзивном смислу). Дакле, друштвене мреже су мултимодални простори које карактерише полу-јавна природа прилога и коментара, чиме се отвара могућност за лични избор при узимању (или неузимању) активног учешћа у формирању и одржавању делатне заједнице којој јединка припада. У њима се „јавни изрази веза разумеју као значајни идентификациони сигнали који помажу особама да управљају умреженим друштвеним светом; у исто време, мрежа контаката може да послужи за валоризовање идентификационих информација које јединке представљају на својим профилима”⁴ (Дона и Бојд 2004, у: Бојд и Елисон 2008: 219). Другим речима, тип, одабир и број наших контаката на друштвеним мрежама, као и врста и фреквенција активности на мрежи служе да дефинишу и континуирано потврђују наш лични и колективни идентитет осталим учесницима са којима ступамо у контакт. Занимљива је интерпретација коју нуди Данбар (1998, према Туфекчи 2008: 546) према којој је 'трачарење' једна од основних покретачких осовина сваког људског контакта, па тако и контакта у виртуелним делатним заједницама које формирамо на друштвеним мрежама. Људска радозналост и ђаскање, који представљају основу за потврду пријатељстава, изражававање посебних веза, препознавање и успостављање друштвених устројстава и савеза, препознају се и као једно од основних мотивационих елемената за учешће на друштвеним мрежама. Та идеја о ђаскању као примарном облику комуникације се на један специфичан начин пресликава у сајберспејсу. Још једна важна одлика друштвених мрежа у сајберспејсу је релативна егалитарност веза, устројстава и савеза. Мреже настају и функционишу пре свега као места која отварају простор за равноправ-

2 Друштвени медији или локалитети друштвених мрежа (енгл. *social network sites*, (Бојд и Елисон 2008)) представљају синониме за друштвене мреже.

3 Податак преузет са <http://www.statisticbrain.com/facebook-statistics/>.

4 “[...] public displays of connections serve as important identity signals that help people navigate the networked social world, in that an extended network may serve to validate identity information presented in profiles [...]”

но учешће и изношење мишљења и ставова учесница и учесника различитих узраста, генерација, нивоа образовања, рода, расе, етничитета итд., у оквиру делатних заједница које формирају индивидуални корисници и кориснице кроз прихватање или одбијање 'захтева за пријатељство' или слањем сопствених 'захтева' другим корисницима и корисницама.

Оно што је релевантно за наставак овог рада јесте улога комуникативних пракси и употребе језика које свакако представљају један од значајних елемената конструкције и афирмације личног и колективног идентитета корисника и корисница друштвених мрежа. Језички избори, жанрови, регистри, стилови, жаргони, као и језици/ дијалекти постају значајни елементи за преговарање старих и увођење нових значења, за друштвену акцију и за формирање осећања припадности и привржености истим или сличним циљевима (в. Лепенен и Никула 2007; Лепенен и сарадници 2009; за опис значаја друштвених мрежа у формирању идентитета младих Финаца).

2. Транслокалност и плурилингвизам / хетероглосија друштвених мрежа

Језички избори у сајберспејсу су најчешће коришћени семиотички ресурси (много фреквентнији и сврсисходнији од слика и видео и аудио записа) у оквиру активности у друштвеним медијима за само-остваривање и само-оснаживање, за афирмацију сопствених вредности, за формирање значења и идентификацију са локалним, глобалним и глокалним, односно транслокалним идентитетима, то јест за дефинисање и проживљавање нових културних вредности, у простору у коме се „култура сагледава као егзогена, хибридна, преводна и идентификациона” (Лепенен и сарадници 2009: 1081–2). Овако дефинисана култура назива се још и *транслокална*. Транслокална култура је језички и дискурзивно разноврсна и карактерише је „суживот, комбиновање, алтернирање и јукстапозиционирање начина на које користимо комуникативне и изражајне ресурсе који нам језик или језици стављају на располагање”⁵ (Лепенен и сарадници 2009: 1082).

Традиционални термин који се користи за употребу више језичких варијетета/ кодова на личном плану (у дискурзивним праксама једне особе) у социolingвистици и у примењеној лингвистици последњих тридесетак година на европском тлу је плурилингвизам. Ми ћемо се овде намерно одредити за термин који уводи Бахтин (1981), а то је *хетероглосија*, како бисмо успоставили суштинску разлику између плурилингвизма у реалном свету и плурилингвизма на друштвеним мрежама. Према Бахтину (1981: 291, цит. у: Лепенен и сарадници 2009: 1082), хетероглосија се дефинише као „дискурс у коме се комбинују и мешају форме и садржаји који представљају социо-идеолошке контрадикције између садашњости и прошлости, између различитих епоха у прошлости, између различитих социо-идеолошких група у садашњости, између тенденција, школа, кругова и тако даље”⁶. Док плурилингвизам као концепт инсистира и дефинише се кроз призму комуникативне компетенције и успостављања и одржавања неометане комуникације на различитим варијететима и кодовима, хетероглосија се

5 “[...] the coexistence, combination, alternation, and juxtaposition of ways of using the communicative and expressive resources language/s offer us.”

6 “[...] discourse which combines and mixes forms and contents that represent ‘the coexistence of socio-ideological contradictions between the present and the past, between differing epochs of the past, between different socio-ideological groups in the present, between tendencies, schools, circles and so forth.’”

пре свега односи на когнитивне конструкције формиране на основу културних модела и општих и појединачних идеолошких постулата (за детаљније информације о когнитивним културним моделима и идеологијама, в. Филиповић 2009; Филиповић 2015). Те конструкције нам намећу одређена виђења света која из различитих личних и групних разлога представљамо кроз дискурзивне праксе које код транслокалних особа карактерише употреба већег броја језика или дијалеката на друштвеним мрежама.

У амбијенту нових друштвених медија, актери (најчешће транслокални, али не само они) често функционишу у мултидимензионалним језичким и дискурзивним универзумима у којима у исто време доносе одлуке интралингвалног (унутар једног језика) и интерлингвалног (између више језика) типа (Вулард 2002). Иако ти избори на први поглед могу деловати идиосинкратично, они су готово по правилу условљени специфичним естетским и друштвеним вредностима, културним нормама и конвенцијама које су дефинисане унутар самих друштвених мрежа/ медија. Наведимо, на пример, разлику између комуникацијских принципа две за сада највеће друштвене мреже, Фејсбука и Твитера (енгл. *Twitter*). За разлику од Фејсбука, који дозвољава читав низ елаборација и додатака (у виду текстуалних, видео и аудио документа који се могу приложити уз одређену краћу или дужу комуникативну акцију у писаном медијуму), Твитер дозвољава постављање текстуалних порука од свега 140 карактера, што имплицира много активнију и фреквентнију употребу емотикона, скраћеница и других, за екстерне посматраче, херметичних комуникативних средстава и симбола.

У овом одељку користимо термин комуникативна акција за сваки ангажман на друштвеној мрежи у складу са Хабермасовом дефиницијом (1984) која подразумева намеру и сврсисходност уз позивање или поштовање вредносних стандарда (енгл. *standards of judgement*) које као валидне и непристрасне вредности препознају и прихватају и одашиљаоци и примаоци поруке. Управо у тој сфери комуникативне акције смештамо и хетероглосију као ‚вредносну меру‘ и критеријум за процену значаја и смисла поруке.

3. Простори и места у сајберспејсу: Фејсбук као студија случаја

Виртуелни простори и места могу се дефинисати као производи умрежених друштвених пракси (Бруер и Дуриш 2008). *Простор* представља димензију у којој се дистрибуирају друштвени феномени. То је област активности и интеракције друштвеног система који поседује своју интерну структуру, омеђену од остатка окружења (Кертис и Џоунс 1998). *Место* дефинишемо као конкретан локалитет, као ограничени део простора који карактеришу историја, односи, идентитет, сећање и емоција (Оже 1995: 77). Дакле, једна друштвена мрежа може се дефинисати као простор (омеђен од остатка виртуелног окружења, уз поседовање интерне структуре и правила понашања), док су места локализовани сегменти тог простора, односно лични профили корисника и корисница (као и групни профили, односно групе) са једне стране, и теме и коментари унутар једног профила или групе, са друге стране. Иако изван тзв. „реалног и материјалног света” ови простори и места су „чврсто укореењени у свакодневном живоату, мотивисани и обликовани нашим реакцијама на реални свет у коме се крећемо”⁷

7 “[...] firmly situated within, motivated by, and shaped in response to everyday life [...]”

(Бруер и Дуриш 2008). Различити контексти комуникативних пракси на Фејсбуку (које схватамо као полу-јавна⁸ места у виртуелном друштвеном простору) директно утичу на формирање, разумевање, преговарање и интерпретацију значења (Бруер и Дуриш 2008).

У наставку рада, бавимо се „репрезентационим комуникативним праксама” (енгл. *representational communicative practices*), под којима се подразумевају „практике кроз које се стварају одређене репрезентације (односно, тумачења), као и праксе кроз које се те репрезентације користе и дистрибуирају, односно начине на којима се њима манипулише”⁹ (Бруер и Дуриш 2008: 9). Следећи идеју о виртуелним просторима „који имају своју сопствену причу, контекст и значења”, а који су посебно занимљиви у свету репрезентационих (информационих) технологија у којима се формирају нове врсте знања и значења (Бруер и Дуриш 2008), бавимо се репрезентационим праксама у писаном коду/ кодовима који се употребљава(ју) за стварање, разумевање и интерпретацију комуникативних акција на Фејсбуку међу представницама и представницима српске интелектуалне дијаспоре.

4. Српска интелектуална дијаспора на Фејсбуку: Интринзичка студија случаја

Интелектуалну дијаспору дефинишемо као

„све особе истог порекла и културног и географског наслеђа које живе изван територија или земаља у којима представљају аутохтоно становништво, без обзира на њихово држављанство и број генерација од одласка у емиграцију, те који сматрају дату земљу или територију као сопствену Отаџбину и који су привржени идеји доприноса просперитету тог политичког ентитета.”¹⁰ (Филиповић 2012: 28)

Ово, истичемо, прелиминарно истраживање имало је за циљ анализу репрезентационих комуникативних пракси представница и представника српске интелектуалне дијаспоре који задовољавају горе наведене критеријуме. Првенствено смо у истраживање кренули са идејом да обавимо мини-интринзичку студију случаја (на ограниченом узорку и са јасним временским ограничењем прегледа прилога) кроз квалитативну анализу дискуrsa одређеног броја учесника делатне заједнице на Фејсбук профилу ауторке рада, мада сасвим свесно остављамо могућност да закључци ове студије могу имати импликације и на шири спектар корисника и корисница друштвених мрежа који деле сличне социо-демографске, образовне и друге карактеристике.

У току истраживања, анализирани су Фејсбук профили укупно девет корисника и корисница који фигурирају унутар делатне заједнице једног личног

8 Управо зато што их третирамо као полу-јавна места за комуникативну акцију, нисмо сматрали да је неопходно тражити личну дозволу власника и власника профила за њихово учешће у овом истраживању.

9 “By representational practices, we mean both the practices by which certain kinds of representations are brought into existence, and the practices by which those representations are used, shared, and manipulated.”

10 “[...] all those people of (the same) decent and heritage living outside of the country and territories where they are autochthonous population, irrespective of their citizenship, ability to speak the language, birthplace of their ancestors, the number of generations since emigration and who consider the state at issue as their Motherland, and remain committed to contribute to its prosperity [...]”

профила (ауторке овог рада). Анализиране су дискурзивне праксе две категорије корисника и корисница: (1) пет особа (две жене и три мушкарца) старости између 25 и 40 година и (2) четири особе (две жене и два мушкарца) старости између 40 и 55 година. У истраживању су коришћени прилози (енгл. *posts*) које су поставиле горе наведене особе и коментари који следе у оквиру истог прилога, у периоду од јануара до октобра 2014. године. Све особе чије се комуникативне акције анализирају представљају део корпуса српске интелектуалне дијаспоре: школовани делом у Србији, делом у иностранству (земље ЕУ, САД, Канада) и тренутно живе и раде у иностранству (Шпанија, САД, Канада, Мексико).

4.1. *Капшеџорија корисника и корисница од 40 до 55 година*

Дискурзивне праксе представника средње генерације српске интелектуалне дијаспоре одликују се доминантним билингвизмом енглеско-српског типа, односно шпанско-енглеског типа (код кориснице која је универзитетска професорка шпанског језика у САД). Одабир језика је контекстуализован према теми прилога и условљен језичким компетенцијама учесника и учесника у интеракцији (као у случају одговора корисника српског имена и презимена на енглеском језику на прилог постављен на шпанском; в. Прилог 5 у наставку). У прегледу су илустративни примери прилога цитирани на писму у коме су постављени на профилу (са или без дијакритика), дакле, у оригиналој графичкој слици.

Прилог 1 (Душан¹¹)

„Da li je moguće, posle toliko godina, smrti sivog komunizma + dolaska sarene demokratije... da se rade iste stvari.”

K1 „Viđao sam momke i u _____. Nikom ne smetaju a lepo sviraju, ne samo džez....”

K2 „Ovo k'o posle rata , okupacija komunista ☺....”

K3*¹² „Ovako je cesto Momo Kapor opisao osamdedsete, scene kada provde klince koji igraju breakdance na Knezu”

K4 „Vi iz dijaspore se stalno cudite.... Srbija je zemlja cuda i ovde je sve moguće. Nema cudjenja”

Прилог 2 (Душан)

„My self with the two _____ founders. _____. Picture made the first day of _____ being officially part of Facebook.”

K1 „That would explain the smiles then ☺”

K2* :))))

K3 „They were just happy to see him.”

K4 „_____, The Legend Connecting People!”

Прилог 3 (Рахела):

(Видео запис на српском језику у вези са политичком ситуацијом у Србији)

11 Сва имена су промењена и сви топоними уклоњени у циљу очувања приватности.

12 Звездицом су обележени коментари ауторке и аутора прилога.

„Pa njemu treba Oskara da dadnu za izrazajnost!! U sadrzaj ne ulazim, nisam dovoljno mentalna da razumem bas sve.”

Прилог 4 (Рахела):

(Онлајн тест о одабиру каријере на енглеском)

„That’s what it was!”

K1 „Pa I jeste vala” (корисница српског имена и презимена)

Прилог 5 (Рахела):

„Vamos? Y económicamente sanó el país! Me preocupa el dialecto.”

(Видео запис о Чилеу на шпанском језику)

K1 „My wish is to visit Chile. Dream is a dream and reality (especially in Serbia) is reality with capital R. But- never say never ☺” (корисник српског имена и презимена)

K2 „Let’s all plan a trip to Chile... may be if we all force each other to go, we will then go ☺” (корисница хиспанског имена и презимена)

K3* „_____ , if it were not for the airfare, and missed days at work, I’d already be there, especially now when it’s -30C for days at time. Some planned savings for the ticket, and then there is always Couchsurfing.org option. I bet there are Chileans that would like to spend few days in Belgrade. We share similar hospitality. ☺”

4.2. *Каптежорија корисника и корисница од 25 до 40 година*

Прилог 6 (Ђорђе)

„so, I started a blog! (it’s in English so as many could follow it). feel free to suggest – too long, too shart. Whatever. love, _____”

K1 „Uzivaj as much as you can! ¡ha sido un gran placer seguir tu viaje espiritual y fisico estos últimos años!”

K2 „Estou a adorar ler. Transborda inspiração ☺“

K3* „thank you all for the wishes and the reading, glad you like it ☺“

K4 „I really enjoyed your blog! Great pictures, I loved ‘The morning’ a lot! Full of color, emotion.... Hard to imagine from the rainy _____. Thanks and good luck!”

Прилог 7 (Ана)

„Talking about being excited by art... bravo maestro!

(Видео клип малог диригента уз руски титл)

K1 „Beautiful”

K2 „My faith in the future of humanity is restored.”

K3 „i dušom i tijelom :)))”

K4 „OMG! Une chambre, c passez pour lui.... c pour ca qu’il dort ds l salon. Voyons! :b”

Прилог 8 (Нада)

„Aquí viene el artículo que os mencioné. La clave es sin alcohol ni drogas ☺“

(Линк за чланак под називом *Nueve claves para aguantar hasta el amanecer (sin alcohol ni drogas)*, *El País*)

Прилог 9 (Нада)

„This corner of the earth is like me in many ways
I can sit for hours here and watch the emerald feathers play
On the face of this I'm blessed
When the sunlight comes for free
I know this corner of the earth smiles at me...”
(Линк за видео клип *Jamiroquai – Corner of the Earth*)

Прилог 10 (Нада)

„Sve čestitke Beogradskoj filharmoniji na večerašnjem koncertu u Vašingtonu!
Congratulations to Belgrade Philharmonic for tonight's concert in DC! Music bz
Khachaturian, Hristić, Sibelius and “Marš na Drinu” (“March on the Drina”) never
sounded better!”

K1 „It was awesome ! ☺”

Прилог 11 (Ана)

_____ updated her cover photo (звездано небо, космос)
K1 „I think I see you, bright star on the left!”
K2 „u društvu je gledati zvezde najlepse!”
K3* „yes, floating in space ☺“
K4* „tako je!”

Прилог 12 (Павле)

„... Dios quiso crear el vuelo,
Dios quiso crear el vuelo
Y por eso les dio alas a los pájaros del cielo
Dios quiso crear el vuelo...”
(Линк за видео клип *Sevillanas clásicas*)
K1* „ja samo lepu muziku slusam ☺ hihihih!”
K2* „lepo plesu, zar ne? ☺”

Прилог 13 (Павле)

„El consens s'ha “esquerdat” i això “no és responsabilitat del Govern sinó dels
partits”...
K1 „Ора _____ i catalá també!”
K2* „Home, clar ☺☺“

Прилог 14 (Павле)

„j'adore cet accent du Midi ☺ Marseille me manque”
(Карикатура са текстом на француском)

Прилог 15 (Сара)

„To go with this chilly day and for my two friends, the irreparable summer-lovers:
“In the midst of winter, I found there was, within me, an invincible summer.” (Albert
Camus, “The Stranger”)
K1 „And when I don't find it within me, I just go somewhere warm!”

K2* „Well, some of us have an invincible summer and some of us are invincible. You'd be the latter, my friend _____ . Na engleskom lepo zvuci, a na srpskom bi prevod glasio 'Kod tebe sve naopako' ”

K3 „Da, kad sam u Australiji sve mi je naopako ☺”

K4 „Preciosa cita de nuestro Camus! Justamente me he comprado una biografia (novela gráfica) suya en una tienda de comics en Toulouse...”

Прилог 16 (Сапа)

„Choices in life are good. Except for this kind. Who to route for? Let the nail biting begin...”

K1 „kako to mislis? ☺“

K2 „Ali mi smo vec pobedili!”

K3* „A ti si od onih, A for effort? “

5. Језици у репрезентационим комуникативним праксама представника и представница српске интелектуалне дијаспоре на Фејсбуку

Као што се из приложених примера у претходном одељку рада може видети, хетероглосија је једна од кључних карактеристика репрезентационих комуникативних пракси представника и представница српске интелектуалне дијаспоре на Фејсбуку. У употреби су: српски, енглески, шпански, каталонски, француски и португалски. Свакако, овај избор језика условљен је и природом личног профила кориснице и корисника у оквиру чије делатне заједнице фигурирају овде анализирани профили, те се они никако не могу класификовати као општи, универзални принципи комуникативне акције на овој или било којој друштвеној мрежи.

Међутим, током анализе се јасно искристалисала разлика у одабиру језичких средстава и форми међу представницима млађе и дијаспоре средње генерације. Док је код представника и представница старосне групе од 40+ заступљена ограничена језичка варијабилност, дакле, српско-енглески и шпанско-енглески билингвизам, у складу са одабиром тема и контекстом, дотле се међу представницима и представницама старосне групе од 25+ јасно осликава присуство сложенијег лингвистичког репертоара. Посебно важну карактеристику ове генерације представља варијабилност на индивидуалном нивоу (иста особа користи више језика у истој размени унутар једног прилога).

Ово нас наводи на закључак да хетероглосија и транслокалност представљају једну од кључних последица физичке/ реалне/ географске мобилности особа млађе генерације. Другим речима, чини се да мобилност представља *дистинктивно обележје* 'млађе' дијаспоре. Како наводи Јури (2000, цит. у Бруер и Дуриш 2008), мобилност је можда примарна метафора у социологији 21. века, и то не мобилност само као просторна већ и као идентификациона (индивидуална и друштвена) категорија. У том контексту, физичка мобилност (пре свега у академском свету: на пример, у Европи, Еразмус Мундус, Еразмус Плус, међународне стипендије, и сл.) добија непросторну димензију, постаје начин живота и мишљења, нови културни модел у коме когнитивне шеме и сценарији јединки и група по природи ствари морају бити вишејезични. Информационе технологије и друштвене мреже постају простори и места за формирање и одржавање ових нових комуникативних репрезентационих пракси, „чија се прецизност или истинитост може дефинисати само у односу на одређене контексте/праксе

у којима се примењују, и кроз које се успоставља однос између објекта и његове репрезентације”¹³ (Бруер и Дуриш 2008: 9–10).

Језички избори у том контексту постају део сложеног процеса представљања и преговарања значења у коме се лични и колективни идентитети, језичка и друштвена лојалност, идеологије и свакодневни живот преплићу на начине које не можемо предвидети и укалупити у један јединствени социолингвистички или когнитивно-лингвистички модел. Дакле, ‘млађа’ српска Дијаспора је у том смислу *транслокална, хетероглосична и индивидуализована*.

6. Уместо закључка

На крају овог прелиминарног квалитативног и интерпретативног истраживања закључујемо да нисмо у могућности да изнесемо било какве коначне или уопштене закључке. Уместо тога, дозволићемо себи да поставимо следећа питања:

(1) Да ли смо сви ми сведоци формирања нових комуникативних пракси у којима се надалеко прокламован плурилингвизам Савета Европе коначно преликава на појединачне животе и судбине и креира нове личне и групне идентитете који су на вишем нивоу уређености од до сада опште препознатог националистичког когнитивног језичког модела (Хераертс 2003)?

(2) Да ли постоји нада да ће транслокалност друштвених мрежа постати норма пре него изузетак и међу оним предствницима млађе генерације који немају прилику или привилегију да формирају део корпуса интелектуалне дијаспоре, кроз употребу електронских медија који су по природи ствари вишејезични?

Литература

Блетнер и Фиори 2009: G. Blattner, M. Fiori, Facebook in the language classroom: Promises and possibilities, *International Journal of Instructional Technology and Distance Learning*, 6/1, 17–28.

Бод и Елисон 2008: D. M. Boyd, N. B. Ellison, Social network sites: definition, history and scholarship, *Journal of computer-mediated communication*, 13, 210–230.

Бруер и Дуриш 2008: J. Brewer, P. Dourish, Storied spaces: Cultural accounts of mobility, technology, and environmental knowing, *International Journal of Human Computer Studies*. <http://www.dourish.com/publications/2008/storiedspaces-ijhcs.pdf>. 3. 3. 2009.

Вулард 2002: K. Woolard, Codeswitching, у: A. Duranti (ур.), *A companion to linguistic anthropology*, Oxford: Blackwell, 73–94.

Гибсон 1989: W. Gibson, *Neuromancer*, New York: Berkley Publishing Group.

Јури 2000: J. Urry, *Sociology beyond societies: Mobilities for the twenty-first century*, London: Routledge.

Кертис и Џоунс 1998: S. Curtis, I. R. Jones, Is there a place for geography in the analysis of health inequality?, *Sociology of Health & Illness*, 20/5, 645–672.

Лепенен и Никула 2007: S. Leppänen, T. Nikula, Diverse uses of English in Finnish society: discourse-pragmatic insights into media, education and professional life, *Multilingua*, 26, 333–380.

13 “[Whose] accuracy or veracity can be defined only with respect to the particular practices by which they are employed, and through which a relationship is established between the object and its representation.”

Лепенен и сарадници 2009: S. Leppänen, A. Pitkänen-Huhta, A. Piirainen-Marsh, T. Nikula, S. Peuronen, Young people's translocal new media uses: A multiperspective analysis of language choice and heteroglossia, *Journal of Computer-Mediated Communication*, 14, 1080–1107.

Оже 1995: М. Augé, *Non-places. Introduction to an anthropology of super modernity*, London / New York: Verso, 75–115.

Туфекчи 2008: Z. Tufekci, Can you see me now? Audience and disclosure regulation in online social network sites, *Bulletin of Science, Technology and Society*, 28/1, 20–36.

Филиповић 2009: J. Filipović, *Moć reči: Ogledi iz kritičke sociolingvistike*, Beograd: Zadužbina Andrejević.

Филиповић 2015: J. Filipović, *Transdisciplinary approach to language study: The complexity theory perspective*, London: Palgrave Macmillan.

Филиповић 2012: J. V. Filipović, *Management of a diaspora virtual university as a complex organization. Serbian Diaspora virtual university: an emerging leadership of a nation*. Saarbrücken, Germany: LAP Lambert Academic Publishing.

Хабермас 1984: J. Habermas, *The theory of communicative action I, Reason and rationalization of Society*, Boston, MA: Beacon Press.

Хераерс 2003: D. Geeraerts, Cultural models of linguistic standardization, у: R. Dirven, R. Frank, M. Pütz (ур.), *Cognitive Models in Language and Thought. Ideology, Metaphors and Meanings* Berlin: Mouton de Gruyter, 25–68.

SPACES, PLACES AND LANGUAGES OF THE SERBIAN INTELLECTUAL DIASPORA IN CYBERSPACE

Summary

Herein, spaces, places and languages of the Serbian intellectual Diaspora in cyberspace are investigated. Features of communicative actions (Habermas 1984) in social media in cyberspace are interpreted through an intrinsic qualitative case study of representational communicative practices of two groups (defined by their age) of members of Serbian intellectual Diaspora on Facebook. Concepts of spaces and places on the Internet are discussed and Facebook is understood as a space in which individual (and group) profiles and discussions carried within them are places with their specific communicative rules and regulations. The results indicate that the members of the younger generation of the Serbian intellectual Diaspora are translocal, heteroglossic and individualized in their selection of language resources and formation of meaning within communicative actions, whereas topic-related bilingualism is the key feature of communicative actions of the middle-age members of the Serbian intellectual Diaspora.

Keywords: cyberspace, Serbian intellectual Diaspora, social media, heteroglossia, translocal culture, representational communicative practices, Facebook

Jelena Filipović
Jovan Filipović

Марија Д. ВУЧКОВИЋ¹
 Институт за српски језик САНУ
 Београд

СРБИ У СЛОВЕНИЈИ: СТАРА И НОВА ДИЈАСПОРА

Српска дијаспора у Словенији је хетерогеног карактера и у оквиру ње се могу издвојити различите групе на основу следећих критеријума: време досељавања и друштвено-политички контекст у коме су се миграције одвијале, разлози миграција, генерацијска и образовна структура и професија њених припадника, њихов економски и социјални положај итд.

Степен хетерогености биће илустрован упоредним прегледом двеју дијаспорних група. Прву чини мањинска заједница Срба настањених у четири села пограничне словеначке области Бела Крајина. Њихови преци су се ту доселили у 16. веку. Друга група је настала скорашњом миграцијом млађе и образоване популације која насељава урбане центре.

Кључне речи: српска дијаспора, Словенија, демографски подаци, српски, словеначки, језичка идеологија

Српска дијаспора у Словенији² не представља хомогену заједницу, већ се у оквиру ње могу издвојити различите групе на основу следећих критеријума: време досељавања и друштвено-политички контекст у коме су се миграције одвијале, разлози миграција, генерацијска и образовна структура и професија њених припадника, њихов економски и социјални положај итд. (уп. и Прелић 2009: 54, 64). Што се тиче времена досељавања, битна су три периода са различитим друштвено-политичким приликама у којима је долазило до миграција: прејугословенски период, период постојања заједничке државе Југославије и период осамостаљења Републике Словеније (1991) и њеног уласка у Европску заједницу (2004).³

Степен хетерогености српске дијаспоре у Словенији биће овом приликом илустрован упоредним прегледом двеју дијаспорних група. Прву чини мањинска заједница Срба који више векова живе у четири села пограничне словеначке

1 marija.vuckovic@isj.sanu.ac.rs

2 Према попису из 2002. године, 38964 (1,9%) становника Словеније се изјаснило као Срби (Комац и Медвешек 2007: 709). Према попису из 2011. године међу досељеницима је било 26368 оних који су дошли из Србије, од тога 15404 мушкарца и 10964 жене, с тим што је међу рецентним мигрантима знатно више мушке популације – 72% (Доленц и Штер 2011). Ваља имати у виду да нису сви Срби у Словенији дошли из Србије, као и то да нису сви имигранти из Србије Срби. Према попису из 2002, у периоду од 1991. до 2001. Срби су се у Словенију досељавали највише из БиХ – 954, затим из Савезне Републике Југославије – 542 и из Хрватске – 225 (Доленц 2005: 83). У истраживању досељеника с простора некадашње Југославије и њихових потомака, које је спровео *Inštitut za narodnostna vprašanja* (INV), анализа етничке структуре испитаника открила је да су родитељи анкетираних који су се изјаснили као Срби највећим делом рођени у БиХ, мањим делом у Србији, а неки и у Хрватској (Медвешек и Хафнер-Финк 2005: 19).

3 Детаљније о различитим миграцијским таласима који су довели до формирања српске мањине у Словенији и њеним савременим социо-демографским карактеристикама в. Прелић 2009: 59-64. За миграцијска кретања је пре свега битно раздобље након Другог светског рата (Доленц 2005: 51-52, Медвешек и Хафнер-Финк 2005: 31). О расту удела Срба у укупној словеначкој популацији у том периоду в. Комац и Медвешек 2007: 709.

ке области Бела Крајина. Преглед ове групе заснива се на истраживању које је Тања Петровић спровела од 2001. до 2004. године и чије је резултате представила у низу радова и у монографији чије је словеначко издање објављено 2006, а српско три године касније под називом *Срби у Белој Крајини: језичка идеологија у процесу замене језика* (Петровић 2009). Поред тога, користила сам се подацима из студије словеначких истраживача који су 2005. године организовали теренско истраживање како би утврдили да ли постоје основе да ова заједница добије званични статус аутохтоне етничке мањине (Бештер et al. 2006).

Друга дијаспорна група је настала миграцијом млађе и образоване популације која се одвијала у последње две деценије. За приказ ове друге групе користила сам се првенствено резултатима теренског истраживања које сам обавила децембра 2006. године у Љубљани. Разговарала сам са двадесетак особа које су дошле у Словенију у периоду од 2000. до 2006. године и које су у тренутку истраживања биле у двадесетим и тридесетим годинама. Већина мојих саговорника су били студенти (најчешће на магистарским или докторским студијама) и запослени на пословима за које је потребно високо образовање, на пример, програмери, фармацеути, графички дизајнери, преводиоци. Интервјуи с припадницима рецентне мигрантске популације били су усмерени на тематизовање индивидуалне, субјективне слике њиховог двоструког емигрантско/ имигрантског искуства и начина на које оно обликује њихов дијаспорни идентитет.⁴

Како је већ поменуто, за ове две групе је карактеристично различито **време досељавања**. У четири села у Белој Крајини – Бојанци, Мариндол, Милићи и Пауновићи – обитава православни становништво које се сматра потомцима Ускока насељених у 16. веку у пограничним областима између Отоманске империје и Хабзбуршке монархије (Петровић 2009: 25, Бештер et al. 2006: 19-21). Поменуто насеља су током времена административно припадала наизменично Словенији и Хрватској, а од 1952. су у саставу Словеније (Петровић 2009: 33, Бештер et al. 2006: 21-23). У питању је, дакле, заједница која представља аутохтону мањину у смислу вишевековног континуитета настањивања датог простора (Петровић 2009: 19, Бештер et al. 2006: 23-32), мада као таква није институционално призната од стране државе у којој живи (Петровић 2009: 28, 56). С друге стране, најмлађи српски дијаспорни слој чине рецентни мигранти који долазе у Словенију након што је ова некадашња југословенска република постала самостална држава 1991. и постала члан Европске уније 2004. године.

Различита дужина обитавања у Словенији утицала је на то шта припадници старе и нове дијаспоре сматрају **завичајем**.

„Pet vekova kontinuiranog života na teritoriji Bele Krajine ima za posledicu da je predstava o nacionalnoj teritoriji Srba u Beloj Krajini vezana za ovu slovenačku pokrajinu. Čvrsta veza sa teritorijom iz koje su njihovi preci doseljeni ne postoji, u prvom redu zato što područje u kome su živeli pre dolaska u Belu Krajinu nije pouzdano utvrđeno.” (Петровић 2009: 49)⁵

4 Најновијом српском миграцијом у Словенији бавила се отприлике у исто време и Јадранка Ђорђевић Црнобрња, те ми је била драгоцену могућност да своја запажања упоредим са њеним изнетим у раду Ђорђевић Црнобрња 2010.

5 За различите теорије о пореклу Срба из Беле Крајине в. Бештер et al. 2006: 48. В. такође Комац и Медвешек 2007: 718-719 о томе да се српска држава (у различитим својим појавним облицима које је имала након распада заједничке државе) не доживљава као матична држава, држава порекла или држава представница. За исказе белокрањских Срба који тематизују такав однос

Ону заједницу, на коју се у овом раду реферише као на нову дијаспору чини, највећим делом, прва генерација миграната, за које је карактеристично да имају непосредно искуство живота у матици пре миграција. И након миграција они одржавају чврсте везе са завичајем на различите начине: контактима с родбином и пријатељима који тамо и даље живе, информисањем о актуелним догађајима путем медија, редовним посетама и сл.⁶ Треба, међутим, рећи да у овој групи представа о завичају није сасвим једнозначна и хомогена, јер међу њима има вишеструких миграната, нпр. оних који су избегли у Србију с ратом захваћених подручја некадашње Југославије, па затим одлучили да емигрирају у Словенију.⁷

Припадници ове две дијаспорне групе често имају различит статус у држави у којој живе у погледу **држављанства**. Срби из Беле Крајине нису имали проблема с добијањем држављанства приликом формирања самосталне словеначке државе (Бештер et al. 2006: 65). Међутим, рецентна имигрантска популација се суочава с већим тешкоћама да на тај начин регулише свој статус, пошто Словенија данас спада у строже европске државе кад је реч о регуларној натурализацији (Медвед 2005: 470-471). Могућност стицања словеначког држављанства и права које оно обезбеђује представљали су за моје саговорнике један од важних фактора приликом одлучивања да ли ће Словенија бити њихово трајно или привремено одређиште.

Важно дистинктивно обележје јесте и **тип насеља** који је карактеристичан за ове две дијаспорне групе, будући да, у начелу, постоји опозиција рурално – урбаном. Матично подручје старе дијаспоре јесу поменута четири села (са 243 становника, према попису из 2002. године)⁸ која се налазе у периферној области регије Беле Крајине, близу словеначко-хрватске границе, и релативно су удаљена од административних и привредних центара (Петровић 2009: 25, 33). Нови мигранти долазе преваходно у урбане центре, те сам тако ја своје саговорнике нашао највећим делом у Љубљани.⁹

према Србији в. Бештер et al. 2006: 43, 44, 47, 58, 62. О односу припадника староседелачке српске заједнице у Мађарској према Мађарској и територији коју насељавају в. Илић 2010а: 153.

6 Очекивано је да је чврстина везе с крајем или државом порекла условљена дужином боравка у држави имиграције и с тим повезаним степеном интеграције; за резултате квантитативних истраживања који потврђују ову тезу в. Пездир 2005.

7 Уп. Гавриловић 2007 о потреби да се редефинишу појмови „матица“ и „матична држава“ тако што се полази од ставова самих чланова неке мањинске заједнице. Један од начина редефиниције појма „матица“ био би померање фокуса концептуализације с етничког на локално-географско одређење. У прилог померању фокуса на локално одређење треба поменути резултате анкете спроведене међу словеначким имигрантима који показују да су припадници хрватске и српске етничке групе, међу којима има много оних који су пореклом из БиХ, пре свега везани за сам родни крај, а не толико за државу рођења, што се тумачи примарношћу етничке идентификације у односу на припадност држави (Пездир 2005: 650). О истицању локалног и регионалног идентитета уместо етничког код неких припадника најновије српске дијаспоре у Словенији в. Ђорђевић Црнобрња 2010.

8 Треба напоменути да села нису етнички хомогена и да пописни подаци о етничкој припадности становника нису објављени (Бештер et al. 2006: 56-57). Више о демографским кретањима у овим насељима у последњих 150 година в. op. cit. 34-39, 52-54, 55-57.

9 Српска заједница у Словенији представља, у целини узев, изразито урбану популацију, концентрисану у главном граду, будући да је, према попису из 2002. године, 33,6% њених припадника живело у градској општини Љубљана (Комац и Медвешек 2007: 709).

С типом насеља повезана је разлика у **концентрацији** припадника српске дијаспоре у Словенији. Док Срби у Белој Крајини живе у компактној заједници (ор. cit. 49), дотле је за нову дијаспору типична дисперзивна дистрибуција.¹⁰

Ове две групе немају исту **старосну структуру**, што је делимично повезано с временом досељавања. Аутохтону заједницу Срба, која на датом подручју обитавала вековима, чине припадници различитих генерација, с тим што је њен индекс старења много виши од словеначког просека (Бештер et al. 2006: 38). С друге стране, рецентни мигранти су, по правилу, радно активне особе и то оне које се налазе на почетку или у првој половини свог радног века. Тако је већина мојих саговорника у време истраживања била у касним двадесетим или раним тридесетим годинама. У то време је друга генерација тек била у зачетку, па су деца мојих саговорника, уколико су их уопште имали, била предшколског узраста.¹¹

О разлици у погледу **социоекономског статуса и образовања** не може се поуздано говорити без детаљнијих демографско-статистичких истраживања. Треба ипак напоменути да се Срби у Белој Крајини по свом економском статусу не разликују од осталих становника у руралним деловима овог региона, који је деценијама био најсиромашнија словеначка покрајина (Петровић 2009: 46-47), док су, с друге стране, новији мигранти, у већини, високо образовани људи запослени у складу са својим образовним профилем, што им обезбеђује висок друштвени и економски статус (уп. и Ђорђевић Црнобрња 2010).

Уочљиве су и разлике у **идентитетским стратегијама** између ове две групе. Крајем осамдесетих и почетком деведесетих година прошлог века, у време распада Југославије и стварања нових националних држава, мала етнотригвистичка заједница Срба у Белој Крајини је привукла пажњу како словеначке јавности тако и српских јавних гласила, при чему је њен статус био веома исполитизован. Припадници те заједнице су настојали да умање своју изложеност јавности примењујући стратегију мимикрије, тј. прикривајући све јавне ознаке свог разликовања од већинског становништва. Неке од манифестација мимикрије су значајан пад броја оних који су се изјаснили као Срби на попису из 1991. у поређењу са пописом из 1981. године, гашење српских фолклорних група, неприхватање иницијативе словеначке владе да се поново уведу основне школе с наставом на српском језику, као ни покушаја огранка Српске демократске партије из Новог Места да организује прославу годишњице Косовске битке у Бојанцима. Важно је истаћи да новија српска имиграција (тј. њене различите организације) користи аутохтоност ове етничке групе као аргумент за политички захтев да Срби у Словенији буду признати као национална мањина,¹² док њени припадници нису за то

10 Територијална распршеност је општа одлика имигрантске популације, не само српске (Комац и Медвешек 2007: 719). Треба нагласити да обележја рурално и компактно немају за стару дијаспору апсолутну вредност будући да је после Другог светског рата знатно повећан степен мобилности њених припадника: већи део оних који припадају средњој генерацији ради у оближњим већим насељима (Петровић 2009: 55), док се млађа популација последњих деценија у великом броју пресељава у већа словеначка места (ор. cit. 56). О миграцијама в. и Бештер et al. 2006: 35-38.

11 Постоје и разлике у полној структури, в. напомену бр. 1 о доминацији мушке популације код новије имиграције.

12 О томе зашто је овај захтев, са становишта постојећег модела заштите етничких мањина у Словенији, тешко остварив в. Бештер et al. 2006: 41-43. О настојању припадника тзв. нових етничких група у Словенији, које чине имигранти из других делова некадашње заједничке југословенске државе, да добију статус националних мањина и одговарајућа мањинска права в. Ротер 2005б: 191-192.

показали интересовање,¹³ као и то да, упркос оваквом успостављању континуитета, између ове две дијаспорне групе нема неке суштинске повезаности¹⁴ (ор. cit. 52–55, 102–110, Комац и Медвешек 2007: 718–719).

Узгред речено, подаци до којих сам дошла током свог истраживања указују на то да се не успостављају чвршће везе ни међу мигрантима из времена СФРЈ и након њеног распада. Поред тога, у исказима најновијих миграната присутни су елементи стереотипне слике о старијем мигрантском слоју који су преузети од већинског становништва (уп. и Ђорђевић Црнобрња 2010: 92–93).¹⁵

Припадницима најновије дијаспоре је стало да се добро адаптирају на нову средину, што се, на језичком плану, очитује у њиховом настојању да што боље овладају словеначким језиком (уп. и Ђорђевић Црнобрња 2010: 90),¹⁶ али у већини случајева не прибегавају стратегијама мимикрије. Постоје, наравно, индивидуалне разлике. Поједини имигранти, према исказима мојих саговорника, ипак избегавају да на јавном месту сувише гласно разговарају на српском, да не би скретали пажњу на себе.¹⁷ Док се код белокрањских Срба може говорити о колективној мимикрији, у овој групи пре имамо случајеве индивидуалне мимикрије.¹⁸ С друге стране, један информатор, који је делом словеначког порекла, рекао ми је да је у почетку, након досељавања, истицао оне аспекте свог идентитета који конвергирају ка домаћој, већинској популацији, а да је касније то престао да чини.

И на **језичком плану** између ове две групе постоје знатне разлике, премда обе деле сличан језички репертоар у који улазе првенствено српски и словеначки језик. Те разлике се тичу како језичке праксе тако и језичке идеологије. Језичка идеологија представља посредујућу спону између друштвених форми и форми говора, између језика и идентитета, естетике, морала и епистемологије, а, уколико се жели нагласити језичка структура, обично се дефинише као скуп ставова о језику које изражавају говорници као рационализацију или образложење уочене језичке структуре и употребе (Вулард 1998: 3–4 где се наводи и даља литература).

Социолингвистичку ситуацију Срба у Белој Крајини карактерише интензивни процес замене матерњег језика, који се одвија у оквиру три генерације, чему је претходио готово пет векова дуг период очувања језичке виталности. Тако данас само најстарија генерација, иначе билингвална, има пуну компетен-

13 Ставови припадника заједнице цитирани су и разматрани у Бештер et al. 2006: 62–63.

14 О дистанцирању анкетираних припадника белокрањских Срба од новије српске економске имиграције в. Бештер et al. 2006: 42–43.

15 Уп. Ластић 2005: 190, за сличну ситуацију у заједници Срба у Мађарској.

16 Такав став генерално карактерише имигранте с територије некадашње Југославије, в. Комац и Медвешек 2007: 715.

17 О уздржаном, чак одбојном ставу већинске популације према изражавању етничких разлика у јавности в. Комац и Медвешек 2007: 708; Павловић 2010: 78. За резултате анкете спроведене међу досељеницима из држава наследница Југославије који указују на то да постоји нетолеранција и дискриминација већинског становништва у односу на поменути имигрантску скупину, да је она чешће посредна и прикривена него очигледна и отворена и да се јавља у различитим доменима и животним ситуацијама в. Медвешек и Вречер 2005, уп. и Бештер 2005: 588, Брезигар 2006. У европском оквиру, Словенија спада у групу некадашњих социјалистичких држава у којима је, према анкетама, већи степен ксенофобије и етничке дистанце него у западноевропским државама (Хафнер-Финк 2005: 436). О статистичким подацима који се тичу фреквенције прибегавања скривању етничке припадности код имиграната с простора некадашње Југославије и неким стратегијама мимикрије в. Медвешек и Вречер 2005: 279–287, 370, Комац и Медвешек 2007: 711–712, 714.

18 В. Ђорђевић Црнобрња 2010 о једној врсти етничке мимикрије коју је ауторка уочила код припадника најновије дијаспоре и о претпоставкама везаним за разлоге њене појаве.

цију у употреби српског језика, средња генерација користи српски са знатним бројем словеначких елемената у комуникацији с најстаријом, док је најмлађа генерација практично монолингвална будући да има само пасивно знање овог језика (Петровић 2009: 25-26, 67-68).¹⁹

Најновија дијаспора, с обзиром на то да је чини највећим делом прва генерација миграната, може се у погледу језичке компетенције упоредити с најстаријом генерацијом белокрањских Срба. Они су, у већој или мањој мери, билингвални у зависности од тога колико су стигли да науче словеначки и имају пуну компетенцију када је српски језик у питању.

За српски језик којим се служе Срби у Белој Крајини није карактеристично раслојавање на стандард и дијалекат. Школе на српском језику за белокрањске Србе престале су да постоје крајем 50-их година прошлог века,²⁰ а после 1992. године учење српског, који је постојао као једногодишњи предмет, укинута је и у словеначким основним школама (ор. cit. 57, Комац и Медвешек 2007: 714). Релација и опозиција локални идиом : национални стандард успоставља се у односу на словеначки стандардни језик који се доживљава као једино адекватно средство јавне и писане комуникације (Петровић 2009: 120, 125). Локални идиом припада источнохерцеговачком дијалекту (ор. cit. 25-26, 67-68). Иако га одликује нестабилност имплицитне норме, нпр. екавско-ијекавске варијације, при чему се на основу одређених фонетских и лексичких разлика успоставља унутрашња диференцијација заједнице на плану језика (ор. cit. 74-76, 141-143), варијетет српског језика којим се служи ова дијаспорна скупина много је хомогенији него што је то у случају најновије дијаспоре.

Код рецентних миграната раслојавање српског језика је много разубњеније и то по различитим критеријумима, што је и разумљиво ако се има у виду да су матерњи језик усвајали и користили у средини где је он основно и званично средство комуникације. Тако, на пример, пошто долазе из разних делова српског језичког простора, мигранти имају различиту дијалекатску базу. Поред тога, ваља напоменути да су у интервјуима током истраживања, дакле у комуникацији са саговорником чији је матерњи језик српски, биле присутне комуникативне праксе уобичајене за билингвалне говорнике, као што је алтернација кодова, на пример, у оквиру управног говора, упаривање и сл., чак и код особа које су се у Словенију доселиле кратко време пре интервјуа.

Разлика у статусу који српски језик има код старе и нове дијаспоре повезана је с односом који ове две групе имају према матерњем језику. Тања Петровић истиче да Срби у Белој Крајини имају ниподаштавајући однос према матерњем идиому који вреднују као мешавину која и није прави српски језик,²¹ док им је словеначки језик, пре свега стандардни варијетет, високо на лествици културних вредности, јер га повезују с прогресом и друштвеним престижом, и доживљавају га као једино адекватно средство јавне и писане комуникације, али и као идеал који је врло тешко достићи (ор. cit. 119-128). При томе треба имати у виду да је за словеначки дијалекат у Белој Крајини карактеристичан висок степен мешања са суседним хрватским дијалектима (ор. cit. 65), што члановима ове мањинске заједнице отежава усвајање словеначког стандардног идиома.

19 Уп. Илић 2010б за сличну ситуацију у староседелачкој српској заједници у Мађарској.

20 Више о школству и језицима на којима се одвијала настава в. Бештер et al. 2006: 50-52.

21 За исказе белокрањских Срба у којима износе такве ставове према језику своје заједнице в. Бештер et al. 2006: 49, 50.

Припадници нове дијаспоре немају ниподаштавајући однос према мајинском језику, али је занимљиво да такође сматрају да овладати словеначким није лако (уп. и Ђорђевић Црнобрња 2010: 90), иако су српски и словеначки сродни и структурно слични језици. И они мешање кодова негативно вреднују асоцирајући га с језичком праксом припадника старије имиграције, које стереотипно описују као необразоване, склоне нижим видовима културе и сл.²² Овакав језички став у складу је са закључцима бројних истраживања о томе да пуризам промовишу друштвени слојеви који претендују на статус елите и да је он показатељ интерне социолингвистичке диференцијације и оруђе доминације (в. Илић 2012: 306).

Језичку идеологију припадника српске дијаспоре у Словенији треба сагледати у контексту ширих друштвених процеса, од којих је најважнији процес изградње нације. Он је код Словенаца ушао у завршну фазу сразмерно касно, тек формирањем самосталне националне државе пре нешто више од 20 година. Словеначки језик има врло важно место у националној идентификацији Словенаца и његово усвајање представља битан услов за успешну интеграцију имиграната.²³ Квантитативно истраживање спроведено у Словенији међу досељеницима с простора некадашње Југославије и њиховим потомцима о улози језика у процесу интеграције показало је да је од неколико чинилаца²⁴ који утичу на то да се неко сматра Словенцем највећи значај дат језичком критеријуму: чак 84% анкетираних је чињеницу да особа говори словеначки језик оценило као врло или прилично важно да би се сматрала Словенцем (Ротер 2005а: 244).²⁵ Знање словеначког се сматра и кључним интеграцијским чиниоцем: 94% испитаника сматра овај фактор врло или прилично битним за укључивање појединца у словеначко друштво (Ротер 2005а: 250, в. и Медвешек и Вречер 2005: 346-347).²⁶ Истраживања словеначког јавног мњења спроведена крајем прошлог и почетком овог века, дакле пре распада заједничке државе и након тога, показала су да исте такве погледе на интеграцију досељеника са простора (некадашње) Југославије имају и припадници већинског народа (Комац 2005: 226-228, Медвешек и Вречер 2005: 346).

22 О стереотипној слици имиграната у Словенији с упућивањем на литературу о тој теми в. Житник 2006: 89-90.

23 О језичким ставовима имиграната и припадника националне већине в. и Житник 2006: 95-100. Уп. Комац и Медвешек 2007: 708, 709-710, 711 о томе да је решавање словеначког националног питања за време СФРЈ било остваривано путем утврђивања словеначког језика у свим сферама јавног живота, услед чега су припадници других југословенских народа били третирани у Словенији као дошљаци од којих се очекује да се што пре прилагоде животу у Словенији, науче словеначки језик и користе га у јавности. Одступања од овог интеграцијског модела била су перципирана као „јужњачки”, бахат наступ, чак и као отворено изазивање. У цитираном раду, ови аутори промовишу тезу о позитивном вредновању досељавања са становишта језичке политике и формирања нације (op. cit. 720).

24 У анкети су били наведени следећи чиниоци: да је особа рођена у Словенији, да има словеначко држављанство, да већи део свог живота живи у Словенији, да говори словеначки језик, да је католик, да поштује словеначке политичке институције и законе, да се осећа Словенцем и да јој је бар један родитељ Словенац (Ротер 2005а: 244).

25 О томе да и већинско становништво, попут имиграната, сматра знање словеначког језика најважнијом димензијом националне припадности в. Хафнер-Финк 2005: 448. Исто важи и за словеначку дијаспору, в. Боншек 2006.

26 Остали чиниоци понуђени у анкети, попут запослења, брака са Словенцем односно Словенком, добијања словеначког држављанства, пријатеља словеначке етничке припадности, политичке активност, католичке вероисповести, као и низ других, које су навели сами испитаници, оцењени су као мање битни од знања језика већинског народа (Ротер 2005а: 250-252).

Поред тога, словеначка култура се може уврстити у културе стандардног језика²⁷ с обзиром на то да се он третира као неприкосновени канон, и то у толикој мери да ни многи којима је словеначки матерњи језик нису сигурни да су њиме потпуно овладали. Ауторитет стандардног језика и одатле проистекли стандарднојезички пуризам, као и етнички пуризам, који се очитује у стигматизацији језичких појава насталих мешањем различитих језика, тесно су повезани с улогом словеначког језика у актуелном процесу формирања словеначке нације.²⁸ Отуда се у аутохтоној српској заједници словеначки идиом претпоставља локалном идиому, што резултира процесом замене језика, и отуда обе дијаспорне групе негативно вреднују мешање кодова и сматрају да је добро владање словеначким језиком тешко достижно.²⁹

Без жеље да буде потпуно исцрпно, ово поређење две дијаспорне групе Срба у Словенији је, надам се, показало да међу њима постоје знатне разлике, како према објективним параметрима као што су различите демографске одлике поменутих популацијских група, тако и по субјективним параметрима, као што су ставови према језицима и однос према идентитету. И не само што се разликују, ове групе заправо постоје независно једна од друге, тако рећи не знајући једна за другу. Примери нехомогености српских дијаспорних заједница могу се наћи и другде. Тако у оквиру заједнице Срба у Мађарској постоји подела на „староседеоце” и „досељенике”. Јасно је онда да не могу постојати универзалне мере за одржање завичајног или наследног језика и етничког идентитета које би биле једнако ефикасне у тако различитим дијаспорним групама, чак и када оне деле исто шире друштвено-политичко окружење. Предуслов за успостављање и примену успешних језичких и идентитетских стратегија јесу претходна истраживања постојећих језичких и идентитетских пракси таквих заједница и ставова њених припадника према вредностима језичких варијетета и идентитетских опција које им стоје на располагању, као и пуно уважавање њихових избора и преференција.

Литература

Бештер 2005: R. Bešter, *Ekonomska integracija priseljencev z območja nekdanje Jugoslavije in njihovih potomcev v Sloveniji*, у: M. Komac, M. Medvešek (ур.), *Percepcije slovenske integracijske politike*, Zaključno poročilo, Ljubljana: INV, 559-590.

Бештер et al. 2006: R. Bešter, M. Hafner-Fink, M. Komac, F. Medved, M. Medvešek, P. Roter, N. Vrečer, *Ugotavljanje stališč prebivalcev naselij Bojanci, Marindol, Miliči, Paunoviči o metodah in poteh ohranjanja etno-kulturne dediščine »uskoških« teritorijev*, у: M. Komac, M. Medvešek (ур.), *Percepcije slovenske integracijske politike: »uskoško« prebivalstvo v Beli krajini, etnična*

27 Више о концепту културе стандардног језика в. Лајхонен 2009, Илић 2010б: 181-182, Илић 2012: 309-310.

28 Више о језичком пуризму в. Петровић 2009: 119-135, Илић 2010б, Илић 2012. У анкети на тему нетрпељивости с којом се суочавају досељеници с простора некадашње Југославије један од анкетираних скреће пажњу на то да већинско становништво поставља необично високе захтеве у погледу језичког пуризма пред представнике ове имигрантске скупине, док је много толерантније према говорницима чији је матерњи језик немачки или енглески (Медвешек и Вречер 2005: 276, уп. и Брезигар 2006: 135-136). За пример етничке дискриминације засноване на предрасуди да несловенци не знају словеначки језик в. Брезигар 2006: 132.

29 Занимљиво је да су, према резултатима анкете у којој су анкетирани имигранти из осталих држава наследница Југославије оцењивали своје знање словеначког језика, Срби најслабије оценили своју говорну компетенцију (Медвешек и Вречер 2005: 348).

diskriminacija v delovnem okolju, izseljevanje in povratništvo Slovencev, Zaključno poročilo, Ljubljana: INV, 6-72.

Боншек 2006: U. Bonšek, »Ker če ne znaš slovenskega jezika, je kot da ne bi bil Slovenec«: vloga slovenskega jezika pri oblikovanju etnične identitete pri tretji in četrti generaciji slovenskih političnih emigrantov v Argentini, *Dve domovini / Two Homelands*, 24, Ljubljana, 167-186.

Брезигар 2006: S. Brezigar, Pojavi etnične diskriminacije v javni upravi, vojski in policiji v Republiki Sloveniji, у: М. Комас, М. Медвеšek (ур.), *Percepcije slovenske integracijske politike: »uskoško« prebivalstvo v Beli krajini, etnična diskriminacija v delovnem okolju, izseljevanje in povratništvo Slovencev*, Zaključno poročilo, Ljubljana: INV, 73-151.

Вулард 1998: K. A. Woolard, Language Ideology as a Field of Inquiry, у: B. B. Schieffelin et al. (ур.), *Language Ideologies: Practice and Theory*, New York – Oxford: Oxford University Press, 3-47.

Гавриловић 2007: Љ. Гавриловић, Матица: између мита и стварности, у: В. Становчић (ур.), *Положај националних мањина у Србији*, Београд: САНУ, 359-365.

Доленц 2005: D. Dolenc, Priseljevanje v Slovenijo z območja nekdanje Jugoslavije po II. svetovni vojni, у: М. Комас, М. Медвеšek (ур.), *Percepcije slovenske integracijske politike*, Zaključno poročilo, Ljubljana: INV, 37-87.

Доленц и Штер 2011: D. Dolenc, D. Šter, Selitve, Slovenija, 1. januar 2011 – коначни податки, Statistični urad Republike Slovenije, http://www.stat.si/novica_prikazi.aspx?id=4430, 15. 10. 2014.

Ђорђевић Црнобрња 2010: J. Đorđević Crnobrnja, »Iz Beograda sam«. Prilog proučavanja etničkog identiteta Srba u Sloveniji, *Traditiones*, 39/1, Ljubljana, 83-98.

Житник 2006: J. Žitnik, Kulturni položaj priseljenecv v Sloveniji: dejavniki in pokazatelji, *Dve domovini / Two Homelands* 24, Ljubljana, 87-113.

Илић 2010а: М. Илић, Дијаспора и дијаспорична свест: анализа усменог дискурса Срба из Чипа у Мађарској, *Гласник Етнографског института САНУ LVIII/2*, Београд, 147-162.

Илић 2010б: М. Илић, Метапрагматички дискурс Срба из Мађарске: ауторитет стандарда и контактни варијетет, *Зборник Материје српске за филологију и лингвистику LIII/1*, Нови Сад, 177-193.

Илић 2012: М. Ilić, Purizam u proučavanju srpskog kao manjinskog jezika: srpsko-mađarski jezički kontakt, у: Ј. Вучо, Ј. Филиповић (ур.), *Језик и друштво*, Филолошка истраживања данас, т. I, Београд: Филолошки факултет, 303-321.

Комац 2005: М. Комас, Varstvo »novih« narodnih skupnosti v Sloveniji, у: М. Комас, М. Медвеšek (ур.), *Percepcije slovenske integracijske politike*, Zaključno poročilo, Ljubljana: INV, 207-236.

Комац и Медвешек 2007: М. Комац, М. Медвешек, Интеграција: асимилација или културни плурализам? (са посебним освртом на перцепције припадника српске заједнице у Словенији), у: В. Становчић (ур.), *Положај националних мањина у Србији*, Београд: САНУ, 707-721.

Лајхонен 2009: P. Laihonen, *Language Ideologies in the Romanian Banat. Analysis of Interviews and Academic Writings among the Hungarians and Germans*, Jyväskylä: University of Jyväskylä, <https://jyx.jyu.fi/dspace/bitstream/handle/123456789/20324/9789513936082.pdf?sequence=1>, 23. 2. 2015.

Ласић 2005: П. Ласић, О положају Срба у Мађарској, у: В. Становчић (ур.), *Положај и идентитет српске мањине у југоисточној и централној Европи*, Београд: САНУ, 187-234.

Медвед 2005: F. Medved, Politična integracija državljanstvo, politična participacija in reprezentacija, у: М. Комас, М. Медвеšek (ур.), *Percepcije slovenske integracijske politike*, Zaključno poročilo, Ljubljana: INV, 453-557.

Medvešek и Vrečer 2005: M. Medvešek, N. Vrečer, Percepcije sociokulturne integracije in nestrpnosti: nove manjšine v Sloveniji, y: M. Komac, M. Medvešek (yp.), *Percepcije slovenske integracijske politike*, Zaključno poročilo, Ljubljana: INV, 271-377.

Medvešek и Хафнер-Финк 2005: M. Medvešek, M. Hafner-Fink, Metodološki okvir raziskave percercije slovenske integracijske politike, y: M. Komac, M. Medvešek (yp.), *Percepcije slovenske integracijske politike*, Zaključno poročilo, Ljubljana: INV, 3-34.

Павловић 2010: M. Pavlović, Srbi u Sloveniji. Manjinske organizacije, *Traditiones*, 39/1, Ljubljana, 71-81.

Пездир 2005: T. Pezdir, Stiki in vezi med priseljenci iz nekdanje Jugoslavije in njihovi potomci v Sloveniji z izvornim okoljem, y: M. Komac, M. Medvešek (yp.), *Percepcije slovenske integracijske politike*, Zaključno poročilo, Ljubljana: INV, 641-655.

Петровић 2009: T. Petrović, *Srbi u Beloj Krajini: jezička ideologija u procesu zamene jezika*, Beograd: SANU, Balkanološki institut, ZRC SAZU.

Прелић 2009: M. Prelić, The Serbs in Slovenia: a New Minority, *Гласник Етнoграфског институ-тута САНУ*, LVII/2, Београд, 53-68.

Ротер 2005a: P. Roter, Vloga jezika v integracijskem procesu, y: M. Komac, M. Medvešek (yp.), *Percepcije slovenske integracijske politike*, Zaključno poročilo, Ljubljana: INV, 239-270.

Ротер 2005b: P. Roter, Opredeljevanje manjšin, y: M. Komac, M. Medvešek (yp.), *Percepcije slovenske integracijske politike*, Zaključno poročilo, Ljubljana: INV, 169-197.

Хафнер-Финк 2005: M. Hafner-Fink, Državljanstvo, (nacionalna) identiteta ter integracija »priseljencev«, y: M. Komac, M. Medvešek (yp.), *Percepcije slovenske integracijske politike*, Zaključno poročilo, Ljubljana: INV, 423-451.

SERBS IN SLOVENIA: OLD AND NEW DIASPORA

Summary

Due to diversity of Serbian diaspora in Slovenia one can identify different groups within it on the basis of the following criteria: the time of immigration and socio-political context in which the migration took place, the reasons for migration, the age and educational structure as well as the profession of its members, their economic and social status, etc. The degree of Serbian diaspora heterogeneity will be illustrated by comparative review of two diasporic groups. The first one is the Serbian minority community living in four villages located in White Carniola (Bela Krajina), the region in southeastern Slovenia on the border with Croatia. Their ancestors moved there in the 16th century. The second group was created by the recent migration of the young and educated population that inhabits larger Slovenian urban areas. This migration has taken place during the last two decades. In the comparison of the two diasporic communities special attention was devoted to their linguistic practices and ideologies.

Keywords: Serbian diaspora, Slovenia, demographics, Serbian, Slovene, language ideology

Marija D. Vučković

Марина М. НИКОЛИЋ¹
Институт за српски језик САНУ
Београд²

СРПСКИ ЈЕЗИК У БАВАРСКОЈ – УЧЕЊЕ И ИЗУЧАВАЊЕ (СЛУЧАЈ МИНХЕНА)

Циљ рада је да укаже на основне проблеме учења и изучавања српског језика у Немачкој, у покрајини Баварској, с посебним освртом на Минхен, имајући у виду неколико кључних фактора: отказивање помоћи покрајине Баварске да на својој територији логистички и финансијски подржава спровођење допунске наставе на матерњем језику за децу странаца, затим недостатак реакције матичне државе на новонасталу ситуацију, недовољну повезаност српског ресорног министарства са лекторима и наставницима српског језика у Баварској, слабу заинтересованост и мали број полазника курсева за учење српског језика, и др. Истраживање је спроведено на терену, а информације су добијене из различитих извора: од професора, наставника и лектора српског језика у Баварској, затим представника Српске православне цркве, локалних власти, Конзулата Републике Србије у Минхену, ресорних министарства Републике Србије итд.

Кључне речи: српски језик, завичајни језик, дијаспора, Баварска, Минхен

0. Проблем у функционисању мултикултурализма присутан је у свим модерним државама, те га стога није лако заобићи. Једно од питања које се поставља када је реч о мултикултурализму јесте и питање поверења заједнице, то јест, како би се могло обликовати поверење у ситуацији културне различитости. Разматрајући тај проблем и тумачећи могућност опасности од стварања националних идентитета имајући у виду да они постоје искључиво у односу на *групе*, Милан Месић у књизи *Мултикултурализам. Друштвени и теоријски изазови* (2006) доноси идеју да идентитет у мултикултурним заједницама треба да се конституише из аспекта заједница које деле сви држављани и да треба допустити вишеструке идентитете без осуде за подељену лојалност.

1. Образовање мањине истовремено је и начин њеног интегрисања у друштво и средство заштите њене посебности. Супротстављеност или хармоничност ових функција зависи и од културних политика којима се мањинске културе настоје асимилovati, у додиру с другима претворити у нов квалитет (*melting-pot*), признати као засебан ентитет (мултикултурализам) или афирмисати као део друштва који траје и обогаћује (интеркултурализам).³ Све те полити-

1 marina.nikolic@isj.sanu.ac.rs

2 Овај чланак је резултат рада на пројекту „Опис и стандардизација савременог српског језика“ (178021) који у целини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

3 *Melting pot* је модел у којем долази домешања карактеристика свих заједница и тако настаје нови амалгам, *мултикултурализам* обично подразумева облик културне политике и концепт друштва (*мултикултурно друштво*) у којем равноправно коегзистира више култура, а под *интеркултурализмом* културна политика која води према *интеркултурном друштву* (друштву у којем више култура ствара нову културну синтезу). Идеја интеркултурализма који настаје на подлози мултикултурализма јесте у окренутости појединцу, у активном приступу. Мултикултурализам подразумева паралелно егзистирање култура које теже да буду једнако вредне и равноправне, што

ке одражавају се и у васпитно-образовном систему (и школи) који пак као израз друштва и социјализацијски чинилац утиче на формирање идентитета (личног и групног). Својим идентитетом мањинска група издваја се од осталих.

С обзиром на геополитичку ситуацију у последњих двадесет пет година – формирање Европске уније и распад источноевропских тоталитарних режима, мултикултурна друштва срећу се са новим изазовима. На Западу се земље уједињују; иако испрва из економских разлога, ипак неминовно долази до стварања новог идентитета – европског идентитета који пропагира јединство различитости. С друге стране, на Истоку рушењем диктаторских власти и распадом држава (СССР-а, Чехословачке, Југославије), у мањој или већој мери долази до таласа националног и етничког буђења. У таквим околностима, мултикултурна друштва своје функционисање морају да ојачају јасним стратегијама. За постизање тог циља велику улогу имају државне институције, а једна од најважнијих јесте васпитно-образовни систем. Активно учествовање у систему образовања мањинских народа веома зависи од политичких циљева дате државе, а то је пак у вези и са степеном у којем је појединац преузео доминантну културу. Имајући у виду да је школски успех готово неопходан услов вертикалне друштвене покретљивости, очигледно је да постоји непрекинута веза између (културног порекла) појединца (и групе), васпитно-образовног система и целокупног друштва. Наиме, у време идеја мултикултурализма (који се, као што ћемо видети на примеру Немачке, временом превазилази и прелази, како је речено, у интеркултурализам), циљ структура управљања био је пружање равноправних услова образовања за све. Тако је било и на терену који посматрамо у овом раду.

2. Подршка одржавању наставе мањинских језика. Баварска је једна од 16 немачких покрајина у којој се допунска настава на матерњем језику за стране ученике најдуже одвијала према Смерницама Баварског министарства за просвету и културу донетим још 1989. године. Све до школске 2008/2009. године, односно 31. јула 2009. допунска настава за школску децу страног порекла била је у организацији, под контролом и финансирањем баварских просветних власти. До 2009. године Влада Баварске финансирала је организовану наставу језикамигрантима. Наиме, 14. септембра 2004. г. Влада Баварске је донела одлуку да за пет година престаје финансирање допунске наставе на матерњем језику за децу странаца.

2.1. Овде ћемо се осврнути на неке од разлога за овакав поступак, као и на изјаву канцеларке А. Меркел да је мултикултурализам у Немачкој мртав. Изјаве кључних немачких политичара о пропасти пројекта мултикултурализма захтевају теоријско истраживање, јер закључци могу објаснити разлоге за овакве поступке чија је последица и престанак финансијске подршке образовању деце страног порекла.

У чланку *Мултикултурализам у Немачкој* (2010) Милан Месић објашњава које су то неповољне историјске околности за развој мултикултурализма у Немачкој. Осим историјски неповољних околности, Немачка је одувек важила за социјалдемократску државу, са развијеним социјалним програмима, па тако, на пример, радници страног порекла, иако су имали мало или нимало политичких

је тешко остварљиво у реалности због низа чинилаца о којима овде нећемо посебно говорити, док интеркултурализам претпоставља нове вредности одабране из различитих култура и прилагођене појединцима као члановима друштва, које потом утичу и усавршавају изворне културне моделе тих појединаца (в. о овој теми у Месић 2006; Чачић-Кумпес 1991 и др.).

и других друштвених права, врло су добро били социјално и радно збринуте, са јаким гаранцијом запослења. Због тога њима, за разлику од радника имиграната у Америци, није у првом плану била борба за грађанска права. Уосталом, нико од тих радника није мислио да ће остати у Немачкој, као ни сами Немци, па отуда, рецимо, и (каснији) назив *гастарбајџер* (нем. *Gastarbeiter*). Међутим, проблем мултикултурализма јавља се са стасавањем друге генерације исељеника, који се суочавају с либерализацијом тржишта и светском економском кризом. Могућност за запослење је мања, а с друге стране остали су усмачени за грађанска и политичка права. Треће, њихова једина домовина је Немачка, што није био случај код њихових родитеља. На првом месту, највише су се црквене заједнице трудиле да заживи идеја о мултикултурном друштву, а затим те идеје прихватају и либералнодемократске странке, нпр. странка Зелених, с циљем да се супротставе ксенофобији.

Ипак, мултикултурализам никада није постао део званичне политике у Немачкој, а изјавом канцеларке Ангеле Меркел, његов опстанак додатно је проблематизован. Она је на конференцији младих чланова своје конзервативне странке Хришћанске демократске уније (CDU), 16. септембра 2010. године, оптужила мултикултурализам за неуспешну интеграцију имиграната, пре свега муслиманских. С тиме се сложио и баварски премијер и шеф блиске партије Хришћанске социјалне уније (CSU) Хорст Зехофер, истичући да Немачка није имиграцијска земља и да Немачкој још имиграната није потребно, посебно Турака и Арапа, јер се они теже од осталих интегрису у немачко друштво, а интеграција је основни циљ у будућности немачког друштва. Међутим, ни интеграција није ништа мање сложен и контроверзан појам од мултикултурализма. Време ће показати које ће резултате она донети и како ће се Немачка снаћи са новим изазовима, имајући у виду подељена мишљења у политичким и академским круговима.

3. Историјат учења завичајног језика⁴ у Немачкој. У шездесетим и седамдесетим годинама 20. века образовање имигрантске деце на завичајном језику било је део политике која је предвиђала повратак миграната у земље порекла. Од раних осамдесетих тај се циљ више не истиче. Такво образовање ипак још постоји, с великим регионалним разликама у организацији и концепцији. У немачком школском систему, ни пре ни након појаве стратегије мултикултурализма, завичајни језик имигрантске деце није изазвао нека системска прилагођавања, него је остао својеврсни додаток у служби олакшавања повратка. С коначним признавањем имиграцијског карактера земље и нужности друштвене и културне интеграције, посебно друге и треће генерације усељеника, пажња је још више усмерена на што раније и озбиљније учење немачкога језика. За оне који се нису образовали у Немачкој припремљени су интеграцијски курсеви чија

4 Одучили смо се за термин завичајни језик у односу на матерњи, примарни или први из разлога што завичајни асоцира на језик предака и порекло, ослобођен је идентитета (и индивидуалног и групног), редоследа усвајања, компетенције и доминантне позиције у свести говорника, за разлику, рецимо, од термина матерњи, који асоцира на онај језик који говорник најбоље зна, језик који је научен од родитеља и сл. (в. о томе и у Јовановић, Вучина Симиновић 2012). Иако се негде јављају синонимни термини етнички или мањински језик, завичајни језик је боље термилошко решење зато што је појам етничитета често у дијаспори мање важан. А дијаспора и мањина у многим случајевима нису исти појмови (в. о дијаспори у Клифорд 1994, Портес и сарадници 1999, и др.)

се већина садржаја односи на учење немачког, а мањи део на упознавање с основама немачког друштвено-политичког система.

4. **Актуелна ситуација.** Што се ситуације последњих година на конкретном терену тиче, Министарство за просвету и културу Баварске обавестило је јавност и дипломатско-конзуларна представништва да са крајем школске 2008/2009. године престаје да организује, контролише и финансира допунску наставу на матерњем језику за децу странаца. Све обавезе око допунске школе од 2009. преузимају државе из којих долазе родитељи деце, односно конзулати тих земаља. Од тада је Влада Баварске престаала да директно финансира наставу, али је понудила да обезбеди простори потребне дозволе за рад. Власти те немачке покрајине обавезале су се да и даље дају бесплатне учионице, плаћају струју и грејање, уз услов да свака држава чији су грађани на *привременом раду* у Баварској сама плати наставника. Међутим, остало је непокривено неопходно финансирање наставе. Друге заједнице, све осим српске, прихватиле су понуђено, док до данас, после шест година, у Баварској нису предузете конкретне мере којима би се предупредило гашење наставе за децу српског порекла која су једном недељно учила српски језик, ћирилицу и историју. Обраћања представницима Генералног конзулата Републике Србије у Минхену завршила су се на телефонским разговорима, слању иницијатива и игнорантски став надлежних у отаџбини. Тадашњи министар просвете Жарко Обрадовић изјавио је за један дневни лист да је он обавештен да у дијаспори нема интересовања за учење српског језика и да су такви случајеви интересовања ретки. Према статистичким подацима Министарства за просвету и културу Баварске из октобра 2008. године, у Баварској је било 70.509 ученика страног порекла. Међу њима је и 4.448 ученика пореклом из Србије и Црне Горе. Они чине 6,31 процента укупног броја страних ученика, а број наше деце смањио се у односу на 2007. за 816 и та тенденција приметна је од 2001. године.

У целој Баварској, уз подршку Генералног конзулата Републике Србије из Минхена и Министарства за просвету Републике Србије, формиране су групе допунске наставе на српском језику само у Нирнбергу и Ерлангену. Тамо наставница Гордана Будиша окупља преко 50 наших ученика у четири групе. У другим срединама је било иницијатива да се формирају групе за допунску наставу, али се све завршило на окупљању наше деце при клубовима или цркви у неколико градова. У Аугзбургу при Црквеној општини ради Школа ћирилице, у Инголштату при Српском клубу „Свети Сава” делује Радионица за српски језик и веронауку, у црквеним општинама Минхен, на челу са наставницом Милицом Кнежевић (три групе са око тридесет ђака), и Нирнберг одржава се настава српског језика и веронауке. По подацима којима тренутно располажемо, не постоје други центри у којима се реализује настава српског језика у Баварској.

5. **Проблеми у функционисању српског као допунског предмета.** Први проблем је готово одсуство подршке из матице Србије, како од стране Министарства просвете, Министарства спољних послова које је, према последњем закону о министарствима, задужено за бригу о дијаспори и Србима у региону, тако и од конзулата Србије у Минхену, иако то није у складу са одредбама закона који се налази на званичним сајтовима ових органа.⁵ Свака иницијатива за учење језика је уствари самоиницијатива и настава се одржава о трошку полазника, тј. њихових родитеља, и често волонтерски од страненаставника језика.

5 Закон о дијаспори и Србима у региону и други закони који се баве дијаспором.

Искуства просветних радника на терену говоре да су за број ученика у групама и број група пресудни били воља и жеља родитеља, а наставници су користили сваку могућност да подстакну родитеље да шаљу своју децу да уче српски језик и ћирилицу. Од ангажмана наставника је у великој мери зависило стање у појединим срединама. С друге стране, из добијених резултата се може закључити да наставни кадар није увек изабран по јасном критеријуму (чак је и степен и врста образовања наставника понегде дискутабилан), а постоје и случајеви недовољне посвећености у раду.

5.1. Други проблем лежи у томе што Србија и Република Српска немају сарадњу на пољу учења и образовања, различити су наставни програми, различити су уџбеници, проблеми су са уџбеницима српског за странце и другим приручницима, који су већином писани на екавици и сл.

5.2. Један од проблема који се јавља није својствен само мигрантима српског порекла;наиме, евидентна је појава интерференције двају језика, српског као мањинског и немачког као већинског. Код говорника, а пре свега међу децом, долази до мешања два кода (енг. *code confusing*), које се остварује тако што се користе немачке речи за именовање појмова, с тим што им се додају грамагички наставци српског језика. Дакле, на првом нивоу долази до преузимања лексике, а граматика остаје она из завичајног језика. До интерференције најчешће долази због тога што ни родитељи са својом децом код куће не говоре, условно речено, „чист” српски језик. Деца од предшколског узраста у вртићу науче немачки, а посебно га добро савладају када крену у школу. Често родитељи немају ни времена ни интересовања да са децом раде на учењу језика, а слање деце на допунску наставу и веронауку за многе представљапокушај да деца не изгубе део идентитета који чини језик порекла. Често изгледа да родитељи део одговорности желе да пребаце на наставника и допунску наставу, као да су они једини задужени да брину да деца не забораве језик својих родитеља. Можда због таквог односа родитеља, децанеретко не схватају озбиљно допунску наставу на српском језику и предност дају другим ваншколским обавезама, било да је реч о фолклору, спорту, музици или нечем другом. Наравно, има примера који говоре и о много одговорнијем односу родитеља и деце према учењу српског.

5.3. Даље, мигранти из наше земље у Немачку могу се делити на оне који су емигрирали у Немачку 50-их и 60-их година прошлог века (емиграција из Југославије) и на оне који су емигрирали 90-их година прошлог века и од две хиљадите до данас. Првој групи припада углавном неквалификована радна снага, која одлази на запад трбухом за крухом, у потрази за било каквим запослењем. Друга пак група састоји се углавном од младих образованих кадрова, најчешће висококвалификованих, који одлазе на запад бежећи од рата, а потом и у жељи за бољим животом, већим платама, бољим могућностима образовања, усавршавања и запослења и напредовања но што би то могли имати у Србији.

Наша је претпоставка била да ће прва група бити приврженија српској традицији и традиционалној култури, самим тим и језику, што није случај. Ради брже и лакше интеграције, занемарују се личне, али и националне специфичности и јединственост, те долази чак и до потпуне асимилације. Стидећи се при томе ко су и одакле су, и својих различитости у односу на већинско становништво, ови мигранти су се трудили да што мање говоре, било којим језиком,и сами се повлачили на маргину. Један од разлога је и врста и тип послова којима су се бавили, и то, углавном, без одговарајућих докумената за боравак и рад, у сивој

зони економије. У поменуто време зачетка мултикултурализма, доба које се може повезати и са позитивном унутрашњом политичком климом у Немачкој, финансирана је настава на језицима мањина, као што је било речи. Али у то доба, осамдесетих година, наша миграцијанијезнала да искористи прилику којом би људи српског порекла постали видљиви и активни чланови немачког друштва.

6. **Југословени.** Суживот са народима који су заједно живели у бившој Југославији уобичајена је појава у земљама пријема. Оно што везује различите „југословенске народе и народности” јесте заједнички језик и заједничка прошлост, успомене на живот у Југославији које више нема, сентименталност. С друге стране, религија, која некада може бити дезинтегришући фактор, у дијаспори не игра кључну улогу, мада може имати некада екстремне видове испољавања који могу угрожавати припаднике друге вере. Братоубилачке тежње изледа да су и просторно условљење, али и постојање неког другог, имагинарног или стварног противника, неког ко је с друге стране из било ког разлога (у овом случају Немаца), као и заједнички проблеми миграната, зближили су Србе, Хрвате и Бошњаке, па и Македонце и Албанце да заједно живе и раде и међусобно комуницирају више но са припадницима других народа и култура. Из тога произлази последица да многе иницијативе за учење језика изазивају подозрење појединаца друге вере, и аутоматски се квалификују као национализам.

Тема југословенства и југоносталгије може бити занимљива и за решавање једног терминолошког питања које се тиче дефинисања појма *дијаспора*. Овај термин је последњих деценија у експанзији, иако често није јасно дефинисан и прецизно омеђен. Наиме, разлог за оживљавање и популаризацију концепта дијаспоре повезан је с претпостављеном интринзичном карактеристиком дијаспора да једноставно прелазе или заобилазе границе нације-државе. Активности дијаспора у својој основи би морале бити транснационалне, јер њени припадници морају имати у виду комуникацијске сметње које стварају границе и механизми њихове контроле (Портес и сарадници 1999). Напокон, многе дијаспоре и јесу транснационалне, ван или крај националних веза и институција, а неки њени припадници имају вишеструке идентитете и везе, а таква је рецимо југословенска дијаспора. Дијаспоре се налазе насупрот нацији-држави, али и аутохтоним етничким мањинама. Када се у обзир узму маркери критичног минимума тј. обликинкорпорације појединца и однос према територији, тада се дијаспора може дефинисати као детериторијализована група која је минимално организована као мрежа, а максимално као асоцијација или чак скуп институција, чији чланови оријентишу своју акцију првенствено с обзиром на замишљене или стварне просторе које не окупирају физички, а које најчешће доживљавају као „домовину”, „завичај”, и сл. (Јуџа). Оваква дефиниција дијаспоре јасно разграничава дијаспору од етничких колонија, мигрантских, етничких мањина и транснационалних мигрантских и етничких заједница (Клифорд 1994).

7. **Други мањински народи у Немачкој** много су испред српског када је реч о учењу језика порекла, али и када се говори о образовању деце миграната уопште. Нека истраживања⁶ показала су да деца српског порекла само у малом проценту (3%) уписују гимназије, што је обавезан услов да би могли да студирају, за разлику од Хрвата који то чине у проценту од 17%, а та појава је забележена чак код трећине грчке деце (33%). Статистика за Минхен показује да

6 Наведени подаци изнети су на Видовданском сабору дијаспоре у Београду, 28. јуна 2007. године.

од близу милион и по становника, скоро 40% чине мигранти, они који немају немачко држављанство: најбројнији су Турци (40.000), следе Хрвати (24.000) и Грци (23.000), а Срби су по бројности на 8. месту са око 15.000 људи (дакле, без немачког пасоша). Пошто много Срба има немачки пасош, може се закључити да је особа српског порекла знатно више.

8. Учење и изучавање српског језика на баварским универзитетима.

Осим у поменутиим видовима, српски језик се у немачкој покрајини Баварској учи још и на универзитетима. За оснивање славистичких центара на факултетима универзитета у Баварској важно је поменути заокрет у политичким и културним односима у источној и југоисточној Европи у првим деценијама 20. века, након Великог рата. Позитивне променедопринеле су већем интересовању Немачке за Словене и словенску културу. „У Баварској се схватило колико она заостаје у познавању словенских народа, њихових језика и културе у односу на друге немачке покрајине, колики значај славистика има за германистику, колико је непозната историја, књижевност и уметност Словена” (Окука 2007: 351).⁷ Прва славистичка катедра основана је у Минхену 1911. године, али су југославистика и србистика биле слабије заступљене од 30-их до 50-их година. Очекивано, у време Другог светског рата ситуација није била наклоњена српском народу ни језику, као ни славистици уопште (изучавао се само хрватски језик), а тек је од 1947. године поново оживео лекторат за српски језик.

Такозвано златно доба славистике у Немачкој траје од 50-их до 70-их, па и 80-их година 20. века. У то време геополитичка ситуација је таква да је Немачка подељена на источни и западни блок, Савезна Република Немачка доживљава снажан развој у економско-привредном и културном смислу. У то време славистика се у Немачкој, а посебно на Универзитету у Минхену, снажно развијала. Поред русистике, интензивно се развијала и сербкроматистика за шта је заслужна, опет, геополитичка реалност. Југославија је, иако несврстана, била отворена ка Западу, а не према Истоку, те је дуго била једина словенска земља у којој је био слободан приступ итд. Из тих разлога долази до отварања многих нових сербкроматистичких курсева и семинара на факултетима широм СР Немачке. Наравно да се у најбогатијем региону, покрајини Баварској, то посебно одразило, те је у неколико градова у периоду од 50-их до 80-их година, на постојећим или на новим универзитетима (у Ерлангену, Вирцбургу, Регенсбургу, Пасауу, Бајројту, Аугсбургу), основано неколико нових славистичких катедара. У свему томе Минхен је имао водећу улогу и временом се развио у један од главних славистичких центара у Немачкој кад је у питању југославистика, односно сербкроматистика. Томе су допринели не само спољнополитички чиниоци који се тичу односа Баварске са југоисточном Европом него, пре свега, руководиоци и сарадници минхенске славистичке катедре, њихов наставни и научни ангажман, који је био разноврстан и подстицајан за проширивање јужнословенских студија и истраживачких пројеката (Окука 2007: 356–357). Много је професора и великих научника деловало на минхенском универзитету, уз помоћ многих србиста и германослависта из бивше Југославије, који су долазили или као лектори или као гостујући професори, да би 2004. године професор Петер Редер, редовни професор југославистике и балканологије отишао у пензију и тиме се укида професорско место из те области (али и због новонасталих геополитичких промена на

7 Детаљну анализу стања у србистици у покрајини Баварској у Окука 2007.

Балкану и Европи), тако да је, као што закључује Милош Оука (2007: 360), судбина и србистике на минхенском универзитету у будућности потпуно неизвесна.

9. Уместо закључка. Велике геополитичке промене у источној и југоисточној Европи 90-их година 20. века, распад Југославије и грађански ратови на Балкану, отклон према Русији из политичких разлога, али и мере штедње условљене светском економском кризом довели су славистику у Немачкој у неповољан положај. За разлику од, на пример, ситуације у Аустрији,⁸ у Немачкој су многи славистички семинари и институти угашени, многи студији и програми су реструктурирани или смањени, а неки су и потпуно укинута.⁹ Осим рационализације оправдане тадашњом привредном стагнацијом, постоји и тежња ка тржишној оријентацији у складу са болоњским системом на универзитетима, који захтева већу отвореност универзитета ка привреди и производним потребама државе и друштва. Додатни разлог за гашење србистике били би и неповољни немачко-српски односи крајем 20. века.

Ситуација са учењем српског језика на нижим нивоима од универзитетског такође нема изгледа за побољшање, бар не што се тиче стране немачке администрације. Државна политика на челу са канцеларком Меркел и даље је окренута процесу интеграције миграната. Да се интеграција не би претворила у безусловну асимилацију (што можда и јесте крајњи циљ?), институције Републике Србије и Републике Српске морају учинити више на очувању српског националног (етничког) и културног идентитета, а то се у највећој мери постиже учењем и неговањем српског језика у дијаспори.

Литература

Јовановић, Вучина Симовић 2012: А. Јовановић, И. Вучина Симовић, „Одлике и потребе наставе српског као завичајног језика”, у: М. Ковачевић (ур.), *Српски језик, књижевост, уметност*, књ. 1: Књижевни (стандардни) језик и језик књижевности, Крагујевац: ФИЛУМ, 383-395.

Клифорд 1994: J. Clifford, *Diasporas, Cultural Anthropology*, 9/3: Further Inflections: Toward Ethnographies of the Future, 302-338.

Марковић 2007: Ж. Марковић, О положају србистике на универзитетима у Немачкој, у: Ј. Вучо (прир.), *Савремене тенденције у настави језика и књижевности*, Београд: Министарство за науку и заштиту животне средине, Филолошки факултет, 412-417.

Месић 2006: М. Месић, *Multikulturalizam. Društveni i teorijski izazovi*. Zagreb: Školska knjiga.

Месић 2010: М. Месић, Multikulturalizam у Нјемачкој, *Migracijske i etničke teme*, 26/3, 243-262.

Оука 2007: М. Оука, Србистика у Баварској, Шездесет година Института за српски језик САНУ, Зборник радова I, Институт за српски језик САНУ, Београд.

Портес и сарадници 1999: A. Portes, L. E. Guarnizo, P. Landolt, The study of transnationalism: pitfalls and promise of an emergent research, *Ethnic and Racial Studies*, 22/2, 217-237.

Степанов, Николић 2010: С. Степанов, Марина Николић, Статус српског језика на аустријским катедрама, *Славистика*, 14, 299-308.

Чачић-Кумпес 1991: Ј. Čačić-Kumpes, Образовање и етничке мањине, *Migracijske i etničke teme*, 7/3-4, 305-318.

⁸ О изучавању српског језика на универзитетима у Аустрији в. Степанов, Николић 2010.

⁹ В. о тој теми у Марковић 2007 и Оука 2007.

Извори са интернета:

Закон о дијаспори и србима у региону (http://dijaspora.gov.rs/wp-content/uploads/2012/12/Zakon_o_dijaspori.pdf) (септембар 2014)

<http://www.srpskadijaspora.info/vest.asp?id=13254> (септембар 2014)

<http://www.srpskadijaspora.info/vest.asp?id=11860> (септембар 2014)

<http://www.naslovi.net/2013-09-25/vesti-online/bavarska-srpske-dece-samo-za-cetiri-grupe/7221982>(септембар 2014)

<http://www.vesti-online.com/Vesti/Srbija/346831/Bavarska-Srpske-dece-samo-za-cetiri-grupe>

<http://www.rts.rs/page/rts/sr/Dijaspora/story/1522/Otvorena+tema/1005684/Ugro%C5%BEena+dopunska+nastava+na+srpskom.html> (септембар 2014)

<http://www.vesti-online.com/Dijaspora/drzava/Nemacka/Vesti/60017/Srpski-daci-izgubili-nadu-u-Nemackoj> (септембар 2014)

<http://www.srpskadijaspora.info/vest.asp?id=11860> (септембар 2014)

<http://www.24sata.rs/ovako-je-hrvatski-jezik-unistio-srpski-u-inostranstvu/7026> (септембар 2014)

SERBISCHEN SPRACHE IN BAYERN - LERNEN UND LEHREN

Zusammenfassung

In dieser Arbeit sind die Probleme des Lehrens der serbischen Sprache in Deutschland aufgeführt, in der Republik Bayern, besonders bezogen auf München, ausgelöst durch Politisch-Soziale Ereignisse: Mit der Einstellung der finanziellen sowie logistischen Förderung für Ausländische Kinder des Unterrichts auf der Muttersprache durch das Land Bayern, und zu wenig Initiative der Republik Serbien. Durch die neu entstandene Situation, und die schlechte Kommunikation des Ministeriums für Kultur mit den serbischen Lehrern in Bayern. Wenig Interesse und eine geringe Anzahl der Kursteilnehmer für das Erlernen der serbischen Sprache. Auf der anderen Seite ist mit aufgeführt das die Anzahl des slawistischen Kaders stetig sinkt. Die Befragungen wurden vor Ort durchgeführt, und die Informationen sind aus relevanten Quellen: Professoren, Lehrern und Lektoren der serbischen Sprache in Bayern, sowie der serbisch Orthodoxen Kirche, das General Konsulat von Serbien in München, der örtlichen Regierung und das zuständige Ministerium der Rep. Serbien usw.

Schlüsselwörter: serbische Sprache, Heimat Sprache, Diaspora, Bayern, München

Marina M. Nikolić

Ана ЈОВАНОВИЋ^{1*}
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет

Ивана ВУЧИНА СИМОВИЋ
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет

НАСТАВА СРПСКОГ КАО ЗАВИЧАЈНОГ ЈЕЗИКА: КО СУ УЧЕНИЦИ ЗАВИЧАЈНОГ ЈЕЗИКА?²

У раду се разматрају из перспективе примењене лингвистике и социолингвистике одлике корисника српског језика у дијаспори. Спроведена анализа (социо)лингвистичког профила корисника има за циљ да укаже на специфичне потребе наставе српског као завичајног језика. Такође, дају се напомене о правној регулативи за организовање допунске наставе намењене поменутој циљној групи. Главни циљ рада је да истакне неопходност да се постојећа допунска настава знатно профилише и унапреди како би подстицала интеркултурну компетенцију и ефикаснији когнитивни, афективни и језички развој ученика. Предлаже се примена макро приступа коју нуди КЛИЛ (енг. *Content Language Integrated Learning*) јер се реализује кроз проактивно учешће ученика у наставном процесу.

Кључне речи: српски као завичајни језик, дијаспора, допунска настава, интеркултурна настава, (социо)лингвистички профил корисника, језичка компетенција, КЛИЛ

1. Уводне напомене

Савремена литература потврђује да је процес одржавања мањинских језика условљен постојањем различитих идеологија говорника, али и деловањем различитих друштвено-политичких и социолингвистичких фактора, међу којима кључну улогу имају они који се тичу појединачног говорника, целокупне говорне заједнице, али и статуса и контекста употребе самог мањинског језика (в. Едвардс 1992, Клајн 2003). У том смислу, случај српског као завичајног језика³ (ЗЈ) у тесној је вези са самим механизмима његовог усвајања и употребе, као и са језичким идеологијама његових говорника и конкретним околностима у којима се они налазе. Стога је за осмишљавање и адекватну имплементацију наставе српског као ЗЈ неопходно јасно дефинисати карактеристике ученика (и то нарочито оне које се тичу степена језичке компетенције, идентитета, веза са српским заједницама у дијаспори и матици, степена мотивације за учење српског и мно-

1 anajovano@gmail.com

2 Рад је настао у оквиру пројекта 178014 *Динамика структуре савременог српског језика*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

3 За српски као етнички/ национални језик којим се служе мигранти и њихови потомци у дијаспори користи се низ термина као што су *језик дијаспоре*, *породични*, *мигрантски*, *завичајни*, *наследни* језик итд. У овом раду, терминима завичајни и наследни језик означавамо језик друге и свих наредних генерација говорника који живе у дијаспори.

ге друге), као и њихове конкретне когнитивне, афективне и (социо)лингвистичке потребе.

Одликама српског као завичајног језика и његових корисника интензивно се бавила још осамдесетих година прошлог века лингвистичка група коју је предводио слависта Љубомир Ђурович (Lubomir Ćurović) на Универзитету у Лунду (Шведска). У питању су проучавања која су се заснивала на корпусу који су чинили наративи деце и одраслих из југословенске дијаспоре у Шведској, а на основу којих су уочене специфичне одлике завичајног језика, пре свега на фонолошком и морфосинтаксичком нивоу (в. опширније у Вучина Симовић и Јовановић у штампи). Релевантност ових истраживања за нас не проистиче само из чињенице што је Ђурович са сарадницима проучавао конкретне одлике српскохрватског језика миграната, већ и стога што су поменути аутори радећи на корпусу успели да изведу значајне закључке у вези са усвајањем и употребом „језика дијаспоре” (термин који су увели након првобитног који је гласио „породични језик”), као „специфичног облика мањинског језика” чија особеност проистиче из нарочитих услова живота миграната у дијаспори и нових друштвених односа у које они ступају (Ђурович 1988: 7-9).

Истраживања која у фокус свог интересовања постављају феномен завичајног/ наследног језика релативно су новијег датума, али у последње две деценије доживљавају велику експанзију у светским оквирима. О томе сведочи и постојање научног часописа који је посвећен теми наследног језика (*Heritage Language Journal*), више монографских публикација (на пример, Брајнтон, Кејган и Бокас ред. 2008, Бодри и Феркло ред. 2012, Веб и Милер ред. 2000, Кршен, Це и Меккилан ред. 1998, Хе и Ксиао ред. 2008), као и више конференција посвећених овој теми. Преглед постојеће литературе указује на несразмеран однос радова који су посвећени проучавању различитих ЗЈ, те увиђамо да недвосмислено предњаче истраживања шпанског, руског, кинеског и корејског језика. Бројни радови фокусирали су се на одлике фонетског, морфосинтактичког и лексичког система ЗЈ, а, како Кејган (2012) примећује, тек незнатан број радова бави се интеркултурном компетенцијом ученика ЗЈ.

Занимљиво је да је тема интеркултурног образовања у мигрантским условима била веома значајна у Југославији током осамдесетих година прошлог века што потврђује и научни скуп „Синтеза интрекултуралистичких активности” који је одржан 1987. године у Скопљу, а који је за резултат имао зборник радова чија је уредница Олга Мурцева-Шкарић (ред. 1987). Важна је и публикација из 1989. године, коју је уредила Свенка Савић, а који обједињује пет радова југословенских аутора који се баве различитим аспектима језика у дијаспори. Сам наслов ове публикације, „Интеркултурализам као облик образовања деце миграната ван домовине” (Савић ред. 1989), указује да су наши истраживачи интеркултурну наставу сматрали прикладним моделом образовања за децу у дијаспори (в. опширније у Вучина Симовић и Јовановић у штампи). Нажалост, са политичким дешавањима деведесетих година прекида се континуитет у овим истраживањима код нас.

У овом раду бавимо се анализом (социо)лингвистичког профила корисника српског као ЗЈ, који проистиче из контекста у коме они одрастају као деца прве генерације миграната. Затим, указујемо на њихове потребе за специфичном наставом језика која би у условима живота у дијаспори развијала интеркултурну компетенцију, омогућавала успешан когнитивни и афективни развој, као и достизање високе језичке компетенције. На крају дајемо неке опште напомене

о правној регулативи која се односи на организовање допунске наставе намењене говорницима српског као ЗЈ, за чије се профилисање и унапређење залажемо у овом раду.

2. Ко су ученици завичајног језика?

Као први корак у постављању теорије наставе ЗЈ, Кареира (2004) истиче да је неопходно поћи од троструке диференцијације и препознати 1) разлике између ученика завичајног и другог/ страног језика, 2) између ученика завичајног и матерњег језика и, коначно, 3) утврдити о ком типу ученика наследног језика се ради. Иста ауторка објашњава да се идентитет и лингвистичке потребе разликују код ученика наследног и страног језика услед тога што су ученици ЗЈ својим пореклом везани за културу коју он представља (Кареира 2004: 1). С друге стране, употреба ЗЈ махом је ограничена на интимно окружење услед чега не долази до његовог потпуног развоја у свим доменима језичке употребе, што није случај са матерњим језиком (Монтрал 2012). Хе (2006) такође указује да учење ЗЈ отвара низ комплексних питања која се обично не односе на ученике страног или матерњег језика. Наиме, како овај аутор објашњава, усвајање ЗЈ не одвија се увек по хоризонталној оси, као што би то био случај у широј језичкој заједници или у учионици, већ чешће по вертикалној, с генерације на генерацију, што свакако утиче не само на одлике језика код корисника ЗЈ, већ и на њихове мотивације за коришћење и даље учење језика. Тако је мотивација за учење ЗЈ обично у тесној вези са културним и друштвеним идентитетом ученика, услед чега ови појединци показују снажну интегративну оријентацију кроз позитивне ставове према његовим културним, афективним и естетским вредностима (Хе 2006: 2).

Ђурович (1988: 7-9) се такође бавио карактеристикама ЗЈ које га одвајају од корисника матерњег и страног језика. Он указује на чињеницу која је широко прихваћена у савременим истраживањима контактне лингвистике и социолингвистике: међусобно повезивање говорника различитих дијалеката и/или социоеката у новој средини има далокосежне, системске последице по језик друге генерације миграната (јер захватају фонички и морфосинтактички ниво), за разлику од језика родитеља код којег су те последице обично површинске.⁴ У питању је језичка нивелација до које долази у изразито нехомогеној лингвистичкој средини, а услед које се стварају специфични идиолекти, који се опет донекле нивелишу на узрасту између девете и једанаесте или дванаесте године услед контакта са другим говорницима из дијаспоре и магице и изложености норми датог језика, што се у дијаспори обично постиже кроз допунску наставу (вид. ниже).

Исти аутор се у једном ранијем раду (Ђурович 1987: 51) осврнуо на разлике између српскохрватског језика у дијаспори и његове стандардне варијанте у матици и навео да се језик дијаспоре одликује разним дијалекатским особеностима које су директно усвојене од родитеља или других људи са којима су деца у комуникацији, као и оним одликама које су „резултат специфичних услова дијаспоре”, заправо, последица су утицаја већинског језика на завичајни. Ђуровича су посебно занимале ове друге, и то нарочито оне које се јављају код више говорника и представљају резултат саморегулације на свим језичким нивоима у условима одсуства „језички хомогеног [друштвено условљеног] надзора у дететовом

4 За социолингвистичке специфичности прве генерације новијих, високообразованих миграната вид. Вучина Симовић и Јовановић (2011).

окружењу”. Ђурович (1983, 1987) наводи да, као последица наведених појава, долази до настанка две површинске манифестације истог фонетског, фонолошког, морфолошког, синтаксичког конституента, што може довести до настанка различитих иновација, редукција или реструктурирања елемената језичког система. Овакве појаве се мање или више устаљују, али по правилу, не нарушавају комуникацију и разумевање говорника, иако значајно утичу на стварање специфичног језичког система, како у погледу граматике, тако и у прагматичком и социолингвистичком смислу. Упркос функционалној компетенцији корисника ЗЈ, различитост овог варијетета често може бити повод за настанак мање или више негативних језичких идеологија и ставова према ЗЈ, како самих корисника, тако и других људи. Требало би додати да се језичка пракса ових појединаца разликује и на доминантном (већинском) језику, што поново доводи до негативних реакција, нарочито међу говорницима већинског језика. Последишно, корисници ЗЈ често су двоструко дискримисани због свог различитог језичког (и културног) идентитета, што свакако има директне импликације на формулисање циљева за наставу ЗЈ.

Претходно изнета разматрања потврђују да се ученици ЗЈ разликују како од ученика матерњег, тако и од ученика страног језика. Међутим, сама дефиниција ученика ЗЈ отвара низ питања која су у тесној вези са теоријом наставе ЗЈ и конкретним методолошким препорукама. По веома широко схваћеној дефиницији, (потенцијалним) ученицима ЗЈ сматрамо све припаднике дијаспоре, а које дефинишемо као:

„све особе (истог) порекла и наслеђа које живе изван земље или територија на којима су аутохтоно становништво, без обзира на држављанство, знање језика, место рођења својих предака и број генерација у емиграцији, а који дату земљу сматрају својом матицом и који су привржени идеји доприноса њеном просперитету.”⁵ (Филиповић 2012: 28)

Ово је у складу са тумачењем Ван Душен-Шол (2003: 222) по којој су ученици ЗЈ особе које су „крз породичну интеракцију васпитаване у духу снажне културне везе са језиком”⁶. Поменута дефиниција широко обухвата ученике ЗЈ као све појединце који по свом пореклу имају везе са културом коју ЗЈ представља. Хорнбергер и Ванг (2008, у Кареира и Кејган 2011: 41) још додају да ови појединци активно преиспитују свој идентитет у односу на завичајни језик и културу, што указује да је важан фактор у одређењу ученика ЗЈ присуство мотивације за његово учење. Међутим, овако широко схваћена дефиниција не омогућава нам да довољно прецизно диференцирамо различите категорије потенцијалних ученика ЗЈ, јер практично обухвата све појединце који поседују породичне, друштвене и друге везе са културом коју тај језик представља. Тако постоје индиције да приликом одређивања профила ученика ЗЈ у обзир треба узети и познавање ЗЈ, јер одсуство компетенције на наследном језику указује и на већу удаљеност од завичајне културе, што би значило да су такви појединци, по неким својим одликама, блискији ученицима страног језика с интегративном мотивацијом.

5 “[...] all those people of (the same) decent and heritage living outside of the country and territories where they are autochthonous population, irrespective of their citizenship, ability to speak the language, birthplace of their ancestors, the number of generations since emigration and who consider the state at issue as their Motherland, and remain committed to contribute to its prosperity [...]”

6 “raised with a strong cultural connection to a particular language through family interaction.”

Ученици ЗЈ се, дакле, идентификују као особе које поседују извешан степен језичке компетенције, говоре овај језик или га бар разумеју, те их у извесној мери можемо сматрати билингвалима (Валдес 2001: 38), јер поседују извесну језичку компетенцију како на већинском, тако и на ЗЈ. Типично је код ових појединаца да је усмена компетенција на ЗЈ развијенија у поређењу са писаном (в. Полински и Кејган 2007, Кејган и Дилан 2008), али свакако ни у овом случају не можемо говорити о прецизно дефинисаном профилу будући да се ради о континууму где ученици/ корисници ЗЈ варирају од веома флуентних говорника високе компетенције до појединаца чије су компетенције ограничене на скромно развијене вештине усмене рецепције. Важно је, дакле, установити критеријум за поузданију евалуацију степена компетенције на ЗЈ, што би послужило као полазиште за припрему адекватне наставе ЗЈ по нивоима.

Како би се утврдио профил ученика завичајних језика, у Сједињеним Државама је на нивоу савезних држава спроведено истраживање у коме се пошло од претпоставке да ови ученици поседују одређене функционалне вештине на ЗЈ (Кареира и Кејган 2011). Ово значи да се полази од дефиниције ученика ЗЈ у ужем смислу, тј. ученици ЗЈ се идентификују као појединци с извесним степеном језичке компетенције на ЗЈ, што је и тумачење којим ћемо се водити у овом раду. Кареира и Кејган (2011) истичу да су одлике ове циљне групе и степен језичке компетенције у тесној вези са следећим факторима: генерацијским статусом у земљи пријема, узрастом кад су појединци почели да уче већински језик, редоследом усвајања завичајног и већинског језика, језиком (или језицима) који се говори у породици и степеном образовања и других облика инпута које појединац добија на ЗЈ.

Занимљиво је да су готово три деценије раније на основу сличних запажања Станковски, Ђурович и Томашевић (1983) развили прилично детаљан теоријски модел усвајања и одржавања/ губљења „породичног језика” југословенске мигрантске деце. Аутори су уочили битну разлику у нивоу компетенције у ЗЈ између деце која су рођена у Југославији, а потом се населила у Шведској (мада у овом случају можемо говорити о ЗЈ само код оне деце која су мигрирала у раном узрасту) и оне која су рођена у Шведској, будући да су једна његово усвајање започела у окружењу где је тај језик већински, а друга у условима где је он мањински. На основу свог теренског рада, аутори су уочили низ занимљивих појава на основу којих су поставили свој модел језика дијаспоре. Увидели су да је језичка компетенција прве групе обично била знатно виша, али је постепено опадала у условима живота у дијаспори и све већег усвајања већинског језика. Друга група је пак развијала од почетка компетенцију на оба језика, али на српскохрватском знатно успореније и на нижем нивоу. Међутим, занимљиво је да су се временом код обе групе десиле сличне појаве: без обзира на групу којој су поједина деца припадала, сва су без разлике одржавала ЗЈ на све нижем нивоу (потенцијално до потпуног губљења), што приписујемо, првенствено, особеностима језичког прилива који је у условима дијаспоре знатно редукован, као и одсуству системског приступа ЗЈ у формалном образовању. Ово последично доводи до суптрактивног билингвизма и могуће стагнације, фосилизације, па и потпуног губљења језика, чак и када је по редоследу усвајања био први. Ипак, као што истичу Станковски, Ђурович и Томашевић (1983), могуће је зауставити или пак преокренути поменуте процесе деловањем различитих индивидуалних и друштвених фактора, међу којима истичемо учење ЗЈ као свакако један од најфикаснијих.

Конкретне методолошке одлуке које се тичу организације и имплементације наставе ЗЈ, дакле, морале би поћи од теоријских анализа како би се адекватно одговорило на потребе ове специфичне групе ученика за коју учимо да је због њене осетљивости, можда још више него у случају других група ученика, неопходно да се поменутој анализи приђе што темељније.⁷

3. Које су потребе ученика завичајног језика?

Као што је већ речено, ученици/ корисници завичајног језика представљају веома разнородну групу која се разликује по низу фактора као што су околности учења и усвајања завичајног језика, домени и ситуације употребе, степен компетенције, мотивација за усавршавање и многи други. Специфичност околности одрастања и учења условљава стварање комплексног идентитета услед чега ови ученици „са собом вероватно носе свакодневни интеркултурни терет који није својствен ученицима страног језика или изворним говорницима”⁸ (Кејган 2012: 72). Ови појединци себе најчешће дефинишу као мешанце, особе са хибриднијим идентитетом (в. Баба 1994), „пола-пола” (Јовановић 2015), чиме се манифестује њихово интеркултурно поимање идентитета. Дакле, у питању су особе које имају изванредан потенцијал за развој интеркултурне компетенције, али код којих различити идентитети често живе у напоредним системима који се не доводе у везу. Напротив, околина и образовање често не пружају адекватне услове за равномеран и потпун развој ових појединаца, услед чега се не остварује ни њихов оптималан когнитивно-емотивни развој (Фулгоси и сарадници 1985). Улога наставе ЗЈ, стога није само развој језичке компетенције и усвајање конкретних знања, већ развој стратегија које овим појединцима треба да омогуће преиспитивање властитих идентитета и изградњу интеркултурне компетенције.

У дефиницији интеркултурне компетенције полазимо од поставки „Заједничког европског оквира за живе језике” (Савет Европе 2003: 118), по коме она подразумева „1. способност успостављања односа између сопствене и неке стране културе; 2. изграђивање позитивног доживљаја према самом појму културе и способност препознавања и употребе различитих стратегија у остваривању контаката са људима из другог културног миљеа; 3. способност посредовања између двије културе и успјешно изглађивање неспоразума и сукоба због културних разлика, и 4. способност превазилажења површних односа који не прелазе ниво стереотипних представа”. Овде је, ипак, потребно нагласити да се у случају ученика/ корисника ЗЈ не може говорити о властитој и страниј култури, будући да у овом случају не постоји „страна култура”. Заправо, ученици ЗЈ већ се налазе у интеркултурном простору и није им страна идеја да себе посматрају из угла Другога (в. Кремш 2013). Међутим, потребно је ове процесе учинити свесним како би лични ставови, уверења, осећања и понашања могла да се анализирају и преиспитају, чиме би се створили услови за утемељено, критичко само-рефлексивно и самосвесно бивствовање.

7 Као пример оваквог приступа може послужити чланак Вучина Симоновић и Јовановић (2015) у коме се износе поједине особености нарације деце говорника српског као матерњег и као завичајног језика, чија анализа може да допринесе унапређењу наставе српског језика не само у дијаспори већ и у матици.

8 “heritage language learners may carry an everyday intercultural burden that is not familiar to second language learners or native speakers of the language”

Полазећи од резултата досадашњих истраживања, Кејген (2012) закључује да настава ЗЈ треба да развија три домена: когнитивни, афективни и бихевиорални. Наиме, когнитивни домен се, по овој ауторки, пре свега тиче развоја конкретних знања и вештина учења, као што је исправно (и флуентно) изражавање на ЗЈ. Афективне вештине се односе на способност успешне комуникације и боље повезивање са припадницима заједнице која се служи ЗЈ. Коначно, бихевиорални домен се првенствено тиче прикладне комуникације, тј. развијене прагматичке и социolingвистичке компетенције. Ипак, иако развој когнитивног, афективног и бихевиоралног домена подразумева примену веома различитих активности и стратегија, они нису међусобно искључиви; напротив, макро приступ настави језика подразумева упоредну активацију свих наведених домена.

Наиме, ови ученици обично почињу формално учење ЗЈ с извесним предзнањем, које им омогућава да се споразумевају у низу различитих ситуација. Ипак, њихова перформанса се одликује низом недостатака, што указује на добро интуитивно познавање језика, али низ тешкоћа на микро нивоу. Тако Кејген (2005: 218) наводи да је висока флуентност у усменој комуникацији праћена граматичким грешкама и грешкама у употреби адекватног регистра, а висока комуникативност у писаном коду, праћена правописним, граматичким и прагматичким грешкама. Овај јаз понекад доводи и до прекида у комуникацији. Примера ради, због развијене способности употребе језика у усменом коду и доброг изговора, врло је вероватно да се неприкладна језичка употреба интерпретира као намерно кршење социокултурних норми (непристојност и слично). Стога, Кејген (2012: 78-79) истиче да је развој прагматичке компетенције посебно значајан за ученике ЗЈ.

Поседовање „глобалне компетенције” намеће закључак да предност треба давати „макро” приступу:

„Уместо наставе у којој се полази и инсистира на елементима као што су граматичке категорије, вокабулар и ортографија, да би се накнадно прешло на глобалне задатке, тј. уместо да се ученик ЗЈ инхибира знањима, као што се често дешава кад су упућени [на наставу осмишљену по моделу страног језика], наставници могу да пођу од когнитивно богатијих задатака који ће послужити као полазиште за учење [лингвистичких] елемената.”⁹ (Кејган 2005: 218)

Адекватан пример макро приступа представља КЛИЛ (*CLIL, Content Language Integrated Learning*), у чијој основи је друштвено-конструктивистички приступ који подразумева централни положај ученика, активно ангажовање ученика у процесу учења и посредничку улогу наставника; другим речима, „ученик мора бити когнитивно ангажован уколико му наставник жели омогућити ефикасно учење” (Завишин 2013: 441). Зависно од постављеног циља наставе, ово се остварује кроз обраду различитих тематских садржаја који су релевантни за ученике и то кроз активно решавање задатака, који представљају когнитивни и афективни изазов за ученика, а чије решавање подразумева развој конкретних компетенција и вештина. У случају наставе ЗЈ, ово подразумева активно учешће ученика у истраживачким, проблемским постављеним задацима, а кроз анализу

9 У оригиналу: “Instead of starting by teaching elements such as grammatical categories, vocabulary and spelling, and building to global tasks, i.e. rather than inhibiting HLLs knowledge as often happens when they are placed in foreign language classrooms, instructors can start with the much more cognitively rich global tasks and use them to teach elements.”

и преиспитивање различитих језичких и нејезичких садржаја, као на пример у етнографским активностима (в. Робертс и сарадници 2001). Овај приступ, даље, омогућава ученику да препозна властите потребе у учењу ЗЈ и да кроз ангажовани приступ преиспита сопствену улогу у односу на језик који учи и културу коју наследни језик представља, а што је кључно за ову специфичну групу ученика језика.

4. Корисници наставе српског као ЗЈ: опште напомене

Завршне напомене које овде наводимо тичу се перцепције ученика ЗЈ од стране правне регулативе којом се дефинише настава српског језика за припаднике наше дијаспоре. Наиме, настава српског језика у дијаспори реализује се на један од следећа три начина: 1) као настава у оквиру школског система земље пријема; 2) у виду допунске наставе и лектората, који потпадају под надлежност Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије; и 3) као самоиницирана настава која се организује при различитим центрима српске културе, првенствено при Српској православној цркви, али и у приватним школама и центрима које организују и финансирају сами родитељи и удружења из дијаспоре (в. опширније у Јовановић и Вучина Симовић 2012). Као што се из наведене класификације види, само је други облик наставе у непосредној надлежности Републике Србије, те ћемо овде размотрити на који начин се дефинишу (потенцијални) полазници допунске наставе.

На основу члана 14. Закона о министарствима („Службени гласник РС” бр. 44/14), Министарство просвете, науке и технолошког развоја РС обавља послове државне управе који се односе, између осталог, на „допунско образовање деце домаћих држављана у иностранству”. Иако се образовање деце у дијаспори експлицитно помиње само на једном месту, несумњиво је да се различити аспекти организације и имплементације наставе за ову циљну групу односе на све аспекте наведене у поменутом Члану: од истраживања, планирања и развоја образовања на различитим нивоима, преко обезбеђивања услова за реализацију, делатности надзора, образовање запослених у просвети, до унапређења друштвене бриге за ову специфичну циљну групу и стварања услова за приступ и реализацију пројеката, донација и других облика развојне помоћи.

Потребно је нагласити да су наведеном одредбом Закона обухваћена само „деца домаћих држављана у иностранству”, што чини само једну групу потенцијалних корисника допунске наставе. Наиме, многи припадници наше дијаспоре нису официјелно држављани Републике Србије иако осећају снажну везу са својим етничким/ националним пореклом. Штавише, већ припадници прве генерације исељеника неретко прихватају држављанство земље пријема (услед различитих личних, правних и других разлога), што би онда значило да већ њихова деца нису циљна група за допунску наставу. Неопходно је, дакле, ревидирати ову одредбу и шире је дефинисати на начин који би укључио различите profile ученика српског као завичајног језика.

У другом, измењеном и допуњеном издању *Информативног приручника за дијаспору* (Којић и сарадници прир. 2009),¹⁰ пето поглавље насловљено је „Настава српског језика за Србе који бораве изван Републике Србије”. У оквиру по-

10 Овај документ је објавило Министарство за дијаспору Републике Србије, које је престало са радом 2012. године.

менутог поглавља објављен је и Правилник о остваривању образовно-васпитног рада у иностранству („Службени гласник РС” бр. 30/09) који у Члану 1. прецизира да се Правилником уређује „начин вођења евиденције и издавање јавних исправа, посебни услови за наставнике, обезбеђивање и начин исплате средстава за плате и друга питања од значаја за остваривање образовно-васпитног рада у иностранству”. Члан 9. дефинише ко су полазници допунске школе, те овде наводимо само одредбе које се експлицитно тичу њиховог профила:

Основно образовање и васпитање по посебном програму образовно-васпитног рада у иностранству на српском језику изводи се за ученике српског порекла који привремено или трајно живе у иностранству, а који су се изјаснили за овај вид наставе.
(...)

Настава се изводи у групама за:

- млађи узраст ученика (први, други и трећи разред);
- средњи узраст ученика (четврти, пети и шести разред);
- старији узраст ученика (седми и осми разред).

Као што се види из наведеног одломка, Правилник под полазницима допунске наставе подразумева знатно ширу популацију будући да говори о „ученицима српског порекла који привремено или трајно живе у иностранству”. Поседовање држављанства није пресудан критеријум за могућност похађања овог облика наставе, што сматрамо значајним доприносом. Даље, оваква формулација указује на широко схваћену дефиницију ученика ЗЈ која се заснива на осећају припадности заједници говорника ЗЈ, пре свега по пореклу, што омогућава приличан обухват. С друге стране, сматрамо да понуђена дефиниција није довољно прецизна и да не препознаје различите категорије ученика ЗЈ о којима смо говорили у раду. Сем тога, пракса показује да су полазници допунске наставе често припадници других националности/ етничитета (најчешће Власи, али и други), који осећају афилијацију према Србији и српском језику, али који нису Срби.

Ови пропусти донекле су исправљени у *Закону о основама система образовања и васпитања* („Службени гласник РС” бр. 72/09, 52/11, 55/13 и 35/15), који Чланом 92 предвиђа следеће: „За децу и ученике који привремено или стално бораве у иностранству, а пореклом су из Републике Србије може да се организује настава на српском језику, по посебном програму”. Наиме, овде се не инсистира на националности/ етничитету (потенцијалних) ученика ЗЈ чиме се из наставе не искључују припадници других националних/ етничких заједница. Самим тим, постојећа законска регулатива пружа добар оквир за креирање квалитетне и прикладне наставе српског као ЗЈ, с тим што је неопходно спровести врло озбиљна и систематична проучавања циљне групе. Реална ограничења у реализацији наставе ЗЈ не омогућавају увек оптималне услове за поштовање свих наведених критеријума, али утврђивање јасног профила циљне групе свакако је први корак у осмишљавању адекватног и прикладног наставног програма.

Литература

- Баба 1994: Н. К. Bhabha, *The location of culture*, New York: Routledge.
Брајнтон, Кејган и Бокас (ред.) 2008: D. Brinton, O. Kagan, S. Bauckus (eds.), *Heritage language education: A new field emerging*, New York: Routledge.

Бодри и Феркло (ред.) 2012: S. M. Beaudrie, M. Fairclough (eds.), *Spanish as a heritage language in the United States*, Washington DC: Georgetown University Press.

Валдес 2001: G. Valdés, Heritage language students: Profiles and possibilities, in: J. K. Peyton, D. Ranard, S. McGinnis (ред.), *Heritage languages in America: Preserving a national resource*, Washington, DC: Center for Applied Linguistics and Delta Systems, 37-77.

Ван Душен-Шол 2003: N. Van Deusen-Scholl, Toward a definition of heritage language: Sociopolitical and pedagogical considerations, *Journal of Language, Identity, and Education*, 2, 211-230.

Веб и Милер (ред.) 2000: J. B. Webb, B. L. Miller (eds.), *Teaching heritage language learners: Voices from the classroom*, ACTFL Foreign Language Education Series.

Вучина Симовић и Јовановић 2011: И. Вучина Симовић, А. Јовановић, Улога прве генерације говорника српског језика у процесу одржавања/ замене језика у дијаспори, у: М. Ковачевић ур, *Српски језик, књижевности, уметности: зборник радова са V међународног скупа одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу, (29-30. X 2010)*, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 335-349.

Вучина Симовић и Јовановић 2015: И. Вучина Симовић, А. Јовановић, Неке особености наративног дискурса говорника српског као матерњег и завичајног језика, *Српски језик*, 20, 669-687.

Вучина Симовић и Јовановић у *штампани*: И. Вучина Симовић, А. Јовановић, Истраженост српског језика у дијаспори у оквирима филологије и лингвистичких дисциплина, *Гласник Етнографског института САНУ*, LXIII, 3.

Ђуровић 1983: L. Đurovič, Formalizing the S/C flexion for the automatic morphological analysis, in: L. Đurovič, *Lingua in diaspora. Studies in the language of the second generation of Yugoslav immigrant children in Sweden*, *Slavica Lundensia*, 9, 123-148.

Ђуровић 1987: L. Đurovič, The development of grammar systems in diaspora children's language, in: L. Đurovič, Alla Binder (eds.), *Child language in diaspora: Serbo-Croatian in West European countries, Papers from a symposium*, *Slavica Lundensia*, 11, 51-85.

Ђуровић 1988: L. Đurovič, The concept of diaspora language (Opening address), in: L. Đurovič (ed.), *Diaspora Languages in Western Europe. Papers from the workshop "Language Minorities – Children's Language in Diaspora" held on July 22nd, 1987 at the International Congress for the Study of Child Language in Lund, Sweden*, *Slavica Lundensia*, 12, 7-9.

Едвардс 1992: J. Edwards, Sociopolitical aspects of language maintenance and loss: towards a typology of minority language situations, in: W. Fase; K. Jaspaert; S. Kroon (eds.), *Maintenance and loss of minority languages*, Amsterdam: John Benjamins Publishing Co, 37-54.

Завишин 2013: К. Завишин, *CLIL настава: од теорије до праксе*, у: Ј. Вучо, О. Дурбаба, *Филолошка истраживања данас: Језик и образовање*, књ. 2, Београд: Филолошки факултет, 321-335.

Закон о министарствима 2014: Закон о министарствима, *Службени гласник РС* 44/14. http://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_ministarstvima.html. 08.07.2015.

Закон о основама система образовања и васпитања 2015: Закон о основама система образовања и васпитања, *Службени гласник РС* 72/09, 52/11, 55/13 и 35/15. <http://www.mprn.gov.rs/dokumenta-i-propisi/zakoni/obrazovanje-i-vaspitanje/504-zakon-o-osnovama-sistema-obrazovanja>. 10.07.2015.

Јовановић 2015: А. Јовановић, Living and learning in different languages: A narrative of a contemporary cosmopolitan, усмено саопштење, *XV International Conference on Minority Languages*, Београд, 30.05.2015.

Јовановић и Вучина Симовић 2012: А. Јовановић, И. Вучина Симовић, Одлике и потребе наставе српског као завичајног језика, у: М. Ковачевић (ред.), *Српски језик, књижевности*,

уметности: зборник радова са VI међународног скупа одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу, Крагујевац: ФИЛУМ, 383-395.

Кареира 2004: M. Carreira, Seeking explanatory adequacy: A dual approach to understanding the term "heritage language learner", *Heritage Language Journal*, 2(1). www.heritagelanguages.org. 08.06.2015.

Кареира и Кејган 2011: M. Carreira, O. Kagan, The results of the National Heritage Language Survey: Implications for teaching, curriculum design, and professional development, *Foreign Language Annals*, 44(1), 40-64.

Кејган 2005: O. Kagan, In support of a proficiency-based definition of heritage language learners: The case of Russian, *International Journal of Bilingual Education and Bilingualism*, 8(2-3), 213-221.

Кејган 2012: O. Kagan, Intercultural competence of heritage language learners: Motivation, identity, language attitudes, and the curriculum, *Proceedings of Intercultural Competence Conference*, Vol. 2, 72-84. <http://cercil.arizona.edu>. 26.06.2015.

Кејган и Дилан 2008: O. Kagan, K. Dillon, Issues in heritage language learning in the United States, in: N. Van Deusen-Scholl, N.H. Hornberger (eds.), *Encyclopedia of language and education*, Vol. 2: *Second and foreign education*, Springer Science+Business Media LLC, 143-156.

Клајн 2003: M. Clyne, *Dynamics of language contact: English and immigrant languages*, Cambridge: Cambridge University Press.

Којић и сарадници (ред.) 2009: А. Којић, Д. Ђуран, Б. Ђуровић, Ћ. Прстојевић, З. Шошевић (прир.), *Информативни приручник за дијаспору*, Друго измењено и допуњено издање, Београд: Министарство за дијаспору и ЈП Службени гласник.

<http://media.dijasporanis.com/2014/02/Informativni-prirucnik-za-dijasporu-2009.pdf>. 20.06.2015.

Кремш 2013: C. Kramsch, Culture in foreign language teaching, *Iranian Journal of Language Teaching Research*, 1(1), 57-78.

Крешен, Це и Меккилан (ред.) 1998: S. Krashen, L. Tse, J. McQuillan (eds.), *Heritage language development*, Language Education Associations.

Монтрал 2012: S. Montrul, Is the heritage language like a second language? *Eurosla Yearbook*. <http://www.nhlrc.ucla.edu/media/files/EUROSLA-YEARBOOK-2012-text-yz-rvu.pdf>, 03.08.2012.

Мурцева-Шкарић (ред.) 1987: O. Murdževa-Škarić (ed.), *Intercultural education = Education interculturelle*, Ohrid: OMER.

Полински и Кејган 2007: M. Polinsky, O. Kagan, Heritage languages: In the "wild" and in the classroom, *Languages and Linguistic Compass*, 1, 368-395.

Робертс и сарадници 2001: C. Roberts, M. Byram, A. Barro, S. Jordan, B. Street, *Language learners as ethnographers*, Clevedon: Multilingual Matters.

Савић (ред.) 1989: S. Savić (red.), *Interkulturalizam kao oblik obrazovanja dece migranata van domovine: zbornik radova*, Novi Sad: Filozofski fakultet, Institut za južnoslovenske jezike.

Савет Европе 2003: Savet Evrope, *Zajednički evropski okvir za žive jezike: učenje, nastava i ocenjivanje*, prevod D. Bogojević, N. Živković, B. Ilić, G. Terzić, B. Vujačić, Podgorica: Ministarstvo prosvjete i nauke.

Станковски, Ђуровић и Томашевић 1983: M. Stankovski, L. Đurović, M. Tomašević, Development structures in the family language of Yugoslav immigrant children in a Swedish language environment, in: L. Đurović (ed.), *Lingua in diaspora. Studies in the language of the second generation of Yugoslav immigrant children in Sweden*, *Slavica Lundensia*, 9, 11-20.

Филиповић 2012: J. V. Filipović, *Management of a diaspora virtual university as a complex organization. Serbian Diaspora virtual university: an emerging leadership of a nation*. Saarbrücken, Germany: LAP Lambert Academic Publishing.

Фулгоси и сарадници 1985: A. Fulgosi, Lj. Fulgosi, Z. Knezović, R. Masnjak, A. Metzling, P. Zarevski, Istraživanja razvoja nekih kognitivnih funkcija i nekih karakteristika ličnosti djece naših radnika na privremenom radu u inozemstvu, *Migracijske teme*, 1(1), 5-13.

Хе 2006: A. W. He, Toward an identity theory of the development of Chinese as a heritage language, *Heritage Language Journal*, 4(1). www.heritagelanguages.org. 08.06.2015.

Хе и Ксиао (ред.) 2008: A. W. He, Y. Xiao ed., *Chinese as a heritage language: Fostering Rooted World Citizenry*, Honolulu, HI: University of Hawai'i Press.

TEACHING SERBIAN AS A HERITAGE LANGUAGE: WHO ARE THE STUDENTS OF HERITAGE LANGUAGE?

Summary

In this paper we consider, from the perspectives of applied linguistics and sociolinguistics, the characteristics of users/ speakers of heritage language, and focus on their linguistic competence, identity, motivation for learning the Serbian language, etc. The performed analysis of (socio)linguistic profile of the users that acquire and use Serbian in the Diaspora is meant to indicate that their needs differ more or less from the needs of other language users/ speakers. Furthermore, some general comments are made on legal regulations that concern the organization of supplementary education in Serbian aimed for heritage language speakers. The main goal of the paper is to highlight the necessity for profiling and improving the existent supplementary education in Serbian in the future in order to foster intercultural competence and a more efficient cognitive, affective and linguistic development for the students. We propose the implementation of U macro approach to teaching, such as CLIL (*Content Language Integrated Learning*), because it is based on proactive participation of students in teaching/ learning process.

Key words: Serbian as a heritage language, Diaspora, supplementary education, intercultural teaching, (socio)linguistic profile of the users, linguistic competence, CLIL

Ana Jovanović, Ivana Vučina Simović

Кринка ВИДАКОВИЋ ПЕТРОВ¹
Институт за књижевност и уметност

ЈЕЗИК У ДЕЛУ ПЕТРА М. ЛУБУРИЋА, СРПСКОГ ПИСЦА ИЗ САД

Рад је посвећен осветљавању дела непознатог исељеничког писца у САД Петра М. Лубурића, с посебним нагласком на његовом односу према језику у књизи прича *Јауци из земље злата*, објављеној 1916. у Њујорку.

Кључне речи: српска књижевност у америчкој дијаспори, аспекти проучавања језика у дијаспори, фактори отуђења, аспекти асимилације, елементи идентитета, књижевни текст као језички документ, Петар М. Лубурић

1.

Кад је реч о релативно недавној прошлости, а нарочито о периоду између осамдесетих година 19. века и касних тридесетих 20. века, посебно је занимљива српска исељеничка заједница у САД, не само због бројности и организованости ове заједнице и њеног односа према матици, него и због растућег уплива земље домаћина на догађаје у Европи, па самим тим и у Србији и Југославији. Рани писци, они који су стварали почетком 20. века, неки од којих су се као добровољци вратили и погинули у српским ослободилачким ратовима, остали су непознати или заборављени. Међу њима има један изузетак: Прока Јовкић (1886–1915) који је својевремено завредио пажњу Јована Скерлића, а захваљујући њему и пажњу других критичари у матици. Петар Лубурић је међу онима чије је дело готово непознато какоу матици, тако и у данашњој дијаспори.

2.

Не знамо кад је Петар М. Лубурић рођен, ни тачно где. Његова биографија мора се реконструисати из аутобиографских података које налазимо у његовом књижевном делу и оно мало информација из других извора (Видаковић Петров 2014). Извесно је да је Лубурић био Србин из Црне Горе, највероватније из Никшића или његове околине. Не знамо када се тачно иселио у САД, али изгледа да је то учинио као млад човек око 1910. године. Попут већине нових досељеника, Лубурић је у почетку морао да прихвати било какав посао, а највише посла било је у рудницима. Знамо да је 1915. Лубурић, као један од образованијих и писменијих младих људи међу исељеницима, радио као уредник *Србобрана*, гласила потпорног савеза *Слоге* са седиштем у Њујорку, а чији је председник био Михаило Пупин. Уз свештеника Петра Стијачића, Лубурић се приближно у исто време (1915–1916) јавља као уредник недељника *Отаџбина* који је излазио у Детроиту и Чикагу. Априла 1915. године дошла је у САД Мисија црногорске владе. Њу су чинили Јован Матановић и Саво Ђурашковић, а потом им је прикључен и Антоније Сеферовић, богати исељеник, капетан родом из Боке, који је управо у то

1 krinkavidakovic@yahoo.com

време постављен за почасног конзула Црне Горе у Њујорку. Циљ Мисије, коју је директно помогао Михаило Пупин, био је прикупљање црногорских резервиста и српских добровољаца међу исељеницима. О раду и судбини ове мисије, а на основу америчке архивске грађе, подробно је писао Драгољуб Р. Живојиновић (Живојиновић 1979), који у овом контексту спомиње и Лубурића, наводећи да је он био један од двојице пратилаца Мисије приликом њиховог обиласка српских исељеничких заједница у Америци. У лето 1915. Црногорска влада поставила је Антонија Сеферовића за почасног конзула у Њујорку, а Петар Лубурић био је секретар конзулата. Он је, међутим, укинут успостављањем Краљевине СХС. Сеферовић је касније био југословенски конзул у Канади, али о Лубурићу немамо никаквих обавештења након 1916. Да ли се вратио у завичај као добровољац? Да ли је погинуо? Да ли је страдао на неки други начин? На та питања немамо одговор.

Радећи пре тога као физички радник у руднику, затим као уредник српских листова, а потом као пратилац црногорске Мисије, Лубурић је обишао већи део Америке и добро упознао српске исељеничке заједнице од Џексона у Калифорнији и Тополе у Невади, преко Чикага и Герија у средњој Америци, Анаконде у Монтани, Чисолма у Минесоти, до Сијетла у Вашингтону, Принц Руперта у канадској Британској Колумбији и Аљаске на крајњем северу континента.

3.

За Петром Лубурићем остале су две књиге: *Из земље златиша и Јауци из земље златиша*. То су једине збирке прича једног исељеничког аутора у САД објављене у годинама које су претходиле успостављању Краљевине СХС, а посебно за време Првог светског рата. Оне обележавају преображај Лубурића новинара у „народног приповедача” који се искључиво бавио темама везаним за српско исељеништво у Америци и то у кључном периоду од 1910. до 1916. Његове књиге значајне су из три разлога. Прво, зато што су оне вероватно једини пример реалистичке прозе у српској исељеничкој књижевности у САД у том раздобљу. Друго, што пружају увид из прве руке у живот исељеника у САД у ратним годинама 1912-1916. Треће, што аутор настоји да из више комплементарних перспектива осветли живот српских исељеника, уводећи ову нову тему у српску прозу тог времена.

4.

Кад је реч о језику исељеника, треба имати у виду два основна аспекта његовог изучавања. Први обухвата факторе који утичу на процес делимичног „кварења” и потискивања изворног језика у новом окружењу. Предмет проучавања у овом случају су припадници прве генерације исељеника који су примарни, изворни језик изместили из његовог матичног окружења и пренели у инојезичко окружење. Ово изучавање обухвата једну врсту проблема. Други аспект односи се на језик потомака исељеника, оних рођених у језичком окружењу које је њиховим родитељима било страно, али је њима матично, јер су у њему рођени и школовани. Кад су у питању деца исељеника, предмет истраживања постаје начин на који они стичу знање језика везаног за пасивни (српски) елемент двојног идентитета Американаца српског порекла. Са тачке гледишта потомака исељеника, примаран је језик окружења у којем су рођени, док је српски секундарни језик

њиховог порекла. Оба аспекта упућују на питања вишејезичности и мултикултуралности као фактора идентитета. Реч је наравно о два екстрема које користимо као аналитичке категорије, док у реалном животу они коезистирају у континууму који обухвата мноштво варијација.

5.

Лубурић пише превасходно о обичним исељеницима, припадницима средњег и нижег исељеничког слоја који је био најбројнији. То су били рудари, радници у фабрикама и челичанама, ситни трговци, власници „буртова” и „салуна”. Лубурић се намерно усредсређује на њих, а не на исељеничку „елиту” коју су чинили свештеници, власници и уредници гласила, управници разних исељеничких организација и истакнути појединци попут Тесле, Пупина и Паје Радосављевића.

Протагонисти његових прича су људи који су пристигли у Америку крајем 19. и почетком 20. века у другом великом таласу српског исељавања, дакле „свежи” дошљаци чији се исељенички „стаж” кретао махом у распону од 5-15 година (Видаковић Петров 2007). Ова група може се одредити по неколико критеријума: родно (углавном мушкарци), старосно (углавном млади), социјално (из неразвијених руралних средина), професионално (без квалификација за рад у индустрији), образовно (превасходно с ниским или никаквим формалним образовањем), по завичајном одређењу (из српских покрајина у Аустро-Угарској и из црногорског приморја и залеђа), по неприпремљености за исељавање (непознавање енглеског језика и прилика у Америци), по мотивима исељавања (економски и политички), по ставу према исељавању (привремени боравак у туђини, намера повратка у завичај).

Период овог другог таласа исељавања поклапа се с фазом врло активног организовања исељеника у потпорне организације, црквено-школске општине, културна друштва, као и са развојем штампе, периодичних публикација и издаваштва уопште. Главнина исељеника су се идентификовали као православни Срби, али је у њиховом говорном језику било покрајинских варијација. Сви заједно, живећи у туђинском језичком окружењу, нису могли избећи притисак и утицај енглеског језика, мада су настојали да сачувају идентитет формиран у завичају пре исељења, као и свој матерњи језик – српски.

6.

Лубурићеве приче, односно, слике „из животасрпског народа у Америци” представљају варијације јединствене теме која заузима централни положај у исељеничкој књижевности. То је идентитет. Ова тема, међутим, има и своје наличје које се може идентификовати као отуђење – дестабилизација почетног идентитета, његово преиспитивање, суочавање с новим елементима, прилагођавање култури окружења, успостављање двојног идентитета, даља интеграција и у крајњој линији асимилација, која може бити делимична и степенована (кад обухвата само неке елементе културног наслеђа: језичке или не-језичке) или у крајњој линији потпуна.

Исељеничка група о којој је у овом раду реч, суочавала се с факторима које су имали двојак дејство на њихов идентитет: позитивно, у смислу подстицаја за очување идентитета, и негативно, у смислу узроковања његове промене.

Први елемент отуђења у најопштијем смислу речи настао је као резултат преласка исељеника из балканског руралног окружења у свет америчке индустрије. Суочавање с дванаесточасовним радним временом у рудницима „под земљом”, у челичанама у којима се топила руда, у фабрикама у којима се радило на машинама, била је за људе из сиромашних села велика промена. Навикнути на стални контакт с природом, њивама, воћњацима и пашњацима, они су доживели ново окружење као губитак контакта с природом. Тако се код исељеника јавља носталгија за „изгубљеним рајем” (природом) као одбрана од реалија у којима је протицао исељенички живот. У причи „Сиромах Давид” Лубурић предочава опозицију између старог „чаробног села” и „невиђеног чудовишта” новог света који су исељеници замишљали знатно друкчију – као бајковиту „земљу злата”:

Сиромах Давид дошао је у нови свијет...у земљу злата.

Све друкчије...Ни оних кула, ни повијуша, ни цвјетних ледина, ни планине...ништа. Један каљави, забачени крај у Чикагу.

И он засједе по цио дан у својој јадној собици, наслони се на пенџерак, па гледа пред собом у онај велики облак дима што куља из оних високих, гвоздених станова и зацрњује небо; слуша ону велику вардању, зврку, ломљаву, као да се руше брда и усови; спусти поглед пред собом на улицу, виде куће старе, црне, огољене, обрбане, окна поломљена, залијељена папиром и зачепљена рубетинама...(…) Гледа сиромах Давид све то ново и дотле невиђено чудовиште, а мисао му умотава село...(…) то чаробно село, љети пуно цвијећа и мириса, зими пуно леда и снијега, са ниским, тмушавим полачама и колибама, са уљаницима и оборима, стајама и појатама... (Лубурић 1916: 140-141)

Важан аспект суочавања с новим радним и животним окружењем читава се у још једној промени која се тиче социјалног статуса: исељеници навикли на село и пољопривредне радове постали су преко ноћи радници, надничари, прави пролетери на дну друштвеног поретка. Једини вид заштите у то време било је окупљање у заједнице. Мале заједнице били су „буртови” (*boarding houses*) у којима су многи самци налазили смештај и исхрану и „салони” (биртије, како их Лубурић назива, с типично америчким пултом-баром) у којима су проводили слободно време. Веће заједнице биле су улице и квартови у којима су били настањени. Још веће заједнице биле су црквено-школске општине, потпорна и културна друштва која су оснивали. Заједница је била ужа или ширира „породица”/ „задруга”, а начело окупљања заједничко културно наслеђе и језик, као и истоветност проблема наспрам америчког окружења. Модел патријархалне културе, међутим, морао је да се прилагођава новим условима живота, поготово у мегалополисима попут Њујорка и Чикага, у којима је долазило до изражаја индивидуализам, а не колектив.

Друштвена изолација била је двосмерна. Досељеници се у Америци нису лако сналазили, тешко су учили енглески језик, осећали су је као „туђину” коју су морали да трпе, али која их није привлачила. У исто време, у очима Американаца они су били „странци” који чудно изгледају, понашају се неумесно, не знају језик те не могу да комуницирају, припадају најнижем друштвеном слоју, а једина њихова функција била је да опслужују индустрију. На тржишту рада, нови исељеници били су роба, дехуманизована тела, која је имала ниску цену и била подложна милости и немилости послодаваца. Лубурић описује како је исељеник

стално настојао „да прода самог себе” (своје тело), јер је то једино што је могао продати, али да сачува душу (идентитет с јаким емотивним конотацијама). У том контексту јавља се и један његов лингвистички коментар, а то је да Американци немају реч *нарадиџи се*: „Радник је само весео док ради, јер за то вријеме од њега је колико-толико отклоњена она бојазан: шта ће јести данас? Беспосленост је његово распеће са кога он види према себи оне расклопљене чељусти што зову: глад” (Лубурић 1916: 47).

Изолација заједнице која је олакшавала очување душе тј. културног идентитета била је на дужи рок неодржива. Интеграција је почела рано да се испољава у случају појединаца, а под утицајем неколико фактора. Међу њима ћемо указати на три. Први је наметнуто издвајање из „свог” окружења услед професионалних захтева. То су случајевитакозваних проспектора, који су у неприступачним планинским пределима (Неваде или Аљаске) трагали за златом или другим вредним металима, и дрвосеча који су живели у мањим, мобилним, мултиетничким групама далеко од насеља. Други је био добровољно издвајање из „свог” колектива ради укључења у америчко окружење из економских и социјалних мотива. Код ових појединаца јављају се први знаци свести о друштвеној предрасуди, односно, о инфериорности изворног идентитета (српског), праћени мотивацијом да се што пре прилагодедруштвено супериорном (америчком) идентитету. Први знак те тежње била је промена тј. американизација личних имена и презимена. Ваља споменути да су имена имиграната мењана већ приликом њиховог проласка кроз канцеларије имиграционих власти. Ту су радили чиновници које нису умели да транскрибују страна имена, поготово словенска. С тим у вези постоји прича како су три брата Личана који су се презивали Оклобција регистровани као три O’Clock. Словенско име такође је могло бити сметња у добијању посла. Трећи и најраспрострањенији фактор били су међуетнички бракови. Мада је свако желео да доведе невесту из завичаја, то често није било могуће, тако да су исељеници почели да се жене странкињама – Американкама, Мексиканкама, Индијанкама, Немицама – с којима су морали да комуницирају на енглеском језику. Њихова деца нису могли научити српски од родитеља нити су имали бабе и деде у Америци који би им пренели знање српског језика.

7.

Лубурић све ове случајеве спомиње у причама у којима тематизује мноштво елемената специфично исељеничкогискуства које се не јавља у прози писаној у матици. У причи „Не стиди се свога имена” пише о извесном исељенику који је рано променио име у Ђан Смит и који је живео „повучен и само с Американцима”, али је упркос томе остао везан за порекло и завичај. Било је, међутим, и исељеника који су се стидели да кажу „право своје име са оним звучним –ић на крају, па га скрати, унакаради и тобож американизира” те тако „пропадно и имена и људи” (Лубурић 1916: 105). У причи „Изгубљени син” приповедач се налази у Аљаски и једног дана, седећи на обали реке угледа човека који прилази кануом у којем су његова жена Индијанка и деца. Испостави се да је то један Србин који почне да се распитује за новости из завичаја. Приповедач понуди да му донесе неколико старих бројева „Политике”. „Гутао је сваку ријеч”, а потом казао да већ десет година „није видио нашег човека, нит’ чуо српске ријечи” (Лубурић 1916: 80). За разлику од ове приче, у једној другој насловљеној „Клетва”, Лубурић се односи према мешаним браковима критички. Ова прича намењена је „онима

који се ради сукње отуђе свог имена и народа”. Протагониста је један исељеник ожењен Швабицом. Ова тема јавља се у још једној причи која се зове „Како се код нас очигледно лаже”, а овде је реч о једном исељенику који јавно „србује”, док код куће говори само енглески јер је ожењен Американком и деца не знају другог језика осим енглеског. Овде Лубурић први пут користи реч *ошћуђење*, указујући на дугорочни проблем сваког исељеништва, па и српског у Америци. То је питање језичке асимилације: како сачувати изворни језик у условима међуетничких бракова и интеграције у ново окружење, поготово кад се између родитеља и деце појави неизбежни језички дисконтинуитет?

Није, наравно, био само језик у питању. Прилагођавање исељеника америчком окружењу повлачило је низ промена у њиховом начину живота и размишљања, у њиховој перцепцији других и самоперцепцији. Овај аспект обрађен је у Лубурићевим причама које описују повратаки исељеника у завичај након дужег боравка у Америци. Неки исељеници, усредсређени на изазове у новом окружењу, поготово они невични писању, одржавали су мању или никакву комуникацију са родбином у завичају: „...отуђи се, заборави на кућу и на родитеље, нити им што пише, нити им што шиље...” (Лубурић 1916: 108). Даљина је чинила своје јер је Америка била „тамо далеко, про мора”. Од многих исељеника „није више било ни гласа ни трага”, као да су „пропали у безданицу” (Лубурић 1916: 35). Уколико би се вратили у завичај после дугог одсуствовања, промене у њима примећивали су рођаци који су их називали „Американцима”: „...никако да увртим себи у главу да је то он, све ми се чини некакав други” (Лубурић 1916: 28). И сами исељеници би по повратку сагледавал и завичај из друкчије перспективе, осећајући се понекад „туђинцем на свом рођеном огњишту” (Лубурић 1916: 14). Ове промене, које нису морале да се испоље у језику, догађале су се готово не приметно, апућивале су на специфично исељеничку двојност идентитета: они су били „исти”, али ипак „друкчији”.

8.

У језик исељеника прво су почели да продиру американизми који су означавали нове реалије. Живели су у кабинама (*cabin*, колиба) и кемпама (*camp*, логор), бордингхаузима, буртовима или бордовима (*boarding house*) и логама (*log cabin*, дрвена колиба). Радну одећу чинили су оверози (*overalls*), шузе (*shoes*, ципеле) и ђумпери (*jumpers*, џемпери). На ђаб (*job*, посао) у мајни (*mine*, рудник) носили су бокете (*bucket*, буквално кофа, суд за храну). На радном месту имали су посла са басом (*boss*, газда), супером (*superintendent*, надзорник), ваћманима (*watchmen*, чувари) и хелперима (*helpers*, помоћници). Овај семантички круг обухвата и следеће лексичке јединице: кара (*car*, руднички вагон или колица), карман (*carman*, онај који гура колица), бакс-кара (*box car*, теретни вагон), ор (*ore*, руда), булдери (*boulders*, стене, велико камење), најтшифт (*night shift*, ноћна смена), ђенђ деј (*change day*, дан кад се мења смена), плесар (од *place*, место, радник намештен на једном послу), машиншап (*machine shop*, механичка радионица), треке (*tracks*, трачнице), стешин (*station*, станица), лумберџек (*lumberjack*, дрвосеча), проспектор (*prospector*, који трага за златом или другим племенитим металом), рошење (од *rush*, журити, тражити хитно новипосао), педа (*pay, paid*, зарада), компанија (*company*, предузеће, послодавац), јунија (*union*, синдикат), полицајан (*policeman*, полицајац), штрајкаш, скаб (*scab*, штрајкбрехер), контрате (*contracts*, уговори).

За исељенике као новопечене индустријске раднике лексика из овог круга означавала је махом нове појмове или реалије асоциране с радом. Један други извор, а то је студија М. В. Вујновића о раним бокељским и далматинским исељеницима у Њу Орлеансу, упућује на исту појаву. Пошто су се бавили рибарством и узгајањем каменица, лексика се у њиховом случају односила на те делатности: дрилити (*drill*, бушити сврдлом), маркета (*market*, пијаца), остригар (*oystermen*, рибари каменица), палауз (*pilot house*, кормиларска кабина), перуга (*pirogue*), скифић (*small skiff*), галун (*gallon*, мера за текућине) и друго (Вујновић 1974: 72).

Међутим, и на Вујновићевом списку, као и код Лубурића, има исто толико речи из свакодневне употребе које су синонимне са српским речима, а ипак су ушле у исељенички лексички фонд. Вујновић наводи следеће примере: бриза (*breeze*, повјетарац), јарда (*yard*, двориште), митит (*to meet*, сусрести), пушати (*to push*, турат), стрит (*street*, улица), тратати (*to treat*, почастити), узати (*to use*, употребити). Код Лубурића наилазимо на сличне примере: тритати (*to treat*, частити), јард (*yard*, авлија), контримен (*countryman*, земљак), пал (*pal*, познаник), тикет (*ticket*, карта, улазница, казна), токати (*to talk*, разговарати), ђулер (*jeweler*, јувелир), сајдвок (*sidewalk*, тротоар), шур (*sure*, заиста), пури тоф (*pretty tough*, врло тешко), шиповати (*to ship*, превозити), квитиовати (*to quit*, отпустити, одустати од нечега), флет брок (*flat broke*, бити без пребијенепаре), фајн (*fine*, уреду, добро), ај хед гуд тајм (*I had a good time*, лепо сам се провео), пепери (*papers*, новине), лајковати (*to like*, свиђати се).

Речи из прве групе представљају називе за нове појмове везане за радно место или животни простор исељеника, те махом означавају нове реалије, предмете, појмове или односе. Речи, изрази и идиоми из друге групе преузети су из америчког колоквијалног говора, а дефинишу се пре по функцији, него по значењу. Ови амерички колоквијализми улазе у српски говор као страни синоними који имају исто значење као српске речи, али америчке, а не српске конотације. Док речи *лазга* и *посоа*, на пример, имају конотације везане за завичај, синонимне туђице *бас* и *ђаб* имају конотације везане за исељенички живот у Америци. У завичају је човек могао *частити* пријатеље у локалној *крчми*, док је у Америци он *шришао* пријатеље у локалном *салуну*. У Америци су кафанције били салункипери (*saloon keepers*). Салуни су били слични завичајним *крчмама* и *биртијама*, али су се разликовали по томе што су обавезно имали бар (*bar*, шанк) за којим су радили бартендери (*bartenders*). Гости су конзумирали пиво и виску (*whiskey*, виски), а пиће се продавало у *бадљама*, *ботуљама* (*bottles*, боце) или *барелима* (*barrels*, бурад).

Код оба аутора налазимо и неке занимљиве примере који се односе на типичне америчке појаве везане за изборе и добротворну делатност. Вујновић наводи израз „рони” од *to run [for office]*, у значењу „кандитирати се” за неко место у локалној управи или слично. Лубурић спомиње реч „колектовати” у значењу „прикупљати [милодаре]”. Не можемо а да не споменемо и Вујновићев пример *бомити*, од енглеске речи *bum* (бескућник) у значењу „скитати се”, који се јавља и код Лубурића као *пробомати се* (постати скитница).

9.

Кад је реч о Лубурићевим причама, ваља имати на уму да су то књижевни текстови, па самим тим посредовани, а не непосредни језички документи. Његове приче су наративи у којима се обликују ликови као протагонисти ситуација и

догађања. Приповедач уводи ликове и описује ситуације у којима они делују, али се у приповедању јављају и сегменти с директним говором ликова – монолономи дијалогом. Наведени американизми јављају се и у приповедању и у директном говору ликова, али су и једни и други у функцији пишчевог настојања да осмисли и уобличи књижевни текст, осветли неку карактерну особину ликова или нагласи поенту.

У причи насловљеној „Чудно писмо” Лубурић тематизује питање језика у контексту раскорака између језика који се говори у завичају и онога који се говори у дијаспори. Радња се одвија у завичају. Једног јутра приповедач посећује један познаник: стари и неписмени сељак чији се син Никола налази у Америци. Старац казује пријатељу како је добио писмо од сина и једва чека да чује шта му овај пише:

Ноћас око поноћи сврати кум Глигоје из вароши и донесе ми писмо од мог Микоње из Америке. Знаш, од кад је пош'о, а пошао је боме давно, прошла је година неће у месујеће, није ми се никако јављао... Све сам зеб'о и у себи прецркавао, да му се није шта рђаво у кам удрило, догодило... И ноћас, колико ми је црна ноћ на јаде дошла, нијесам склапао ни ока, превртао сам се отуд, одовуд, и једва чек'о да сване, да дођем код тебе да ми ти видиш што ми ово Микоња пише. Други нема ко но ти – и присло-ни чибук уз раме, завуче руку за џамадан и извуче писмо... (Лубурић 1916: 67)

Приповедач „прочита” писмо. Следи реакција старца на синовљево писмо: тргне се као из бунила, уздахне, упита домаћина да ли он разуме шта му то син пише, прекрсти се казујући „Боже, буди ми милостив, изведи мога једног Микоњу на прави пут, нек' дође себи”. Прича се завршава реакцијом приповедача на старчево запрепашћење: „А мени дође тешко, жао. Тај велики очев бол потресе ме и сузе ми се накупише на очи...једва сам их задржао да не плусну”.

Писмо је толико врвело од американизама да је ономе коме је порука намењена постало потпуно неразумљиво. Није, међутим, била само у питању лексика, него и детаљи из живота исељеника који су сељацима у завичају били страни, чудни и необични: с којим људима се исељеници сусрећу (Ајериш, Ирац), какво је њихово радно окружење (челичане, рудници, пруге: машиншап, најт-шифт, шифтер, хелпер, бос, ђаб, мајна, штрека), како се облаче (оверози, дрвене шузе, сут тј. одело), чиме се баве (продаја алкохолних пића: бокса, бадљ, лајсенц), превозна средства (теретни вагони: бакс-каре), станишта (кемпа, борт или бурт), амерички географски називи (Ајдахо), назив новца (долар, тубиц тј. 25 центи), итд. Кад се томе додају непотребни американизми - лајковати, квитиовати, шиповати, ђумповати (ускакати и искакати), прећинђати (пребацити), пробомати се (постати скитница, бескућник), педа (плата), флет брок, фајн, бојс, контримен, салонкипер, спорт (добар другар) – писмо постаје неразумљиво:

Опрости ми што ти нијесам пис'о толико цајта. Нијесам мог'о. Пуно сам се муфо. Најприје сам доћ'о у Д...и ту сам уватио мокера у једну мајну. Било је тешко и кевљиво. Бос, некакав Ајериш није лајков'о наше људе. Увијек је арјанио. За два мјесеца квитиовао је преко стотину. Кад је мене квитиов'о, пош'о сам пут Ајдаха. Чуло се било да се тамо гради нека нова шипрека и да шипују људе. Агенти су варали свијет. Оно мало што сам био зашпарао измакло се и ја сам остао флети брок. Дуго сам тумарао од мјеста до мјеста, а онда сам се ђумиов'о по бакс-карама. Најпослије, на сами наш Божић, дош'о сам у ово мјесто. Овђе сам нашао доста контримена који раде у једној мињи. И ту сам помоћу једног салонкипера ухватио ђаб код ванеза, гдје се топи ор. Ту

сам радио пола године, штедик *најш-шифт* за долар и три коре. Била је врућина. На себи сам имао само мају и *оверозе* и дрвене *шуге*. Али мојом срећом, заволио ме *шиф-шер*, и *прећинђо* ме је за *хелпера* у *машиншају*. Ту ми је било *фајн* и диз'о сам бољу *йеду*. Сад сам отворио *борд* и држим неколико *бојса* на кошту. Продајем, поред тога, *виску* и пиво, а на то се највише севи. Узмем *боксу* од 24 *бадља* за долар и кору, а продајем сваки *бадљ* – *шубиц*. Не плаћам *лајсени*. Иде ми *фајн*.

Код мене је на *борду* и Савко Симанин, *фајн бојс*, али је *спорш*, сваког мјесеца мијења нови *суш*, а ниједан не кошта мање од цванцикара. Скоро сам глед'о и Жижу Гордина са Почивала. Е. Тај се *пробом*, не ради ништа, но иде од *кемије* до кемпе и игра поке-ра. (Лубурић 1916: 68)

У Лубурићевој причи писмо исељеника намерно има велики број америка-низама који га чине сасвим неразумљивим примаоцу у завичају, а то аутор чини да би нагласио поенту – да део исељеника олако и непотребно прихвата америчке речи и изразе, „унакарајујући” свој језик и чинећи га не само ружним, него и тешко разумљивим. Ово је, међутим, само један од елемената Лубурићеве морализаторске тежње која се у његовим причама конституише као критика негативних појава међу исељеницима (отуђење, одавање порочном животу, ирационално понашање) које се контрастирају с оним позитивним (очување идентитета, радиност, пожртвованост).

10.

Лубурићеве приче први су пример реалистичне прозе у српској исељеничкој књижевности у САД. У њима препознајемо три одлике ране исељеничке књижевности: изражену социјалну црту, тематизацију исељеничког искуства и тумачење овога према семантичким моделима из *своје* (српске) традиционалне културе.

Лубурић је родоначелник српске исељеничке прозе у САД јер је био први који је многоструке аспекте исељеничког искуства обликовао у књижевне „слике” тј. приче. Оне упућују на двојност исељеничког идентитета и начин на који се она манифестовала у специфичном временском раздобљу, а то је рана фаза историји другог таласа емиграције. Она се поклапа с догађајима на Балкану – Анексионом кризом и ратовима 1912–1918 – који су пореметили и привремено усприли интеграционе процесе исељеника у САД.

Мада су Лубурићеве приче посредовани (књижевни) језички документи, оне ипак пружају драгоцени увид у факторе који су утицали на промене у језику исељеника и промену статуса српског језика као елементе једне субкултуре у америчкој мултиетничкој заједници. Језик је био најосетљивији елемент културног наслеђа, онај који је врло брзопочео да региструје утицај туђинског окружења.

Пре Лубурића, Сима Матавуљ био је једини српски прозаиста у чијем се делу јавља тема исељеника у Америци. Матавуљеве приче односе се на период који непосредно претходи ономе о којем пише Лубурић. Матавуљ сагледава исељенике из перспективе оних који су остали, док се код Лубурића јавља доминантна перспектива оних који су отишли. Матавуљ сагледава тему исељеништва према фону одисејског обрасца: одлазак у „други” свет, одсуство и повратак про-тагонисте који је постао „други”. Матавуљева главна тема је прекид комуникације исељеника са завичајем и породицом, а потом повратак из света отписаних,

заборављених и симболички мртвих. У Лубурићевим причама тежиште је пренесено из завичајау Америку: и сам Лубурић је исељеник, те углавном сагледава исељенички живот изнутра.

Лубурићев прелаз из новинарства у књижевност одиграва се у време српских ратова за слободу, на шта указује посвета његове друге збирке прича „Новим Обилићима палим у борби за слободу”. Преузевши улогу „народног приповедача” Лубурић је скренуо пажњу на нову тему – српско исељеништво у Америци. Тематизујући питање исељеничког језика, Лубурић је био први који је користио језик исељеника у књижевној функцији. У овом смислу он је претходник потоњих писаца у америчкој дијаспори, један од којих је био Ђорђе Петровић-Кордунаш. Пишући у међуратном периоду, дакле оном који следи након времена које описује Лубурић, Петровић је описивао плодове следеће фазе интеграције и језичке асимилације која се одвијала у мирнодопском времену. Самим тим, Петровић је описивао како исељенике који су губили српски као примарни језик тако и њихову децу која су морала да стичу знање српског као секундарног језика. Док Лубурић сагледава отуђење и прве знаке будуће језичке асимилације у трагичном и морализаторском кључу, Петровић осветљава интеграцију и промену статуса српског језика у међугенерациском контексту и у хуморној перспективи. Исељеничка књижевност пратила је овај процес као аспект централне теме идентитета.

Литература

Видаковић Петров 2007: К. Видаковић–Петров, *Срби у Америци и њихова периодика*, Београд: Институт за књижевност и уметност.

Видаковић Петров 2014: К. Видаковић–Петров, Петар Лубурић: *Јауци из земље злата*, у: К. Видаковић Петров, *Од Балкана до Тихог океана*, Београд: Институт за књижевност и уметност, 242–266.

Вујновић 1974: М. V. Vujnovich, *Yugoslavs in Louisiana*, Gretna.

Гојнић 1999: В. Гојнић, *Црногорци у америчким рудокопима*, Цетиње: Обод.

Живојиновић 1979: Д. Р. Живојиновић, Црногорска мисија у Сједињеним Америчким Државама 1915. године, *Гласник цетињских музеја*, XII, Цетиње, 5–33.

Лубурић 1916: П. Лубурић, *Јауци из земље злата*, Њујорк.

LANGUAGE IN THE WORKS OF THE SERBIAN AMERICAN WRITER PETAR M. LUBURIĆ

Summary

The focus of this study is on Petar M. Luburić, an almost unknown Serbian American writer, and his book of short stories *Jauci iz zemlje zlata* (*Moans from the Land of Gold*) published in New York in 1916. The book describes the experiences of Serb immigrants in the U. S. in the period 1900–1916.

There are two basic aspects of researching the language of immigrants. The first one is focused on the first generation of immigrants and the gradual loss of Serbian as a primary language. The second one deals with the immigrants' children born in the U. S. who learn Serbian as a secondary language. Luburić's stories exemplify the first aspect while stories by Đorđe Petrović, another Serbian American who wrote mainly in the thirties, exemplify the second aspect.

Luburić's stories document language in a mediated way i.e. in a literary context. The primary theme connecting the stories is the paramount theme of early immigrant literature: identity. Secondary themes are the dual nature of immigrant cultural identity, its transformation, its linguistic and non-linguistic elements,

degrees of assimilation, etc. These stories provide an insight into the social and cultural context of these changes in a crucial period (1900–1916). The protagonists are members of the second wave of Serb immigrants arriving in the U. S. (“the land of gold”) at the turn of the century. The language of the narrator and characters exemplifies the early stage of influence of the „foreign” American/English language on the “original” language of the incoming immigrants. This influence affects the lexical layer of the language and makes reference mainly to two fields. One is semantically associated with the functioning of the immigrants’ work and living space representing new concepts, objects, relationships, etc. The other is defined by function rather than semantics: these are American colloquialisms (words, expressions, idioms) functioning in the Serbian language as foreign synonyms denoting the same things, but with different American versus Serbian connotations: *dab/job* versus *posao*, *bas/boss* versus *gazda*, *tritati/to treat* versus *častiti*, *lajkovati/to like* versus *sviđati se*.

Key words: Serbian literature in the American diaspora, aspects of studying language in the diaspora, alienation factors, aspects of assimilation, identity elements, literary text as a linguistic document, Petar M. Luburić

Krinka Vidaković Petrov

Филолошко-уметнички факултет
Крагујевац

СРПСКИ ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ, УМЕТНОСТ
Зборник радова са IX међународног научног скупа
одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу
(24–25. 10. 2014)

Књига I
СРПСКИ ЈЕЗИК – ОД ВУКА ДО ДАНАС

Коректура
Јелена Петковић

Превод и лектура резимеа на енглеском језику
Александар Радовановић

За издавача
Проф. др Иван Коларић,
декан Филолошко-уметничког факултета

Технички уредник
Срђан Стевановић

Штампа
Занатска задруга „Универзал“
Чачак

Тираж
200

ISBN 978-86-85991-79-0